

Alexander Werth

UN
CORESPONDENT
ENGLÉZ
pe
frontul
de est

ep

UN CORESPONDENT ENGLEZ
PE FRONTUL DE EST

TRADUCERE DE R. EFRAIM
PREFAȚĂ DE DR. GH. ZAHARIA

ALEXANDER WERTH
RUSSIA AT WAR
1941—1945
BARRIE AND ROCKLIFF
London, 1964

ALEXANDER WERTH

UN
CORESPONDENT
ENGLEZ
PE FRONTUL
DE EST

1970

EDITURA POLITICA, BUCUREȘTI

P r e f a ță

La un sfert de veac de la terminarea celui de-al doilea război mondial, omenirea nu a uitat încă ororile acestuia, sacrificiile pe care a trebuit să le facă îndeosebi acele popoare ce căzuseră victime barbariei hitleriste în lupta pentru salvarea lor de la pieire, pentru înfrângerea fascismului.

Cel de-al doilea război mondial atrăsese în vîltoarea lui șazececi și una de țări, cu circa 1,7 miliarde de oameni, dintre care 110 000 000 s-au aflat sub arme, majoritatea celorlalți fiind mobilizați în multiplele eforturi pentru uriașa producție de război și în alte activități de susținere a fronturilor. Războiul a cerut jertfe omenești imense, consumuri și distrugeri incalculabile de bunuri materiale.

Punînd la ordinea zilei instaurarea dominației lor mondiale, cercurile guvernante ale puterilor agresoare nu au urmărit numai subordonarea economică și politică a unor popoare și țări, ci au elaborat și planuri criminale de lichidare a existenței naționale a popoarelor cotoprite, de distrugere a culturii acestora, de exterminare a milioane de oameni și transformare a popoarelor în sclavi fără drepturi ; ele au urmărit înăbușirea mișcării de eliberare națională și pentru progres social-economic, instaurarea în lumea întreagă a unui regim sîngeros de teroare.

Germania hitleristă și acoliții săi din toate țările Europei amenințau astfel grav soarta civilizației și a progresului omenirii. De aceea, în fața forțelor democratice se punea cu acuitate sarcina de a se ridica la luptă hotărîtă împotriva acestui neasemuit pericol, înțelegînd că orice concesie sau compromis făcut cu fascismul însemna, de fapt, o pactizare cu el, sprijinirea agresiunii lui, sacrificarea unor popoare și chiar a propriului popor.

Faptele din preajma imediată a celui de-al doilea război mondial sînt edificatoare în acest sens. Anschluss-ul și politica müncheneză, promovată cu mult înainte de München 1938, așa-zisa politică de neintervenție, care a gîtit Spania republicană, sacrificarea Cehoslovaciei și a sud-estului Europei de către Anglia și Franța n-au avut drept urmare o „împăcare” a agresorului, ci stimularea actelor lui agresive în direcții care-i ofereau din ce în ce noi condiții și posibilități sporite. A urmat astfel, în 1939, ocuparea Memelului de către hitleriști și cotropirea Albaniei de către fasciștii italieni; a Poloniei — a cărei atacare, urmată de declarațiile de război ale Angliei și Franței, a reprezentat începutul celui de-al doilea război mondial; în 1940 survine atacul asupra Danemarccii și Norvegiei, iar o lună mai tîrziu invazia în Franța, Belgia, Olanda și Luxemburg; în 1941, cotropirea Iugoslaviei și Greciei. În doi ani, molohul războiului își purtase trena de foc din centrul și estul continentului spre occidentul acestuia, de la nord la sud, între mările Baltică, Nordului și Oceanul Atlantic, prin bazinul Mediteranei și al Dunării.

Războiul cotropitor dezlănțuit de Germania hitleristă, ca urmare a politicii müncheneze și a actelor de pactizare și capitulare din partea guvernelor altor țări, a provocat un uriaș val de ură în sinul popoarelor înrobite și al celor amenințate de înrobirea fascistă. Marea dramă pe care o trăiau a pus forțelor naționale, în frunte cu partidele comuniste, noi probleme. Începea lupta grea de rezistență, dusă adeseori cu mijloace inegale și cu mari sacrificii. Astfel, cel de-al doilea război mondial a fost de la început un război just, de apărare, din partea popoarelor care s-au ridicat la luptă împotriva agresorului — dușmanul libertății și ființei lor naționale.

Fără îndoială, la baza declanșării celei de-a doua conflagrații mondiale stătuseră contradicțiile dintre marile puteri imperialiste, dar acestea, împreună cu contradicțiile dintre ele, pe de o parte, și marea putere socialistă — Uniunea Sovietică —, pe de altă parte, dintre puterile imperialiste și statele capitaliste slab dezvoltate, formau un mare ghem de contradicții complexe și divergențe, de o mare fluiditate, care nu excludea modificări și regrupări. Așa cum s-a apreciat în unanimitate în literatura marxistă, modul concret în care a început și s-a desfășurat cel de-al doilea război mondial confirmă afirmația făcută mai sus cu privire la caracterul just al războiului dus de popoarele europene împotriva fascismului și robiei, împotriva forțelor celui mai grav pericol ce le amenința existența națională și dreptul la viață.

Caracterul just, eliberator al războiului dus de popoarele aflate în lupta cu invadatorii avea să se afirme cu și mai multă forță după intrarea Uniunii Sovietice în război cu Germania nazistă și constituirea coaliției antihitleriste.

Pînă la jumătatea anului 1941, Germania își asigurase pe continent și în apele ce-l scaldă poziții strategice importante, dominîndu-l la nord, la vest cît și în sud ; la est, ea ajunsese vecina Uniunii Sovietice pe o frontieră lungă de aproape 1 400 km. Condițiile favorabile Germaniei naziste se caracteriza-
seră și prin creșterea potențialului ei economic ca urmare a acaparării resurselor materiale și umane ale țărilor coto-
pitate, a subordonării — pe baza unor tratate oneroase — a economiei și pieței externe a statelor mici și mijlocii, ca și prin activi-
tatea comercială intensă dusă cu alte țări europene.

Într-o atare situație, Comandamentul suprem al Wehr-
machtului considera că avea acoperit spatele la vest, deși nu
reusise să determine Anglia să înceteze ostilitățile. În conse-
cintă, el a hotărît să atace Uniunea Sovietică, pe care spera
s-o înfrîngă într-un timp foarte scurt, ceea ce i-ar fi asigurat
noi baze strategice și noi resurse pentru extinderea agresiunii
și îndeplinirea planurilor hitleriste de dominație mondială.

Astfel, după aproape doi ani de la semnarea pactului de
neagresiune încheiat în împrejurările contradictorii din au-
gust 1939, fără o denunțare a acestui tratat și fără o decla-
rație formală de război, Germania hitleristă a atacat la 22
iunie 1941, prin surprindere, Uniunea Sovietică.

Popoarele Uniunii Sovietice au avut de dus un război greu
cu cea mai puternică mașină de război a lumii capitaliste. Sub
conducerea partidului comunist, ele și-au desfășurat cu o forță
rar întîlnită energiile inepuizabile, pregătind dușmanului lo-
vituri nimicitoare. Rezistența eroică, fermitatea în luptă pe
front și în muncă, în spatele frontului, erau o reflectare a
unității moral-politice a popoarelor Uniunii Sovietice, care se
căleau și mai mult în grelele încercări ale războiului.

Cu toate succesele vremelnice de la început ale agresoru-
lui, popoarele Europei subjugate au văzut în participarea
Uniunii Sovietice la războiul cu Germania perspectiva înfrîn-
gerii acesteia din urmă ; ele vedeau în U.R.S.S. forța capabilă
să asigure desfășurarea victorioasă a războiului antihitlerist.
O dată cu intrarea Uniunii Sovietice în război, Frontul de est
(sovieto-german) a devenit principalul front antihitlerist. Apă-

ruseră, așadar, posibilități pentru noi deplasări și regroupări de forțe pe arena politică și militară mondială.

Ca o expresie a voinței popoarelor, a luat ființă, în 1942, coaliția antihitleristă. Deși dirijate de cercuri politice diferite și chiar opuse din punct de vedere politic și ideologic, statele participante la coaliția antihitleristă au fost unite prin necesitatea resimțită de fiecare dintre ele — indiferent de motive și de scopurile urmărite — de a zdrobi Germania hitleristă și pe acoliții acesteia.

În bătăliile și luptele aprige purtate în 1941 și 1942, armata sovietică a secătuit forțele dușmanului și a obținut apoi succese hotărâtoare, care au dus la o cotitură radicală în desfășurarea războiului. Prin eforturile gigantice ale popoarelor Uniunii Sovietice și armatei sovietice, datorită conducerii ferme și clarvăzătoare exercitate de partidul comunist, au fost anihilate avantajele vremelnice de care dispunea inițial agresorul hitlerist. Luptele de apărare din vara și toamna anului 1941 au adus falimentul mult trîmbițatei teorii a „războiului fulger“, iar contraofensiva de lângă Moscova din iarna anului 1941—1942 a pricinuit armatei hitleriste prima grea înfrîngere, spulberînd mitul invincibilității ei. În iarna 1942—1943, contraofensiva armatei sovietice de la Stalingrad a pus armata germană în fața unei catastrofe fără precedent. Bătălia de la Stalingrad, urmată de zdrobirea ofensivei germane în Caucaz, a însemnat începutul declinului armatei fasciste germane, o lovitură zdrobitoare, după care ea nu și-a mai putut reveni.

Acțiunilor de pe Frontul de est li se alătură înfrîngerea provocată de forțele anglo-americane trupelor germane în Tunisia.

Luna iulie 1943 a fost bogată în evenimente militare și politice de cea mai mare însemnătate. Bătălia din arcul de la Kursk, începută la 5 iulie, a trecut inițiativa strategică definitiv în mîinile Comandamentului suprem sovietic și a pus Wehrmachtul în fața catastrofei. Această victorie hotărâtoare a armatelor sovietice și înaintarea victorioasă a acestora spre Nipru s-au desfășurat aproape în același timp cu debarcarea trupelor anglo-franco-americane în Sicilia (10 iulie) și cu înălăturarea de către forțele interne italiene a regimului lui Mussolini (25 iulie).

Succesele coaliției antihitleriste din vara și toamna anului 1943 au accentuat schimbarea raportului de forțe între beligeranți și au influențat pozitiv situația din țările subjugate. Spre sfîrșitul anului fuseseră create toate premisele pentru trecerea la o nouă etapă a războiului, în care Uniunea Sovietică a urmărit eliberarea completă a teritoriului său vremelnic

ocupat, mutarea operațiilor militare în afara teritoriului sovietic, spargerea coaliției fasciste, ocuparea pozițiilor de plecare pentru asaltul final asupra Germaniei naziste.

Loviturile date de armata sovietică pe diferite direcții în cursul anului 1944 au adus victorii decisive asupra armatelor Germaniei fasciste și ale sateliților ei, asigurând rapida nimicire a unor mari grupări inamice. S-au obținut astfel într-un timp scurt succese operative și strategice deosebite în sectoare importante ale imensului front de la Marea Barents pînă la Marea Neagră și Dunăre, care au pus comandamentul hitlerist în imposibilitatea de a-și folosi în mod eficient rezervele și de a interveni la timp acolo unde se declanșau viguroasele lovituri ale armatei sovietice.

În cursul acestor operații, armata sovietică a eliberat de sub ocupația fascistă R.S.S. Ucraineană, Bielorusă, Karelo-Fină, Moldovenească, Estonă, Lituaniană și Letonă. Ca urmare a operațiilor desfășurate de armata sovietică și a luptei forțelor naționale, au fost eliberate Polonia, România, Iugoslavia, Bulgaria, o parte din teritoriile Ungariei și Cehoslovaciei; Finlanda a ieșit din război.

În vestul și sudul continentului, trupele anglo-franco-americe, puternic sprijinite de forțele din Rezistență, au eliberat Franța, cea mai mare parte din teritoriul Belgiei și mai mult de jumătate din cel al Italiei.

Se ajunsese astfel la izolarea completă a Germaniei hitleriste, a cărei prăbușire devenise inevitabilă.

Operațiile ofensive efectuate în iarna anului 1944—1945 au apropiat considerabil forțele armate sovietice, împreună cu care luptau forțe armate poloneze, cehoslovace, iugoslave, române și bulgare, de inima Germaniei, ajungînd la 60 km de Berlin.

Pentru apărarea capitalei Germaniei, comandamentul nazist concentrase un puternic grup de armate, care, împreună cu rezervele retrase de pe Frontul de vest și cu batalioanele din Volksturm, însuma 800 000 de oameni, dispunînd de numeroase mijloace tehnice.

Lovitura care a marcat începerea bătăliei pentru Berlin, la 16 aprilie 1945, a fost puternică și neașteptată pentru hitleriști. La 25 aprilie, în urma unei manevre încununată de succes, trupele Frontului 1 bielorus, care învăluiseră Berlinul pe la nord-vest, au făcut joncțiunea cu unitățile de tancuri ale Frontului 1 ucrainean, care înaintaseră dincolo de Berlin pe la sud-vest. Astfel, gruparea germană care acționa în zona Berlinului a fost complet încercuită. Încă din dimineața zilei de 2 mai, la Berlin a început capitularea trupelor înfrînte,

numai în prima zi s-au predat 120 000 de soldați și ofițeri. Berlinul, capitala imperiului fascist, căzu sub loviturile armatei sovietice.

Din vest, trupele aliate sporiseră ritmul înaintării spre centrul Germaniei ; ele au dat mina cu cele sovietice pe Elba.

La 9 mai a fost eliberată Praga, capitala Cehoslovaciei.

Prin înfringerea ultimelor rezistențe ale armatei hitleriste în Cehoslovacia, războiul în Europa luase sfârșit.

Credincioasă îndatoririlor sale de aliat și obligațiilor pe care și le asumase, căutînd să asigure securitatea frontierelor sale în Extremul Orient, Uniunea Sovietică a intrat în luptă împotriva Japoniei imperialiste, contra căreia duceau război de cîțiva ani forțe terestre, maritime și aeriene ale S.U.A. și Angliei. Intrarea în luptă a Uniunii Sovietice a contribuit la zdrobirea armatei japoneze și capitularea Japoniei fără condiții, la 2 septembrie 1945.

Cu aceasta se punea capăt celui de-al doilea război mondial.

Marele Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei a constituit o încercare multilaterală a forței poporului sovietic și armatei sale. În acest război, în care era vorba de existența sau pieirea cuceririlor revoluționare ale popoarelor sovietice, partidul comunist a concentrat toate forțele poporului și ale armatei sovietice, îndreptîndu-le spre un țel unic : zdrobirea dușmanului.

În înfruntarea cu U.R.S.S., Germania nazistă se prezentase cu slăbiciuni ireductibile. Lichidarea ființei naționale de stat a țărilor Europei, jefuirea nemiloasă, terorizarea și înfometarea popoarelor înrobite, exterminarea sistematică a unei părți însemnate a acestor popoare au ridicat împotriva naziștilor masele populare din țările cotate. Rezistența națională, antihitleristă a forțelor patriotice și progresiste ale popoarelor asuprite a transformat spatele european al armatei germane într-un adevărat vulcan.

Slăbiciunile de ordin politic, economic și moral ale regimului hitlerist au influențat asupra concepțiilor teoreticilor și militarilor fasciști, ceea ce a avut drept urmare existența unor serioase lacune și defecte în doctrina și strategia militară fascistă.

Dîndu-și seama că au un spate șubred, care nu le va putea permite ducerea unui război de lungă durată, ideologii militari germani au acordat o importanță hotărîtoare factorului surprinderii, factor care are importanța lui indiscutabilă în război, care poate influența asupra desfășurării războiului,

dar care nu poate totuși hotărî singur soarta acestuia cînd este vorba de un adversar cu imense posibilități.

Tot din nesiguranța spatelui frontului, din neîncrederea justificată în devotamentul oamenilor față de cauza războiului imperialist, teoreticienii militari hitleriști au considerat că, datorită dezvoltării tehnicii militare, rolul omului în război și al factorului moral este mai redus. De aci și subaprecierea infanteriei și supraaprecierea tancurilor și aviației. Dar practica a dovedit că hotărîtor în război este omul care știe să mînuiască la perfecție tehnica și care are un moral ridicat, izvorît din dreptatea cauzei pentru care luptă.

Faptul că hitleriștii au aplicat mecanic rețetele folosite împotriva Franței, Belgiei, Olandei etc. și în războiul antisovietic, fără să țină seama de condițiile, de particularitățile cu totul deosebite ale unui astfel de adversar ca Uniunea Sovietică, că generalii hitleriști au subapreciat forțele acestei țări, supraapreciind, totodată, propriile lor forțe și posibilități, a constituit încă una din erorile lor fundamentale.

Pus în fața loviturilor nimicitoare ale armatei sovietice, care a măcinat zeci de divizii germano-fasciste, comandamentul hitlerist a fost nevoit să recurgă la paliative care nu au putut salva Germania fascistă de la catastrofă. La lipsurile și greșelile de ordin strategic s-a adăugat tactica extrem de șablonistă și rigidă, care făcea ca în situații complicate, neprevăzute în regulamente și care cereau inițiativă, trupele să devină neputincioase și neoperative.

Trupele sovietice au aplicat adversarului puternice lovituri cînd și unde acesta se aștepta mai puțin, au dat dovadă de o înaltă măiestrie în îndeplinirea cu succes a misiunilor de luptă în condiții oricît de grele, indiferent de loc, de starea vremii și anotimp, în regiunile arctice, în ținuturile împădurite și mlăștinoase ale Bielorusiei, în zonele muntoase din Carpați, în mlaștinile Kareliei.

Înzestrată cu armament modern în cantități din ce în ce mai mari, dispunînd de un corp de comandă cu o mare experiență și capacitate organizatorică, armata sovietică a făcut dovada unor înalte calități combative și morale. Știința militară sovietică a asimilat și a dezvoltat tot ce a fost bun și înaintat în teoriile și practica militară din trecut, ținînd seama de toți factorii și de caracterul și particularitățile operațiilor moderne. Ea s-a îmbogățit cu concluzii și metode noi, pe măsura desfășurării amplelor operații duse în condiții deosebite ca urmare a dezvoltării armamentului și tehnicii militare.

Succesele armatei sovietice s-au datorat energiei creatoare a clasei muncitoare sovietice și a savanților sovietici, care au pus la dispoziția frontului mari cantități de armament și muniții de prim rang. Țărănimea colhoznică a muncit cu abnegație pentru a asigura aprovizionarea regulată a frontului și a întregii țări cu alimente și materii prime.

Relațiilor de producție socialiste le corespundea conștiința înaltă a oamenilor muncii eliberați de exploatare. Popoarele sovietice au dat dovadă de un patriotism înalt, care s-a manifestat cu putere în actele de eroism de masă săvârșite pe front, în spatele frontului, ca și înapoia liniilor inamicului. Un rol de mare importanță în zdrobirea hitleriștilor l-au avut partizanii, acești patrioți care au acționat în toate regiunile vremelnice ocupate. Răzbunătorii poporului, cum erau denumiți eroicii partizani, își îndreptau loviturile asupra celor mai vulnerabile puncte ale ocupanților, distrugând instalațiile hitleriștilor, liniile de comunicații, podurile, nimicind transporturile și rezervele dușmanului. În Ucraina și Bielorusia lupta de partizani a luat un caracter general, bazându-se pe sprijinul întregului popor.

Partidul Comunist al Uniunii Sovietice a condus popoarele sovietice în război cu aceeași fermitate și clarviziune ca și în anii construcției pașnice. Activitatea organizatorică a partidului a realizat într-un timp record, în condiții neasemuit de grele, trecerea întregii economii a țării pe picior de război. Prin munca neobosită a oamenilor sovietici au fost învinse în mare măsură greutatea, realizându-se o deplină unitate între activitatea frontului și cea a spatelui frontului. Partidul Comunist al Uniunii Sovietice a manifestat permanent grijă pentru întărirea capacității de luptă a armatei sovietice, trimițând în rândurile ei sute de mii de comuniști și comsomoliști dintre cei mai buni, care nu și-au precupețit singele și viața pentru zdrobirea dușmanului, pentru apărarea patriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Comuniștii și comsomoliștii au ținut mereu vie flacăra patriotismului socialist, au dezvoltat neîncetat în rândurile militarilor această uriașă forță motrice a societății socialiste.

Victoriile Uniunii Sovietice în Marele său Război pentru Apărarea Patriei au asigurat nu numai lichidarea primejdiei ce o amenința, dar au și ajutat o serie de popoare din Europa să se elibereze de sub jugul fascismului.

Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste și forțele sale armate au jucat rolul hotărîtor în înfrîngerea Germaniei hitleriste.

Cartea lui Werth este o *istorie umană* a războiului purtat de popoarele sovietice. Orice încercare de a-l critica pe autor pentru omisiuni în analiza operațiilor militare sau pentru alte lacune în prezentarea complicatelor aspecte ale războiului rămîne lipsită de obiect, întrucît autorul și-a propus să prezinte numai — sau aproape numai — reacția oamenilor sovietici față de marea tragedie pe care o trăiau, cum singur a declarat în introducerea la ediția engleză : „...Prezenta carte este mai puțin o istorie militară a războiului decît istoria lui umană și, într-o măsură ceva mai mică, istoria lui politică. Ceea ce m-a interesat în primul rînd au fost comportarea și reacțiile poporului rus atît în fața nenorocirii cît și în fața victoriei. În zilele de teamă din 1941—1942 cît și în următorii doi ani și jumătate de victorii, obținute greu și cu un preț imens, am avut tot timpul senzația că a fost într-adevăr un război al poporului... Ideea că acesta era *războiul lor* era — în linii generale — tot atît de puternică în rîndurile civililor, ca și în rîndurile soldaților ; deși condițiile de trai au fost foarte grele aproape pretutindeni în timpul războiului și chiar insuportabile în cursul unor perioade, oamenii mergeau la lucru și munceau cum nu munciseră niciodată pînă atunci, uneori chiar pînă cînd își pierdeau cunoștința și se prăbușeau morți. Desigur, au existat momente de panică și demoralizare atît în armată cît și în rîndurile civililor, și vorbesc și despre ele în cursul povestirii mele ; totuși spiritul de adevărat devotament patriotic și de sacrificiu de sine manifestat de poporul rus (astfel denumeste, de regulă, Werth poporul sovietic în cartea sa. — *n.a.*) în cursul acestor patru ani își găsește puține paralele în istoria omenirii, iar istoria asediului Leningradului este absolut unică“.

În adevăr, A. Werth a reușit, prin cartea sa de cronicar, să redea nu o istorie în sensul strict al cuvîntului, încărcată de date, elaborată pe baza unui plan întocmit după reguli științifice, ci o frescă vie zugrăvită de un reporter, după reguli ale vieții însăși, prin mijlocirea unei largi palete cromatice. Datele exacte, bătăliile și luptele — preluate de obicei, în ceea ce au avut mai esențial, din lucrarea sovietică „Istoria Marelui Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Pa-

triei" în șase volume sau din unele lucrări memorialistice ale unor comandanți sovietici — i-au servit lui A. Werth ca suport material sau cadru pentru a face observații sau a trage concluzii nu de ordin politic, militar sau economic, ci de ordin uman. Din aceleași motive vom întâlni mai des în carte referiri la lucrări memorialistice ori literare sovietice, cu reproduceri largi din ele. Pe drept cuvânt se poate spune că din acest punct de vedere A. Werth a reușit poate mai mult chiar decît și-a propus: o odă în proză dedicată omului sovietic, sufletului său complex, sentimentelor lui majore de dragoste de țară, de libertate națională și socială, exprimate prin puterea de jertfă pe front și în spatele frontului, pentru binele Țării socialismului, cu care se confunda fiecare soldat sau muncitor, colhoznic, intelectual sau funcționar. „În mod practic — spune Werth —, de-a lungul întregului război, Rusia și sistemul sovietic se identificau nu numai în propagandă, ci și în conștiința oamenilor“.

Autorul a putut zugrăvi această amplă frescă umană de război datorită îndeosebi observațiilor directe făcute în timpul războiului în Uniunea Sovietică, unde s-a aflat în calitate de corespondent al revistei londoneze „Sunday Times“ și comentator pentru U.R.S.S. al postului de radio britanic B.B.C. Cunoscînd limba rusă „ca un rus“, fiind născut înainte de primul război mondial la Petersburg (Leningrad), unde și-a făcut și parte din studii, A. Werth a putut discuta liber cu un mare număr de oameni fie pe front, fie în interior; el a trăit un timp în Leningradul asediat și în martie 1944 a fost martor al ofensivei sovietice din Ucraina de vest, care a adus unități ale Frontului 2 ucrainean, aflat atunci sub comanda marelui Konev, pe teritoriul României.

Însemnările personale din timpul convorbirilor cu numeroși soldați și muncitori, cu comandanți și oameni politici sovietici și străini constituie baza materialului folosit în lucrare, completat cu relatările presei, cu reconsiderări ulterioare ale unor situații sau fapte, pe care le judecă personal și le explică în spiritul modului său de gîndire. În această ordine de idei, Werth prezintă cu destulă acuratețe, istoricește, evenimentele premergătoare agresiunii antisovietice (anii 1938—1940), critică greșelile săvîrșite în această perioadă și repercusiunile acestora în faza inițială a războiului de apărare, punînd accentul pe învingerea greutăților provocate de eșecuri. El caracterizează în mod judicios cotitura intervenită în organizarea și pregătirea armatei sovietice către sfîrșitul anului 1942, în dezvoltarea artei militare sovietice, demonstrată cu tot mai mare pregnanță, începînd cu

bătălia de la Moscova și continuînd cu cele de pe Don și de la Stalingrad, de la Kursk și cu bătăliile din 1944—1945.

Martor ocular al condițiilor grele de luptă atît pentru trupele sovietice cît și pentru cele ale adversarului, al tenacității luptătorilor sovietici și al capacității creatoare a cadrelor de comandă sovietice, A. Werth respinge argumentele strategilor hitleriști, care încearcă să justifice înfrîngerile suferite prin condiții geografice și de climă potrivnice.

Totodată el are accente de vie simpatie și compasiune față de oamenii supuși terorii fasciste, ridicîndu-se cu ură, minie și forță contra monstruoaselor teorii inumane naziste, contra crimelor și masacrelor săvîrșite de trupele hitleriste pe teritoriile Ucrainei, Bielorusiei și Poloniei.

Abordînd principalele probleme — militare și economice — ale Uniunii Sovietice, Werth exprimă pregnant unitatea forțelor motrice naționale și sociale ale societății sovietice în contextul internațional în care se ducea războiul împotriva Germaniei și aliaților ei. În această privință el apreciază în mod realist relațiile U.R.S.S. cu principalii parteneri din coaliția antihitleristă, S.U.A. și Marea Britanie. A. Werth redă de obicei ceea ce a putut cunoaște din conferințele de presă, din comunicatele oficiale publicate, completînd cu unele aspecte rezultatele din lucrări memorialistice ulterioare. Cu tot caracterul oarecum limitat și unilateral al informației de politică externă pe care autorul o aduce, cartea prezintă aspecte și aprecieri interesante. Werth constată că „...rușii erau perfect conștienți tot timpul războiului de «sacrificiile inegale» făcute de cele trei mari puteri. «Micul al doilea front» (debarcarea din Africa de nord) s-a deschis abia la sfîrșitul anului 1942, iar «Marele al doilea front» s-a materializat abia în vara anului 1944“. Din această cauză, el constată „sentimentele contradictorii față de aliați în rîndurile populației Rusiei în timpul anilor de război“, asupra cărora revine deseori.

Referindu-se, în aceeași ordine de idei, la caracterul interesului manifestat postbelic de britanici și americani față de război, interes „întreținut de șirul de memorii pe care le-au publicat generalii englezi și americani“, Werth spune că „britanicii s-au interesat îndeosebi de efortul de război englez, iar americanii de efortul de război american“, ceea ce a reflectat tendința „de a ascunde faptul important că — după cum declara Churchill în 1944 — rușii au fost cei care «au rupt beregata armatei germane»“.

Fără îndoială, cartea lui A. Werth nu reușește să redea toate laturile manifestărilor umane sovietice. Palid sînt re-

date, de exemplu, aspecte ale luptei partizanilor sovietici, în condițiile excepționale în care ei o duceau.

Necunoscînd „de visu“ viața și lupta partizanilor, A. Werth a reținut și prezentat sumar mai mult aspectul formal al partizanatului, atît cît a putut cunoaște din materiale întîmplătoare. De aceea, modul în care el vorbește de mișcarea partizanilor sovietici poate fi interpretat cu ușurință ca o minimalizare a acestui „front al civililor“, pe care el nu l-a înțeles suficient tocmai ca o rezultată a patriotismului oamenilor sovietici, a puterii lor de sacrificiu pentru țara lor și orînduirea socialistă, pe care autorul și-a propus să le remarce în toată complexitatea lor. Este posibil ca istoricii sovietici să găsească și alte lacune în cadrul strict al preocupărilor autorului.

În ceea ce ne privește ținem să remarcăm prezența în carte a țării noastre într-o proporție și cu aprecieri în general corespunzătoare, realiste, în legătură cu războiul dus de Uniunea Sovietică. România dictaturii militare-fasciste este prezentă în descrierea agresiunii și a regimului de ocupație — în special la Odesa —, înfățișat diferențiat de cel hitlerist; ea este prezentă și în 1944, cînd, ca urmare a luptei eroice a Partidului Comunist Român, în colaborare cu alte forțe anti-hitleriste, poporul român a răsturnat dictatura antonesciană, a întors armele contra Germaniei naziste, alăturîndu-se coaliției antihitleriste.

Aceste fapte erau rezultatul politicii clare și consecvente a partidului comunist. Dînd expresie sentimentelor maselor largi populare, potrivnice țelurilor războiului hitlerist, comuniștii români au militat cu energie încă de la începutul agresiunii antisovietice — agresiune pe care poporul român nu a dorit-o — pentru realizarea unității de acțiune a clasei muncitoare, pentru organizarea și unirea în jurul său a tuturor forțelor democratice, patriotice, antihitleriste, în scopul eliberării țării de sub jugul fascist.

Evoluția situației interne și externe pe plan politic și militar a maturizat lupta de eliberare a poporului român, aceasta intrînd în primăvara și vara anului 1944 în etapa sa hotărîtoare. Puternica creștere a stării de spirit antihitleriste a maselor, ferma lor hotărîre de a-și lua soarta în propriile mîini constituie caracteristica principală a crizei în care intrase regimul fascist încă din iarna 1942—1943, în adîncirea căreia

un rol determinant a avut evoluția situației militare de pe fronturi, și îndeosebi de pe frontul sovieto-german.

În aceste condiții, orientarea Partidului Comunist Român spre pregătirea insurecției antifasciste, în cadrul unei largi coaliții de forțe antihitleriste, a fost hotărâtoare pentru întregul curs al luptei de eliberare națională.

Insurecția antifascistă a poporului român, pregătită îndelung și amânunțit, a pornit la 23 August 1944, în împrejurări în care nemulțumirile și minia maselor atinseseră un punct înalt, iar guvernul antonescian era izolat, când pe frontul de la Iași—Chișinău forțele sovietice se aflau în a patra zi a unei noi și puternice operații ofensive. Vestea răsturnării guvernului antonescian și a scoaterii țării din războiul hitlerist a fost primită de întregul popor cu entuziasm de nedescris și cu hotărârea fermă de a lupta cu armele și forța lui de muncă pentru eliberarea patriei, pentru restabilirea independenței ei naționale și dezvoltarea progresistă a țării în cadrul unui regim real democratic.

Însuflețită de dragoste de patrie și clocotind de ură împotriva cotropitorilor hitleriști, armata română întorsese armele contra Germaniei naziste. Forțele insurecționale, mobilizate și însuflețite de organizațiile partidului comunist, s-au ridicat la luptă în București, la Ploiești, în nordul Moldovei, în Muntenia și Dobrogea, pe meleagurile Olteniei și în Banat, în sudul Crișanei și Ardealului, curățind teritoriul sud-estic, central și sud-vestic al țării de trupele hitleriste, lăsând libere armatei sovietice căile de acces spre centrul și sudul Europei.

La 31 august, operațiile insurecționale s-au încheiat cu un bilanț rodnic: adversarul pierduse sursele de petrol și de produse agrare din România și contactul cu forțele lui din Peninsula Balcanică; el fusese nevoit să lase în mâinile forțelor insurecționale peste 56 000 de prizonieri, circa 5 000 de morți, 222 de avioane, 438 de nave fluviale și maritime, o bogată cantitate de tehnică de luptă și mijloace de transport.

Primind cu însuflețire, sărbătorește unitățile armatei sovietice care aflau prin teritoriul eliberat de acțiunile insurecționale, masele populare din București, din toate orașele și celelalte localități prin care au trecut, și-au exprimat voința de a lupta pînă la înfrîngerea completă a fascismului. Armata română a participat cu aproape 540 000 de oameni, umăr la umăr cu trupele sovietice, la luptele pentru eliberarea părții de nord a Transilvaniei, pentru zdrobirea armatelor hitleriste-fasciste în Ungaria și Cehoslovacia; întreaga economie a țării a servit cu precădere necesitățile de război

ale forțelor sovietice și române din sectorul sudic al frontului răsăritean, valoarea bunurilor folosite pentru ducerea războiului și a distrugerilor provocate de război ridicându-se cu mult peste un miliard de dolari (în valuta anului 1938).

Despre aceste schimbări politice și militare din România din vara anului 1944 Werth vorbește într-un spațiu restrâns, proporționat cu economia generală a temei tratate. Dar ceea ce a reținut din sursele consultate nu este corespunzător amploarei și adâncimii acestor schimbări. De aceea ne-am îngăduit în această prefată să amintim cititorului român câteva aspecte ale situației din țara noastră legate de perioada și problematica abordate de autor.

★
★ ★

Ediția română a cărții „Russia at War 1941—1945“ a lui Alexander Werth se publică cu unele prescurtări, prin omiterea amănuntelor unor probleme colaterale subiectului sau a unor interpretări insuficient argumentate — prescurtări care nu afectează fondul lucrării.

DR. GHEORGHE ZAHARIA

P A R T E A Î N T Î I

PRELUDIUL RĂZBOIULUI

Rusia în 1939

Decretul Sovietului Suprem din 3 mai 1939 a marcat sfârșitul oficial al „erei Litvinov”¹. De fapt, această „eră” era de mult pe cale de dispariție, în special după Conferința de la München din septembrie 1938, conferință de la care Uniunea Sovietică a fost în mod ostentativ exclusă.

De multă vreme existau în Rusia îndoieli serioase în privința rezultatelor pe care le-ar putea avea politica dusă de Litvinov, care se bazuia pe ideea securității colective și pe Liga Națiunilor. În fond este greșit ca această politică să fie calificată drept „a lui Litvinov”. El nu a făcut decît să urmeze politica stabilită și aprobată de partid și de guvernul sovietic, iar persoana lui a avut importanță numai datorită faptului că a dus această politică cu entuziasm și hotărîre, fiind profund convins de justetea ei. Dar tot timpul a considerat că rezultatele ei sînt profund dezamăgitoare și nesatisfăcătoare. Numai în timpul unei scurte perioade (în 1934), Franța luase în considerare crearea unei mari alianțe împotriva Germaniei naziste, alianță în care urmau să intre aliații Franței (Polonia, Cehoslovacia, România, Iugoslavia), Marea Britanie și Uniunea Sovietică. Pe vremea aceea, ministru de externe era Louis Barthou, dar Marea Britanie — ca, de altfel, și Polonia — nu s-a arătat prea entuziasmată de planul lui Barthou.

După asasinarea lui Barthou (octombrie 1934), în locul lui a fost numit la Quai d'Orsay Pierre Laval, a cărui principală ambiție era să încheie o alianță cu Italia lui Mussolini și o înțelegere cu Germania nazistă. Dacă în 1935 a semnat

¹ Este vorba de numirea lui V. M. Molotov în locul lui M. M. Litvinov în funcția de comisar al poporului pentru afacerile externe.

un pact de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică, a făcut-o în special din motive tactice și de politică internă, iar valoarea practică a acestui pact nu era prea apreciată nici în Franța și nici în Rusia. De altfel, francezii nu s-au arătat înclinați să completeze pactul cu o convenție militară.

În martie 1936, Hitler a reocupat Renania, iar faptul că Franța nu a reacționat în nici un fel arătase clar rușilor că nu se poate conta ca Franța să rămână credincioasă alianțelor ei cu Polonia și cu țările Micii Antante. După ocuparea și fortificarea Renaniei de către Hitler, discrepanța dintre politica externă oficială a Franței și posibilitățile ei militare avea să devină tot mai mare.

Cine au fost în acei ani oamenii care purtau răspunderea politicii britanice? Ramsay MacDonald, sir John Simon (cel care în 1935, la Conferința de la Stresa, dăduse mână liberă lui Mussolini în Abisinia), iar ceva mai târziu Baldwin și Simon, care făcuseră totul pentru a împiedica Franța să întreprindă vreo acțiune ca răspuns la ocuparea Renaniei; apoi Samuel Hoare, unul dintre autorii planului Hoare-Laval, și, în sfârșit, Chamberlain și Halifax. Politica de conciliere a devenit într-o măsură mai mare sau mai mică atît politica oficială a Marii Britanii, cît și a Franței — conciliere în chestiunea reocupării Renaniei, conciliere în privința Spaniei, conciliere în chestiunea Austriei și a Cehoslovaciei. Münchenul a fost ultimul triumf al politicii de conciliere. În Anglia puținii oameni care criticau sincer această politică — printre care la loc de frunte se afla Anthony Eden — fuseseră dați la o parte, iar Churchill nu era decît o voce care striga în pustiu. Nici în Franța lucrurile nu stăteau mai bine. La sfârșitul anului 1937, Yvon Delbos — plin de intenții bune, ce n-au dat însă nici un rezultat —, ministru al afacerilor externe de la formarea guvernului de front popular al lui Léon Blum (iunie 1936), a făcut un lung turneu în Europa răsăriteană. A vizitat Varșovia, Belgradul, Bucureștiul și Praga, dar a trebuit să constate că după ocuparea Renaniei de către germani sistemul de alianțe al Franței se destrămase, cehii fiind singurii care, în naivitatea lor, mai credeau că Franța le va veni în ajutor în cazul unui atac din partea Germaniei. Semnificativ este faptul că Delbos nu a inclus Moscova printre capitalele pe care le-a vizitat în timpul turneului său. Nu a trecut mult, și Georges Bonnet, cel mai „conciliator“ dintre oamenii politici francezi, a devenit șeful diplomației franceze.

Cînd, după München, Bonnet a urât bun sosît lui Ribbentrop la Paris (decembrie 1938), el nu i-a lăsat Germaniei în mod oficial „mîna liberă în Răsărit“ (după cum s-a crezut uneori în mod eronat). Cu toate acestea, lipsa de entuziasm cu care Bonnet vorbea despre „relațiile speciale ale Franței cu alte puteri“, precum și declarațiile extrem de ambigue pe care le-a făcut o săptămînă mai tîrziu în fața Comisiei pentru afacerile externe a Adunării Naționale cu privire la angajamentele Franței față de Polonia, România sau Uniunea Sovietică și, mai ales, campania de presă pornită, cu binecuvîntarea cercurilor oficiale, de către ziare influente ca „Le Matin“ și „Le Temps“ în favoarea unor planuri fanteziste, ca, de exemplu, crearea unei „Ucraine mari“, sub conducerea unor marionete germane de teapa lui Biskupski sau Skoropadski, nu lăsau nici o îndoială asupra notei dominante a „convorbirilor prietenești“ dintre Bonnet și Ribbentrop². Cînd, în vara următoare, Bonnet a dat Germaniei un „avertisment“, Ribbentrop nu a ezitat să arate că în decembrie 1938 Bonnet nu manifestase cîtusi de puțin dorința de a se opune atît planurilor germane în privința Danzigului, cît și, în general, intereselor Germaniei în Răsărit.

Crearea unei „Ucraine mari“ nu era, desigur, ideea „conciliatorilor“ francezi sau englezi. După München Hitler cochetase timp de cîteva săptămîni cu această idee ; el și-a dat însă repede seama că, în situația de atunci, dacă ar fi continuat să urmărească realizarea planurilor sale de creare a unei „Ucraine mari“, rezultatul ar fi putut fi o apropiere între Rusia, Polonia și România³. În ianuarie 1939, el i-a spus lui Beck că pierduse orice interes pentru Ucraina. Dar însuși faptul că un asemenea plan putuse fi luat în considerare și că a fost aprobat de organe influente ale presei franceze (și britanice) nu a scăpat, bineînțeles, atenției lui Stalin și, cum era de așteptat, în cursul iernii 1938—1939 au crescut suspiciunile sale că se pregătește o tranzacție de acest fel între Londra, Paris și Berlin.

Dar chiar și în acest stadiu Stalin continua să facă o deosebire netă între puterile „agresive“ (Germania, Italia, Japonia) și puterile „neagresive“ (Franța, Marea Britanie, S.U.A.), deplîngînd însă slăbiciunea și lașitatea acestora din

² Cf. A. Werth. „France and Munich : Before and After the Surrender“, Londra, 1939, p. 384—391.

³ R. Coulondre. „De Staline à Hitler“, Paris, 1950, p. 251—253.

urmă, așa cum avea s-o spună răspicat în raportul prezentat la cel de-al XVIII-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, la 10 martie, cu cinci zile înainte de intrarea germanilor în Praga, eveniment care, după numai șase luni, a pus capăt precarei „păci în epoca noastră“.

Iarna 1938—1939 a fost pentru Rusia o iarnă plină de frământări. Este drept, epurările au încetat în mare măsură la sfârșitul anului 1938, dar mii de oameni fuseseră fie deportați, fie trimiși în lagăre de muncă, iar mulți fuseseră împușcați.

Pe vremea aceea, spre sfârșitul celui de-al doilea plan cincinal, în Uniunea Sovietică, și în special la Moscova, condițiile de trai — dar nu și cele de locuit — deveniseră mult mai bune. Cuvintele lui Stalin „Jit stalo legce, jit stalo veselei“ — viața a devenit mai ușoară, viața a devenit mai veselă — au devenit lozinca oficială a țării. Comediile muzicale ușoare, operetele și filmele comice erau în vogă. Compozitori de muzică ușoară ca : Pokras, Blanter și Dunaevski erau la apogeul gloriei lor. Blanter compusese tocmai vestita sa „Katiușa“, care avea să devină în 1941 unul dintre cîntecele îndrăgite de soldați, iar Dunaevski compusese „Șiroka strana moia rodnaia“ („E întinsă țara mea...“). Alături de filme ușoare, vesele, ca, de pildă, „Volga-Volga“, cu Liubov Orlova, un fel de Gracie Fields sovietică, în care se arăta cît de plăcută devenise viața în Uniunea Sovietică sub „soarele Constituției staliniste“, rulau și filme patriotice, printre care „Aleksandr Nevski“ al lui Eisenstein, în care se arăta ce vor păți descendenții ticăloșilor cavaleri teutoni în cazul în care ar îndrăzni vreodată să invadeze sfînta Rusie. Un alt film celebru, „Doktor Mamlok“, denunța prigonirea evreilor de către Hitler.

Mai mult sau mai puțin conștient, fiecare își dădea seama de pericolul nazist. Domnea sentimentul apăsător că pretutindeni în lume „agresorii“ își fac de cap, exceptînd cazurile în care s-au încumetat să se atingă de Uniunea Sovietică sau de aliata ei Mongolia, așa cum făcuse Japonia la lacul Hasan cu numai cîteva luni în urmă. Dar Japonia, Italia și Germania deveneau tot mai insolente, și în tot cursul acelei ierni știrile sosite din Spania erau din ce în ce mai alarmante, în ciuda asigurărilor, lipsite de sens, pe care le dădea „Pravda“ că „poporul spaniol nu va depune armele înainte de victoria finală“. La începutul lunii ianuarie, colonelul Beck, omul forte al Poloniei, se afla în drum

spre Berchtesgaden pentru a se întâlni cu Hitler. Mulți se întrebau în sinea lor dacă Rusia o fi având vreun prieten, în afară, bineînțeles, de mica și viteaza Mongolie.

Nu este de mirare că în acele zile oamenii vedeau în armată forța care-i putea apăra și că, de pildă, unele avia-toare deosebit de capabile, ca Valentina Grizodubova, Polina Osipenko și Marina Raskova, au devenit adevărați idoli ai poporului. Când, în mai 1939, una dintre ele, Polina Osipenko, și aviatorul Serov au pierit într-o ciocnire de avi-oane, în Rusia a fost aproape zi de doliu național; li s-au făcut funeralii naționale în Piața Roșie, iar printre cei ce însoțeau sicriul se aflau Stalin, Molotov și alți conducători.

Era folosit orice prilej pentru a glorifica forțele ar-mate ale patriei sovietice, deși, după cum au arătat ulterior unii observatori, îndărătul vorbelor mari despre invincibili-tatea Armatei Roșii se ascundea o bună doză de îngrijorare. La 1 ianuarie 1939, în editorialul său de Anul nou, „Pravda” amintea de recentul avertisment dat de Stalin însuși: „Tre-buie să fim în orice moment gata să respingem un atac armat împotriva țării noastre și să-l zdrobim pe inamic pe propriul lui teritoriu”.

Este semnificativ că la ședința solemnă din 21 ianuarie 1939, consacrată comemorării lui Lenin, o mare parte din lungul discurs rostit de Șcerbakov a fost consacrată Ar-matei Roșii :

„Revoluția socialistă a triumfat în țara noastră. Statul so-cialist este încercuit de lumea capitalistă, și aceasta din urmă nu așteaptă decît o ocazie pentru a ataca statul nostru. În aceste condiții nu poate fi, firește, vorba de dispariția statului... În 1919 programul partidului nostru a prevăzut transformarea Armatei Roșii într-o miliție populară. Dar condițiile s-au schimbat, și nu putem făuri o armată puter-nică pe bază de miliție.

În aceste condiții, partidul și guvernul nostru au făurit o Armată Roșie puternică și o Flotă Roșie puternică, precum și o puternică industrie de armament; am fortificat cu oțel și beton frontierele acestei țări a socialismului triumfător. Uniunea Sovietică — în trecut slabă și nepregătită pentru apărare — este acum gata pentru orice s-ar întîmpla; după cum a spus tovarășul Stalin, ea este în stare să producă pe scară mare arme moderne de apărare și să înzestreze cu ele armata noastră în cazul unui atac din afară. Partidul și

guvernul mențin poporul nostru în stare de pregătire de luptă și nici un inamic nu ne poate lua prin surprindere“.

Șcerbakov a amintit că, cu numai câteva luni în urmă, „samurarii japonezi au simțit pe propria lor piele puterea armelor sovietice ; acolo, la lacul Hasan, unde militaristii japonezi au încercat să ne provoace la război, forțele noastre aeriene și artileria noastră au sfărâmat tunurile japoneze și cazematele lor, transformându-le în praf și pulbere“.

Această ciocnire cu japonezii fusese de fapt, ani de zile, singura experiență reală a Armatei Roșii în materie de război și ea era considerată drept un avertisment serios la adresa altor eventuali agresori. În același timp mai părea să persiste o oarecare confuzie în privința felului în care va arăta un război modern, ceea ce amintește în mod surprinzător de anumiți teoreticieni militari francezi care-și băteau joc de ideea „Blitzkriegului“. Astfel, „Pravda“ a scris la 6 februarie 1939, în legătură cu aniversarea a douăzeci de ani de la întemeierea Academiei militare „Frunze“ :

„În țara socialismului victorios, clasa muncitoare, sub conducerea partidului lui Lenin și Stalin, elaborează noi concepții militare. Urmînd directivele partidului și ale tovarășului Stalin, Academia militară «Frunze» a înlăturat un mare număr de vechi fetișuri, s-a debarasat de multe tradiții mucegăite și a lichidat pe dușmanii poporului, care încercaseră să împiedice pregătirea cadrelor militare bolșevice, devotate partidului“.

Ascundeau oare aceste cuvinte o vagă aluzie la Tuhačevski și la miile de alți ofițeri epurați din Armata Roșie ? În orice caz, Stalin și conducerea de atunci a Armatei Roșii știau cel mai bine :

„Gîndirea militară a lumii capitaliste a ajuns într-un impas. «Teoriile» îndrăznețe despre un război-fulger („Blitzkrieg“), despre armate mici de elită, alcătuite din tehnicieni, sau despre războiul aerian, care poate înlocui toate celelalte operații militare — toate aceste teorii își au originea în teama de moarte ce-i inspiră burgheziei revoluția proletară. În felul ei îngust de a privi lucrurile, burghezia imperialistă supraestimează armamentul și subestimează omul“.

Se continua pe același ton aproape zi de zi în tot cursul acelei ierni a anilor 1938—1939. Campania de presă ce se ducea în Occident (mai ales în Franța) în favoarea unei

„Ucraine mari“, care urma să fie desprinsă din Uniunea Sovietică și să asigure Germaniei „spațiul vital“ de care aceasta avea atîta nevoie, a produs în Rusia o impresie profundă. Ea avea să fie una dintre principalele teme ale analizei situației internaționale făcute de Stalin în raportul său la Congresul al XVIII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, care s-a deschis la Moscova în ziua de 10 martie 1939.

Declarațiile lui Stalin cu privire la politica externă erau așteptate cu nerăbdare și o oarecare îngrijorare. Nu trebuie uitat că în Europa semnele pericolului ce se apropia se înmulțeau și nici faptul că congresul și-a deschis lucrările, iar Stalin și-a prezentat raportul cu cinci zile înainte de intrarea germanilor în Praga.

Stalin a împărțit puterile capitaliste în puteri „agresive“ și în puteri „neagresive“, dar le suspecta pe acestea din urmă că ar dori ca „alții să scoată pentru ele castanele din foc“, ceea ce putea să însemne că le-ar plăcea ca Uniunea Sovietică să fie implicată într-un război cu „agresorii“. Stalin a vorbit destul de amănunțit despre criza economică din lumea capitalistă, începută în 1929 și care, de atunci, nu a fost decît parțial soluționată prin cursa înarmărilor. Stalin a arătat că ocuparea Manciuriei și a Chinei de nord de către Japonia, ca și invadarea Abisiniei de către Italia constituiau un indiciu că lupta dintre puteri căpătase un caracter acut. Avînd în vedere noua criză economică (începută în 1937), acest conflict imperialist nu putea decît să crească în intensitate. Nu mai era vorba de o luptă pentru acapararea de piețe, nici de un război comercial sau de dumping. Aceste arme de luptă nu mai erau considerate suficiente. Uniunea Sovietică se afla acum în fața unei reîmpărțiri a lumii, a sferelor de influență și a coloniilor cu ajutorul războiului.

„Neavuții“ îi atacau acum pe cei „avuți“. Japonia pretindea că tratatul celor nouă puteri o legase de mîini și de picioare; tratatul o împiedicase să-și extindă teritoriul pe socoteala Chinei, în timp ce Marea Britanie și Franța posedau vaste teritorii coloniale. Italia își amintea acum că și ea fusese frustrată de partea ei de pradă după primul război mondial, iar Germania cerea restituirea coloniilor sale și o extindere a teritoriului ei în Europa. În acest fel se formase un bloc al celor trei puteri agresive și se punea acum problema unei reîmpărțiri a lumii pe calea armelor.

Așa cum spunea Stalin, noul război imperialist începuse deja. După ce Italia a cîștigat Abisinia, atît ea cît și Germania au organizat intervenția lor militară în Spania. În

1937, după ce a ocupat Manciuria, Japonia a invadat China de nord și centrală și i-a izgonit pe concurenții ei străini din aceste zone nou ocupate. În 1938 Germania a ocupat mai întâi Austria, apoi regiunea sudetă, în timp ce Japonia a ocupat orașul Canton și, mai târziu, insula Hainan.

Față de situația internațională existentă, Stalin a precizat sarcinile Partidului Comunist al Uniunii Sovietice în domeniul politicii externe :

1) Să continue politica de pace și de consolidare a relațiilor economice cu toate țările ;

2) să dea dovadă de cea mai mare prudență și să nu permită ca țara să fie tirată în conflicte de către ațîțătorii la război, care au obiceiul să-i pună pe alții să scoată pentru ei castanele din foc ;

3) să sporească cît mai mult capacitatea de luptă a Armatei Roșii și a Flotei Roșii ;

4) să întărească legăturile internaționaliste de prietenie cu muncitorii din toate țările, al căror interes este menținerea păcii și prieteniei între popoare.

În lumina celor spuse de Stalin despre falimentul total al „dreptului internațional“ și al tratatelor internaționale, expunerea lui sugera că în această junglă internațională Uniunea Sovietică ar face bine să se mențină într-o „splendidă izolare“, dar în alegerea cuvintelor folosite s-a vădit grija sa de a nu închide ușa în nasul oamenilor de stat francezi și britanici. Faptul că el mai considera posibilă încheierea unui acord în ultima clipă cu Occidentul rezultă poate din referirea sa la pactul de asistență mutuală franco-sovietic.

Semnificativ era și faptul că Stalin s-a referit și la „vecinii imediați“ ai Uniunii Sovietice. Nu erau oare în curs tratative suspecte între Germania și unii dintre „vecinii imediați“ ai Rusiei⁴ Nu se arătase oare diplomația nazistă activă în țările baltice? Nu ridicase Beck „chestiunea“ Ucrainei atunci cînd s-a întîlnit cu Hitler la Berchtesgaden în ziua de 7 ianuarie, cu care ocazie fûhrerul i-a comunicat însă că nu mai consideră Ucraina ca o chestiune de actualitate⁴? Pe de altă parte, rușii continuau să aibă suspiciuni în privința finlandezilor, care, cu numai un an în urmă, sărbătoriseră cea de-a douăzecea aniversare a elibe-

⁴ „Le Livre jaune français“, Paris, 1939, p. 72.

rării lor, înfăptuită spre sfârșitul primului război mondial cu ajutorul armatei kaiserului.

Aceasta era orientarea politicii sovietice în ajunul intrării naziștilor în Praga. Mai era încă o atitudine de expectativă ; pericolul de război devenise acut, dar nu era încă absolut clar care anume va fi următorul pas al lui Hitler.

Intrarea naziștilor în Praga (15 martie) nu numai că a spulberat iluziile pe care și le făcuse Chamberlain după München, dar a pus și Uniunea Sovietică în situația de a trebui să-și precizeze în timp scurt și cu toată claritatea atitudinea. Din cuvântarea rostită de Stalin la 10 martie reieșea în mod evident că voia să se țină departe de orice conflict, *afară doar* de cazul că ar fi fost posibilă oprirea agresorilor prin restabilirea, cel puțin parțială, a „securității colective“, ceea ce nu putea însemna altceva decât încheierea unei alianțe antihitleriste a puterilor „neagresive“.

Invadarea Cehoslovaciei de către germani a fost pentru Uniunea Sovietică un adevărat șoc, deși nu a constituit, poate, o surpriză prea mare. Când s-a produs această lovitură, la 15 martie, reacția sovietică a fost destul de puternică. Ca răspuns la nota oficială germană în care se arăta că Boemia și Moravia fuseseră încorporate în Reich sub forma unui „protectorat“ și că statutul Slovaciei fusese „modificat“ (aceasta fiind transformată într-un satelit al Germaniei, cu monseniorul Tiso în frunte), Litvinov a trimis guvernului german o notă redactată în termeni duri, în care amintea de dreptul cehilor la autodeterminare și nega validitatea capitulării președintelui Hacha în fața Berlinului. În încheiere Litvinov a declarat : „Acțiunea guvernului german, departe de a diminua pericolele care amenință pacea lumii, nu poate decât să le agraveze, să zdruncine stabilitatea politică în Europa centrală... și să dea o nouă și grea lovitură sentimentului de securitate al popoarelor“.

La Moscova îngrijorarea era chiar mai mare decât se părea. Este drept, ziarele erau deja pline de relatări din Praga despre „vandalismul germanilor în Cehoslovacia“ și despre „teroarea Gestapoului“, citindu-se, de pildă, cazul unui oarecare Karl Beneš, secretarul organizației din Neuburg a partidului comunist ; el fusese bătut și torturat de Gestapo pînă ce și-a dat sufletul („Pravda“ din 1 aprilie 1939). Era însă clar că pe atunci Uniunea Sovietică nu putea întreprinde nimic în această privință, așa încît atenția s-a îndreptat brusc spre Londra, Varșovia și Lituania, căreia,

după cum scria presa sovietică, Germania tocmai îi „estor-case fără rușine“ Memelul.

Germanii în Memel, ungurii în Ucraina subcarpatică, amenințări crescînde la adresa Poloniei — toate acestea se petreceau foarte aproape de frontierele Uniunii Sovietice.

Deși invadarea Cehoslovaciei a stîrnit profunda indignare a opiniei publice britanice, prima reacție a lui Chamberlain a fost blîndă, judecînd după declarația pe care a făcut-o la 15 martie în Camera Comunelor. Dar indignarea de care a fost cuprinsă țara l-a silit să adopte un alt ton în cuvîntarea rostită la Birmingham în ziua de 17 martie. De data aceasta a vorbit despre „dezamăgirea și indignarea“ sa și după mai puțin de două săptămîni, la 31 martie, a anunțat că guvernul britanic a dat Poloniei garanții în legătură cu securitatea sa.

Această hotărîre, cu totul ieșită din comun, este poate cel mai bine explicată de un cunoscut observator, Robert Coulondre, pe vremea aceea ambasador al Franței la Berlin. „Pe neașteptate și cu o grabă care denotă reala sa minie, Chamberlain a făcut o întoarcere de 180 de grade. A trecut de la o extremă la alta, și diplomației — această fiică a înțelepciunii și prudenței — nu-i plac asemenea comportări extravagante. După ce fusese tras pe sfoară de Hitler, Chamberlain avea să fie acum tras pe sfoară de colonelul Beck și să piardă o partidă al cărei rezultat era de cea mai mare importanță pentru cauza păcii“⁵.

Imediat după invadarea Cehoslovaciei de către germani, guvernul britanic s-a adresat Uniunii Sovietice. La 18 martie, Halifax l-a rugat pe Maiski, ambasadorul sovietic, să-l viziteze și l-a întrebat care va fi atitudinea Uniunii Sovietice în cazul în care România ar deveni obiectul unei agresiuni neprovocate. Guvernul sovietic a răspuns imediat, propunînd ca cele șase puteri direct interesate să se întrunească la București. Guvernul britanic a respins această propunere, propunînd în schimb, la 21 martie, publicarea unei declarații comune anglo-franco-sovieto-poloneze în care să se arate că guvernele acestor țări se vor consulta fără întîrziere asupra măsurilor ce trebuie luate în cazul în care independența politică a vreunui stat european ar fi amenințată. Guvernul sovietic, deși dezamăgit de respingerea propunerii sale, s-a declarat de acord cu o asemenea declarație, cu condiția ca și Polonia să se numere printre semnatarii ei. La 1 aprilie

⁵ R. Coulondre, op. cit., p. 263 (sublinierea noastră. — A. W.).

însă, Chamberlain l-a informat pe Maiski că a renunțat la ideea sa.

La 23 martie 1939, trupele germane au ocupat Memelul. În aceeași zi, colonelul Beck a răspuns la propunerea britanică cu privire la o declarație a celor patru puteri, ridicând o serie de obiecții. Aceste tratative multilaterale vor fi foarte complicate și vor cere timp; or, nu este timp de pierdut. De aceea propunea încheierea unui acord bilateral anglo-polonez, bineînțeles fără a prejudicia tratative ulterioare mai ample. Ce joc juca oare Beck? Este cert că începea să nu mai aibă încredere în Hitler și dorea să-și întărească poziția, asigurându-și o garanție din partea Marii Britanii. În același timp însă nu voia să participe alături de Uniunea Sovietică la nici un fel de „front defensiv”, deoarece — argumenta el — acest lucru i-ar putea întări pe germani. Discutind chestiunea cu Gafencu, ministrul român al afacerilor externe, el și-a exprimat părerea că Hitler nu va ataca Polonia atîta timp cît aceasta nu se va alia cu Rusia; numai o alianță ruso-poloneză ar duce la invadarea Poloniei de către germani. „În ciuda pericolului grav care amenința țara sa, în ciuda lecției cehoslovace, Beck persista în jocul său mai mult decît dubios de a miza pe ambii cai”⁶.

La 31 martie, Chamberlain a făcut în Camera Comunelor cunoscuta sa declarație cu privire la Polonia. Două săptămîni mai tîrziu a anunțat că garanția dată Poloniei fusese extinsă și asupra României și Greciei. După cum spune Coulondre: „Guvernul britanic se năpustea acum cu atîta grabă înainte, încît a trecut de stația la care ar fi trebuit să coboare. Era de ajuns să privești o hartă a Europei pentru a-ți da seama ce situație diplomatică gravă se crease. România și Polonia formau practic un front continuu de la Marea Neagră pînă la Marea Baltică, front care separa Germania de U.R.S.S. Germania nu putea ataca Rusia fără a trece prin Polonia sau România, adică fără a face să fie pusă în aplicare garanția Occidentului și fără a duce război împotriva Marii Britanii și Franței. În felul acesta, fără a se angaja, Stalin și-a asigurat în Răsărit din partea Apusului garanția pe care o căutase în zadar timp de zece ani... Acum Hitler trebuie să-și fi dat seama că numai printr-o înțelegere cu Uniunea Sovietică putea evita un război pe două fronturi în ziua cînd se va hotărî să atace Polonia”⁷.

„Nu ar fi fost oare mult mai înțelept — se întreabă Cou-

⁶ G. Gafencu. „The Last Days of Europe”, Londra, 1945, p. 203—204.

⁷ R. Coulondre, op. cit., p. 263—264.

londre — ca Marea Britanie să se fi menținut la ideea unei declarații a celor patru puteri, așa cum propusese la 21 martie, iar dacă Beck continua să refuze s-o semneze, să se fi încheiat alianța anglo-franco-sovietică, pe care Churchill o reclama cu o clarviziune profetică și pe care rușii erau dispuși atunci s-o semneze ?“

La 1 aprilie, presa sovietică a publicat la loc de frunte știrea despre garanția dată Poloniei de către Chamberlain, însoțind-o de o relatare a dezbaterilor din Camera Comunelor, în cursul cărora Arthur Greenwood întrebase dacă Uniunea Sovietică participă la garanție. Chamberlain a răspuns că sînt în curs tratative cu numeroase țări, printre care și Uniunea Sovietică. Trei zile mai târziu, în legătură cu vizita lui Beck la Londra, ziarele sovietice au publicat relatări despre alte dezbateri din Camera Comunelor. Ele au reprodus declarația lui Chamberlain că garanția dată Poloniei a marcat o schimbare radicală în politica externă a Marii Britanii. Dar presa sovietică și-a concentrat atenția asupra celor spuse despre Uniunea Sovietică și despre „cursa“ pe care a întins-o Polonia :

„*Sir Archibald Sinclair* a spus că Uniunea Sovietică deține cheia păcii în Europa răsăriteană. În consecință, cooperarea anglo-sovietică este de cea mai mare importanță.

D-l Lloyd George a întrebat care este cauza pentru care guvernul britanic nu și-a asigurat sprijinul sovietic înainte de a-și fi asumat asemenea angajamente colosale. Marea Britanie ar trebui să spună Poloniei că nu poate fi ajutată decît în anumite condiții. Atunci cînd a vorbit despre Uniunea Sovietică, a spus *Lloyd George*, Chamberlain nu a făcut altceva decît să încerce să liniștească opoziția. Dacă Marea Britanie nu-și va asigura sprijinul Uniunii Sovietice, ajutorul pe care-l va acorda Poloniei nu va fi decît o capcană.

D-l Hugh Dalton și-a exprimat speranța că în curînd va putea vedea întreprinzîndu-se o acțiune concretă în legătură cu Uniunea Sovietică și că lucrurile nu se vor mai limita doar la niște simple asigurări care nu prezintă nici o încredere“.

Ziarele relatau că, potrivit unui sondaj în rîndurile opiniei publice din Anglia, 84% din populație dorea acum o cooperare strînsă cu Uniunea Sovietică, dar, adăugau ele, nimic nu arată că guvernul ar intenționa să dea curs acestei dorințe. În timp ce presa laburistă și liberală afirma acum că fără Uniunea Sovietică nu poate exista o împotrivire eficientă față de agresiunea germană, „*The Times*“ și „*Daily Te-*

legraph" continuau să sprijine politica de împăciuire, asigurînd Germania că nimeni nu se gîndește la o „încercuire” și, făcînd o distincție subtilă între independența Poloniei și integritatea teritorială a Poloniei, „The Times” — scria „Pravda” la 10 aprilie — încearcă să sugereze că aceasta ar însemna o revenire la securitatea colectivă, ceea ce nu este însă adevărat, chiar și numai pentru simplul fapt că Polonia continuă să vorbească despre „menținerea echilibrului”.

Dar ceva părea totuși, în sfîrșit, să se miște în Anglia, și acum se vorbea mult despre serviciul militar obligatoriu, care, într-adevăr, avea să fie introdus la sfîrșitul lunii aprilie. Timp de două săptămîni după anunțarea garanției date Poloniei la Moscova nu au sosit nici un fel de propuneri ale puterilor occidentale și viceversa. Abia la 15 aprilie, Ministerul de Externe britanic a propus Uniunii Sovietice să dea Poloniei, României și altor state europene garanții unilaterale împotriva unei eventuale agresiuni germane — în cazul că aceste țări ar dori un atare ajutor. Țările respective trebuiau să decidă ce fel de ajutor le-ar conveni. Această propunere era inacceptabilă pentru Moscova.

Mai constructivă din punctul de vedere al rușilor era propunerea franceză — făcută în același timp —, și anume de a se da publicității o declarație comună franco-sovietică proclamînd că cele două state își vor acorda reciproc ajutor, precum și României și Poloniei. După cît se pare, guvernul sovietic a intuit aversiunea lui Daladier față de garanția dată de el Poloniei, garanție ce-i fusese impusă de către Chamberlain și care l-a făcut să prefere alianța cu rușii. Atunci guvernul sovietic, „pentru a coordona diferitele propuneri engleze, franceze și sovietice”, a venit cu propunerea unei alianțe anglo-franco-sovietice, care urma să fie încheiată pe termen de cinci sau zece ani. Tratatul de alianță trebuia să prevadă că, în cazul unei agresiuni în Europa împotriva uneia dintre cele trei țări semnatare, acestea își vor acorda reciproc tot ajutorul, inclusiv militar, și vor acorda un ajutor similar tuturor țărilor din Europa răsăriteană situate între Marea Baltică și Marea Neagră și avînd graniță comună cu Uniunea Sovietică.

„Această propunere — scrie Coulondre — era ceva la care aproape că nici nu se putea visa în acel moment”. După părerea sa, ea constituia un mare pas înainte pe calea cea bună și el atribuia aceasta faptului că Litvinov, „omul securității colective”, care manifesta o vădită preferință pentru Occident, mai era încă comisar al poporului pentru afacerile externe. În realitate însă, o asemenea propunere nu

putea fi făcută exclusiv din inițiativa lui Litvinov. Dar guvernul Chamberlain a respins propunerea Uniunii Sovietice, care — după cum susține Coulondre —, dacă ar fi fost primită cu entuziasm, ar mai fi putut salva situația.

În loc de a accepta propunerea sovietică, guvernul britanic a început — ca să folosim expresia lui Coulondre — să prezinte formule din ce în ce mai sofisticate, al căror scop era de a oferi garanția sovietică unor țări care nici nu o doreau. Într-o notă adresată guvernului francez, guvernul britanic a explicat că diferitele obiecții ridicate de Polonia fac foarte dificilă orice înțelegere cu Uniunea Sovietică⁸.

Așadar, „propunerea la care nici nu se putea visa“ făcută de Rusia a fost respinsă. Întreaga chestiune trebuia deci abordată într-un alt mod. Devenise acum necesar ca politica externă a Uniunii Sovietice să capete un caracter mai suplu și mai oportun, dar, totodată, să capete și maximum de autoritate. În partid Molotov ocupa o poziție imediat după Stalin. La fel cum în mai 1941, când exista pericolul unei invazii germane, Stalin a preluat funcția de șef al guvernului, tot astfel în mai 1939, când Europa se afla în pragul războiului, Molotov a preluat Comisariatul poporului pentru afacerile externe.

Nu exista nici o schimbare perceptibilă în tonul presei sovietice și nici în declarațiile oficiale după venirea lui Molotov în fruntea Comisariatului poporului pentru afacerile externe. Presa continua să relateze despre marele succes de care se bucurau în Anglia și în alte țări filmele sovietice anti-naziste, ca „Doktor Mamlok“ și „Aleksandr Nevski“. Se țineau, de asemenea, în continuare cuvântări patriotice despre forța Armatei Roșii, care „va zdrobi pe orice agresor pe propriul lui teritoriu dacă ar îndrăzni să atace Uniunea Sovietică“⁹.

Când Sovietul Suprem s-a întrunit la sfârșitul lunii mai, A. G. Zverev, comisar al poporului pentru finanțe, a de-

⁸ Op. cit., p. 263.

⁹ Astfel, la solemnitatea organizată la 7 mai în cinstea absolvenților academiilor militare din U.R.S.S. — ceremonie la care au luat parte Stalin, Molotov, Vorosilov, Hrușciov, Bulganin, Jdanov și alții —, Kalinin a declarat: „Poporul nostru este convins că, avînd o armată ca a noastră, poate continua în pace să construiască și să dezvolte statul sovietic, societatea socialistă fără clase și comunismul. Situația internațională cere să fiți în permanență pregătiți de luptă. Sper că veți justifica pe deplin încrederea pe care poporul nostru o are în voi“. Iar colonelul Rodimțev, Erou al Uniunii Sovietice (și unul dintre viitorii eroi de la Stalingrad), a spus la aceeași întrunire: „Jurăm să executăm ordinul tovarășului Vorosilov și să zdrobim orice agresor pe propriul lui teritoriu...“

clarat, în aplauzele furtunoase ale deputaților, că investițiile pentru apărare vor fi sporite de la 23 de miliarde de ruble în 1938 la 41 de miliarde de ruble în 1939. „Cu cît vom fi mai puternici — a spus el —, cu atît mai mari vor fi șansele ca pacea să nu fie tulburată și ca *agresorii fasciști să nu se încumete să atace țara noastră*“. Aceste cuvinte nu se puteau referi decît la Germania nazistă.

Comentînd această mare creștere a investițiilor pentru apărare, „Pravda“ (din 27 mai) era plină de obișnuita grandilocvență :

„Această cifră de 40 de miliarde 885 de milioane de ruble înseamnă noi tunuri, noi avioane rapide, noi tancuri puternice... Cu o Armată Roșie atît de puternică putem privi liniștiți viitorul, deoarece *știm* că nici o provocare din partea dușmanilor noștri din afară nu ne poate lua prin surprindere. Putem să continuăm în liniște să îndeplinim cel de-al treilea plan cincinal... Înzestrată cu cel mai perfecționat armament din lume, Armata noastră Roșie va zdrobi orice inamic sau inamici, indiferent de unde ar veni“.

Cele de mai sus trebuiau în mod vădit să constituie un avertisment atît pentru Japonia cît și pentru Germania.

Unul dintre evenimentele importante din acea vară, plină de frămîntări, a fost analiza situației internaționale făcută de Molotov la 31 mai în fața Sovietului Suprem.

El a criticat vehement Marea Britanie și Franța, dar cuvîntarea sa a fost, mai ales, *un atac împotriva Germaniei*. După ce a amintit de calamitățile pe care politica müncheneză le-a și adus Europei, Molotov a spus :

„Puterile agresive devin acum tot mai arogante. Pe de altă parte, reprezentanții țărilor democratice au întors spatele securității colective și, adoptînd o politică de neîmpotrivire față de agresiune, încearcă să minimalizeze acum grava înrăutățire a situației internaționale“.

Apoi el s-a referit la noul tratat politic și militar încheiat între Germania și Italia, tratat care, a declarat el, este „prin însăși natura sa agresiv“.

„În trecut aceste două țări pretindeau că ar fi preocupate de lupta lor comună împotriva comunismului. De aici și zarva ce s-a făcut în jurul Pactului anticomintern. Dar acum masca a căzut... Atît conducătorii cît și presa din cele

două țări spun pe față că noul tratat este îndreptat împotriva principalelor democrații europene“.

Deși existau acum unele indicii că țările neagresive încep să fie, în sfârșit, în favoarea unui front comun împotriva agresiunii, rămîne de văzut cît de serioasă era această schimbare de atitudine. „S-ar putea ca aceste țări să dorească să oprească agresiunea în anumite regiuni, dar că nu vor împiedica o agresiune în alte regiuni“. Și Molotov a citat cele spuse de Stalin despre „scoaterea din foc a castanelor“ și despre necesitatea ca țara să se ferească de *provocatori*, care ar putea încerca să tîrască Uniunea Sovietică în război.

Era evident că el continua să fie foarte ostil Germaniei, dar totodată se arăta extrem de bănuitor față de Anglia și Franța ; totuși el a spus că „există unele indicii că țările democratice au devenit conștiente de prăbușirea totală a politicii lor de neintervenție și de necesitatea de a se crea un front unit al puterilor iubitoare de pace împotriva agresiunii. Pactul anglo-polonez constituie un element nou în Europa, cu atît mai mult cu cît Germania a denunțat pactul ei cu Polonia... Printre puterile europene neagresive există și tendința de a căuta colaborarea Uniunii Sovietice în vederea organizării rezistenței împotriva agresiunii“. Acesta este motivul, a spus el, pentru care guvernul sovietic a acceptat propunerea Marii Britanii și Franței de a începe tratative în vederea dezvoltării relațiilor dintre aceste trei țări și a organizării unui front al păcii împotriva oricărei extinderi a agresiunii. „Am început aceste tratative cu Franța și Marea Britanie la jumătatea lunii aprilie. Ele nu s-au încheiat încă. Dar chiar de la început ne-am dat seama că, dacă există într-adevăr dorința de a se crea un front eficient al țărilor iubitoare de pace împotriva agresiunii, condițiile minimale ce trebuie îndeplinite sînt următoarele :

1) Pactul dintre Marea Britanie, Franța și Uniunea Sovietică trebuie să fie un pact exclusiv defensiv, dar eficient, de asistență mutuală ;

2) Cele trei puteri trebuie să dea garanții țărilor vecine cu Uniunea Sovietică, precum și altor țări din Europa centrală și răsăriteană ;

3) Trebuie încheiate convenții concrete între cele trei puteri cu privire la ajutorul imediat și eficace ce urmează a fi dat în cazul în care ar avea loc o agresiune împotriva uneia dintre ele sau împotriva țărilor cărora le-au dat ele garanții“.

După ce s-a oprit destul de mult asupra greutăților pe care le ridică încheierea unui pact avînd drept scop asigu-

rarea inviolabilității numeroaselor frontiere dintre Marea Baltică și Marea Neagră și dintre Uniunea Sovietică și Germania nazistă, atât de slab apărate, Molotov a abordat în cuvîntarea sa o altă temă, care suna ca un ecou al cuvîntării lui Stalin din 10 martie.

„Astfel decurg tratativele noastre cu Marea Britanie și cu Franța. Aceasta nu înseamnă că am avea intenția să rupem relațiile economice cu țări ca Germania și Italia. La începutul anului 1938, Germania ne-a oferit un nou credit de 200 000 000 de mărci, dar, cum nu a urmat încheierea unui acord, chestiunea creditului a fost abandonată. La sfîrșitul anului 1938, guvernul german a pus din nou problema unor tratative economice, precum și cea a creditului de 200 000 000 de mărci. Germanii era dispuși să facă anumite concesii și ministrul german al comerțului exterior a comunicat că domnul Schnurre va veni la Moscova. S-a hotărît însă ca ambasadorul Schulenburg să ducă tratativele. Întrucît s-au ivit unele neînțelegeri, convorbirile au fost întrerupte. Dar acum există indicii că ele ar putea fi reluate. Recent am încheiat și un acord comercial avantajos cu Italia...”

În încheiere, Molotov a arătat că relațiile cu Polonia „s-au îmbunătățit“, că relațiile cu Turcia sînt „bune“ și că recent îl avertizase pe ambasadorul Japoniei că Uniunea Sovietică își va apăra atît propriile sale frontiere cît și pe cele ale Republicii Populare Mongole împotriva oricărei agresiuni japo-no-manciuriene.

„Uniunea Sovietică nu mai este aceea, să zicem, din 1921, chiar dacă unii dintre vecinii noștri par să fi uitat acest lucru. Uniunea Sovietică nu mai este nici aceea care a fost acum zece sau chiar cinci ani ; puterea ei este mult mai mare. În ciuda tărăgănelilor și a ezitărilor, unele democrații devin conștiente de acest adevăr, iar într-un front al puterilor iubitoare de pace care se împotrivesc agresiunii, Uniunea Sovietică nu poate ocupa decît un loc de prim ordin“.

Cele spuse de Molotov despre tratativele economice cu Germania nu aveau la prima vedere, prea multă importanță : cuvintele sale puteau fi interpretate ca un mic avertisment dat Occidentului, unde unii dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Chamberlain continuau să considere că „tratativele economice“ cu Germania ar da cele mai mari speranțe pentru reluarea politicii de conciliere. Molotov își dădea, bineînțeles, seama că în Marea Britanie se dă o luptă surdă,

atît ascunsă cît și fățișă, înăuntrul și în afara partidului conservator, între partizanii și adversarii unui pact cu Uniunea Sovietică.

Deocamdată presa sovietică se menținea pe o linie destul de pronunțat antinazistă, mizînd pe cartea „occidentală”. La 9 iunie, TASS a transmis din Londra declarația făcută de Chamberlain în Camera Comunelor cu privire la convorbirile anglo-franco-sovietice. Există, a spus Chamberlain, un punct de vedere comun asupra principalelor puncte ale acordului ce urmează să fie încheiat. Iar pentru a accelera convorbirile, guvernul maiestății sale a hotărît să trimită la Moscova un reprezentant al Foreign Office-ului. Acesta a fost începutul „misiunii Strang”. Ziarele sovietice au publicat la loc de frunte declarațiile făcute de persoane influente din Anglia în favoarea unui pact cu Uniunea Sovietică, și în special articolul lui Churchill apărut la 9 iunie în „Daily Telegraph”. Churchill a mers chiar atît de departe încît a propus să se dea o garanție comună țărilor baltice și Finlandei, declarînd că un asemenea pact este în egală măsură în interesul Uniunii Sovietice cît și în interesul Franței și Marii Britanii. Dar, a spus Churchill, nu este timp de pierdut.

În același timp, ziarele sovietice continuau să publice numeroase relatări despre „jafurile săvîrșite de germani în Cehoslovacia” (Hubert Ripka în „Spectator”, citat de „Pravda” din 9 iunie), „Austria sub călcîiul cotropitorilor naziști” („Pravda” din 16 iunie), „Execuții în Spania” („Pravda” din 15 iunie) ș.a.m.d. Totodată se publicau știri despre presiunile crescînde exercitate de Germania asupra Poloniei și relatări asupra unora dintre cele mai violente cuvîntări ale căpeteniilor naziste, ca, de pildă, atacul lui Goebbels împotriva Angliei din cuvîntarea sa cu privire la Danzig, rostită la sfîrșitul lunii iunie, cînd a lansat lozinca „Jos miinile de pe Europa răsăriteană!”. Despre violența crescîndă în problema Danzigului se relata cu lux de amănunte și pe un ton care era departe de a fi prietenos la adresa Germaniei. Germanii, repeta mereu presa sovietică, vor să împingă lucrurile pînă la un conflict armat. „La Danzig mișună autocamioane militare germane venite din Königsberg... Danzigul este invadat de horde de «turiști» și de alte elemente extrem de suspecte... Ziarele germane continuă să publice cu litere de-o șchioapă știri despre «agresivitatea» polonezilor. «Völkischer Beobachter» urlă că Polonia vrea să invadeze Prusia Orientală, Pomerania, Silezia și alte teritorii germane”¹⁰.

¹⁰ „Pravda” din 2 iulie 1939.

Tratatativele de la Moscova

În timp ce ori de câte ori o chestiune de importanță vitală urma să fie discutată cu Hitler, guvernul britanic trimitea în Germania pe Eden, Simon, Halifax sau chiar pe Chamberlain, premierul britanic era, probabil, de părere că un funcționar cu experiență din Foreign Office ca domnul Strang, de exemplu, era mai mult decît suficient pentru Moscova. Această alegere a fost, ce-i drept, aspru criticată de presa opoziționistă și de reprezentanții opoziției, care au argumentat că ar fi trebuit trimisă cel puțin o personalitate de talia lui Halifax sau Eden. Dar, după cum susținea Chamberlain, Halifax avea alte lucruri de făcut, iar Eden manifesta față de ruși o atitudine mult prea prietenoasă — el mai fusese la Moscova în 1935 — și, în plus, domnul Strang ar fi mai indicat pentru ceea ce, potrivit dorinței lui Chamberlain, nu urma să fie decît o misiune de explorare sau, poate, numai un gest menit să liniștească opoziția. El era hotărît să nu dea ascultare avertismentelor lui Churchill și ale altora care subliniau că factorul timp este de cea mai mare importanță. Nu este deci de mirare că numirea lui Strang stîrnise foarte puțin entuziasm la Moscova.

În memoriile lui Maiski există un pasaj remarcabil despre vizita pe care i-a făcut-o lui Halifax la 12 iunie, ziua în care Strang a plecat la Moscova¹¹.

„Pentru a încheia într-adevăr repede pactul tripartit (acesta era scopul nostru principal) și totodată pentru a tona adevăratele intenții ale partenerilor noștri britanici, guvernul sovietic a hotărît să-l invite pe Halifax la Moscova...

¹¹ I. M. Maiski. „Cine l-a ajutat pe Hitler...”, Editura științifică, 1963.

În dimineața zilei de 12 iunie, chiar atunci când Strang pleca spre Moscova, am primit indicația să-l vizitez de îndată pe Halifax și să-i recomand prietenește cu toată stăruința, «din partea mea personal», să plece cât se poate mai repede la Moscova pentru perfectarea tratativelor și semnarea pactului».

După ce i-a vorbit lui Halifax despre caracterul extrem de urgent al acestei chestiuni, Maiski a spus :

„Dacă dv., lord Halifax, ați considera posibil să plecați acum la Moscova, eu aș ruga guvernul meu să vă trimită o invitație oficială». Expresia feței lui Halifax deveni severă și enigmatică. El își ridică privirea spre tavan, apoi își frecă rădăcina nasului și, în sfârșit, spuse semnificativ : «Voi lua în considerare acest lucru». Desigur, Halifax nu poate rezolva problema călătoriei la Moscova fără a o discuta în cadrul cabinetului... A trecut o săptămână și Halifax continua să păstreze tăcere¹².

Strang a sosit la Moscova la mijlocul lunii iunie și, împreună cu sir William Seeds, ambasadorul Marii Britanii, și cu Naggiar, ambasadorul Franței, a avut mai multe întrevederi cu Molotov. Prima întrevvedere (din 16 iunie) a durat o

¹² În încheiere, Maiski arată că are de adăugat un important post-scriptum la relatarea sa despre întâlnirea avută cu lordul Halifax în ziua de 12 iunie. Printre documentele referitoare la politica externă britanică, publicate ulterior de guvernul englez, se găsește și relatarea lui Halifax despre această întâlnire. Potrivit acestei versiuni, Maiski ar fi sugerat ca Halifax să plece la Moscova „când situația se va mai liniști”, la care Halifax ar fi răspuns că nimic nu i-ar face mai multă plăcere, dar pentru moment îi este imposibil să părăsească Londra.

Maiski arată, în continuare, că în relatarea sa despre această întâlnire, Halifax a spus „două neadevăruri”, ambele dovedind că, întocmai ca și Chamberlain, el nu dorea să ajungă la o înțelegere grabnică cu Moscova. Această lipsă de entuziasm manifestată atât de Halifax cât și de Chamberlain este pe deplin confirmată de Churchill prin cele spuse de el pe vremea aceea, precum și prin ceea ce a scris ulterior.

„S-a hotărât să fie trimis la Moscova un împuternicit special. Domnul Eden, care avusese contacte utile cu Stalin (în 1935), s-a oferit să plece. Această ofertă generoasă a fost respinsă de primul ministru. În schimb, la 12 iunie, domnului Strang, un funcționar capabil, dar care nu era cunoscut în afara Foreign Office-ului, i-a fost încredințată această misiune importantă. Aceasta a fost o altă greșeală. Trimiterea unui funcționar de grad inferior a însemnat o adevărată jignire” (Churchill, op. cit., vol. I, p. 346).

Nu trebuie, firește, uitat că Maiski, care era un „om de-al lui Litvinov”, se arăta mult mai entuziasmat decât Stalin sau Molotov de ideea alianței tripartite, pe care o considera „unica posibilitate de a-l opri pe Hitler”.

oră ; cea din 1 iulie a durat o oră și jumătate, iar cea din 8 iulie — două ore.

Să nu uităm că aceste discuții erau rezultatul contactelor diplomatice care începuseră încă din luna aprilie. După ce respinsese la 17 aprilie „planul Litvinov“, guvernul britanic a cerut Uniunii Sovietice să-și asume o serie de angajamente unilaterale. În nota sa din 14 mai — după ce Molotov devenise comisar al poporului pentru afacerile externe —, guvernul sovietic a declarat că ultimele propuneri britanice nu conțin principiul reciprocității și pun Uniunea Sovietică într-o situație de inegalitate. Lipsa unor garanții pentru cazul că Uniunea Sovietică ar fi atacată, pe de o parte, și faptul că frontierele ei de nord-vest nu sînt „protejate“, pe de altă parte, ar putea constitui pentru agresori un îndemn să atace Rusia. De aceea guvernul sovietic propunea o versiune mai dezvoltată a „planului Litvinov“ din 17 aprilie.

Un pact de asistență mutuală anglo-franco-sovietic eficient, completat cu 1) o garanție dată de către cele trei puteri țărilor din Europa răsăriteană și centrală expuse agresiunii, în rîndul acestor țări urmînd a fi incluse Letonia, Estonia și Finlanda, și 2) o „înțelegere concretă“ cu privire la natura și amploarea ajutorului pe care cele trei puteri și-l vor da reciproc, precum și țărilor cărora li s-au dat garanții. „Fără o asemenea înțelegere — se arăta în încheiere în notă —, pactele de asistență mutuală ar putea rămîne literă moartă, așa cum știm din experiența Cehoslovaciei“¹³.

Propunerile comune anglo-franceze din 27 mai, prezentate ca răspuns la nota sovietică, constituiau un vădit progres față de cele anterioare. Ele prevedeau un ajutor direct anglo-francez ce urma să fie dat Uniunii Sovietice în cazul unui „atac direct“, dar lăsau nerezolvată chestiunea țărilor baltice. Într-o altă notă a sa, din 2 iunie, Molotov a insistat asupra necesității unui ajutor mutual „general, eficace și imediat“, propunînd ca garanțiile comune să includă Belgia, Grecia, Turcia, România, Polonia, Letonia, Estonia și Finlanda. Era, de asemenea, prevăzut un ajutor mutual chiar și în ipoteza că una dintre țările semnatare ar fi implicată într-un război ca urmare a ajutorului dat unei țări

¹³ A.V.P. S.S.S.R. (Arhivele de politică externă ale Uniunii Sovietice), Convorbirile anglo-franco-sovietice, vol. III, fila 39, citat în „Istoria Marelui Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei“, vol. 1, Moscova, 1960 (prescurtat în continuare : I.M.R.P.A.P. în notele de sub-sol. iar în text „Istoria războiului“).

europene neutre care ar solicita un asemenea ajutor¹⁴. Ceea ce propunea Molotov era, de fapt, un pact de asistență mutuală care să cuprindă, practic, întreaga Europă.

Convorbirile deveneau tot mai complicate. Rușii au ridicat problema „agresiunii indirecte”. Aceasta viza, în primul rând, posibilitatea ca Germania să se folosească de țările baltice ca bază pentru agresiune „cu complicitatea” guvernelor acestor țări. După părerea englezilor, o asemenea clauză nu excludea posibilitatea unei acțiuni preventive din partea Uniunii Sovietice. Rușii mai voiau să știe dacă, în caz de nevoie, trupele lor vor putea intra pe teritoriul Poloniei. Ei doreau o înțelegere concretă cu privire la contribuția militară pe care Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Franța o vor aduce la „efortul comun”.

Aruncînd o privire retrospectivă asupra acelor zile cruciale, Grigore Gafencu, pe atunci ministrul afacerilor externe al României, a scris: „Puterile occidentale urmăreau să obțină un efect psihologic (fapt pe care, de altfel, nici nu-l ascundeau). Doreau să creeze între Vest și Est o solidaritate care să-l împiedice pe Hitler să înceapă un război. Acest plan era pe deplin justificat... și orice amîinare în realizarea lui părea intolerabilă. Punctul de vedere sovietic era, de asemenea, just: Moscova nu voia să se angajeze cu ușurință. Dacă, în ciuda unui acord în principiu, războiul ar fi izbucnit, principalul efort german ar fi putut fi îndreptat împotriva U.R.S.S.”

Fapt este că tratativele dintre Strang și Molotov nu au dus la nici un rezultat, și, în cele din urmă, la 23 iulie, Molotov a propus ca Franța și Marea Britanie să trimită o misiune militară la Moscova.

Comportarea și activitatea acestei misiuni aveau să demonstreze după scurt timp cît de „intolerabilă” considera Chamberlain „orice amîinare”. Ceea ce continua el să dorească „fără întîrziere” era un „efect psihologic”. Pe de altă parte, o convenție militară — pentru ruși „singura dovadă a sincerității Occidentului” — era tocmai ceea ce el nu se grăbea să semneze. De aceea s-ar putea ca conducătorii sovietici să se fi gîndit că Armata Roșie nu ar trebui să se angajeze în luptă cu un inamic atît de puternic cum era Germania nazistă dacă nu se putea realiza o convenție militară cu Marea Britanie și Franța. Ar fi fost poate preferabil (după cum lăsase Stalin să se înțeleagă la 10 martie) ca Uniunea Sovietică să rămînă „neutră”. Dar cum?

¹⁴ A.V.P. S.S.S.R., vol. III, filele 46—47.

Rușilor nu le-a scăpat faptul că, după München și pînă în momentul izbucnirii războiului, în Marea Britanie și în alte țări existau oameni, aflați la putere sau în imediata apropiere a cercurilor conducătoare, care, în eforturile lor frenetice de a-l îmbuna pe Hitler, erau dispuși să facă aproape orice concesie¹⁵.

În orice caz, rușii trebuiau să se pregătească în vederea unui iminent atac german în Răsărit contra Poloniei, precum și pentru eventualitatea, nicidecum improbabilă, că o asemenea ofensivă ar putea include țările baltice și poate chiar România, desfășurîndu-se pe un front de la Marea Baltică pînă la Marea Neagră. Chiar dacă ofensiva germană ar fi fost oprită de iarna rusă, Uniunea Sovietică trebuia să se teamă de o invazie germană în primăvara anului 1940 (Occidentul putînd să se pună la adăpost îndărătul liniei Maginot) dacă nu se luau angajamente militare precise de coordonare a operațiilor militare.

La 4 august, „Pravda” publică o informație din Londra potrivit căreia Marea Britanie și Franța căzuseră de acord să trimită o misiune militară la Moscova. Știrea era însoțită de o relatare a dezbaterilor din Camera Comunelor în cursul cărora Eden salutase decizia luată. Acesta era de părere că astfel va fi „înlăturată neîncrederea” și că tratativele vor duce curînd la o înțelegere. El a propus însă ca, în afară de generali și amirali, guvernul britanic să trimită la Moscova și „un lider politic reprezentativ, așa încît convorbirile să poată fi încheiate în decurs de o săptămînă”. Nu este timp de pierdut, a spus Eden, deoarece în prezent Polonia este la fel de amenințată cum fusese Cehoslovacia, și este de importanță vitală să se creeze neîntîrziat un front al păcii care să împiedice agresiunea. Chamberlain nu a dat însă atenție acestor avertismente.

Timp de cîteva zile după aceasta, presa sovietică nu a publicat aproape nici o știre în legătură cu misiunea militară. Abia la 12 august „Pravda” a anunțat sosirea la Moscova a misiunilor militare britanică și franceză :

¹⁵ Lista „conciliatorilor” — Hudson, sir Horace Wilson, lord Kemsley și alții —, așa cum reiese din Arhiva Dirksen, adică din documentele ambasadorului german la Londra pînă la izbucnirea războiului, capturate de ruși și publicate după război („Dokumenty i materialy kanuna vtoroi mirovoi voiny, T. II. Arhiv Dirksena 1938—1939”), confirmă — chiar dacă am admite că documentele publicate au fost în prealabil triate — ceea ce în acel moment ar fi trebuit să-i fie limpede oricărui observator politic lucid și cu experiență sau, cel puțin, să-i fi produs suspiciuni serioase.

„Misiunile, avînd în frunte pe amiralul Drax și pe generalul Doumenc, au fost primite ieri dimineată în gara Leningrad de mai mulți reprezentanți ai guvernului sovietic... Mai târziu, în cursul aceleiași zile, tovarășul Molotov i-a primit pe conducătorii misiunilor. La întîlnire au asistat și sir William Seeds, domnul Naggiar și V. P. Potemkin, adjunct al comisarului poporului pentru afacerile externe... După aceea au fost primiți de Vorosîlov, comisarul poporului pentru apărare, și de B. M. Șapoșnikov, șeful Marelui stat-major al Armatei Roșii“.

Seara a fost oferit un banchet în cinstea misiunilor militare britanică și franceză, la care au luat parte toate personalitățile militare de vază ale Uniunii Sovietice — Vorosîlov, Șapoșnikov, Budionni, Timoșenko, comandanții regiunilor militare Kiev și Bielorussia, precum și comandanții flotei și aviației militare. „Tovarășul Vorosîlov și șefii misiunilor militare britanică și franceză au rostit toasturi amicale“¹⁶.

Această vizită fusese anunțată cu mai bine de trei săptămîni înainte. Era însă evident că englezii și francezii nu erau prea grăbiți să vină, de vreme ce făcuseră călătoria pînă la Leningrad cu un vapor de mică viteză. Inutil să mai spunem că nimeni nu auzise vreodată de amiralul Drax sau de generalul Doumenc. De ce nu venise la Moscova nici o personalitate de vază, ca Halifax sau Daladier, de pildă? Nu Chamberlain, evident, căci cine ar fi dorit să-l vadă tocmai pe el? Totuși, își spuneau oamenii, această vizită trebuie să aibă importanța ei, căci altfel de ce ar fi participat oare la banchet toată conducerea armatei, a flotei și aviației?... Cam astfel de impresii confuze aveau pe atunci locuitorii Moscovei. Cert este că nici la Londra și nici la Paris nu s-a făcut nimic care să înflăcăreze imaginația opiniei publice din Uniunea Sovietică.

Istoricii sovietici de azi au cuvinte foarte aspre la adresa acestei misiuni militare anglo-franceze. „Erau generali și amirali care fie că ajunseseră la vîrsta pensionării, fie că dețineau funcții secundare... Atitudinea guvernului britanic față de misiune era atît de puțin serioasă, încît nici măcar nu-i dăduse vreo înputernicire. Abia spre sfîrșitul convorbirilor, după multe insistențe din partea sovieticilor, Drax a prezentat un fel de scrisoare de acreditare, dar ea nu-l înputernicea să semneze vreo convenție cu U.R.S.S. Nici scri-

¹⁶ „Pravda“ din 12 august 1939..

sorile de acreditare ale generalului francez nu erau mai bune. Tot ce fuseseră împuterniciți să facă era de a duce tratative cu noi". „Istoria războiului" amintește că, după ce guvernul sovietic a propus ca Marea Britanie și Franța să trimită misiuni militare la Moscova, acestor oameni „le-au trebuit unsprezece zile pentru a-și pregăti plecarea și alte șase zile pentru a face călătoria cu un vapor de mică viteză pînă la Leningrad și de acolo la Moscova".

Principiul ce stătea la baza propunerilor sovietice nu era numai cel al reciprocității, dar și al egalității efortului militar pe care cele două părți urmau să-l depună în cadrul acestui ajutor mutual. Dar încă înainte ca Șapoșnikov să-și fi expus propunerile în amănunțime, el a rămas foarte surprins de felul în care au reacționat englezii cînd a pomenit pentru prima oară de „contribuțiile respective":

„Cînd B. M. Șapoșnikov a spus că Uniunea Sovietică este gata să pună la dispoziție împotriva agresorului 120 de divizii de infanterie, 16 divizii de cavalerie, 5 000 de tunuri grele și mijlocii, 9 000—10 000 de tancuri și 5 000—5 500 de bombardiere și avioane de luptă, generalul Heywood, membru al misiunii britanice, a menționat cinci divizii de infanterie și o divizie mecanizată. Acest lucru era de ajuns pentru a demonstra cu cîtă neseriozitate privea Marea Britanie convorbirile cu Uniunea Sovietică" ¹⁷.

„Istoria războiului" nu menționează însă propunerile francezilor, care aveau, din punctul de vedere al efectivului, o armată mult mai numeroasă decît englezii.

Convenția militară propusă de ruși urma să țină seama de trei eventualități:

1. DACĂ BLOCUL AGRESORILOR VA ATACA FRANȚA ȘI MAREA BRITANIE. În acest caz, Uniunea Sovietică va participa cu forțe egale cu 70% din forțele armate pe care Franța și Marea Britanie le vor trimite împotriva „principalului agresor", adică împotriva Germaniei. Așa, de pildă, dacă ele vor arunca în luptă 90 de divizii, Uniunea Sovietică va trimite 63 de divizii de infanterie și 6 divizii de cavalerie, cu număr corespunzător de tunuri, tancuri și avioane, în total deci circa 2 000 000 de oameni.

În acest caz, Polonia trebuie să participe cu toate forțele ei armate, date fiind acordurile ei cu Marea Britanie

¹⁷ I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 169 (citată după A.V.P. S.S.S.R.), Convorbirile anglo-franco-sovietice din 1939, vol. III, fila 138).

și Franța. De asemenea, Polonia va trebui să concentreze 40 pînă la 45 de divizii la frontierele ei apusene și împotriva Prusiei Orientale. Guvernul britanic și cel francez vor trebui să obțină consimțămîntul Poloniei pentru trecerea trupelor sovietice prin jurul orașului Vilnius și, dacă va fi posibil, prin Lituania spre granițele Prusiei Orientale și, la nevoie, prin Galiția.

2. DACĂ AGRESIUNEA ESTE ÎNDREPTATĂ ÎMPOTRIVA POLONIEI ȘI ROMÂNIEI. În acest caz, Polonia și România vor trebui să facă uz de toate forțele lor armate, iar Uniunea Sovietică va participa cu forțe egale cu cele pe care Marea Britanie și Franța le vor trimite împotriva Germaniei... În acest caz, o condiție indispensabilă pentru participarea Uniunii Sovietice este ca Marea Britanie și Franța să declare imediat război agresorului. În plus, Uniunea Sovietică poate lua parte la un asemenea război numai dacă guvernul britanic și cel francez vor fi ajuns cu Polonia și România (și, pe cît posibil, cu Lituania) la o înțelegere concretă cu privire la trecerea forțelor armate sovietice pe la Vilnius, prin Galiția și România.

3. DACĂ AGRESORUL VA ATACA UNIUNEA SOVIETICĂ, FOLOSIND ÎN ACEST SCOP TERITORIILE FINLANDEI, ESTONIEI SAU LETONIEI. În acest caz, Franța și Marea Britanie nu trebuie numai să declare război agresorului (sau blocului de agresori), „dar să și înceapă operații militare active și imediate împotriva principalului agresor“, aruncînd în luptă 70% din totalul forțelor armate folosite de către Uniunea Sovietică (Uniunea Sovietică urmînd a arunca în luptă 136 de divizii). „Dat fiind că Polonia este legată prin acordurile încheiate de ea cu Marea Britanie și cu Franța, ea va trebui să intervină împotriva Germaniei și, de asemenea, printr-o înțelegere specială cu Marea Britanie și Franța, va trebui să permită trecerea trupelor noastre pe la Vilnius și prin Galiția... Dacă România va fi atrasă în război, va trebui să fie încheiat între România, Franța și Marea Britanie un acord similar cu privire la trecerea trupelor sovietice prin teritoriul României“¹⁸.

Potrivit versiunii sovietice, amiralul Drax i-a mulțumit generalului Șapoșnikov pentru expunerea planului sovietic, dar francezii și englezii nu l-au acceptat și nici nu au existat contrapropuneri franceze sau engleze serioase. În schimb, atît francezii cît și englezii au făcut mare caz de „obstaco-

¹⁸ I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 169—170.

lul polonez". Într-adevăr, Marea Britanie nu intenționa să exercite presiuni asupra guvernului polonez.

Atitudinea generalului Doumenc, șeful misiunii franceze, era oarecum diferită : „De două ori a telegrafiat la Ministerul de Război francez, arătînd că are intenția să-l trimită la Varșovia pe generalul Valin, membru al misiunii, pentru a obține consimțămîntul guvernului polonez. Rezultatul nu a fost însă decît o telegramă din partea Ministerului de Război francez către atașatul militar francez la Moscova prin care se propunea amînarea vizitei lui Valin la Varșovia”¹⁹.

Potrivit „Istoriei războiului”, tot ce au găsit cu cale francezii și englezii să propună a fost ca, în eventualitatea unui atac german împotriva Poloniei, Uniunea Sovietică să declare război Germaniei, dar să nu întreprindă acțiuni militare înainte ca trupele germane să fi ajuns la frontierele sovietice. „Toate acestea arată că ei erau mult mai puțin interesați în a da ajutor Poloniei decît în a implica Uniunea Sovietică într-un război cu Germania”²⁰.

Încă din iunie 1939, guvernele Letoniei și Estoniei, care se temeau atît de Germania cît și de Uniunea Sovietică, au încheiat, sub presiunea Germaniei, „tratate de prietenie” cu această din urmă țară. Situația Poloniei reprezenta însă problema cea mai urgentă, deoarece în jurul datei de 15 august toți își dădeau seama că Germania ar putea s-o invadeze în orice moment. Dar chiar și în aceste condiții, convorbirile militare anglo-franco-sovietice de la Moscova nu înregistrau nici un progres. La 17 august, arată „Istoria războiului”, convorbirile au fost amînate pînă la 21 august, pentru a se da timp misiunilor franceză și engleză să facă cunoscută adevărata atitudine a guvernelor respective față de problema trecerii trupelor sovietice prin Polonia. Amiralul Drax continua să nu se grăbească, în timp ce generalul Doumenc considera că nimic nu este încă pierdut, dar că nu este timp de irosit. El era de părere că în ziua aceea rușii doreau încă foarte mult să se încheie o convenție militară. Într-o telegramă trimisă la Paris la 17 august, el a declarat : „Există la ruși hotărîrea fermă de a nu sta deoparte ca simpli spectatori și dorința vădită de a se angaja din plin. Nu există dubiu

¹⁹ I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 170, citează un document francez care fusese capturat de germani și apoi găsit de ruși în arhiva Ministerului de Externe german. Episodul este confirmat de Paul Reynaud în „La France a sauvé l'Europe”, Paris, 1947, vol. 1, p. 580.

²⁰ I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 170.

că U.R.S.S. dorește un pact militar, dar nu vrea să capete de la noi numai un petec de hîrtie fără valoare”²¹.

Desperat, Doumenc a trimis în ziua aceea la Varșovia pe unul dintre aghiotanții săi, căpitanul Beauffre, pentru a lua contact cu mareșalul Rydz-Smigly, dar demersul lui nu a fost încununat de succes. În răspunsul său, Rydz-Smigly nu a făcut decît să repete ceea ce-i spusese și ambasadorului francez: „Cu germanii ne putem pierde libertatea, dar cu rușii ne vom pierde sufletul”²². În cele din urmă, la 21 august, amiralul Drax a declarat că nu primise noi instrucțiuni de la Londra și a propus ca următoarea ședință să aibă loc după trei sau patru zile²³. Atunci rușii au cerut un răspuns clar la întrebarea cum anume văd englezii și francezii participarea sovietică la ajutorul mutual dată fiind atitudinea Poloniei, dar nu au primit nici un răspuns.

În convorbirea pe care a avut-o cu atașatul militar francez la 23 august — ziua sosirii lui Ribbentrop la Moscova —, Vorosilov a spus: „Nu putem aștepta ca germanii să zdrobească armata poloneză pentru a ne ataca apoi pe noi... Între timp dv. ați sta la frontierele dv., imobilizînd poate zece divizii germane. Ne trebuie o trambulină de pe care să-i atacăm pe germani; fără ea nu v-am putea ajuta”²⁴.

Generalului Doumenc, care-l informase asupra ultimei telegrame primite de la Daladier, prin care i se dăduse dispoziție să semneze, „cu acordul ambasadorului și sub rezerva aprobării ulterioare din partea guvernului francez, cea mai bună convenție militară posibilă”, chiar și fără a se fi ajuns la o înțelegere în privința Poloniei, Vorosilov i-a spus cu o nuanță de melancolie în glas: „Am irosit unsprezece zile fără să fi ajuns la vreun rezultat. Încă cu mulți ani în urmă am pus problema colaborării militare cu Franța [o aluzie la propunerea, neacceptată, pe care ambasadorul sovietic Potemkin o făcuse încă în 1935 domnului Jean Fabry, pe vremea aceea ministru de război al Franței]. Anul trecut, cînd Cehoslovacia se afla pe marginea prăpastiei, am așteptat un semnal din partea Franței; Armata Roșie era gata să lovească. Dar semnalul nu a venit. Guvernul nostru și întregul popor sovietic doreau să sară în ajutorul Cehoslovaciei și să-și îndeplinească obligațiile ce decurgeau din tratate.

²¹ *Paul Reynaud*, op. cit., vol. I, p. 587.

²² *Ibid.*

²³ În I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 172, este citat acest pasaj din A.V.P. S.S.S.R., Convorbirile anglo-franco-sovietice, fila 204.

²⁴ I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 172, citat din Arhiva Ministerului Apărării al U.R.S.S.

Acum guvernul francez și cel britanic au trăgănat însă prea mult tratativele politice și militare. De aceea nu sînt excluse alte evenimente politice. Era necesar să primim din partea Poloniei și a României un răspuns precis cu privire la dreptul de trecere pentru trupele noastre. Dacă polonezii ar fi dat un răspuns afirmativ, ei ar fi cerut să fie reprezentați la aceste convorbiri”²⁵.

Deși, din punctul de vedere al rușilor, Franța era cel puțin la fel de vinovată ca și Anglia de acordul de la München, eșecul convorbirilor militare angol-franco-sovietice din 1939 este atribuit în mult mai mare măsură Angliei decît Franței. La rădăcina răului a stat, printre altele, acea absurdă „garanție” dată Poloniei, care nu a făcut decît să-i încurajeze și mai mult pe polonezi în sinucigașa lor politică anti-sovietică. Guvernul francez își dăduse imediat seama de pericolele pe care le implica această garanție. După părerea rușilor, convorbirile infructuoase cu amiralul Drax au demonstrat că Chamberlain continua să se opună unei alianțe militare ferme cu Uniunea Sovietică și era hotărît să nu facă nimic pentru a învinge obiecțiile guvernului polonez față de un ajutor sovietic direct. Pe de altă parte, este evident că în tot acest răstimp Stalin și Molotov nu aveau nici o încredere în Marea Britanie și în Franța și nici n-au fost vreodată entuziasmați de ideea unei alianțe cu aceste țări. Chiar dacă o asemenea alianță ar fi fost încheiată, ar fi putut avea loc totuși în Occident un „război fals”, iar Rusia nu ar fi fost ajutată mai mult decît a fost ajutată Polonia atunci cînd „garanția” engleză a fost pusă la încercare. Fără angajamente militare ferme din partea Franței, a Marii Britanii și Poloniei, alianța oferită nu prezenta nici un interes pentru conducătorii sovietici. Este aproape cert că, începînd din aprilie sau mai, Stalin se gîndea la o înțelegere de ultimă oră cu Hitler în cazul în care asemenea angajamente nu ar fi putut fi obținute.

În cuvîntarea sa din 28 aprilie 1939, Hitler a denunțat atît pactul de neagresiune polono-german, cît și acordul naval anglo-german, dar s-a abținut de la obișnuitele-i atacuri referitoare la pericolul bolșevic. Unui observator subtil, ca Robert Coulondre, ambasadorul Franței la Berlin, această omisiune i s-a părut imediat foarte semnificativă, și în telegramele trimise la Ministerul de Externe francez el cita surse germane autorizate în sprijinul afirmațiilor sale. Și

²⁵ *Paul Reynaud*, op. cit., vol. 1, p. 588.

Gafencu a considerat acest discurs al lui Hitler din 28 aprilie drept un punct de plecare al unei noi orientări a politicii germane: „În urma eșecului politicii sale apusene, fűhrerul se gűdea acum la o cotitură în politica sa răsăriteană. O atare schimbare... avea să fie, evident, sprijinită de Marele stat-major german... precum și de cercurile de afaceri din Germania“²⁶.

Cuvintele de mai sus au fost scrise în 1945, dar de atunci o serie de date au arătat că această chestiune nu era chiar atűt de simplă. Știm, de pildă, că lui Hitler i-a trebuit mult timp pentru a se împăca cu ideea unui pact cu Uniunea Sovietică și că, în special, Ribbentrop îmbrățisase această idee cu cűtva timp înaintea lui Hitler. Este totuși probabil că încă din aprilie, adică după garanția dată Poloniei de către Anglia, fűhrerul avea în vedere posibilitatea unei înțelegeri cu Moscova.

„Istoria războiului“ afirmă că germanii au fost cei care au făcut prima tentativă de apropiere de Uniunea Sovietică, și anume la 30 mai 1939, într-un moment în care convorbirile anglo-franco-sovietice „erau deja în plină desfășurare“²⁷. În ziua aceea, Weizsăcker, înalt funcționar în Ministerul de Externe german, i-a spus lui G. A. Astahov, însărcinatul cu afaceri al Uniunii Sovietice la Berlin, că există o posibilitate de îmbunătățire a relațiilor sovieto-germane“. El a arătat, că, renunțűnd la Ucraina subcarpatică — care fusese cedată Ungariei cu ocazia împărțirii Cehoslovaciei —, Germania înlăturase un *casus belli* cu Uniunea Sovietică. Iar în continuare a spus: „Dacă guvernul sovietic dorește să discute despre o îmbunătățire a relațiilor sovieto-germane, el trebuie să știe că în prezent există o asemenea posibilitate. Dacă Uniunea Sovietică dorește însă să persiste, împreună cu Marea Britanie și Franța, în politica ei de încercuire a Germaniei, Germania este gata să ridice mănűsa“.

Apoi, la 3 august, potrivit „Istoriei războiului“, „Ribbentrop i-a comunicat lui G. A. Astahov că între U.R.S.S. și Germania nu există probleme insolubile «în întreaga regiune dintre Marea Baltică și Marea Neagră. Toate chestiunile ar putea fi rezolvate dacă guvernul sovietic ar fi de acord cu această premisă». Ribbentrop nu a făcut un secret din faptul că Germania purtase tratative secrete cu Marea Britanie și cu Franța, dar a declarat că, «în ciuda tuturor deosebirilor de ordin ideologic, pentru germani ar fi mai

²⁶ Gr. Gafencu, op. cit., p. 175.

²⁷ I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 174.

ușor să stea de vorbă cu rușii decât cu englezii și francezii». După aceasta Ribbentrop a recurs la amenințări. «Dacă — a spus el — vă gândiți la alte soluții, dacă vă închipuiți, de pildă, că cel mai bun mod de a rezolva problemele pe care le aveți cu noi este acela de a invita la Moscova o misiune militară anglo-franceză, vă privește. În ceea ce ne privește însă, noi nu ne sinchisim de urletele așa-numitelor democrații vest-europene împotriva noastră. Sîntem suficient de puternici pentru a putea trata toate aceste lucruri cu ironie și dispreț. Nu există război pe care să nu-l putem cîștiga»²⁸

Ribbentrop a propus apoi ca Germania și Uniunea Sovietică să încheie o înțelegere secretă, care să prevadă împărțirea în sfere de interese a întregii regiuni dintre Marea Neagră și Marea Baltică. „Nevoind să ajungă la o asemenea înțelegere cu Germania și continuînd să spera ca tratativele militare cu Marea Britanie și Franța se vor încheia cu succes, la 7 august guvernul sovietic a informat Berlinul că socotește propunerea germană inoportună și respinge ideea unei convenții secrete”²⁹.

Pe la mijlocul lunii august, conducătorii germani deveniseră foarte îngrijorați. Ambasada germană de la Moscova primea telegrame alarmante, în care se întreba ce se aude cu misiunile militare. Înainte de începerea convorbirilor, Schulenburg (ambasadorul german) îl rugase pe ambasadorul italian, Rossi, să afle de la Grzybowski, ambasadorul polonez, dacă Polonia va accepta sau nu ajutor militar din partea Uniunii Sovietice. Schulenburg a informat apoi prompt Berlinul asupra răspunsului dat de ambasadorul polonez: Polonia nu va permite în nici un caz ca trupele sovietice să pătrundă pe teritoriul polonez sau să treacă prin el și nici nu va autoriza Uniunea Sovietică să folosească aerodromuri poloneze. În același timp, Schulenburg a primit instrucțiuni din partea lui Weizsäcker să comunice guvernului sovietic că, în cazul în care ar prefera o alianță cu Marea Britanie, Uniunea Sovietică va rămîne singură față în față cu Germania. Dacă, dimpotrivă, s-ar hotărî să încheie o înțelegere cu Germania, Uniunea Sovietică ar avea garantată securitatea³⁰.

²⁸ I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 174, citat după Arhiva Ministerului Apărării al U.R.S.S. (Arhiva M.O. S.S.S.R.).

²⁹ Ibid. citat după Arhivele politicii externe sovietice (A.V.P. S.S.S.R.).

³⁰ I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 175, citat după D.G.F.P., seria D, vol. VII, p. 13.

Promisiuni la fel de ademenitoare i-au fost făcute și lui Astahov, care a raportat din Berlin :

„Germanii sînt vădit îngrijorați de tratativele noastre cu militarii englezi și francezi. Au devenit foarte darnici cu argumente și promisiuni pentru a împiedica încheierea unui acord. Consider că azi ei sînt dispuși să facă declarații și gesturi care cu șase luni în urmă ar fi fost de ne-conceput“³¹.

La 15 august, Schulenburg i-a comunicat lui Molotov :

„În prezent ei [englezii și francezii] încearcă din nou să împingă Uniunea Sovietică într-un război cu Germania. În 1914 o asemenea politică a avut urmări foarte proaste pentru Rusia. Este în interesul atît al Germaniei cît și al Rusiei să evite un măcel reciproc care n-ar folosi decît democrațiilor occidentale“³².

Apoi Schulenburg a propus Rusiei un pact de neagresiune, completat cu un protocol privind sferile de interese respective. Din nou guvernul sovietic a respins propunerea³³, și Schulenburg, foarte deprimat, a raportat la Berlin că guvernul sovietic ia foarte în serios obligațiile decurgînd din tratate și că așteaptă același lucru de la toți semnatarii lor.

Însă în acel moment convorbirile militare anglo-franco-sovietice ajunseseră în impas, atît în privința „reciprocității numerice“, cît și — în primul rînd — în problema poloneză, iar cînd, la 20 august, Hitler i-a trimis lui Stalin faimoasa telegramă prin care-l ruga să-l primească pe Ribbentrop „marți 22 august, sau cel mai tirziu miercuri 23 august“, arătînd că Ribbentrop va veni cu împuterniciri depline pentru semnarea pactului de neagresiune, Stalin a acceptat.

Nu trebuie uitat că, în afără de sondajele politice întreprinse de germani atît la Berlin cît și la Moscova, mai erau și tratativele comerciale, purtate paralel cu sondajele poli-

³¹ Ibid, citat după A.V.P. S.S.S.R.

³² Ibid, citat după Arhiva Ministerului Apărării al U.R.S.S.

³³ Versiunea sovietică nu corespunde versiunii germane, care pretinde că Molotov ar fi fost acela care, la 15 august, ar fi vorbit cel dintîi despre un pact de neagresiune. Data este importantă. Era la patru zile după sosirea misiunii Drax, de a cărei „seriozitate“ rușii se îndoiu acum foarte mult (cf. W. R. Shirer. „The Rise and Fall of the Third Reich“, Londra, 1960, p. 521).

tice și exercitînd, firește, o oarecare înrîurire asupra acestora din urmă. Într-adevăr, anunțînd la 21 august încheierea unui acord comercial cu Germania, guvernul sovietic a pregătit terenul pentru comunicarea mult mai spectaculoasă și, pentru mulți, aproape de necrezut care avea să fie făcută trei zile mai tîrziu. Dar modul în care fusese redactat editorialul din 21 august al „Pravdei“ care însoțea știrea cu privire la încheierea acordului comercial era destul de semnificativ pentru oricine știa să citească printre rînduri, iar în cazul de față nici nu era nevoie de cine știe ce perspicacitate politică pentru aceasta.

Shirer are probabil perfectă dreptate atunci cînd spune că Stalin se hotărîse abia la 19, dacă nu chiar la 20 august, după ce primise telegrama personală a lui Hitler.

„Concluzia cea mai judicioasă la care poate ajunge autorul lucrării de față este că la 14 august, cînd Vorosîlov a cerut un „răspuns fără echivoc“ în chestiunea trecerii trupeilor sovietice prin Polonia pentru a-i întîmpina acolo pe germani, Kremlinul nu se hotărîse încă de partea cui să treacă... În orice caz, Stalin nu pare să fi luat o hotărîre definitivă înainte de după-amiaza zilei de 19 august“³⁴.

La 19 august, presa sovietică mai era încă vehement anti-nazistă. Ea arăta foarte clar că atacul german împotriva Poloniei nu mai era, aproape cert, decît o chestiune de zile. Astfel, „Pravda“ din 19 august a mai publicat o știre transmisă din Varșovia de TASS sub titlul: „PROVOCĂRI GERMANE ÎN DANZIG“, precum și altă știre din Berlin intitulată: „CAMPANIE ANTIPOLONEZĂ ÎN GERMANIA“:

„«Völkischer Beobachter» publică astăzi la loc de frunte comentarii apărute în presa italiană în care se spune că tensiunea dintre Germania și Polonia «nu mai poate fi rezolvată printr-o reglementare a problemei Danzigului». Toate ziarele germane încearcă să prezinte Polonia drept «agresor» și vinovată pentru crearea unei «situații intolerabile». Marea Britanie și Franța sînt atacate cu o vehemență deosebită. În editorialul său, «Völkischer Beobachter» spune: «Problema Danzigului și cea a Coridorului sînt coapte pentru o soluție germană». Ziarele amenință fățiș cu războiul. «Fiecare zi pierdută — scrie „Völkischer Beobachter“ — sporește pericolul de război“.

³⁴ W. R. Shirer, op. cit., p. 535.

La 21 august, tonul știrilor transmise de TASS din Berlin a început să se schimbe puțin, dar numai foarte puțin; nota generală continua să fie aceea că un atac german împotriva Poloniei este iminent, dar acum se lăsa să se înțeleagă că Polonia va fi zdrobită într-un timp foarte scurt.

Vizita lui Ribbentrop la Moscova și semnarea — la 23 august — a pactului de neagresiune sovieto-german au constituit pentru opinia publică din Uniunea Sovietică o surpriză aproape totală. În sinea lor, milioane de ruși erau complet uluiți de ceea ce se întâmplase, dat fiind că de când veniseră naziștii la putere Uniunea Sovietică fusese în avangarda luptei antifasciste³⁵. Mulți ruși — fie ei muncitori sau intelectuali — își spuneau, cel puțin în perioada imediat următoare semnării pactului, că Stalin și Molotov știau fără îndoială ce fac, că, în definitiv, au menținut Uniunea Sovietică în afara războiului și că pactul, deși neplăcut, devenise inevitabil în urma atitudinii adoptate de Franța, de Marea Britanie și Polonia. De asemenea, nimeni nu se îndoia că Stalin și Molotov trebuie să fi avut multe rezerve față de întreaga această chestiune.

Reacția față de „tranzacția” cu Hitler avea să sufere numeroase modificări de-a lungul celor douăzeci și două de luni cât a fost pactul în vigoare; pare însă clar că Stalin și Molotov erau perfect conștienți de sentimentele amestecate cu care fusese primită în țară știrea încheierii pactului. Așa, de pildă, tot timpul cât a fost în vigoare pactul, presa sovietică a păstrat o pronunțată rezervă față de Germania nazistă. Nu au fost niciodată publicate comentarii favorabile asupra vreunui aspect al regimului nazist; la drept vorbind, ziarele sovietice nu publicau nimic din cele ce se întâmplau în Germania, în afară de comunicatele de război și de unele declarații oficiale ale lui Hitler, mai ales când acestea priveau relațiile sovieto-germane.

La 27 august, Vorosilov a explicat în cadrul unui interviu de ce au fost întrerupte convorbirile cu Marea Britanie și Franța.

³⁵ Acest lucru este confirmat și de un observator atât de competent cum este Wolfgang Leonhard, a cărui relatare se bazează pe propria sa experiență din timpul cât a lucrat în cadrul Cominternului („Child of the Revolution”, Londra, 1957). Totodată, potrivit afirmației lui Jean Champenois, unul dintre principalii corespondenți francezi la Moscova, mulți ruși resimțeau o oarecare satisfacție pentru faptul că Anglia și Franța își primiseră pedeapsa după „toate trucurile lor murdare”.

„Convorbirile — a spus el — au fost întrerupte din cauza unor divergențe serioase. Noi nu am întrerupt convorbirile cu Marea Britanie și cu Franța din cauză că am semnat un pact de neagresiune cu Germania; dimpotrivă, am semnat acest pact mai ales fiindcă tratativele militare cu Marea Britanie și Franța ajunseseră într-un impas total“.

Interviul dădea să se înțeleagă că Uniunea Sovietică era gata să poarte război cu Germania nazistă, dar că nu o putea face din cauza atitudinii adoptate de Marea Britanie, Franța și, în special, de Polonia.

La 31 august, cu o zi înainte de invadarea Poloniei de către germani, Molotov a făcut în Sovietul Suprem o declarație cu privire la pactul sovieto-german.

„Potrivit pactului sovieto-german — a arătat el —, Uniunea Sovietică nu este obligată să lupte nici de partea Marii Britanii, nici de partea Germaniei. Uniunea Sovietică își urmează propria ei politică, care este determinată numai de interesele popoarelor U.R.S.S., și nu de altceva“.

De la agresiunea împotriva Poloniei la invadarea Uniunii Sovietice

În știrile pe care le publica în legătură cu mersul războiului, presa sovietică căuta la început să fie cât mai neutră și obiectivă cu putință: dădea atît comunicatele germane, cît și cele poloneze.

Despre evenimentele din Marea Britanie și Franța ziarele relatau foarte puțin, însă era, poate, semnificativ că arătau mult interes pentru atitudinea manifestată de Statele Unite față de războiul din Europa.

La zece zile după invadarea Poloniei de către germani, „Pravda” a publicat primul comentariu asupra războiului germano-polonez, care, scria ziarul, se caracterizează printr-o extraordinar de rapidă înaintare a trupelor germane; lipsa oricăror fortificații corespunzătoare în Polonia apuseană și marea superioritate a germanilor în aer au avut drept rezultat că, practic, toate aerodromurile poloneze, precum și majoritatea avioanelor și a nodurilor de comunicații fuseseră distruse. Comentariul sublinia marea superioritate a forțelor terestre germane, care dispuneau de un important număr de tancuri și de tunuri grele; de asemenea vorbea despre totala lipsă de „ajutor efectiv” din partea Marii Britanii și Franței. În încheiere, se spunea că, deși o bună parte din armata poloneză izbutise să treacă Vistula, nu era probabil ca comandamentul polonez să mai poată opune o rezistență puternică, dat fiind că pierduse, practic, întreaga sa bază militară și economică.

La 17 septembrie, Molotov a ținut la radio o cuvîntare, în care a declarat că cele două săptămîni de război au demonstrat „incapacitatea lăuntrică” a statului polonez. Toate centrele industriale fuseseră pierdute și nici Varșovia nu mai putea fi considerată capitală a statului polonez. Nimeni nu

știa unde se află guvernul polonez. De aceea, situația din Polonia reclama cea mai mare vigilență din partea Uniunii Sovietice. Guvernul sovietic l-a informat pe ambasadorul polonez, domnul Grzybowski, că Armata Roșie primise ordin să ia sub protecția sa populația din Bielorusia apuseană și Ucraina apuseană.

La 31 octombrie, Molotov a rostit o nouă cuvîntare în fața Sovietului Suprem; a fost faimoasa cuvîntare în care a salutat dispariția Poloniei, „acest copil monstruos al Tratatului de la Versailles”³⁶.

Apoi s-a ocupat pe scurt de Japonia, spunînd că între luna mai și mijlocul lunii septembrie avuseseră loc luptele în Extremul Orient. Japonia voise să anexeze o parte a Mongoliei, dar dacă garanția dată de Anglia Poloniei nu era decît un petic de hîrtie, nu tot așa stăteau lucrurile cu garanția dată de Uniunea Sovietică Republicii Populare Mongole. La 15 septembrie a fost restabilită pacea între Uniunea Sovietică și Japonia.

La 29 noiembrie, Molotov a făcut la radio o declarație, în care a spus că U.R.S.S. a declarat război Finlandei.

În ziua de 4 martie, Mannerheim a informat guvernul finlandez că armata nu mai poate opune o rezistență încununată de succes, iar la 12 martie a fost semnat la Moscova tratatul de pace sovieto-finlandez.

Rușii își atinseseră obiectivul, și anume de a face Lenin-gradul „invulnerabil”. A fost însă, după cum s-a văzut, un avantaj efemer, fiind anihilat de faptul că performanțele Armatei Roșii în războiul sovieto-finlandez nu au fost nici pe departe bune. Exista pericolul ca germanii să tragă din aceasta anumite concluzii.

Dovada că Marele stat-major sovietic nu era satisfăcut de rezultatele obținute de Armata Roșie în Finlanda o constituie faptul că după scurt timp au început să fie luate importante măsuri de reorganizare a armatei. Anul 1940 avea să devină, după cum s-a exprimat generalul Jukov, „anul marii transformări” în Armata Roșie.

La mai puțin de o lună după semnarea tratatului de pace sovieto-finlandez, Germania a invadat Danemarca și Norvegia, fapt care a provocat o mare îngrijorare.

După părerea conducătorilor sovietici, războiul se apropia prea mult de Uniunea Sovietică. Deși în perioada aceea în presa sovietică nu s-a publicat nimic în această privință, „Is-

³⁶ Pentru această frază, Molotov avea să fie criticat ulterior, în vol. 1 al „Istoriei războiului”.

toria războiului“ face mare caz de modul în care intervenția directă a diplomației sovietice a salvat Suedia de a fi ocupată de germani. „După ce naziștii au invadat Danemarca și Norvegia, guvernul sovietic l-a informat pe contele Schulenburg, ambasadorul Germaniei la Moscova, că este foarte interesat în menținerea neutralității Suediei“³⁷.

Potrivit unor documente diplomatice sovietice citate de „Istoria războiului“, „atît premierul suedez, cît și ministrul suedez al afacerilor externe, adresîndu-se [doamnei] A. M. Kollontai, ambasadoarea sovietică, au mulțumit călduros Uniunii Sovietice pentru faptul de a fi reținut Germania și de a fi salvat neutralitatea Suediei“.

Între timp presa sovietică continua să publice știri aparent „neutre“ despre mersul războiului din Norvegia.

În timpul războiului din Norvegia, cele mai importante evenimente din Uniunea Sovietică au fost cele ce se refereau la reorganizarea Armatei Roșii. La 8 mai 1940, un decret al Prezidiului Sovietului Suprem a anunțat crearea de noi grade militare³⁸ — general-maior, general-locotenent și general de armată — pe lângă gradul existent deja de mareșal al Uniunii Sovietice. Totodată Vorosilov a fost numit vicepreședinte al Consiliului Comisarilor Poporului și președinte al Comitetului pentru apărare al Uniunii Sovietice; în funcția de comisar al poporului pentru apărare, pe care o deținuse pînă atunci Vorosilov, a fost numit Timoșenko. Grade corespunzătoare au fost create și în flota sovietică. În lunile ce au urmat, presa sovietică a publicat numeroase știri cu privire la numirile și avansările din cadrul armatei, însoțite de fotografiile noilor generali.

Începînd de la 9 septembrie, adică imediat după primul mare raid aerian german asupra Londrei (din noaptea de 7 septembrie), ziarele sovietice acordau tot mai mult spațiu bătăliei pentru Anglia, deși nu era denumită astfel. La început au apărut foarte puține relatări directe de la „corespondenții noștri“, publicîndu-se în special comunicatele oficiale germane și britanice, pasaje din comunicatele agenției DNB (Agenția germană de informații) și ale agenției Reuter, precum și citate din presa britanică și americană. Toate aceste știri ocupau zilnic două sau trei coloane și erau destul

³⁷ I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 395.

³⁸ Ele înlocuiau gradele mai greoaie și mai puțin „distinge“, ca, de pildă, „comandant de armată de rangul I“, echivalent cu „general de armată“.

de moderate. Așa, de pildă, TASS a transmis la 16 septembrie din Londra : „Potrivit agenției Reuter, s-a anunțat oficial că germanii au pierdut azi 185 de avioane, iar englezii — 25“. La 1 octombrie a fost publicată o știre similară din Londra, conform căreia germanii pierduseră în cursul lunii septembrie 1 102 avioane și cel puțin 2 755 de aviatori, în timp ce englezii pierduseră 319 avioane. „168 de aviatori englezi s-au salvat cu parașuta, căzînd pe teritoriul Marii Britanii“.

În ciuda tonului sec în care erau redactate știrile din Anglia, ele impresionau, fără îndoială, păturile largi ale poporului sovietic. Mai mulți ruși mi-au declarat mai târziu că pe vremea aceea reacția generală era : „Bine că nemernicii ăștia de nemți mănîncă, în sfîrșit, o bătaie zdravană de la cineva !“ Un puternic efect psihologic a avut și faptul că Londra era primul mare oraș despre a cărui bombardare presa sovietică publica informații cît de cît amănunțite.

Apoi, la circa o lună după începerea bombardamentelor aeriene asupra Londrei, ziarele sovietice au publicat primul amplu reportaj transmis de corespondentul din Londra al agenției TASS. În „Pravda“ a apărut la 5 octombrie un articol intitulat : „O vizită făcută de corespondentul agenției TASS la una dintre bateriile de cîmp ale artileriei anti-aeriene din regiunea Londrei“. „Actualul sistem de apărare antiaeriană al Angliei — se spunea în articol — este mult mai impresionant decît tot ce a putut întîlni pînă acum aviația germană“. Totodată se dădea în mod clar de înțeles că acesta era un „război al poporului“, în care proletariatul avea un rol la fel de activ ca și toate celelalte pături ale populației.

În orice caz, pentru un timp a apărut astfel în Uniunea Sovietică un fel de sentiment subtil de simpatie față de poporul britanic. Acest sentiment se manifesta, firește, cel mai puternic la intelectuali. Nikolai Tihonov, copleșit de presimțiri, a scris o poezie, publicată abia în 1956 :

Prin nopți și ploii, pe-un vînt ce-l strînge-n clește,
Din mers o aspră lecție-nvățînd,
Trist, londonezul spre-adăpost grăbește,
Pe-asfaltul ud o pătură tîrînd.
În buzunar, cu grijă cheia-i strînsă,
Deși în urmă casa-i praf și-abis.
... Din hărți deprindem lecția lui, însă
Examenul ne-așteaptă noaptea-n vis*.

* Această poezie, precum și alte poezii care apar în prezentul volum fără o mențiune specială, sînt traduse de Ștefan Dimitriu. — *Nota red.*

Apoi a venit noiembrie 1940. Ziua de 7 Noiembrie, cea de-a 23-a aniversare a Revoluției din Octombrie, a fost marcată printr-o spectaculoasă trecere în revistă a forței militare a Uniunii Sovietice; ea era menită nu numai să redea poporului sovietic siguranța de sine, dar și să impresioneze Germania, care peste numai câteva luni avea să subjuge de fapt România și să ocupe virtual Bulgaria, iar apoi să invadeze Iugoslavia și Grecia. Pătrunderea germană în România — sub o formă mai mult sau mai puțin camuflată — începuse la scurt timp după dictatul de la Viena, prin care o mare parte a Transilvaniei fusese cedată Ungariei. Ceea ce mai rămăsese din România — unde acum Antonescu instaurase o dictatură fascistă fățișă³⁹ — era „garantat” de Germania și Italia.

Rușii nu vedeau de loc cu ochi buni acest început de pătrundere a germanilor în Balcani. Noi complicații s-au ivit în urma unor știri după care trupe germane fuseseră văzute în Finlanda, aflându-se, în aparență, în trecere spre nordul Norvegiei, iar Germania vindea Finlandei cantități importante de armament. Și, ceea ce era și mai grav, la sfârșitul lunii septembrie germanii l-au informat pe Molotov că Germania, Italia și Japonia sînt pe punctul de a încheia o alianță militară îndreptată, după cum pretindeau ei, împotriva Statelor Unite. Molotov a reacționat violent la această știre, cerînd informații complete despre tratat și insistînd ca germanii să dea mai multe amănunte în legătură cu activitatea desfășurată de ei în România și Finlanda. Cîteva zile mai tîrziu, germanii l-au informat pe Molotov că trimit o „misiune militară” în România, la care el a replicat: „Și cîte trupe înseamnă asta?”

La 10 ianuarie 1941 totul părea a fi în ordine. Dar după numai trei zile au apărut din nou nori la orizont. „Pravda” a publicat următoarea declarație, care nu prevestea nimic bun: „Presa străină a dat a înțelege că noi am fi aprobat pătrunderea de trupe germane în Bulgaria. Dacă există într-adevăr trupe germane în Bulgaria, ele se află acolo fără consimțămîntul nostru. Noi nu am fost niciodată consultați”. Dar, deși rușii erau supărați, ei nu o arătau decît prin mici înțepături în presă. Astfel, fără vreun motiv evident, ei l-au atacat pe Knut Hamsun, denumindu-l un „cadavru în putrefacție”, care nu împărtășea aversiunea profundă pe

³⁹ Regele Carol abdicase și plecase în Elveția, lăsînd tronul tinărului său fiu, Mihai.

care compatrioții lui norvegieni o aveau față de ocupația germană. „Și când te gîndești că acest cadavru — intrat de viu în putrefacție — era un autor foarte apreciat în țara noastră!”⁴⁰

Expresia „gata de luptă” revenea mereu în propagandă și în presă; decretul din iunie 1940 cu privire la disciplina în muncă era aplicat tot mai riguros; „trîntorii” și cei care lipseau nemotivat de la lucru erau acum sancționați cu asprime; se acorda o deosebită atenție pregătirii tinerilor pentru producție într-o rețea de instituții, ca, de pildă, școlile de cale ferată și școlile de pe lîngă fabrici și uzine, care cuprîndeau 600 000 de elevi. Aceștia aveau să devină apoi, în timpul mării încercări care aștepta poporul sovietic, o importantă rezervă de forțe de muncă.

Cam pe la mijlocul lunii februarie, la cea de-a XVIII-a Conferință generală a partidului, au fost prezentate dări de seamă amănunțite și mai degrabă critice. Astfel, Malenkov a vorbit despre „Succesele și lipsurile industriei și căilor ferate”, N. Voznesenski a vorbit despre „Dezvoltarea economiei naționale a Uniunii Sovietice în 1941” etc.

La 23 februarie 1941, cu ocazia Zilei Armatei Roșii, într-un articol publicat în „Pravda”, generalul Jukov a arătat că armata se află într-un proces de transformare, care încă nu s-a încheiat, și că lucrurile sînt încă departe de a fi perfecte. Anul 1941, a scris el, va fi anul „marii cotituri” a Armatei Roșii, anul „reorganizării întregului sistem de instruire și educare a soldaților”. El și-a exprimat satisfacția pentru schimbările care au fost deja introduse după războiul cu Finlanda și a arătat că în august 1940 fusese restabilită „unitatea de comandă”.

Jukov a subliniat importanța „caracterului profesional” al armatei și a atribuit spectaculoasa înfrîngere a armatei franceze din 1940 în mare parte nivelului scăzut al instrucției soldaților francezi, precum și faptului că nu erau familiarizați cu armamentul modern. O asemenea pregătire „de mîntuială” nu va fi tolerată în Armata Roșie: „În jurul nostru face ravagii un război imperialist. În reorganizarea sistemului nostru de pregătire militară am obținut unele succese incontestabile. Instrucția se face în condiții foarte apropiate de cele ale bătăliei și am îmbunătățit pregătirea tactică a trupelor noastre. Ar fi însă o mare greșeală dacă

⁴⁰ „Pravda” din 25 ianuarie 1941.

ne-am declara satisfăcuți de cele realizate și ne-am lăsa cu-prinși de automulțumire. Mai rămîne încă mult de făcut“.

Întregul articol, fără a fi alarmist, trăda totuși un oare-care sentiment de neliniște, deși este imposibil de spus dacă un om ca Jukov prevedea că după numai patru luni se va produce invazia germană. Ceea ce reieșea însă, implicit, din articol era faptul că „marea cotitură“ din Armata Roșie era o acțiune de lungă durată, care nu putea fi terminată în-a-nte de 1942.

Din punctul de vedere al securității Uniunii Sovietice, situația internațională începea încă de pe atunci, din februa-rie 1941, să se înrăutățească rapid. Marea întrebare era dacă Hitler va porni spre apus sau spre răsărit.

La 16 februarie, presa sovietică a citat ziarul „The Times“, care sublinia că pericolul unei invazii germane în Anglia nu a dispărut. Dar după scurt timp situația din Bal-cani a început să se complice. La 3 martie, Andrei Vișinski, adjunct al comisarului poporului pentru afacerile externe, a informat guvernul bulgar că „nu este de acord“ cu hotărîrea acestuia de a permite trupelor germane să pătrundă în Bul-garia „pentru a apăra pacea în Balcani“. „Dimpotrivă — a declarat Vișinski —, considerăm că această măsură nu va avea alt rezultat decît acela de a extinde zona conflictului în Balcani și, de aceea, guvernul sovietic nu poate sprijini politica guvernului bulgar“. Această declarație, destul de ca-tegorică, era, de fapt, prima ciocnire deschisă și oficială între interesele sovietice și cele germane.

Existau acum trupe germane în Ungaria, în Bulgaria și România. Dar la 27 martie a izbucnit la Belgrad o răscoală populară împotriva intenției conducătorilor iugoslavi de a transforma țara într-un satelit al Germaniei. Un grup de ofițeri, în frunte cu generalul Simović, au organizat o lo-vitură de stat, care s-a produs la două zile după ce primul ministru Cvetković și ministrul său de externe semnaseră la Viena, cu binecuvîntarea prințului Paul, un acord prin care Iugoslavia adera la pactul tripartit germano-italo-japonez. Răscoala lui Simović a stîrnit un entuziasm de masă în rîn-durile poporului sîrb și l-a făcut pe Hitler să turbeze de furie.

Crezînd că germanii vor continua să „țină seama“ de Uniunea Sovietică și neînțelegînd, probabil, că Hitler era hotărît să invadeze Iugoslavia, guvernul sovietic s-a grăbit să încheie un pact de prietenie și neagresiune cu noul gu-vern iugoslav. Este semnificativ faptul că nu a îndrăznit să propună Iugoslaviei un pact de asistență mutuală. Stalin și

Molotov greșeau dacă-și închipuiau că un asemenea sprijin acordat Iugoslaviei l-ar putea speria pe Hitler.

La 5 aprilie, pactul de prietenie și neagresiune a fost semnat în mod solemn la Moscova, în prezența ministrului de externe Simić, a ambasadorului Gabrilovic și a doi membri ai ambasadei, din partea Iugoslaviei, și a lui Molotov, Stalin și Vișinski, din partea Uniunii Sovietice. După mai puțin de douăzeci și patru de ore, germanii au invadat Iugoslavia, iar aviația germană a lansat mii de bombe asupra Belgradului, lipsit de apărare. La 7 aprilie, „Pravda” a publicat o știre transmisă de corespondentul TASS din Berlin, prin care se arăta că Germania declarase război Iugoslaviei și Greciei și că armata germană începuse operații militare împotriva acestor două țări. Curajoasa răscoală iugoslavă și tragica rezistență a acestei țări au amînat, în chip providențial, cu cîteva săptămîni invadarea Rusiei.

Nu s-a produs nici o reacție oficială a Uniunii Sovietice la invadarea Iugoslaviei de către germani, afară doar de faptul că în următoarele cîteva zile Vișinski a fost însărcinat să comunice ambasadorului ungar că „Uniunea Sovietică nu poate aproba atacul Ungariei împotriva Iugoslaviei”.

La 11 aprilie, presa sovietică a reproduș pasaje din cuvîntarea lui Churchill în care acesta arăta că în ultimele cîteva luni germanii concentraseră puternice forțe blindate și de alt gen în Bulgaria, în Ungaria și România. Dar ziarele se abțineau de la orice comentarii și în următoarele cîteva săptămîni s-au limitat să publice doar știri despre înaintarea germanilor în Iugoslavia, Grecia și insula Creta. Încleștarea cu Hitler părea inevitabilă; Stalin și Molotov urmăreau acum numai un singur lucru : să amîne cu orice preț ora fatală.

În romanele și filmele sovietice, atît din timpul războiului cît și din perioada postbelică, invazia germană de la 22 iunie 1941 este adesea astfel prezentată de parcă ar fi constituit o surpriză totală. Așa a și fost pentru marea masă a oamenilor sovietici. Alții, cu mai multă experiență, au reacționat la fel ca eroul din romanul lui Simonov „Vii și morți”: „S-ar fi părut că oamenii se așteptau de mult la o năpastă ca aceasta, și totuși ea îi lovi pe neașteptate, ca un fulger din senin; probabil că îndeobște nu se poate să fii vreodată pe deplin pregătit să întîmpini o nenorocire atît de mare”. Dar acei oameni care aveau un simț politic dezvoltat trebuie să fi știut cu mult timp înainte că pericolul de război era foarte mare, și nu încapă îndoială că invada-

rea Iugoslaviei i-a zguduit profund atît pe Stalin cît și pe Molotov.

Cu cîteva luni înainte, Kremlinul fusese avertizat în această privință. Încă din februarie, după vizita sa la Ankara, sir Stafford Cripps comunicase Comisariatului poporului pentru afacerile externe al U.R.S.S. că germanii se pregătesc să invadeze Balcanii și că plănuiesc, de asemenea, să atace și Uniunea Sovietică „într-un viitor apropiat”. Cam în același timp, Sumner Welles a transmis ambasadorului sovietic la Washington, Konstantin Umaniski, o informație similară. Iar apoi, în aprilie, Churchill i-a trimis lui Stalin cunoscutul său mesaj. În „Istoria războiului” se relatează că serviciile sovietice de informații din Polonia, Cehoslovacia și chiar din Germania țineau guvernul la curent cu tot ce se petrecea.

Oricum ar fi însă, pare sigur că atît Stalin cît și Molotov erau perfect conștienți de pericolul unei agresiuni germane, dar mai sperau să amîne ora fatală cel puțin pînă în toamnă, cînd, poate, germanii nu se vor hotărî să atace, iar apoi, credeau ei, în 1942 Uniunea Sovietică va fi mai bine pregătită de război.

Pactul de prietenie sovieto-iugoslav nu l-a speriat pe Hitler. Este drept, și mai înainte avuseseră loc unele mici și subtile manifestări „antigermane” — cîteva înțepături în presă, așa cum am văzut, și alte cîteva acțiuni demonstrative de mică importanță, ca, de pildă, conferirea, în martie 1941, a Premiului „Stalin” filmului vehement antigerman „Aleksandr Nevski” al lui Eisenstein, precum și altor cîtorva opere îndreptate „împotriva cotropitorilor”, cum ar fi romanul lui Aleksei Tolstoi „Petru cel Mare”, oratoriul lui Șaporin „Pe cîmpia Kulikovo” și romanul lui Sergheev-Țenski despre apărarea Sevastopolului. În ce privește discuțiile de culise, Manuilski, vicepreședinte al Comitetului Executiv al Cominternului, a declarat la sfîrșitul lunii martie că, după părerea sa, „este puțin probabil că va mai putea fi evitat războiul cu Germania nazistă”. Aceste cuvinte au făcut înconjurul Moscovei. Mai mult încă, tot în martie, un grup de ofițeri din anturajul mareșalului Timošenko l-au invitat la o serată pe atașatul militar britanic. La început discuțiile au fost reținute și prudente, dar în cele din urmă, cînd atmosfera s-a mai încălzit (fără îndoială, și cu ajutorul votcăi), unii dintre ofițerii sovietici au mers chiar atît de departe încît au început să bea pentru „victoria asupra dușmanului nostru comun”. Ei nu făceau un secret din faptul că sînt

profund îngrijorați de situația generală, și în special de cea din Balcani ⁴¹.

Oficial, atât Stalin cât și Molotov trebuiau, fără îndoială, să dea impresia că nu sînt îngrijorați. După semnarea pactului sovieto-iugoslav, Gabrilović, ambasadorul iugoslav la Moscova, l-a întrebat pe Stalin: „Ce se va întîmpla dacă germanii vă vor ataca?“, la care Stalin a răspuns: „Să încerce numai!“ Acest lucru mi-a fost confirmat mai tîrziu de către însuși Gabrilović.

La 13 aprilie — ziua în care a căzut Belgradul — a fost semnat pactul de neagresiune sovieto-japonez. Era o garanție îndoielnică, dar totuși o oarecare garanție, pe care rușii au obținut-o în fața pericolului crescînd al unei agresiuni germane. La Moscova toată lumea a rămas surprinsă de extraordinara cordialitate ce i-a arătat-o Stalin lui Mațuoka, ministrul japonez al afacerilor externe, care venise de la Berlin la Moscova pentru a semna pactul. Stalin a făcut chiar un gest fără precedent, mergînd personal la gară pentru a-l conduce pe Mațuoka. Pe peron l-a îmbrățișat și i-a spus: „Și noi sîntem asiatici, iar asiaticii au obiceiul să fie solidari!“ Pentru Stalin faptul de a-și fi asigurat în condițiile existente neutralitatea Japoniei și de a fi obținut promisiunea acesteia că nu va ataca Uniunea Sovietică, indiferent de obligațiile pe care Japonia le-ar avea față de „terțe puteri“, constituia, într-adevăr, o realizare importantă. Atîta timp cît Japonia avea să-și respecte cuvîntul dat, Uniunea Sovietică nu avea să se teamă de amenințarea unui război pe două fronturi în cazul unui atac german. La gară Stalin era neobișnuit de bine dispus. S-a plimbat cu Mațuoka pe peron, l-a luat de braț și a strîns chiar mîna unor lucrători feroviari și călători care din întîmplare îi ieșiseră în cale.

L-a luat de umăr și pe atașatul militar german, colonelul von Krebs, care venise și el să-l conducă pe Mațuoka, spunîndu-i: „Dumneavoastră și noi vom rămîne, de asemenea, prieteni, nu-i așa?“ Dar în ziua aceea pentru Stalin lucrul cel mai important era pactul cu Japonia. În ce-i privește pe germani, nu-și făcea prea mari iluzii. Este semnificativ că la sfîrșitul lunii aprilie Stalin l-a chemat la telefon pe Ilya Ehrenburg și i-a spus că romanul antinazist al

⁴¹ Cînd am aflat despre această întîmplare, în iulie 1941, la Moscova, l-am întrebat pe Cripps dacă este adevărată. El mi-a răspuns: „Da, în linii generale, cam așa s-a întîmplat. Noi am interpretat aceasta drept o aluzie“. Faptul mi-a fost ulterior confirmat și de colonelul E. R. Greer, atașatul militar britanic, dar el nu-și putea aminti cu exactitate cînd a avut loc această serată.

acestui „Căderea Parisului“ poate fi acum publicat. (În urma acestei convorbiri telefonice, Ehrenburg a tras concluzia că, după părerea lui Stalin, războiul cu Germania devenise inevitabil.)

De 1 Mai a avut loc în Piața Roșie o paradă impresionantă, la care au participat unități motorizate, numeroase tancuri noi KV și T-34 și sute de avioane. La Moscova circula zvonul că toate aceste trupe vor pleca din Moscova direct la Minsk, Leningrad și la frontiera poloneză. Ambasadorul german, contele Schulenburg, își nota la 2 mai că la Moscova atmosfera devine tot mai încordată și că se vorbește din ce în ce mai mult despre un iminent război sovieto-german. În ziua aceea Hitler a rostit un discurs despre războiul din Balcani; ca și în cele două discursuri precedente, nici de data aceasta el nu a pomenit vreun cuvânt despre Uniunea Sovietică.

La 5 mai a fost organizată la Kremlin o recepție în cinstea sutelor de tineri ofițeri, absolvenți ai academiilor militare. La recepție a luat cuvântul Stalin. Despre această cuvîntare a sa nu s-a comunicat oficial nimic în afară de ceea ce a publicat a doua zi „Pravda“. Articolul din „Pravda“ era intitulat: „Adunarea solemnă din marele palat al Kremlinului consacrată promoției de ofițeri care au absolvit academiile militare“. Iar în articol se spunea:

„În cuvîntarea sa, tovarășul Stalin a relevat profunde schimbări ce s-au produs în ultimii ani în Armata Roșie și a subliniat că, pe baza experienței războiului modern, Armata Roșie a fost reorganizată și înzestrată în măsură suficientă cu armament. Tovarășul Stalin i-a salutat pe comandanții care au absolvit academiile militare și le-a urat succes în muncă. Cuvîntarea tovarășului Stalin, care a durat circa 40 de minute, a fost ascultată cu deosebită atenție“.

În 40 de minute, el a spus, desigur, mult mai mult decît atîta.

Prin decretul Prezidiului Sovietului Suprem din 6 martie 1941, Stalin, care pînă atunci nu fusese „decît“ secretarul general al C.C. al partidului, a fost numit președinte al Consiliului Comisarilor Poporului, adică șef al guvernului sovietic. Molotov a devenit vicepreședinte al C.C.P., rămînînd în același timp comisar al poporului pentru afacerile externe.

Marele public a văzut în numirea lui Stalin în funcția de șef al guvernului un semnal de alarmă; într-adevăr, dacă situația ar fi fost normală, această numire nu ar fi avut loc.

Unul dintre cei asupra cărora aceste schimbări în guvern au produs o impresie foarte puternică a fost și ambasadorul german, contele Schulenburg. Într-o serie de telegrame trimise la Berlin, el afirma că Stalin este categoric împotriva oricărui conflict cu Germania. Dar la Berlin nu s-a dat prea multă ascultare recomandărilor lui de a se duce o politică moderată; Hitler hotărîse de mult să atace U.R.S.S. și prea puțin îl interesa ce credea sau ce-l sfătuia să facă Schulenburg, adept al tradiționalei „politici răsăritene” („Ostpolitik”) a lui Bismarck.

În săptămînile imediat următoare am fost martorii unui șir de acțiuni, în aparență ciudate, ale guvernului sovietic, ca, de pildă, închiderea ambasadelor și misiunilor diplomatice ale țărilor ocupate de germani — Belgia, Grecia și Iugoslavia —, ceea ce însemna recunoașterea, dacă nu de jure, cel puțin de facto, a ocupării lor de către germani. Pe de altă parte, în luna mai 1941 a fost recunoscut oficial efemerul guvern antienglez al lui Rașid Ali din Irak, țară cu care pînă atunci Uniunea Sovietică nu întreținuse relații diplomatice.

Și, pe deasupra, autorităților militare din regiunile de frontieră și din alte regiuni li s-au dat noi dispoziții, foarte severe, de a nu doborî cumva avioanele germane care efectuează numeroase zboruri de recunoaștere deasupra teritoriului sovietic.

Tot în luna mai, la cîteva zile după numirea lui Stalin în funcția de șef al guvernului, Moscova a fost uluită și alarmată de știrea senzațională că Hess fugise cu un avion în Anglia. La 12 mai, agenția TASS a comunicat din Berlin că, după cum declară germanii, Hess ar fi „înnebunit”, dar în telegramele transmise de corespondentul TASS din Londra nu se pomenea nimic despre vreo asemenea alienare mintală și imediat s-a născut suspiciunea că s-ar pune la cale o tranzacție între englezi și germani pe seama rușilor.

Presa sovietică a scris însă foarte puțin despre Hess și acțiunea sa. Era o temă deosebit de delicată, dat fiind că în acel moment toată atenția trebuia concentrată asupra situației relațiilor cu Germania nazistă. Se făcea tot posibilul pentru a nu-l irita pe Hitler. Continuau intens livrările de petrol și de alte produse de care Germania ducea lipsă, în timp ce aceasta din urmă nu se grăbea să trimită în Uniunea Sovietică utilajul industrial prevăzut în acordul comercial.

Deși Schulenburg continua să păstreze un ton amical în convorbirile sale cu Molotov, guvernul german nu răspundea cu nimic la gesturile prietenești — de ordin economic și po-

litic — ale autorităților sovietice. De aceea se pare că exclusiv în scop de sondaj a hotărît Stalin, cu exact o săptămână înainte de invazia germană, să fie dat publicității binecunoscutul comunicat din 14 iunie al agenției TASS — un document sortit să ocupe un loc de frunte în toate lucrările sovietice referitoare la război. Iată textul acestui important comunicat al agenției TASS :

„Încă mai înainte ca ambasadorul Angliei în U.R.S.S., d-l Cripps, să fi sosit la Londra, dar mai ales după sosirea lui, în presa engleză și în general în presa străină au început să fie puse în circulație zvonuri despre «iminența unui război între U.R.S.S. și Germania». Potrivit acestor zvonuri: 1) Germania ar fi ridicat față de U.R.S.S. pretenții cu caracter teritorial și economic, iar în prezent ar avea loc tratative între Germania și U.R.S.S. în vederea încheierii unui nou acord, mai strîns, între cele două țări ; 2) U.R.S.S. ar fi respins aceste pretenții, din care cauză Germania a început să concentreze trupe la granița cu Uniunea Sovietică în vederea unui atac împotriva U.R.S.S. ; 3) la rîndul său, Uniunea Sovietică ar fi început să se pregătească intens pentru un război cu Germania și să concentreze trupe la granița cu aceasta.

Cu toată absurditatea evidentă a unor asemenea zvonuri, cercurile oficiale din Moscova au socotit totuși necesar, dată fiind insistența cu care sînt răspîndite, să împrumutească agenția TASS să declare că aceste zvonuri nu sînt decît o propagandă prost ticluită de forțele ostile U.R.S.S. și Germaniei, forțe interesate în extinderea și intensificarea războiului.

TASS declară că : 1) Germania nu a prezentat Uniunii Sovietice nici un fel de pretenții și nu propune încheierea vreunui nou acord, mai strîns, astfel încît n-au putut avea loc tratative în această privință ; 2) după datele de care dispune U.R.S.S., Germania respectă la fel de riguros ca și Uniunea Sovietică clauzele pactului de neagresiune sovieto-german, așa că, după părerea guvernului sovietic, zvonurile despre vreo intenție a Germaniei de a încălca pactul și a întreprinde un atac împotriva U.R.S.S. sînt lipsite de orice temei, iar faptul că în ultimul timp trupe germane, devenite disponibile după operațiile din Balcani, sînt transferate în regiunile din estul și nord-estul Germaniei se datorește, după cum este de presupus, altor cauze, care nu au nici o contingentă cu relațiile sovieto-germane ; 3) U.R.S.S., după cum reiese din politica de pace pe care o duce, a respectat

și are intenția să respecte clauzele pactului de neagresiune sovieto-german, astfel încît zvonurile potrivit cărora U.R.S.S. s-ar pregăti pentru un război cu Germania sînt false și au caracter de provocare ; 4) atît concentrările de rezerviști din Armata Roșie care au loc acum, cît și manevrele care urmează să se desfășoare nu au alt scop decît instruirea rezerviștilor și verificarea funcționării aparatului feroviar, ceea ce, după cum se știe, se face în fiecare an, astfel că a prezenta aceste acțiuni ale Armatei Roșii ca fiind ostile Germaniei este cel puțin absurd“.

Criticîndu-l pe Stalin pentru acest comunicat al agenției TASS, „Istoria războiului“, publicată în Uniunea Sovietică, are perfectă dreptate cînd afirmă că atunci era mult prea tîrziu pentru a mai „sonda“ intențiile Germaniei, dar, pe de altă parte, după părerea mea, ea exagerează efectul narcotizant pe care acest comunicat al agenției TASS l-ar fi avut asupra poporului sovietic.

Pe vremea aceea, sovieticii erau mult prea obișnuiți să citească printre rîndurile comunicatelor guvernamentale ca să nu-și fi dat seama de aluzia indirectă cuprinsă în fraza : „faptul că... trupe germane... sînt transferate... se datorește, după cum este de presupus, altor cauze care nu au nici o contingentă cu relațiile sovieto-germane“. Foarte mulți ruși, pe care acest comunicat al agenției TASS nu a avut nici pe departe darul de a-i liniști, așteptau plini de îngrijorare în următoarele cîteva zile să vadă cum va „reacționa“ Berlinul. După afirmațiile fostului ministru plenipotențiar al României la Moscova, Gafencu, în acele zile mii de oameni stăteau în fața aparatelor de radio în așteptarea ultimelor știri din Berlin. Dar nu au auzit nimic. Guvernul german n-a răspuns în nici un fel la acest comunicat al agenției TASS și nici măcar nu l-a publicat. Cînd, în seara zilei de 21 iunie, Molotov l-a invitat la el pe Schulenburg, era deja prea tîrziu.

Schulenburg, care, după cît se pare, nu cunoștea planurile lui Hitler, n-a putut da nici un răspuns la întrebările alarmate ale lui Molotov cu privire la „cauzele nemulțumirii Germaniei“, iar cînd s-a înapoiat la ambasadă, acolo îl așteptau instrucțiunile lui Ribbentrop : să se ducă la Molotov și, „fără a sta la discuții cu el“, să-i citească documentul transmis o dată cu telegrama. Acest document reprezenta o seamă de înjurături grosolane, obișnuite la Hitler, și era, de fapt, o declarație de război. Cu durere în suflet, ambasadorul s-a înapoiat la Kremlin la o oră cînd începeau să mijească

zorile și i-a citit lui Molotov documentul. După spusele lui Schulenburg, Molotov l-a ascultat în tăcere și apoi i-a spus plin de amărăciune : „Asta înseamnă război. Ce părere aveți, am meritat noi asta ?“

Întrebarea cum de s-a putut lăsa Stalin „luat prin surprindere“ constituie tema unor lungi discuții în literatura istorică sovietică din ultima vreme. Unii autori sovietici emit teoria că Stalin ar fi nutrit o suspiciune atît de bolnăvicioasă față de Anglia și America încît orice informație venită de acolo era automat considerată a fi o „provocare“, o încercare de a arunca Uniunea Sovietică într-un război cu Germania. Cred că este o explicație prea simplistă. În afara știrilor „suspecte“ primite din Anglia și America, Stalin avea și surse proprii de informare. Dar pînă în ultimul moment el sperase că va izbuti să evite un conflict armat dacă nu le va da germanilor nici un pretext pentru o agresiune. După cum am arătat mai sus, el dăduse publicității comunicatul agenției TASS din 14 iulie ca un sondaj, sperînd că va primi un răspuns clar din partea Germaniei. Stalin știa, probabil, că Germania va ataca Uniunea Sovietică, dar spera ca prin mijloace „diplomatice“ să întîrzie atacul cu cel puțin cîteva săptămîni. Iar la 1 august pentru Hitler ar fi fost de acum prea tîrziu ca să mai înceapă campania hotărîtoare din 1941.

Aș vrea să mai adaug aici cîteva cuvinte despre atitudinea mea față de cele ce se petreceau. Cu un vapor de „refugiați“, mai mult decît supraaglomerat, m-am înapoiat din Bordeaux în Anglia în ziua de 22 iunie 1940, adică exact cu un an înainte de atacul lui Hitler împotriva Uniunii Sovietice.

Acest an l-am petrecut la Londra, stînd aproximativ 50 de nopți de pază împotriva incendiilor, timp în care am avut de repetate ori ocazia să sting bombe incendiare pe acoperișul clădirii din Fleet Street, unde se află redacția ziarului „Manchester Guardian“. A fost modesta mea contribuție la apărarea Angliei. Trebuie să spun că în perioada aceea atmosfera generală din Anglia — care din iunie 1940 și pînă în iunie 1941 a luptat singură împotriva lui Hitler — era însuflețită.

Poporul englez era plin de curaj, hotărît să lupte, și nu se putea observa nimic ce ar semăna a „defetism“. Chiar dacă, după cum avea să arate mai tîrziu de Gaulle, se mai găseau pe ici, pe colo în Anglia și unii candidați la rolul de Laval sau de Pétain, în toamna și iarna aceea ei tăceau chitic. După ce englezii au repurtat victoria în marile lupte aeriene din august-septembrie 1940 — în acea „bătălie pentru

Anglia" în care Hitler n-a izbutit să înfrângă și să zdrobească aviația britanică — s-a trezit la ei un puternic sentiment de mândrie națională și de încredere în propriile lor forțe, sentiment pe care bombardarea Londrei nu l-a putut zdruncina; dimpotrivă, aceste raiduri deasupra Londrei n-au făcut decât să sporească ura englezilor împotriva hitleriștilor ⁴². Am fost în așa măsură captivat de această luptă a Angliei împotriva lui Hitler încît timp de cîteva luni m-am gîndit foarte puțin la cele ce se petreceau în lume. La începutul anului 1941 devenise clar că S.U.A. vor ajuta Anglia din ce în ce mai mult, ceea ce, de asemenea, a influențat în bine moralul englezilor.

Faptul că Hitler începuse să provoace tot mai mult Uniunea Sovietică reiese clar din numeroasele indicii despre care am vorbit mai sus. Acest lucru se vădea și din aceea că Churchill nu considera Uniunea Sovietică „aliat al lui Hitler“, cum o denuneau de obicei ziarele antisovietice. După prăbușirea Franței, el a trimis ca ambasador la Moscova pe Stafford Cripps. Și, cu toate că pe vremea aceea încă nu se auzise nimic precis, se întărea tot mai mult impresia că „prietenia“ dintre Uniunea Sovietică și Germania nu este prea trainică. Apoi au început să parvină o serie de știri interesante, transmise în special de corespondenții americani din Berlin, potrivit cărora vizita pe care Molotov o făcuse acolo în luna noiembrie ar fi decurs într-o atmosferă foarte încordată.

Mai tîrziu, la începutul anului 1941, devenise clar că Uniunea Sovietică era foarte alarmată de pătrunderea germanilor în Balcani, iar încheierea tratatului de prietenie între U.R.S.S. și Germania a produs asupra tuturor o impresie foarte puternică.

Zvonurile că germanii ar pregăti un atac împotriva Uniunii Sovietice au început să circule tot mai intens cam din luna aprilie 1941.

În ciuda gesturilor „conciliante“ ale lui Stalin, continuau să sosească tot mai multe știri din surse autorizate că germanii au intenția să atace Uniunea Sovietică. Îmi amintesc că în ziua de 20 iunie am stat de vorbă cu R. A. Butler, membru al guvernului englez, care mi-a declarat categoric

⁴² Au existat și cazuri izolate de panică și demoralizare, ca, de pildă, în micul oraș Plymouth, pe care germanii l-au bombardat cinci nopți de-a rîndul; el a fost transformat într-un morman de dărîmături și aproape întreaga lui populație a fugit.

că la 22 iunie trupele germane vor invada Uniunea Sovietică. Trebuie să recunosc că atunci am comis, ca ziarist, o greșeală. Eram corespondentul diplomatic al ziarului „Sunday Times” și în seara de 21 iunie mă aflu în fața unei dileme dificile: trebuia oare să scriu „Invazia este inevitabilă”? N-am făcut-o și dintr-un motiv foarte simplu.

Spre deosebire de aproape toți englezii, care credeau că, dacă Hitler va ataca U.R.S.S., el va repurta o victorie rapidă și ușoară, aveam convingerea că, dacă Hitler se va hotărî să facă acest pas, el va pierde războiul, dar încă mă mai îndoiam că Hitler își ieșise în asemenea măsură din minți încît să-și asume acest risc enorm. De aceea, deși am scris pentru ziarul meu că Hitler va ataca, poate, Rusia (întrucît existau foarte multe dovezi că o va face), am arătat că probabilitatea unui atac este de 50%, deoarece un asemenea pas ar putea prezenta pentru Germania un foarte mare pericol. N-am avut dreptate. Dar pînă la urmă „instinctul meu de ziarist” nu m-a înșelat... Pe vremea aceea au existat în Anglia oameni — ce-i drept, foarte puțini la număr — care au fost de la început convinși că Hitler va fi învins (printre ei se numărau, de pildă, Bernard Shaw și istoricul Bernard Pares).

Experții militari oficiali însă presupuneau că Hitler va cîștiga acest război în decurs de cîteva săptămîni sau luni. În ce mă privește, îmi era de la început clar că sovieticii duc un război patriotic, al întregului popor, că acest război se aseamănă în multe privințe cu cel din 1812 și este, ca și acela, un Mare Război pentru Apărarea Patriei...

După ce l-am vizitat pe I. M. Maiski, care păstra un optimism reținut (în ultimii doi-trei ani fusesem adesea la dînsul; acum el personal mi-a semnat viza de intrare), am plecat în ziua de 2 iulie cu avionul din Londra, îndreptîndu-mă spre Moscova via Arhanghelsk.

Și, cu toate că unii îmi spuneau: „Să sperăm că vei ajunge la Moscova înaintea lui Hitler”, m-am suit în avion bine dispus și optimist, animat de dorința de a afla lucruri încă necunoscute. La 4 iulie am sosit la Moscova. Hitler nu ajunsese acolo, și tot timpul cît am stat în acest oraș nu m-am îndoit nici o clipă că Hitler nu va intra în Moscova. Dar atunci eu am mai subapreciat, poate, dificultățile uriașe cărora avea să le facă față Uniunea Sovietică în acel fatidic an 1941.

P A R T E A A D O U A

DE LA INVAZIE PÎNĂ LA BĂTĂLIA DIN FAȚA MOSCOVEI

.

Insuficienta pregătire de război a Uniunii Sovietice în iunie 1941

În zorii zilei de 22 iunie 1941, „planul Barbarossa“, la care Hitler și generalii săi lucraseră în ultimele șase luni, a fost pus în aplicare. Rușii nu erau însă suficient pregătiți pentru a face față atacului.

Ofensiva germană, începută pe trei direcții (în nord pe direcția Leningradului, la centru pe direcția Moscovei și în sud pe direcția Ucrainei și Caucazului), avînd ca obiectiv final ocuparea rapidă a întregii părți europene a U.R.S.S., pînă la o linie mergînd de la Arhanghelsk la Astrahan, avea să fie un eșec. Dar primele săptămîni, de fapt primele trei luni și jumătate ale războiului, au fost pentru ruși un dezastru aproape total. Principalele forțe ale aviației sovietice au fost nimicite încă în primele zile ; rușii au pierdut mii de tancuri ; sute de mii, dacă nu chiar 1 000 000 de soldați sovietici au fost luați prizonieri în urma unui șir de operații de încercuire efectuate de germani în primele două săptămîni ale războiului, iar în cea de-a doua săptămînă a lunii iulie unii generali germani socoteau că războiul era ca și cîștigat.

Cum a fost posibil acest lucru ? Potrivit explicațiilor date de Stalin (explicații care mulți ani au fost versiunea oficială), aceste eșecuri inițiale se datorau faptului că factorul surprindere i-a ajutat în uriașă măsură pe germani. Ulterior Stalin a recunoscut că U.R.S.S. a comis „unele greșeli“, dar la început nu s-a pomenit nimic despre aceste greșeli, și singura explicație dată în iulie a fost „surpriza și perfidia“ invaziei germane.

Pe vremea aceea, această explicație n-a satisfăcut pe deplin poporul sovietic ; ani de-a rîndul i se vorbise atîtea despre colosala forță a Armatei Roșii încît înaintarea neîntre-ruptă și irezistibilă a tăvălugului german, care în primele

trei săptămîni ajunsesse pînă la Smolensk, pînă în împrejurimile Kievului și în apropiere de Leningrad, a constituit pentru popor un șoc puternic. Mulți și-au pus întrebarea chinuitoare cum de a fost cu puțință așa ceva. Dar în fața pericolului de moarte ce plana asupra Uniunii Sovietice nu mai era timp de recriminări. Unii, ce-i drept, murmurau în surdină, dar, oricît de grea ar fi fost situația și oricîte greșeli s-ar fi comis, singurul lucru ce rămînea de făcut era lupta împotriva cotropitorilor, și foarte curînd ideea unui mare război național, a luptei pe viață și pe moarte a pătruns adînc în conștiința oamenilor sovietici. Cuvintele despre „Războiul pentru Apărarea Patriei“ rostite de Stalin în celebra sa cuvîntare radiodifuzată din 3 iulie au produs asupra tuturor o impresie deosebit de puternică, deoarece exprimau gîndurile pe care, conștient sau inconștient, poporul sovietic dorea în acele împrejurări tragice să le audă clar formulate. Țara, zguduită și uluită, a primit, în sfîrșit, un program clar de acțiune.

Totuși rămîne un adevăr faptul că la început U.R.S.S. s-a dovedit insuficient pregătită pentru a respinge atacul german.

Cît timp a trăit Stalin, nu s-au făcut încercări serioase de a se dezvălui și analiza numeroasele cauze — imediate și mai îndepărtate — ale insucceselor militare din 1941, și de fapt abia în 1956, după Congresul al XX-lea al P.C.U.S., au început istoricii militari sovietici să explice ceea ce se întîmplase în realitate.

Există numeroase explicații ale înfrîngerilor suferite în 1941 și ele îmbrățișează un cerc foarte larg de probleme. Dintre cauzele fundamentale, unele sînt de ordin istoric (de pildă, epurarea care a avut loc în 1937 în Armata Roșie), iar altele de ordin psihologic (propagarea neconținută a tezei că Armata Roșie este invincibilă), de ordin profesional (în comparație cu germanii, Armata Roșie nu avea experiență în ducerea războiului, și în multe cazuri nivelul ei de pregătire era destul de scăzut) și de ordin economic (cu tot răgazul obținut prin încheierea pactului sovieto-german, industria de război sovietică nu a reușit să transforme Armata Roșie într-o armată modernă, bine echipată).

Una dintre cele mai importante lucrări sovietice publicate în ultima vreme este „Istoria Marelui Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei din 1941—1945“, al cărei prim volum a apărut în 1960. Această lucrare explică cu o plăcută sinceritate multe dintre cauzele pentru care lucrurile au stat atît de prost în 1941. Printre altele este analizată în amănunțime slaba pregătire psihologică pentru „viitorul“

război, atît a Armatei Roşii cît şi a poporului sovietic în general.

Astfel, în volumul întîi se atrage în mod deosebit atenţia asupra tendinţei de a lua dorinţele drept realitate, pe care o observăm la faimosul proiect al „Regulamentului de campanie din 1939”, în care se spune :

„Oricărui atac împotriva Uniunii Sovietice i se va răspunde printr-o lovitură zdrobitoare dată de forţele ei armate ;

Dacă un inamic ne va obliga să ducem război, Armata noastră Roşie se va dovedi o armată care va ataca cu o înverşunare cum nu a cunoscut vreodată lumea ;

Vom purta războiul în mod ofensiv şi-l vom duce pe teritoriul inamicului ;

Acţiunile Armatei Roşii vor avea drept scop nimicirea totală a inamicului şi obţinerea unei victorii hotărîtoare cu *cît mai puţină vărsare de sînge*“.

„Istoria războiului“, apărută în Uniunea Sovietică, critică vehement acest document, ca şi alte manuale de teorie militară care circulau în Armata Roşie înainte de 1941 :

„În principiu — se spune în amintita lucrare —, aceste teze erau juste... Dar... directivele din proiectul «Regulamentului de campanie» au fost înţelese într-un mod prea direct, dogmatic... A fost subapreciată posibilitatea ca trupe inamice să pătrundă pe... pămînt sovietic ¹“.

„Strategia sovietică — arată „Istoria războiului“ —, aşa cum este expusă în proiectul «Regulamentului de campanie» din 1939 şi în alte documente, nu dădea dovadă de prea mult realism. Ea nega, de pildă, eficacitatea «Blitzkriegului», considerîndu-l o teorie burgheză îngustă. Teoria militară sovietică se baza în mare măsură pe principiul că orice atac împotriva Uniunii Sovietice se va termina cu zdrobirea totală a inamicului pe teritoriul acestuia“.

Aşadar, teoria militară sovietică pune accentul pe ofensivă, iar incapacitatea Poloniei şi a Franţei de a respinge atacul germanilor a fost cu prea multă uşurinţă explicată prin lipsa unei rezistenţe organizate, prin activitatea de subminare desfăşurată de „coloana a V-a“ în Franţa şi componenţa neomogenă din punct de vedere naţional a armatei poloneze.

¹ I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 441.

„Strategia sovietică considera apărarea drept o formă necesară a luptei armate, dar sublinia rolul ei subordonat în raport cu ofensiva. Totodată teoria noastră nu a pus la punct problemele apărării. Ea socotea apărarea posibilă și necesară în anumite sectoare, dar nu pe întregul front strategic. În principiu, strategia considera posibilă o retragere forțată, dar numai în anumite sectoare ale frontului și numai ca fenomen temporar, legat de pregătirea unei ofensive. *Nu a fost examinată și rezolvată problema replierii unor mari forțe în cazul amenințării cu încercuirea...*” (sublinierea noastră. — A. W.)².

„Istoria războiului” conține și o referire la un alt aspect important, și anume la „influența negativă” pe care cultul personalității lui Stalin a avut-o asupra dezvoltării științei militare sovietice.

„Cultul personalității a dus la dogmatism și scolasticism, încătușind inițiativa cercetătorilor militari. El i-a silit pe oameni să aștepte directivele unui singur om, să caute confirmarea tezelor teoretice nu în viață și practică, ci în formule gata pregătite și în citate... Lipsea o condiție atât de hotărâtoare pentru succesul creației științifice cum este lara dezbateri a problemelor teoriei militare”³.

Au mai existat și alte deficiențe. Armata Roșie avea foarte puțină experiență în ducerea unui război modern. Singura ei experiență de mari proporții a fost războiul civil din 1918—1920, dar acesta semăna foarte puțin cu un război modern. E drept, a mai fost și războiul din Spania, la care rușii luaseră și ei parte în oarecare măsură, dar, după cum se spune în „Istoria războiului”, „caracterul specific și limitat al acțiunilor de luptă din Spania a fost interpretat în mod unilateral. Astfel, de pildă, din experiența acestui război s-a ajuns la concluzia că n-ar fi indicată existența unor mari unități de tancuri... Pe baza acestei concluzii greșite, în 1939 au fost desființate corpurile de armată mecanizate, care ulterior au trebuit reînființate, lucru ce s-a făcut abia cu foarte puțin timp înaintea Războiului pentru Apărarea Patriei”⁴.

În 1938—1939, lângă lacul Hasan și la râul Halhin Gol

² Ibid.

³ Op. cit., p. 439.

⁴ Ibid.

s-au dat lupte încununate de succes împotriva japonezilor, dar nici acestea nu pot fi asemuite cu marele război început în 1941. Unele învățăminte amare au fost, ce-i drept, trase din războiul purtat iarna în Finlanda, dar nu au putut fi în suficientă măsură aplicate în practică. În legătură cu invazia germană în Polonia și Franța exista în Armata Roșie o tendință, lipsită de simțul răspunderii, de a se crede că „la noi așa ceva nu se poate întâmpla” sau în orice caz nu pe un front larg.

Acest optimism, lipsit de simțul răspunderii, și tendința de a lua dorințele drept realitate s-au oglindit pe deplin în munca de educație politică dusă în rândurile Armatei Roșii în 1940—1941. „Istoria războiului” recunoaște acum că în această privință au fost comise o serie de greșeli, în special în problemele referitoare la Germania. Sub influența pactului sovieto-german, propaganda antinazistă a fost redusă aproape la zero. Nu s-a făcut absolut nimic pentru a se sugera că cel mai probabil adversar al Rusiei într-un viitor război este Germania. În schimb era propagată linia politică a lui Molotov, care susținea că este un „interes de stat” ca cele două țări să nu se atace una pe cealaltă. În bună parte, propaganda — atît în armată cît și în rândurile poporului sovietic — era în 1940 și chiar în 1941 pătrunsă în întregime de tendința infantilă de a lua dorințele drept realitate.

„Părerea, larg răspîndită în ajunul războiului, că va fi repurtată o victorie ușoară asupra inamicului... a adus un mare prejudiciu — se spune în „Istoria războiului” — muncii de educare a poporului sovietic în spiritul necesității de a învinge dificultățile pe care le-ar aduce un eventual război. Această idee... a fost întreținută, spre exemplu... de filmul «Dacă miine va fi război», precum și de alte filme. Unele ziare, printre care și ziare ale armatei, au apreciat pozitiv asemenea filme superficiale și de slabă calitate, accentuînd astfel prejudiciile pe care le-au adus.

Unii autori... erau de părere că într-un eventual război orice stat imperialist se va prăbuși încă de la primele focuri. Ei n-au acordat nici o importanță eforturilor deosebite depuse în țările fasciste pentru îndobitocirea maselor populare, au subapreciat efectul represiunilor împotriva celor ce nu se supuneau și, de asemenea, n-au acordat nici o importanță eforturilor depuse în aceste țări pentru a se trezi interesul material al soldaților și ofițerilor, ba chiar și al familiilor acestora, pentru jafurile comise în război”⁵.

⁵ Op. cit., p. 434—435.

Acestea sînt, potrivit „Istoriei războiului“, principalele cauze pentru care poporul sovietic și Armata Roșie nu erau, din punct de vedere psihologic, pregătite pentru invazia germană din 1941. Trebuie însă spus că situația este prezentată puțin exagerat, deoarece în Uniunea Sovietică se simțea încontestabil o neliniște crescîndă, care, în special după prăbușirea Iugoslaviei, în aprilie 1941, s-a transformat într-o reală îngrijorare.

Nu mai puțin gravă decît această lipsă de pregătire psihologică pentru războiul cu Germania nazistă a fost lipsa de pregătire a Armatei Roșii, atît în privința instruirii personalului cît și a cantității și, mai ales, a calității armamentului.

În legătură cu aceasta se ridică o problemă importantă : a folosit oare guvernul sovietic la maximum răgazul de 22 de luni pe care i l-a oferit pactul sovieto-german ? În prezent istoricii sovietici susțin că în 1940—1941 Uniunea Sovietică dispunea de o bază industrială și economică foarte puternică și că „cu greu ar putea fi apreciată la justa ei valoare importanța măsurilor de apărare luate de U.R.S.S. în decursul celor aproape 22 de luni...“⁶, dar tot ei recunosc că aceste măsuri nu au dat rezultatele care puteau fi așteptate. Pe de o parte este adevărat că, așa cum se spune în „Istoria războiului“, „economia națională sovietică dispunea de o bază tehnică-materială care permitea... o producție de masă a tuturor categoriilor de armament și tehnică de luptă modernă, putînd să satisfacă în același timp... în condiții de război atît nevoile forțelor armate sovietice cît și pe cele ale populației“⁷.

Uniunea Sovietică avea cea mai mare industrie constructoare de mașini din Europa ; în decursul a trei cincinale au fost construite acolo circa 9 000 de noi mari întreprinderi industriale : 1 500 în primul cincinal, 4 500 în cel de-al doilea și 3 000 în primii trei ani ai celui de-al treilea (adică pînă în 1941). În 1940 s-au produs în U.R.S.S. 18 300 000 de tone de oțel, au fost extrase 31 000 000 de tone de țiței și 166 000 000 de tone de cărbune ; în 1941 acești indicatori urmau să cunoască un spor considerabil. În anii celui de-al doilea cincinal, cheltuielile militare nu constituiau decît 12,7% din buget, dar după începutul celui de-al doilea război mondial ele au crescut la 26,4%. Începînd din sep-

⁶ Op. cit., p. 405.

⁷ Ibid.

tembrie 1939, partidul și guvernul au luat măsuri ca pînă într-un an și jumătate — doi ani capacitatea de producție a cîtorva ramuri ale industriei de război să crească cu cel puțin 100%, în special cea a industriei aeronautice.

Dar una era planul și cu totul altceva rezultatele obținute. După cum recunoaște „Istoria războiului“, la sfîrșitul anului 1940 ele erau încă foarte dezamăgitoare; rezultatele nu au fost deosebit de însemnate nici la mijlocul anului 1941, adică în momentul invaziei germane.

„Noile avioane sovietice — avioanele de vînătoare Iak-1, Mig-3 și bombardierele Pe-2 — au început să fie produse abia în 1940, și încă într-un număr foarte redus. În 1940, de pildă, au fost produse 20 de avioane Mig-3, 64 de avioane Iak-1, iar avioane Pe-2 nu existau decît unul sau două. În prima jumătate a anului 1941, situația s-a îmbunătățit. Industria a produs 1 946 de avioane de vînătoare din noile tipuri — Mig-3, Lagg-3, Iak-1; 458 de bombardiere Pe-2 și 249 de avioane de asalt Il-2.

Dar aceasta nu a putut modifica raportul dintre numărul avioanelor de tip vechi și numărul celor noi de care dispunea armata...“⁸.

Nici industria constructoare de tancuri nu a obținut rezultate mai bune. În iunie 1941, Armata Roșie dispunea de un număr foarte mare de tancuri, dar aproape toate erau de tip vechi.

În 1939 nu începuse încă producția noilor tancuri KV și T-34, care ulterior aveau să-și dovedească superioritatea asupra tancurilor germane. În 1940 s-au produs în total 243 de tancuri KV și 115 tancuri T-34; o creștere impresionantă a producției a fost obținută abia în primele șase luni ale anului 1941, cînd au ieșit de pe liniile de montaj 398 de tancuri KV și 1 100 de tancuri T-34.

„Cu o încetineală inadmisibilă“ a crescut și producția de tunuri, de aruncătoare de mine și armament automat. Potrivit „Istoriei războiului“, vina o purtau locțiitorii Comisarului poporului pentru apărare — G. I. Kulik, L. Z. Mehliș și E. A. Șceadenko; Kulik este criticat în special pentru faptul că a neglijat producția de automate, a căror importanță o nega cu încăpăținare, iar lipsa lor a pus infanteria sovietică într-o situație extrem de nefavorabilă. Producția de muniții în 1941 se afla în urma celei de tunuri. Deși în Rusia

⁸ Op. cit., p. 414.

primele arme speciale antitanc au fost produse în 1940—1941, la începutul războiului ele nu intraseră încă în dotarea armatei⁹.

Și lipsa unei puternice industrii de automobile a constituit un punct slab pentru Armata Roșie; în iunie 1941 existau în U.R.S.S. numai 800 000 de autovehicule și o bună parte din tunuri trebuiau trase cu cai sau cu tractoare pentru agricultură, cu totul improprie.

Pe de altă parte, potrivit părerii multor experți, artileria sovietică era mai bună decât cea germană: în 1940—1941 a început producția în masă a proiectilelor cu reacție, folosite pentru prima oară în războiul din Finlanda, iar vestitele „Katiușe” s-au bucurat încă de la început de foarte mare popularitate în rândurile Armatei Roșii.

Radarul se afla în Armata Roșie abia în fașă, și chiar obișnuita legătură prin radio între unitățile armatei nu constituia încă o regulă. „Numeroși ofițeri nu știau să folosească mijloacele de transmisiuni radio... și preferau mijloacele de transmisiuni cu fir”¹⁰. Acestea din urmă s-au dovedit adesea complet inutilizabile în condițiile unui război de mare mobilitate.

Acesta nu este decât unul dintre numeroasele exemple care arată că, din punct de vedere profesional, soldații și ofițerii Armatei Roșii erau în 1941 adesea inferiori adversarilor lor germani; după aprecierea făcută chiar de ofițeri superiori sovietici, abia în 1943 soldații și ofițerii Armatei Roșii au devenit la fel de pregătiți ca cei germani, și chiar i-au întrecut.

În 1941 foarte puțini ofițeri și soldați aveau experiența războiului; printre ei se aflau numeroși novici, abia de puțin timp pregătiți pentru „înlocuirea” miilor de ofițeri căzuți jertfă represiei din 1937—1938. Deși în august 1940 a fost reintrodus principiul unității de comandă prin desființarea funcției de comisar militar, raporturile dintre mulți comandanți și lucrători politici continuau să nu fie prea bune, cu toate că (în iunie 1940) 54% dintre ofițeri erau membri sau candidați de partid, iar 22% comsomoliști. După cum vom vedea, abia în toamna anului 1942 ofițerii au intrat în deplinătatea drepturilor lor.

Grave lipsuri au existat și în pregătirea trupelor specializate, îndeosebi a echipajelor de tancuri și a aviatorilor. „Is-

⁹ Op. cit., p. 415—416.

¹⁰ Op. cit., p. 455.

toria războiului“ conține recunoașteri uluitoare în această privință. În ziua atacului german, în regiunile de frontieră nu numai că se aflau un număr insuficient de tancuri și avioane moderne, dar se resimțea și o mare lipsă de aviatori și tanchiști bine pregătiți.

„Tancurile T-34 și KV au început să sosească în regiunile de frontieră abia în aprilie-mai 1941, la începutul războiului neexistând în cele cinci regiuni militare de frontieră decît 1 475 de tancuri în total, dintre care 508 erau tancuri KV și 967 erau tancuri T-34. E drept că armata dispunea de numeroase tancuri de tip vechi (BT-5, BT-7, T-26 și altele)... Dar numai 27% din tancurile de tip vechi erau în stare de funcționare.“

Mai mult decît atîta :

„Pregătirea specialiștilor pentru recent formatele unități de tancuri a cerut un timp considerabil. Din cauza lipsei de tanchiști a fost necesară transferarea urgentă la unitățile de tancuri a unor ofițeri, sergenți și soldați de la alte genuri de arme, mai ales de la infanterie și cavalerie... Dar lipsa de timp nu a permis multora dintre ei să-și însușească cum trebuie tehnica și să devină adevărați tanchiști. Mulți mecanici-conducători nu aveau la începutul războiului decît o practică de o oră și jumătate sau două în conducerea tancurilor. Nu toți ofițerii au izbutit să-și însușească arta complicată a conducerii unor unități motorizate sau de tancuri... Aviatorii nu-și însușiseră încă tehnica zborului cu noile avioane“¹¹.

Astfel, de pildă, la 22 iunie, piloții de la regiunea militară Baltica nu aveau la activul lor decît 15 ore de zbor, iar piloții de la regiunea militară Kiev — numai 4 ore. Cifrele acestea par de necrezut dacă ne gîndim, de exemplu, la faptul că în aviația americană un pilot trebuie să fi zburat cel puțin 150 de ore pentru a putea lua parte la o luptă aeriană.

Acestea sînt cîteva dintre cele mai importante lipsuri pe care le avea Armata Roșie în ziua agresiunii germane. Au mai existat și numeroase altele, pe care „Istoria războiului“ le analizează destul de amănunțit.

Granițele U.R.S.S. erau foarte întinse : lungimea frontierei sovieto-finlandeze — de la Oceanul Înghețat pînă la Golful Finic — era de circa 1 200 km, iar frontiera — de la un punct aflat imediat la răsărit de Memel pe Marea Baltică

¹¹ Op. cit., p. 475—476.

și pînă la gurile Dunării în România — se întindea pe mai mult de 2 000 km.

În mai 1941, guvernul sovietic a luat unele măsuri, tardive, de securitate. Trupele însă înaintau spre frontieră „incomplet mobilizate... neavînd mijloacele de transport necesare. Căile ferate lucrau după graficul din timp de pace. Concentrarea se făcea într-un ritm lent, deoarece se credea că războiul nu va începe așa curînd”¹².

„La 22 iunie 1941, cea mai mare parte din trupele regiunilor militare de frontieră erau dispersate pe spații întinse. Astfel, războiul a surprins trupele regiunii speciale Baltica împrăștiate pe o adîncime pînă la 330 km de graniță, pe cele ale regiunii militare Vest pe o adîncime de 100—300 km, iar pe cele ale regiunii militare Kiev pe o adîncime de 400—600 km”¹³.

Marele stat-major sovietic a pornit de la presupunerea că aceste trupe vor ajunge la efectivul lor complet în cele cîteva zile ce vor trece din momentul mobilizării pînă la începerea ostilităților.

„Întreaga organizare a apărării frontierelor pornea de la premisa că un atac lansat de inamic prin surprindere este exclus și că o ofensivă hotărîtoare pornită de el avea să fie precedată fie de o declarație de război, fie de începerea unor acțiuni militare cu forțe limitate, timp în care trupele sovietice se vor putea deplasa pînă la pozițiile lor de apărare și le vor ocupa... N-au fost create grupări operative și tactice pentru respingerea unei lovituri din partea inamicului”¹⁴.

În continuare, „Istoria războiului” prezintă un tabel din care reiese că în principalele zone ale invaziei germanii dispuneau incontestabil de o superioritate numerică de patru sau cinci la unu față de trupele sovietice, dar la aceasta se mai adăuga și o mare superioritate calitativă, deoarece printre soldații sovietici din regiunile de frontieră se aflau numeroși tineri recruți lipsiți de cunoștințe și de experiență.

După cum am mai menționat, se simțea la ruși și o acută lipsă de tancuri moderne și echipaje de tanc bine pregătite. Astfel, după cum arată „Istoria războiului”, înzestrarea trupelor de la frontieră cu armament și echipament „urma să

¹² Op. cit., p. 472.

¹³ Ibid.

¹⁴ Op. cit., p. 474.

fie terminată abia la sfârșitul anului 1941 sau la începutul anului 1942“.

Este tristă povestea modului în care au fost distruse — în mare parte chiar în prima zi a invaziei — avioanele moderne ale rușilor, concentrate în regiunile apusene.

Noile avioane rapide cereau o pistă de decolare mai lungă; de aceea, în vara anului 1941 a început să se construiască în zonele de frontieră o nouă rețea de aerodromuri. De construcția noilor aerodromuri și de reamenajarea celor vechi se ocupa Comisariatul poporului pentru afacerile interne. În această privință, „Istoria războiului“ amintește de greșelile și lipsa oricărui spirit de răspundere manifestate de organizația condusă de Beria. Fără a ține seama de avertismentele militarilor, Beria s-a apucat să construiască și să amenajeze un număr de aerodromuri în zonele de frontieră.

„Rezultatul a fost că... aviația de vânătoare era concentrată pe un număr redus de aerodromuri, fapt ce a lipsit-o de orice posibilitate de manevrare și i-a îngreuiat mascarea și dispersarea. În plus, unele aerodromuri... erau amplasate mult prea aproape de frontieră, ceea ce le făcea extrem de vulnerabile în cazul unui atac prin surprindere din partea aviației inamice. Lipsa la 22 iunie 1941 a unei rețele de aerodromuri în bună stare, înghesuirea unităților de aviație pe puținele aerodromuri din timp de pace — dintre care multe erau bine cunoscute de inamic — au constituit una dintre cauzele grelelor pierderi suferite de aviația noastră în primele zile ale războiului“¹⁵.

În acea zi de 22 iunie, totul a mers prost în regiunile de frontieră. În noile regiuni de frontieră, care făceau parte din Uniunea Sovietică din 1939, capacitatea de transport a căilor ferate era de trei-patru ori mai mică decât de cealaltă parte — germană — a frontierei. Și construcția de fortificații de-a lungul noilor granițe se afla în iunie 1941 într-un stadiu abia incipient. În vara anului 1940 fusese întocmit un plan de fortificare a graniței de vest, dar el era eșalonat pe cîțiva ani. Fortificațiile de pe vechea frontieră (pînă în 1938) au fost demontate, dar pe cea nouă nu erau încă construite la începutul războiului decât cîteva sute de cazemate și amplasamente pentru tunuri. Planul de construire a șanțurilor antitanc, precum și a altor obstacole antitanc și antiinfanterie fusese îndeplinit doar în proporție de 25%. Germanii dețineau, firește, informații precise despre aceste fortificații,

¹⁵ Op. cit., p. 476—477.

aerodromuri etc. „Istoria războiului“ menționează că, începînd din 1939, germanii nu numai că au trimis numeroase grupuri de spioni pe teritoriul U.R.S.S., dar au avut loc și peste 500 de violări ale spațiului aerian sovietic de către aviația germană, dintre care 152 în prima jumătate a anului 1941. Potrivit „Istoriei războiului“, pentru a se evita o înrăutățire a relațiilor cu Hitler, trupele de la frontieră au primit ordine stricte să nu doboare avioanele de cercetare germane care zburau deasupra teritoriului sovietic.

Este semnificativă aprecierea din „Istoria războiului“ că Marele stat-major sovietic elaborase planuri foarte judicioase potrivit cărora frontiera urma să devină mult mai puțin vulnerabilă la sfîrșitul anului 1941 — începutul anului 1942, dar față de pericolul unui atac german în 1941 s-a lucrat cu mult prea multă încetineală și cu prea multă întârziere. În continuare se afirmă că nici Marele stat-major, nici Comisariatul poporului pentru apărare nu ar fi dat dovadă de atîta incompetență dacă n-ar fi existat represiunile, total nejustificate, „din anii 1937—1938 împotriva cadrelor de comandă și politice ale armatei“.

Menționarea lui Tuhacevski și a celorlalte victime ale epurării nu dă, bineînțeles, decît o imagine incompletă a situației reale; nu trebuie uitat că, temporar sau definitiv, au fost înlăturați nu mai puțin de 15 000 de ofițeri, adică circa 10—15% din numărul total, iar în privința ofițerilor superiori procentul era și mai mare.

Situația existentă de partea sovietică a frontierei era într-un contrast izbitor cu aceea pe care o întîlneam de partea germană a frontierei. Aici, începînd de la jumătatea anului 1940, deci încă înainte de adoptarea definitivă a „planului Barbarossa“ (18 decembrie 1940), germanii au pregătit cu minuțiozitate terenul pentru un eventual atac împotriva Uniunii Sovietice. În decursul anului premergător invaziei au fost construite șosele, inclusiv autostrăzi, căi ferate, precum și o vastă rețea de aerodromuri. În aceeași perioadă, ei au construit sau modernizat în Polonia pentru avioanele lor aducătoare de moarte „Heinkel“, „Dornier“ și „Messerschmitt“ nu mai puțin de 250 de aerodromuri și 50 de piste de decolare.

După cum se exprimă un cronicar german, „în iunie 1941, milioane de soldați germani au invadat Rusia fără entuziasm, dar cu încredere calmă în victorie“¹⁶.

¹⁶ A. Philippi und F. Heim. „Der Feldzug gegen Sowjetrussland“. Stuttgart, 1962, p. 11.

Invazia

Pentru popoarele Uniunii Sovietice a început „teribilul an” — cel mai teribil din cîți au cunoscut vreodată. În decurs de cîteva zile și săptămîni, distrugerile și moartea s-au abătut asupra unor întinse regiuni ale țării. În zonele de frontieră, ca și în alte regiuni situate la o distanță destul de mare de frontieră, germanii, prin lovituri concentrate, au zdrobit, capturat sau dezorganizat unitățile Armatei Roșii, iar aviația sovietică din regiunile apusene a fost practic nimicită încă din prima zi a invaziei. La numai cinci zile de la începerea războiului, trupele germane au ocupat Minskul, capitala Bielorusiei. Nu le-a trebuit mult mai mult timp nici pentru a ocupa toate regiunile care începînd din 1939 au intrat în componența Uniunii Sovietice: Bielorusia apuseană, Ucraina apuseană, Lituania, Letonia și Estonia. În nord finlandezii au înaintat pînă la vechea graniță din 1939, care trecea aproape de Leningrad, pe la nord-vest de acest oraș. La 8 iulie, germanii au declarat triumfători că războiul cu Rusia este „practic” cîștigat.

Aceste grele înfrîngeri inițiale au uluit, incontestabil, poporul sovietic, dar aproape din prima zi a fost clar că acest război avea să fie un mare război de apărare a patriei¹⁷. Țara

¹⁷ Acest lucru a fost înțeles și de cei mai clarvăzători observatori străini. Astfel, la 2 iulie 1941, cu cîteva zile înainte de a părăsi Londra pentru a pleca în U.R.S.S., am avut o lungă convorbire cu istoricul sir Bernard Pares. El mi-a spus: „Prevăd de pe acum că va fi un mare război național, mai mare și mai incununoscut de succes decît războiul din 1812”. La sfîrșitul lunii iunie, G. Bernard Shaw a trimis ziarului „Times” o scrisoare în care declara că acum, cînd Stalin e de partea noastră, vom cîștiga în mod cert războiul. Pe de altă parte, la consfătuirile de la Ministerul de Război sau de la Ministerul Informațiilor, experți militari bri-

era cuprinsă de groază, dar o groază amestecată atît cu sentimentul demnității naționale cît și cu teama că aceasta va fi o luptă îndelungată, îndirjită și desperată.

Toți și-au dat seama că vor pieri milioane de oameni, și totuși se pare că numai puțini credeau în posibilitatea unei înfrîngerii totale sau în aceea a cuceririi întregii țări de către germani. În această privință, contrastul față de situația din Franța în timpul invaziei germane din 1940 era izbitor.

Această încredere era caracteristică pentru poporul rus, ca și pentru marea majoritate a ucrainenilor și bieloruşilor, dar ea nu a existat în Lituania, Letonia și Estonia: „instaurarea Puterii sovietice cu puțin înainte de începutul războiului... nu a însemnat că în aceste regiuni dușmanul de clasă ar fi depus armele”¹⁸.

Cum s-au desfășurat primele zile ale războiului în regiunile de frontieră ocupate de germani? Memoriile unora dintre militarii ruși publicate în ultimii ani, în special cele ale generalilor Fediuninski și Boldin, zugrăvesc un tablou zguduitoare al evenimentelor de atunci¹⁹.

În aprilie 1941, Fediuninski (căruiua ulterior i-a fost dat să joace un rol de seamă în război, în special cu ocazia străpunerii blocadei Leningradului) a fost numit comandant al Corpului 15 Infanterie, dislocat în regiunea militară specială Kiev și al cărui stat-major se afla în orașul Kovel din Ucraina apuseană, situat la circa 50 km est de granița dintre Uniunea Sovietică și Polonia ocupată de germani, pe direcția principală ce ducea la Kiev.

„Cînd am sosit la Kovel — relatează Fediuninski —, situația la frontiera noastră apuseană devenea din ce în ce mai încordată. Din surse foarte diferite și din informațiile culese în urma acțiunilor de cercetare ale armatei și grănicerilor noștri, am aflat că încă din februarie trupe germane începuseră să se concentreze de-a lungul frontierei... Cazurile de violare a spațiului nostru aerian se înmulțiseră în ultimele luni.... Pe atunci noi încă nu știam că Stalin, neluînd în considerare rapoartele serviciilor noastre de informații și ale comandanților regiunilor de frontieră, apreciasse greșit situația internațională și în special momentul agresiunii naziste”.

tanici lăsau clar să se înțeleagă că, după părerea lor, războiul din Rusia nu va dura decît cîteva săptămîni sau, cel mult, luni.

¹⁸ B. S. Telpuhovski. „Velikaia Otecestvennaia Voina Sovetskogo Soiuza 1941—1945 gg”, Moscova, 1959, p. 39. Cf. și I. I. Fediuninski, „Podniatie po trevoghe”, Moscova, 1961.

¹⁹ I. I. Fediuninski, op. cit.; I. V. Boldin. „Straniți jizni”, Moscova, 1961.

Generalul a constatat că în regiunile de frontieră trupele mai erau încă pe picior de pace și că reorganizarea mergea foarte încet. Noile avioane și tancuri, care urmau să înlocuiască modelele învechite, soseau într-un ritm foarte lent. Ofițerii mai vîrstnici, care mai serviseră în armata țaristă, priveau războiul cu toată seriozitatea, dar printre ofițerii și soldații tineri domnea, din păcate, o stare de spirit de auto-liniștire.

„Mulți dintre ei credeau că armata noastră poate obține o victorie ușoară și că soldații oricărei țări capitaliste, inclusiv Germania nazistă, nu vor lupta împotriva Armatei Roșii. Ei subestimau, de asemenea, experiența de luptă și colosala înzestrare tehnică a armatei germane“.

Deși comunicatul TASS din 14 iunie dezmințise zvonurile despre intențiile agresive ale Germaniei ca fiind „lipsite de temeii“, Fediuninski arată că „după cîteva zile am primit informații care erau în totală contradicție cu comunicatul TASS“ și povestește cum la 18 iunie a trecut la ruși un dezertor german. Fiind în stare de ebrietate, el lovise un ofițer și se temea că va fi înaintat curții marțiale și împușcat. El a mai afirmat că tatăl său era comunist. Acest soldat german a declarat că armata germană va invada Rusia la 22 iunie, ora 4 dimineața.

Fediuninski l-a chemat imediat la telefon pe generalul de armată Potapov, comandant al trupelor de tancuri, dar răspunsul pe care l-a primit a fost că trebuie să fie o „provocare“ și că „nu are nici un rost să intre în panică pentru o asemenea prostie“. Două zile mai tîrziu, Fediuninski a fost vizitat de generalul Rokossovski, care nu împărtășea sentimentul de autoliniștire al lui Potapov și era foarte alarmat. În zorii zilei de 22 iunie, Potapov i-a telefonat, dîndu-i ordin să țină trupele în stare de alarmă, fără a le distribui însă deocamdată muniții. Făcea impresia că la comandamentul armatei încă nu se înțelesese că naziștii începuseră războiul.

Corpul 15 infanterie trebuia să apere un front de circa 100 km.

„A trebuit să ne desfășurăm forțele și să ocupăm poziții de apărare pe un front larg sub focul intens al artileriei și sub bombardamentele aeriene ale inamicului. Adesea legăturile erau întrerupte, iar uneori ordinele și dispozițiunile de luptă ajungeau la unități cu întîrziere... Comandanții de unități și subunități au dat dovadă de spirit de organizare și n-au pierdut niciodată controlul asupra trupelor. Diviziile au sosit la timp pe aliniamentele de apărare stabilite,

unde detașamentele de grăniceri duceau de acum cu deosebită îndrjire o luptă inegală.

Pline de curaj s-au dovedit și soțiile ofițerilor. Ele se aflau alături de soții lor în linia de foc, pansau răniții, aduceau muniții și apă pentru mitraliere. Unele trăgeau asupra naziștilor care înaintau... Dar rîndurile grănicerilor se topeau, forțele lor slăbeau. La pichetele de frontieră ardeau cazărmiile și casele de locuit, incendiate de artileria inamicului. Dar grănicerii era neclintii în hotărîrea lor de a lupta pînă la ultimul om. Ei știau că în spatele lor, în ceața dinaintea zorilor, spre frontieră se îndreptau grăbite trupe în ajutorul lor“.

În tot cursul primei zile, trupele comandate de Fediuinski au rezistat atacului, dar germanii aruncau mereu forțe noi în luptă și spre seară unitățile de sub comanda sa, care suferiseră pierderi foarte grele, au început să se retragă. Situația s-a complicat prin aceea că în spatele frontului germanii au lansat parașutiști, iar „agenți ai dușmanului“ răspîndeau numeroase zvonuri false despre alte parașutări de trupe. La Kovel, bande de-ale naționalistului ucrainean Banderă, care aveau rolul unei „coloane a V-a“ germane, duceau o activitate subversivă: atacau mașinile militare sovietice, aruncau în aer poduri și răspîndeau zvonuri false. Dat fiind că dinspre nord-vest, pe șoseaua Kovel-Brest, se apropiau de Kovel puternice unități germane de tancuri, s-a hotărît evacuarea orașului. Unele unități ale Corpului 15 infanterie au continuat lupta, fiind de acum încercuite de germani. Cu toate acestea, în decursul a trei zile de luptă, grosul forțelor acestui corp de armată nu au fost împinse înapoi decît pe o distanță de 20—30 km de frontieră. Orașul Kovel a trebuit totuși să fie părăsit, ocupîndu-se noi poziții de apărare la est de oraș. Dar înainte de a părăsi orașul, trebuiau evacuați răniții și familiile ofițerilor.

Această retragere era tipică pentru numeroase retrageri efectuate în iunie 1941. Germanii dețineau supremația aeriană, și pierderile provocate de bombardamentele aeriene au fost foarte mari. În plus, diversioniștii au făcut tot posibilul pentru a împiedica retragerea trupelor sovietice, aruncînd podurile în aer.

„Aviația inamică și grupele de diversioniști distrugau nodurile și liniile de comunicații. Statele-majore duceau lipsă de stații de radio și nici noi nu eram prea familiarizați cu folosirea lor... Ordinele și dispozițiunile ajungeau la uni-

tăți cu întârziere sau nu ajungeau de loc... Legătura cu unitățile vecine adesea nu exista, și uneori nici nu se străduia nimeni s-o stabilească. Profitînd de această situație, inamicul se infiltra în spatele subunităților noastre și ataca statele-majore ale unităților... În ciuda superiorității aeriene a inamicului, în timpul marșurilor nu erau respectate măsurile de camuflaj. Pe drumurile înguste se crea adesea aglomerație de trupe, mașini, piese de artilerie, bucătării de campanie. Avioanele fasciste dădeau lovituri puternice acestor «dopuri»... Au existat cazuri în care soldații nu au săpat tranșee... din lipsă de cazmale. În privința uneltelor de săpat, situația era atît de proastă încît în unele subunități soldații foloseau casca în loc de cazmale“.

În ciuda grelelor pierderi suferite de trupele sovietice, moralul lor a rămas destul de ridicat. „Ar fi greșit să se susțină — scrie Fediuninski — că în unitățile acestui corp de armată n-ar fi existat cazuri de șovăială și lașitate. Dar erau destul de rare, și, ceea ce e mai important, asemenea stări de spirit au putut fi învinse mai ales grație uriașei influențe exercitate de colectivul sănătos și neînfricat, puternic cimentat de organizațiile de partid“.

E interesant că după ce relatează dramatica retragere a Corpului de armată 15 infanterie și a celor două regimente care au ieșit din încercuire după opt zile de lupte grele, Fediuninski stăruie asupra impresiei produse în rîndul trupelor de cuvîntarea radiodifuzată a lui Stalin din 3 iulie.

„Este greu de descris uriașul entuziasm și elan patriotic cu care a fost primit acest apel. El ne-a sporit literalmente forțele.

Acolo unde situația permitea, au fost organizate în unități scurte mitinguri. În companii și plutoane aveau loc convorbiri în cursul cărora agitatorii explicau soldaților situația de pe front și arătau cum, la chemarea partidului, întregul popor sovietic s-a ridicat la războiul sfînt pentru apărarea patriei. Se sublinia că lupta va fi îndîrjită și grea, că ne așteaptă multe încercări, multe lipsuri și jertfe, dar că niciodată cotropitorii fasciști nu vor învinge poporul nostru puternic și harnic“.

Dar retragerea continua, și la 8 iulie trupele lui Fediuninski se retrăseseră pe pozițiile fortificate de la Korosten, în Ucraina, situate înăuntrul „vechilor“ frontiere ale Uniunii Sovietice. La 12 august, după o nouă retragere pe direcția

Kiev, Fediuninski a fost chemat la Moscova ; aici generalul Vasilevski i-a dat ordin să plece imediat cu avionul la Leningrad, unde se crease o situație și mai gravă decît în sud.

O descriere a primelor zile de război — încă și mai vie și mai tragică decît cea a lui Fediuninski — găsim în memoriile generalului I. V. Boldin, căruia în iarna anului 1941 i-a fost încredințată apărarea orașului Tula, operație în care și-a cucerit faima.

El a aflat despre iminentul atac german în seara de 21 iunie la Casa ofițerilor din Minsk, unde, împreună cu alți ofițeri, asista la reprezentarea comediei „Nuntă la Malinovka“.

„Pe neașteptate și-a făcut apariția în loja noastră colonelul S. V. Blohin, șeful secției cercetare a statului-major al regiunii militare speciale de vest. Aplecîndu-se spre generalul de armată D. G. Pavlov, i-a șoptit ceva la ureche.

— Nu poate fi adevărat — s-a auzit răspunsul.

— Prostii ! — mi s-a adresat Pavlov cu glas scăzut. — Cercetarea ne înștiințează că situația la graniță este foarte alarmantă, că trupele germane ar fi gata de luptă și ar fi început chiar să bombardeze unele sectoare ale frontierei noastre.

Apoi Pavlov mi-a atins ușor mîna și, ducînd un deget la buze, a arătat spre scenă...”

Dar piesa nu-l mai interesa pe Boldin : se gîndea la știrile alarmante sosite în ultimele zile, ca, de pildă, cea primită din Grodno, la 20 iunie, că germanii scosese de pe șoseaua Avgustov—Seini barajele de sîrmă ghimpată, că din pădurea aflată în regiunea aceea se auzea uruitul a numeroase motoare și că spațiul aerian sovietic fusese violat de cîteva avioane de cercetare, purtînd bombe.

La 21 iunie sosise știrea că în diferite puncte germanii au concentrat numeroase trupe, sprijinite de tancuri grele și mijlocii. Boldin era îngrijorat de „calmul olimpiant” al comandantului.

Calmul nu a durat mult. Dis-de-dimineață Pavlov, alarmat, i-a transmis telefonic lui Boldin ordinul de a se prezenta imediat la statul-major.

După numai cincisprezece minute era acolo.

„— S-a întîmplat ceva ? — l-am întrebat pe generalul Pavlov.

— Nici eu nu mai înțeleg. Știi, se petrece ceva al naibii de ciudat. Acum câteva minute mi-a telefonat Kuznețov de la Armata a 3-a. Spune că germanii au trecut granița în sectorul Sopoțkin—Avgustov, că bombardează Grodno și statul-major al armatei. Legătura telefonică cu unitățile a fost întreruptă, și ei au trecut pe radio. Două stații de radio nu mai funcționează, poate că sînt distruse... De la Armata a 10-a m-a chemat la telefon Golubev, iar de la a 4-a — șeful statului-major, colonelul Sandalov. Veștile sînt proaste. Germanii ne bombardează pretutindeni.

Convorbirea ne-a fost întreruptă de un apel telefonic din Moscova. Îl chema comisarul poporului pentru apărare, mareșalul Uniunii Sovietice S. K. Timoșenko. Comandantul a raportat situația.

Curînd după aceea a telefonat din nou Kuznețov, comunicînd că germanii continuă să bombardeze...

Sosesc mereu noi rapoarte. Forța loviturilor date de pi-rații hitleriști ai aerului sporește. Bombardează Bialystok și Grodno, Lida și Ţehanoveț, Volkovișk și Kobrin, Brest, Slo-nim și alte orașe din Bielorusia. În unele locuri acționează parașutiști germani.

Multe dintre avioanele noastre au fost distruse înainte ca ele să se fi putut ridica în văzduh. Iar aviația fascistă continuă să mitralieze în zbor razant trupele sovietice și populația civilă. Într-o serie de sectoare, germanii au trecut granița, au ocupat câteva zeci de mici localități și-și continuă înaintarea...

În cele din urmă de la Moscova s-a primit ordinul de a deschide imediat «Plicul roșu», adică a pune în aplicare planul de acoperire a frontierei de stat. Dar era de acum prea tîrziu... Fasciștii începuseră operații de mare anvergură... pe o serie de direcții inamicul pătrunsese adînc în teritoriul nostru !“

Cîteva ore mai tîrziu, cu permisiunea lui Timoșenko, Boldin a plecat cu avionul la Bialystok. Acolo domnea haosul ; în gară fusese bombardat un tren tixit cu femei și copii care se evacua. Sute de oameni au fost uciși.

În sfîrșit, spre seară, Boldin ajunse la statul-major al Armatei a 10-a, care se mutase din Bialystok într-o pădurice situată la oarecare distanță de oraș. Aici se afla generalul Golubev cu un grup de ofițeri de stat-major. Acesta nu putuse lua contactul cu cartierul general al frontului, deoarece legătura telefonică era întreruptă, iar legătura prin radio era permanent bruiată de inamic. Golubev i-a raportat lui Boldin :

„— În zorii zilei, trei corpuri de armată inamice, sprijinite de un mare număr de tancuri și avioane de bombardament, au atacat Corpul 5 infanterie de la flancul meu stîng. Încă din primele ore ale luptei, diviziile corpului au suferit pierderi mari...

Fața și vocea generalului trădau o puternică emoție. După ce a cerut voie, a scos din buzunar un pachet de țigări, și-a aprins una și apoi, arătînd cu creionul pe hartă, a continuat :

— Pentru a evita ca armata să fie învăluită pe la sud, am desfășurat de-a lungul râului Kureț, Corpul 13 mecanizat dar, după cum știți, Ivan Vasilievici, diviziile acestui corp nu dispun decît de puține tancuri. Și parcă ce se poate cere de la tancurile T-26 ? Cel mult să tragă în vrăbii...”

Din raportul lui Golubev mai reieșea că atît avioanele cît și tunurile antiaeriene ale Corpului 5 infanterie fuseseră distruse și că, după toate aparențele, agenții inamici îi informaseră pe germani asupra amplasării depozitelor de carburanți ale armatei, așa încît toate fuseseră nimicite prin bombardamente încă din primele ore ale invaziei.

În clipa aceea a fost restabilită legătura cu Minskul, și generalul Pavlov a început să-i dea lui Boldin ordine categorice în legătură cu contraofensiva pe care Armata a 10-a urma s-o pornească chiar în cursul aceleiași nopți. Boldin a obiectat că Armata a 10-a era practic nimicită.

Restul acestui tragic capitol din cartea lui Boldin este consacrat încercărilor de a se organiza în cursul zilei de 23 iunie o contraofensivă, folosindu-se în acest scop rămășițele Armatei a 10-a, alte cîteva unități, precum și corpul de tancuri de sub comanda generalului Hațkilevici, care se afla încă într-o stare relativ bună. Dar în tot cursul zilei trupele și statul-major al armatei au fost atacate de aviația inamică. Unul dintre generali a fost ucis ; tanchiștii lui Hațkilevici au luptat vitejește, dar li s-au terminat carburanții. Boldin, care nu izbutise să ia legătura cu statul-major al frontului, a trimis la Minsk două avioane cu rugămintea de a se trimite statului major al Armatei a 10-a carburanți pe calea aerului. Dar ambele avioane au fost doborîte.

Încercuți din toate părțile — ca și celelalte trupe aflate în faimoasa „pungă de la Bialystok” —, rămași fără muniții, generalii, ofițerii și soldații de sub comanda lui Boldin s-au împărțit în mici grupuri care s-au îndreptat spre răsărit, sperînd să poată ieși din încercuire... Micul grup al lui Boldin, căruia în marșul său de 45 de zile prin păduri i s-au alăturat și alți soldați, ajungînd să numere 2 000 de oameni,

a izbutit în cele din urmă să treacă linia frontului în apropiere de Smolensk și să se alăture grosului forțelor rusești.

Numeroase alte unități, care n-au avut același noroc ca grupul lui Boldin, au fost fie nimicite de germani, fie nevoite să se predea. Boldin recunoaște că în primele câteva zile ale drumului moral al unora dintre soldații săi era destul de scăzut, mai ales fiindcă germanii aruncau din avioane manifeste în care se spunea: „Moscova a capitulat. Orice rezistență e inutilă. Predați-vă Germaniei victorioase!” Dar majoritatea erau cuprinși nu de desperare, ci de mînie.

Cele relatate de martori oculari — generalii Fediuninski și Boldin — confirmă că Stalin și comandamentul suprem al armatei speraseră pînă în ultima clipă să evite războiul. Abia în noaptea dinaintea invaziei au fost transmise unităților ordine urgente de a ocupa în secret poziții de tragere pe toată frontiera, de a dispersa avioanele concentrate pe aerodromurile din regiunile de frontieră și de a pregăti de luptă trupele și apărarea antiaeriană. N-a fost prevăzută luarea altor măsuri și chiar și aceste ordine au sosit prea tîrziu.

Astfel, generalul Purkaev își amintește că a început să-și deplaseze trupele spre graniță abia la câteva ore după ce războiul începuse. Un alt comandant, generalul de armată Popov, scrie că raidurile aviației germane asupra Brest-Litovskului au constituit o surpriză totală. Un regiment trimis în grabă din Riga la frontieră a fost interceptat de forțe germane superioare și, practic, nimicite.

În „Istoria războiului” se recunoaște că în multe regiuni de frontieră germanii au frînt rapid orice rezistență. Numeroase unități sovietice intraseră în luptă complet nepregătite și germanii au străpuns fără greutate pozițiile de la frontieră. Pe un spațiu întins, aviația sovietică a fost aproape complet distrusă. În prima zi a războiului, avioanele germane de bombardament au executat raiduri asupra unui număr de 66 de aerodromuri, în special asupra acelor unde erau concentrate avioanele cele mai moderne. Pînă la amiaza zilei de 22 iunie au fost distruse 1 200 de avioane, dintre care 800 pe sol. Cele mai grele pierderi le-a suferit Frontul de vest, unde au fost nimicite 528 de avioane pe sol și 210 în aer.

În regiunile de frontieră nu existau, practic, nici un fel de rezerve. Legăturile telefonice și telegrafice au fost tăiate încă din primele ore ale războiului. Unitățile au pierdut contactul între ele. Unii comandanți nu aveau pregătirea operativă și tactică necesară și nici experiența conducerii unor

mari unități în condiții de război. În primele ore ale războiului, comandamentele și statele-majore ale fronturilor și ale multor armate nu-și puteau forma o idee suficient de clară despre ceea ce se petrece.

Prima directivă a comisarului poporului pentru apărare, dată la 22 iunie, ora 7 și 15 minute dimineata, reflectă necunoașterea de către acesta a situației reale; privită retrospectiv, caracterul ei cu totul nerealist devine evident :

„1. Trupele se vor năpusti cu toate forțele și mijloacele asupra inamicului și-l vor nimici în regiunile în care a violat frontiera sovietică. Fără dispozițiuni speciale trupele nu vor trece frontiera.

2. Aviația de cercetare și de vânătoare va identifica locurile în care se află concentrată aviația inamicului și sînt grupate trupele lui terestre. Prin lovituri puternice ale aviației de bombardament și de asalt vor fi distruse avioanele de pe aerodromurile inamicului și vor fi nimicite principalele grupări ale trupelor lui terestre. Loviturile aviației vor fi date în adîncimea teritoriului german pînă la o distanță de 100—150 km de graniță. Vor fi supuse bombardamentelor aeriene orașele Königsberg și Memel. Fără dispozițiuni speciale nu vor fi executate raiduri deasupra teritoriilor Finlandei și României”²⁰.

Acest ordin, dat după ce aviația sovietică fusese practic scoasă din luptă, nu a putut fi, bineînțeles, executat. Spre sfîrșitul zilei de 22 iunie, flancul stîng al grupului de armate german „Centru” înaintase de acum mult dincolo de Kaunas, unde zdrobise Armata a 11-a sovietică, care se re-trăgea acum în dezordine de la Kaunas spre Vilnius.

Este incontestabil că pe alocuri trupele sovietice rezistau cu succes, cum a fost, de pildă, cazul fortăreței Brest, încercuită din toate părțile. Citadela ei a rezistat bombardamentelor aeriene neîntrerupte și tirului neîncetat al artileriei peste o lună, pînă la 24 iulie. Cînd, în cele din urmă, germanii au cucerit citadela, majoritatea apărătorilor ei erau morți sau grav răniți. Dar principalele forțe germane din această regiune ocoliseră Brestul și chiar în prima zi a războiului au înaintat 55 km spre est.

Comunicatul Marelui stat-major transmis la 22 iunie, ora 10 seara, a avut, probabil, scopul de a prezenta situația de pe front ca relativ favorabilă și nealarmantă.

²⁰ I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 18.

„În decursul zilei de 22 iunie trupe regulate germane au dat lupte cu unități de grăniceri ale U.R.S.S., avînd pe unele direcții succese lipsite de importanță. În cea de-a doua jumătate a zilei, o dată cu sosirea unităților armatei sovietice, atacurile trupelor germane au fost, pe cea mai mare parte a frontierelor noastre, respinse cu pierderi pentru inamic”²¹.

Faptul că nici Marele stat-major nu-și dădea prea bine seama de situație este confirmat de cea de-a doua directivă dată trupelor din zona de frontieră. Frontului de sud-vest i s-a transmis ordinul de a porni chiar în ziua următoare o ofensivă de mari proporții, ofensivă ce trebuia să ducă în ziua de 24 iunie la ocuparea Lublinului, oraș situat la circa 50 km vest de granița sovietică! În același timp s-au dat dispozițiuni Frontului de nord-vest să ocupe Suwalki și, în plus, cele trei fronturi au primit ordinul să încercuiască toate forțele germane care pătrunseseră pe teritoriul sovietic.

În ciuda absurdității acestui ordin, s-a făcut încercarea de a-l executa: în mai multe sectoare, comandamentul sovietic a izbutit să concentreze în zonele de frontieră tancurile de care mai dispunea, dar, din lipsa unui sprijin de aviație, ele au fost distruse de bombardierele germane.

Ofensiva germană continua aproape fără oprire. Numeroase trupe sovietice au fost încercuite în „punga de la Bialystok”, iar 11 divizii — în regiunea Minsk. La 28 iunie, germanii au ajuns la Minsk, au pătruns adînc în teritoriul republicilor baltice și se apropiiau de Pskov, pe drumul care duce spre Leningrad.

Cîteva zile mai tîrziu, două puternice mari unități germane de tancuri au atins riul Berezina, avînd în fața lor doar rămășițele a 16 divizii sovietice; în aceste condiții era imposibil să se organizeze un nou aliniament de apărare pe un front larg de 350 km. Dar în unele sectoare trupele sovietice au dus vitejește lupte întîrziatoare, în special la est de Minsk, în apropiere de Borisov, unde au aruncat în luptă un mare număr de tancuri, ce-i drept în majoritatea lor de tip vechi. Aceste lupte întîrziatoare au ajutat în oarecare măsură să se cîștige timp pentru a putea fi aduse rezerve și a se organiza o apărare în adîncime pe direcția principală Smolensk—Moscova.

Trupele sovietice au dus, cu mult curaj și spirit de sacrificiu, lupte de întîrziere de mai mică amploare împotriva grupului de armate german „Sud”. Ținuți în loc în regiunea

²¹ Op. cit., p. 29.

Rovno, germanii, nefiind în stare să-și continue ofensiva pe direcția Kiev, s-au îndreptat spre nord și s-au împotmolit un timp în așa-numite „lupte de însemnătate locală”. Dar la 9 iulie, ei au pătruns pînă la Jitomir, au ocupat orașul, amenințînd să ajungă la Kiev și să încercuiască grosul forțelor sovietice din nordul Ucrainei. Și aici însă, în raionul Berdicev, rușii au aruncat în luptă un oarecare număr de tancuri și timp de aproape o săptămînă în jurul Berdicevului s-au dat lupte grele.

Molotov și Stalin se adresează poporului

La numai câteva ore după invazia trupelor germane fasciste în Uniunea Sovietică, guvernul sovietic s-a adresat poporului prin radio — în ziua de 22 iunie, ora 12 —, aducându-i la cunoștință că a început războiul.

„Astăzi, la ora 4 dimineața — se spunea în această declarație —, fără a se fi prezentat Uniunii Sovietice nici un fel de cereri, fără declarație de război, trupele germane au atacat țara noastră, au atacat frontierele noastre în numeroase puncte, iar aviația lor a bombardat orașele noastre — Jitomir, Kiev, Sevastopol, Kaunas și alte câteva —, ucigînd și rănind peste 200 de persoane. Raiduri ale avioanelor inamice și bombardamente de artilerie au fost executate și de pe teritoriile României și Finlandei.

Această nemaipomenită agresiune împotriva țării noastre este un act de o perfidie fără egal în istoria popoarelor civilizate. Agresiunea împotriva țării noastre a fost săvîrșită cu toate că între U.R.S.S. și Germania a fost încheiat un pact de neagresiune și deși guvernul sovietic a respectat cu toată scrupulozitatea clauzele acestui pact. Agresiunea împotriva țării noastre a fost săvîrșită, deși atîta timp cît pactul a fost în vigoare guvernul german nu a putut reproșa niciodată Uniunii Sovietice că aceasta nu l-ar respecta. Întreaga răspundere pentru acest atac tîlhăresc împotriva Uniunii Sovietice cade asupra guvernanților fasciști germani“.

În declarația comisarului poporului pentru afacerile externe, V. M. Molotov, se spunea că la ora 5 și 30 de minute dimineața s-a prezentat la el ambasadorul german, contele

Schulenburg, care i-a comunicat că hotărîrea Germaniei de a ataca Uniunea Sovietică a fost determinată de concentrarea unor trupe rusești la frontieră.

Subliniind că în nici un punct trupele și aviația sovietică n-au violat frontiera, Molotov a înfierat ca „minciună și provocare” știrea transmisă în aceeași dimineață potrivit căreia aviația sovietică ar fi bombardat aerodromuri românești, precum și declarația lui Hitler, „care încearcă, după comiterea agresiunii, să ticluiască un material din care să rezulte că Uniunea Sovietică n-ar fi respectat pactul sovieto-german”. Dar acum, cînd germanii au atacat Uniunea Sovietică, guvernul sovietic a dat ordin trupelor sale să respingă atacul și să-i alunge pe germani de pe teritoriul U.R.S.S.

„Acest război ne-a fost impus nu de poporul german, nu de muncitorii, țărani și intelectualii germani..., ci de clica sîngeroșilor guvernanți fasciști ai Germaniei, care i-au înrobît pe francezi, cehi, polonezi, sîrbi, care au înrobît Norvegia, Belgia, Danemarca, Olanda, Grecia și alte țări”.

Guvernul sovietic și-a exprimat convingerea că forțele armate sovietice își vor face datoria și-l vor nimici pe agresor. Declarația amintea faptul că Rusia mai fusese invadată și în trecut, că în Marele război pentru apărarea patriei din 1812 întregul popor rus s-a ridicat ca un singur om pentru a-l zdrobi pe Napoleon. „Așa se va întîmpla și cu îngîmfatul de Hitler !”

„Guvernul sovietic își exprimă ferma convingere că întreaga populație a țării noastre, toți muncitorii, țărani și intelectualii, bărbați și femei, își vor face datoria în mod conștiincios și vor da dovadă de o înaltă conștiință în atitudinea lor față de muncă. Întregul nostru popor trebuie să fie acum mai unit ca oricînd. Fiecare dintre noi trebuie să dea dovadă de disciplină, spirit de organizare și abnegație, așa cum se cuvine unui patriot sovietic, pretinzînd același lucru și celorlalți, pentru a acoperi toate nevoile armatei, flotei și aviației sovietice, pentru a asigura victoria asupra inamicului”.

Declarația conținea cîteva fraze impresionante, care s-au întipărit adînc în mințile oamenilor și au devenit expresii de largă circulație. Așa au fost cuvintele că războiul actual este un nou „război pentru apărarea patriei”, asemănător celui din 1812, și, de asemenea, frazele de încheiere : „Cauza noastră este dreaptă. Dușmanul va fi zdrobit. Victoria va fi a noastră”.

Pentru oamenii sovietici, care citeau comunicatele contradictorii redactate pe un ton reținut, cuvîntarea radio-difuzată a lui Churchill din seara zilei de 22 iunie, la mai puțin de 24 de ore după începerea agresiunii germane, a constituit o anumită alinare.

Unele pasaje din această cuvîntare au produs o impresie deosebit de puternică : „Nimeni nu a fost în ultimii douăzeci și cinci de ani — recunoștea Churchill — un adversar mai consecvent al comunismului decît mine. Nu voi retrage nici un singur cuvînt din cele ce am spus în această prvință“. În continuare el a spus :

„Îi văd pe soldații ruși stînd în pragul țării lor natale... Îi văd apărîndu-și căminele, unde mamele și soțiile lor se roagă — da, există vremuri cînd toți se roagă — pentru viața celor dragi... Văd zecile de mii de sate ale Rusiei, unde mijloacele de existență sînt smulse pămîntului cu atîta trudă, dar unde există bucurii omenești simple, unde fetele rîd și copiii se joacă. Văd cum spre toate acestea se îndreaptă mîrșava mașină de război nazistă... Văd, de asemenea, hoardele de soldați nemți — posaci, muștruluiți, docili și feroce, aidoma hunilor — care înaintează ca un nor de lăcuste. Văd pe cer bombardierele și avioanele de vînătoare sîngerînd încă de pe urma rănilor primite de la englezi, încîntate că au găsit, după cum cred ei, o pradă mai ușoară și mai sigură...”

Apoi a urmat asigurarea că Anglia nu va cădea niciodată la înțelegere cu Hitler, că ea va acorda ajutor Uniunii Sovietice, iar în încheiere aprecierea că „el (Hitler) vrea să frîngă forța rușilor, deoarece speră că, dacă va izbuti, va putea arunca grosul armatei și aviației sale împotriva insulei noastre...”

Comentariile pe care le-am auzit de la ruși se rezumau la următoarele : „Am auzit despre Hess și am bănuir că între Anglia și Germania ar exista vreo înțelegere. Ne-am amintit de München și de tratativele anglo-franco-sovietice din vara anului 1939. Ne-a durut mult bombardarea Londrei, dar tot timpul am avut un sentiment de neîncredere față de Anglia. Cînd Germania ne-a atacat, unul dintre primele noastre gînduri a fost că a făcut-o, poate, în înțelegere cu Anglia. Dar faptul că Anglia va deveni aliata noastră — da, aliată —, aceasta a întrecut toate așteptările”.

În sfîrșit, a vorbit Stalin. A fost o cuvîntare ieșită din comun. Cea mai puternică impresie au produs-o cuvintele

cu care a început : „Tovarăși ! Cetățeni ! Frați și surori ! Ostași ai armatei și flotei noastre ! Vouă mă adresez, prietenii mei !” Era ceva cu totul nou. Niciodată nu vorbise Stalin așa. Dar aceste cuvinte corespundeau de minune atmosferei din acele zile.

La început Stalin a spus că invazia nazistă continuă, în ciuda rezistenței eroice a Armatei Roșii și în ciuda faptului că „cele mai bune divizii ale dușmanului și cele mai bune unități ale aviației sale sînt deja zdrobite și și-au găsit mormîntul pe cîmpurile de luptă”. Minimalizînd pierderile teritoriale suferite pînă atunci, Stalin a arătat că trupele naziste izbutiseră să ocupe Lituania, o mare parte a Letoniei, partea apuseană a Bielorusiei și o parte din Ucraina apuseană. Avioanele germane bombardaseră orașele Murmansk, Orșă, Moghilev, Smolensk, Kiev, Odesa și Sevastopol. „O mare primejdie amenință patria noastră”.

Sînt oare trupele fasciste germane într-adevăr invincibile ? — întreba Stalin. — Firește că nu ! Armata lui Napoleon și a lui Wilhelm al II-lea erau și ele socotite invincibile, dar pînă la urmă au fost zdrobite. Așa se va întîmpla și cu armata hitleristă. „Numai pe teritoriul nostru a întîmpinat o rezistență serioasă”. Faptul că „o parte din teritoriul nostru” a fost totuși ocupată se explică în special prin aceea că războiul a început în condiții favorabile pentru germani și nefavorabile pentru Armata Roșie.

„... Ca țară care poartă război, Germania avea trupele ei complet mobilizate, iar cele 170 de divizii aruncate de Germania împotriva Uniunii Sovietice și aduse la granițele Uniunii Sovietice erau complet pregătite, așteptînd doar semnalul de atac, în timp ce trupele sovietice trebuiau să fie abia mobilizate și aduse la granițe. O importanță considerabilă a avut în această privință și împrejurarea că Germania fascistă a călcat prin surprindere și în mod mișelesc pactul de neagresiune încheiat în 1939 între ea și Uniunea Sovietică, fără a se sinchisi de faptul că va fi declarată de întreaga lume drept parte agresoare”.

Apoi Stalin a prezentat argumente pentru justificarea pactului sovieto-german.

„Unii ar putea să întrebe : cum s-a putut întîmpla că guvernul sovietic a consimțit să încheie un pact de neagresiune cu așa niște perfizi și monștri ca Hitler și Ribbentrop ? Nu a săvîrșit oare guvernul sovietic o greșeală în cazul de față ? Firește că nu ! Pactul de neagresiune este un pact de pace

între două state. Tocmai un astfel de pact ne-a propus Germania în 1939. Putea oare guvernul sovietic să refuze o astfel de propunere? Eu cred că nici un stat iubitor de pace nu poate refuza să încheie un acord de pace cu o putere vecină, chiar dacă în fruntea acestei puteri se află niște monștri și canibali ca Hitler și Ribbentrop. Aceasta, bineînțeles, cu o singură condiție neapărată, și anume ca acordul de pace să nu atingă nici direct, nici indirect integritatea teritorială, independența și onoarea statului iubitor de pace. După cum se știe, pactul de neagresiune dintre Germania și Uniunea Sovietică era tocmai un astfel de pact.“

Stalin a mai spus că pactul a dat Uniunii Sovietice răgazul necesar pentru a se pregăti în vederea respingerii unui atac german în cazul că Germania nazistă s-ar hotărî s-o atace.

„Datorită războiului ce ne-a fost impus, țara noastră a intrat într-o luptă pe viață și pe moarte împotriva celui mai crâncen și mai perfid dușman al ei — fascismul german. Trupele noastre luptă eroic împotriva dușmanului înarmat pînă-n dinți cu tancuri și avioane... Intră în luptă principalele forțe ale Armatei Roșii, înarmate cu mii de tancuri și de avioane... Împreună cu Armata Roșie se ridică la luptă pentru apărarea patriei întregul popor sovietic...

Dușmanul e crunt și neînduplecat. El își pune drept scop cucerirea pămîntului nostru... acapararea grînelor noastre și a petrolului nostru... El își pune drept scop restabilirea puterii moșierilor, restabilirea țarismului, nimicirea culturii naționale... a popoarelor Uniunii Sovietice... transformarea lor în robi ai prinților și baronilor germani...

Este necesar... ca în rîndurile noastre să nu fie loc pentru plîngăreți și pentru lași, pentru semănători de panică și pentru dezertori, trebuie ca oamenii noștri să nu cunoască frica în luptă și să meargă cu abnegație în războiul nostru de eliberare a patriei împotriva înrobitorilor fasciști.“

După ce l-a citat pe Lenin, Stalin a declarat în continuare :

„Trebuie să reorganizăm neîntîrziat întreaga noastră muncă potrivit cu cerințele războiului, subordonînd totul intereselor frontului și sarcinilor organizării zdrobirii dușmanului... Armata Roșie, Flota Roșie și toți cetățenii Uniunii Sovietice trebuie să apere fiecare palmă de pămînt sovietic, să lupte pînă la ultima picătură de sînge pentru orașele și satele

noastre... Trebuie să organizăm ajutorarea Armatei Roșii din toate punctele de vedere, să asigurăm o completare intensă a rîndurilor ei, să asigurăm aprovizionarea ei cu toate cele necesare, să organizăm înaintarea rapidă a transporturilor de trupe și de material de război, precum și un larg ajutor pentru răniți.

Trebuie... să asigurăm o activitate intensă a tuturor întreprinderilor, să producem mai multe puști, mitraliere, piese de artilerie, cartușe, proiectile, avioane... Trebuie să organizăm o luptă necruțătoare împotriva... dezertorilor, panicarilor... să nimicim pe spioni, pe diversioniști, pe parașutiști dușmani... Trebuie să fie deferiți imediat Tribunalului militar, oricine ar fi ei, toți cei care prin panica și prin lășitatea lor împiedică efortul de apărare.“

Apoi au urmat cunoscutele instrucțiuni pentru aplicarea tacticii „pămîntului pîrjolit“ :

„Atunci cînd unități ale Armatei Roșii sînt nevoite să se retragă, trebuie să se trimită în interiorul țării întregul material rulant al căilor ferate, să nu se lase dușmanului nici o locomotivă, nici un vagon, să nu se lase inamicului nici un kilogram de cereale, nici un litru de carburanți. Colhoznicii trebuie să ducă în interiorul țării toate vitele, să dea cerealele în paza organelor de stat spre a fi trimise în regiunile din spate. Toate bunurile de preț, inclusiv metalele neferoase, cerealele și carburanții, care nu pot fi transportate trebuie să fie neapărat distruse.“

Urmau după aceea instrucțiuni în legătură cu „războiul de partizani“ :

„În regiunile ocupate de dușman trebuie să se creeze detașamente de partizani... trebuie să se creeze grupuri diversioniste, care să lupte împotriva unităților armatei dușmane, să dezlănțuie pretutindeni războiul de partizani, să arunce în aer podurile și drumurile, să distrugă comunicațiile telefonice și telegrafice, să incendieze pădurile, depozitele, coloanele de transport. În regiunile cotochite trebuie să se creeze condiții insuportabile pentru dușman și pentru toate uneltele lui ; ei trebuie să fie urmăriți și nimiciți la fiecare pas...”

Potrivit spuselor lui Stalin, acest război nu era un război obișnuit între două armate : era un război al întregului popor sovietic împotriva trupelor fasciste germane. Scopul acestui război național era nu numai de a înlătura pericolul care plana asupra Uniunii Sovietice, dar și de a veni

în ajutorul popoarelor Europei care gemeau sub jugul german. În acest război, a spus Stalin, poporul sovietic va avea aliați credincioși în popoarele Europei și ale Americii, inclusiv în poporul german, înrobii de căpeteniile sale. Lupta poporului sovietic pentru libertatea patriei sale se va contopi cu lupta popoarelor din Europa și din America pentru independență și libertăți democratice.

„În această privință, discursul istoric al premierului Marii Britanii, d-l Churchill, despre ajutorarea Uniunii Sovietice și declarația guvernului Statelor Unite ale Americii că este gata să dea ajutor țării noastre, discurs și declarație care pot stîrni numai un sentiment de recunoștință din partea popoarelor Uniunii Sovietice, sînt cu totul explicabile și semnificative.“

În încheiere Stalin a spus :

„Tovarăși ! Forțele noastre sînt fără număr. Dușmanul îngîmfat va trebui să se convingă în curînd de aceasta. Alături de Armata Roșie se ridică la luptă împotriva dușmanului care ne-a atacat mii și mii de muncitori, de colhoznici, de intelectuali. Se vor ridica la luptă masele de milioane ale poporului nostru. Oamenii muncii din Moscova și din Lenin-grad au și pășit la crearea unor detașamente populare în- armate, formate din mii și mii de oameni, pentru sprijinirea Armatei Roșii. În fiecare oraș amenințat de pericolul invaziei dușmanului trebuie să creăm asemenea detașamente...”

În scopul mobilizării rapide a tuturor forțelor popoarelor U.R.S.S., pentru a da o ripostă hotărîtă dușmanului care a atacat mișelește patria noastră, a fost creat Comitetul de stat al apărării, în mîinile căruia e concentrată acum toată puterea în stat. Comitetul de stat al apărării și-a început activitatea și cheamă întreg poporul să se unească strîns în jurul partidului..., în jurul guvernului sovietic pentru sprijinirea plină de abnegație a Armatei Roșii și a Flotei Roșii, pentru zdrobirea dușmanului, pentru victorie...

Toate forțele poporului pentru zdrobirea dușmanului !
Înainte, pentru victoria noastră !“

Această cuvîntare, adresată unor oameni îngrijorați și adesea speriați și dezorientați, a avut un efect foarte mare. Prin cuvîntarea sa relativ scurtă rostită la radio, Stalin nu a insuflat numai speranța — dacă nu chiar certitudinea — în victorie, ci a și formulat în cuvinte concise, expresive un întreg program de comportare a națiunii în timpul războiu-

lui. El a apelat și la mîndria națională, la sentimentele patriotice ale poporului. A fost un apel patetic prin care poporul era îndemnat să nu-și piardă cumpătul și totodată să fie gata să aducă jertfe grele.

O impresionantă descriere a efectului produs de cuvîntarea lui Stalin găsim în cunoscutul roman „Vii și morți” al lui Konstantin Simonov. În roman cuvîntarea este ascultată într-un spital de campanie.

„Stalin vorbea înfundat și domol, cu un puternic accent gruzin. O dată, la mijlocul cuvîntării, după un clinchet de pahar, se auzi cum bea apă. Glasul lui Stalin era profund, nu prea răsunător și ar fi putut părea absolut liniștit dacă nu i s-ar fi auzit respirația grea, obosită și n-ar fi fost apa aceea de care simțise nevoie chiar în mijlocul cuvîntării...

Și în nepotrivirea dintre această voce egală și tragismul situației despre care vorbea se simțea forța. Ea nu surprindea. Tocmai asta se și aștepta de la Stalin.

Oamenii îl iubeau felurit: orbește și cu rezerve, cu admirație și cu teamă; ba unii nici nu-l iubeau. Dar de bărbăția și voința lui de fier nu se îndoia nimeni. Or, tocmai aceste două însușiri păreau a fi cele mai importante pentru un om aflat în fruntea țării acum, în război.

Stalin nu spunea că situația e tragică — pînă și cuvîntul acesta părea de neconceput în gura lui —, dar lucrurile despre care vorbea: înarmarea gărzilor populare, teritoriile ocupate, războiul de partizani însemnau sfîrșitul iluziilor... Adevărul era amar, dar fusese spus în sfîrșit și, înarmat cu el, îți era mai lesne să stai pe picioare.

Iar în faptul că Stalin vorbea despre începutul nereușit al acestui mare și îngrozitor război fără să schimbe prea mult terminologia obișnuită, ca despre greutăți foarte mari, pe care trebuie să le înfrîngem cît se poate de repede — în acest fapt se simțea nu slăbiciune, ci forță”²².

Aceste rînduri sînt cu atît mai remarcabile cu cît ele au fost scrise într-o vreme cînd oamenii începuseră să aibă față de Stalin o atitudine foarte critică. E clar că Simonov n-a vrut să denatureze istoria în această chestiune extrem de importantă. Toate lucrările scrise la sfîrșitul deceniului al 6-lea recunosc, fără excepție, importanța uriașă a cuvîntării rostite de Stalin la 3 iulie, chiar dacă unele dintre ele nu-i menționează numele, vorbind numai de o „comunicare a guvernului”.

²² K. Simonov. „Vii și morți”, București, Editura pentru literatură universală, 1962, p. 86—87.

Smolensk: primul eșec al „războiului fulger“

Comitetul de stat pentru apărare, a cărui înființare a anunțat-o Stalin în cuvîntarea sa din 3 iulie, nu răspundea numai de conducerea războiului, ci și de „mobilizarea rapidă a tuturor resurselor țării“. Multe dintre hotărîrile luate de comitet în acele zile cruciale erau de extremă importanță. Ele afectau întregul domeniu al organizării economiei în timp de război, inclusiv mobilizarea și evacuarea unor întregi ramuri industriale, precum și reorganizarea forțelor armate.

În domeniul militar, Comitetul de stat pentru apărare a hotărît să descentralizeze în oarecare măsură sistemul de conducere, împărțind uriașul front în trei zone strategice, fiecare dispunînd de un comandament propriu. Vorosilov a fost numit comandant al trupelor din zona strategică de nord-vest, avînd în subordine Fronturile de nord și de nord-vest, precum și Flota din nord și cea din Marea Baltică ; S. K. Timoșenko avea comanda trupelor din zona strategică de vest, avînd în subordine Frontul de vest și Flotila militară de pe Pina, iar S. M. Budionnii era comandantul trupelor din zona strategică de sud-vest și avea în subordine Frontul de sud-vest, Frontul de sud, precum și Flota din Marea Neagră. Principalii membri ai consiliilor militare ale zonelor strategice erau respectiv A. A. Jdanov, N. A. Bulganin și N. S. Hrușciov.

La 16 iulie a fost reînființată funcția de comisar militar. Această măsură a fost susținută de L. Z. Mehlis, șeful Direcției de propagandă politică a Armatei Roșii.

În practică, comisarii militari au constituit o sursă de fricțiuni, și în toamna anului 1942 această funcție a fost din nou desființată.

La sfîrșitul lunii iunie s-a hotărît și mobilizarea unor

membri de partid și de Comsomol pentru a fi încorporați în armată ca „ostași politici“. Fiecare comitet regional sau de ținut a fost obligat ca în decurs de trei zile să mobilizeze 500—5 000 de comuniști și să-i pună la dispoziția Comisariatului poporului pentru apărare. În felul acesta au fost mobilizați 95 000 de „ostași politici“, dintre care circa 58 000 au fost trimiși în armata de operație în primele trei luni de război.

S-a mai hotărît să se constituie o miliție populară în orașele Moscova, Leningrad, Kiev, Odesa, Makeevka, Gorlovka și alte centre industriale. Ulterior unități ale miliției populare au fost folosite pe scară largă pentru a astupa breșele pe front, în special cu ocazia apărării Moscovei, Leningradului și a Odesei.

În afara miliției au mai fost constituite în orașe și sate și alte formații, ca, de pildă „grupuri de luptă“, care, fără a fi scoase din producție, făceau instrucție militară; au fost date ordine pentru organizarea apărării antiaeriene.

„Toți cetățenii — bărbații între 16 și 60 de ani și femeile între 18 și 50 de ani — vor fi în mod obligatoriu atrași la muncă în grupurile de autoapărare constituite în întreprinderi, instituții și în administrațiile clădirilor. Pregătirea populației pentru apărarea antiaeriană și antichimică a fost încredințată Osoviahimului („Asociația pentru sprijinirea apărării și a industriilor de avioane și chimică“)“²³.

O serie de hotărîri importante luate la sfîrșitul lunii iunie se refereau la organizarea luptei de partizani în spatele frontului inamic, dar, deși principiul ca atare era de importanță esențială, o largă mișcare de partizani în regiunile ocupate de inamic s-a dezvoltat abia mult mai tîrziu.

În timp ce Comitetul de stat pentru apărare elabora aceste planuri și punea bazele unei reorganizări radicale a economiei naționale, situația pe front continua să rămînă catastrofală. La începutul lunii iulie, în linia frontului se formaseră mari breșe. Unitățile „primului eșalon“ al Armatei Roșii suferiseră în primele săptămîni ale invaziei pierderi atît de îngrozitoare, încît cu greu mai puteau fi considerate drept o forță reală. Speranța de a menține noul aliniament de apărare (denumit de presa occidentală „linia Stalin“), care trecea de la Narva, situată în Golful Finic, prin Pskov, Poloțk și apoi de-a lungul Niprului pînă la Her-

²³ I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 55.

son la Marea Neagră, nu s-a realizat. Cu toate că mai existau rezerve de oameni, Armata Roșie ducea o lipsă cumplită de arme de tot felul.

Față de această situație, comandamentul sovietic a fost nevoit să stabilească ordinea de prioritate a sarcinilor și a hotărît ca în primul rînd să se depună toate eforturile pentru a-l opri pe inamic pe direcția Smolensk—Moscova.

Privită în perspectivă, bătălia de la Smolensk a marcat începutul unei noi faze în desfășurarea războiului, și, într-adevăr, de atunci lupta dintre Germania nazistă și Rusia sovietică a căpătat un cu totul alt caracter. În zona Smolensk, trupele sovietice au izbutit pentru prima oară să oprească ofensiva fulgerătoare a germanilor, fie și numai pentru două luni. În felul acesta, pe direcția loviturii principale — care avea drept obiectiv imediat Moscova —, libertatea de manevră a înaltului comandament german a fost în mare măsură paralizată, iar termenele stabilite de el, care erau de importanță primordială, nu au putut fi respectate.

La 16 iulie, unitățile de avangardă ale lui von Bock au ajuns pînă în suburbiile Smolenskului, unde au întîmpinat o rezistență neobișnuit de puternică. Pînă atunci nu avuseseră de-a face decît cu unele focare de rezistență și cu unități mici, care apărau cu eroism și abnegație fiecare palmă de pămînt. De data aceasta însă s-au lovit de o rezistență dirză pe un front continuu și întins.

Comandamentul Armatei Roșii era ferm hotărît să nu-l lase pe inamic să-și continue înaintarea. El a aruncat în luptă rezervele pe un front larg de la Velikie Luki pînă la Mozîr, reușind prin contraatacuri să oprească ofensiva germanilor. Deși Smolenskul a căzut, în împrejurimile orașului continuau să se dea lupte grele, iar în a doua jumătate a lunii iulie și în decursul întregii luni august germanii nu au izbutit să rupă frontul, care se stabilizase la circa 30—40 km est de Smolensk, pe aliniamentul Iarșevo—Elnea—Desna.

Izvoarele germane nu concordă cu cele sovietice în privința problemei care dintre părți deținea în bătălia de la Smolensk superioritatea în oameni și armament. Generalul Guderian, de pildă, vorbește despre „o mare superioritate numerică a rușilor în tancuri“. Date fiind grelele pierderi suferite anterior de ruși, afirmația pare foarte puțin verosimilă, deși trebuie avut în vedere că după o înaintare atît de rapidă în adîncimea teritoriului inamic, numeroase tancuri germane fuseseră, poate, scoase din funcțiune. Într-o oare-

care măsură trebuie să se fi făcut simțită uzura tancurilor germane, și, în plus, liniile lor de comunicații erau în acel moment atît de întinse (și încă într-o țară cu drumuri proaste) încît se poate că atît piesele de rezervă cît și carburanții ajungeau pe front cu mare întîrziere sau în cantități insuficiente.

În orice caz, asemenea comparații cifrice induc adesea în eroare (indiferent dacă sînt făcute în toiul luptelor sau ulterior), și nu vedem necesitatea de a discuta aici în amănunțime afirmațiile contradictorii ale celor două părți. Dar în bătălia de la Smolensk acționau în favoarea rușilor trei factori. În primul rînd, moralul trupelor sovietice era acum mult mai ridicat decît înainte: gîndul că de astă dată nu mai luptă în îndepărtata Bielorusie, ci literalmente pe drumul ce duce spre Moscova a avut un puternic efect psihologic. În al doilea rînd, artileria sovietică — aproape singura armă cu care Armata Roșie putea lupta atît împotriva tancurilor cît și a aviației — era considerabil mai bună decît cea germană. În al treilea rînd, o uriașă însemnătate militară — dar în și mai mare măsură psihologică — a avut-o apariția la trupele rusești a „Katiușei” — un aruncător de mine cu reacție cu efect pustiitor. Mareșalul A. I. Eremenko a scris mai tîrziu :

„Am experimentat noua armă la Rudnea, localitate situată la nord-vest de Smolensk. La 15 iulie, în a doua jumătate a zilei, sunetul neobișnuit al minelor cu reacție a făcut să se cutremure văzduhul. Minele se înălțau spre cer ca niște comete cu coada roșie. Explozii dese și puternice uluiau auzul și văzul prin bubuitul lor asurzitor și prin strălucirea lor orbitoare. Efectul produs de explozia simultană a multor zeci de proiectile a întrecut toate așteptările. Soldații inamici fugeau cuprinși de panică. S-au dat înapoi și soldații noștri aflați în prima linie în apropierea locului unde s-au produs exploziile (deoarece, pentru păstrarea secretului, nimeni nu fusese avertizat de proiectata folosire a acestei arme)”²⁴.

Comandamentul sovietic a aruncat în luptă și un oarecare număr de avioane moderne, așa încît superioritatea aeriană a germanilor nu mai era atît de totală ca în primele trei săptămîni de război. Dar, independent de superioritatea numerică a unei părți sau a celeilalte, principalul era că

²⁴ „Voenno-istoriceskii jurnal“, 1959, nr. 1, p. 51; citat după I.M.R. P.A.P., vol. 2, p. 66.

Armata Roșie a izbutit la est de Smolensk să încetinească, iar apoi să oprească „Blitzkriegul“ german, fapt care a avut o serie de repercusiuni importante.

Din punctul de vedere al rușilor, a fost o operație desperată de ariergardă, dar o operație de o amploare suficient de mare și îndeajuns de îndelungată pentru a da Înaltului comandament sovietic răgazul necesar. „Linia Smolensk“ a fost scutul care a permis armatelor sovietice să se regrupeze și să aducă rezerve pentru apărarea Moscovei.

Din punctul de vedere al germanilor, rezistența rușilor în regiunea Smolensk a constituit primul eșec al planurilor comandamentului lor, iar întârzierea provocată de această rezistență i-a pus în fața unei noi și importante probleme strategice.

La 4 august, când luptele grele din jurul Smolenskului durau deja de circa trei săptămîni, Hitler a ținut o consfătuire în localitatea Novii Borisov, la comandamentul grupului de armate „Centru“. După spusele lui Guderian, participant la această consfătuire, Hitler a fost de părere că principalul obiectiv era ocuparea Leningradului. El nu se hotărîse încă ce anume avea să urmeze — Moscova sau Ucraina —, dar părea să încline spre Ucraina... Spera să ocupe Moscova și Harkovul încă înainte de începutul iernii. Dar în ziua aceea nu s-a luat nici o hotărîre în această privință ²⁵.

În următoarele 20 de zile s-au dat lupte grele în raionul Smolensk, în care succesul trecea cînd într-o parte, cînd într-alta, dar cînd, la 23 august, Hitler a convocat o nouă consfătuire, propunerea lui Guderian de a se concentra toate forțele pentru o ofensivă asupra Moscovei a fost respinsă. Hitler a hotărît să îndrepte lovitura principală asupra Ucrainei și Crimeii, declarînd că materiile prime și agricultura Ucrainei sînt de importanță vitală pentru continuarea războiului. În ce privește Crimeea, acest „portavion sovietic pentru atacarea regiunii petrolifere românești“ trebuia lichidat. „Generalii mei — a declarat el — nu înțeleg aspectele economice ale războiului“. Dar, deși Hitler era, ca și mai înainte, de părere că și potrivit noului plan Moscova poate fi cucerită pînă la începutul iernii, Guderian și-a dat seama că acum acest lucru era aproape imposibil, motiv pentru care era foarte nemulțumit de hotărîrea luată de Hitler — cel puțin așa a declarat după terminarea războiului. Mai tîrziu a calificat drept „greșeală fatală“ hotărîrea lui Hitler de a trimite

²⁵ *Heinz Guderian*, „Panzer Leader“, Londra, 1952, p. 189—190.

două armate și un grup de tancuri în sud, în loc să concentreze forțe pentru un atac asupra Moscovei.

Cu toate că sursele sovietice dezminț ca fanteziste afirmațiile germanilor că în cursul bătăliei de la Smolensk ar fi luat 384 000 de prizonieri și ar fi capturat peste 3 000 de tancuri și peste 3 000 de tunuri, pierderile sovieticilor au fost, incontestabil, foarte grele. În „Istoria războiului“ se spune că de partea sovietică s-au înregistrat 32 000 de oameni dispăruți și au fost pierdute 685 de tancuri și 1 178 de tunuri²⁶. Cu toate acestea, bătălia de la Smolensk a fost unul dintre punctele de cotitură ale războiului. Armata Roșie a oprit „Blitzkriegul“ german și l-a obligat pe Hitler să-și modifice planurile. În plus, ea a exercitat o mare influență asupra moralului Armatei Roșii. Dacă la început puterea armatei germane, și în special marele număr de tancuri de care dispunea, a produs o impresie covârșitoare asupra soldaților sovietici, la sfârșitul lunii iulie mulți ostași învățaseră să folosească împotriva tancurilor grenade și sticle umplute cu un amestec incendiar, iar panica a cedat tot mai mult locul unui sănătos sentiment de ură împotriva fasciștilor. Foarte mult au contribuit la ridicarea moralului primele medalii și ordine acordate, deși numărul decorărilor n-a fost atât de mare ca mai târziu. După bătălia de la Smolensk, circa o mie de oameni au primit ordine și medalii, iar unui număr de șapte militari li s-a conferit titlul de Erou al Uniunii Sovietice.

²⁶ I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 77.

Moscova la începutul războiului

Am sosit în Uniunea Sovietică la 3 iulie 1941, douăsprezece zile după începutul invaziei germane. Din punctul de vedere al itinerarului, călătoria mea de la Londra la Moscova a decurs așa cum numai în timp de război este de conceput : împreună cu cel de-al doilea grup de membri ai misiunii militare britanice am plecat cu avionul la Inverness, iar de acolo în insulele Shetland, de unde am zburat cu un avion „Catalina” șaisprezece ore fără întrerupere pînă la Arhanghelsk. Ultimele ore am zburat pe deasupra vastelor întinderi nelocuite ale tundrei din Peninsula Kola. Apoi, după ce am zburat pe deasupra Mării Albe și a portului Arhanghelsk, am aterizat pe fluviul Dvina, la cîțiva kilometri sud de Arhanghelsk. Din cel de-al doilea grup de membri ai misiunii militare (primul, în frunte cu generalul Mason MacFarlane, plecase la Moscova cu avionul în urmă cu cîteva zile) făceau parte doi funcționari ai Ministerului de Interne, îmbrăcați în uniformă de colonel ; unul, specialist în combaterea incendiilor, ducea la Moscova o pompă portabilă pentru stingerea bombelor incendiare, iar celălalt era expert în adăposturi antiaeriene.

Gazdele noastre la bordul vaporului erau un colonel și doi maiori foarte amabili, iar mai tîrziu, în cursul serii, ni s-au alăturat și alți ofițeri. Unii dintre ei au vorbit despre cuvîntarea rostită de Stalin la radio în acea zi și și-au exprimat părerea că războiul va fi foarte lung și greu, dar că pînă la urmă Rusia îl va cîștiga. Unul dintre maiori m-a asigurat că apărarea antiaeriană a Moscovei este atît de bună încît orașul nu va fi probabil niciodată bombardat și că același lucru este valabil și pentru Leningrad.

Pe toți îi interesa mult Anglia. Curios era faptul că atît

colonelul cît și cei doi maiori manifestau un interes deosebit pentru Rudolf Hess, care, după cît se părea, îi cam îngrijora. Citiseră discursul lui Churchill și afirmău că-i bucurase mult pe ruși, deși știau că în timpul războiului civil Churchill fusese unul dintre principalii „intervenționisti“. Dar oricum ar fi — m-a întrebat unul dintre maiori —, sînt eu oare absolut sigur că propunerile lui Hess au fost respinse? Era evident că se mai îndoiau de intențiile Angliei și ale Americii.

Afară era „noapte albă“. În lumina de amurg se profilau siluetele brazilor pe malurile abrupte ale fluviului. Țîntări erau cu nemiluita. Am dormit vreo două ore, după care am fost duși în niște bărci cu motor pe o oarecare distanță în amonte, iar apoi cu un automobil la aerodrom. La 6 dimineața, soarele era de mult sus pe cer. Ne-am îndreptat spre avion pășind pe iarba și florile de cîmp ce unduiau în bătaia vîntului. Avionul era un „Douglas“ mare, și timp de trei sau patru ore am zburat peste ceea ce părea să fie o pădure deasă și interminabilă. Am trecut apoi Volga la Rîbinsk și după ce am mai zburat cîtva timp deasupra unei regiuni mai dens populate am ajuns la suburbiile Moscovei.

Aspectul exterior al Moscovei era absolut normal. Pe străzi se vedeau mulți oameni, iar magazinele erau încă pline de mărfuri. După toate aparențele, nu se resimțea vreo lipsă de produse alimentare; chiar în prima zi am intrat într-un mare magazin alimentar de pe strada Maroseika și am rămas surprins de abundența de dulciuri, fructe glasate și marmeladă. Oamenii mai cumpărau produsele la liber, fără cartelă. Tinerii moscoviți, în haine de vară, nu arătau de loc prost îmbrăcați. Majoritatea fetelor purtau bluze albe, iar băieții maiouri de sport albe, galbene, albastre sau cămăși rusești, încheiate pînă-n gît și cu gulere brodate. Lumea privea cu foarte mult interes numeroasele afișe lipite pe ziduri: un tanc sovietic care strivește un crab gigantic cu o mustață à la Hitler; un ostaș roșu care-și înfinge baioneta în gitlejul unui șobolan uriaș cu un bot care amintea obrazul lui Hitler; „Să nimicim canalia fascistă!“ — suna explicația la acest afiș. Apoi un apel către femei: „Femei, duceți-vă în colhozuri pentru a-i înlocui pe bărbații plecați pe front!“ Pe zidurile multor case erau lipite pagini din „Pravda“ și „Izvestia“ cu textul complet al cuvîntării lui Stalin și pretutindeni vedeai grupuri de oameni citind-o și recitind-o.

Moscova era cuprinsă de o adevărată spionomanie, lucru ce se explica, poate, în parte prin aceea că în cuvîntarea sa Stalin pusese oamenii în gardă împotriva spionilor și „diver-

sioniștilor“. Tuturora li se părea că văd pretutindeni spioni și parașutiști. Sergenții din armata engleză care călătoreseră cu mine de la Arhanghelsk au trecut chiar din prima zi printr-o întâmplare foarte neplăcută. De la aeroport plecaseră spre Moscova cu un camion, împreună cu bagajele misiunii. La un colț de stradă au fost opriți de miliție. În jurul lor s-au strîns o mulțime de oameni, surprinși de uniformele engleze, pe care nu le cunoșteau, și cineva a strigat: „Parașutiștii“, după care mulțimea a început să se înfurie și să vocifereze. Rezultatul a fost că sergenții au fost duși la o secție de miliție, de unde în cele din urmă au fost scoși de un funcționar al ambasadei.

Cu orice prilej se verificau actele și era absolut necesar ca ele să fie în regulă, în special după miezul nopții, cînd pentru a circula pe străzi aveai nevoie de un permis special. Dacă vorbeai în altă limbă decît rusa, deveneai imediat suspect.

Deosebit de vigilente erau femeile din miliția auxiliară. Mi-aduc aminte că într-o seară mergeam pe strada Gorki împreună cu Jean Champenois²⁷, cînd deodată o milițiană a strigat la el: „De ce fumați?“ și i-a dat ordin să-și stingă imediat țigara: crezuse poate că el ar fi semnalizat unui avion german!

Toată ziua treceau în marș pe străzi soldați, de obicei cîntînd. Constituirea miliției populare era în toi. În acele prime zile de iulie, zeci de mii de oameni, printre care mulți în vîrstă, s-au prezentat ca voluntari la centrele de adunare cu boccele sau geamantane. Un asemenea centru se afla pe stradela Hohlovski, chiar în fața casei în care locuiam. Acolo voluntarii erau triați — unii respinși, iar alții acceptați și trimiși în tabere de instrucție.

Altfel, la Moscova starea de spirit părea să fie destul de calmă. Pe străzi puteai vedea oameni glumind și rîzînd, deși — ceea ce este foarte semnificativ — numai foarte puțini vorbeau deschis despre război.

Am găsit mausoleul lui Lenin închis și două santinele cu baioneta la armă mi-au ordonat, fără alte explicații, să circule. La prima vedere, viața părea în multe privințe să-și urmeze cursul ca și mai înainte. Paisprezece teatre dădeau reprezentații și erau, ca întotdeauna, pline; restaurantele și hotelurile continuau să fie arhipline.

Dar Moscova se pregătea pentru raidurile aeriene. Încă

²⁷ Corespondent al agenției Havas la Moscova. În 1941 s-a alăturat „francezilor liberi“.

de la 9 iulie, vagoane speciale au început să circule pe liniile de tramvai, distribuind saci cu nisip. În săptămîna aceea am scris un articol despre raidurile asupra Londrei și despre măsurile de precauție luate de englezi. El a fost imediat publicat în „Izvestia” și a stîrnit numeroase discuții și chiar o oarecare polemică în chestiunea dacă bombele incendiare trebuie stinse cu apă, ceea ce personal consideram a fi greșit. Relatarea mea despre raidurile aeriene asupra Londrei a fost mult discutată, cu atît mai mult cu cît în perioada tratatului sovieto-german ziarele sovietice publicaseră foarte puțin despre bombardamentele la care era supusă Anglia.

Posibilitatea unor incursiuni ale aviației germane a dus, începînd din a doua săptămîină a lunii iulie, la o masivă evacuare a copiilor din Moscova. Multor femei li s-a propus să lucreze în colhozuri. Gările erau tixite de oameni care primiseră autorizația să plece din oraș. Multe dintre femeile pe care le-am văzut în seara zilei de 11 iulie în gara Kursk — de unde plecau la Gorki — plîngeau, temîndu-se că nu se vor mai întoarce așa curînd la Moscova.

Relațiile anglo-ruse se îmbunătățeau rapid. În cursul celei de-a doua săptămîini a lunii iulie, Stafford Cripps, față de care rușii avuseseră pînă la începutul invaziei naziste o atitudine foarte rece, a avut două întrevederi cu Ștalin, iar la 12 iulie — în prezența lui I. V. Ștalin, a amiralului N. G. Kuznețov, a mareșalului B. M. Șapoșnikov, a generalului Mason MacFarlane și a lui Laurence Cadbury, șeful misiunii comerciale britanice — a avut loc la Kremlin semnarea solemnă de către Molotov și Cripps a acordului anglo-rus. Prin intermediul unui interpret, Ștalin a stat destul de mult timp de vorbă cu Mason MacFarlane. Au fost servite bomboane de ciocolată și șampanie rusească.

La conferința de presă ținută a doua zi de S. A. Lozovski, rușii se mai mirau încă de semnarea acordului, care prevedea acordarea de ajutor mutual și conținea promisiunea de a nu se încheia o pace separată cu Germania. Lozovski părea el însuși plăcut surprins și spunea că semnarea acordului este pentru Hitler o lovitură foarte puternică, deoarece îi zădărnicește planul de a lupta separat împotriva Apusului și a Răsăritului. La întrebarea dacă S.U.A. pot fi considerate drept partener tacit al acordului, Lozovski a declarat cu curaj: „Statele Unite sînt o țară prea mare pentru a păstra tăcerea”.

În primele săptămîini ale războiului, situația reprezentanților presei străine la Moscova era foarte ciudată. Singurele

surse oficiale de informații le constituiau presa sovietică — cu comunicatele ei asupra operațiilor militare și cu reportajele de pe front —, precum și conferințele de presă pe care Lozovski le ținea de trei ori pe săptămână.

Reportajele publicate în presă se ocupau în special de acte individuale de bravură și eroism săvârșite de ruși, deși din timp în timp apăreau, mai ales în ziarul „Krasnaia zvezda“, și articole utile de analiză a situației. Comunicatele erau de obicei redactate în termeni generali și adesea nu conțineau decât indicații foarte vagi despre locurile în care se dădeau lupte, dar oamenii au învățat repede să citească printre rînduri. Știrile despre lupte „în zona Minsk“ sau „în zona Smolensk“, de exemplu, însemnau de obicei că orașele respective fuseseră pierdute, iar un studiu al vocabularului folosit în comunicatele oficiale îți permitea să-ți faci o idee despre amploarea eșecurilor suferite de trupele sovietice. Așa, de pildă, formula „Lupte grele de apărare împotriva unor forțe superioare ale inamicului“ însemna că în sectorul respectiv unitățile Armatei Roșii suferiseră o înfrîngere. Dintre toate formulele pe care le puteai întîlni în comunicate, aceasta trăda o situație foarte gravă.

Tendința generală a conferințelor de presă ținute de Lozovski era de a acredita ideea că eșecurile U.R.S.S. sînt temporare ; că, în ciuda tuturor pierderilor teritoriale, germanii nu vor învinge ; că Moscova și Leningradul nu vor fi în nici un caz cedate ; că pierderile sovietice sînt incontestabil mari, dar cele ale germanilor sînt și mai mari (cea mai puțin verosimilă dintre afirmațiile lui) ; că relațiile dintre Germania și sateliții ei ar fi foarte încordate (ceea ce în vara și toamna anului 1941 era, de asemenea, foarte îndoielnic). Uneori erau comunicate lucruri importante, ca, de pildă, distrugerea hidrocentralei de pe Nipru sau deportarea în regiuni răsăritene a întregii populații — de circa o jumătate de milion de oameni — din Republica autonomă germană de pe Volga. Despre mari dezastre — ca luarea de către germani a multor sute de mii de prizonieri sau pierderile colosale suferite de aviația sovietică — nu se pomenea nimic. Totodată Lozovski era înclinat să exagereze numărul tancurilor și al avioanelor germane angajate pe frontul rus ; așa, de pildă, spunea că la lupte luau parte 10 000 de tancuri germane.

Lozovski, vechi bolșevic, era de o eleganță impecabilă ; făcuse parte din primul lot de emigranți politici, trăise multă vreme la Geneva și Paris, îl cunoscuse pe Lenin, vorbea bine franceza, dar din cauza barbișonului și a costumelor sale elegante arăta mai degrabă a rentier parizian,

pe care ți-l puteai lesne imagina așezat la terasa cafenelei „Napolitain“ în *la belle époque*. După revoluție a lucrat în cadrul Profinternului (Internaționala sindicatelor roșii), apoi a devenit locțiitor al comisarului poporului pentru afacerile externe. Ca vechi bolșevic trebuie să fi trăit probabil multe clipe de îngrijorare în timpul epurărilor și nici nu putea să se simtă prea bine cîtă vreme a fost în vigoare pactul sovieto-german. Dar a rămas în viață, deși ca om nu se prea potrivea anturajului lui Stalin. În 1943 a fost unul dintre conducătorii Comitetului antifascist evreiesc, ceea ce pînă la urmă a dus la pieirea lui: în 1949 Lozovski a fost împușcat. Ulterior, a fost reabilitat, post mortem.

În 1941 Lozovski era considerat — poate în mod greșit — drept unul dintre cei de la Comisariatul poporului pentru afacerile externe care supraviețuiseră erei Litvinov. El nutrea mai multă simpatie pentru Occident decît Molotov. Cu toate acestea, Lozovski s-a desolidarizat o dată categoric de Litvinov. A făcut-o cu ocazia unui incident ciudat: cu două zile înainte de semnarea acordului Cripps-Molotov, Litvinov urma să ia cuvîntul la postul de radio Moscova. Dar nu a vorbit decît în emisiunea pentru străinătate, și încă în limba engleză. A doua zi dimineața, presa sovietică a publicat unele pasaje din această cuvîntare. Omitînd cuvintele „trecutul trebuie dat uitării“ și „noi toți am comis greșeli“, ziarele au insistat asupra afirmațiilor lui Litvinov că germanii sînt dușmanul comun și că „nu trebuie să existe în Occident un armistițiu de facto“. La întrebarea: ce rol va juca Litvinov în viitor, Lozovski a răspuns jenat că „d-l Litvinov va mai vorbi, poate, la radio“²⁸.

Sursele de informații accesibile publicului sovietic erau foarte sărăcăcioase. În primele zile ale războiului, aparatele particulare de radio au trebuit să fie predate la miliție. Au fost exceptați diplomații străini, ziariștii și unele persoane oficiale sovietice. Toți ceilalți nu puteau asculta decît programul postului Moscova, transmis pe rețeaua orășenească de radioficare. Ar fi fost, firește, foarte puțin indicat să fie lăsată propaganda germană să-și răspîndească poveștile, repetate cu vocea lor de alcoolici de unii bătrîni și ramoliți colonei albgardiști.

De altfel, știrile erau departe de a fi îmbucurătoare, chiar și fără aceste comentarii germane. La 11 iulie devenise cunoscut că germanii se apropiau de Smolensk și că ocupaseră

²⁸ M. M. Litvinov a fost numit în noiembrie 1941 ambasador al U.R.S.S. în S.U.A. El a decedat în 1951. — *Nota red.*

o mare parte din teritoriile republicilor baltice. La 14 iulie au fost anunțate lupte „pe direcția Ostrov“, ceea ce indica o înaintare rapidă a germanilor spre Leningrad. La 22 iulie s-a aflat că finlandezii dau lupte „pe direcția Petrozavodsk“, iar la 28 iulie că germanii înaintează spre Kiev. Dar faptul că, după toate aparențele, la mijlocul lunii iulie germanii s-au împotmolit lângă Smolensk a stîrnit la Moscova o stare de euforie, sentimentul că, poate, ce era mai rău trecuse, deși atît de pe frontul Leningradului cît și din Ucraina continuau să sosească știri îngrozitor de proaste.

Primul raid aerian asupra Moscovei a avut loc în noaptea de 21 spre 22 iulie. O impresie deosebit de puternică a produs focul de baraj extrem de intens: schijele proiectilelor antiaeriene cădeau pe străzi de parcă ploua cu grindină. Zeci de proiectoare luminau cerul. La Londra nu văzusem și nu auzisem vreodată ceva asemănător. Lupta împotriva incendiilor a fost organizată pe scară mare. Ulterior am aflat că mulți dintre cei care stingeau incendiile suferiseră grave arsuri, produse de bombele incendiare, uneori din lipsă de experiență. La început, băiețandrii ridicau bombele cu mîinile goale!

Curînd s-a aflat că în jurul Moscovei existau trei centuri de apărare antiaeriană și că în timpul primului raid aerian nu le-au putut străbate decît 10—15 avioane din 200. Din cînd în cînd puteau fi auzite explozii provocate de bombe grele explozive, dar erau numai foarte puține. A doua zi de dimineață s-a constatat că multe geamuri erau sparte și pe ici, pe colo puteau fi văzute pîlnii făcute de bombe, dintre care una chiar în Piața Roșie. Au izbucnit cîteva incendii, care au fost repede stinse, în general însă nu se întîmplase nimic deosebit de grav. În noaptea de 22 spre 23 iulie a avut loc un al doilea raid aerian, care, de asemenea, nu a pricinuit decît pagube neînsemnate. O bombă a căzut totuși pe un mare adăpost antiaerian aflat în Piața Arbat, omorînd peste o sută de oameni. Dar, ca și în prima noapte, numai un mic număr de avioane au putut trece prin baraj.

Raidurile aeriene au continuat în ultimele zile ale lunii iulie și aproape în tot cursul lunii august.

În general, în primele două luni ale războiului, aspectul Moscovei era calm. Optimismul oficial era, mai mult sau mai puțin, susținut de către presă. O însemnătate deosebit de mare era atribuită faptului că germanii fuseseră opriți la Smolensk, chiar dacă de pe celelalte fronturi continuau să sosească vești foarte proaste. Dar, în orice caz, înaintarea

germanilor nu mai era atât de rapidă ca în primele două teribile săptămâni după începerea războiului.

Condițiile de trai aveau să devină grele la Moscova. Deși la începutul lunii iulie nu se făceau încă simțite lipsuri cît de cît sensibile și, în special, existau deosebit de multe produse alimentare și țigări (se vindeau chiar foarte frumoase cutii cu bomboane de ciocolată purtînd inscripția „Produs la Riga, R. S. S. Letonă“, oraș care acum se afla în mîinile germanilor), oamenii începură să-și facă încetul cu încetul stocuri de mărfuri, iar la 15 iulie lipsa de alimente devenise foarte vizibilă. Munții de țigări, care se vindeau aproape la toate colțurile de stradă, au dispărut repede. La 18 iulie a fost introdusă o raționalizare strictă a produselor, iar populația a fost împărțită în trei categorii. E drept, piața colhoznică continua să funcționeze, dar prețurile creșteau rapid. În magazine se mai vindeau unele bunuri de consum; la sfîrșitul lunii august am izbutit chiar să-mi cumpăr un palton de blană albă de cîine siberian în magazinul de pe stradela Stoleșnikov, unde se mai găsea un sortiment destul de bogat de „polușubki“ (scurte de blană) din piele de ren etc. Pentru „șuba de cîine“ am plătit 335 de ruble, ceea ce era ieftin. Dar, după cum am putut constata, alte magazine își vînduseră repede stocurile de ghete, de galoși și „valenki“ (pîslari).

Restaurantele erau însă deschise ca mai înainte, iar în marile hoteluri, ca „Metropol“ și „Moskva“, ca și în restaurantele de genul cunoscutului „Aragvi“ de pe strada Gorki se mai serveau mîncăruri bune. Și „Cocktail Hall“ de pe strada Gorki gemea de lume. Cinematografele și 14 teatre erau deschise. În multe dintre acestea se reprezentau piese patriotice și spectacole pe teme de actualitate. Bolșoi Teatr era închis, dar filiala lui de pe strada Pușkin era deschisă, și, ca de obicei, la intrare se îmbulzeau tineri care întrebau: „N-aveți un bilet în plus?“, iar în sală apariția lui Lemeșev și Kozlovski stîrnea de fiecare dată ovații furtunoase. La Malii Teatr (Teatrul Mic) se juca piesa lui Korneiciuk „În stepele Ucrainei“, și spectatorii întîmpinau cu aplauze puternice cuvintele unuia dintre personaje:

„...Dacă am avea vreo cinci anișori de viață pașnică, atunci... — Dar dacă va fi război? — Război? Ne vom bate, dar cu atîta îndîrjire cum nu s-a mai văzut pe lume! Pentru că omul se îndîrjește cel mai mult atunci cînd este împiedicat să-și construiască acoperișul casei...“.

La cinema, ori de câte ori în jurnalele de actualități apărea Stalin, oamenii aplaudau zgomotos, ceea ce pe întineric n-ar fi făcut dacă n-ar fi simțit într-adevăr astfel. Nu putea exista nici un dubiu în privința prestigiului de care se bucura Stalin, mai ales după cuvîntarea sa radiodifuzată din 3 iulie. Toți erau convinși că știe ce face. Dar, cu toate acestea, oamenii își dădeau seama că lucrurile merg foarte prost, iar mulți erau extrem de surprinși de faptul că U.R.S.S. a fost invadată.

În teatre se jucau piese patriotice, ca, de pildă, „Confruntarea“, prezentată la Teatrul de cameră (în această piesă un agent german se preda în cele din urmă, cuprins de desperare, fiindcă se convinsese de deplina unitate a poporului sovietic), sau piese înfățișînd generali ruși victorioși — Suvorov și Kutuzov. Ca și mai înainte, în Grădina „Ermitaj“ duminicile se îmbulzea un public alcătuit din civili și militari, și aici, într-o sală tixită, Busea Goldștein interpreta Concertul pentru vioară de Ceaikovski, iar într-unul din teatre se prezentau scheciuri satirice în care erau ridiculizați Hitler, Goebbels, soldații, generalii și parașutiștii germani, care, invariabil, erau trași pe sfoară de colhoznici patrioți. Poate că nici unul dintre aceste scheciuri nu părea prea convingător în împrejurările de atunci, dar ele plăceau publicului, care rîdea din toată inima.

Poeții scriau versuri patriotice, iar compozitorii — cîntece de război ; pe străzi treceau soldați cîntînd „Mica eșarfă albastră“ (datînd dinainte de război), „Katiușa“, „La luptă pentru patrie“ sau noul cîntec solemn „Războiul sfînt“ de Aleksandrov, devenit pe tot timpul războiului un fel de imn național semioficial.

Dar multe teatre continuau să prezinte în același timp și vechiul lor repertoriu. La Teatrul de Artă din Moscova se jucau „Trei surori“, „Anna Karenina“ și „Școala calomniei“ ; Bolșoi Teatr și-a deschis stagiunea la sfîrșitul lunii septembrie cu baletul „Lacul lebedelor“, din distribuție făcînd parte și Lepeșinskaia. Reprezentația a avut loc cu numai cîteva zile înainte de începutul ofensivei generale a germanilor asupra Moscovei.

În acele zile, ambasada engleză și cea americană erau foarte active. La Moscova Cripps și Steinhardt deveniseră figuri familiare și erau adesea înfățișați în jurnalele de actualități ce rulau la cinematografe. La sfîrșitul lunii iulie au fost restabilite relațiile diplomatice cu guvernul polonez aflat în exil la Londra, deși aceasta a dus la primele complicații.

O zi sau două după ce I. M. Maiski și Sikorski semnaseră acordul din 30 iulie, l-am întrebat pe Lozovski dacă începuse eliberarea prizonierilor de război polonezi și dacă se iau măsuri pentru constituirea unei armate poloneze în U.R.S.S. A răspuns evaziv că se iau asemenea măsuri, dar, dat fiind că polonezii sînt „împrăștiți în întreaga Uniune Sovietică”, mai sînt de rezolvat numeroase probleme de ordin practic.

Au fost restabilite relațiile diplomatice și cu guvernele în exil ale Iugoslaviei, Belgiei și Norvegiei. Foarte importantă a fost și hotărîrea anglo-sovietică de a ocupa Iranul.

Punctul culminant al activității diplomatice în acea vară cumplită l-a constituit vizita lui Harry Hopkins, urmată apoi de cea a lui Beaverbrook. Toate acestea, și în special sosirea lui Hopkins, au fost pentru ruși un prilej de îmbărbătare. Pe vremea aceea, firește, scopul precis al vizitei lui Hopkins nu a fost comunicat și se presupunea doar că americanii aveau intenția să dea „ajutor”. De prisos să mai spunem că încă de pe atunci se vorbea mult despre necesitatea unui al doilea front : de ce n-ar putea englezii să debarce în Franța ? Oficial nu se pomenea deocamdată decît foarte puțin despre o asemenea debarcare, dar presa răspîdea ideea că debarcarea ar avea o foarte mare importanță, dacă nu chiar una hotărîtoare. Pentru a ridica moralul oamenilor se sublinia insistenț însemnătatea pe care o aveau raidurile aeriene executate de aviația britanică asupra Germaniei, deși toți își dădeau probabil seama că ele singure nu erau suficiente... Dar publicul sovietic nu știa că între Churchill și Stalin începuse încă de pe atunci o corespondență susținută, avînd uneori chiar un caracter polemic.

Atît Stafford Cripps cît și șeful misiunii militare engleze, generalul Mason MacFarlane, aveau față de ruși o atitudine binevoitoare, deși Cripps trebuise să îndure multe jigniri cît timp fusese în vigoare pactul sovieto-german. În timpul verii și la începutul toamnei m-am întîlnit deseori cu ei. Amîndoi erau de părere că situația de pe Frontul de est e serioasă, dar nicidecum deznădăjduită și erau ferm convinși că Armata Roșie nu va putea fi zdrobită, deși uneori lucrurile păreau să stea foarte prost — în primele zile ale războiului, apoi după ocuparea Kievului de către germani, după forțarea Niprului și, în sfîrșit, atunci cînd germanii s-au apropiat de Leningrad și au pornit ofensiva lor „finală” asupra Moscovei. Cripps și MacFarlane au considerat însă întotdeauna U.R.S.S. drept un factor permanent și hotărîtor în lupta contra Germaniei naziste. Erau foarte impresionați de Stalin, de

faptul că el cunoaște situația în amănunțime. O deosebită impresie a produs asupra lui Cripps constatarea că în tratativele duse de Stalin cu englezii și americanii, acesta a pornit întotdeauna — poate cu o singură excepție — de la premisa unui război de lungă durată. În special cererea de a se livra Uniunii Sovietice aluminiu era considerată de Cripps drept o indicație că Stalin privea lucrurile în perspectivă.

Unii dintre tinerii diplomați și ziariști englezi și americani erau însă înclinați să creadă că Uniunea Sovietică se îndreaptă spre o catastrofă. O ziaristă americană, de pildă, se gîdea să rămînă la Moscova ca „persoană neutră“ pentru a privi de la fereastra camerei ei de la hotelul „Național“ cum vor mărșălui germanii prin Piața Roșie. Dar, în linii generale, ziariștii aveau pentru ruși sentimente de bunăvoință și admirație.

Călătorie autumnală pe frontul de la Smolensk

La sfîrșitul lunii august—începutul lunii septembrie trupele sovietice au întreprins cu succes o serie de operații ofensive în regiunea situată la nord și sud-est de Smolensk și au eliberat orașul Elnea, care fusese ocupat de cotropitorii germani. Luptele din august n-au făcut parte din marile bătălii ale războiului sovieto-german, dar trebuie să fi trăit acea vară cumplită a anului 1941 pentru a înțelege ce importanță imensă a putut avea acest succes relativ mic pentru ridicarea moralului trupelor sovietice. În tot cursul lunii august și o parte a lunii septembrie, presa sovietică acordase acțiunilor ofensive din raionul Smolensk o atenție ce depășea atît însemnătatea lor reală din acel moment, cît și însemnătatea pe care o aveau pentru război în ansamblul lui. Cu toate acestea, ele au reprezentat nu numai prima victorie repurtată de Armata Roșie asupra germanilor, ci și primul petic de pămînt european — chiar dacă, poate, nu avea mai mult de 150—200 km² — care a fost recucerit de la Wehrmachtul hitlerist. E straniu să te gîndești că în 1941 chiar și atîta era considerat drept o mare realizare.

Deși pînă atunci corespondenții străini nu fuseseră autorizați să meargă pe front, victoria de la Elnea era un eveniment căruia trebuia să i se facă o publicitate internațională și de aceea la 15 septembrie doisprezece sau treisprezece ziariști au fost duși pe front pentru o călătorie de o săptămînă.

Privind azi înapoi, cști literalmente uluit de tragismul întregii situații. Tragică era soarta orașului Veazma, supus unor neconținute bombardamente aeriene, executate de avioane ce decolau de pe aerodromuri germane situate în imediată apropiere. Și mai tragică era soarta tinerilor aviatori sovietici aflați pe micul aerodrom pentru avioane de vînă-

toare din apropiere de Veazma. Ei efectuau șapte-opt zboruri pe zi, îndeplinind misiuni aproape de sinucidere. Tragic era și întregul teritoriu distrus al ieșindului de la Elnea, unde toate orașele și satele au fost transformate în ruine, iar puținii supraviețuitori trăiau în pivnițe și bordeie.

Veazma, unde am ajuns spre seară, arăta aproape normal, în ciuda marelui număr de soldați și a caselor bombardate. Era un orașel liniștit, cu câteva clădiri ale organelor de stat în piața centrală, cu biserici dărăpănate și cu un monument al lui Lenin. În rest consta din străduțe provinciale liniștite, cu case de lemn avînd grădinițe în față și garduri din scînduri nedate la rîndea. În grădini creșteau floarea-soarelui cu tulpinile înalte și dalii, iar la porți tăifăsuiau femei bătrîne cu broboade pe cap. Orașul nu trebuie să se fi schimbat prea mult de pe vremea lui Gogol.

Convorbirea pe care am avut-o în acea primă noapte la Veazma cu generalul V. D. Sokolovski, pe atunci șef de stat-major al Frontului de vest, comandat de generalul Konev, era, în condițiile date, liniștitoare. Cu o voce calmă, egală, el ne-a relatat ceea ce făcuseră rușii în acest sector central timp de o săptămînă. Atribuia o extrem de mare importanță faptului că germanii fuseseră opriți să înainteze dincolo de Smolensk, spunînd că în luna precedentă ar fi fost zdrobite „cîteva armate germane” și că în primele zile ale lunii septembrie germanii ar fi pierdut 20 000 de oameni. În același sector fuseseră doborîte în ultimele săptămîni cîteva sute de avioane germane. „Războiul fulger” ca atare, spuse Sokolovski, s-a terminat, iar acum a început efectiv procesul de „măcinare” a mașinii de război germane, și Armata Roșie a izbutit chiar să recucerească în acest sector un teritoriu destul de apreciabil. Pentru a opri contraofensiva sovietică, germanii fuseseră, în ultimele zile, nevoiți să aducă întăriri.

Sokolovski era de părere că partizanii care acționau în spatele frontului inamic dădeau lovituri serioase rețelei de comunicații germane. După părerea lui, artileria sovietică era mult superioară celei germane, deși admitea că germanii mai aveau o destul de mare superioritate în avioane și tancuri. El a subliniat și faptul important că Armata Roșie era echipată cu scurte împlănite și altă îmbrăcăminte de iarnă, că trupele sovietice pot rezista unor geruri puternice, ceea ce nu e cazul la germani. Este interesant că încă în vremea aceea generalul V. D. Sokolovski atribuia o foarte mare importanță rolului pe care avea să-l joace în curînd iarna. Apoi, după un timp de gîndire, a adăugat că nu poate vorbi

decît despre Frontul central și că nu se consideră autorizat să judece starea de lucruri din nord, unde se afla Vorosilov, și din sud, unde se afla Budionnii, fronturi pe care în acel moment situația era extrem de gravă.

Întrebat dacă, în lumina celor spuse de el, consideră că acum n-ar mai fi posibilă o nouă ofensivă germană asupra Moscovei, Sokolovski a răspuns: „Ba da, firește că e posibilă. Pot face oricînd o ultimă încercare desperată și chiar cîteva «ultime încercări desperate». Dar — a adăugat el pe un ton hotărît — la Moscova nu cred să ajungă“.

După asfințitul soarelui ne-am dus la o mică bază de avioane de vînătoare situată în apropiere de Veazma. Cînd am sosit, am auzit zgomot de motoare; în ciuda întinericului tot mai pronunțat, un avion de vînătoare sovietic coborî în picaj și ateriză lin pe aerodrom.

O mulțime de aviatori au alergat într-acolo. Aparatul care tocmai aterizase era un avion de vînătoare, dar putea transporta și bombe... Tînărul pilot care coborîse din carlingă examina atent una dintre aripi, găurită de un proiectil anti-aerian. Lansase bombele asupra unui aerodrom german de lîngă Smolensk, unde îl întîmpinase tirul puternic al artileriei antiaeriene. Incendiasse un hangar și părea foarte mulțumit de rezultat. Aviatorul nu avea nici douăzeci de ani, dar efectuase deja zboruri numeroase. La întrebarea cîte zboruri face pe zi, el mi-a răspuns: „De aici și pînă la liniile germane — cinci, șase, chiar șapte pe zi. Nu durează decît o oră dus și întors“. Tot acolo am mai văzut și un alt tînăr aviator, cu părul blond, pe care l-am întrebat cum îi place viața asta, plină de primejdii. „O iubesc — a răspuns. — Nu zic, poate că e plină de primejdii, dar, în schimb, fiecare clipă îți dă o emoție. E cea mai frumoasă viață. Numai așa merită să trăiești“ („O fi crezînd oare cu adevărat ce spune?“ — m-am întrebat eu).

Mai tîrziu ne-a fost arătată una dintre minele cu reacție folosite de aceste avioane împotriva tancurilor. Era totuși ceva înduioșător în avioanele acestea vechi și lente, utilizate ca bombardiere și avioane de vînătoare, cu foarte puțin efect și cu prețul unor grele pierderi de aviatori.

Săptămîna petrecută în zona Smolensk a avut asupra mea un efect încurajator, dar în același timp mi-a lăsat o impresie tragică. Din punct de vedere istoric era unul dintre cele mai vechi ținuturi rusești, aproape inima vechii Rusii. Bătrînul Smolensk era acum în mîinile germanilor, iar frontul se afla la 30—40 km est de oraș. Am trecut prin sate în

care germanii încă nu intraseră. În satele acestea nu mai rămăseseră aproape nici un bărbat, ci doar femei, copii și câțiva bătrâni. Multe femei erau îngrijorate și pline de presimțiri rele. Numeroase sate din zona frontului fuseseră bombardate și mitraliate. Unele sate și orașele erau complet distruse de către bombardierele germane, iar pe ogoare secara și inul rămăseseră nerecoltate.

Au urmat întâlnirile cu soldații. Am vizitat numeroase puncte de comandă ale regimentelor, dintre care unele erau situate la numai 1,5—2 km de linia frontului, iar în jurul lor cădeau adesea obuze. În cursul ultimei luni, acești oameni au înaintat, deși cu prețul unor pierderi grele. Mulți dintre ofițeri — ca, de pildă, colonelul Kirillov, care ne-a primit pe o mică colină împădurită, de unde puteau fi văzute liniile germane aflate de cealaltă parte a unei vilcele înguste — păreau personaje ieșite din romanele lui Tolstoi: curajoși, puțin cam neciopliți și privind războiul ca pe un lucru obișnuit. Unii dintre ei se retrăseseră sute de kilometri și acum erau fericiți că s-au oprit, ba chiar i-au împins pe germani înapoi. Kirillov adoptase ca „fiu al regimentului“ un băiat de 14 ani, ai cărui tată și mamă fuseseră uciși cu ocazia bombardării unui sat din apropiere.

O dată am înnoptat într-un spital de campanie care consta din câteva corturi mari; în două dintre ele mai zăceau grav răniți netransportabili — oameni care pierduseră ambii ochi sau ambele picioare. Cu numai o săptămână în urmă, în aceste corturi se aflau sute de răniți. Surorile medicale erau toate studente ale Institutului de medicină din Tomsk, tinere și foarte frumoase, cum sînt de obicei siberiencele. Personalul medical era format din șapte chirurgi, șase interniști și aceste surori, 48 la număr, iar cu numai o săptămână în urmă trebuiseră să îngrijească trei sute de răniți pe zi. Cortul în care se făceau operațiile era bine utilat, dispunînd de un aparat Roentgen, precum și de aparatura necesară pentru transfuzii. Pînă atunci, ne-a spus chirurgul-șef, un moscovit, nu duseseră lipsă de medicamente.

S-ar putea însă ca optimismul soldaților să fi fost mai mult de suprafață. Am stat o dată de vorbă cu un căpitan din Harkov, care studiasse istoria și economia politică la universitatea din acest oraș. Luna precedentă participase la unele lupte grele în apropiere de Kiev, de unde regimentul lui a fost apoi transferat în sectorul Smolensk. Era prost dispus. „N-are nici un rost să pretinzi că totul merge bine

— a spus el. — Fluturarea de steaguri și patriotismul de paradă sînt bune în scopuri de propagandă pentru ridicarea moralului. Dar se poate sări peste cal, așa cum se mai și întîmplă cîteodată. O să avem nevoie de mult ajutor din străinătate.

Cunosc Ucraina, știu ce importanță uriașă are ea pentru întreaga noastră economie națională. Acum am pierdut Krivoi Rog și Dnepropetrovsk, iar fără minereul de la Krivoi Rog industriei din Harkov și Stalino, dacă n-o să pierdem și aceste orașe, îi va fi greu să lucreze cu întreaga ei capacitate de producție. Leningradul, cu muncitorii săi calificați, este și el mai mult sau mai puțin izolat. Și nu știm încă pînă unde o să înainteze germanii; acum, cînd trupele lor au ocupat Poltava, s-ar putea foarte bine să pierdem și Harkovul. De cîteva săptămîni tot auzim despre o conferință economică care trebuie să se întrunească la Moscova; se spune că lordul Beaverbrook ar fi în drum spre noi. Mă întreb ce-o să iasă și din conferința asta...”

Apoi a continuat: „E un război foarte greu. Și nici nu vă puteți imagina ce ură au stîrnit la poporul nostru fasciștii germani. Știți, de felul nostru sîntem oameni blajini și cam nepăsători, dar ei au transformat poporul nostru în adevărați «mujici» răzbunători și plini de ură. Iată ce sîntem astăzi noi, cei din Armata Roșie, niște oameni care ard de dorința să se răzbune. Niciodată încă n-am simțit o asemenea ură. Și am toate motivele să urăsc. Gîndiți-vă la toate aceste orașe și sate — a continuat el, arătînd cu mîna spre cerul purpuriu de asfințit deasupra Smolenskului. — Gîndiți-vă la toate suferințele și umilințele pe care le îndură poporul nostru“. În ochi îi puteai citi o ură nestăvilită. „Nu pot să nu mă gîndesc la nevasta și la fetița mea de zece ani, pe care le-am lăsat la Harkov“. Un timp a tăcut, stăpînindu-se și bătînd cu degetele darabana pe genunchi. „Firește — a continuat el într-un tîrziu —, există partizani. E în orice caz o soluție personală pentru miile de oameni rămași acolo. Răbdarea oamenilor are și ea limitele ei. Se duc în pădure, sperînd că odată și odată tot o să poată ucide un german. De multe ori e un fel de sinucidere; adesea ei știu foarte bine că mai devreme sau mai tîrziu vor fi cu siguranță prinși și supuși tuturor bestialităților de care sînt în stare fasciștii“.

Apoi a început să vorbească despre partizani în general. Era de părere că jucau un rol important, deși nu chiar atît cît s-ar fi putut. Dar, dacă Armata Roșie va continua să se retragă, partizanii vor pierde legătura cu sursele lor de aprovizionare și vor începe să ducă lipsă de arme. „Ah, dacă

am fi pregătit cum trebuie o mișcare de partizani, dacă am fi creat mii de depozite de arme în Rusia apuseană! Cîte ceva s-a făcut, dar nici pe departe cît ar fi trebuit. Iar în sud, din păcate, nu există păduri...”

În timpul acestei călătorii pe front m-am întîlnit pentru prima oară cu poetul Aleksei Surkov, care se afla acolo în calitate de corespondent militar. După aceea, într-un stadiu mai tîrziu al războiului, ne-am amintit de zilele acelea. „Au fost timpuri înfiorătoare — spunea el. — Știți, voiam să vă arătăm tancurile noastre; acum pot să vă mărturisesc: n-aveam nici unul!”

Orașul Dorogobuj — situat pe cursul superior al Niprului și vestit înainte de război pentru brînză sa —, unde am ajuns noaptea, după o călătorie care durase ore în șir pe niște drumuri neînchipuit de noroioase și pline de gropi, fusese bombardat de germani și acum nu mai rămăseseră din el decît scheletele clădirilor din piatră și cărămizi și coșurile caselor de lemn. Din cei zece mii de locuitori ai săi, în oraș nu mai rămăseseră decît vreo sută. În iulie, în plină zi, valuri de avioane germane au revărsat timp de o oră peste oraș bombe explozive și incendiare. Pe vremea aceea nu existau acolo trupe; muriseră bărbați, femei și copii, dar nimeni nu știa cîți anume.

După ce am înnoptat într-un cort militar în afara orașului, a doua zi de dimineață am văzut vreo cincizeci de oameni — în majoritate femei, dar și cîțiva copii palizi — așezîndu-se la coadă pentru a primi alimente de la o cantină militară instalată într-una din puținele case care nu fuseseră complet distruse. Ne-am îndreptat apoi spre Elnea, străbătînd „teritoriul recucerit”. Acolo se dăduseră lupte grele. Pădurea era răvășită de obuze; pe ici, pe colo am întîlnit morminte comune cu niște obeliscuri de lemn vopsit; în mormintele acelea erau îngropați sute de soldați sovietici. Satul Ușakovo, care timp de o lună a fost teatrul unor lupte deosebit de înverșunate, fusese ras de pe fața pămîntului, și doar după locurile goale înșiruite de-a lungul șoselei se putea ghici unde au fost casele. Într-alt sat, Ustinovka, nu departe de Ușakovo, acoperișurile de paie de pe majoritatea caselor fuseseră smulse de suflul exploziilor. Locuitorii fugiseră încă înainte de sosirea germanilor, dar acum puteau fi observate din nou unele vagi semne de viață. După ocuparea satului de către trupele sovietice, s-au înapoiat un țăran bătrîn și doi băiețași, care lucrau acum pe ogoarele pustii, scormonind pămîntul în căutarea unor cartofi sădiți cu mult înainte de

venirea germanilor. În sat, în afară de ei, nu mai era nimeni, cu excepția unei bătrîne oarbe și nebune. Rămăsese în sat și a înnebunit în timpul bombardamentului. Am văzut-o cum colinda satul desculță, cu niște zdrențe murdare pe ea, tîrind după sine o găleată ruginită și o blană de oaie ferfenițită. Unul dintre băieți spunea că doarme în coliba ei, distrusă, și că ei îi duc cartofi, uneori îi mai pică cîte ceva și de la soldații în trecere prin sat, deși nu cerea niciodată nimic. Nu făcea altceva decît să-i privească pe toți cu ochii ei lipsiți de lumină, fără să pronunțe vreodată alt cuvînt articulat decît „diavolii“.

Ne-am continuat drumul spre Elnea, trecînd peste nesfîrșite ogoare de pe care nu se strînsese recolta. O dată am părăsit șoseaua și am intrat într-o pădure, căci pe cer își făcuseră apariția trei sau patru avioane germane. În pădure am văzut niște baterii rusești de artilerie și alte semne de activitate militară. Elnea era complet distrusă. Toate casele, în majoritate de lemn, de pe ambele părți ale drumului care ducea spre centrul orașului, erau arse — doar niște grămezi de cenușă și burlanele de la sobe mai rămăseseră din ele. Fusesse un oraș cu o populație de 15 000 de oameni. Din toate clădirile nu mai era în picioare decît o biserică de piatră. Majoritatea locuitorilor, rămași aici pe timpul ocupației germane, acum pleaseră. Orașul a fost ocupat de germani aproape prin surprindere și numai puțini locuitori izbutiseră să plece. Aproape toți cei capabili de muncă — bărbați și femei — au fost înrolați cu forța în batalioane de muncă și trimiși în spatele frontului german. În oraș li s-a permis să rămînă numai cîtorva sute de bătrîni, bătrîne și copii. În noaptea în care germanii s-au hotărît să părăsească orașul — deoarece unitățile Armatei Roșii se apropiau, amenințînd cu încercuirea —, locuitorii au primit ordin să se adune în biserică. Au petrecut acolo o noapte de groază. Prin ferestrele înalte ale bisericii pătrundea un fum negru și se vedeau flăcări. Germanii au mers din casă în casă, au luat tot ce au găsit mai de preț, după care, sistematic, au incendiat toate casele din oraș. Soldații sovietici au pătruns în oraș, trecînd peste ruinele în flăcări, și au izbutit să-i elibereze pe prizonierii rămași fără cămine.

În timpul acestei călătorii pe front am stat de vorbă cu trei aviatori germani — echipajul unui bombardier doborât aproape imediat după efectuarea unui raid asupra orașului Veazma. Toți trei erau aroganți, se lăudau că bombardaseră Londra și erau ferm convinși că Moscova va cădea înainte de

venirea iernii. Susțineau că războiul împotriva Rusiei devenise inevitabil, ca o consecință a războiului împotriva Angliei, deoarece nu era decît o parte a aceluiași război, și că îndată ce Rusia va fi zdrobită vor îngenunchea și Anglia. „Și cu America cum rămîne?“ — i-a întrebat cineva. „Pînă-n America e cale foarte lungă!“ („Amerika, das ist sehr weit“). Au mai pretins că pentru a doborî „Heinkel“-ul lor a fost nevoie de cinci avioane de vînătoare sovietice...

Ofensiva asupra Leningradului

În timp ce Armata Roșie a izbutit să stabilizeze frontul la est de Smolensk, în nord, iar după scurt timp și în sud, situația s-a înrăutățit. Tragedia fără precedent a Leningradului va fi expusă în amănunțime mai încolo, mărginindu-ne aici să menționăm doar pe scurt înaintarea germanilor spre Leningrad. Planul germanilor era ca printr-o lovitură impetuoasă să-și croiască drum prin Pskov, Luga și Gâtchina spre Leningrad și să ocupe orașul, iar în timpul acesta finlandezii să atace dinspre nord. Germanii își propuseseră să execute o a doua manevră de învăluire, ocolind lacul Ilmen și urmînd apoi să se îndrepte spre Petrozavodsk, la est de lacul Ladoga, unde trebuiau să facă joncțiunea cu finlandezii.

La sfîrșitul lunii iunie—începutul lunii iulie, trupele sovietice ale Frontului de nord-vest au suferit o înfrîngere în Ținutul baltic, după care germanii au răzbătut pînă la Ostrov și străvechiul oraș Pskov, de unde, pe direcția nord, mai erau încă circa 300 km pînă la Leningrad. La 10 iulie, germanii au ocupat Ostrovul, iar două zile mai tîrziu Pskovul. O altă grupare de trupe germane înainta rapid în Estonia, după ce ocupase în prealabil Riga și întreaga Letonie, iar unitățile Armatei Roșii se retrăgeau în dezordine spre Tallin, capitala Estoniei și una dintre cele mai importante baze navale sovietice la Marea Baltică. Din cele 30 de divizii de care dispunea inițial Frontul de nord-vest, nu mai rămăseseră acum decît cinci cu efectivul complet, celelalte nemaiavînd decît 10—30% din efectivul normal și din armament²⁹. La 10 iulie, situația devenise aici la fel de catastrofală ca în

²⁹ I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 79.

cele mai grele timpuri ale retragerii trupelor sovietice prin Bielorussia. Germanii aveau o mare superioritate numerică — în infanterie de 2,4 ori, în tunuri de 4 ori, în aruncătoare de mine de aproape 6 ori, fără să mai vorbim de tancuri și aviație³⁰. Pentru a încetini înaintarea germanilor spre Leningrad, au fost aruncate în luptă nu numai trupe regulate, ci și recent constituitele unități ale miliției populare, alcătuite din batalioane de muncitori, studenți și chiar elevi, expresie a elanului de masă, care la Leningrad s-a făcut mai puternic simțit decât în oricare alt oraș sovietic. În plus, la începutul lunii iulie au mai fost mobilizați câteva sute de mii de civili pentru săparea a trei linii de tranșee și a unor șanțuri antitanc, precum și a altor lucrări de apărare rudimentare pe căile de acces spre Leningrad. Aliniamentul de apărare „exterior“ trecea de-a lungul râului Luga.

După cum se recunoaște acum în mod deschis, în această parte a Rusiei nu au existat nici un fel de fortificații, deoarece — cu toate că guvernul sovietic era extrem de preocupat de securitatea Leningradului — înainte de război nimănui nu-i trecuse prin minte că Leningradul ar putea fi amenințat de vreun pericol dispre sud sau sud-vest.

Germanii înaintau fără oprire și au ajuns la râul Luga cu mult înainte ca lucrările de apărare să fi fost terminate. Cu toate acestea, la 10 iulie o bună parte din aliniamentul de apărare de pe Luga a fost ocupată de așa-numita „grupare operativă Luga“, alcătuită din trei divizii de infanterie și trei divizii ale miliției populare din Leningrad. Înaintarea germanilor a fost încetinită, dar ei au izbutit totuși să-și stabilească mai multe capete de pod pe malul nordic al râului Luga.

În același timp, o altă grupare de trupe germane înainta în Estonia de-a lungul malului apusean al lacului Ciud. Pătrunzînd la 7 august pînă la Kunda, pe litoralul Golfului Finic, la est de Tallin, germanii au izolat unitățile sovietice care se retrăseseră spre capitala Estoniei. Încă înainte de aceasta, alte unități germane înaintaseră de-a lungul malului răsăritean al lacului Ciud spre Kinghisepp, astfel încît ame-

³⁰ În cazul acesta, ca și în multe alte cazuri, există o neconcordanță între cifrele prezentate de sovietici și cele date de germani cu privire la forțele angajate în luptă. Potrivit afirmațiilor lui Telpuhovski (op. cit.), germanii ar fi concentrat în vederea ofensivei împotriva Leningradului 700 000 de oameni, 1 500 de tancuri și 1 200 de avioane; germanii, fără a indica vreo cifră în legătură cu numărul oamenilor de care dispunea grupul de armate „Nord“, pretind că în cursul ofensivei împotriva Leningradului acesta nu ar fi avut decât 900 de tancuri și 350 de avioane.

nințarea la adresa Leningradului crescuse foarte mult. Germanii forțaseră riul Narva și înaintau spre fosta capitală a Rusiei nu numai din sectorul Narva—Kinghisepp — unde Armata Roșie suferise pierderi grele în cursul unor lupte înverșunate —, dar și din sectorul Luga; de asemenea, germanii înaintau și spre sud-est de Leningrad, pe la nord și sud de lacul Ilmen, obiectivul lor fiind, evident, izolarea Leningradului dinspre est și joncțiunea cu finlandezii pe malul răsăritean al lacului Ladoga.

În iulie finlandezii au dat și ei lovituri pe două direcții: prin istmul Careliei, spre vechea frontieră, și la est de lacul Ladoga, spre Petrozavodsk, pe malul lacului Onega.

Un episod deosebit de greu a fost încercarea făcută de unitățile sovietice izolate la Tallin de a se evacua pe mare. Timp de peste o lună încercaseră să-i împiedice pe germani să ocupe Tallinul dispre sud. La Tallin se mai afla o bună parte a Flotei militare sovietice din Marea Baltică, și un număr cât mai mare de unități urmau a fi evacuate pe mare. A fost, în felul său, un nou Dunkerque, dar fără acoperire de aviație, deoarece comandamentul Frontului de nord-vest concentrase toate avioanele disponibile în zona Leningradului, unde între timp situația devenise extrem de critică, dat fiind că pe atunci germanii izolaseră, practic, Leningradul dinspre est.

La Tallin se aflau 20 000 de soldați sovietici, care, împreună cu Flota din Marea Baltică, imobilizaseră timp de mai bine de o lună importante forțe germane pe o rază de 15—30 km de oraș. 25 000 de civili fuseseră mobilizați pentru construirea unor fortificații la sud de oraș.

La 19 august, germanii au lansat un atac general spre Tallin, dar, cu sprijinul tunurilor apărării de coastă și ale navelor de război, trupele sovietice și-au menținut pozițiile timp de aproape o săptămână. La 26 august însă, germanii au pătruns în oraș și înaltul comandament sovietic a dat ordin ca Tallinul să fie evacuat, cu atât mai mult cu cât Leningradul avea nevoie stringentă de toate trupele și navele ce mai puteau fi salvate. După două zile de înverșunate lupte de stradă, vasele de transport și navele militare au părăsit rada portului Tallin. Germanii pretindeau că „nici o singură navă” nu va izbuti să plece din Tallin, dar, în realitate, majoritatea navelor, inclusiv nava-amiral „Minsk”, au răzbătut, în ciuda atacurilor neîncetate ale aviației și vedetelor-torpiloare germane și a minelor plutitoare cu care germanii împinziseră Golful Finic. Cîteva distrugătoare, nave

de pază și dragoare au fost pierdute cu ocazia conducerii vaselor prin barajele de mine germane. În cele din urmă, majoritatea navelor, avînd la bord cîteva mii de soldați, au ajuns la Kronstadt sau Leningrad.

Garnizoanele sovietice din Hiuma, Sarema și alte insule situate în fața coastelor estone au rezistat pînă la mijlocul lunii octombrie, cînd 500 de apărători ai insulei Hiuma, rămași în viață, au izbutit, la adăpostul nopții, să ajungă în Peninsula Hanko.

De fapt, abia cînd, după prăbușirea liniei Luga, armatele sovietice s-au retras pînă la Leningrad, au putut ele opri atacul inamicului pe căile apropiate de acces spre oraș. La 11 septembrie, în locul lui Vorosîlov, care-și pierduse complet capul, a fost numit comandant al Frontului Leningrad G. K. Jukov. Trupele care apăraseră căile de acces spre oraș au fost repede regrupate, și apărarea Leningradului a început cu toată energia. Această apărare avea să devină cea mai măreață dintre toate marile povestiri ruse despre dîrzenia umană. Niciodată încă un oraș de mărimea Leningradului nu fusese supus unui asediu de aproape doi ani și jumătate.

Luptele din Ucraina

După cum am văzut, Hitler se hotărîse între timp să ocupe întreaga Ucraină. Abandonînd pentru moment ofensiva asupra Moscovei, el a transferat o parte din trupe în nord pentru a accelera cucerirea Leningradului, dar întăriri și mai puternice a trimis în sud, cu intenția de a ocupa în cîteva săptămîni Ucraina și Crimeea.

La începutul lunii iulie, trupele sovietice au reputat unele succese locale în Ucraina; astfel, de pildă, au oprit înaintarea germanilor spre Kiev la 16—20 km de oraș. Dar la sfîrșitul lunii iulie—începutul lunii august ofensiva fascistă a fost reluată. La 17 august, germanii au ocupat Dnepropetrovskul și au forțat Niprul; trupele sovietice au fost silite să se retragă, în ciuda ordinului dat de Înaltul comandament sovietic de a menține cu orice preț linia Niprului. Apoi au fost ocupate orașele Herson, Nikolaev și Krivoi Rog, centrul extracției minereului de fier.

În sud-vest, românii au izolat Odesa de „continentul“ sovietic. Concomitent germanii au început la nord de Kiev o nouă ofensivă pe direcția generală Konotop—Poltava. În felul acesta, Kievul a devenit la începutul lunii septembrie extremitatea unui ieșind lung, care se îngusta tot mai mult, deoarece germanii înaintaseră mult spre est, atît la nord cît și la sud de capitala Ucrainei.

Aici ajungem la una dintre marile controverse apărute în cursul războiului, de data aceasta nefiind vorba numai de divergențele dintre Hitler și generalii săi, dar și de cele dintre Stalin și Hrușciiov.

Dat fiind că la 9 septembrie germanii înaintau dinspre nord spre Nejin și în sud un alt grup de armate germane pătrunsese adînc în cotul Niprului, iar comandamentul sovi-

etic nu dispunea de rezerve pentru a opri aceste două ofensive ale germanilor, Budionnii și Hrușciiov au hotărît să retragă trupele din ieșindul de la Kiev.

În ziua de 11 septembrie, ei i-au raportat lui Stalin că dispozițiunea lui anterioară — de a trimite din Kiev două divizii de infanterie pentru a opri înaintarea germanilor în nord — nu poate fi executată, că armatele sovietice din Ucraina sînt extrem de slăbite după cîteva săptămîni de lupte grele și că, în ciuda obiecțiilor Marelui cartier general, ei consideră necesară o retragere pe un nou aliniament situat mai la est.

În aceeași zi, într-o convorbire cu comandantul Frontului de sud-vest, generalul Kirponos, Stalin „s-a împotrivit categoric ca orașul Kiev să fie abandonat și ca trupele din ieșindul de la Kiev să fie retrase pe aliniamentul râului Psiol. El a dat ordin ca orașul Kiev să fie menținut cu orice preț, să se trimită la aripa dreaptă a frontului toate forțele ce pot fi scoase de pe alte direcții și, în cooperare cu Frontul Breansk, să fie zdrobită gruparea inamică de la Konotop”³¹. Totodată Stalin l-a eliberat pe Budionnii din funcția pe care o ocupa, numind în locul lui pe S. K. Timoșenko, mareșal al Uniunii Sovietice, care și-a luat funcția în primire la 13 septembrie.

În ziua aceea, coridorul dintre Lohvița și Lubnî, prin care puteau fi retrase cele patru armate ale Frontului de sud-vest, ajunsese să nu mai măsoare în lățime decît 30—40 km. Două zile mai tîrziu, mari unități de tancuri germane au închis acest coridor.

Ajungem acum la punctul culminant al controversei dintre Marele cartier general și comandamentul zonei strategice de sud-vest.

„La 14 septembrie, șeful statului-major al Frontului de sud-vest, generalul-major Tupikov, a socotit de datoria lui să-l mai informeze încă o dată pe șeful Marelui stat-major, mareșalul Șapoșnikov, despre situația catastrofală în care se aflau trupele frontului. «Începutul catastrofei pe care v-am expus-o este o chestiune de zile». Șeful Marelui stat-major a calificat raportul generalului-major Tupikov drept alarmist și, cerînd comandamentului zonei strategice și frontului să-și păstreze sîngele rece, a reamintit comandanților: «Dispozițiunile pe care tov. Stalin vi le-a dat la 11.9 trebuie executate»”³².

³¹ I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 107.

³² Op. cit., p. 108.

La 16 septembrie, germanii au închis coridorul și patru armate sovietice au fost încercuite... Una dintre ele, a 37-a, mai menținea în sectorul Kiev un cap de pod cu o rază de aproximativ 25 km. Toate aceste trupe — se spune în „Istoria războiului” —, care suferiseră deja pierderi grele, „erau dezorganizate și pierduseră în mare măsură capacitatea de luptă... Și totul ar fi putut fi evitat dacă Marele cartier general și-ar fi dat la timp consimțământul la propunerea făcută de S. M. Budionni și N. S. Hrușciiov”³³.

Dar, întrucât Marele cartier general nu încuviințase o retragere generală, Consiliul militar al zonei strategice de sud-vest a luat, după cum afirmă „Istoria războiului”, cu de la sine putere hotărîrea de a abandona Kievul și de a scoate trupele Frontului de sud-vest din încercuire. Cum frontul inamicului de pe rîul Psiol nu era încă consolidat, această hotărîre era singura ieșire rațională din situația creată, deși, incontestabil, retragerea trupelor era legată de mari dificultăți. „La 16 septembrie, hotărîrea luată de Consiliul militar al zonei strategice de sud-vest a fost transmisă verbal generalului-colonel M. P. Kirponos prin intermediul șefului direcției operații a Frontului de sud-vest, generalul-maior I. H. Bagramian, care venise de la statul-major al zonei strategice la Priluki, unde se afla statul-major al Frontului sud-vest.

În loc să aducă imediat la îndeplinire această hotărîre, generalul-colonel M. P. Kirponos s-a îndoit de autenticitatea ei, deoarece era în contradicție cu ordinul dat de Stalin. După lungi ezitări, comandantul a întrebat în cele din urmă Marele cartier general dacă să execute sau nu dispozițiunile Consiliului militar al zonei strategice de sud-vest”³⁴.

Abia în seara zilei de 17 septembrie, la ora 23,40, Șapoșnikov, din ordinul Marelui cartier general, a răspuns că Înalțul comandament autorizează abandonarea Kievului, dar nu a pomenit nimic despre retragerea trupelor la rîul Psiol. În felul acesta au fost pierdute două zile, în care numeroase trupe sovietice ar fi putut răzbate. După aceea au început încercări neorganizate de a ieși din încercuire. Dezorganizarea era agravată de faptul că nu exista legătură între statele-majore ale armatelor. Așa, de pildă, Armata a 37-a, izolată de celelalte armate, a mai continuat timp de două zile lupta, lipsită de orice speranță, pentru Kiev, ca abia după

³³ Ibid.

³⁴ Op. cit., p. 109.

aceea să înceapă să-și croiască drum prin luptă, dar fără nici o șansă de succes.

Numai câteva unități au izbutit să iasă din încercuire — de pildă un detașament de 2 000 de oameni de sub comanda generalului Bagramian. În urma detașamentului veneau mașinile statului-major al frontului și ale Consiliului militar, dar ele au fost încercuite de tancuri germane. A început o luptă în care generalul Kirponos a fost rănit mortal, iar M. A. Burmistenko, membru în Consiliul militar și secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist din Ucraina, și generalul-maior V. I. Tupikov, șeful statului-major al frontului, au fost uciși. Nu au scăpat decît cîțiva lucrători ai statului-major. Zeci de mii de soldați, sute de ofițeri și lucrători politici au pierit în această luptă inegală sau au fost luați prizonieri. Mulți au căzut prizonieri, fiind răniți ³⁵.

Germanii afirmă că în încercuirea de la Kiev Wehrmachtul ar fi făcut nu mai puțin de 665 000 de prizonieri. Potrivit „Istoriei războiului“, la începutul operației de la Kiev Frontul de sud-vest avea 677 085 de oameni. Din acest total, 150 541 au putut evita încercuirea. Trupele încercuite au luptat cea mai mare parte a lunii septembrie, suferind pierderi foarte grele, iar unele dintre ele au izbutit să iasă din încercuire. A căzut în mîinile germanilor cel mult o treime din efectivul trupelor încercuite ³⁶. Numărul total al militarilor luați prizonieri era deci de circa 175 000.

Rămîne întrebarea dacă Stalin nu avusese totuși dreptate cînd a căutat să mențină cu orice preț ieșindul de la Kiev. În „Istoria războiului“ este exprimată ideea că această victorie repurtată de germani în Ucraina ar fi încurcat în mare măsură planurile strategice ale Marelui stat-major german ³⁷. Afirmatia aceasta coincide și cu punctul de vedere predominant în Germania. După părerea cîtorva generali germani de frunte, timpul pierdut cu operația de la Kiev ar fi răsturnat în bună parte planul Înaltului comandament german de a ajunge la Moscova înainte de venirea iernii. Astfel, Hitler considera bătălia pentru Kiev drept cea mai mare greșală strategică comisă în întreaga campanie din est. Aceeași părere era împărtășită și de Guderian, care a calificat bătălia pentru Kiev drept un mare succes tactic, dar se în-doia că din ea ar putea rezulta mari avantaje strategice ³⁸.

³⁵ Op. cit., p. 110. Budionnii, Timoșenko și Hrușciiov au scăpat din Kiev, plecînd pe calea aerului.

³⁶ Op. cit., p. 111.

³⁷ Ibid.

³⁸ H. Guderian, op. cit., p. 225—226.

Guderian a găsit o oarecare consolare — ce-i drept, nu prea mare — la gândul că, deși „a trebuit să se renunțe la asaltul Leningradului și să se treacă, în schimb, la asedierea lui“, acum se deschidea o bună perspectivă de a ocupa bazinul Donetului și de a atinge Donul. Nu reiese însă prea clar dacă pe vremea aceea era întru totul de acord cu Înaltul comandament german, care considera că „inamicul nu mai este în stare să creeze un front de apărare trainic sau să opună o rezistență serioasă în zona de acțiune a grupului de armate „Sud“.

Fapt este însă că germanii au rupt frontul din Ucraina pe o întindere de peste 300 km, au năvălit prin această breșă și în următoarele două luni au ocupat întreaga Ucraină de la est de Nipru, aproape întreaga Crimee și au fost împinși puțin înapoi de-abia după ce ocupaseră Rostovul.

Deși Odesa a fost oficial proclamată „oraș-erou“, apărarea ei în perioada 5 august—16 octombrie de către forțele Armatei independente de litoral împotriva unei divizii germane și a optsprezece divizii românești nu a constituit, în realitate, decît un episod din tabloul general al operațiilor militare din 1941.

Ajungînd la începutul lunii august pînă la litoralul Mării Negre, inamicul a izolat Odesa de Ucraina „continentală“, dar această bază navală sovietică din partea apuseană a Mării Negre continua să mențină legătura pe mare atît cu Crimeea cît și cu Caucazul. Flota și infanteria marină din Marea Neagră au jucat un rol important în apărarea Odesei, unde la sfîrșitul lunii august au început lupte deosebit de grele, pierderile în oameni atîngînd 40% din totalul efectivelor, iar la infanteria marină — 70—80%. Pentru a menține Odesa cît mai mult timp posibil — ea imobilizînd forțe considerabile ale inamicului —, au fost trimise pe mare întăriri, inclusiv un oarecare număr de excelente aruncătoare de mine cu reacție („Katiușe“), a căror producție în masă tocmai începuse.

Este semnificativ că, în ciuda superiorității aeriene a germanilor, ei n-au reușit să întrerupă comunicațiile maritime regulate dintre Odesa și celelalte porturi sovietice din Marea Neagră, legătura putînd fi menținută tot timpul cît a durat asediul orașului. Autoritățile sovietice au izbutit chiar să evacueze pe mare în Caucaz 350 000 de civili, adică aproximativ jumătate din populația Odesei, precum și circa 200 000 de tone de utilaj industrial.

Cînd germanii au ocupat aproape întreaga Crimee, cu ex-

cepția Sevastopolului, 80 000 de soldați sovietici și o mare cantitate de armament au fost transferate cu succes, pe mare, din Odesa la Sevastopol și în Caucaz, și aceasta în ciuda actelor de sabotaj ale unor agenți ai inamicului care în toiul operației de evacuare au incendiat numeroase instalații portuare³⁹.

Odesa a căzut după două luni și jumătate de lupte extrem de înverșunate, în care ambele părți au suferit pierderi grele. După datele izvoarelor sovietice, românii au pierdut la Odesa 110 000 de oameni. Comandamentul român a declarat el însuși că de la începutul războiului și pînă la 10 octombrie 1941 pierderile armatei române s-au ridicat la 70 000 de oameni uciși și 100 000 de răniți. Odesa și întregul teritoriu dintre Nistru și partea vestică a Bugului urmau să fie încorporate la România sub denumirea de „Transnistria” După cum vom vedea mai departe, regimul de ocupație român se deosebea sensibil de cel al germanilor.

Dacă la răsărit de Kiev germanii au luat 175 000 sau 600 000 de prizonieri — acesta nu este decît un aspect al problemei ; altul este însă : ce anume a însemnat acest lucru din punct de vedere pur uman.

În tot cursul războiului, Comisariatul poporului pentru afacerile externe a publicat lungi note despre tratamentul prost la care erau supuși prizonierii de război ruși sau despre atrocitățile săvîrșite de germani în teritoriile ocupate ale Uniunii Sovietice. Dar în Occident cei ce citeau aceste note în 1941—1943 nu credeau, în cel mai bun caz, decît jumătate din ce era scris în ele. În afară de știrile despre atrocitățile comise de germani în regiunile nu prea întinse de lîngă Moscova, eliberate în iarna 1941—1942, informațiile din prima mîină despre ocupația germană și despre felul în care-i tratau germanii pe prizonierii de război erau încă foarte sărăcăcioase. Adevărul a început să fie cunoscut abia după Stalingrad, cînd trupele sovietice au eliberat regiuni întinse. Și nici atunci nu s-a aflat tot adevărul. Întreaga monstruozitate a acestui adevăr a început să iasă la iveală abia după eliberarea Poloniei, cu uriașele ei lagăre ale morții, și după ocuparea Germaniei, cînd s-a putut, în sfîrșit, afla cu precizie ce au pătîit cetățenii sovietici deportați ca niște sclavi la muncă în Germania sau luați prizonieri, în special în 1941—1942.

Încă multă vreme după ce războiul se sfîrșise, nu se vor-

³⁹ I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 118.

bea decît foarte puţin despre cei ce fuseseră luaţi prizonieri în primele zile. Au trecut ani înainte ca în U.R.S.S. să se discute deschis despre tragedia prizonierilor de război. Cea mai impresionantă descriere a soartei pe care au avut-o oamenii încercuiţi lângă Kiev a apărut abia douăzeci de ani mai târziu — este vorba de o nuvelă publicată în „Novii Mir“ în ianuarie 1963. Cu toată forma ei literară, autenticitatea celor relatate în nuvelă nu poate fi pusă la îndoială.

În cele treizeci de pagini ale nuvelei, intitulată „Prin noapte“, autorul ei, Leonid Volînski, a izbutit să evoce istoria prizonieratului german cu o vigoare impresionantă.

Povestea începe la 17 septembrie 1941 într-un sat ucrainean, cînd cercul german era pe punctul de a se închide în jurul ruşilor.

„Mulţi ani după aceea, am citit o carte a lui von Tippelskirch, un general german, care a scris că încercuirea trupelor noastre la est de Kiev a imobilizat numeroase forţe germane, dejucînd astfel planul lui Hitler, deoarece a întîrziat ofensiva acestuia asupra Moscovei.

Nu începe îndoială că așa a și fost... Dar nu știam nimic despre aceasta. Pentru sutele de mii de oameni care încercau în nopțile acelea să străpungă încercuirea germană... bîlbîind prin păduri și mlaștini, sub o ploaie de bombe și obuze germane... totul n-a fost decît o mare și inexplicabilă tragedie.“

În acea noapte de 17 septembrie autorul rătăcea pe drum ; două sau trei mii de mașini erau în flăcări ; era important ca ele să nu cadă în mîinile germanilor. Tot în noaptea aceea el a văzut un grup de zece ofițeri superiori care mergeau spre Lohvița (unde se credea că există o spărtură în încercuirea inamică) și l-a recunoscut printre ei pe comandantul frontului, generalul Kirponos.

„Abia cîțiva ani mai târziu am auzit că el s-a sinucis în noaptea aceea sau, poate, în noaptea următoare, după ce a refuzat să plece cu avionul ce-i fusese trimis, cu mare greutate, pentru a-l scoate de acolo... Rămășițele sale pămîntești au fost ulterior reînmormîntate la Kiev. Împreună cu el a murit și Burmistrenko, membru al consiliului său militar, care înainte de război a fost al doilea secretar al C.C. al P.C. din Ucraina“⁴⁰.

⁴⁰ În „Istoria războiului“ nu se pomeneste despre faptul că generalul Kirponos s-ar fi sinucis, afirmîndu-se că a fost „ucis“.

A doua zi dimineată, autorul împreună cu alți trei soldați, văzînd că se apropie tancurile germane, s-au ascuns într-o ripă. Dar germanii i-au observat și au îndreptat tunurile spre ripă. Un om a fost ucis, dar ceilalți trei s-au predat. (Autorului i-a trecut prin minte să se sinucidă, dar numai atît.) Un soldat german, om cumsecade la prima vedere, le-a tras cîte o palmă peste față și le-a ordonat să-și golească buzunarele. Urmați de aproape de un tanc, ei au trebuit să alerge pînă la un sat numit Kovali. Pînă spre sfîrșitul zilei, aici au fost strînși 10 000 de prizonieri.

În dimineata următoare, „comisarilor, comuniștilor și evreilor“ li s-a ordonat să iasă înainte, după ce sosiseră vreo cincisprezece SS-iști în uniforme negre și avînd un cap de mort la bonetă. Aproximativ trei sute de oameni au venit în față, au fost dezbrăcați pînă la brîu și aliniați în curte. Apoi interpretul, un om tînăr, care vorbea cu un pronunțat accent galițian, a început să țipe că mai trebuie să fie unii care se ascund și că cine denunță pe un comunist, comisar sau evreu poate să ia hainele și celelalte bunuri ale acestuia. „Și printre zece mii de oameni, se vor găsi întotdeauna zece sau douăzeci de astfel de indivizi; poate să nu fie un procent mare, dar aceștia există. Astfel de oameni există și vor exista întotdeauna.“ Și astfel, pînă la urmă, au fost împușcați patru sute de prizonieri, fiind luați cîte zece, după ce au fost puși să-și sape singuri mormintele.

„Toți au murit în mod demn, afară de unul, care scotea tipete sfișietoare tîrîndu-se la picioarele SS-iștilor: «Nu mă omoriți! Mama mea este ucraineană». Un SS-ist l-a izbit atît de tare cu piciorul în față, încît i-au sărit dinții și apoi a fost dus spre locul de execuție, tîrîndu-și picioarele goale prin țărîină“.

Prizonierii rămași în viață au fost duși la început într-un lagăr, apoi în alt lagăr, iar soldații — „băieți obișnuiți, aparent oameni buni, poate chiar muncitori germani“ — împușcau imediat pe oricine rămînea în urmă sau cădea pe drum. Restul acestei istorii este un permanent șir de suferințe și umiliri care i-au făcut pe prizonieri să piardă repede orice înfățișare și demnitate omenească. Autorul împreună cu alți doi oameni au reușit să evadeze, dar acestea au fost niște fericite excepții.

Evacuarea industriei

Evacuarea industriei amenințate de invazia germană a constituit, aproape de la începutul războiului, una dintre principalele preocupări ale guvernului sovietic. Încă din primele zile ale războiului fuseseră pierdute două mari centre industriale — Riga și Minsk. Dar în Lituania, în restul Letoniei, în Bielorusia și în Ucraina apuseană nu existau întreprinderi industriale deosebit de importante. Cele mai însemnate regiuni industriale din partea europeană a Uniunii Sovietice în pericol de a fi ocupate de germani sau distruse de aviația germană, erau, în primul rînd, întreaga Ucraină centrală și răsăriteană — cuprinzînd raioanele Harkov, Dnepropetrovsk, Krivoi Rog, Nikopol, Mariupol și bazinul Donețului — și, în al doilea rînd, zonele industriale Moscova și Leningrad.

Indiferent dacă în primele săptămîni ale războiului guvernul sovietic considera sau nu posibil ca germanii să ajungă pînă la Moscova, Leningrad, Harkov sau pînă în bazinul Donețului, el a avut perfectă dreptate cînd a hotărît să nu riște și a stabilit în principiu ca toate întreprinderile mai importante, și în special industria de război, să fie evacuate în răsărit. El știa de la început că, dacă germanii aveau să ocupe regiuni întinse din Rusia europeană, evacuarea industriei va fi pentru U.R.S.S. o chestiune de viață și de moarte.

Evacuarea industriei în a doua jumătate a anului 1941 și la începutul anului 1942, precum și „dispersarea” ei în răsăritul țării trebuie considerată drept una dintre cele mai impresionante realizări ale Uniunii Sovietice în timpul războiului.

Pentru a spori mult producția de război și totodată pentru a reorganiza întreaga industrie de război pe o bază nouă

era necesar ca industria grea aflată în regiunile apusene și centrale ale Rusiei europene și ale Ucrainei să fie rapid mutată departe în interiorul țării, unde ar fi fost ferită nu numai de armata germană, dar și de aviația germană. La 4 iulie, Comitetul de stat pentru apărare dăduse președintelui Comitetului de stat al planificării, N. A. Voznesenski, însărcinarea de a elabora un plan amănunțit pentru crearea în răsărit a principalei baze economice-militare. A fost trasată sarcina de a se organiza „folosirea resurselor de care dispun întreprinderile de pe Volga, din Siberia apuseană și din Ural, precum și a resurselor și întreprinderilor evacuate în regiunile arătate. La elaborarea planului se va ține seama atât de întreprinderile de bază cât și de cele conexe pentru a se putea obține produse complete“.

Evacuarea întreprinderilor industriale în Ural, în regiunea Volgăi, în Siberia apuseană și în Asia centrală a început într-un stadiu foarte timpuriu al războiului și nu s-a făcut numai din centrele industriale direct amenințate de germani, ci și din alte regiuni. Astfel, încă la 2 iulie s-a luat hotărârea de a se muta la Magnitogorsk laminorul de blindaje de la uzina din Mariupol, deși acest din urmă oraș se mai afla la sute de kilometri de linia frontului. A doua zi, Comitetul de stat pentru apărare, după ce a aprobat planurile de producție a armamentului de artilerie și infanterie pentru următoarele luni, a hotărât să mute în răsărit 26 de uzine de război din Leningrad, Moscova și Tula. În aceeași săptămână s-a hotărât să se trimită în răsărit o parte din utilajul, muncitorii, tehnicienii și inginerii secției de motoare diesel de la Uzina „Kirov“ din Leningrad și de la Uzina de tractoare din Harkov. O altă mare uzină de motoare de tancuri a fost transferată din Harkov la Celeabinsk în Ural.

Totodată s-a hotărât ca o serie de întreprinderi să treacă la producția de război; așa, de pildă, Fabrica de automobile din Gorki a fost trecută la producția de motoare pentru tancuri. Aceste două hotărâri au stat la baza creării în regiunea Volga—Ural a unui puternic complex pentru producția în masă a tancurilor. Măsuri similare au fost luate și în privința industriei constructoare de avioane.

Intrucât amenințarea germană la adresa Ucrainei răsăritene creștea, s-a luat hotărârea de a fi evacuate neîntârziat marile întreprinderi, ca, de pildă, oțelăriile din Zaporoje („Zaporojstal“). La 7 august s-au dat dispozițiuni de a se evacua din Dnepropetrovsk uriașa uzină de țevi. Primul tren cu utilaj uzinal a plecat la 9 august, iar cel de-al nouălea

tren a sosit în Ural, la Pervouralsk, în ziua de 6 septembrie. La 24 decembrie uzina a și început să producă.

În cursul lunii august au mai fost evacuate numeroase alte mari întreprinderi. Demontarea și încărcarea utilajului se făceau fără întrerupere, ziua și noaptea, adesea sub bombardamentele aviației inamice. Proporțiile operației pot fi apreciate după faptul că pentru evacuarea întregului utilaj și a stocurilor de materii prime numai ale Uzinei „Zaporojstal” au fost necesare 8 000 de vagoane. Majoritatea utilajului — în greutate de 50 000 de tone — a fost folosită la Combinatul metalurgic din Magnitogorsk.

Cu ceva mai puțin succes a fost efectuată evacuarea unei serii de întreprinderi aflate în bazinul Donețului, pe care germanii l-au ocupat mai repede decât se credea. Aici a fost aplicată pe scară largă tactica „pământului pîrjolit”. Și centrala hidroelectrică de pe Nipru a fost, cel puțin în parte, distrusă de ruși în retragere. S-a izbutit totuși să se salveze destul de mult — din iunie și pînă în octombrie au fost evacuate din Ucraina în total 283 de întreprinderi industriale și 136 de uzine mai mici.

Mai greu a fost, în condițiile grele din primele săptămîni ale invaziei, să se evacueze întreprinderile industriale din Bielorusia, cu atît mai mult cu cît căile ferate erau supuse unor neîntrerupte bombardamente. Și totuși au fost evacuate din Bielorusia, în special din regiunile ei răsăritene (Gomel și Vitebsk), peste 100 de întreprinderi (ce-i drept, mai puțin importante decât uzinele din Ucraina).

Evacuarea uzinelor din Leningrad, inclusiv a muncitorilor, a început în iulie, după ce germanii au atins riul Luga. Nu s-a izbutit însă să se evacueze decît 92 de întreprinderi specializate în producția de război, precum și unele secții ale uzinelor „Kirov” și „Ijora”. Celelalte au rămas în Leningrad, după ce germanii interceptaseră toate liniile de cale ferată.

Evacuarea masivă a industriei din Moscova a început abia la 10 octombrie, cînd germanii se aflau deja în raionul Veazma. Dar pînă la sfîrșitul lunii noiembrie au fost trimise de aici în răsărit 498 de întreprinderi, cu circa 210 000 de muncitori. Pentru transportul lor au fost necesare nu mai puțin de 71 000 de vagoane. Tot în acele grele luni de iarnă s-au depus eforturi pentru a se evacua din regiunile amenințate — Kursk, Voronej și Caucazul de nord — stocuri cît mai mari de alimente, precum și utilajul multor întreprinderi ale industriei ușoare.

Această fantastică strămutare de uzine și oameni în răsărit s-a efectuat cu destul de mari greutate. În unele mari noduri de cale ferată, ca, de pildă, la Celeabinsk, s-au produs imense aglomerări; întrucît deplasarea se desfășura la sfîrșitul toamnei și în cursul iernii, cei evacuați în Ural, Siberia, Kazahstan au călătorit în condiții foarte grele.

Din iulie și pînă în noiembrie 1941 au fost transferate în răsărit, în total, nu mai puțin de 1 523 de întreprinderi industriale (dintre care 1 360 de uzine mari): 226 în regiunea Volgăi, 667 în Ural, 244 în Siberia apuseană, 78 în Siberia răsăriteană și 308 în Kazahstan și Asia centrală. În total au fost transportate pe căile ferate 1 500 000 de vagoane cu „încărcături în cadrul evacuării“.

Această transferare a industriei în răsărit, efectuată în 1941, în toiul invaziei germane, a fost, firește, în felul ei o realizare fără egal. Ar fi însă naiv să se creadă că toate întreprinderile industriale cît de cît importante au fost evacuate la timp sau aduse în stare de a nu mai putea lucra.

După război guvernul sovietic a declarat în mod oficial că germanii și aliații lor au distrus în U.R.S.S. 6 000 000 de case de locuit, 25 000 000 de oameni rămînînd fără adăpost; au sacrificat sau au scos din țară 7 000 000 de cai, 17 000 000 de vite cornute mari, 20 000 000 de porci etc.; au distrus 31 850 de întreprinderi industriale, în care lucrau circa 4 000 000 de oameni; au distrus sau au scos din țară 239 000 de electromotoare și 175 000 de mașini-unelte pentru așchieria metalului ⁴¹. Cifrele acestea arată că o parte însemnată a utilajului industrial nu a fost evacuată.

În toiul luptelor de lîngă Moscova, și mai ales după începerea contraofensivei Armatei Roșii, clasa muncitoare sovietică a pășit cu o dublă energie la reinstalarea în noile localități a uzinelor de război evacuate. Uriașa muncă organizatorică se îmbina cu spiritul de sacrificiu aproape fără seamăn al maselor, căci bărbații și femeile care au repus în funcțiune uzinele de război evacuate au trebuit să muncească în timpul iernii, avînd o hrană cu totul insuficientă și locuind în condiții foarte proaste.

În octombrie au fost evacuate din Moscova la Kuibîșev numeroase instituții de stat, printre care comisariatele poporului pentru industria constructoare de avioane, de tancuri, pentru armament, siderurgie și muniții. N. A. Voznesenski, președintele Comitetului de stat pentru planificare, a primit

⁴¹ Vezi „Vneșneaia politika Sovetskovo Soiuzu, 1946“, Moscova, 1947, p. 296—297.

dispozițiuni să trimită la Moscova, la intervale de 5—6 zile, rapoarte asupra mersului lucrărilor de refacere și punere în funcțiune a întreprinderilor din industria de armament. Tot la Kuibîșev a fost evacuată și o parte din aparatul C.C. al partidului, iar conducerea acesteia „a fost autorizată să dea... indicații și dispozițiuni comitetelor regionale Volga, Ural, Asia centrală și Siberia în problemele de organizare a industriei legate de evacuarea întreprinderilor industriale în aceste regiuni, precum și în problema colectării de produse agricole”⁴². În centre industriale ca, de pildă, Gorki, Kuibîșev, Celeabinsk, Novosibirsk, Sverdlovsk, Magnitogorsk, Tașkent și altele au fost create „centre de recepționare a întreprinderilor evacuate”.

Numeroase uzine evacuate au fost contopite cu întreprinderi locale; astfel, o mare uzină de tancuri evacuată din Ucraina s-a contopit cu o serie de uzine locale, formînd un mare combinat, care a căpătat denumirea de Uzina de tancuri din Ural „I. V. Stalin”, iar Uzina de tractoare din Celeabinsk s-a unit cu Uzina de motoare diesel evacuată din Harkov și cu Uzina „Kirov” din Leningrad, formînd așa-numitul „Tankograd”.

Unii „giganți industriali” n-au putut fi instalați într-un singur oraș și au trebuit să fie descentralizați; așa, de pildă, o parte a Uzinei de rulmenți din Moscova a fost evacuată la Saratov, alta — la Kuibîșev, iar o a treia — la Tomsk. Toate acestea au creat o serie de noi probleme organizatorice.

În timpul războiului am avut ocazia să stau de vorbă cu numeroși muncitori și muncitoare evacuați toamna tîrziu sau la începutul iernii 1941—1942 în Ural sau Siberia. Povestea cum întreprinderi întregi și milioane de oameni au fost evacuați în răsărit, cum aceste întreprinderi au fost apoi refăcute într-un timp record și în condiții nemaipomenit de grele și cum în 1942 au izbutit să-și sporească enorm de mult producția este, în primul rînd, povestea unei dîrzenii umane de necrezut. În majoritatea localităților, condițiile de trai erau îngrozitoare, și adesea se făcea resimțită lipsa de alimente. Oamenii munceau fiindcă știau că e absolut necesar, lucrau cîte douăsprezece, treisprezece și paisprezece ore pe zi; trăiau într-o mare tensiune nervoasă, își dădeau seama că niciodată nu fusese atîta nevoie de munca lor. Mulți au depus eforturi atît de mari, încît s-au îmbolnăvit și au murit. Toți acești oameni știau cîte pierderi suferă trupele și,

⁴² I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 149.

întrucît ei se aflau departe de front, nu prea cîrteau. În vremuri în care soldații erau expuși unor suferințe și primejdii atît de mari, populația civilă nu avea dreptul să se eschiveze nici chiar de la cea mai grea și mai istovitoare muncă. În toiul iernii siberiene, unii trebuiau să meargă pe jos la lucru cinci, opt sau zece kilometri, apoi lucrau cîte douăsprezece ore sau mai mult și după aceea se întorceau acasă tot pe jos — și așa zi de zi, lună de lună.

Presa sovietică nu pomenea însă decît rareori de greutățile deosebite provocate de lipsurile din timpul războiului. De pildă, într-o hotărîre a guvernului din 11 septembrie 1941 se sublinia necesitatea de a se face economie de oțel și beton armat, recurgîndu-se la acestea „numai cînd folosirea altor materiale este, din punct de vedere tehnic, inadmișibilă”. De aceea, numeroase clădiri industriale au fost, mai ales în 1941, construite din lemn.

„Aceste clădiri nu încîntau privirea prin frumusețe arhitecturală, erau chiar nearătoase... Mari clădiri din lemn au fost ridicate în numai 15—20 de zile... Noaptea se lucra la lumina torțelor și a unor focuri aprinse în acest scop. Energia electrică abia dacă ajungea să asigure funcționarea mașinilor-unelte, montate sub cerul liber. Lămpile erau fixate de copaci.

Iarna, într-unul din cartierele periferice ale Sverdlovskului, unde avea loc reasamblarea Uzinei «Bolșevik», evacuată din Kiev, putea fi văzut următorul tablou: sub pinii de care atîrnau becuri electrice lucrau mașini-unelte...

Tot pe vremea aceea, într-un oraș din regiunea Volgăi se construiau noile clădiri ale celei mai mari uzine producătoare de avioane din țară... Acoperișul nu fusese încă așezat, dar mașinile-unelte erau deja în funcțiune. Era un ger năprasnic, de —40°, oamenii însă nu-și părăseau locurile de muncă. La 10 decembrie — paisprezece zile după sosirea ultimului tren cu utilaje —, pe poarta uzinei a ieșit primul avion de vîntătoare Mig, asamblat din piese evacuate. Pînă la sfîrșitul lunii au și fost produse 30 de avioane de acest tip și 3 avioane de asalt Il-2.

Într-un ritm rapid a fost reînstatată în Ural și Uzina de tancuri din Harkov. La 19 octombrie a părăsit Harkovul ultimul grup de muncitori, iar la 8 decembrie constructorii de tancuri din Harkov au asamblat din piese și subansamble

aduse cu ei primele 25 de tancuri T-34 și le-au trimis pe front“⁴³.

Deși în decurs de patru-cinci luni o bună parte din industria grea sovietică, în special cea de război, a fost evacuată cu succes în răsărit, operația a fost însoțită de o inevitabilă scădere a producției. Aproape un an — cam din august 1941 pînă în august 1942 —, Armata Roșie a dus o foarte mare lipsă de armament și muniții, iar începînd din octombrie 1941 și pînă în primăvară această lipsă a căpătat un caracter aproape catastrofal. După cum vom vedea, ea a fost una dintre principalele cauze pentru care bătălia de lîngă Moscova nu a fost încununată de un succes deplin al trupelor sovietice, ci doar de unul parțial. Aceasta explică în mare măsură și grelele înfrîngeri suferite de trupele sovietice în vara anului 1942.

Cu toate acestea, imediat după invazia germană, producția de război a sporit considerabil. În 1941 industria sovietică de avioane a produs în total circa 16 000 de avioane de toate tipurile, dintre care peste 10 000 după începerea războiului, în special între iulie și octombrie. Nu mai puțin impresionante sînt cifrele producției de tancuri și de alte categorii de armament; în a doua jumătate a anului 1941, producția de muniții de toate felurile a depășit de aproape trei ori nivelul producției din prima jumătate a anului. Din păcate, în octombrie această creștere, practic, a încetat.

Industria sovietică de război se lovea în răsărit de dificultăți uriașe. Nu toți muncitorii fabricilor evacuate putuseră fi trimiși în noile locuri o dată cu utilajul; din diferite motive, utilajul nu era însoțit decît de 40—50% din muncitorii respectivi. La început s-a resimțit și o foarte serioasă lipsă de anumite materii prime. Înainte oțelurile de calitate destinate plăcilor de blindaj erau produse mai ales în Ucraina răsăriteană; din această cauză, numeroase întreprinderi din răsărit au fost nevoite să-și modifice fundamental procesul de producție. Această modificare a determinat o scădere temporară a randamentului furnalelor și cuptoarelor Martin. Se resimțea, de asemenea, o foarte mare lipsă de molibden și mangan. O mare cantitate de mangan se extrăgea în raionul Nikopol, acum ocupat de germani. Au trebuit deschise noi mine de mangan în Ural și Kazahstan, unde condițiile de sol și de climă creau dificultăți de necrezut. Minerii din Nikopol, care aduseseră în răsărit utilajul

⁴³ Op. cit., p. 150—151.

minier, au început, cu ajutorul unor muncitori locali, să extragă minereu de mangan într-un raion îndepărtat al regiunii Sverdlovsk, unde cu puțin timp înainte de război începuse construirea unei mine de mangan. Ulterior organizarea producției de feromangan la uzina din Kușva, în Kuzbass și la Magnitogorsk a fost considerată drept „o importantă victorie a metalurgiștilor, egală ca însemnătate cu câștigarea unei mari bătălii“. Un exemplu la fel de remarcabil de dârzenie umană l-a constituit construirea minelor de molibden în stepa aridă de lângă lacul Balhaș, din Asia centrală.

O dată cu ocuparea de către germani a bazinului Donețului, Uniunea Sovietică a pierdut peste 60% din extracția de cărbune, din care cauză a trebuit sporită extracția acestuia în Ural, în Kuzbass și Karaganda. În decembrie 1941 s-a hotărât ca în următoarele trei luni să intre în exploatare 44 de mine noi. Au fost, de asemenea, depuse eforturi desperate pentru a se spori în răsărit producția de aluminiu, nichel, cobalt, zinc, țigăi, substanțe chimice etc.

Situația critică ce se crease este foarte pregnant descrisă în „Istoria războiului“.

„În toamna târzie a anului 1941, patria noastră a trecut, atît sub raport militar cît și sub raport economic, prin zile foarte grele. Frontul cerea muniții și armament în cantități tot mai mari. Dar din cauza evacuării s-a redus numărul uzinelor și întreprinderilor producătoare de materiale necesare frontului. La sfîrșitul lunii octombrie 1941 nu mai lucra nici una dintre uzinele metalurgice din sud. Pe vremea aceea nu ne mai rămăseseră decît 38,4% din furnalele aflate în funcțiune la 1 iunie 1941, 52,6% din cuptoarele Martin, 38,6% din cuptoarele electrice, 52,2% din laminoare. În comparație cu iunie 1941, producția de metal reprezenta: la fontă — 32,9%, la oțel — 42,3%, la laminate — 42,5%. Nu funcționa nici un singur convertizor. În decembrie 1941, producția de fontă a scăzut față de cea din iunie de mai bine de patru ori, iar cea de oțel și laminate de peste trei ori.

Am pierdut toate minele din bazinul Donețului și din bazinul Moscova. Producția de laminate din metale neferoase s-a redus de 430 de ori, iar cea de rulmenți de 21 de ori.

Producția globală a industriei sovietice, luată în ansamblu, a scăzut din iunie pînă în noiembrie 1941 de 2,1 ori. În ultimele două luni ale anului 1941, nivelul producției în aproape toate ramurile industriale a fost cel mai scăzut din întreaga perioadă a Marelui Război pentru Apărarea Patriei.

Din luna octombrie a început să scadă și producția de avioane. Fenomenul a coincis cu perioada strămutării industriei aeronautice.... În noiembrie 1941 au fost construite de 3,6 ori mai puține avioane decât în septembrie... industria aeronautică nu a completat grelele pierderi suferite de aviația sovietică în bătăliile crâncene de lângă Moscova și Lenin-grad, ca și în alte sectoare ale frontului sovieto-german... Numai mobilizarea întregului parc de avioane al țării și concentrarea lui pe principalele direcții au permis forțelor aeriene militare sovietice să întreprindă intense acțiuni de luptă în iarna 1941—1942.

Frontul ducea și o mare lipsă de tancuri.... La sfârșitul anului 1941 se crease o situație foarte gravă în industria producătoare de muniții... Într-o situație foarte grea se aflau întreprinderile care trebuiau să execute pentru prima oară comenzi pentru armată. Din 30 de întreprinderi depinzând de Comisariatul poporului pentru agricultură și trecute la producția de muniții, 21 nu dispuneau de loc de utilajul necesar.

În industria producătoare de muniții se făcea simțită o lipsă acută de feroaliaje, de nichel și, în general, de metale neferoase. În comparație cu perioada antebelică, nevoile de cupru, de cositor și aluminiu crescuseră de câteva ori. Pierderea bazinului Donețului, cu industria lui chimică dezvoltată, precum și evacuarea industriei chimice din Moscova și Leningrad au dus la o considerabilă scădere a producției de pulberi și explozivi.

Pînă la mijlocul lunii decembrie 1941, din cele 26 de întreprinderi și secții ale industriei chimice evacuate în regiunile răsăritene... numai utilajele a opt uzine sosiseră la destinație, iar din acestea au fost puse în funcțiune mai puțin de jumătate.

Din august și pînă în noiembrie 1941 și-au încetat activitatea 303 întreprinderi producătoare de muniții...

Crescuse disproporția dintre numărul tunurilor produse și cantitatea de muniție ce revenea de fiecare tun. În a doua jumătate a anului 1941, frontul folosea mai ales muniție acumulată încă din timp de pace. Dar după șase luni de război stocurile acestea erau aproape complet epuizate, iar producția industriei nu reprezenta decât 50—60% din cantitatea prevăzută în plan."

În afara grelelor pierderi în utilaje, industria sovietică ducea și o mare lipsă de forță de muncă. Numărul mediu anual al muncitorilor și funcționarilor ocupați în economia

națională scăzuse de la 31 200 000 în 1940 la 27 300 000 în 1941. Această cifră s-a redus în noiembrie la 19 800 000. O parte dintre muncitori rămăseseră în regiunile ocupate, iar o parte se aflau în drum spre răsărit. Dar la 9 noiembrie, când germanii mai prevesteau încă iminenta cădere a Moscovei, Comitetul de stat pentru apărare a aprobat planuri precise de sporire a producției în răsărit, prevăzând, printre altele, ca în 1942 să fie produse 22 000—25 000 de avioane de luptă și peste 22 000 de tancuri grele și mijlocii.

La sfîrșitul anului 1941, U.R.S.S. a început să depindă de regiunile răsăritene în privința livrărilor de alimente aproape tot atît de mult ca și sub raportul producției industriale.

O dată cu începutul războiului, randamentul agriculturii a scăzut brusc. Majoritatea bărbaților de la sate au fost mobilizați, inclusiv tractoriștii, care au fost repartizați unităților de tancuri. Pentru nevoile armatei s-au rechiziționat numeroși cai, automobile și tractoare. În timpul războiului, toate lucrările agricole erau de fapt executate de femei și adolescenți. În multe colhozuri, aratul se făcea cu mijloacele cele mai primitive, iar la strînsul recoltei a fost atrasă și populația orașelor. Pentru tracțiune erau folosiți caii, acolo unde mai existau, iar din lipsă de produse petroliere tractoarele, cîte mai erau, funcționau cu ajutorul unor generatoare de gaze.

Pierderile teritoriale din 1941 au avut repercusiuni foarte grave asupra situației alimentare din țară. Teritoriile ocupate de germani pînă în noiembrie 1941 dădeau înainte de război 33% din producția de cereale și 84% din cea de zahăr ; pe aceste teritorii se găseau 38% din șeptelul de bovine și 60% din cel de porcine. Pînă la 1 ianuarie 1942, numărul vacilor în U.R.S.S. (abstracție făcînd de cele rămase în teritoriile ocupate) a scăzut de la 27 800 000 de capete la 15 000 000, iar cel al porcilor s-a redus cu peste 60%.

Pentru cea mai mare parte a perioadei războiului, „baza alimentară“ a Uniunii Sovietice au constituit-o regiunea Volgăi, Uralul, Siberia apuseană și Kazahstanul. Suprafețele însămînțate au fost considerabil extinse. Sfecla de zahăr și floarea-soarelui au pătruns în regiuni unde în trecut nu fuseseră cultivate. O dată cu pierderea Donului și a Kubanului în vara anului 1942, Uniunea Sovietică a început să depindă în și mai mare măsură de „baza alimentară din răsărit“.

Începutul bătăliei pentru apărarea Moscovei

În declarația pe care ne-a făcut-o la Veazma la jumătatea lunii septembrie, generalul V. D. Sokolovski menționase trei aspecte importante: 1. faptul că, în ciuda marilor ei insuccese, Armata Roșie „macină” încetul cu încetul armata germană; 2. că germanii vor face, foarte probabil, o ultimă încercare desperată — sau chiar „mai multe ultime încercări desperate” — de a ocupa Moscova, dar nu vor reuși și 3. că Armata Roșie este bine echipată pentru o campanie de iarnă.

Săptămânile ce au urmat au confirmat impresia că comandamentul sovietic își însușise rapid învățămintele războiului, renunțând la unele dintre teoriile antebelice, ca inutile și complet inaplicabile în situația dată.

Primele luni ale războiului au constituit o excelentă școală pentru ofițerii Armatei Roșii, și, în primul rînd, din rîndul celor ce s-au distins în operațiile din perioada iunie—octombrie 1941 s-a ridicat acea strălucită pleiadă de generali și mareșali care n-a avut egal din timpul „Marii armate” a lui Napoleon pînă astăzi. În cursul verii și toamnei, generalul Novikov a introdus schimbări importante în organizarea forțelor aeriene militare, iar generalul Voronov — în folosirea artileriei. Jukov și Konev au jucat un rol de frunte în oprirea germanilor la Smolensk; Rokossovski, Vatutin, Cerneahovski, Rotmistrov, Boldin, Fediuninski, Govorov, Meretkov, Eremenko, Belov, Leliușenko, Bagramian și mulți alții care s-au acoperit de glorie în bătălia de la Moscova și în alte operații importante din 1941 au fost oameni care și-au cîștigat înaltele lor grade și funcții în luptele grele din primele luni ale războiului. De atunci criteriul după care se călăuzea Stalin la numirea în posturile superioare de comandă ale armatei au fost calitățile manifestate pe cîmpul de luptă. J. Erickson are perfectă dreptate cînd spune că

„luptele din vara și toamna anului 1941 au dus la o epurare militară în rîndul ofițerilor, spre deosebire de epurarea politică din trecut. Față de oamenii incompetenți și ne-tentați a început să se manifeste o atitudine tot mai intolerantă. Forța și însușirile remarcabile ale Înaltului comandament sovietic rezidau tocmai în faptul că a fost în stare să promoveze acel minim necesar de comandanți de înaltă clasă care au reușit să scoată Armata Roșie dintr-o situație catastrofală“⁴⁴.

La 23 iunie a fost creat Marele cartier general al Înaltului comandament sovietic, iar cîteva zile mai tîrziu — Comitetul de stat pentru apărare (C.S.A.), sub președinția lui Stalin. La 8 august, Marele cartier general al Înaltului comandament s-a transformat în Marele cartier general al Comandamentului suprem. La 19 iulie Stalin a devenit comisar al poporului pentru apărare, iar la 7 august — comandant suprem.

Rolul comisarilor a fost considerabil întărit; ca reprezentanți ai partidului și guvernului în Armata Roșie, comisarii aveau obligația de a organiza și înfăptui educarea politică a ofițerilor și soldaților și purtau, în egală măsură ca și comandanții, întreaga răspundere pentru comportarea în luptă a unităților. În atribuțiile lor intra și obligația de a raporta comandamentului superior toate cazurile de „comportare nedemnă“ a ofițerilor sau lucrătorilor politici. În practică s-a dovedit în 1941 că marea majoritate a comisarilor sprijineau întru totul pe comandanți. Cum atît unii cît și ceilalți ardeau de dorința de a lupta pînă la ultima picătură de sînge și cum trebuiau zilnic să execute misiuni de luptă care nu sufereau amînare, nu s-au ivit divergențe între comandanți și comisari.

Cu toate acestea „dubla comandă“ avea și aspecte negative, iar în perioada bătăliei de la Stalingrad funcțiile comisarilor au trebuit să fie radical schimbate.

Indiferent dacă exista sau nu o necesitate cît de cît serioasă de a pune alături de comandant un reprezentant special al partidului, este incontestabil că ei au avut rolul lor. „Temerile de la început că trupele nu se vor bate s-au spulberat curînd în fața rezistenței înverșunate opuse germanilor de către Armata Roșie, care, după cum a spus Halder, «lupta pînă la ultimul om» și folosea «metode perfide», rușii neîncetînd să tragă pînă ce cădeau morți“⁴⁵.

⁴⁴ J. Erickson. „The Soviet High Command... 1918—1945“, Londra, 1962, p. 62.

⁴⁵ Op. cit., p. 598.

Rolul N.K.V.D.-ului în operațiile militare a rămas oarecum neclar, deși se știe că, în afara unităților de grăniceri aflate în subordinea lui — care au fost primele ce au înfruntat atacul german —, au luptat și într-o serie de alte cazuri importante unități ale N.K.V.D.-ului ca subunități combatante, de pildă în iunie—iulie 1942 lângă Voronej, unde au dat ajutor pentru a zădărnici o încercare deosebit de periculoasă a germanilor de a rupe frontul. Există însă și un alt aspect al acestei legături dintre N.K.V.D. și Armata Roșie; astfel, nu numai prizonierii care au reușit să evadeze de la germani, dar și unitățile care au ieșit din încercuirea germană, așa cum s-a întâmplat frecvent în 1941, au fost supuse unui interogatoriu foarte sever de către „secțiunile speciale” aflate în subordinea N.K.V.D.-ului. În romanul lui K. Simonov „Vii și morți” este prezentat un episod deosebit de zguduitor, avînd la bază un fapt real: după lupte care au durat mai multe zile, un grup numeros de ofițeri și soldați au ieșit din încercuire. Au fost imediat dezarmați de către N.K.V.D., dar tocmai în acel moment germanii au început ofensiva asupra Moscovei, și ostașii dezarmați, duși la un centru de verificare, au fost surprinși acolo de germani și măcelăriți fără a avea posibilitatea să opună vreo rezistență.

Dar în rest N.K.V.D.-ul se amesteca mai puțin decît înainte în treburile Armatei Roșii. Deosebirea dintre militarii propriu-ziși și elementele „politice” începuse să dispară, Stalin însuși dirijînd acest proces. Indiferent de ce făcuse în trecut, el a învățat ceva din evenimentele din vara și toamna anului 1941. Întreaga armată sprijinea cu hotărîre linia patriotică a „Marelui Război pentru Apărarea Patriei, al doilea de la 1812 încoace”. Au fost adunate toate talentele militare care s-au evidențiat și au fost verificate în primele bătălii ale războiului, iar în unele cazuri și mai înainte, în Extremul Orient; au fost aruncate în luptă toate rezervele existente, inclusiv divizii de elită din Asia centrală și Extremul Orient, ceea ce devenise posibil datorită pactului de neutralitate încheiat în 1941 cu Japonia.

Oricîte amintiri neplăcute și oricîte nemulțumiri ar fi tăinuit în sinea lor unii generali sovietici, în atmosfera din octombrie—noiembrie 1941, pe care o caracterizau cel mai bine cuvintele „Patria este în pericol!”, Stalin devenise factorul unificator indispensabil. O altă alternativă nu exista. Germanii se aflau în fața Leningradului, înaintau prin bazinele Donețului spre Rostov, iar la 30 septembrie 1941 începuse ofensiva „finală” a Wehrmachtului asupra Moscovei.

În linii mari, bătălia din fața Moscovei poate fi împărțită în trei mari etape : prima ofensivă germană — de la 30 septembrie pînă la sfîrșitul lunii octombrie ; a doua ofensivă germană — de la 17 noiembrie pînă la 5 decembrie ; contra-ofensiva și ofensiva generală a trupelor sovietice — de la 6 decembrie pînă în primăvara anului 1942.

La 30 septembrie, unitățile de tancuri ale lui Guderian de la flancul de sud al grupului de armate „Centru“ au executat o lovitură pe direcția Gluhov și Orel (acest din urmă oraș fiind ocupat la 2 octombrie), dar au fost oprite dincolo de Mțensk, pe drumul spre Tula, de către un grup de tancuri de sub comanda colonelului Katukov. Alte grupări de trupe germane au întreprins vaste operații ofensive dinspre sud-vest în sectorul Breansk și dinspre vest pe șoseaua națională Smolensk—Moscova. Mari grupări de trupe sovietice au fost încercuite la sud de Breansk și în sectorul Veazma, la vest de Moscova. Germanii intenționau să blocheze trupele sovietice încercuite în sectorul Veazma în primul rînd cu ajutorul infanteriei, așa încît să dispună de diviziile de tancuri și de cele motorizate pentru o ofensivă fulgerătoare asupra Moscovei, dar rămășițele Armatelor a 19-a, a 20-a, a 24-a și a 32-a, precum și grupul generalului Boldin au imobilizat timp de peste o săptămînă principalele forțe ale Armatei a 4-a germane și ale Grupului al 4-lea de tancuri german. Această rezistență a permis Comandamentului suprem sovietic să transfere pe aliniamentul Mojaisk un număr mai mare de trupe ieșite din încercuire și să aducă rezerve din spatele frontului ⁴⁶.

La 6 octombrie, unități de tancuri germane au rupt aliniamentul de apărare Rjev-Veazma și au început să înain-

⁴⁶ I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 245. După cum se întîmplă adesea în asemenea cazuri, între relatările sovietice privind încercuirea din sectorul Veazma și cele germane, ba chiar și între diferitele relatări sovietice există deosebiri destul de mari. Afirmățiile germanilor, reluate de Tippelskirch, că „în sectorul Veazma rușii au pierdut 67 de divizii de infanterie, 6 de cavalerie și 7 de tancuri, adică în total 663 000 de prizonieri, 1 242 de tancuri și 5 412 tunuri“ sînt dezmințite de sursele sovietice. Aceste cifre sînt exagerate, deoarece în sectorul respectiv nuse aflau un număr atît de mare de trupe, tunuri și tancuri sovietice. „Istoria războiului“, negînd cifrele exagerate prezentate de germani, lasă totuși să se înțeleagă că în sectorul Veazma au fost încercuite numeroase trupe. Și din multe alte lucrări reiese că pierderile rușilor în morți au fost foarte mari (cf. „Narodnoe opolcenie Moskvî“, Moscova, 1961 ; I. V. Boldin, „Straniți jizni“ ș.a.). Este semnificativ faptul că Guderian, declarînd că în încercuirea din sectorul Breansk au fost luați 50 000 de prizonieri, nu spune cîtî prizonieri au fost luați în încercuirea din sectorul Veazma. N-ar fi exclus ca cifrele date de el să fi diferit de cifrele oficiale.

teze spre linia fortificată de la Mojaisk, situată la circa 100 km vest de Moscova. Ea a fost construită în grabă în vara 1941 și mergea de la Kalinin la Kaluga, Maloiaroslaveț și Tula. Puținele trupe rusești care apărau acest aliniament au putut opri unitățile înaintate ale grupului de armate „Centru“, nu însă și grosul forțelor germane.

În așteptarea sosirii pe frontul de la Moscova a unor întăriri din Asia centrală și Extremul Orient, Marele cartier general a aruncat în luptă toate rezervele existente. La 9 octombrie, trupele care luptaseră în acest sector — marile unități de infanterie de sub comanda generalilor Artemiev și Leliușenko, precum și unitățile de tancuri comandate de generalul Kurkin — au fost trecute în subordinea directă a Comandamentului suprem sovietic. A doua zi, generalul G. K. Jukov a fost numit comandant al acestui front.

Dar germanii au ocolit pe la sud aliniamentul de la Mojaisk și la 12 octombrie au ocupat Kaluga. Două zile mai târziu, ocolindu-l pe la nord, au intrat în Kalinin. După lupte grele, la 18 octombrie, orașul Mojaisk a fost evacuat. Încă de la 14 octombrie se dădeau lupte înverșunate în raionul Volokolamsk, la jumătatea drumului dintre Kalinin și Mojaisk, la circa 80 km nord-vest de Moscova.

Se crease o situație extrem de gravă. Nu mai exista un front continuu. Aviația germană stăpînea văzduhul. Unități de tancuri germane pătrunseseră adînc în spatele frontului, silind Armata Roșie să se retragă pe noi poziții pentru a evita încercuirea. O dată cu armata plecau în răsărit mii de cetățeni sovietici. Oameni pe jos, căruțe, vite, mașini se îndreptau pe toate drumurile spre răsărit într-un șuvoi neîntrerupt, îngreuind și mai mult deplasarea trupelor ⁴⁷.

Deși se loveau pretutindeni de o rezistență înverșunată, germanii se apropiau de Moscova din toate părțile. Două zile după căderea orașului Kalinin, cînd o pătrundere germană de la Volokolamsk spre Istra și Moscova părea un lucru aproape cert, gravitatea situației a atins apogeul. Era în 16 octombrie. Se povestește pînă în ziua de azi că în acea dimineață două tancuri germane ar fi pătruns pînă la Himki, o suburbie la nord de Moscova, unde au fost repede nimicite. E drept, pînă astăzi nici o sursă serioasă nu a confirmat că aceste tancuri ar fi existat în realitate și nu numai în imaginația unor moscoviți speriați.

⁴⁷ I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 244.

Dar ce s-a petrecut la Moscova în ziua de 16 octombrie? Mulți au pretins că în ziua aceea ar fi izbucnit panica la Moscova. Deși, după cum vom vedea, a vorbi despre panică ar însemna o generalizare exagerată, pentru moscoviți ziua de 16 octombrie a fost totuși o zi foarte grea.

Au trebuit să treacă câteva zile pînă cînd populația Moscovei să-și dea seama ce pericol grav reprezenta noua ofensivă germană. În ultimele zile din septembrie și primele zile ale lunii octombrie, atenția tuturor fusese reținută de marea ofensivă germană din Ucraina, de știrile despre pătrunderea trupelor germane în Crimeea și de vizita lui Beaverbrook la Moscova, care începuse în ziua de 29 septembrie. La conferința de presă din 28 septembrie, Lozovski încercase să dea cuvintelor sale un caracter cît mai liniștitor, spunînd că la Leningrad germanii au pierdut „mii de soldați” uciși și, indiferent cîți ar mai pierde, nu vor reuși să-l ocupe. El a mai arătat că „legăturile (cu Leningradul) continuă să fie menținute” și că, deși în oraș a fost introdusă raționalizarea produselor, acestea există în cantități suficiente. În continuare a comunicat că se dau lupte grele „pentru Crimeea”, dar a dezmințit știrea că germanii ar fi forțat istmul Perekop.

Părea să fie pregătit sufletește pentru pierderea Harkovului și a bazinului Donețului, deși n-a pomenit despre așa ceva.

Abia la 4 sau 5 octombrie, locuitorii orașului și-au dat seama că ofensiva asupra Moscovei începuse, dar nici chiar atunci nu le era clară încă amploarea ei. E de înțeles că ziarele sovietice nu au publicat nimic despre discursul rostit de Hitler la 2 octombrie, în care anunța ofensiva „finală” asupra Moscovei.

Însă la conferința de presă din 7 octombrie Lozovski a atins această chestiune. Părea puțin alarmat, dar a declarat că discursul lui Hitler nu face decît să arate că acesta e în pragul desperării.

„El știe că nu va cîștiga războiul, dar trebuie să le mențină germanilor moralul ridicat în timpul iernii, iar pentru aceasta are nevoie de unele succese mai importante ca dovadă că un anumit stadiu al războiului s-a încheiat. A doua cauză pentru care Hitler are nevoie să obțină un succes mare o constituie acordul anglo-americo-sovietic, care a provocat în Germania un sentiment de deprimare. La nevoie, germanii mai puteau «să înghită» un acord «al bolșevicilor» cu Anglia, dar la un acord «al bolșevicilor» cu America nu se așteptaseră”. Lozovski a mai adăugat că, în orice caz,

ocuparea unui oraș sau a altuia nu va influența rezultatul final al războiului.

În comunicatul din seara zilei de 7 octombrie au fost pentru prima oară menționate „lupte grele în zona Veazma“.

La 8 octombrie, „Pravda“ și „Izvestia“ s-au străduit să nu exprime neliniște (articolul de fond al „Pravdei“ era consacrat unei teme obișnuite — munca femeilor în timp de război), dar alarma a fost dată încă din ziua de 7 octombrie de „Krasnaia zvezda“. Ea scria că „este în pericol însăși existența statului sovietic“ și că fiecare ostaș al Armatei Roșii „trebuie să rămână neclintit pe poziție și să lupte pînă la ultima picătură de sînge“.

„Pravda“ a dat alarma la 9 octombrie, punînd în gardă poporul împotriva nepăsării și autoliniștirii și chemîndu-l să-și „mobilizeze toate forțele pentru respingerea inamicului“. A doua zi a cerut cetățenilor sovietici să fie vigilenți, declarînd că, o dată cu ofensiva asupra Moscovei, „dușmanul încearcă prin agenții săi să dezorganizeze spatele frontului și să semene panică“. La 12 octombrie, „Pravda“ a început să vorbească despre „marea primejdie“ care amenință patria.

Dar chiar și fără ajutorul agenților inamici, ceea ce spunea „Pravda“ era suficient pentru a alarma serios populația Moscovei. La 8 octombrie a început să se vorbească despre evacuare, iar ambasadele, precum și multe instituții de stat și organizații sovietice au fost avertizate că o hotărîre în această chestiune urma să fie luată în cel mai scurt timp. Atmosfera devenea extrem de încordată. Cei mai curajoși vorbeau despre Moscova ca despre un „super-Madrid“, iar cei mai puțin curajoși se grăbeau să părăsească orașul.

La 13 octombrie, situația la Moscova devenise foarte critică. Numeroase trupe germane care timp de peste o săptămînă fuseseră imobilizate de operația de încercuire din sectorul Veazma deveniseră acum disponibile și puteau lua parte la atacul final asupra Moscovei.

Nu exista absolut nici o certitudine că pătrunderea germanilor va putea fi preîntîmpinată, și la 12 octombrie Comitetul de stat pentru apărare a hotărît să mobilizeze populația Moscovei la executarea unor lucrări de apărare pe căile îndepărtate și apropiate de acces spre Moscova. În plus urmau să fie construite două linii de apărare suplimentare în interiorul orașului, una de-a lungul centurii bulevardelor exterioare, cealaltă de-a lungul centurii bulevardelor interioare.

În dimineața zilei de 13 octombrie, A. S. Șcerbakov, secretar al C.C. și al Comitetului orășenesc Moscova ale P.C.

(b) al U.R.S.S., a luat cuvîntul în fața activului de partid din Moscova. „Să nu închidem ochii — a spus el. — Moscova e în pericol”. Șerbakov a chemat muncitorii orașului să trimită toate rezervele disponibile pe front și la construcția lucrărilor de apărare pe căile de acces și în oraș, precum și să sporească la maximum producția de arme și muniții.

Hotărîrea adoptată de organizația de partid din Moscova cerea „disciplină de fier, luptă hotărîtă împotriva celei mai mici manifestări de panică, împotriva celor lași, a dezertorilor și a colportorilor de zvonuri mincinoase”.

În seara zilei de 13 octombrie, în toate organizațiile de bază din capitală au avut loc ședințe care au aprobat în unanimitate hotărîrea activului de partid. Chiar în cursul acestor ședințe mulți s-au înrolat în companiile și batalioanele comuniste, care, ca și unitățile miliției populare, aveau să joace un rol important în apărarea Moscovei. Trei zile mai târziu, circa 12 000 dintre acești voluntari — care în majoritatea lor nu primiseră decît o foarte sumară pregătire militară și nu aveau experiență de luptă — au fost organizați în 25 de companii și batalioane.

La 12 și 13 octombrie s-a hotărît ca o serie de instituții de stat, printre care multe comisariate ale poporului, o parte a aparatului de partid și întregul corp diplomatic din Moscova, să fie evacuate la Kuibîșev, precum și în alte orașe din răsărit. Urmau să fie evacuate din Moscova și cele mai mari uzine de armament. Se intenționa să se scoată din capitală toate instituțiile științifice și de cultură — Academia de științe, Universitatea și teatrele.

Dar pînă la noi dispozițiuni Comitetul de stat pentru apărare, Marele cartier general al Comandamentului suprem și un nucleu al aparatului administrativ au rămas la Moscova. În capitală continuau să apară principalele ziare — „Pravda”, „Krasnaia zvezda”, „Izvestia”, „Komsomolskaia Pravda” și „Trud”.

După știrile despre evacuare a urmat comunicatul oficial publicat în dimineața zilei de 16 octombrie, în care se spunea: „În noaptea de 14 spre 15 octombrie, situația din zona strategică de vest s-a înrăutățit. Trupele germane-fasciste au aruncat împotriva unităților noastre un mare număr de tancuri și infanterie motorizată și într-un sector au rupt apărarea noastră.”

Cînd vorbim despre grava criză de la Moscova din octombrie 1941, trebuie să avem în vedere trei factori. În primul rînd, armata, care ducea lupte înverșunate împotriva unor forțe superioare ale inamicului și nu ceda teren decît

foarte încet, deși, din cauza posibilității relativ reduse de manevrare, nu a putut împiedica unele succese locale spectaculoase ale germanilor, ca, de pildă, în sud ocuparea orașului Kaluga la 12 octombrie, iar în nord ocuparea orașului Kalinin la 14 octombrie sau ruperea frontului în așa-numitul „sector Volokolamsk“, despre care pomenea comunicatul din 16 octombrie.

Există nenumărate istorisiri despre soldați și chiar membri ai miliției populare care atacau tancurile germane cu grenade de mână și cu sticle conținând un amestec incendiar sau săvârșeau alte fapte de eroism. Este incontestabil că moralul trupelor nu slăbise. Faptul că în luptă erau mereu aruncate, deși în număr limitat, unități proaspete a avut un efect salutar, susținând spiritul combativ al trupelor care, fără nici o clipă de răgaz, se băteau de două săptămîni.

În al doilea rînd, clasa muncitoare din Moscova, care în majoritatea ei era gata să presteze multe ore suplimentare în uzine, să producă armament și muniții, să construiască fortificații, să se lupte cu germanii în Moscova, dacă aceștia ar pătrunde în oraș, și, dacă totul ar fi pierdut, să urmeze Armata Roșie în răsărit. Existau însă nuanțe diferite în hotărîrea muncitorilor de a apăra Moscova cu orice preț. Însuși faptul că în toiul evenimentelor din zilele de 13—16 octombrie numai 12 000 de oameni au intrat ca voluntari în batalioanele comuniste este semnificativ. Cum se explică acest lucru? Prin aceea că multor muncitori aceste batalioane improvizate li se păreau inutile într-un asemenea război sau fiindcă, în sinea lor, mulți erau de părere că Rusia este mare și ar fi, poate, mai avantajos ca bătălia hotărîtoare, finală, să se dea undeva în răsărit?

În al treilea rînd, uriașa masă a moscoviților, greu de clasificat. Majoritatea erau gata să împărtășească soarta orașului natal, dar unii intraseră în panică. Dintre aceștia din urmă făceau parte tot felul de oameni: de la simpli locuitori care se pregăteau să fugă de primejdie pînă la funcționarii inferiori, mijlocii și chiar superiori care socoteau că din moment ce Moscova devenise teatru de război civilii nu mai aveau ce căuta acolo.

Oamenilor aceștia le era sincer frică să nu se pomenească sub ocupație germană și de aceea, după ce-și procuraseră pe cale legală sau ilegală permise de liberă trecere sau chiar fără nici un permis, fugeau spre răsărit, întocmai cum fugiseră parizienii spre sud în 1940, cînd germanii se apropiau de capitală.

Mai târziu, multora dintre acești oameni le-a fost rușine de fuga lor, de faptul că supraestimaseră forța germanilor și nu au avut suficientă încredere în Armata Roșie. Și totuși s-ar putea oare afirma că nu existau temeiuri pentru a intra în panică atunci când la 10 octombrie începuseră toate aceste pregătiri febrile în vederea evacuării?

Descrieri interesante ale Moscovei în toiul crizei din octombrie pot fi găsite nu atât în lucrările de istorie, cât în cele de beletristică, ca, de pildă, sus-menționatul roman „Vii și morți” de K. Simonov. Este înfățișat aici tabloul Moscovei din acea sumbră zi de 16 octombrie și din zilele ce au urmat: gări tixite de fugari; lucrători cu funcții de răspundere care, fără a avea vreo autorizație, plecau cu mașini proprii; membri ai miliției populare și ostași ai batalioanelor comuniste, îmbrăcați cu ce se nimerea, mărșăluind pe străzi, fără să cînte însă; uzina „Secera și ciocanul”, care lucra zi și noapte, producînd mii de „arici” antitanc, trimiși apoi spre centura bulevardelor exterioare; mirosul funinginei de hîrtii arse; succesiunea rapidă a raidurilor aeriene și a luptelor aeriene deasupra Moscovei, lupte în care de multe ori aviatorii sovietici se năpusteau cu sacrificiul vieții lor asupra avioanelor inamice; demoralizarea unora și hotărîrea dîrză a altora de a apăra Moscova și, dacă va fi nevoie, de a lupta chiar în oraș.

La 16 octombrie multe uzine fuseseră deja evacuate.

Și, cu toate acestea, sub această spumă de panică și teamă, exista și o „altă Moscova”. Iată ce scrie în această privință K. Simonov:

„Firește că nu numai la porțile Moscovei, unde în acea zi lupta și murea armata, ci și în interiorul Moscovei erau destui oameni care făceau tot ce le sta în putere ca să nu predea orașul. Și tocmai de aceea nici n-a fost predat. Dar situația de pe frontul Moscovei se desfășura în așa fel încît părea a fi într-adevăr cea mai disperată situație din tot cursul războiului, și au fost în ziua aceea oameni care, în deznădejdea lor, erau gata să creadă că a doua zi nemții ar putea intra în capitală.

Și, ca întotdeauna în asemenea clipe tragice, credința fermă și munca neobservată a celor dinții nu erau încă evidente pentru toată lumea, ele urmînd să-și arate roadele abia în viitor, pe cînd dezorientarea și suferința, groaza și disperarea acestora din urmă săreau în ochi tuturor. Și tocmai acest lucru sărea și nici nu putea să nu sară, pentru că în acea zi zeci de mii de oameni, căutînd să fugă de nemți,

își părăsiră casele și, grăbindu-se să iasă din oraș, umplură străzile și piețele, scurgându-se într-un șuvoi dens spre gările și șoselele care duceau spre răsărit; deși, ca să fim drepți, ulterior istoria nu avea să aibă temei de a osîndi decît numai cîteva mii din aceste zeci de mii de oameni...“⁴⁸.

Simonov a scris această relatare a evenimentelor petrecute la Moscova în ziua de 16 octombrie 1941 după aproape douăzeci de ani, dar în lumina celor auzite de mine însumi în 1942 despre acele zile întunecate, la numai cîteva luni după ce s-au produs evenimentele, rîndurile lui Simonov sună adevărat.

Îmi amintesc și de o relatare de cu totul alt gen, făcută de o activistă a Comsomolului de la cunoscutul combinat textil „Trehgorka“, o fată de vreo 25 de ani, pe nume Olga Sapojnikova, care aparținea unei „dinastii“ de țesători din Moscova. Avea trei frați, toți fuseseră mobilizați — unul dintre ei era deja rănit, iar altul dat „dispărut“. Fata era plinuță și cam greoaie, cu mâini aspre de muncitoare și cu unghiile tăiate scurt. Dar avea prestanță și caracter, iar pe chipul ei palid, în ochii cenușii și liniștiți, în bărbia energică, în buzele cărnoase și frumos desenate și în dinții ei albi, care străluceau cînd zîmbea, era o frumusețe robustă, tipic rusească. Era un om de un tip foarte bine definit: chiar și din punct de vedere fizic aparținea aristocrației muncitorești. Caracterul și aspectul ei exterior purtau pecetea unor frumoase tradiții.

Povestea pe care mi-a spus-o la 19 septembrie 1942 diferă într-o anumită privință de relatările de azi. De la dînsa am aflat că pînă și unii moscoviți curajoși și hotărîți nu erau siguri că Moscova va putea fi salvată sau apărută cu succes dacă germanii vor pătrunde în oraș.

„Au fost zile groaznice. Totul a început la 12 octombrie. Pe mine, ca și pe majoritatea fetelor de la noi din fabrică, m-au mobilizat pentru frontul muncii. Ne-au dus la cîțiva kilometri de Moscova. Eram foarte multe și am primit ordin să săpăm tranșee. Eram toate foarte calme, dar uluite și nu puteam înțelege ce se petrece. Chiar în prima zi am fost mitraliate de un «fritz» care venea în zbor razant. Unsprezece fete au fost omorîte și patru rănite.“ Vorbea foarte calm și fără pic de emfază.

⁴⁸ K. Simonov, op. cit., p. 339.

„Am continuat să lucrăm toată ziua aceea și ziua următoare. Din fericire, alți «fritzi» n-au mai venit. Dar eram foarte îngrijorată pentru părinții mei (amîndoi foști lucrători la «Trehgorka»), care n-aveau pe nimeni care să aibă grijă de ei.

I-am explicat comisarului nostru situația și m-a lăsat să mă întorc la Moscova. Au fost niște nopți într-adevăr stranii — auzai clar cum bubuie tunurile. În ziua de 16, cînd germanii rupseseră frontul, m-am dus la fabrică și mi s-au tăiat picioarele cînd am văzut că e închisă. Mulți directori plecaseră. Dundukov se afla însă la postul lui; era un om foarte bun, care nu-și pierdea niciodată capul. El ne-a dat cantități mari de alimente, ca să nu cadă în mîna germanilor; eu am căpătat 125 funți de făină, 17 funți de unt și mult zahăr. În ce mă privește, întrucît eram comsomolistă, și încă una binecunoscută, n-avea nici un rost să rămîn la Moscova. La fabrică mi s-a propus să-mi evacuez părinții la Celeabinsk. Dar oriunde mi-aș fi trimis părinții, mie nu-mi rămînea decît un singur lucru de făcut: să urmez Armata Roșie...

M-am dus să stau de vorbă cu mama. Nici nu voia să audă de Celeabinsk. «Nu — mi-a răspuns ea. — Dumnezeu ne va apăra și aici și Moscova n-o să cadă». În noaptea aceea, mama și cu mine am coborît în pivniță. Am luat cu noi o lampă mică cu petrol și am îngropat făina, zahărul și carnetul de partid al tatei. Ne gîndeam să locuim în pivniță dacă au să vină germanii. Știam că mult timp n-au să poată rămîne în Moscova. Poate că aș fi plecat cu Armata Roșie dacă nu mi-ar fi fost atît de greu să-mi părăsesc părinții. În noaptea aceea, mama a plîns și mi-a spus: «Toată familia s-a împrăștiat, și acum vrei să mă părăsești și tu?» În noaptea aceea am avut cu toții sentimentul că în orice moment germanii pot să-și facă apariția pe străzi.

Dar n-au venit în noaptea aceea. A doua zi de dimineată întreaga fabrică a fost minată. Era suficient să se apese pe un buton, și tot combinatul ar fi sărit în aer. Dar s-a primit un telefon din partea lui Pronin, președintele Sovietului din Moscova, prin care se transmiteau dispozițiuni «să nu se arunce nimic în aer».

Chiar în ziua aceea s-a anunțat că Stalin se află în Moscova și imediat s-a schimbat starea de spirit. Acum eram convinși că Moscova n-o să cadă. Totuși locuitorii suburbiilor din nordul orașului au fost mutați în centru. Răsunau într-una sirenele de alarmă aeriană și cădeau bombe. Dar la

20 octombrie fabrica și-a reluat lucrul, și cu toții ne simțeam acum mult mai bine și mai veseli...”

Într-adevăr, la 17 octombrie Șcerbakov a anunțat la radio că Stalin se află în Moscova. Totodată a explicat populației „complexitatea” situației create în urma ofensivei germane asupra capitalei. El a mai explicat de ce au trebuit să fie luate toate aceste măsuri de evacuare. Șcerbakov a dezmințit categoric zvonurile potrivit cărora o capitulare a capitalei ar fi iminentă, zvonuri care, după cum spunea, erau colportate de agenți ai inamicului. „Pentru Moscova — a spus el — ne vom bate cu înverșunare, până la ultima picătură de sînge... Fiecare dintre noi, indiferent în ce post s-ar afla, indiferent de munca pe care o prestează, trebuie să fie un ostaș al armatei care apără Moscova de cotropitorii fasciști”.

Două zile mai tîrziu, la Moscova a fost decretată starea de asediu. În hotărîrea Comitetului de stat pentru apărare se spunea că „toți cei ce tulbură ordinea publică trebuie să fie imediat trași la răspundere și deferiți tribunalului militar, iar provocatorii, spionii și ceilalți agenți ai inamicului... să fie împușcați pe loc”. Menținerea ordinii la Moscova a fost încredințată comandantului orașului și unităților de pază internă ale N.K.V.D.-ului, miliției și detașamentelor voluntare de muncitori puse la dispoziția lui. Împreună cu armata, cu companiile și batalioanele comuniste, aceste trupe trebuiau să apere zona orașului — liniile de apărare pe căile de acces spre capitală, precum și cele din interiorul orașului. Judecînd după ceea ce mi s-a relatat ulterior, starea de asediu a avut un efect salutar asupra moralului populației.

Pînă la sfîrșitul lunii octombrie au fost oficial evacuați din Moscova peste 2 000 000 de oameni.

Mulți dintre cei rămași la Moscova și-au făcut mai tîrziu un titlu de glorie din faptul că nu-și pierduseră capul și nici încrederea că Moscova va fi salvată; își aminteau cu plăcere de atmosfera eroică ce domnea la Moscova — în mare parte pustie — în a doua jumătate a lunii octombrie și în noiembrie, cînd nu departe de oraș continuau luptele care în a doua jumătate a lunii noiembrie se apropiau tot mai mult de capitală. Acum însă se simțea că trupele sovietice sînt stăpîne pe situație și că o pătrundere prin surprindere a germanilor în Moscova — lucru care la 16 octombrie părea atît de probabil — nu mai era posibilă.

A doua etapă a bătăliei pentru apărarea Moscovei

În primele nouăsprezece zile ale ofensivei, germanii au ajuns pînă la Naro-Fominsk, situat la mai puțin de 80 km de Moscova, iar în raionul Volokolamsk ajunseseră chiar și mai aproape de capitală. Dar în tot acest timp rezistența trupelor sovietice creștea, iar la 18 octombrie contraatacurile lor au încetinit înaintarea inamicului. Ambele părți au suferit pierderi grele, iar între 18 octombrie și începutul lunii noiembrie, germanii, care dădeau semne de oboseală tot mai mare, nu au înaintat decît foarte puțin.

Memoriile de război germane insistă asupra greutăților pe care le-a întâmpinat Wehrmachtul în domeniul aprovizionării, dar este absolut clar că faimoasa „iarnă rusească“ nu a jucat un rol hotărîtor nici în octombrie și nici la începutul lunii noiembrie. Dimpotrivă, unele greutăți ale germanilor se datorau faptului că drumurile nu erau încă înghețate. Iată ce scrie în această privință Guderian :

„La 29 octombrie, tancurile noastre din cap au ajuns la un punct situat la aproximativ 3 km de Tula. Încercările de a lua cu asalt orașul au eșuat din cauza puternicei apărări antitanc și antiaeriene a inamicului. Am pierdut numeroase tancuri și mulți ofițeri... Între timp șoseaua Orel—Tula ajunsese într-o stare atît de proastă încît aprovizionarea Diviziei a 3-a de tancuri a trebuit să fie făcută pe calea aerului... Dată fiind imposibilitatea de a întreprinde o ofensivă frontală asupra Tulei, unul dintre generali, baronul von Geyr, a propus să ocolim Tula pentru a ne continua înaintarea spre est... El era totodată de părere că unitățile motorizate nu pot fi folosite înainte de începerea gerurilor...“⁴⁹.

⁴⁹ H. Guderian, op. cit., p. 152.

Afirmația lui Guderian că succesul primei ofensive germane asupra Moscovei a fost zădărnicit de ploii și de noroaie nu pare întemeiată, deoarece rușii au suferit de pe urma acestei situații la fel de mult ca și germanii. De altfel, același Guderian recunoaște că ocuparea localității Tula — poziție-cheie pe drumul spre Moscova — a fost împiedicată de rezistența Armatei Roșii, și nu de noroaie. În plus, comandamentul sovietic îi pregătise o surpriză neplăcută aruncând în luptă, spre marea nemulțumire a lui Guderian, un număr de tancuri T-34 comandate de Katukov⁵⁰.

În seara zilei de 6 noiembrie, adică la o săptămână după eșecul virtual al primei ofensive germane asupra Moscovei și la zece zile înainte de începutul celei de-a doua ofensive, Moscova a sărbătorit cea de-a 24-a aniversare a Revoluției din Octombrie. Germanii continuau să se afle la 60 km de Moscova, iar pe alocuri chiar și mai aproape. Cu toate că în Moscova domnea o atmosferă de oraș asediat (spitalele erau supraaglomerate cu zeci de mii de răniți și zilnic soseau alții), în ultimele două săptămâni crescuse tot mai mult convingerea că Moscova nu va fi pierdută.

În seara zilei de 6 noiembrie, în marea sală a stației de metro „Maiakovskaia“ a avut loc tradiționala ședință festivă. Raportul pe care Stalin l-a prezentat la această ședință festivă era un ciudat amestec de îngrijorare și de totală încredere în sine. După ce a amintit că războiul redusese în mare măsură, iar în multe cazuri oprise chiar complet construcția socialistă pașnică, care dura de atîția ani, Stalin a spus :

„În 4 luni de război, noi am avut 350 000 de morți, 378 000 de dispăruți și 1 020 000 de răniți. În aceeași perioadă, dușmanul a pierdut mai mult de 4 500 000 de oameni — morți, răniți și prizonieri.

Nu începe îndoială că, în urma celor 4 luni de război, Germania, ale cărei rezerve umane au început să sece, este mult mai slăbită decît Uniunea Sovietică, ale cărei rezerve abia acum se desfășoară în toată amploarea.“

Este foarte îndoielnic ca în Rusia să fi existat cineva care să poată da crezare acestor cifre, dar era poate necesar să se exagereze pierderile germanilor spre a întări afirmația lui Stalin că războiul-fulger eșuase. Potrivit spuselor lui Stalin, el eșuase din trei motive. În primul rînd, germanii sperau, așa cum s-a putut vedea din misiunea lui Hess în An-

⁵⁰ Op. cit., p. 248.

glia, că America și Anglia se vor alătura războiului dus de ei împotriva Rusiei sau, în orice caz, le vor da mînă liberă în Răsărit. Lucrul acesta nu s-a întîmplat: Anglia, S.U.A. și Uniunea Sovietică se aflau în aceeași tabără. În al doilea rînd, germanii contau pe faptul că orînduirea sovietică se va prăbuși și U.R.S.S. se va destrăma în părțile ei componente.

„Niciodată încă spatele sovietic n-a fost atît de solid ca astăzi. Este foarte probabil că oricare alt stat care ar fi avut asemenea pierderi teritoriale ca cele pe care le avem noi acum n-ar fi rezistat încercării și s-ar fi prăbușit.“

În sfîrșit, germanii credeau că vor putea să dea peste cap forțele armate sovietice, după care, fără a întîmpina vreo piedică, ar ajunge pînă la Ural. E drept că armata germană avea mai multă experiență decît Armata Roșie, dar trupele sovietice aveau superioritate morală, deoarece știau că duc un război drept. În plus, germanii luptau pe un teritoriu inamic, departe de bazele lor de aprovizionare.

„...Armata noastră acționează în mediul său natal, se bucură de sprijinul permanent al spatelui ei, are asigurată completarea cu oameni, aprovizionarea cu muniții și alimente... Apărarea Leningradului și a Moscovei... arată că în focul Războiului pentru Apărarea Patriei se făuresc și s-au și făurit noi luptători și comandanți, aviatori, artileriști, servanți de aruncătoare, tanchiști, infanteriști, marinari sovietici, care mîine vor fi spaima armatei germane. (*Aplauze furtunoase.*)“

Totodată, a spus Stalin, nu se poate nega și existența unor factori defavorabili. Unul este lipsa unui al doilea front în Europa: în timp ce germanii luptă împotriva Armatei Roșii cu ajutorul a numeroși aliați — finlandezi, români, italieni, unguri —, pe continentul european încă nu există trupe engleze sau americane care să vină în ajutorul Rusiei.

„Dar nici nu poate încăpea îndoială că apariția unui al doilea front pe continentul european — și el trebuie fără doar și poate să-și facă apariția în timpul cel mai apropiat (*aplauze furtunoase*) — va ușura în mod esențial situația armatei noastre în dauna celei germane.“

Un alt factor nefavorabil l-a constituit superioritatea germanilor în tancuri și aviație. Armata Roșie avea de cîteva

ori mai puține tancuri decât germanii, deși noile tancuri rușești erau, din punct de vedere calitativ, superioare celor germane. Era necesar să se producă nu numai mai multe tancuri, dar și mai multe avioane, puști și tunuri antitanc, grenade și aruncătoare de mine, să se construiască tot felul de obstacole antitanc.

După ce a arătat că naziștii nu sînt nici „naționaliști“, nici „socialiști“, ci niște imperialiști înrăiți, care caută în primul rînd să nimicească sau să înrobească popoarele slave, și după ce a citat unele declarații deosebit de tipice făcute de germani cu privire la „rasele inferioare“, Stalin a făcut un apel foarte semnificativ la mîndria națională a rușilor :

„Și acești oameni lipsiți de conștiință și de cinste, acești oameni cu morala lor de fiară au nerușinarea să îndemne la nimicirea marii națiuni ruse, națiunea lui Plehanov și Lerin, a lui Belinski și Cernișevski, a lui Pușkin și Tolstoi, a lui Glinka și Ceaikovski, a lui Gorki și Cehov, a lui Secenov și Pavlov, a lui Repin și Surikov, a lui Suvorov și Kutuzov !...

Cotropitorii germani vor un război de exterminare împotriva popoarelor U.R.S.S. Ei bine, dacă germanii vor război de exterminare, îl vor avea. (*Aplauze furtunoase, îndelungate*).

De acum înainte sarcina noastră... va consta în a nimici pînă la unul pe toți germanii care au pătruns pe teritoriul patriei noastre ca ocupanți.

Nici o cruțare față de ocupanții germani ! Moarte ocupanților germani ! (*Aplauze furtunoase*).“

În al treilea rînd, exista coaliția celor trei mari puteri împotriva imperialiștilor germani-fasciști. Acest război era un război al motoarelor, iar Anglia, S.U.A. și U.R.S.S. puteau produce de trei ori mai multe motoare decât Germania.

Apoi Stalin a amintit de conferința de la Moscova la care participaseră Beaverbrook și Harriman, de hotărîrea Angliei și a S.U.A. de a furniza regulat U.R.S.S. avioane și tancuri, de hotărîrea luată anterior de Anglia de a livra Rusiei diferite materii prime, ca : aluminiu, cositor, plumb, nichel și cauciuc, precum și de hotărîrea Americii de a acorda Uniunii Sovietice un împrumut de un miliard de dolari.

„...Se poate spune cu siguranță că coaliția Statelor Unite ale Americii, a Marii Britanii și a U.R.S.S. este un lucru real (*aplauze furtunoase*), care se dezvoltă și se va dezvolta spre binele cauzei noastre comune de eliberare.“

În încheiere Stalin a spus că Uniunea Sovietică duce un război de eliberare, că ea nu are revendicări teritoriale nici în Europa, nici în Asia, inclusiv Iranul, și că țelul urmărit de ea în război nu este de a-și impune voința și orînduirea sa popoarelor slave sau celorlalte popoare care așteaptă să fie eliberate de sub jugul nazist. Uniunea Sovietică nu vrea să se amestece în treburile interne ale acestor popoare... Popoarele Uniunii Sovietice trebuie să muncească fără preget pentru a asigura Armatei Roșii armament, muniții și alimente.

Într-o atmosferă mult mai dramatică și mai însuflețită a rostit Stalin o cuvîntare a doua zi dimineața la parada trupelor. În depărtare răsuna bubuitul tunurilor sovietice și germane, iar în văzduh avioane de vînătoare efectuau zboruri de patrulare deasupra Moscovei. Și aici, în Piața Roșie, în acea dimineață mohorîtă și rece de noiembrie, Stalin le-a vorbit soldaților, dintre care mulți veniseră de pe front sau se îndreptau într-acolo.

„Tovarăși ! În grele împrejurări trebuie să sărbătorim astăzi cea de-a 24-a aniversare a Revoluției din Octombrie... Dușmanul se află la porțile Leningradului și ale Moscovei... Cu toate insuccesele trecătoare, armata noastră și flota noastră resping cu eroism atacurile dușmanului pe toată întinderea frontului...”

Rusia, a continuat Stalin, a trecut prin încercări și mai grele. A amintit de prima aniversare — cea din 1918 — a revoluției și, după ce s-a oprit asupra unor momente istorice, a continuat :

„Trei sferturi din țara noastră se aflau pe atunci în mâinile intervenționiștilor străini... N-aveam aliați, n-aveam Armata Roșie — abia începusem s-o creăm —, duceam lipsă de pîine, duceam lipsă de armament, duceam lipsă de echipament. 14 state atacau atunci țara noastră... În focul războiului, noi am organizat atunci Armata Roșie și am transformat țara noastră într-un lagăr de război. Spiritul marelui Lenin ne însuflețea atunci în războiul împotriva intervenționiștilor... Astăzi situația țării noastre este cu mult mai bună decît acum 23 de ani. Țara noastră e mult mai bogată acum și în industrie, și în produse alimentare, și în materii prime decît acum 23 de ani. Acum avem aliați... Acum ne bucurăm de simpatia și de sprijinul tuturor popoarelor europene căzute sub jugul tiraniei hitleriste. Avem acum o armată admira-

bilă și o flotă admirabilă... Nu suferim lipsuri serioase nici de alimente, nici de armament, nici de echipament... Spiritul marelui Lenin... ne însuflețește astăzi în Războiul pentru Apărarea Patriei, după cum ne-a însuflețit acum 23 de ani.

Poate exista oare vreo îndoială că putem și că trebuie să biruim pe cotropitorii fasciști?

Dușmanul nu-i atât de puternic cum îl înfățișează unii bieți intelectuali speriați... Dacă judecăm după situația reală a Germaniei... nu va fi greu să înțelegem că cotropitorii fasciști germani se găsesc în fața catastrofei...

Tovarăși ostași și marinari roșii, comandanți și lucrători politici, partizani și partizane! Întreaga lume privește la voi ca la forța capabilă să nimicească hoardele jefuitoare ale cotropitorilor germani. Popoarele înrobite ale Europei... privesc la voi ca la eliberatorii lor. Vouă vă revine marea misiune de eliberare. Fiți demni de această misiune! Războiul pe care-l purtați voi este un război de eliberare, un război drept. Fie ca în acest război să vă însuflețească figurile pline de bărbăție ale marilor noștri strămoși: Aleksandr Nevski, Dmitri Donskoi, Kuzma Minin, Dmitri Pojarski, Aleksandr Suvorov, Mihail Kutuzov! Fie ca steagul biruitor al marelui Lenin să vă inspire!"

Invocarea marilor strămoși, a marilor reprezentanți ai culturii ruse — Pușkin, Tolstoi, Ceaikovski —, a marilor savanți și gânditori, a marilor eroi naționali — Aleksandr Nevski, care în 1242 îi zdrobise pe cavalerii teutoni; Dmitri Donskoi, care în 1380 i-a zdrobit pe tătari; Minin și Pojarski, care în secolul al XVII-lea s-au luptat cu polonezii; Suvorov și Kutuzov, care au luptat împotriva lui Napoleon — însemna în special un apel la mândria națională a poporului rus. După pierderea republicilor baltice și a Ucrainei, rezistența opusă germanilor s-a concentrat mai ales în vechea Rusie.

În Uniunea Sovietică din timpul războiului, când fiecare declarație oficială, și cu atât mai mult fiecare cuvânt rostit de Stalin, era așteptat cu un fel de speranță a deznădejdiei, aceste două cuvântări, și în special cea rostită în împrejurări dramatice în Piața Roșie, într-un moment în care germanii se aflau la mică distanță de Moscova, au produs o foarte puternică impresie atât asupra armatei, cât și asupra muncitorilor.

Proslăvirea Rusiei, și nu numai a Rusiei lui Lenin, a exercitat o uriașă influență asupra întregului popor. Lucrul care, mai mult ca orice, a putut să stîrnească în țară un adevărat

avînt de masă a fost tocmai propaganda patriotică care identifica orînduirea sovietică și pe Stalin cu Rusia, cu sfînta Rusie.

În orice caz, nu era ceva cu totul nou. Încă cu mulți ani înainte chipul lui Stalin s-a întipărit în imaginația poporului ca chip al unui făuritor de stat, asemenea lui Aleksandr Nevski (cum e înfățișat, de pildă, în filmul realizat de Eisenstein — Prokofiev), lui Ivan cel Groaznic și lui Petru cel Mare (așa cum ni se prezintă, de pildă, în romanul lui Aleksei Tolstoi).

De aceea, în noiembrie 1941 poporul nu a rămas surd la această reamintire a invaziei tătarilor, a vremurilor tulburi cînd polonezii au invadat țara sau a anului 1812. Poporul rus se considera profund jignit de invazie — era ceva mult mai jignitor decît tot ce cunoscuse pînă atunci în istoria sa. În cuvîntarea sa din 6 noiembrie, Stalin nu a omis să arate deosebirea dintre Napoleon și Hitler : Napoleon a sfîrșit prost, dar cel puțin el nu adusese cu sine în țările cucerite doctrina „omului inferior“ („*Untermensch*“).

În continuare vom arăta mai amănunțit starea de spirit din Rusia anilor 1941—1942. Aici e suficient să spunem că în cele două cuvîntări ale sale din noiembrie Stalin nu numai că s-a adaptat cu multă dibăcie acestei stări de spirit, dar a și făcut totul pentru a o intensifica și încuraja.

Și era într-adevăr momentul potrivit pentru intensificarea unei asemenea stări de spirit : vechi orașe rusești ca Pskov, Novgorod și Kalinin (Tver) se aflau deja în mîna germanilor, Leningradul era, practic, încercuit, iar dușmanul se năpustea asupra Moscovei, încercînd să distrugă pozițiile de apărare construite în grabă la 50—60 km de capitală.

„Istoria războiului“, recent apărută în Uniunea Sovietică, nu minimalizează importanța acestor două cuvîntări ale lui Stalin :

„Raportul prezentat de I. V. Stalin la ședința festivă a Sovietului de deputați ai oamenilor muncii din Moscova și cuvîntarea rostită de el la parada din 7 noiembrie 1941 au exercitat o foarte puternică influență asupra populației din teritoriile ocupate... Aviatorii sovietici aruncau în spatele frontului ziare conținînd dări de seamă despre ședința festivă și parada din Piața Roșie. Ziarele treceau din mînă în mînă și erau păstrate cu grijă, ca o comoară de neprețuit. Oamenii sovietici aflau cu lacrimi de bucurie în ochi că știrile răs-

pîndite de hitleriști despre căderea Moscovei nu sînt decît o minciună grosolană și că Moscova stă neclintită. Ascultînd glasul partidului lor iubit, se simțeau pătrunși de o profundă încredere în forța statului sovietic, în voința nezdruccinată a poporului sovietic de a învinge, erau convinși de înfrîngerea inevitabilă a cotropitorilor fasciști-germani“.

Octombrie și noiembrie 1941 au fost cele mai întunecate luni din tot cursul războiului sovieto-german. Ele nu au fost egale decît de luna octombrie a anului 1942, cînd soarta Stalingradului atîrna de un fir de păr.

Pînă la sfîrșitul lunii septembrie 1941 a fost pierdută o bună parte din Ucraina, iar germanii continuau să înainteze impetuos spre Harkov, bazinul Donețului și Crimeea. După înfrîngerea suferită de trupele sovietice în bătălia de la Kiev, în care acestea au pierdut — după cum recunosc și sovieticii — numai prizonieri circa 175 000 de oameni, germanii aveau o mare superioritate în sud, și nu numai în oameni, ci și în avioane, tancuri și tunuri⁵¹. Ordinele Marelui cartier general cu privire la organizarea unei apărări îndîrjite a istmului Perekop, precum și la construirea unor alinamente de apărare puternice la vest de Harkov și în bazinul Donețului n-au putut fi executate la timp. Mobilizarea multor mii de mineri din bazinul Donețului în miliția locală, ca și eforturile depuse de 150 000 de mineri pentru a construi noi linii de apărare n-au dat rezultate. La 29 septembrie, germanii au pătruns în bazinul Donețului, care pe vremea aceea dădea 60% din întreaga extracție de cărbuni a Uniunii Sovietice, 75% din producția de cocs, 30% din cea de fontă și 20% din cea de oțel. Pînă la 17 octombrie, armatele lui Rundstedt au ocupat întreg bazinul Donețului și, după ce au forțat riul Mius, au intrat în orașul Taganrog, situat la Marea de Azov. Mai la nord, Armata a 6-a, sub comanda lui Paulus, desfășura ofensiva pe direcția Harkov. Orașul a fost ocupat la 24 octombrie. Trupele sovietice s-au străduit să evacueze de acolo înainte de a se retrage cît mai mult utilaj industrial. Concomitent, în timp ce germanii se aflau deja la Taganrog, a început evacuarea „Rostselmaș“-ului — o mare uzină de mașini agricole din Rostov. Această operație a continuat aproape pînă în ultima clipă, adesea sub bombardamentele aviației germane.

La 19 noiembrie, după două zile de înverșunate lupte de stradă, germanii au ocupat Rostovul. Dar Comandamentul

⁵¹ Raportul de forțe dintre germani și sovietici era: la oameni 2:1, la tunuri 3:1, la avioane 2:1 (I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 218).

suprem sovietic atribuia Rostovului o importanță atât de mare încît, chiar în toiul bătăliei pentru Moscova, Timošenko a primit întăriri, și zece zile mai tîrziu rușii au eliberat Rostovul, „poarta Caucazului“. A fost prima lor victorie importantă, deși germanii au fost respinși doar 50—60 km spre vest, unde s-au oprit, construind lucrări de apărare de-a lungul riului Mius. După datele publicate de presa sovietică (în parte confirmate și de germani), această victorie a avut nu numai o însemnătate militară, ci și una politică, deoarece a avut repercusiuni asupra politicii Turciei față de U.R.S.S.⁵²

Între timp, Armata a 11-a, de sub comanda lui Manstein, sprijinită de un corp de armată român, a pătruns în Crimeea, unde unitățile sovietice se retrăgeau în dezordine spre Sevastopol. Pînă la mijlocul lunii noiembrie, germanii (sau românii) ocupaseră întreaga Crimee, cu excepția Sevastopolului, unde, pe o adîncime de 16 km, fuseseră construite trei linii puternice de apărare. Toate încercările inamicului de a lua cu asalt această bază navală au eșuat, și fortăreața asediată — aflată sub comanda viceamiralului Okteabrski și a generalului Petrov — a rezistat pînă în iulie 1942. Sevastopolul și-a produs el însuși o bună parte din armament și muniții în ateliere subterane, mai mult sau mai puțin ferite de neîntreruptele raiduri aeriene și de tirul artileriei. Numai în perioada noiembrie-decembrie au fost confecționate 400 de aruncătoare de mine, 20 000 de grenade de mînă și 32 000 de mine antiinfanterie. În plus a fost reparat un mare număr de tunuri, mitraliere și chiar tancuri. În această perioadă, Sevastopolul a fost apărat de 54 000 de oameni, imobilizînd timp de opt luni mari forțe germane și române, care altfel ar fi putut fi folosite pentru invadarea Caucazului prin strămoșia Kerchi.

Deși au fost alungați din Rostov și ținuți în loc la Sevastopol, germanii au pricinuit totuși Uniunii Sovietice în sud nu numai grave prejudicii militare, ci și mari și simțitoare pagube economice.

Și mai tragică era însă situația în nord. La 8 septembrie, după ce germanii ocupaseră Schlüsselsburgul, Leningradul a fost complet blocat, cu excepția îngustului „drum al vieții“, care trecea peste lacul Ladoga. Începînd cu data de 9 noiembrie, chiar și breșa de pe lacul Ladoga a devenit aproape

⁵² Atacurile lansate de trupele sovietice împotriva Rostovului (în sud) și împotriva localității Tihvin (în nord) au contribuit și ele la slăbirea presiunii asupra Moscovei. Rostovul a fost evacuat de către germani fără ordinul lui Hitler, ceea ce explică căderea vremelnică în dizgrație a lui Rundstedt.

inutilizabilă, deoarece germanii ocupaseră Tihvinul, situat pe principala linie de cale ferată de la sud-est de lac. Leningradul părea definitiv condamnat la foamete și abia la 9 decembrie, după eliberarea localității Tihvin, viitorul a început să se prezinte într-o lumină ceva mai puțin sumbră. Este remarcabil faptul că în toiul bătăliei pentru Moscova Comandamentul suprem sovietic a putut trimite suficiente trupe pentru eliberarea localităților Rostov și Tihvin, deși este evident că acestea erau considerate obiective minimale, recucerirea lor neputând avea drept rezultat nici eliberarea bazinului Donețului, nici o străpungere masivă a blocadei Leningradului. Pe vremea aceea, Armata Roșie nu ducea numai lipsă de rezerve instruite, ci și o foarte mare lipsă de armament. Însă era clar că, în ciuda eșecului suferit de puterica lor ofensivă din octombrie, principalul obiectiv al germanilor continua să rămână ocuparea Moscovei.

La începutul lunii noiembrie, toate indiciile arătau că germanii pregătesc o nouă mare ofensivă: concentrau numeroase trupe nu numai la vest, ci și la nord-vest și sud-vest de Moscova. Eșecul primei ofensive a dat Marelui cartier general sovietic răgazul necesar pentru a aduna în spatele Moscovei puternice rezerve strategice și a-și întări linia frontului în toate sectoarele.

Faptul că Moscova nu fusese ocupată în octombrie a avut un efect deosebit de salutar asupra moralului soldaților. Acest lucru este demonstrat, printre altele, de intrarea masivă de soldați și ofițeri în partid și Comsomol. În decurs de o lună (din octombrie până în noiembrie), la cele trei grupuri de armată din jurul Moscovei, numărul membrilor de partid a crescut de la 33 000 la 51 000, iar cel al comsomoliștilor — de la 59 000 la 78 000. În acea perioadă, partidul primea în rîndurile sale, cu minimum de formalități, pe aproape fiecare soldat care se distingea în luptă.

După eșecul primei ofensive germane asupra Moscovei s-a ridicat și moralul populației civile. Evacuarea Moscovei a continuat în tot cursul lunii octombrie și în prima jumătate a lunii noiembrie. Au fost evacuate aproape jumătate din populație și o mare parte a industriei. Astfel, din 75 000 de mașini-unelte pentru așchiera metalelor nu au mai rămas la Moscova decît 21 000. Industria din Moscova producea mai ales armament de infanterie și muniții. De asemenea, repara tancuri și autovehicule. Cerul de deasupra Moscovei era împinzit de baloane captive, iar pe aproape toate străzile principale erau instalate obstacole antitanc și un mare număr de baterii antiaeriene. Acum erau mult mai

multe decît înainte. Dispozițiunile pentru lupta împotriva incendiilor au devenit și mai stricte, iar la paza contra incendiilor participau mii de moscoviți. În oraș domnea o atmosferă de război, o atmosferă eroică, austeră, care nu se mîna de loc cu cea din perioada crizei din octombrie.

Deși toți erau convinși că Moscova nu va fi pierdută, pericolul iminent al unei a doua ofensive germane nu devenea mai mic. După cum era de așteptat, într-o serie de sectoare, germanii își asiguraseră o considerabilă superioritate. Primele lovituri puternice le-au dat la 16 noiembrie în sectorul Kalinin—Volokolamsk, unde aveau de trei ori mai multe tancuri și de două ori mai multe tunuri decît rușii. La 22 noiembrie, germanii au pătruns în Klin, la nord de Moscova, iar la vest au intrat în Istra, punctul cel mai apropiat de Moscova pe care l-au atins vreodată cu forțe puternice. Nu încapе îndoială că Istra era acel loc de unde, după cum aveau să consemneze în memoriile lor generalii germani, „se putea vedea Moscova cu un binoclu de campanie“.

În înverșunatele lupte pe care le-au susținut la nord de Volokolamsk, soldații sovietici au săvîrșit numeroase acte de eroism, cum sînt, de pildă, cele ale cavaleriștilor de sub comanda generalului Dovator, ce-i drept, plătite cu prețul unor pierderi grele (Dovator a fost el însuși ucis la 19 decembrie, în timpul contraofensivei), sau rezistența, de-a dreptul sinucigașă, opusă la halta Dubosekovo de un grup de vînători de tancuri al diviziei comandate de Panfilov, grup care apăra șoseaua Volokolamsk.

O mulțime de alte acte de eroism, nu mai puțin glorioase, chiar dacă nu au trecut complet neobservate, nu au fost totuși consemnate pentru posteritate. A existat un mic număr de eroi al căror nume avea să rămînă în amintirea popoului. Aviația și-a avut eroul ei național în persoana căpitanului Gastello ; infanteria — pe cei 28 de soldați ai lui Panfilov ; partizanii și respectiv Comsomolul și întreaga țară — pe eroina națională Zoia Kosmodemianskaia.

De fapt, nici Gastello, nici cei 28 de soldați ai lui Panfilov, nici Zoia nu au fost singurele exemple de curaj și abnegație. În acea atmosferă de avînt de masă care domnea în noiembrie—decembrie 1941, au existat numeroase asemenea cazuri.

La flancul de sud al frontului de la Moscova se afla, în permanent pericol de a fi încercuit, orașul industrial Tula, pe care numai o fișie îngustă de pămînt îl unea de Moscova.

În acest vechi centru rus al producției de armament exista o organizație de partid deosebit de puternică, iar batalioanele muncitorești din această localitate au participat activ la apărarea orașului lor, care trăia parcă în „atmosfera anului 1919”. O impresionantă descriere a acestei atmosfere a fost făcută de generalul Boldin, care la 22 noiembrie fusese numit comandant al apărării orașului Tula⁵³. Dar Guderian, cu toate că suferise aici un eșec, nu a renunțat la încercarea de a ieși în spatele Tulei pentru a o izola. La 3 decembrie, Tula era amenințată cu încercuirea, deoarece germanii ajunseseră la calea ferată și la șoseaua care o legau de Moscova.

Pentru Tula ziua de 3 decembrie a fost cea mai critică, dar în celelalte sectoare ale frontului încă cu o săptămână în urmă germanii fuseseră opriți, și pregătirile pentru contraofensiva rușilor, care avea să înceapă la 6 decembrie, erau în plină desfășurare.

Pe la jumătatea celei de-a doua ofensive asupra Moscovei, germanii au început să sufere de pe urma gerurilor. Tre-cuse abia o săptămână și ceva de când Guderian se mai plîngea amarnic că tancurile i se împotmolesc în noroaie și spera că vor începe cît mai curînd gerurile, care-i vor înlesni înaintarea spre Moscova, iar acum se plîngea — nu mai puțin amarnic — de gerul pe care-l așteptase cu atîta nerăbdare. La 6 noiembrie el scria :

„E trist pentru soldați și foarte regretabil că inamicul cîștigă în felul acesta timp, iar înfăptuirea planurilor noastre este amînată pînă la venirea iernii. Toate acestea mă mîhnesc nespus de mult... Șansa unică de a da o lovitură puternică dispare tot mai mult. Numai Dumnezeu știe ce întorsătură vor mai lua evenimentele.”

La 7 noiembrie nota : „La noi s-au ivit primele cazuri de degerări grave”. La 17 noiembrie, tonul lui Guderian devine și mai pesimist :

„Ne apropiem numai foarte încet de obiectivul nostru final în acest ger năprasnic, iar toate unitățile întîmpină greutăți de necrezut din cauza aprovizionării. Dificultățile legate de aprovizionarea pe calea ferată cresc neîncetat... Fără carburanți mașinile noastre nu se pot mișca...”

Tonul lui Guderian devine tot mai sumbru. Mai tîrziu el a scris :

⁵³ Cf. *I. V. Boldin*, op. cit., p. 184—185.

„Recolta anului 1941 a fost foarte bună în toată țara. Nu erau lipsuri nici în ce privește vitele. Dar din cauza infectelor noastre comunicații de cale ferată, din zona Armatei a 2-a de tancuri nu s-a putut trimite în Germania decât o cantitate mică de alimente”⁵⁴. Iar în continuare :

„La 17 noiembrie am aflat că pe front și-au făcut apariția trupe siberiene și că alte rezerve sosesc pe calea ferată la Reazan și Kolomna. Divizia 112 infanterie a intrat în contact cu aceste noi unități siberiene. Întrucât concomitent am fost atacați și de tancurile adversarului..., trupele noastre slăbite n-au putut respinge aceste forțe proaspete. Înainte de a condamna divizia, trebuie avut în vedere că în fiecare regiment erau deja circa 500 de oameni degerați, că din cauza gerului mitralierele nu funcționau și că tunul nostru de 37 mm s-a dovedit ineficace împotriva tancurilor rusești T-34. Rezultatul acestei situații a fost panica... Acest lucru s-a întâmplat pentru prima oară în timpul campaniei din Rusia... Capacitatea de luptă a infanteriei noastre a ajuns la capătul ei...”

Și cu toate acestea Guderian a continuat atacurile împotriva Tulei ; el notează, de asemenea, faptul că, la un moment dat, trupele sale interceptaseră șoseaua și calea ferată Tula—Moscova. Dar tot din relatarea lui reiese că ceva nu era în regulă la trupele germane, deși nu menționează decât că „forța trupelor noastre se epuizase, după cum se epuizaseră și carburanții”.

Toate atacurile următoare asupra Tulei au eșuat, în mare parte, după cum afirmă Guderian, din aceleași cauze și fiindcă — așa cum scrie el — la 4 decembrie temperatura scăzuse pînă la —31°C, iar la 5 decembrie — pînă la —68° (sic !). Aceasta trebuie, firește, considerat drept pură fantezie, care se explică prin străduința lui Guderian de a pune totul pe seama climei !

Rușii neagă că în noiembrie ar fi fost foarte frig, dar sînt de acord că în decembrie s-au înregistrat într-adevăr geruri mari. Dar ei arată, pe bună dreptate, că ar fi absurd să se creadă că soldații sovietici n-ar fi suferit și ei, ca toată lu-

⁵⁴ H. Guderian, op. cit., p. 246—249. Aici poate fi găsită o relatare mai mult decât îndoielnică despre felul în care germanii s-ar fi îngrijit de aprovizionarea cu alimente a populației civile din Orel și din alte localități. După cum vom vedea în cele ce urmează, în Orel a bîntuit în iarna 1941—1942 o foamete îngrozitoare sub „oblăduirea duioasă” a lui Guderian.

mea, de pe urma gerurilor cumplite. Ei spun însă că Armata Roșie avea un echipament de iarnă mult mai bun decât germanii :

„Pentru prima oară în cel de-al doilea război mondial, armata germană trecea printr-o criză gravă. Generalii fasciști erau descurajați atît de imensele pierderi suferite de trupele lor cît și de prăbușirea tuturor speranțelor de a termina războiul contra Uniunii Sovietice în 1941. Se spulberaseră visurile despre un cantonament cald de iarnă la Moscova. Generalul Blumentritt recunoaște cu amărăciune că soldaților germani le era «dat să petreacă prima lor iarnă în Rusia dînd lupte grele și nedispuînd decît de echipament de vară, mantale și pături». În același timp, după spusele sale, «soldații din majoritatea unităților rusești erau înzestrați cu scurte de blană, vestoane vătuite, pîslari și căciuli de blană cu clape pentru urechi. Rușii aveau mănuși cu un singur deget și cu cinci degete, rufărie de corp călduroasă». Nu putem să nu fim de acord cu aceste afirmații ale generalului fascist bătut... Din spusele lui Blumentritt se impune concluzia... că Comandamentul suprem sovietic se dovedise mai prevăzător decît Marele stat-major german...”⁵⁵.

Lucrările sovietice contemporane de istorie a războiului nu repetă cifrele, cu adevărat astronomice, în legătură cu pierderile germanilor, prezentate pe vremea aceea atît de Stalin cît și de comunicatele Biroului sovietic de informații. În cursul celei de-a doua ofensive germane asupra Moscovei (16 noiembrie—6 decembrie), se spune în „Istoria războiului”, pierderile germanilor s-au ridicat la : 55 000 de morți, peste 100 000 de răniți și degerați, 777 de tancuri, 297 de tunuri și aruncătoare de mine, 244 de mitraliere și peste 500 de automate⁵⁶. Aceasta este o evaluare verosimilă care nu se deosebește prea mult de cifrele date, de pildă, de Guderian cu privire la pierderile germane.

Se apreciază astăzi că în primele cinci luni ale războiului pierderile totale ale Germaniei (fără cele ale aliaților ei) s-au ridicat la 750 000 de oameni. Această cifră este ceva mai mică chiar decît cea pe care o indică germanii. Astfel, Hillgruber și Jacobsen scriu : „În prima etapă a campaniei din Rusia, pierderile germane au fost, incontestabil, foarte mari, în special în timpul bătăliei de la Moscova. ...Pînă la 10 decembrie 1941, armata germană a pierdut în răsărit, fără

⁵⁵ I.M.R.P.A.P., vol. 2., p. 268.

⁵⁶ Op. cit., p. 265.

a-i socoti pe bolnavi, 775 078 de oameni“ (circa 24,22% din efectivele armatelor din răsărit, care, în medie, numărau 3 200 000 de oameni). Potrivit jurnalului intim al lui Halder, pînă la a doua jumătate a celei de-a doua ofensive asupra Moscovei, pierderile (în cifre rotunde) au fost următoarele :

În total pînă la 31 iulie	213 000 de oameni
” ” ” ” 3 august	242 000 ” ”
” ” ” ” 30 septembrie	551 000 ” ”
” ” ” ” 6 noiembrie	686 000 ” ”
” ” ” ” 13 noiembrie	700 000 ” ”
” ” ” ” 23 noiembrie	734 000 ” ”
” ” ” ” 26 noiembrie	743 000 ” ”

Contraofensiva de la Moscova a trupelor sovietice

Elaborînd planurile pentru contraofensiva de iarnă, Comandamentul suprem sovietic a întocmit un program minimal și altul maximal. Programul minimal prevedea restabilirea comunicațiilor cu Leningradul asediat, lichidarea pericolului care amenința Moscova și bararea accesului germanilor spre Caucaz. Programul maximal urmărea ruperea blocadei Leningradului, încercuirea trupelor germane aflate între Moscova și Smolensk, precum și eliberarea bazinului Donețului și a Crimeii. Dar, după cum avea să arate mersul evenimentelor, nici chiar programul minimal nu a fost îndeplinit decît în parte: pînă la sfîrșitul lunii noiembrie, trupele sovietice au eliberat Rostovul — această „poartă a Caucazului” — și i-au respins pe germani pînă la riul Mius. Mai departe însă nu au înaintat, cu excepția, la sfîrșitul iernii, a unei ofensive locale în bazinul Donețului, ofensivă ce a avut drept rezultat ocuparea unui mic ieșind, inclusiv a localităților Barvenkovo și Lozovaia. În Crimeea, Sevastopolul continua să reziste, dar debarcarea în peninsula Kerci — în partea de răsărit a Crimeii —, efectuată la 26 decembrie cu ajutorul Flotei din Marea Neagră, s-a soldat în primăvara următoare cu un dezastru. Pe Frontul Leningrad, eliberarea, la 9 decembrie, a orașului Tihvin a ușurat mult aprovizionarea Leningradului. Dar blocada dinspre uscat continua. În sectorul Moscova, înaintarea Armatei Roșii a fost mai substanțială, dar, deși a fost eliberat un teritoriu destul de întins (o grupare de trupe a ajuns, de pildă, pînă la Velikie Luki, adică a înaintat peste 300 km), germanii au reușit să păstreze raionul fortificat din triunghiul Rjev—Gjatsk—Veazma, situat la numai 150 km vest de Moscova.

Hitler a fost acela care, contrar sfaturilor multor dintre generalii săi, care au propus să se retragă pe o mare distanță, a insistat ca Rjev, Veazma, Iuhnov, Kaluga, Orel și Breansk să nu fie cedate, și toate aceste orașe — cu excepția localității Kaluga — au fost menținute. Mulți generali descurajați, printre care Brauchitsch, Höppner și Guderian, au fost destituiți, iar von Bock s-a „îmbolnăvit“. În nord von Leeb a fost, de asemenea, demis din „motive de sănătate“ și înlocuit cu un nazist mai convins, generalul Kuchler. Hitler era foarte dezamăgit că von Leeb nu izbutise să cucerească Leningradul în august sau septembrie. De asemenea era turbat de furie că von Bock nu reușise să ocupe Moscova. După eliberarea de către ruși a orașului Rostov, Rundstedt a căzut și el pentru un timp în dizgrație.

Contraofensiva sovietică a început în zilele de 5—6 decembrie pe aproape întreaga lungime a frontului de 900 km de la Kalinin în nord pînă la Eleț în sud, iar în primele zile trupele sovietice au repurtat aproape pretutindeni succese însemnate. Particularitatea luptelor în condiții de iarnă consta în faptul că Comandamentul suprem sovietic evita pe cît posibil atacurile frontale împotriva ariergărzii inamicului; el forma detașamente mobile de urmărire, a căror misiune era de a intercepta căile de retragere ale inamicului și de a provoca panică în rîndurile acestuia. Din aceste detașamente de urmărire — comparabile cu cazacii din 1812, care dăduseră lovituri necruțătoare „Marii armate“ a lui Napoleon — făceau parte pistolari, schiori, tancuri și cavalerie, în special unitățile de cavalerie ale generalilor Belov și Dovator. Dar de multe ori rezultatele acestei tactici nu justificau așteptările, iar unitățile de cavalerie sufereau pierderi deosebit de grele.

În acest război de iarnă, comportarea germanilor varia de la sector la sector. Ei continuau să opună o rezistență înverșunată, dar erau vizibil obsedați de spaima încercuirii; astfel, cînd, la 13 decembrie, rușii au ajuns la Kalinin și Klin și au propus garnizoanelor germane să capituleze, acestea au respins ultimatumul, dar s-au grăbit să se retragă cît nu era încă prea tîrziu, izbutind totuși să incendieze un număr mare de clădiri. În alte locuri însă, retragerea germanilor s-a transformat adesea în panică. La vest de Moscova și în sectorul Tula, pe o distanță de mulți kilometri drumurile erau pline de tunuri abandonate, de camioane și tancuri împotmolite adînc în zăpadă. În această perioadă a apărut în folclorul sovietic portretul comic al „fritului de iarnă“, în-

fofolit în broboade și etole furate de la locuitori și cu țurțuri de gheață atîrnîndu-i de nasul stacojiu.

La 13 decembrie, Biroul sovietic de informații a publicat vestitul său comunicat în care anunța eșecul încercărilor germanilor de a încercui Moscova și dădea primele rezultate ale contraofensivei sovietice. Ziarele au publicat portretele remarcabililor generali sovietici care cîștigaseră bătălia pentru Moscova: Jukov, Leliușenko, Kuznețov, Rokossovski, Govorov, Boldin, Golikov, Belov.

Pînă la mijlocul lunii decembrie, Armata Roșie înaintase pe aproape toate direcțiile 35—55 km, eliberînd orașele Kalinin, Klin, Istra, Eleț și înlăturînd complet pericolul încercuirii orașului Tula. Ofensiva a continuat și în a doua jumătate a lunii decembrie: trupele sovietice au recucerit Kaluga și Volokolamskul, unde în piața principală a orașului au găsit spînzurători, de care atîrnau cadavrele a șapte bărbați și al unei femei. Erau partizani pe care germanii îi spînzuraseră în public pentru a înspăimînta populația.

Dar dacă în unele sectoare ale frontului germanii literalmente fugeau, în altele continuau să opună o rezistență înverșunată. Astfel, din Kaluga, unul dintre orașele pe care Hitler ordonase generalilor săi să-l mențină cu orice preț, germanii au fost alungați abia după cîteva zile de lupte grele de stradă.

E drept, germanii erau adesea handicapați de lipsa unui echipament adecvat de iarnă, dar gerurile cumplite și nămeții nu le-au făcut nici rușilor situația ușoară. Trebuie, de asemenea, subliniat faptul că Armata Roșie nu avea o însemnată superioritate nici în oameni instruiți, nici în armament. După cum se arată în „Istoria războiului“, Comandamentul suprem sovietic nu a izbutit să-și asigure în ajunul contraofensivei superioritatea necesară în sectorul Moscova, unde germanii își concentraseră cel mai puternic grup de armate, în timp ce trupele sovietice, atît în sectorul Kalinin cît și în sectorul Moscova, erau slăbite în urma luptelor duse pentru apărarea capitalei. Rezervele strategice existente, aruncate în luptă în special pe direcțiile loviturii principale, au ajutat la lichidarea superiorității în oameni de care dispunea inamicul, dar erau insuficiente pentru a putea schimba în mod hotărîtor situația, cu atît mai mult cu cît germanii mai dispuneau încă de un mare număr de tancuri și tunuri⁵⁷.

Operațiile Armatei Roșii erau foarte mult stingherite de insuficiența mijloacelor de transport motorizate. În sectorul

⁵⁷ Op. cit., p. 260.

Moscova, frontul nu dispunea decît de 8 000 de camioane, număr evident insuficient. Transportul cu autocamioanele nu a putut asigura nici măcar jumătate din cantitatea necesară de muniții, de alimente și alte produse. De aceea, pentru a compensa lipsa autocamioanelor, au trebuit să fie folosite sute de convoaie de sânni. Deși aveau o capacitate de transport redusă, aceste sânni prezentau avantajul de a trece mai ușor prin zăpada adîncă decît grelele autocamioane.

În ciuda acestor dificultăți au fost luate o serie de măsuri pentru a apropia de front bazele de aprovizionare ale armatei. Cu toate acestea contraofensiva de la Moscova și apoi ofensiva generală a Armatei Roșii din iarna 1941—1942 nu au fost încununate decît de un succes parțial, ceea ce se explică printr-o serie de factori ca insuficiența mijloacelor de transport — lucru resimțit cu atît mai puternic cu cît liniile de comunicații deveneau tot mai întinse —, insuficiența crescîndă a armamentului și munițiilor și, în sfîrșit, caracterul istovitor al războiului de iarnă. Spre primăvară Armata Roșie era extrem de obosită. În plus, Comandamentul suprem sovietic a comis și o serie de greșeli.

În luptele foarte grele duse în tot cursul lunii decembrie și în prima jumătate a lunii ianuarie, Armata Roșie i-a respins pe germani pînă la o distanță considerabilă de Moscova. Dar ofensiva se desfășura într-un mod foarte inegal. Cel mai departe a înaintat flancul de nord, cu peste 300 km spre vest. Aproape aceeași distanță a străbătut și flancul de sud, dar la vest de Moscova germanii continuau să se cramponeze de baza de operații din triunghiul Rjev—Gjatsk—Veazma. Directivele date de Marele cartier general la 9 decembrie arată că comandamentul sovietic plănuise o vastă operație de încercuire a trupelor germane de lîngă Moscova, intenționînd să le prindă în clește atît dinspre nord cît și dinspre sud. În același timp, Hitler, care după înlăturarea mai multor generali preluase personal comanda supremă, a dat ordin grupului de armate „Centru” să apere cu fanatism pozițiile de la vest de Moscova, fără a se sinchisi de pătrunderile efectuate de inamic pe flancuri.

În luptele de lîngă Moscova, germanii au suferit pierderi grele; luptau în condiții de iarnă cu care nu erau obișnuiți, moralul trupelor era adesea scăzut, dar, cu toate acestea, continuau să reprezinte o forță formidabilă.

Aducînd noi rezerve, rușii au izbutit pînă la 1 ianuarie să ajungă la egalitate în ce privește efectivele, iar în unele sectoare și-au asigurat chiar o oarecare superioritate în tancuri și avioane, dar germanii continuau să dispună de un

număr de trei ori mai mare de tunuri și alt armament anti-tanc. În ciuda însemnatelor succese raportate de Armata Roșie în decembrie și în prima jumătate a lunii ianuarie, superioritatea ei era, după spusele istoricilor sovietici contemporani, complet insuficientă pentru marea ofensivă plănuită de Comandamentul suprem sovietic.

Ianuarie 1942 a fost o lună foarte geroasă și ninsorile abundente îngreuiiau extrem de mult ofensiva. Trupele sovietice, cu excepția unui număr relativ mic de unități de schiori, nu puteau înainta decât pe șosele și numai cu multă greutate. Pe măsura înaintării sporeau și dificultățile în calea acțiunilor aviației, deoarece în regiunile eliberate nu existau aerodromuri care ar fi putut fi folosite. Dar noile directive — date la 7 ianuarie 1942 — confirmă faptul că Comandamentul suprem sovietic nu renunțase încă la intenția sa de a înfringe, încercui și nimici toate trupele germane aflate între Moscova și Smolensk. Din cauză că în nord înaintarea era rapidă, iar la centru lentă, lungimea frontului crescuse la mijlocul lunii ianuarie aproape de două ori. Deși se împăcase cu necesitatea de a abandona o parte din teritoriile ocupate, la 15 ianuarie Hitler a dat din nou ordin trupelor sale să ocupe poziții de apărare puternice la est de Rjev, Veazma, Gjatsk și Iuhnov. Au fost introduse măsuri disciplinare severe, iar Halder, șeful statului-major, a dat o directivă prin care condamna panica și dezorientarea și prezicea că ofensiva rușilor se va prăbuși în curînd.

„Istoria războiului“ recunoaște că în această perioadă Comandamentul suprem sovietic a subapreciat posibilitatea ca, datorită propagandei, luării unor măsuri disciplinare, precum și sosirii de întăriri din Apus, rezistența germanilor să se intensifice. La 25 ianuarie trupele sovietice au suferit primul lor mare eșec, neputînd lua cu asalt orașul Gjatsk. Și în sud, la vest de Tula, rezistența germanilor s-a intensificat, iar spre sfîrșitul lunii ianuarie ofensiva sovietică a fost, practic, oprită în acest sector al frontului.

Cu toate acestea, Comandamentul suprem sovietic nu a renunțat la planul său de a realiza o vastă încercuire și a hotărît să lanseze în spatele frontului inamic un mare număr de parașutiști cu misiunea de a intercepta comunicațiile acestuia și a deveni veriga de legătură între cele două brațe ale cleștelui care trebuiau să se închidă în jurul germanilor lîngă Smolensk. Dar pretutindeni rezistența germanilor se intensifica, și toate încercările rușilor de a pătrunde în Veazma — punctul nodal al apărării germane — au eșuat.

În mai multe sectoare, germanii au trecut la contraatac. În cursul luptelor pentru respingerea noilor atacuri masive ale tancurilor germane, în special în sectorul Veazma, rușii au săvârșit numeroase acte de eroism, asemănătoare celor săvârșite în decembrie 1941 de către ostașii lui Panfilov la Volokolamsk. După război, într-un cartuș de pușcă înfipt într-un pom, a fost găsit un bilețel lăsat de un soldat muribund, Aleksandr Vinogradov, care, împreună cu alți doisprezece ostași, fusese trimis să oprească înaintarea tancurilor germane pe șoseaua care duce spre Minsk :

„N-am mai rămas acum decât trei... vom rămîne pe poziție pînă la ultima suflare... Și acum n-am mai rămas decât eu, rănit la cap și la mînă. Numărul tancurilor a crescut. Sînt deja douăzeci și trei. S-ar putea să mor. Dar poate că vreodată cineva va găsi bilețul meu și-și va aminti de mine. Sînt rus, din Frunze. N-am părinți. La revedere, dragi prieteni. Al vostru, Aleksandr Vinogradov. 22.2.1942.“

Este absolut clar că în aprecierea sa Comandamentul suprem sovietic a exagerat atît forța ofensivă a armatelor sale cît și scăderea moralului și dezorganizarea armatei germane ca urmare a înfrîngerilor suferite de ea în decembrie și în prima jumătate a lunii ianuarie.

Planul de încercuire și zdrobire a tuturor forțelor germane aflate între Moscova și Smolensk și de eliberare a orașelor Orel și Breansk s-a dovedit nerealist. Dat fiind că în majoritatea cazurilor germanii erau instalați în tranșee, iar trupele sovietice atacau, pînă la urmă rușii sufereau mai mult decât germanii din pricina iernii deosebit de aspre. Și nu numai că rezervele în oameni și armament erau insuficiente (după cum am arătat, producția de război a Uniunii Sovietice se afla pe atunci la cel mai scăzut nivel), dar chiar și rezervele existente erau împrăștiate. Astfel, ordinul dat de Marele cartier general ca orașul Breansk să fie eliberat și să se trimită acolo întăriri a abătut Armata Roșie de la misiunea ei principală — zdrobirea germanilor în sectorul Veazma. Ordinele Marelui cartier general — date tîrziu, la 20 martie — ca Armata Roșie să ocupe poziții pe un aliniament în apropiere de Smolensk (Belii — Dorogobuj — Elnea — Krasnoe, la 45 km sud-vest de Smolensk), să facă joncțiunea cu unitățile care acționau în spatele frontului inamic, să ocupe pînă la 1 aprilie orașul Gjatsk și aproximativ în același timp orașele Veazma și Breansk, iar nu mai tîrziu de 5 aprilie Rjevul nu au putut fi executate.

Moina, care începuse la sfârșitul lunii martie, a îngrădit și mai mult mobilitatea Armatei Roșii. În plus, în perioada aceea ea nu dispunea de suficient sprijin din partea aviației, iar aprovizionarea, practic, nu mai funcționa. La sfârșitul lunii martie, ofensiva sovietică s-a oprit complet. Încă multe luni după oprirea ofensivei, parașutiștii care acționau în spațele frontului inamic și alte unități de sub comanda generalului Belov, precum și partizanii continuau să dea lovituri comunicațiilor germane, dar în ansamblu, după entuziasmul stîrnit de bătălia de la Moscova, rezultatele operațiilor din lunile ianuarie—martie 1942 au provocat oarecare dezamăgire.

Trupele sovietice erau epuizate, iar la mijlocul lunii februarie a început să se resimtă o lipsă acută de armament și muniții. Într-adevăr, fuseseră eliberate teritorii întinse — întreaga regiune Moscova, o mare parte din regiunea Kalinin, întreaga regiune Tula, precum și o bună parte din regiunea Kaluga. Dar în mîinile germanilor rămăsese marea bază de operații Rjev—Gjatsk—Veazma, de unde aceștia continuau să amenințe Moscova. În vara anului 1942 s-au dat lupte înverșunate pentru această zonă și abia la începutul anului 1943 au putut fi izgoniți germanii de acolo. Mulți soldați care au luptat în diferite sectoare ale frontului mi-au spus ulterior că lunile cele mai grele din viața lor de pe front au fost februarie—martie 1942. Germanii au pierdut bătălia de la Moscova, dar era clar că nici pe departe încă nu se terminase cu ei.

Făcînd bilanțul ofensivei de iarnă a Armatei Roșii, „Istoria războiului“ relevă următoarele momente importante :

Chiar și victoria incompletă repurtată de Armata Roșie în campania din iarna 1941—1942 a exercitat o uriașă influență morală și a întărit și mai mult încrederea poporului sovietic în victoria finală.

Ea a produs o puternică impresie asupra unor țări ca Turcia și Japonia, a căror neutralitate era foarte îndoielnică.

Acum s-a putut opri evacuarea industriei din regiunile centrale, ceea ce a permis reluarea și sporirea producției de armament și muniții, în special în regiunea Moscova. Unele uzine mutate în răsărit au fost aduse înapoi.

Cu toate acestea, ofensiva de iarnă nu a dat toate rezultatele scontate :

„Ofensiva Armatei Roșii din iarna 1941—1942 a avut loc în condiții excepțional de grele. Armata nu avea încă expe-

riență în organizarea și ducerea unor operații ofensive de mare amploare. Iarna aspră, zăpada adîncă și rețeaua limitată de șosele îngreuiau manevra pe cîmpul de luptă. Transportul materialelor la trupe și organizarea deservirii avioanelor pe aerodromuri erau legate de dificultăți imense. *Țara nu putea încă asigura armata în întregime cu cantitatea necesară de tehnică de luptă, armament și muniții. Toate acestea au avut repercusiuni negative asupra activității de luptă a trupelor, asupra ritmului de dezvoltare a ofensivei și, adesea, nu au permis să fie folosite condițiile favorabile existente pentru zdrobirea completă a unor mari grupări inamice.*

Prima experiență în organizarea și desfășurarea unei contraofensive strategice și, după aceea, a unei ofensive pe întregul front a fost marcată de unele greșeli grave comise de Marele cartier general al Comandamentului suprem, de comandamentele fronturilor și armatelor“ (sublinierea noastră. — A.W.)⁵⁸.

Care erau aceste greșeli și deficiențe ?

1. Comandamentul suprem nu folosea întotdeauna cum trebuie rezervele pe care le avea la dispoziție. Adesea trupele erau aruncate în luptă fără pregătirile necesare.

2. În ansamblu, Armata Roșie nu dispunea încă de mari unități motorizate și de tancuri, ceea ce diminua mult atît forța de izbire a trupelor cît și ritmul înaintării lor. Marele cartier general al Comandamentului suprem și-a folosit în mod nerațional rezervele, deoarece a supraapreciat rezultatele ofensivei din decembrie—ianuarie. În timpul campaniei de iarnă, Marele cartier general și-a împrăștiat prea mult rezervele ; a aruncat în luptă nouă armate noi : două au fost trimise pe Frontul Volhov, una — pe Frontul de nord-vest, una — pe Frontul Kalinin, trei — pe Frontul de vest și cîte una pe Frontul Breansk și pe cel de sud-vest. Ca urmare a acestui fapt, „cînd în etapa finală a luptei de la Moscova au fost create premise favorabile pentru a desăvîrși încercuirea și a zdrobi forțele principale ale grupului de armate «Centru», Marele cartier general nu dispunea de rezervele necesare, iar operația strategică, care se desfășura cu succes, n-a putut fi dusă pînă la capăt“⁵⁹.

3. Dintr-o serie de cauze nu s-a putut continua folosirea masivă a aviației, așa cum s-a reușit în etapa inițială a bătăliei de la Moscova.

⁵⁸ Op. cit., p. 359.

⁵⁹ Ibid.

4. Au fost comise greșeli în organizarea războiului de partizani: „În special s-a dovedit necorespunzătoare crearea unor mari unități de partizani... Acest lucru l-a scutit pe înamic de necesitatea de a lupta împotriva unor numeroase detașamente de partizani, practic imposibil de depistat. Hitleriștii au adus trupe în zona de acțiune a marilor unități de partizani și au desfășurat operații cu forțe puternice. Detașamentele de partizani au fost nevoite să treacă la tactica apărării, lucru contrar însăși naturii luptei de partizani, și de aceea au avut de suferit pierderi grele”⁶⁰.

Oricât de paradoxal ar părea, dar ordinele date de Stalin cu ocazia Zilei Armatei Roșii — 23 februarie — și a zilei de 1 Mai 1942 sunau mai puțin optimist decât cele două cuvântări pe care le rostise în noiembrie 1941, într-un moment în care germanii se aflau chiar la porțile Moscovei. De astă dată n-a mai spus că pentru a câștiga războiul este nevoie de „încă o jumătate de an, poate un an”.

După bătălia de la Moscova a crescut însă ura față de germani. Eliberând multe orașe și sute de sate, soldații sovietici au putut vedea cu propriii lor ochi ce însemna „noua ordine”. Pretutindeni germanii au distrus tot ce au putut. La Istra, de pildă, nu mai rămăseseră decât trei case. Germanii au aruncat în aer vechea mănăstire „Noul Ierusalim”. În unele orașe și sate în care intra Armata Roșie se întâlneau spînzurători de care atîrnau „partizani”. Mai târziu, în 1942, am vizitat o serie de orașe și sate care fuseseră ocupate și apoi distruse de germani și pretutindeni am întâlnit același tablou înfiorător.

Nemți în orașele și satele de lângă Moscova; nemți în vechi orașe rusești, ca Novgorod, Pskov și Smolensk; nemți în fața zidurilor Leningradului; nemți la Iasnaia Poleana, unde trăise Tolstoi; nemți la Orel, Lgov și Șcigrî, vechi localități descrise de Turghenev, cele mai rusești dintre toate localitățile rusești. Pretutindeni au jefuit, au săvîrșit nelegiuiri, au ucis. Retrăgîndu-se, au dat foc fiecărei case, și în plină iarnă populația a rămas adesea fără adăpost. De la invazia tătarilor încoace, Rusia nu mai trecuse prin asemenea încercare. Mînia și ura împotriva fasciștilor germani, la care se adăuga un sentiment de infinită compasiune pentru propriul popor, pentru pămîntul sovietic pîngărit de cotropitori, au provocat o reacție emoțională de mîndrie și durere națională, care și-a găsit o neobișnuit de pregnantă reflectare în literatură și muzică în anul 1941 și la începutul anului 1942.

⁶⁰ Op. cit., p. 361.

Printre cele mai frumoase poezii, oglindind profunda anxietate resimțită în primele luni ale războiului de către oamenii sovietici, se numără cele scrise de Boris Pasternak (deși pe vremea aceea n-au fost cunoscute, ele fiind publicate abia în 1945):

Vă amintiți, desigur, uscăciunea
Din gît, cînd forța-ntunecată, rea,
Urlînd dădea năvală, -n timp ce toamna
Cu pașii încercărilor venea.

„Urlînd dădea năvală“, „forța-ntunecată, rea...“ — nu aduce oare această viziune cu un fel de „invazie a marțienilor“, la fel ca laitmotivul zguduitor, răscolitor, din „Simfonia Leningradului“ de Șostakovici? Azi ea ne-ar putea părea poate zgomotoasă, melodramatică, cu prea multe repetări (una și aceeași temă revine, tot mai puternic, de unsprezece ori), dar ca mărturie documentară despre anul 1941, ca reflectare a sentimentului că asupra Uniunii Sovietice s-a năpustit „forța-ntunecată, rea“ — o forță uriașă, arrogantă, inumană — ea aproape nu are egal.

Exprimarea sentimentelor de durere pentru soarta pămîntului rusesc a îmbrăcat și alte forme. În iarna 1941—1942 au devenit extrem de populare poeziile lui Konstantin Simonov, de pildă aceea în care zugrăvește tabloul tragic al retragerii din raionul Smolensk și în care găsim versuri ca cele de mai jos:

Părea că la toate hotarele ruse,
Pe vii apărîndu-i cu mîinile, ei,
Strămoșii, o rugă din vremuri apuse
Rosteau pentru fiii iubiți și atei.
Ce-i patria, știi — nu e casa în care
Tihnit și-n belșug te-ai deprins să trăiești,
Ci drumul pe care bunicii purtară
Cruci simple, de lemn, spre morminte rusești.

Sau și mai cunoscuta poezie „Să m-aștepți — și-am să mă-ntorc !...“

Să m-aștepți — și-am să mă-ntorc !
Foc în dor să pui !
Să m-aștepți cînd trist se torc
Ploile gălbui,
Să m-aștepți prin viscol crunt
Sau în veri, pe-arșiți,

Să m-aștepți cînd alții sunt
Duși, nepomeniți,
Să m-aștepți cînd nici un rînd
Eu n-am să-ți mai scriu,
Să m-aștepți cînd toți, pe rînd,
Cred că nu mai viu.

Să m-aștepți — și-am să mă-ntorc !
Spună toți ce-or vrea ;
Tu nu le dori noroc
Cînd plîng moartea mea.
Maică-mea, copilul chiar
Las'să umble plînși ;
Și prietenii, cu-amar
Lîngă vatră strînși,
Las'să bea după-obicei,
La comîndul meu.
Fugi și nu ciocni cu ei !
Să m-aștepți mereu !

Să m-aștepți — și-am să mă-ntorc,
Moartea am s-o-nfrîng !
Spună că-ai avut noroc
Cei ce astăzi plîng.
Ei, ce nu m-au așteptat,
Nu vor ști de loc
Că-așteptînd înfrigurat
Tu m-ai smuls din foc !
Noi vom ști cum de-am trecut
Peste moarte, eu —
Tu, ca nimeni, ai știut
Să m-aștepți mereu !⁶¹

Din momentul apariției ei, în toamna anului 1941, și în tot cursul anului 1942, aceasta a fost cea mai populară poezie din Uniunea Sovietică ; milioane de femei o repetau ca pe o rugăciune.

Celui care nu a fost pe vremea aceea în U.R.S.S. îi va veni greu să înțeleagă, după atîția ani, cît de mult au însemnat aceste versuri pentru milioane de femei ruse. Nimeni nu poate spune cîte sute de mii de bărbați au murit pe front după 22 iunie 1941, cîți au fost luați prizonieri sau au dispărut fără urmă.

⁶¹ K. S. Simonov. „Versuri alese“, tradus de Mihai Dragomir, București, Editura „Cartea rusă“, 1955, p. 133—134. — *Nota trad.*

Un rol aproape la fel de important l-au avut și alți poeți și scriitori. Oamenii erau, de pildă, profund emoționați de poemul Margaritei Aligher „Zoia”, în care se vorbea despre tînăra partizană spînzurată lîngă Moscova; poemul a fost ulterior pus în scenă. El descrie halucinațiile fetei din noaptea dinaintea execuției, după torturile la care fusese supusă de către fasciști. O mare importanță a avut și opera poetică a lui Surkov, al cărui poem în proză „Jurămîntul ostașului”, scris în 1941, se termină cu următoarele cuvinte:

„Lacrimile femeilor și ale copiilor clocotesc în inima mea. Pentru aceste lacrimi vor răspunde cu sîngele lor de fiară asasinul Hitler și hoardele sale, căci ura răzbunătorului nu cunoaște milă.”

O extraordinară înrîurire asupra moralului oamenilor au avut articolele lui Ehrenburg publicate în „Pravda” și „Krasnaia zvezda” — strălucite diatribe împotriva germanilor; ele s-au bucurat de o colosală popularitate în rîndurile armatei. Uneori erau criticate că ar avea tendința să-i ridiculizeze pe germani, uitînd ce dușmani teribili și feroși erau. Părerăa lui Ehrenburg că toți germanii sînt răi diferă, firește, de linia ideologică oficială (exprimată o dată în plus în ordinul dat de Stalin cu ocazia zilei de 23 februarie), dar „ehrenburgismul” era o formă eficace de ațîtare a urii împotriva cîmpionilor. Și Ehrenburg nu a fost singurul care a propagat o atare atitudine; Șolohov, Aleksei Tolstoi și mulți alții au procedat la fel. În cumplita vară a anului 1942, laitmotivul „Toți germanii sînt răi” răsuna și mai răspicat.

Arena diplomatică în primele luni după invazie

În momentul invaziei germane, Uniunea Sovietică se afla sub raport diplomatic într-o situație foarte ciudată. Singurele ambasade al căror cuvînt avusese pînă atunci greutate în ochii autorităților sovietice erau cea a Germaniei și cea a Japoniei, iar dintre toți ambasadorii de cea mai mare atenție se bucura cel german, contele von der Schulenburg. Și ambasadorului Japoniei i se făcea curte, mai ales după vizita pe care Mațuoka o făcuse în aprilie 1941. Pentru a-l îmbuna pe Hitler, în mai 1941 au fost rupte relațiile diplomatice cu Norvegia, Belgia, Iugoslavia și Grecia, în timp ce Franța vichy-istă era oficial reprezentată prin ambasadorul Gaston Bergery.

În afară de Suedia, Turcia, Iran, Afganistan și Finlanda, numai foarte puține state neutre aveau reprezentanțe diplomatice la Moscova, iar dacă relațiile cu ambasada Statelor Unite, condusă de Laurence A. Steinhardt, erau corecte, dar nu mai mult, ambasada britanică, condusă de sir Stafford Cripps, era tratată de către oficialități cu o răceală deliberată. Cu foarte multă dificultate menținea Cripps contactul cu Comisariatul poporului pentru afacerile externe și pînă la izbucnirea războiului din iunie 1941 nu avusese cîntec să se întîlnească cu Stalin, trebuind să se mulțumească cu rarele întrevederi cu Vișinski.

În memoriile sale, publicate sub titlul „Cel de-al doilea război mondial”⁶², Churchill relatează un episod foarte interesant privind unicul mesaj pe care i l-a transmis lui Stalin pe vremea aceea (la 3 aprilie) și care, în esență, conținea rugămintea ca Rusia să intervină în Balcani.

⁶² W. Churchill. „The Second World War“, vol. III, p. 320—323.

„Primul ministru către sir Stafford Cripps.

Transmiteți din partea mea domnului Stalin următorul mesaj *cu condiția să-l puteți înmîna chiar lui personal.*

Am informații de la un agent de încredere că atunci cînd au crezut că au Iugoslavia în buzunar — adică după 20 martie — germanii au început să retragă din România trei din cele cinci divizii de tancuri dislocate în această țară și să le transfere în sudul Poloniei. În clipa în care au aflat de revoluția sîrbă, această mișcare de trupe a fost contramandată. Excelența voastră va înțelege, desigur, semnificația acestor fapte.“

În scrisoarea care însoțea mesajul, Eden îl ruga pe Cripps să-i atragă atenția lui Stalin (dacă va izbuti să-l vadă) asupra faptului că Uniunea Sovietică are acum ocazia să-și unească forțele cu Marea Britanie în Balcani, dînd ajutor material Iugoslaviei și Greciei, ceea ce ar întîrzia atacul german împotriva Rusiei.

Între timp, Cripps îi trimisese lui Vișinski o scrisoare detaliată în același spirit și de aceea era de părere că mesajul „fragmentar“ al lui Churchill ar face mai mult rău decît bine.

„Mă tem foarte mult că predarea mesajului trimis de primul ministru nu numai că n-ar avea nici un efect, dar ar fi chiar o gravă greșeală tactică. Dacă nu sînteți însă de această părere, mă voi strădui să obțin cît mai curînd o întrevedere cu Molotov.“

„Am fost foarte necăjit de acest lucru — scria Churchill — și de întîrzierea intervenită.“

După un schimb de telegrame destul de înțepate între Churchill și Cripps *via* Eden, Cripps a telegrafiat, în sfîrșit, după mai bine de două săptămîni (adică după atacul german împotriva Iugoslaviei) că i-a transmis lui Vișinski textul mesajului lui Churchill. La 22 aprilie, Cripps i-a scris lui Eden :

„Vișinski m-a informat astăzi în scris că mesajul a fost înmînat lui Stalin.“

Într-o convorbire pe care am avut-o în vara anului 1941 cu Cripps, acesta mi-a spus în legătură cu episodul menționat:

„Cei de la Londra nu-și dădeau seama de ce greutăți mă loveam aici. Cei de acolo nu voiau de loc să înțeleagă că nu numai Stalin, dar și Molotov mă evita de parcă aș fi fost ciumat. Timp de cîteva luni înainte de izbucnirea războiului n-am avut întrevederi decît cu Vișinski, și acelea foarte ne-

satisfăcătoare. Pot să vă spun că Stalin nu voia să aibă nimic de-a face cu Churchill, atît îi era de teamă ca nu cumva să afle germanii. Nici cu Molotov lucrurile nu stăteau mai bine. Și în același timp ei lăsau să se înțeleagă că nu au nimic împotriva ca militarii lor să stea de vorbă cu ai noștri.“

Mai tîrziu, Churchill a arătat în legătură cu aceasta :

„Nu-mi pot da pe deplin seama dacă mesajul meu — în cazul că ar fi fost predat cu promptitudine și cu ceremonialul prescris — ar fi putut modifica sau nu mersul evenimentelor. Continuu totuși să regret că instrucțiunile mele nu au fost aduse la îndeplinire așa cum cerusem. Dacă aș fi avut contact direct cu Stalin, poate că aș fi putut împiedica ca o parte atît de însemnată a forțelor lui aeriene să fie distrusă la sol.“

Din cele spuse ulterior de Cripps reieșea limpede că în nici un caz mesajul nu putea fi înmînat „cu promptitudinea și ceremonialul prescris“ pentru simplul motiv că Stalin nici nu se gîndea să admită un asemenea „ceremonial“. În sfîrșit, este clar că mesajul prin care se propunea guvernului sovietic să intervină în Balcani nu ar fi dus la nici un rezultat. De altfel, ar fi sosit prea tîrziu pentru a mai salva Iugoslavia. Dar chiar dacă conducătorii sovietici se temeau să fie atrași într-un război balcanic, ei ar fi putut totuși ține seama de avertismentele insistente ale lui Cripps cu privire la atacul pe care Germania îl pregătea împotriva Uniunii Sovietice. La rîndul său, Eden l-a avertizat în repetate rînduri pe Maiski, care, după cum m-a asigurat mai tîrziu, a transmis aceste avertismente la Moscova. Totul a fost însă în zadar.

Cripps nu avea motive să fie mulțumit de conducătorii sovietici. Cu toate acestea, după începutul invaziei, el a depus toate eforturile pentru a restabili relații normale între Anglia și Uniunea Sovietică. În „Cel de-al doilea război mondial“, Churchill afirmă că la început Moscova nu a reacționat în nici un fel la cuvîntarea sa radiodifuzată din 22 iunie, în „afară de faptul că extrase din această cuvîntare au fost reproduse în «Pravda»... și că am fost rugați să primim o misiune militară rusă. Tăcerea cercurilor conducătoare [din U.R.S.S.] era apăsătoare, și am socotit de datoria mea să sparg gheața. Am crezut că ele manifestau rezerve, dat fiind tot ce se întîmplase de la începutul războiului...“⁶³.

⁶³ Op. cit., p. 340.

În realitate, rușii erau încântați de discursul lui Churchill și, după cum am auzit deseori pe vremea aceea, erau „plăcut surprinși“, deoarece nu considerau drept absolut exclusă posibilitatea unei înțelegeri anglo-germane, suspiciune pe care le-o întărise și fuga lui Hess în Anglia.

Deși Stalin nu a comunicat direct cu Churchill pînă după data de 7 iulie, cînd acesta din urmă îi scrisese, el s-a grăbit să stabilească raporturi strînse cu Cripps. După numai o săptămînă de la începutul invaziei a plecat spre Moscova, pe calea aerului, primul grup de membri ai misiunii militare engleze, în frunte cu generalul Mason MacFarlane. Totodată Cripps a discutat cu Stalin și Molotov textul unei declarații comune anglo-sovietice, care a și fost dată publicității la 12 iulie. Ideea unei declarații comune fusese dată de partea sovietică, după cum reiese din mesajul adresat de Churchill lui Cripps la 10 iulie.

Se poate presupune că, dacă Stalin nu a luat legătură cu Churchill imediat după cuvîntarea rostită de acesta la radio în ziua de 22 iunie, motivul trebuie căutat în faptul că guvernul sovietic era uluit de cele ce se întîmplau. Într-adevăr, după ce a început invazia, lui Stalin i-au trebuit unsprezece zile pentru a elabora o declarație politică către propriul său popor. S-ar putea ca Stalin să fi resimțit față de politica engleză antipatie, îndoieli și rezerve adînc înrădăcinate și ca el să fi vrut, înainte de a merge mai departe, să fie sigur de publicarea declarației comune. Iar cînd, în sfîrșit, i-a scris lui Churchill la 18 iulie a făcut-o numai pentru a propune deschiderea unui al doilea front „în vest (în Franța de nord) și în nord (în Arctica)“.

„Acest front ar putea fi creat cel mai ușor în momentul de față, cînd forțele lui Hitler sînt angajate în răsărit și cînd Hitler nu a reușit încă să-și consolideze pozițiile cucrete în răsărit.

Și mai ușor poate fi creat un front în nord. Acolo nu ar fi necesare decît acțiuni ale forțelor britanice maritime și aeriene, fără desant de trupe de uscat, fără debarcarea artileriei. La această operație ar putea participa forțe sovietice de uscat, maritime militare și aeriene militare. Ne-am bucura dacă Marea Britanie ar putea aduce în acest sector aproximativ o divizie ușoară sau un număr mai mare de voluntari norvegieni; aceștia ar putea fi transportați în Nor-

vegia de nord pentru a organiza acțiuni insurecționale împotriva germanilor”⁶⁴.

În răspunsul său din 21 iulie, Churchill a respins toate aceste propuneri, inclusiv cea cu privire la trimiterea unei divizii ușoare norvegiene, care „nu exista”, considerându-le nerealiste, dar propunea să se întreprindă o serie de operații navale în Arctica și să se trimită la Murmansk câteva escadrile de avioane de vânătoare engleze.

La 26 iulie, Churchill îi scrie din nou lui Stalin, comunicându-i că în curînd vor fi trimise în Rusia 200 de avioane de vânătoare „Tomahawk”, că „în curînd, 2 000 000 pînă la 3 000 000 de perechi de bocanci vor fi gata pentru expediere” și că, în plus, are intenția să trimită „o mare cantitate de cauciuc, cositor, lînă, îmbrăcăminte de lînă, iută, plumb și șelac”⁶⁵.

Nu era decît un început modest, dar nu trebuie uitat că în vara anului 1941 Anglia era de fapt singurul aliat al Uniunii Sovietice și că Statele Unite nu intraseră încă în război. Acest lucru explică în parte o oarecare susceptibilitate pe care o manifesta Stalin în relațiile cu Anglia, și în special cu Churchill: într-adevăr, Anglia era singura țară de la care putea aștepta o cooperare militară directă. Întrucît era clar că un asemenea ajutor militar nu era de prevăzut, cel mai important era să caute să obțină din Occident un cît mai mare ajutor economic sub formă de armament și materii prime, iar în această privință S.U.A. prezentau mult mai multă importanță decît Marea Britanie.

Marea problemă care neliniștea atît Anglia cît și Statele Unite — și Stalin își dădea perfect de bine seama de acest lucru — era întrebarea dacă Armata Roșie va fi în stare să reziste Germaniei un timp cît de cît îndelungat. După cum se putea ghici pe vremea aceea — iar astăzi acest lucru se știe —, Churchill nu era de loc convins că Uniunea Sovietică „va putea rezista” mult timp.

Cercurile militare engleze erau aproape unanime în părerea că Rusia va fi curînd înfrîntă; reprezentanții Ministerului de Război nu au făcut, de altfel, o taină din aceasta nici la conferințele de presă ținute la Ministerul Informa-

⁶⁴ „Corespondența președintelui Consiliului de Miniștri al U.R.S.S. cu președinții S.U.A. și cu primii miniștri ai Marii Britanii din timpul Marii Război pentru Apărarea Patriei 1941—1945” (în continuare se menționează: „Corespondența...”), vol. I, București, E.S.P.L.P. 1958, p. 11—12.

⁶⁵ Op. cit., p. 15.

țiilor din Londra în primele zile ale războiului. Pe la mijlocul lunii iulie, tonul lor s-a schimbat în oarecare măsură — e de presupus că aceasta se datora în mare parte informațiilor pe care generalul Mason MacFarlane le transmitea din Moscova. El nu subaprecia calitățile de luptă ale Armatei Roșii. MacFarlane, cu care am avut în repetate rânduri ocazia să stau de vorbă la Moscova, părea convins — chiar și în clipele cele mai grele pentru U.R.S.S. — că rușii sînt ferm hotărîți să ducă un război foarte îndelungat și că nici pierderea Moscovei (o asemenea posibilitate neputînd fi exclusă la începutul lunii octombrie) nu ar însemna sfîrșitul.

La Ambasada americană din Moscova, părerile erau împărțite. Atașatul militar, maiorul Ivan Yeaton, era convins că Armata Roșie va fi zdrobită într-un timp foarte scurt. Ambasadorul Steinhardt nu vedea lucrurile chiar atît de sumbru, dar ciocnirea hotărîtoare între aceste două puncte de vedere s-a produs abia mai tîrziu, cînd colonelul Philip R. Faymonville a fost numit reprezentant al guvernului american pentru aplicarea lend-lease-ului. Numirea a fost făcută de președintele Roosevelt, la propunerea lui Harry Hopkins. Faymonville l-a însoțit pe Harriman la Moscova la sfîrșitul lunii septembrie și chiar de la început era convins că perspectivele Armatei Roșii nu sînt nicidecum așa de deznădăjduite cum le prezentase Yeaton în primele zile ale invaziei.

Faptul că Faymonville fusese numit la Moscova la propunerea lui Hopkins este foarte semnificativ. În timpul vizitei pe care o făcuse la Moscova la sfîrșitul lunii iulie, Hopkins s-a convins că rușii vor putea, dacă nu să cîștige războiul, în orice caz să reziste un timp foarte îndelungat, această părere fiind împărtășită și de Faymonville. După bătălia de la Moscova, Faymonville a ajuns definitiv la concluzia că U.R.S.S. nu va pierde războiul.

Vizita lui Harry Hopkins a avut o importanță hotărîtoare pentru evoluția ulterioară a relațiilor americano-sovietice și anglo-sovietice. După cum scrie Robert E. Sherwood :

„Călătoria cu avionul [de la Arhanghelsk] la Moscova a durat patru ore, și Hopkins a început treptat să se liniștească în privința viitorului Uniunii Sovietice. Privea în jos la sutele de kilometri de păduri masive și se gîndea că Hit-

ler, cu toate diviziile de tancuri ale Wehrmachtului său, nu va putea niciodată să străbată o țară ca aceasta.“

După sosirea sa la Moscova, „Hopkins a avut o lungă convorbire cu Steinhardt, în cursul căreia a arătat că principal scop al venirii sale era de a stabili dacă situația este într-adevăr atât de catastrofală cum o prezintă cei de la Ministerul de Război și, în special, cum reiese din telegramele atașatului militar, maiorul Ivan Yeaton“.

Ceea ce scrie Sherwood despre părerea ambadorului Steinhardt coincide cu cele constatate de mine însumi despre poziția ambadorului în vara anului 1941.

„Steinhardt i-a spus [lui Hopkins] că cine cunoaște cât de puțin istoria Rusiei nu se va pripi să tragă concluzia că germanii vor obține o victorie ușoară. Soldații ruși pot să pară înapoi pentru acțiuni ofensive — așa cum a fost cazul în războaiele cu Napoleon și apoi în Finlanda. Dar când sînt chemați să-și apere patria sînt excelenți luptători și sînt, fără îndoială, foarte numeroși. Dar — a subliniat Steinhardt — pentru cineva din afară este extrem de greu să-și facă o imagine clară despre ceea ce se petrece în realitate... din cauza atitudinii de suspiciune pe care o au față de toți străinii și care are drept consecință că totul este ținut secret. Hopkins a spus că este hotărît ca, într-un fel sau altul, să străpungă acest zid al suspiciunii“⁶⁶.

Apoi urmează relatarea primei întîlniri dintre Hopkins și Stalin, care a avut loc la 30 iulie 1941 :

„După cuvintele introductive ale lui Hopkins — în care acesta a arătat că, după părerea președintelui, cel mai important lucru ce trebuie făcut azi în lume este de a-l înfrînge pe Hitler și hitlerismul și că de aceea dorește să dea ajutor Uniunii Sovietice —, a vorbit Stalin.

El i-a urat lui Hopkins bun-venit în Uniunea Sovietică și apoi, caracterizîndu-l pe Hitler și Germania, a vorbit despre necesitatea ca relațiile dintre toate națiunile să aibă la bază anumite norme morale... Actualii conducători ai Germaniei nu cunosc asemenea norme morale, și în lumea de azi ei reprezintă o forță antisocială... «Păreri noastre coincid» — a spus el în încheiere.

Apoi a revenit la întrebarea pusă de Hopkins, și anume ce dorește Rusia să-i livreze Statele Unite imediat și, în al

⁶⁶ Robert E. Sherwood. „The White House Papers of Harry Hopkins“, vol. I, Londra, 1949, p. 327—328.

doilea rînd, de ce ar avea nevoie în cazul unui război de lungă durată. Stalin a inclus în prima categorie tunuri antiaeriene de calibru mijlociu, inclusiv muniția aferentă — în total circa 20 000 de tunuri antiaeriene ușoare și grele. În al doilea rînd, a cerut mitraliere de mare calibru pentru apărarea orașelor. În al treilea rînd, a spus că are nevoie de un milion de puști sau chiar mai multe. «Dacă au același calibru ca cele folosite de Armata Roșie, avem suficientă muniție».

În cea de-a doua categorie a menționat în primul rînd benzină de avion cu cifră octanică mare, apoi aluminiu pentru construcția de avioane și, în sfîrșit, celelalte materiale enumerate deja în lista care fusese prezentată guvernului nostru la Washington.“

Apoi Stalin a făcut următoarea remarcă uluitoare: „Dați-ne tunuri antiaeriene și aluminiu și o să putem lupta trei-patru ani.“

După o lungă întrevvedere cu Molotov, consacrată mai ales unei discuții neconcludente despre relațiile cu Japonia (în cursul căreia Molotov a propus ca S.U.A. să „dea un avertisment“ Japoniei să nu atace Uniunea Sovietică), Hopkins s-a întîlnit pentru a doua oară cu Stalin.

De la începutul războiului — a spus Stalin —, numărul diviziilor germane de pe frontul rus a crescut de la 175 la 232 și, după părerea lui, Germania este în măsură să mobilizeze 300 de divizii. Rusia nu avea la început decît 180 de divizii, acum are 240 și poate mobiliza în total 350 de divizii.

„Stalin a declarat că... va avea acest număr de oameni sub arme la începutul campaniei de primăvară, în mai 1942.

El dorea ca un număr cît mai mare de divizii să ia contact cu inamicul, deoarece atunci trupele își vor da seama că germanii pot fi bătuți și că nu sînt supraoameni... Dorea să aibă cît mai multe trupe călitate în vederea mării campanii ce va începe în primăvara următoare.

El atribuia o mare importanță detașamentelor de partizani, care acționau în spatele frontului inamic, și spunea că nici de o parte, nici de cealaltă n-au avut loc capitulări în masă. Și-a exprimat speranța că germanii vor fi nevoiți să treacă curînd la apărare, dar a recunoscut că, deși rușii dispun de «un mare număr de tancuri și divizii motorizate, nici una dintre ele nu se poate compara cu o divizie de tancuri germană». Cu toate acestea, a adăugat că, după părerea sa, «tancurile rusești mari sînt mai bune decît tancurile germane».

Armata Roșie — a spus el — dispune de 4 000 de tancuri mari, 8 000 de tancuri mijlocii și 12 000 de tancuri ușoare. Germanii au în total 30 000 de tancuri.“

A mai arătat că Rusia nu produce decît 1 000 de tancuri pe lună și că va resimți lipsă de oțel.

„A insistat asupra plasării imediate a unor comenzi de oțel. După aceea a spus că ar fi mult mai bine dacă tancurile sale ar putea fi produse în Statele Unite. De asemenea, a arătat că dorește să cumpere cît mai multe tancuri de-ale noastre pentru a fi pregătit în vederea campaniei de primăvară. Stalin a mai spus că lucrul cel mai important este să se producă tancuri în timpul iernii. Ambele părți au pierdut foarte multe tancuri, dar în cursul acestei ierni Germania poate produce mai multe tancuri pe lună decît Rusia... A arătat că ar dori să trimită în Statele Unite un expert în materie de tancuri și că va preda Statelor Unite desenele tehnice ale tancurilor sovietice“⁶⁷.

„Stalin — continuă Hopkins — a zugrăvit un tablou mult mai optimist al situației aviației sovietice, afirmînd că știrile germane despre pierderile rusești în aer sînt «absurde».“ Cu toate acestea, „a manifestat mult interes pentru pregătirea de piloți în America și mi-a făcut impresia că în scurt timp va duce lipsă de aviatori“.

„Stalin a repetat de cîteva ori că el nu subapreciază armata germană. A spus că organizarea ei este excelentă și că, după părerea sa, germanii dispun de importante rezerve în alimente, oameni, echipament și carburanți... De aceea crede că armata germană este în stare să ducă o campanie de iarnă în Rusia. Este însă de părere că germanilor le va fi greu să întreprindă acțiuni ofensive de amploare după data de 1 septembrie, cînd încep ploi abundente, iar după 1 octombrie drumurile vor fi într-o stare atît de proastă încît vor trebui să treacă la apărare. El și-a exprimat ferma convingere că în timpul lunilor de iarnă linia frontului va trece prin fața Moscovei, Kievului și Leningradului, probabil la nu mai mult de 100 km de locul unde se află în prezent. El crede... că germanii sînt «obosiți» și nu mai au elanul necesar pentru o ofensivă... Deși germanii mai pot aduce patruzeci de divizii, sporind astfel numărul lor total la 275, aceste divizii nu vor putea fi aici înainte de începerea gerurilor“⁶⁸.

⁶⁷ Op. cit., p. 337—338.

⁶⁸ Op. cit., p. 340.

La această a doua întrevvedere, Stalin a subliniat din nou că Armata Roșie are nevoie, în primul rînd, de tunuri anti-aeriene ușoare și că „îi trebuie o mare cantitate de asemenea tunuri pentru a-și apăra liniile de comunicații“; în al doilea rînd, are nevoie de aluminiu, necesar pentru producția de avioane, și, în al treilea rînd, are nevoie de mitraliere și puști.

În privința porturilor prin care s-ar putea aduce acestea, el a spus că „a folosi Arhanghelskul este un lucru greu, dar nu imposibil“, deoarece „spărgătoarele de gheață l-ar putea menține deschis în tot timpul iernii“. Socotea că folosirea Vladivostokului este periculoasă, „deoarece accesul în port putea fi barat în orice moment de către japonezi“, iar drumurile și căile ferate din Iran „sînt inadecvate“.

„Stalin și-a exprimat de cîteva ori convingerea că frontul rus se va menține în limitele a 100 km distanță de actualele poziții... și a arătat că frontul va fi stabilizat cel mai tîrziu la 1 octombrie.“

Din cele spuse de Hopkins lui Stalin reiese clar că nu era pe deplin convins că rușii vor putea trece cu bine toamna :

„Mă gîndeam cît de important era ca la Moscova să nu se țină o conferință (economică) înainte de a se cunoaște rezultatul bătăliei în curs... Această bătălie este încă nedecisă. De aici și propunerea mea de a se ține această conferință la o dată cît mai tîrzie. Atunci vom ști dacă mai există un front și aproximativ pe unde va trece el în următoarele luni de iarnă.“

Cu toate acestea, bîzuindu-se pe convingerea lui Stalin că „frontul va fi stabilizat cel mai tîrziu la 1 octombrie“, Hopkins a recomandat guvernului american să fie ținută o asemenea conferință (viitoarea conferință Stalin-Beaverbrook-Harriman) între 1 și 15 octombrie.

În încheiere, Stalin a spus că, după părerea sa, moralul germanilor este destul de scăzut și că ar fi și mai demoralizați dacă Statele Unite ar declara că au intenția să intre în război împotriva lui Hitler.

„Stalin — arată în continuare Hopkins — a spus că este inevitabil ca pînă la urmă să ne ciocnim cu Hitler pe vreun cîmp de luptă. Puterea Germaniei este atît de mare încît, chiar dacă Rusia va fi în stare să se apere singură, Marii Britanii și Rusiei împreună le va fi foarte greu să zdrobească mașina de război germană... Era de părere că războiul va fi înverșunat și, poate, îndelungat... și dorea să-i spun președintelui că el [Stalin] ar saluta prezența unor

trupe americane în orice parte a frontului rus, sub comandă exclusiv americană... În sfârșit, m-a rugat să comunic președintelui că, deși este convins că armata rusă va putea rezista armatei germane, problema aprovizionării va fi în primăvara următoare foarte serioasă și are nevoie de ajutorul nostru.“

Într-un articol scris ulterior despre întâlnirile sale cu Stalin, Hopkins arată :

„M-a salutat cu câteva cuvinte rusești pronunțate foarte repede. Mi-a strins mâna scurt, puternic și amabil. Avea un surîs cald. Nici un cuvînt, nici un gest de prisos, nici o afectare. Parcă stăteai de vorbă cu o mașină perfect de bine coordonată și inteligentă... Întrebările lui erau clare, concise și directe... Răspunsurile lui erau prompte, fără echivoc și dădeau impresia că și le-a pregătit de ani de zile... Dacă este întotdeauna așa cum l-am cunoscut eu, atunci el nu spune niciodată vreun cuvînt de prisos. Dacă vrea să atenueze un răspuns brusc, o face cu un surîs scurt și reținut — surîs care poate fi rece, dar amical, sever, dar cald. Nu te lingusește. Pare că nu are îndoieli. Te asigură că Rusia va rezista atacului armatei germane. Ia drept ceva de la sine înțeles că nici tu nu ai îndoieli.... Rîde destul de des, dar este un rîs scurt, poate puțin sardonice. Cu el nu poți să discuți despre fleacuri. Umorul său este caustic și pătrunzător“⁶⁹.

Deși Hopkins venise — după cît se pare — cu instrucțiuni ce nu-i permiteau să presupună că rușii *nu* vor fi înfrînți înainte de sosirea iernii, Stalin i-a produs nu numai o puternică impresie ca personalitate, dar l-a și convins că rușii îi vor opri pe germani și că se pregătesc de un război foarte îndelungat. „Un om — a scris Sherwood despre întâlnirile lui Hopkins cu Stalin — care se temea de o înfrîngere iminentă nu ar fi vorbit despre prioritatea livrărilor de aluminiu.“ Însăși natura cererilor formulate de Stalin dovedea că „privește războiul ca o perspectivă de lungă durată“.

Și Sherwood adaugă :

„Mai tîrziu Hopkins a fost foarte iritat cînd observatorii militari de la Moscova i-au trimis telegrafic rapoarte pesi-

⁶⁹ Op. cit., p. 345.

miste, care nu se bazau pe nimic altceva decît pe presupuneri influențate de prejudecăți”⁷⁰.

Relatarea lui Hopkins despre întîlnirile sale cu Stalin este foarte prețioasă, căci este unica relatare amănunțită din prima mînă despre Stalin din perioada în care invazia germană era în toi. Unele momente merită a fi în mod deosebit relevate. Dorind să obțină ajutor din partea americanilor, Stalin a zugrăvit un tablou mai favorabil decît reieșea din felul în care se desfășura războiul la sfîrșitul lunii iulie 1941. El evita cu grijă orice aluzie la faptul că Armata Roșie ducea o lipsă acută de tancuri și avioane. Știa că nu se putea aștepta să primească ceva imediat și de aceea punea accentul pe necesitatea de a se pregăti aviația sovietică și trupele de tancuri în vederea campaniei din primăvara anului 1942. El crea în mod conștient impresia că are în vedere un război de lungă durată. Dar nu avea o atitudine „servilă”, deoarece nu se îndoia că este în interesul Angliei și al Americii să ajute U.R.S.S.

Desigur, a greșit foarte mult cînd a crezut că germanii nu vor înainta mai mult de 200 km, că trupele sovietice vor păstra nu numai Moscova și Leningradul, ci și Kievul, iar frontul se va stabili la începutul lunii septembrie sau cel mai tîrziu la începutul lunii octombrie. Nu era oare optimismul lui aparent într-o oarecare măsură un bluf?

În baza pronosticurilor destul de optimiste ale lui Hopkins a fost hotărîtă conferința dintre Stalin, Beaverbrook și Harriman, conferință ce s-a deschis la 29 septembrie, cu o zi înainte de începerea ofensivei „finale” a germanilor asupra Moscovei.

S-ar putea ca asigurarea dată lui Hopkins că Kievul va fi menținut să fi contribuit la hotărîrea lui Stalin de a apăra cu orice preț capitala Ucrainei, hotărîre care, după cum știm, a avut rezultate dezastruoase.

În acele zile, Stalin era, după cît se pare, mult mai alarmat de situația generală decît rezultă din relatarea lui Hopkins. Cea mai izbitoare propunere făcută de Stalin lui Hopkins a fost declarația lui că „ar saluta prezența unor trupe americane în orice parte a frontului rus, sub comandă exclusiv americană”. Și mai alarmante erau unele mesaje adresate de Stalin lui Churchill după ce armata germană ocupase cea mai mare parte a Ucrainei. Astfel, la 3 septembrie, el îi scria :

⁷⁰ Ibid.

„... Situația trupelor sovietice s-a înrăutățit simțitor în regiuni importante ca Ucraina și Leningrad.

Stabilizarea relativă a frontului, pe care am reușit să o obținem acum trei săptămîni, a eșuat în ultimele săptămîni, în urma transferării pe Frontul de răsărit a 30—34 de divizii germane de infanterie proaspete și a unui număr uriaș de tancuri și de avioane... Germanii consideră că pericolul dinspre veste este un bluf... Germanii socotesc perfect posibil să-și bată adversarii pe rînd : întîi pe ruși, apoi pe englezi“⁷¹.

Pierderea orașului Krivoi Rog, cu bogatele sale zăcămintele de minereu de fier, precum și a unei serii de uzine metalurgice din Ucraina, a continuat el, „au dus la slăbirea capacității noastre de apărare și *au pus Uniunea Sovietică într-un pericol de moarte* (sublinierea noastră. — A. W.)... Cred că nu există decît o singură cale de a ieși din această situație : să se creeze, încă în acest an undeva în Balcani sau în Franța, un al doilea front... și, în același timp, să se asigure Uniunii Sovietice 30 000 de tone de aluminiu pînă la începutul lunii octombrie a.c. și un ajutor *lunar* minim de 400 de avioane și 500 de tancuri (mici sau mijlocii)“⁷².

Zece zile mai tîrziu, la 13 septembrie, i-a scris din nou lui Churchill, arătînd că dacă în acel moment deschiderea unui al doilea front nu era posibilă, „cred că Anglia ar putea debarca fără risc 25—30 de divizii la Arhanghelsk sau le-ar putea aduce prin Iran în regiunile de sud ale U.R.S.S., în vederea unei colaborări militare cu trupele sovietice pe teritoriul U.R.S.S., așa cum s-a făcut în Franța în războiul trecut. Aceasta ne-ar fi de un mare ajutor“⁷³.

Propunerea ca trupele engleze să dea ajutor Rusiei pe teritoriul rus, precum și avertismentul că Rusia ar putea fi învinsă trădau faptul că Stalin era sincer alarmat, dar cu toate acestea și-a încheiat scrisoarea adresată lui Churchill cu o caracteristică notă de bravadă. Răspunzînd propunerii guvernului englez de a compensa după război pagubele suferite de ruși în cazul în care aceștia vor hotărî să-și sabordeze navele lor de război aflate la Leningrad, pentru ca ele să nu cadă în mîna germanilor, Stalin a făcut următoarea remarcă :

„Guvernul sovietic... prețuiește hotărîrea guvernului englez de a compensa în parte paguba... Nu există dubiu că, în

⁷¹ „Correspondența...“, vol. I, p. 21.

⁷² Op. cit., p. 22.

⁷³ Op. cit., p. 25.

caz de necesitate, navele sovietice din Leningrad vor fi într-adevăr distruse de oamenii sovietici, dar pentru această pagubă nu Anglia poartă răspunderea, ci Germania. De aceea cred că după război paguba va trebui să fie compensată pe socoteala Germaniei”⁷⁴.

Cel mai pregnant exemplu de colaborare anglo-sovietică în 1941 a fost ocuparea în comun a Iranului. După o prealabilă consultare cu guvernul englez, guvernul sovietic a înștiințat guvernul iranian că trupele sovietice vor intra în Iran ca urmare a uneltirilor antisovietice care începuseră în această țară. Trupele urmau „să intre” în baza art. 6 al tratatului sovieto-iranian din 1921, care prevedea luarea unei asemenea măsuri în cazul când din partea unei terțe puteri s-ar ivi o amenințare pentru independența Iranului sau pentru securitatea Uniunii Sovietice. Nota sovietică amintea faptul că din momentul invaziei germane în Rusia guvernul sovietic trimisese guvernului iranian trei asemenea avertismente, dar ele au rămas fără nici un rezultat.

Tot la 25 august, ambasadorul Angliei în Iran, sir Reader Bullard, a informat guvernul iranian că trupele britanice au intrat în Iran. Această ocupare în comun urmărea un dublu scop: să împiedice Germania să folosească Iranul drept bază pentru acțiuni îndreptate împotriva Rusiei și a regiunii petrolifere din Iran și, totodată, să deschidă un drum pentru livrările către Uniunea Sovietică de la Golful Persic la Marea Caspică. Acestui plan i se acorda o importanță foarte mare, deoarece aliații, în special Churchill, considerau celelalte două căi — prin Vladivostok sau prin Arctica rusă — foarte puțin sigure. Operația comună s-a desfășurat remarcabil de ușor. A fost constituit un nou guvern iranian, iar la scurt timp după aceea Reza-șah, care era progerman, a abdicat; el și-a sfârșit zilele în emigrație la Johannesburg, unde a murit în 1944.

„Trupele engleze și cele ruse au făcut joncțiune în mod amical, și la 17 septembrie a fost ocupat în comun Teheranul. În ajunul acestui eveniment, șahul a abdicat în favoarea fiului său în vîrstă de 22 de ani, bine înzestrat de natură. După sfatul aliaților, noul șah a restabilit la 20 septembrie monarhia constituțională... O mare parte din forțele noastre au părăsit țara, fiind lăsate acolo numai detașamente pentru paza liniilor de comunicații, iar la 18 octom-

⁷⁴ Op. cit., p. 26.

brie Teheranul a fost evacuat atît de către trupele engleze cît și de cele ruse”⁷⁵.

Misiunea Beaverbrook-Harriman a sosit la Moscova în ziua de 28 septembrie. Au avut loc o serie de întâlniri sub președinția lui Molotov și de două ori Beaverbrook și Harriman s-au întreținut îndelung cu Stalin. Beaverbrook era hotărît în favoarea acordării de ajutor Uniunii Sovietice și, ca rezultat al tratatelor economice purtate, Statele Unite ale Americii au acordat Uniunii Sovietice, în baza legii cu privire la lend-lease, un prim împrumut de un miliard de dolari. S-a hotărît să se trimită Uniunii Sovietice o mare cantitate de armament de diferite tipuri, materii prime și mașini. În schimb, Uniunea Sovietică se obliga să livreze S.U.A. și Angliei anumite materii prime. Cuvîntările rostite de Beaverbrook, Harriman și Molotov în ședința de încheiere au fost extrem de cordiale. Molotov a subliniat „marea importanță politică a conferinței, care a zădărnicit intenția hitleriștilor de a-și nimici inamicii unul cîte unul și a demonstrat lumii că fusese creat un front puternic al popoarelor iubitoare de pace, condus de Uniunea Sovietică, Marea Britanie și S.U.A.” În comunicatul final se spunea că Anglia și America vor livra Uniunii Sovietice, „practic, tot ceea ce aceasta ceruse”.

La 4 octombrie mi-am notat la Moscova :

„Conferința s-a terminat, și toate părțile o salută ca pe un mare succes. Impresionați de rapiditatea cu care conferința și-a desfășurat lucrările, oamenii ar fi poate înclinați să uite de scopul limitat al tratatelor și de posibilitățile limitate de a se furniza material Rusiei... Ziarele rusești scriu mult despre succesul conferinței, despre «frontul unic antihitlerist» al celor mai mari trei puteri industriale ale lumii etc. Oamenii care citesc ziarele în tramvaie par mulțumiți, deși eu nu cred ca această conferință să fi produs asupra lor o impresie prea puternică. Ei știu că-i așteaptă o iarnă neobișnuit de grea...”

Și mai departe :

⁷⁵ Churchill, op. cit., p. 432. Mai tîrziu, cînd Iranul a devenit marea rută pentru livrările către Uniunea Sovietică, la Teheran au putut fi din nou văzute numeroase trupe rusești, britanice și americane. Cîțva timp după ce armata poloneză a lui Anders fusese evacuată din Rusia, polonezii au fost și ei foarte activi la Teheran. Rușii pe care am avut ocazia să-i văd acolo la sfîrșitul anului 1943 și-au făcut un punct de onoare din a fi extrem de corecți în comportarea lor. Beția, fenomen destul de frecvent la englezi și americani, la ruși era strict interzisă și pedepsită sever.

„Beaverbrook se afla în centrul activității și i-a eclipsat aproape complet pe toți ceilalți, inclusiv pe Harriman... și pe Cripps, ceea ce este, poate, nedrept, deoarece Cripps și misiunea militară au făcut mult pentru pregătirea conferinței... Totuși dinamismul lui Beaverbrook a contribuit fără îndoială la succesul conferinței, iar convorbirile sale nocturne cu Stalin par să fi avut un rol hotărâtor în atenuarea asperităților... Beaverbrook își dă perfect de bine seama că rușii sînt azi singurul popor din lume care-i slăbește serios pe germani și că este în interesul Marii Britanii să se lipsească de unele lucruri și să le dea Rusiei. Se spune că în Cabinet el și cu Eden ar fi cei mai înflăcărați filoruși. La o mică conferință de presă ținută ieri, Beaverbrook era exuberant. Bătîndu-se cu palma peste genunchi, spunea că rușii sînt încîntați de Beaverbrook și că americanii sînt și ei încîntați de Beaverbrook — «Nu-i așa, Averell?»... Beaverbrook îl laudă pe Stalin... Cred că este într-adevăr impresionat de mintea practică a lui Stalin, de abilitatea lui de organizator și de calitățile lui de conducător al națiunii... La banchetul care s-a dat aseară la Kremlin, Molotov, de obicei rece și sceptic, a ținut un discurs neobișnuit de cald”⁷⁶.

Impresia pe care i-a făcut-o vizita sa la Moscova și pe care Beaverbrook a împărtășit-o nu numai corespondenților aflați acolo, ci și lui Churchill, într-o telegramă trimisă la 4 octombrie („Acest acord a ridicat foarte mult moralul la Moscova”), precum și comentariile făcute atunci de ruși par cu totul difeite de ceea ce a scris Churchill după război :

„Primirea a fost sobră, iar discuțiile s-au dus pe un ton care nu era nici pe departe amical. S-ar fi putut crede că din vina noastră Sovietele se aflau într-o situație grea. Nu

⁷⁶ *Alexander Werth*. „Moscow '41”, Londra, 1942, p. 226—227. Atitudinea lui Beaverbrook față de Rusia se manifestase cu mult mai înainte de momentul la care se referă Hopkins în „Papers”, unde vorbește despre cunoscutul discurs „prorus” rostit de Churchill la radio în ziua de 22 iunie : „El conferise în ziua aceea mai ales cu Beaverbrook și cu sir Stafford Cripps... Deși o asemenea atitudine nu era de așteptat din partea lui Beaverbrook, acesta era adept înfocat al unui ajutor amplu și fără rezerve acordat Uniunii Sovietice, iar după aceea a devenit un susținător înflăcărat, hotărît și uneori jenant [pentru Churchill] al ideii deschiderii celui de-al doilea front. La îndemnul acestor doi oameni, dar și din proprie inițiativă, Churchill a rostit în duminica aceea la radio una dintre cele mai impresionante cuvîntări ale sale” (*Sherwood*, op. cit., p. 305).

ne-au dat nici un fel de informații. Nu ne-au informat nici măcar pe ce bază au stabilit necesitățile pentru valoroasele materiale strategice pe care le cereau de la noi. Aproape pînă în ultima seară nu s-a organizat pentru misiunea noastră nici o recepție oficială... Făcea impresia că am venit să le cerem o favoare”⁷⁷.

Nu încape nici o îndoială că pe vremea aceea guvernul sovietic era încîntat de semnificația politică a conferinței și aștepta cu nerăbdare să primească în viitor ajutor pe scară largă din partea americanilor. Pe de altă parte, livrările engleze, care puteau fi primite imediat, erau ca o picătură de apă într-un ocean⁷⁸.

Chiar dacă primirea a fost „sobră” (deși impresia lui Beaverbrook era cu totul alta), un rol l-au avut aici, fără îndoială, și veștile sosite de pe front. În timpul cît Beaverbrook și Harriman se aflau la Moscova, începuse marea ofensivă germană — mai întîi în zona Breansk, iar după trei zile în zona Veazma. Indiferent ce perspective de viitor deschidea conferința economică, bătălia pentru Moscova trebuia cîștigată de ruși singuri, cu armamentul de care mai dispuneau atunci.

Activitatea diplomatică a Uniunii Sovietice urmărea în primul rînd stabilirea de relații mai strînse cu Anglia și Statele Unite, dar în același timp invazia germană ridicase o serie de probleme diplomatice suplimentare. Finlanda, Ungaria, România și Italia se aflau acum în stare de război cu Uniunea Sovietică, iar Churchill nu voia să declare război Ungariei, României și, în special, Finlandei. Problema Finlandei a dat chiar naștere unor serioase fricțiuni anglo-sovietice.

Relațiile Uniunii Sovietice cu Franța vichy-istă erau rupte, și la numai o săptămînă după invazia germană Pétain a autorizat formarea unei legiuni franceze antisovietice. În armata finlandeză s-au înrolat un număr de voluntari suedezi, iar în Spania s-a constituit „Divizia albastră” pentru operații în U.R.S.S., în special la Leningrad. Turcia, Iranul și Afganistanul s-au grăbit să dea asigurări Uni-

⁷⁷ W. Churchill, op. cit., p. 416.

⁷⁸ În mesajul său din 6 octombrie adresat lui Stalin, Churchill promitea că convoiul care urma să sosească la Arhanghelsk în ziua de 12 octombrie avea să aducă 20 de tancuri grele și 193 de avioane de vînătoare, iar convoiul a cărui sosire era prevăzută pentru 29 octombrie — 140 de tancuri grele, 100 de avioane de tip „Hurricane”, 200 de transportoare pentru mitraliere de tipul „Bren”, 200 de puști antitanc cu muniții și 50 de tunuri de 42 mm cu muniții.

unii Sovietice că vor rămâne neutre, deși în cazul Iranului aceste asigurări nu au fost acceptate. Ulterior, în același an, guvernul sovietic a cerut Afganistanului să-i expulzeze pe agenții țărilor Axei de pe teritoriul său ; această cerere a fost formal satisfăcută de către guvernul afgan, dar ambasadorul italian la Kabul, Pietro Quaroni, a continuat să rămână în centrul activității desfășurate de puterile Axei în Afganistan până în 1943, când, după căderea lui Mussolini, a fost numit ministru plenipotențiar al Italiei la Moscova !

Între 10 și 11 august a avut loc la Moscova prima întrunire a reprezentanților popoarelor slave. Ea a chemat toate popoarele slave la războiul sfânt împotriva Germaniei, apelul fiind semnat de „reprezentanții popoarelor Rusiei, Bielorusiei, Ucrainei, Poloniei, Cehoslovaciei, Iugoslaviei și Bulgariei“.

La 18 iulie, Maiski, ca reprezentant al U.R.S.S., și Jan Masaryk, ca reprezentant al guvernului cehoslovac din emigrație, au semnat la Londra un acord de asistență mutuală. El prevedea schimbul de miniștri plenipotențari și formarea pe teritoriul Uniunii Sovietice a unor unități militare cehoslovace sub comanda unui ofițer numit de guvernul cehoslovac cu consimțământul guvernului sovietic. Aceste unități urmau să fie subordonate Înaltului comandament sovietic.

Ziarista engleză Dorothy Thompson relatează că dintre toți oamenii cu care s-a întâlnit la Londra în iulie 1941 numai președintele Beneš era convins că rușii nu vor fi zdrobiți de germani. Relațiile diplomatice ale Uniunii Sovietice cu Slovacia „independentă“ au fost, firește, automat rupte, și nimeni nu mai pomenea de ele.

Mult mai complicată era problema dacă, și în ce condiții anume, trebuie restabilite relațiile diplomatice cu Polonia. În aparență, acordul din 30 iulie 1941, semnat de Maiski și Sikorski, nu se deosebea decât foarte puțin de acordul sovieto-cehoslovac încheiat cu 12 zile în urmă. În realitate însă, el atinge un șir de chestiuni foarte spinoase.

Pentru guvernul sovietic era oarecum dificil să se declare de acord cu primul punct, prin care toate tratatele sovieto-germane încheiate în 1939, referitoare la modificările teritoriale în Polonia, erau declarate nule și neavenite. Mai era și problema cetățenilor polonezi aflați în Uniunea Sovietică, care trebuia rezolvată într-un fel sau altul. Pentru reglementarea acestei chestiuni spinoase, la acord a fost anexat un protocol, prin care guvernul sovietic am-

nistia „pe toți cetățenii polonezi deținuți azi pe teritoriul sovietic ca prizonieri de război sau din alte motive întemeiate“.

În plus, acordul sovieto-polonez, ca și cel sovieto-cehoslovac, mai prevedea schimbul de ambasadori și acordarea asistenței mutuale în războiul comun contra Germaniei naziste.

Acest acord, care fusese precedat de unele discuții neplăcute cu privire la viitoarele frontiere ale Poloniei, a marcat, de fapt, începutul unei noi baze în relațiile sovieto-poloneze. La 14 august a fost încheiat la Moscova un acord militar, semnat de împuternicitul Comandamentului suprem sovietic, generalul-maior A. M. Vasilevski, și de împuternicitul Înaltului comandament polonez, generalul-maior Boguszy-Szysko; potrivit clauzelor acestui acord, generalul Sikorski l-a numit pe generalul Anders comandant-șef al forțelor armate poloneze aflate pe teritoriul Uniunii Sovietice și s-a anunțat că acesta „a pășit la formarea armatei poloneze“. Generalul Anders tocmai fusese eliberat dintr-o închisoare sovietică.

La 4 septembrie a sosit la Moscova St. Kot, primul ambasador polonez, iar în decembrie a venit în Rusia generalul Sikorski, care a avut cu Stalin convorbiri îndelungi și foarte neplăcute. Dar despre aceasta vom vorbi mai târziu.

În afară de Polonia și Cehoslovacia, în primele luni ale războiului au fost restabilite relațiile cu Iugoslavia, Norvegia, Belgia și Grecia. La 26 septembrie 1941 a avut loc un foarte important schimb de note între Maiski și de Gaulle. Guvernul sovietic l-a recunoscut pe de Gaulle drept conducător al francezilor liberi și s-a oferit să-i dea tot sprijinul posibil în lupta lui contra Germaniei, exprimându-și totodată hotărîrea de a lupta pentru „deplina restabilire a independenței și grandoarei Franței“. De Gaulle a răspuns în același spirit.

Nu este de mirare că atacul japonez de la Pearl Harbour a trezit la ruși un sentiment de mare ușurare, într-un moment în care Armata Roșie tocmai începuse contraofensiva din decembrie în sectorul Moscova. Exista, firește, pericolul ca livrările din Anglia și S.U.A. să fie încetinite, dar aceste considerente erau compensate de faptul extrem de important că Statele Unite intraseră acum în război și că depla-

sarea trupelor japoneze spre vest și spre sud a înlăturat, cel puțin pentru moment, pericolul unui atac japonez împotriva Uniunii Sovietice.

La 16 decembrie, Roosevelt i-a trimis lui Stalin o telegramă prin care propunea guvernului sovietic să ia parte la o conferință ce urma să se țină la Ciunțin cu participarea unor reprezentanți ai Chinei, Angliei, Olandei și Americii. Stalin a dat un răspuns evaziv, deși a adăugat: „Vă doresc succes în lupta împotriva agresiunii în Oceanul Pacific”⁷⁹.

⁷⁹ „Corespondența...”, vol. II, p. 18.

P A R T E A A T R E I A

EPOPEEA LENINGRADULUI

Inamicul în ofensivă

Cel de-al doilea război mondial a cunoscut multe tragedii. A fost Hiroshima, unde în câteva secunde au pierit aproape 100 000 de oameni și multe alte mii au fost grav mutilați, rămânând infirmi pe viață. A mai fost și Nagasaki, asupra căruia a fost aruncată cea de-a doua bombă atomică. La Dresda, în februarie 1945, în decurs de două nopți au fost uciși 135 000 de bărbați, femei și copii. La 23 august 1942 au pierit la Stalingrad 40 000 de oameni. La începutul războiului au avut loc raiduri aeriene masive asupra Londrei și asemenea „mărunțișuri” ca, de pildă, distrugerea orașului Coventry, unde într-o singură noapte au murit aproximativ 700 de oameni. Au fost represiunile sîngeroase ale germanilor împotriva locuitorilor a sute de sate „de partizani” din Bielorusia; au mai fost lagărele naziste ale morții, unde, cu ajutorul camerelor de gazare și prin alte mijloace monstruoase, au fost exterminați milioane de oameni. Și lista ar putea continua aproape la nesfîrșit.

Tragedia Leningradului, unde și-au pierdut viața aproape 1 000 000 de oameni, nu seamănă însă cu nici una dintre tragediile acestui război. La Leningrad, în septembrie 1941, germanii au încercuit, supunîndu-i blocadei, și au condamnat la moarte prin înfometare aproape 3 000 000 de oameni. Aproape o treime din ei au murit, dar nu s-au predat germanilor¹.

¹ Iată ce povestește în această privință Harrison Salisbury, unul dintre corespondenții străini de pe Frontul de est: „A fost cel mai mare și mai îndelungat asediu pe care l-a avut vreodată de îndurat un oraș modern; a fost o perioadă de grele încercări, de suferințe și eroism ce atingea culmile tragediei și ale vitejiei, depășind aproape puterea noastră de înțelegere... Chiar și în Uniunea Sovietică s-a dat mai puțină atenție epopeii Leningradului decît Stalingradului și bătăliei de la Moscova. Iar în

Leningradul — în trecut Sankt-Peterburg — a fost de-a lungul a mai bine de două secole capitala Imperiului rus. Cu cheiurile Nevei, cu podurile sale, cu palatul „Ermitaj“, cu Palatul de iarnă și zeci de alte palate, cu clădirea Amiralității, catedrala „Sf. Isaac“ și Călărețul de aramă, cu bulevardul Nevski, Grădina de vară și canalele sale, peste care sînt aruncate poduri arcuite din granit, Leningradul a fost și este unul dintre cele mai frumoase orașe ale lumii.

Timp de două secole a fost nu numai capitala Rusiei, dar și cel mai important centru cultural al țării. Nici un alt oraș rus nu a dat naștere atîtor asociații literare ca Petersburgul. Pușkin, Gogol, Dostoievski, Innokenti Annenski, Blok și Anna Ahmatova — și nu enumerăm aici decît cîteva nume — n-ar fi devenit ceea ce au fost dacă nu ar fi existat acest oraș fermecător, care l-a impresionat atît de mult pe Pușkin prin măreția, grația și armonia sa, atît de misterios, de sinistru și, dacă ne putem exprima astfel, atît de suprealist pentru Gogol, autorul nuvelei „Nasul“, și pentru Dostoievski, autorul romanelor „Idiotul“ și „Crimă și pedeapsă“.

La Petersburg — pe atunci Petrograd — au izbucnit cele două revoluții din 1917. În 1918 guvernul sovietic a transferat capitala Rusiei la Moscova. În următorii trei-patru ani de ruină provocată de războiul civil și de intervenție, Petrogradul a fost un oraș aproape muribund, care suferea de foamă mai mult decît majoritatea celorlalte orașe rusești. Din 1919 și pînă în 1921, mai bine de jumătate din locuitorii Petrogradului l-au părăsit, iar dintre cei rămași multe mii au murit de foamă. Pentru Leningrad, așadar, foametea nu era ceva nou. Dar în 1924 a început renașterea orașului, și în primul rînd renașterea lui industrială. În 1941 devenise din nou un înfloritor centru industrial și cultural și cel mai important centru de învățămînt din Uniunea Sovietică, numărînd un procent mai mare de studenți decît oricare alt oraș.

Deși nu mai era capitala Uniunii Sovietice, Leningradul continua să cultive patriotismul său local, nuanțat de un ușor iz de snobism, și avea tendința să privească oarecum de sus Moscova, pe care o considera o „parvenită“. A trecut și prin momente grele. Aici a fost ucis Kirov, în decembrie 1934, fapt ce a dus la represiunile de la sfîrșitul deceniului al 4-lea, de pe urma cărora Leningradul a avut de suferit

Occident nici măcar unul dintre cincizeci de oameni, profund emoționați de curajul dovedit de londonezi în bătălia pentru Anglia, nu cunoștea curajul leningrădenilor“ („New York Times Book Review“ din 10 mai 1962).

mai mult decît alte orașe. Este semnificativ că talentata scriitoare și poetă Olga Bergholtz, care în iarna de foamete 1941—1942 a jucat un rol atît de important ca una dintre principalele participante la emisiunea „Leningradul va rezista“ a postului de radio Leningrad, a stat în 1937 cîteva luni în închisoare din pricina unor învinuiri grosolane ticluite. Cartea de amintiri a Olgăi Bergholtz „Stele de zi“ este una dintre cele mai emoționante lucrări consacrate cumplitelor zile ale blocadei. De neuitat este, de pildă, povestirea în care arată cum ea, slăbită de foame, neavînd pentru întreaga zi decît o coajă de pîine și o țigară (a doua o păstra pentru tatăl ei), a mers cale de 15 km prin nămeți, trecînd peste Neva înghețată, poticnindu-se aproape la fiecare pas de cadavre, pentru a-l vedea pe tatăl ei, un medic în vîrstă, și cum, ajunsă, în sfîrșit, la destinație, l-a găsit pe jumătate mort de foame, înconjurat de pacienți muribunzi. Olga Bergholtz este un fenomen tipic leningrădean — o femeie care era gata să moară pentru Leningrad.

Așadar, în septembrie 1941, 3 000 000 de oameni au fost prinși în capcană de către germani. Niciodată încă nu trecuse un mare oraș prin ceea ce i-a fost dat să treacă Leningradului în iarna 1941—1942.

La Leningrad știrea că la 22 iunie 1941 germanii au pătruns pe teritoriul Uniunii Sovietice provocase un val de mitinguri de masă, și în cursul următoarelor două săptămîni un număr imens de leningrădeni s-au înrolat ca voluntari în miliția populară. Numai la marea uzină „Kirov“, 15 000 de bărbați și femei au cerut să fie primiți imediat în armată. Nu au putut fi satisfăcute toate cererile, deoarece uzina „Kirov“ trebuia să producă armament. De aceea a trebuit să se renunțe la constituirea a cincisprezece divizii muncitorești, așa cum se plănuiuse inițial, și la 4 iulie s-a hotărît ca numărul diviziilor de miliție populară să fie limitat, pînă la noi dispozițiuni, la trei. Prima divizie de voluntari a fost trimisă pe front la 10 iulie; cîteva zile mai tîrziu au plecat a doua și a treia. Instrucția militară, care se făcea în principalele piețe ale Leningradului, nu dura decît cîteva zile. Cele trei divizii de miliție populară au fost trimise în grabă pe aliniamentul de apărare de la Luga, care nu era apărât decît de trei divizii de infanterie și de elevii a două școli militare, de asemenea trimiși aici urgent din Leningrad. La 14 iulie, germanii au reușit să-și creeze un mare cap de pod la nord de Luga, pe malul drept al riului cu același nume, de unde aveau să desfășoare ofensiva asupra Leningradului.

Situația era extrem de grea și se pare că Vorosilov, comandantul suprem al armatelor din nord, și A. A. Jdanov, secretarul organizației de partid Leningrad, erau într-o stare de spirit de-a dreptul desperată, după cum se poate vedea din ordinul de zi dat tuturor unităților Armatei Roșii din zona strategică de nord-vest în ziua de 14 iulie :

„Tovarăși soldați, comandanți și lucrători politici ai Armatei Roșii ! Orașul lui Lenin — leagănul revoluției proletare — este acum direct amenințat de invazia dușmanului. În timp ce de la Marea Barents până la Hanko și Tallin trupele Frontului de nord luptă vitejește cu hordele de bestii fasciste... și apără fiecare palmă a iubitului nostru pământ sovietic, trupele Frontului de nord-vest, care nu dau întotdeauna riposta convenită adversarului, își părăsesc adesea pozițiile, chiar fără să intre în luptă... ceea ce dă curaj dușmanului, din ce în ce mai insolent. Unii alarmiști și lași nu numai că părăsesc fără ordin frontul... dar mai seamănă și panică în rîndurile ostașilor cinstiți și dîrji. Într-o serie de cazuri, comandanții și lucrătorii politici, în loc să combată panica, să organizeze și să-și conducă unitățile în luptă, prin comportarea lor rușinoasă... fac să crească și mai mult dezorganizarea și panica pe front.“

În ordin se spunea, în continuare, că oricine va părăsi frontul fără ordin va fi deferit tribunalului militar, care-l poate condamna pe cel vinovat la pedeapsa cu împușcarea, „indiferent de rangul și de meritele lui anterioare“².

La 27 iunie, Sovietul de deputați ai oamenilor muncii din Leningrad a hotărît să mobilizeze sute de mii de bărbați și femei pentru construirea de fortificații. Au fost construite cîteva linii de apărare ; una dintre ele mergea de la gura riului Luga spre Ciudovo, Gâtina, Urițk, Pulkovo și apoi de-a lungul Nevei ; alta — linia „apărării exterioare“ a Leningradului — mergea de la Peterhof la Gâtina, Pulkovo, Kolpino și Koltuși. În plus, au mai fost construite cîteva aliniamente de apărare în imediata apropiere a orașului, între care unul în suburbiile sale nordice, orientat spre finlandezi.

La sfîrșitul lunii iulie și începutul lunii august au lucrat la construcția lucrărilor de apărare aproape 1 000 000 de oameni :

„Oameni de cele mai diferite profesii — muncitori, funcționari, elevi, gospodine, oameni de știință, artiști, stu-

* A. V. Karasev. „Leningradŭi v godi blokadŭi“, Moscova, 1959, p. 67—68.

denți etc. — au pus mîna pe cazmale, tîrnăcoape, topoare. Lucrau din zori pînă noaptea tîrziu... adesea sub focul inamicului”³.

O bună parte dintre lucrările făcute în asemenea condiții și de către oameni neobișnuiți cu astfel de muncă au fost, firește, executate în grabă și fără pricepere; multe tranșee nu au fost săpate suficient de adînc, iar cîmpurile de mine și barajele de sîrmă ghimpată erau deseori așezate la întîmplare. Cu toate acestea, dacă ținem seama de faptul că la numai trei săptămîni de la începerea invaziei germanii au ajuns pînă la linia de apărare Luga, care trecea pe la 125 km sud de Leningrad, și că apoi, pentru a ajunge la marginea orașului, le-a trebuit încă o lună și jumătate, este clar că construirea aliniamentelor de apărare a jucat un rol de seamă în salvarea Leningradului. În total, leningrădenii au izbutit să sape 700 km de șanțuri antitanc, 25 000 km de tranșee descoperite, să instaleze 635 km de baraje de sîrmă ghimpată, să ridice pe o lungime de 190 km abatize și peste 5 000 de cuiburi de foc din lemn și pămînt sau din beton armat, fără a mai socoti tot felul de lucrări de apărare ridicate chiar în Leningrad.

Dar, cu excepția unei singure contralovituri reușite, din 14—18 iulie în raionul Solți, la capătul de sud al liniei de la Luga, în apropiere de lacul Ilmen, trupele sovietice nu căutau decît să mențină cît mai mult timp posibil diferitele alinamente de apărare aflate între rîul Luga și Leningrad.

Ne putem lesne imagina starea de spirit a acestor sute de mii de oameni, care zi de zi săpau tranșee și construiau fortificații; exista, desigur, mult spirit de sacrificiu, dar amestecat cu o bună doză de amărăciune. Generalul Fediuninski relatează cum într-o zi a văzut la cîțiva kilometri de Leningrad un grup mare de femei — tinere și mai vîrstnice — care săpau nebunește. „Săpați bine, fetelor!” — le-a spus el. „Da — i-a răspuns o femeie mai în vîrstă —, noi săpăm bine, dar voi, flăcăilor, luptați prost”⁴. Era poate nedrept din partea ei; soldații făceau tot ce le stătea în puteri, dar pretutindeni se făcea simțită o acută lipsă atît de rezerve cît și de armament greu. Peste tot, cu excepția unui singur sector al liniei de la Luga, germanii aveau o mare superioritate. Astfel, generalul-maior Nikișov, șeful statului-

³ Op. cit., p. 71.

⁴ Fediuninski, op. cit., p. 68.

major al Frontului de nord (adică finlandez), scria într-un raport trimis în august mareșalului Șapoșnikov :

„Dificultățile situației actuale provin din faptul că nici comandanții de divizii, nici comandanții de armate sau de grupuri de armată nu dispun de nici un fel de rezerve. Orice pătrundere, cît de mică, a inamicului trebuie lichidată cu subunități improvizate, retrase din alte părți ale frontului“.

În plus, multe unități sovietice nu aveau nici un fel de experiență de luptă ; prin ce încercări grele au trebuit să treacă ne-o arată exemplul Diviziei 1 de miliție populară, nou formată. După ce a efectuat un marș forțat de 60 km, în timpul căruia a fost neconținut expusă raidurilor aviației germane, ea a fost aruncată, din mișcare, în luptă contra trupelor germane motorizate și a unităților de tancuri.

„Această primă bătălie a fost o grea încercare pentru ostașii și comandanții diviziei. Ostașii și comandanții, care nu primiseră încă botezul focului și nu aveau experiență, și-au pierdut capul și, nedisponînd de suficiente mijloace pentru a lupta împotriva tancurilor, s-au retras în fața atacurilor masive ale acestora“⁵.

Cu toate acestea, apărarea îndîrjită la care au trecut trupele sovietice pe o mare parte a liniei Luga, începînd de la mijlocul lunii iulie, i-a silit pe germani să-și regrupeze forțele și abia la 8 august a început ofensiva lor „hotărîtoare“ asupra Leningradului. Apărătorii liniei Luga au fost învăluiți pe la vest și pe la est, iar la 21 august ei se aflau la extremitatea unui ieșind măsurînd 20 km în lățime și aproape 200 km în adîncime, în timp ce germanii înaintau impecabil spre Golful Finic, la sud-vest de Leningrad, cît și spre lacul Ladoga, la sud-est de oraș. Temîndu-se de o încercuire, comandamentul sovietic a hotărît ca trupele să se retragă. La 21 august germanii au ocupat Ciudovo, interceptînd astfel principala linie de cale ferată Leningrad—Moscova. La 30 august, după lupte grele, au ocupat Mga, interceptînd astfel ultima linie de cale ferată ce mai lega Leningradul de restul țării. Concentrînd un număr enorm de tancuri și avioane la sud-vest și sud-est de Leningrad, germanii contau acum că vor lua orașul cu asalt. Cu toată rezistența desperată opusă de trupele sovietice, germanii au reușit să pătrundă pînă la malul de sud al lacului Ladoga. Au ocupat o porțiune însemnată a malului stîng al Nevei,

⁵ A. V. Karasev, op. cit., p. 99.

inclusiv Schlüsselburgul, dar n-au putut trece fluviul. Leningradul era acum izolat de restul țării, cu excepția unei căi de comunicație foarte nesigure peste lacul Ladoga. La fel de desperată era situația și la sud și sud-vest de oraș. Germanii au pătruns spre Golful Finic pînă la numai cîțiva kilometri sud-vest de Leningrad și lansau atacuri puternice în sectoarele Kolpino și Pulkovo, la numai 20 km sud de Leningrad. Armata Roșie păstra însă un mare cap de pod la Oranienbaum, în fața Kronstadtului, și la vest de punctul în care germanii atinseseră golful. În nord finlandezii au ocupat la 4 septembrie fosta gară de frontieră Beloostrov, situată la 30 km nord de Leningrad, dar a doua zi au fost alungați de acolo.

La 20 august, într-o ședință a activului de partid din Leningrad, Vorșilov și Jdanov au recunoscut că situația este extrem de gravă. Jdanov a declarat că întreaga populație a orașului, și în special tineretul, trebuie să-și însușească o instrucție militară elementară și să învețe să tragă cu arma, să arunce grenada și să ducă lupte de stradă.

„Ori clasa muncitoare din Leningrad va fi transformată în sclavi, iar cei mai buni vor fi exterminați, ori noi vom transforma Leningradul în mormîntul fasciștilor...”⁶.

A doua zi a fost publicat cunoscutul apel către populația Leningradului. Apelul era semnat de consiliul militar al frontului, de comitetul orășenesc de partid și de Sovietul de deputați ai oamenilor muncii din Leningrad :

„Ne vom ridica ca un singur om în apărarea orașului nostru, a căminelor și familiilor noastre, a onoarei și libertății noastre. Ne vom îndeplini datoria sfîntă de patrioți sovietici, vom fi neînduplecați în lupta contra dușmanului crud și odios, vom fi vigilenți și fără milă în lupta contra lașilor, panicarzilor și dezertorilor, vom instaura în orașul nostru cea mai severă ordine revoluționară. Înarmați cu disciplina de fier și cu spiritul de organizare bolșevic... îl vom întîmpina pe dușman și-i vom da... riposta meritată”⁷.

În acele zile nu exista nici o certitudine că germanii nu vor pătrunde în oraș. După cum a scris mai tîrziu Pavlov :

„Pentru cazul că inamicul ar fi izbutit totuși să pătrundă în oraș, a fost elaborat un plan amănunțit de nimicire a trupelor sale. Uzinele, podurile, clădirile publice au fost mina-

⁶ D. V. Pavlov. „Leningrad v blokade“, Moscova, 1961, p. 14—15.

⁷ Op. cit., p. 15—16.

te... și mormane de pietre și de fier s-ar fi prăvălit peste capetele soldaților inamici și ar fi barat drumul tancurilor lor. Populația civilă, fără a mai vorbi de soldați și de matrozi, era pregătită în vederea luptelor de stradă. Ideea de a lupta pentru fiecare casă nu reprezenta un act de autojertfire, ci avea drept scop nimicirea armatei dușmane. Și, așa cum a confirmat-o ulterior experiența Stalingradului, rezistența înverșunată a unui mare oraș poate duce la înfrângere cea mai puternică grupare de forțe inamice”⁸.

Artileria a început să tragă asupra Leningradului la 4 septembrie, iar în zilele de 8, 9 și 10 septembrie orașul a fost ținta unor raiduri aeriene sălbatice. Bombardamentul din 8 septembrie a provocat 178 de incendii, printre care și la marile depozite de alimente Badaev, despre a căror distrugere circulau zvonuri exagerate, mai ales după ce începuse foametea cumplită. La 9 septembrie, apărarea antiaeriană era deja mai bine organizată, și, cu mici excepții, toate bombele incendiare au fost repede stinse. Tirul artileriei antiaeriene a doborât cinci avioane germane, dar avioanele de vânătoare sovietice I-15, fiind prea încete, erau aproape neputincioase în fața „Messerschmidt”-urilor, fapt care i-a determinat pe unii aviatori sovietici eroici să se năpustească cu aparatele lor asupra avioanelor inamice.

În timpul acestor prime mari raiduri, germanii au lansat asupra orașului și un mare număr de bombe cu acțiune întârziată. Neștiind cum să le dezamorseze, numeroși voluntari care s-au apucat de această treabă (pe vremea aceea se găseau la Leningrad voluntari pentru orice) și-au pierdut viața.

S-a scris mult despre luptele înverșunate care s-au dat atunci la Pulkovo, Kolpino și Urițk, această din urmă localitate fiind situată la sud-vest de Leningrad, la numai 3—5 km depărtare de uzina „Kirov”. Relatarea dramatică pe care mi-au făcut-o în 1943 câțiva oameni din Leningrad arată că în jurul datei de 10 septembrie Vorosilov, crezând că totul este pierdut, a plecat în prima linie, în speranța că va fi ucis de germani. Dar în ziua de 11 septembrie Stalin l-a trimis pe Jukov la Leningrad, și în scurt timp apărarea orașului a fost complet reorganizată. Într-o conferință de presă ținută la Berlin în iunie 1945, la care am luat parte și eu, Jukov a amintit cu mândrie de acest fapt, ce-i drept, fără a da amănunte. Este incontestabil că în timpul scurt cit Jukov

⁸ Op. cit., p. 19.

a deținut comanda (pînă la mijlocul lunii octombrie) frontul din jurul Leningradului a fost stabilizat.

Neputînd lua orașul cu asalt, Înaltul comandament german a presupus (și nu fără temeii) că foamea va sili curînd Leningradul să capituleze. Dar Hitler — ceea ce era caracteristic pentru el — a dat ordin să nu se accepte capitularea, iar orașul „să fie ras de pe fața pămîntului“, deoarece în caz contrar ar constitui un pericol de epidemii și în plus, întrucît va fi, desigur, minat, ar reprezenta un dublu pericol pentru soldații care ar pătrunde în el. La Nürnberg, Jodl a explicat motivele pentru care fusese dat acest ordin (și, totodată, cauzele prăbușirii planurilor germane de cucerire a Leningradului) :

„Feldmareșalul von Leeb, comandantul-șef al grupului de armate «Nord», care acționa la Leningrad... arătase că nu va fi în stare să hrănească și să aprovizioneze milioanele de leningrădeni dacă aceștia vor cădea în mîinile sale, deoarece situația aprovizionării propriului său grup de armate devenise pe vremea aceea catastrofală. Acesta a fost primul motiv. Apoi, cu puțin timp înainte, armatele ruse abandonaseră Kievul, iar noi nici nu am intrat bine în oraș cînd au început să se producă, una după alta, explozii de o forță înspăimîntătoare. O bună parte din centrul orașului a ars, 50 000 de oameni au rămas fără adăpost, iar soldații germani... au suferit pierderi însemnate, fiindcă au sărit în aer mari mase de materiale explozive... Ordinul nu urmărea decît un singur scop : să ferească trupele germane de asemenea catastrofe, deoarece atît la Harkov cît și la Kiev au sărit în aer state-majore întregi“⁹.

Un ordin emis la 7 octombrie 1941 de către Marele cartier general al fûhrerului, semnat de Jodl, a repetat ordinul fûhrerului de a nu se accepta „capitularea Leningradului, iar, mai tîrziu, nici a Moscovei“. Fugarii din Leningrad — se spunea în ordin — trebuie alungați cu focul armelor dacă se vor apropia de pozițiile germane, iar fuga unor „persoane izolate“ spre răsărit prin mici breșe făcute în blocadă trebuie încurajată, căci nu poate decît să sporească haosul din Rusia răsăriteană. În ordin se mai spunea că Leningradul trebuie ras de pe fața pămîntului prin bombardamente aeriene și de artilerie.

Data acestui document este semnificativă : la începutul

⁹ „The Trial of German Major War Criminals“, vol. 15, Londra, 1947, p. 306—307 (citată în continuare : T.G.M.W.C.).

lunii octombrie, germanii pierduseră speranța de a lua Leningradul cu asalt. Orașul și căile lui de acces au continuat să rămână în mâinile rușilor, ceea ce i-a silit pe germani să țină aici o armată apreciată de comandamentul sovietic la 300 000 de oameni. Întrucît nu exista siguranța că germanii nu vor lansa o nouă ofensivă hotărîtoare asupra Leningradului, pînă în decembrie au continuat pregătirile pentru apărarea fiecărei case și pentru nimicirea parașutiștilor germani. Leningradul a fost înconjurat cu un puternic inel de baterii de artilerie de coastă, navală și terestră. Flota din Marea Baltică a dat un ajutor de neprețuit la apărarea orașului. Pînă și tunul de pe crucișătorul „Aurora”, care în 1917 dăduse semnalul pentru asaltul Palatului de iarnă, a fost instalat pe înălțimile de la Pulkovo, la sud de Leningrad. Dar deși Leningradul era amenințat de un grav pericol, Moscova se afla în octombrie într-o situație și mai periculoasă și, cu toată blocada, au fost transferate din Leningrad la Moscova pe calea aerului 1 000 de tunuri, o mare cantitate de muniții și alte categorii de armament ¹⁰.

La mijlocul lunii septembrie, pericolul ca germanii să cucerească rapid Leningradul fusese înlăturat. Cum însă orașul era complet izolat de restul țării (cu excepția drumului peste lacul Ladoga), singura speranță reală de a se asigura aprovizionarea lui cu alimente, cu materii prime și combustibil, precum și cu armamentul și munițiile ce nu puteau fi produse pe loc, rezida, firește, în străpungerea blocadei terestre. În septembrie trupele sovietice au făcut o încercare desperată de a-i scoate pe germani din breșa de la Mga-Sineavino, care ajungea pînă la malul de sud al lacului Ladoga, și de a degaja astfel calea ferată Leningrad—Vologda. Dar deși ele au reușit să-și creeze un mic cap de pod pe malul de sud al Nevei, la vest de Schlüsselburg, și chiar să-l mențină în tot cursul iernii cu prețul unor extraordinare pierderi umane, germanii au fortificat în asemenea măsură raionul Mga—Sineavino, încît încercarea a eșuat, iar apărarea germană a putut fi ruptă aici abia în februarie 1943.

¹⁰ A. V. Karasev, op. cit., p. 183.

Leningradul în timpul asediului

Și astfel, la începutul lunii septembrie, toate comunicațiile care legau pe uscat Leningradul de restul țării au fost complet tăiate și aproape 3 000 000 de oameni s-au pomenit prinși în capcană. Căile de comunicație rămase erau mai mult decît nesigure. Întrucît germanii dețineau controlul deplin al spațiului aerian în zona Leningradului, orice avion sovietic era în mare pericol de a fi doborît chiar și noaptea. Singurul drum pe care orașul mai putea acum comunica cu restul țării trecea peste lacul Ladoga, unde nu existau însă debarcadere corespunzătoare.

Cum s-a putut întîmpla că în Leningrad au rămas atîția oameni, deși pericolul înspăimîntător ca germanii să-l ocupe plana asupra sa încă de la jumătatea lunii iulie? Și cum se putea spera ca în cazul unei încercuiri să poată fi hrănit acest număr enorm de oameni?

Încă din timpul războiului devenise clar că undeva se făcuseră greșeli de calcul foarte grave, dar materialele documentare publicate în ultimii ani au arătat că această situație tragică se datora unui șir de erori caracteristice. În primul rînd, comandamentul n-a dat dovadă de clarviziune. Preocupat înainte de toate să încetinească înaintarea germanilor, el nu s-a îngrijit aproape de loc de aprovizionarea orașului cu alimente. În al doilea rînd, în acele săptămîni critice, cînd se părea că germanii au putut fi opriți pe linia Luga, un mare număr de oameni din Leningrad luau dorința drept realitate și, pur și simplu, nu-și puteau închipui că orașul ar putea fi ocupat sau supus blocadei.

Lipsa de clarviziune este dovedită și de faptul că în iunie și iulie, în timpul înaintării fulgerătoare a germanilor prin republicile baltice și al pătrunderii lor în regiunea Lenin-

grad, din regiunile în care ei puteau pătrunde dintr-o zi într-alta au fost scoase trenuri întregi conținând multe mii de tone de cereale, dar ele n-au fost îndreptate spre Leningrad, ci spre răsărit. Totodată evacuarea întreprinderilor industriale din Leningrad continua să fie târăgănată.

Ritmul lent al evacuării din iulie și august se explică tocmai prin această tendință de a lua dorințele drept realitate, oamenii nevoind să creadă că germanii ar putea ajunge undeva... în apropierea orașului. E drept că în iunie și la începutul lunii iulie, pentru a nu fi expuși pericolului unor raiduri aeriene, copiii au început să fie evacuați, dar, oricât de straniu ar părea acest lucru, în localități ca Gatchina și Luga, situate chiar în calea înaintării germanilor spre Leningrad. După scurt timp, copiii evacuați au trebuit să fie readuși în grabă la Leningrad și unii dintre ei — dar nu toți — au fost mai târziu evacuați în răsărit, unde au rămas în siguranță pînă la sfîrșitul războiului.

În general, evacuarea Leningradului a decurs extrem de încet în iulie și august. Nu au plecat în răsărit decît 40 000 de oameni, în special muncitori de la uzinele prevăzute a fi evacuate, precum și familiile acestora ; în plus, au mai plecat circa 15 000 de refugiați din republicile baltice, din Pskov și din alte localități.

„Unele autorități locale considerau refuzul de a se evacua drept o manifestare de patriotism și încurajau efectiv o astfel de atitudine. Puteai deseori auzi asemenea funcționari spunînd : «Populația noastră e gata să sape tranșee chiar și pe linia frontului, dar nu vrea să părăsească Leningradul». Asemenea declarații erau tipice pentru starea de spirit din Leningrad, dar ele nu țineau seama de faptul că existau mulți oameni — copii, bătrîni și invalizi — care nu puteau fi de nici un folos pentru apărarea orașului și nu făceau decît să consume din puținele rezerve de alimente existente”¹¹.

În plus, în iulie și august, majoritatea leningrădenilor nu știau precis unde anume se aflau germanii și, cum în decursul acestor două luni orașul nu fusese bombardat, se complăceau într-o atitudine de optimism.

„A fost necesară luarea de măsuri administrative severe pentru ca oamenii să părăsească orașul... Dar la asemenea măsuri nu se recurgea decît cu foarte multă prudență. Rezultatul a fost că în orașul blocat a rămas o populație civilă numărînd 2 544 000 de oameni, dintre care circa 400 000 de copii. De asemenea, au mai rămas în suburbii (în interiorul

¹¹ D. V. Pavlov, op. cit., p. 58—59.

perimetrului asediat) 343 000 de oameni"¹², aşadar, în total s-au trezit în strînsoarea blocadei circa 3 000 000 de oameni.

La aceste „guri care trebuiau hrănite“ se mai adăugau, bineînţeles, trupele Frontului Leningrad, precum şi Flota din Marea Baltică. Evacuarea masivă a populaţiei civile a început abia în ianuarie 1942 pe drumul de gheaţă care trecea peste lacul Ladoga. Dar pînă atunci sute de mii de oameni din rîndul populaţiei civile pieriseră de foame.

Nu pot fi pe deplin înţelese adevăratele proporţii ale catastrofei Leningradului fără a avea oarecare idee despre rezervele de alimente existente în oraş la începutul blocadei, despre măsurile de raţionalizare a produselor şi despre cantităţile modeste de produse care, în ciuda unor dificultăţi de neînchipuit, erau aduse din afară la Leningrad.

La 6 septembrie, două zile înainte ca cercul blocadei de pe uscat să se fi închis complet, Popkov, preşedintele Comitetului executiv Leningrad, a comunicat telegrafic Comitetului de stat pentru apărare de la Moscova că în oraş nu au mai rămas decît foarte puţine alimente şi ruga insistent să se trimită imediat cu trenul cantităţi cît mai mari posibile de alimente.

Dar căile ferate, iar două zile mai tîrziu şi celelalte căi de comunicaţie pe uscat erau tăiate. La 12 septembrie s-a calculat că pentru aprovizionarea trupelor şi a populaţiei civile nu existau la Leningrad decît următoarele cantităţi de alimente (pornindu-se de la normele de distribuire introduse la 18 iulie la Moscova, Leningrad şi în alte oraşe) :

Cereale şi făină	pe 35 de zile
Crupe şi paste făinoase	„ 30 „ „
Carne (inclusiv vite vii)	„ 33 „ „
Grăsimi	„ 45 „ „
Zahăr şi produse zaharoase	„ 60 „ „

Armata şi Flota din Marea Baltică mai dispuneau în plus de o oarecare cantitate de alimente, constituind așa-numitul „stoc intangibil“, dar şi aceasta era cu totul neînsemnată.

Nu exista nici o speranţă de a completa aceste stocuri cu totul insuficiente altfel decît prin străpungerea blocadei şi restabilirea legăturii de cale ferată cu restul ţării. Flotila de pe lacul Ladoga era foarte prost înzestrată şi cele cîteva vase de care dispunea erau neconţinut bombardate de aviaţia germană, iar rezervele de alimente din Leningrad erau în

¹² Op. cit., p. 59—60.

pericol să fie distruse ca urmare a raidurilor aeriene. O importantă cantitate de cereale, făină și zahăr se pierduse deja în special la 8 septembrie, datorită în primul rînd faptului că nu se luaseră nici cele mai elementare măsuri de apărare antiaeriană. Continua să lipsească un control centralizat asupra rezervelor de alimente de care dispuneau numeroase organizații. Așa, de pildă, cîteva zile după ce cercul blocadei fusese închis se mai putea lua masa la restaurantele „comerciale”, care nu erau supuse raționalizării generale; acestea consumau pînă la 12⁰/₀ din grăsimile și 10⁰/₀ din carnea pe care le consuma orașul. Cîtva timp după 8 septembrie mai puteau încă fi cumpărate fără cartelă unele sortimente de conserve, ca, de pildă, cele de crab.

Explicația ce se dă azi pentru această neglijență este că atît autoritățile civile cît și cele militare erau ocupate într-atîta cu lucrările de apărare și cu măsurile menite să-i împiedice pe germani de a pătrunde în Leningrad încît „n-aveau timp să se gîndească prea mult la problema alimentației”¹³. Un exemplu al confuziei generale care domnea la Leningrad, ca și în alte părți, este cel citat de același autor, și anume ordinul — transmis din Moscova la Leningrad, la cîteva zile după ce blocada începuse — de a se expedia din Leningrad la Vologda cîteva vagoane cu zahăr și dulciuri.

Primul indiciu că autoritățile erau alarmate de situația alimentară din Leningrad l-a constituit hotărîrea adoptată în ziua de 2 septembrie de a se reduce rațiile de pîine la 600 g pentru muncitori, 400 g pentru funcționari și 300 g pentru copii și ceilalți membri de familie. La 12 septembrie, rațiile au fost din nou reduse: muncitorii căpătau acum 500 g de pîine pe zi, funcționarii și copiii — cîte 300 g, iar ceilalți membri de familie întreținuți — 250 g.

Au fost reduse și rațiile de carne și crupe, iar drept compensație au fost mărite rațiile de zahăr, produse zaharoase și grăsimi, distribuindu-se următoarele cantități (lunar):

	Zahăr și produse zaharoase	Grăsimi
Pentru muncitori	2 kg	950 g
„ funcționari	1,7 „	500 „
„ membri de familie întreținuți	1,5 „	300 „
„ copii (pînă la 12 ani)	1,7 „	500 „

¹³ Op. cit., p. 64.

În condiții normale, aceste rații nu puteau fi nicidecum considerate ca fiind îmbelșugate, dar erau totuși mult exagerate față de stocurile mizere existente la Leningrad. Cei ce răspundeau de apărarea orașului continuau să aibă păreri mai mult decît optimiste în privința posibilității ca, într-un fel sau altul, blocada să fie în scurt timp străpunsă.

Dar acest lucru nu s-a întîmplat, și, pentru a face economie de făină „adevărată“, autoritățile au fost în scurt timp nevoite să caute febril înlocuitori pentru a-i adăuga ca ingrediente la fabricarea pîinii. Cînd, în septembrie, germanii au scufundat în lacul Ladoga cîteva șlepuri cu cereale, o bună parte din acestea au fost recuperate cu ajutorul scafandrilor, și, cu toate că în condiții normale ele ar fi fost considerate improprii pentru consum, cerealele jilave au fost folosite drept adaos. Începînd de la 20 octombrie, pîinea avea următoarea compoziție: 63% făină de secară, 4% turte de in, 4% tărîțe, 8% făină de ovăz, 4% făină de soia, 12% făină de malț, 5% făină mucegăită. După cîteva zile, cînd stocurile de făină de malț erau și ele pe cale de epuizare, au început să fie folosiți alți înlocuitori, ca, de pildă, celuloză prelucrată într-un mod corespunzător și turte din semințe de bumbac. „În acea perioadă critică, surrogatele de făină au reprezentat o cantitate egală cu rațiile pe 25 de zile pentru armată și populația civilă“. E adevărat că celuloza și făina mucegăită dădeau pîinii un gust amărui, de mucegai, dar pe atunci oamenii nu se gîndeau la gust.

Este inutil să mai spunem că ovăzul destinat cailor a fost, de asemenea, folosit pentru hrana oamenilor, iar caii — cel puțin acel număr redus care trebuia păstrat pentru nevoile armatei — au fost hrăniți cu frunze și alte asemenea nutrețuri. Au fost găsiți și alți înlocuitori ai hranei adevărate. În portul Leningrad au fost descoperite 2 000 de tone de mațe de oaie. Din ele s-a făcut un fel de piftie respingătoare, al cărei miros a trebuit să fie neutralizat prin adăugarea de cuișoare și alte mirodenii. Cînd foametea a atins punctul culminant, această piftie era deseori distribuită pe cartele în loc de carne.

Populația Leningradului nu-și putea procura alimente decît pe bază de cartele, pe cînd în celelalte orașe ale Uniunii Sovietice oamenii își mai puteau cumpăra în timpul războiului ceva în plus și de pe piața colhoznică.

N-au lipsit, firește, nici netrebniții. În septembrie și în prima jumătate a lunii octombrie au existat destul de numeroase cazuri de înșelătorie, mulți reușind pe căi necinstite să aibă două sau mai multe cartele; adesea acestea erau car-

telele unor persoane decedate sau care au părăsit orașul. Au circulat și multe cartele false, și, cum magazinele nu erau aproape de loc luminate, vânzătorii nu puteau deosebi întotdeauna cartelele autentice de cele falsificate. Deosebit de abjecte erau cazurile de furt de cartele. Pierderea cartelei echivala de multe ori cu o sentință de condamnare la moarte. O funcționară de la tipografia la care se imprimau cartelele, găsită în posesia a 100 de asemenea cartele, a fost împușcată. Au existat și bănuiele că un număr de cartele de alimente false ar fi fost aruncate deasupra Leningradului de către avioanele germane pentru a spori haosul. La jumătatea lunii octombrie s-a dispus „reînregistrarea” tuturor posesorilor de cartele de alimente; rezultatul acestei operații a arătat că aproximativ 70 000 de cartele au fost procurate în mod ilegal: oamenii folosiseră cartelele decedaților, ale celor plecați din oraș și ale celor înrolați în armată.

În decembrie, când foametea a atins punctul culminant, a izbucnit o adevărată „epidemie” de pierdere de cartele. În octombrie au fost pierdute — efectiv sau în mod fraudulos — 5 000 de cartele; în noiembrie numărul lor s-a ridicat la 13 000, iar în decembrie la 24 000. Motivul invocat în mod obișnuit era că fuseseră distruse în timpul unui raid aerian. Este poate surprinzător că nu au recurs *mai mulți* oameni la acest subterfugiu, deoarece în decembrie deosebirea dintre o cartelă și două însemna adesea deosebirea dintre viață și moarte. Refuzul autorităților de a înlocui aceste cartele pierdute, dacă pierderea sau distrugerea lor nu putea fi dovedită într-un mod mai mult sau mai puțin satisfăcător, a pus repede capăt „epidemiei”.

Dacă în septembrie și octombrie o mare parte din produsele raționalizate au fost efectiv distribuite populației, în noiembrie lucrul acesta nu a mai fost posibil. Lipsa de crupe, carne și grăsimi a devenit deosebit de acută, și populația a trebuit să se mulțumească cu surrogate. Unele dintre ele, ca, de pildă, 200 g de praf de ouă în loc de 900 g de carne, nu puteau fi nicidecum considerate „echivalente”. După cum am arătat, carnea fusese înlocuită printr-o piftie oribilă din mațe de oaie sau printr-alta, tot cu miros infect, făcută din piei de vițel, din care se găsisse un stoc într-un depozit. În noiembrie și în special în decembrie n-au mai existat practic grăsimi (unt, ulei sau margarină), nici înlocuitori de grăsimi.

În primele luni ale blocadei, distribuția de alimente era destul de dezordonată. În teorie se putea procura cantitatea prevăzută pe bonul respectiv în orice magazin, ceea ce a dus adesea la niște cozi inegal de lungi. În decembrie fiecare a

trebuia să se înregistreze la un anumit magazin, așa încât centrele de distribuție puteau trimite fiecărui magazin o cantitate aproximativ corespunzătoare. Aceasta nu înseamnă însă că toate cartelele au putut fi onorate.

În noiembrie și decembrie întregul Leningrad a trăit din rații de foamete. Mureau de foame și mulți dintre cei ce beneficiau de rații mai mari (muncitori și personal tehnic-ingineresc) și care reprezentau 34,3% din populație; funcționarii (17,5%), membrii de familie aflați în întreținerea lor (29,5%) și copiii (18,5%) aveau rații mai mici. Sistemul a fost ulterior sever criticat de către autorii sovietici, în special în privința copiilor: un copil de unsprezece ani avea, evident, nevoie de o cantitate de alimente mai mare decât unul de trei ani; deosebit de nejust era a se da copiilor de la vîrsta de doisprezece ani în sus cartele de membri de familie neaflați în cîmpul muncii, care primeau rații mai mici.

După cum am văzut, prima reducere a rațiilor alimentare a avut loc la 2 septembrie, a doua — la 10 septembrie, a treia — la 1 octombrie, a patra — la 13 noiembrie, iar a cincea, cea mai simțitoare din timpul blocadei — la 20 noiembrie. Încă după cea de-a patra reducere, oamenii au început să moară de inaniție. În afara lipsei de alimente, la Leningrad se resimțea și o catastrofală lipsă de combustibil. La sfîrșitul lunii septembrie, toate rezervele de produse petroliere și cărbuni erau practic epuizate. Singura soluție era de a se tăia copacii, atîți cît mai rămăseseră pe teritoriul supus blocadei.

La 8 octombrie, Comitetul executiv al orașului Leningrad și cel al regiunii Leningrad au luat hotărîrea de a începe tăierea copacilor în raioanele Pargolovo și Vsevoljsk, la nord de oraș. Detașamentele erau alcătuite din femei și adolescenți, lipsiți de experiență. Au sosit la locurile indicate fără unelte și îmbrăcăminte corespunzătoare, iar acolo nu existau posibilități de cazare și nici mijloace de transport. Această acțiune era amenințată să eșueze.

Pînă la 24 octombrie, planul de tăiere a copacilor a fost îndeplinit în proporție de... 10%. Dintr-un raion au plecat la lucru „în total 216 oameni, în loc de 800“, cît fusese prevăzut inițial. În aceste condiții „au fost trimiși în grabă în raioanele Vsevoljsk și Pargolovo 2 000 de comsomoliști, în special fete... fără îmbrăcăminte calduroasă specială și fără încălțăminte potrivită, adesea în pantofi și pardesiuri; comsomolistele leningrădene... suferind de frig și de foame“ ...au săvîrșit totuși minuni. Astfel, „pe un ger de —40 de grade... comsomolistele din raionul Smolnii... au construit o linie de

cale ferată îngustă mergînd din adîncul pădurii pînă la stația de cale ferată. Comsomoliste și-au construit barăci, au amenajat sobe¹⁴ și în felul acesta au trimis la Leningrad cantități însemnate de lemne.

Această acțiune a ușurat întrucîtva situația în ce privește combustibilul, dar nici pe departe nu a reușit să rezolve problema. Spre sfîrșitul lunii octombrie, cantitatea de energie electrică pe care o primea Leningradul nu reprezenta decît o parte neînsemnată din ceea ce primea înainte. A fost interzis iluminatul electric, făcîndu-se excepție doar pentru clădirea Statului-major, pentru Smolnii¹⁵, pentru sediile comitetelor raionale de partid, pentru punctele de apărare antiaeriană și pentru alte cîteva instituții. Casele de locuit, precum și marea majoritate a instituțiilor au fost nevoite să petreacă lungile nopți de iarnă fără electricitate. Încălzirea centrală în apartamente, instituții și case nu funcționa, iar în întreprinderile industriale, în locul ei, au fost instalate sobe cu lemne, așa-numitele „vremeanki“. Din lipsă de energie electrică, majoritatea uzinelor au trebuit să-și înceteze activitatea sau să folosească pentru acționarea mașinilor mijloacele cele mai primitive, în genul pedalelor de bicicletă. În octombrie numărul tramvaielor a fost mult redus, iar în noiembrie au încetat în general să mai circule. Lipsă de hrană, de lumină, de încălzire și, pe deasupra, raidurile aviației germane și tirul neîntrerupt al artileriei — iată cum arăta viața la Leningrad în iarna 1941—1942.

¹⁴ A. V. Karasev, op. cit., p. 137—138.

¹⁵ Sediul Consiliului militar al orașului Leningrad, avînd în frunte pe Jdanov, al Sovietului orașenesc și al altor instituții centrale. Inițial fusese o vestită școală pentru tinerele fete nobile. În timpul revoluției din 1917 a fost cartierul general al lui Lenin și al bolșevicilor.

„Drumul vieții peste lacul Ladoga“

Cînd, la începutul lunii septembrie, germanii au închis cercul în jurul Leningradului, pentru a se putea totuși trimite alimente în oraș a trebuit să se recurgă la mijloacele cele mai riscante. Nu se mai putea spera că blocada de pe uscat va fi ruptă într-un viitor apropiat. De aceea, la 9 septembrie Consiliul militar al orașului Leningrad a hotărît să se construiască un port în micul golf Osinoveț, pe malul apusean al lacului Ladoga, în apropiere de stația terminus a unei căi ferate suburbane, la circa 50 km nord-est de Leningrad. Se credea că prin acest port va putea fi scos din Leningrad ceva din utilajul industrial de primă importanță și, totodată, vor putea fi aduse în oraș alimente și alte produse. Potrivit planului, începînd de la sfîrșitul lunii septembrie, noul port urma să deservească cîte 12 vase în 24 de ore. Flotila militară de pe Ladoga, căreia i s-au dat în dotare cîteva tunuri anti-aeriene, urma să asigure apărarea portului.

Este inutil să mai spunem că germanii, aflîndu-se la circa 40 km sud de Osinoveț, țineau sub continuă observație a aviației lor nu numai noul port, ci și primitivul port Novaia Ladoga, situat pe malul de sud al lacului și prin care se făcea aprovizionarea, precum și fiecare vas cu mărfuri care circula pe lac între aceste două puncte. În primele săptămîni după inaugurarea „drumului vieții peste lacul Ladoga“ au fost scufundate un mare număr de remorchere și șleपुरi, printre care și cîteva șleपुरi transportînd femei și copii ce urmau să fie evacuați din Leningrad.

La început, acest „drum al vieții“ s-a dovedit, cum era de așteptat, dezamăgitor. În prima lună de activitate a noului port improvizat Osinoveț au fost aduse în oraș de pe cealaltă parte a lacului Ladoga numai 9 800 de tone de alimente.

Această cantitate reprezenta rațiile de alimente pe opt zile, iar în celelalte 22 de zile Leningradul a trebuit să trăiască din propriile sale rezerve. Situația a devenit cu adevărat catastrofală în luna noiembrie, deoarece lacul, pe jumătate înghețat, devenise impropriu atât pentru navigație cât și pentru transporturile rutiere. Au fost luate măsuri urgente, și în perioada 14—20 octombrie au fost aduse de la Novaia Ladoga la Osinoveț 5 000 de tone de alimente. Dar și aceasta era cu totul insuficient. Între 20 octombrie și începutul lunii noiembrie au fost trimise urgent din regiunile mai îndepărtate ale țării spre lacul Ladoga 12 000 de tone de făină și 1 000 de tone de carne; în ciuda neconținutelor raiduri ale aviației germane și a furtunilor de toamnă care bîntuiau acum pe lac, majoritatea acestor alimente au ajuns cu bine la Leningrad. În afară de alimente a mai fost adusă aici și o însemnată cantitate de muniții.

Dar la 15 noiembrie navigația pe lacul Ladoga a fost întreruptă. Făcînd bilanțul acestei perioade de funcționare a „drumului vieții peste lacul Ladoga“, D. V. Pavlov arată că de la 12 septembrie și pînă la întreruperea navigației au fost transportate „24 097 de tone de cereale, făină și crupe, 1 131 de tone de produse din carne și lapte. În plus, a mai fost transportată și o mare cantitate de muniții și carburanți... Față de necesități, cele 25 228 de tone de alimente aduse nu reprezentau decît o cantitate infimă, dar ele au permis leningrădenilor să cîștige încă 20 de zile, iar într-o fortăreață asediată chiar și o singură zi contează mult“¹⁶.

La 16 noiembrie, Leningradul a intrat într-o nouă fază a grelei sale încercări. Acum orașul nu mai putea fi aprovizionat decît pe calea aerului. Deși bătălia pentru Moscova era în toi, Comitetul de stat pentru apărare a pus la dispoziția Leningradului cîteva avioane de transport și de vînătoare pentru a aduce alimente de la Novaia Ladoga. Cînd germanii au început să bombardeze aerodromul de la Novaia Ladoga, două treimi din transporturile de alimente pentru Leningrad au trebuit să fie făcute de pe aerodromuri situate în regiuni mai îndepărtate ale țării. În plus, în timp ce zburau deasupra lacului Ladoga, avioanele de transport erau permanent atacate de aviația germană și cîteva dintre ele au fost doborîte. Întrucît avioanele aveau o capacitate de transport foarte redusă, pe această cale dificilă și costisitoare nu puteau fi trimise la Leningrad decît carne presată și alte alimente concentrate. Un „pod aerian“ cu o capacitate de transport atât

¹⁶ D. V. Pavlov, op. cit., p. 118.

de redusă nu putea, firește, rezolva problema alimentației a aproape 3 000 000 de oameni.

La toate acestea s-a mai adăugat înrăutățirea situației militare. La începutul lunii noiembrie, germanii au încercat să ocupe întregul mal de sud al lacului Ladoga, inclusiv nodul de cale ferată Volhov. Trupele generalului Fediuninski au izbutit cu greu să-i oprească pe germani în împrejurimile orașului Volhov, dar la est germanii au reușit să intercepteze calea ferată Leningrad—Vologda, iar la 9 noiembrie au ocupat Tihvinul. Pierderea Tihvinului reprezenta pentru Leningrad un pericol nemijlocit. Cantități reduse de alimente mai puteau fi aduse cu mare greutate pe calea aerului, dar transportul unor cantități mai importante peste lacul Ladoga a devenit aproape imposibil chiar și când lacul s-a acoperit cu un strat gros de gheață. Bazele de aprovizionare de la Volhov și Novaia Ladoga nu mai puteau fi folosite după ce germanii interceptaseră calea ferată care ducea de la aceste localități spre răsărit. Acum principalul punct de descărcare devenise mica stație Zaborie, situată într-o regiune păduroasă, greu accesibilă, la 160 km est de Volhov și 100 km est de Tihvin. Numai o situație atât de disperată a putut determina Consiliul militar al orașului Leningrad să ordone construirea — printr-o pădure deasă, de netrecut, de-a lungul unor vechi cărări — a unei „autostrăzi“ lungi de peste trei sute de kilometri, care, descriind un cerc larg, ducea de la Zaborie la Novaia Ladoga. La începutul iernii au fost mobilizați soldați și țărani pentru construirea acestei „autostrăzi“ și la 6 decembrie ea a fost practic terminată. Regiunea era aproape nepopulată și, după cum scrie Pavlov, pe o distanță destul de mare șoseaua era atât de îngustă, încât nu era loc de trecere pentru două mașini venind din direcții opuse, iar zăpada adâncă și pantele abrupte pe un drum necunoscut șoferilor duceau la frecvente pene și opriri.

Din fericire, după scurt timp situația s-a schimbat radical în bine. Alungându-i pe germani din Tihvin și respingându-i dincolo de râul Volhov în perioada 9—15 decembrie, trupele Frontului Volhov au salvat literalmente Leningradul. Era evident că noua șosea nu putea salva Leningradul pentru un timp îndelungat. Unui convoi de camioane plecat de la Zaborie la Novaia Ladoga îi trebuiau 14 zile pentru a se înapoia la bază, iar în decurs de trei zile, între Novaia Ladoga și Ieremina Gora, peste 350 de autocamioane au rămas

imobilizate în zăpadă. Aceste convoaie înaintau numai cu circa 33 km pe zi¹⁷.

În ziua în care germanii ocupaseră Tihvinul, radioul german țipa în gura mare că este iminentă capitularea Leningradului, dar acum vorbea foarte puțin de faptul că pierduseră această „poartă” a Leningradului. Dacă Tihvinul ar fi rămas în mîna germanilor, Leningradul nu ar mai fi putut fi aprovizionat. Eliberarea Tihvinului a pus totodată capăt și pericolului unei „joncțiuni” a unităților germane cu cele finlandeze. În plus, trupele Frontului Volhov i-au respins pe germani la sfîrșitul lunii decembrie pînă la o distanță destul de mare de Voibokalo, situat la jumătatea drumului între Volhov și Mga (această din urmă localitate continuînd să rămînă în mîna germanilor). La 1 ianuarie 1942, trenurile puteau, în sfîrșit, circula de la Moscova și Vologda la Voibokalo, de unde alimentele erau trimise la Leningrad cu autocamioanele peste lacul Ladoga, acum înghețat. Dar organizarea „drumului vieții” peste gheața lacului Ladoga a fost o treabă îndelungată și complicată și ar fi greșit să credem că, o dată cu eliberarea Tihvinului la 9 decembrie, ar fi încetat toate dificultățile legate de aprovizionarea Leningradului.

¹⁷ Op. cit., p. 155.

Marea foamete

Încă din luna noiembrie, la Leningrad au început să moară oamenii de distrofie, adică din cauza foametei. Mureau mai ales bărbații vîrstnici. În noiembrie au murit 11 000 de oameni. Reducerea rațiilor care a avut loc la 20 noiembrie — a cincea de la începutul blocadei — a făcut să crească enorm numărul de morți.

Pe hîrtie, dar numai pe hîrtie, aceste rații zilnice, cele mai reduse din întreaga perioadă, erau următoarele :

	Muncitori	Funcționari	Membri de familie în- treținuți	Copii
Pîine	250 g	125 g	125 g	125 g
Grăsimi	20 „	8,3 „	6,7 „	17 „
Carne	50 „	26,7 „	19,3 „	13,3 „
Crupe	50 „	33,3 „	20 „	40 „
Zahăr și produse zaharoase	50 „	33,3 „	26,7 „	40 „
Total	420 g	cca. 227 g	cca. 192 g	cca. 232 g
	(1 087 cal.)	(581 cal.)	(466 cal.)	(684 cal.)

Dar nici aceste rații, care echivalau cu un număr extrem de mic de calorii și nu reprezentau — mai ales pentru ultimele trei categorii — decît o parte infimă din nevoile organismului uman, n-au putut fi respectate. Rațiile de carne și grăsimi fie că n-au fost de loc distribuite, fie că au fost înlocuite prin surrogate complet neechivalente (piftie din mațe

de oaie etc.). De aceea, conținutul în calorii al rațiilor zilnice era chiar inferior celui indicat mai sus, cu excepția rațiilor pentru copii. În decembrie au murit 52 000 de oameni (cîți mureau în mod normal în decursul unui an întreg), iar în ianuarie 1942 mureau zilnic 3 500 pînă la 4 000. În decembrie și ianuarie au murit în total 200 000 de oameni. Deși în ianuarie rațiile au fost întrucîtva majorate, consecințele foametei s-au făcut simțite încă multe luni după aceea. În total, potrivit datelor oficiale sovietice citate la procesul de la Nürnberg, la Leningrad au pierit, ca urmare directă a blocației, 632 000 de oameni. Cifra este, fără îndoială, subestimată. Șostakovici, care se afla la Leningrad la începutul blocației, mi-a spus în 1959 că acolo au murit de foame 900 000 de oameni. S-au dat și cifre mai mari¹⁸.

În afară de foame, oamenii sufereau cumplit și de frigul din locuințele lor neîncălzite. Au început să-și ardă cărțile și mobila, dar nici acestea n-au durat prea mult.

„Pentru a-și umple stomacurile goale, pentru a atenua cît de cît suferințele cumplite pricinuite de foame, locuitorii recurgeau la diferite mijloace: prindeau ciori de cîmp, vîneau ca turbații cîte o pisică sau un ciine rămași în viață, luau din farmacia lor de casă tot ce putea fi folosit pentru hrană — ulei de ricin, vaselină, glicerină; din clei de tîmplărie își făceau supe sau piftie. Dar numai un număr infim din locuitorii acestui imens oraș găseau asemenea surse suplimentare de hrană...

Moartea îi cuprindea pe oameni în cele mai diferite situații: mergînd pe stradă, cădeau și nu se mai ridicau; se culcau la ei acasă și adormeau pentru vecie; de multe ori se prăbușeau lîngă mașina la care lucrau... Transporturile nu funcționau. Morții erau duși de obicei cu săniuța. Doi-trei oameni, rude sau prieteni apropiați, trăgeau săniuțele...; adesea, sleiți de puteri, ei abandonau cadavrul la jumătatea drumului, lăsînd pe seama autorităților să facă ce-or voi cu el”¹⁹.

¹⁸ Cifra citată la procesul de la Nürnberg, bazată pe datele evidenței înmormîntărilor, nu putea fi completă. După război, cercetătorii sovietici au adunat un mare număr de informații care permit să se precizeze tabloul consecințelor înfrîorătoare ale foametei. În „Na zashchite nevskoi tverdinii” (lucrare editată în 1965 de Institutul de istorie a partidului de pe lîngă Comitetul regional Leningrad al P.C.U.S.) se spune, la p. 336, că la Leningrad și în suburbiile sale au murit de foame în timpul blocației nu mai puțin de 1 000 000 de oameni. Cifre asemănătoare sînt indicate și în articolul „Leningradski rekviem” al lui V. M. Kovalciuk și G. L. Soloviov (apărut în „Voprosi istorii” nr. 12/1965). — *Nota red.*

¹⁹ D. V. Pavlov, op. cit., p. 136—137.

Un alt martor ocular scrie : „Era aproape imposibil să faci rost de un coșciug... Intrările în cimitire și drumurile spre ele erau pline de cadavre fără coșciuge învelite în cearșafuri“. Autoritățile înmormîntau aceste cadavre abandonate în gropi comune, săpate de către detașamentele de apărare antiaeriană cu ajutorul explozivilor. Oamenii nu aveau suficientă putere ca să sape în pămîntul înghețat morminte obișnuite... „La ședința din 7 ianuarie 1942 a Comitetului executiv al orașului Leningrad s-a arătat că în cimitire zac împrăștiate cadavre, că ele sînt îngropate unde și cum i se năzare fiecăruia, că nu sînt respectate nici cele mai elementare reguli sanitare, că foarte multe cadavre rămîn neîngropate, umplînd morgile și cimitirele“²⁰.

În aprilie, în timpul curățirii generale a orașului, devenită absolut necesară pentru prevenirea epidemiilor ce puteau izbucni o dată cu venirea primăverii, în adăposturi, în tranșee și sub zăpada care se topea au fost descoperite mii de cadavre care zăceau acolo de mai multe luni. După cum scria pe atunci secretarul Comitetului orașenesc al Comsomolului din Leningrad, „ne era teamă de efectul pe care-l putea avea asupra psihicului copiilor și adolescenților aceste cadavre, de care curățau orașul. În comunicatele oficiale se spunea : organizațiile de Comsomol au făcut ordine în tranșee și adăposturi. În realitate însă, această muncă nu putea fi descrisă“²¹.

Spitalele nu-i puteau ajuta decît prea puțin pe cei ce muureau de inaniție. Și nu numai fiindcă medicii și personalul auxiliar erau ei înșiși pe jumătate morți de foame, dar și fiindcă pacienții nu de medicamente aveau nevoie, ci de hrană, și tocmai hrană nu exista.

În decembrie și ianuarie au înghețat conductele de apă și canalizare. Conductele crăpate în întregul oraș sporeau primejdia apariției unei epidemii. Apa trebuia cărată cu gălețile din Neva sau din numeroasele canale ale Leningradului. Această apă mai era, pe deasupra, și murdară și ca atare era periculos să fie băută. De aceea, în cursul lunii februarie s-au făcut injecții antitifice aproape unui milion și jumătate de oameni.

De la jumătatea lunii noiembrie și pînă la sfîrșitul lunii decembrie au fost evacuați din Leningrad 35 000 de oameni, mai ales pe calea aerului. La 6 decembrie, numeroși lenin-

²⁰ A. V. Karasev, op. cit., p. 189.

²¹ Op. cit., p. 227.

grădeni au primit permisiunea să părăsească orașul trecînd peste gheața lacului Ladoga. Dar pînă la 22 ianuarie evacuarea s-a făcut în mod neorganizat : mii de oameni treceau lacul pe jos, iar mulți dintre ei au murit înainte de a ajunge la malul său sudic.

Abia de la 22 ianuarie, cu ajutorul unui parc de autobuze care circulau pe noul drum de gheață, evacuarea Leningradului a început să se facă într-un ritm mai rapid.

În privința efectului moral pe care foametea l-a avut asupra oamenilor, relatările diferă în oarecare măsură. În majoritatea cazurilor, oamenii mureau cu un sentiment de resemnare în fața soartei ; cei rămași în viață continuau să spere : eliberarea orașului Tihvin și sporirea, chiar și atît de neînsemnată cum a fost ea, a rațiilor la 25 decembrie le-au dat leningrădenilor curaj. Cu toate acestea, Karasev vorbește despre numeroase cazuri de „traumatism psihic“ provocat de foame și frig, de bombardamentele aviației și artileriei germane, precum și de moartea multora dintre rude și prieteni. Nu există date precise despre numărul copiilor morți de inaniție, dar se crede că el a fost relativ scăzut, chiar și pentru faptul că adesea părinții le dădeau propriile lor rații mizere.

Faptul că la Leningrad nu au avut loc dezordini și rebeliuni din cauza foametei se explică atît prin patriotismul cît și prin disciplina de fier a populației. Se mai găseau, firește, și speculanți, dar în general disciplina era exemplară. Pavlov relatează următoarea întîmplare semnificativă :

„Șoferul unui camion ducea pîine la un centru de distribuție, cînd un obuz a lovit partea din față a camionului, uci-gîndu-l. ...Pîinea zăcea împrăștiată pe pavaj. Era o bună oca-zie pentru jaf. Dar oamenii care se adunaseră în jurul mașinii distruse au dat alarma și au păzit pîinea pînă la sosirea altui camion. Toți oamenii aceștia erau flămînzii, și tentația de a apuca o pîine proaspătă era aproape irezistibilă. Dar nici o singură pîine n-a fost furată“²².

Moralul populației era susținut prin tot felul de mijloace, chiar și în condițiile îngrozitoare ale foametei. Teatrele au prezentat spectacole în tot cursul iernii, iar rolurile erau interpretate de actori aproape leșinați de foame și îmbrăcați (ca și spectatorii, de altfel) cu tot ce le putea ține de cald.

²² D. V. Pavlov, op. cit., p. 109.

De notat este și intensă activitate depusă de organizațiile comsomoliste din Leningrad pentru ajutorarea oamenilor care se aflau într-o situație deosebit de grea. Comsomolul a organizat „detașamente sociale“, care numărau câteva mii de tineri și tinere.

„În aceste «detașamente sociale» lucrau permanent 1 000 de comsomoliști. În plus, la activitatea detașamentelor au fost atrași în fiecare raion 500 pînă la 700 de oameni. Oboșiți și istoviți, membrii acestor detașamente, în majoritate tinere fete, ajutau populația să învingă înspăimîntătoarele dificultăți. Venind în locuințele murdare și reci, ei se apucau de treabă și, cu mîinile înghețate și crăpate de ger și muncă grea, spărgeau lemne, făceau focul în sobițele de tablă denumite «burjuiki», aduceau apă din Neva și mîncare de la cantină, spălau podelele și rufe, iar surîsul palid al lenin-grădeanului complet epuizat exprima recunoștință pentru munca lor grea, dar de mare cinste. În raionul Primorski, membrii acestor detașamente comsomoliste au vizitat în lunile februarie—martie 1 810 locuințe, au îngrijit 780 de persoane bolnave și au ajutat, în total, 7 678 de persoane... Detașamentele comsomoliste aveau dreptul să mute oamenii în locuințe mai corespunzătoare, să plaseze copiii fără adăpost la case ale copilului și să ia măsuri de evacuare...” În mare parte datorită ajutorului dat de detașamentele comsomoliste, „peste 30 000 de copii au fost plasați în cele 85 de case ale copilului nou amenajate între ianuarie și mai 1942”²³.

Majoritatea acestor copii erau orfani ai căror părinți muriseră de foame.

Dacă populația civilă a Leningradului a trebuit să îndure toate chinurile foamei și să piară de inaniție — deoarece cît timp nu era posibilă o evacuare în masă, altă ieșire nu exista —, nu se putea însă admite ca soldații să flămînzească, deoarece de ei depindea, în ultimă instanță, totul. Și totuși chiar și rația soldaților a trebuit să fie redusă. Rațiile soldaților stabilite la 20 septembrie 1941 reprezentau 3 450 de calorii pentru trupele de pe front și 2 659 de calorii pentru cele „din spatele frontului“. Între aceste categorii mai existau și alte două intermediare.

În condițiile existente la Leningrad, aceste rații nu au putut fi menținute mult timp. Între mijlocul lunii noiembrie

²³ A. V. Karasev, op. cit., p. 190—192.

1941 și februarie 1942, rația unităților de pe front a fost redusă la 2 593 de calorii, iar cea a unităților „din spatele frontului” — la 1 605 calorii. De la 20 noiembrie — când blocada de înfometare atinsese punctul culminant —, soldații de pe front au început să primească 500 g de pâine și circa 100 g de carne pe zi, precum și mici cantități de alte alimente. O asemenea rație în plină iarnă nu era nici pe departe suficientă, dar, cum soldații știau ce se petrece la Leningrad, ei își dădeau seama că în comparație cu populația civilă se aflau într-o situație extrem de privilegiată. Când pe front sosea cîte un civil, soldații împărțeau bucuros cu el rația lor sărăcăcioasă. În plus, o bună parte din stocurile de cartofi din Leningrad au fost puse la dispoziția bucătărilor de campanie; de asemenea, pâinea pe care o primea armata era de o calitate ceva mai bună decît cea distribuită populației civile.

Soldații sufereau cumplit de pe urma lipsei de tutun ce domnea la Leningrad. Se inventau diferite amestecuri, ca, de pildă, hamei cu frunze uscate de arțar. Se recurgea la mijloace desperate pentru a aproviziona trupele cu cantități suficiente de tutun, acesta fiind, după cum s-a constatat, un important mijloc de menținere a moralului. S-a observat că numai foarte puțini soldați erau de acord să-și schimbe rația lor de tutun chiar și contra ciocolatei (care făcea parte din „concentratele” trimise la Leningrad pe calea aerului).

Drumul pe gheață

Nu existau decît două remedii radicale împotriva foametei îngrozitoare de care suferea Leningradul, în special începînd de la sfîrșitul lunii octombrie. Unul era evacuarea unui număr cît mai mare de oameni, celălalt — organizarea unui drum sigur pe care să poată fi aduse în oraș alimente, combustibil și materii prime. Din ziua de 8 septembrie, cînd cercul blocadei s-a închis în jurul Leningradului, autoritățile locale nu au mai abandonat ideea organizării unui drum peste gheața lacului Ladoga. Se aștepta ca lacul să înghețe în noiembrie sau în primele zile ale lunii decembrie. Totul depindea însă de cît de puternic va fi gerul. Pentru a amenaja pe gheață un drum pentru autovehicule, gheața trebuia să aibă o grosime de 20 cm. Un asemenea strat de gheață nu se putea forma decît în condițiile unui ger foarte puternic — de cel puțin 15° sub zero.

La 17 noiembrie, grosimea gheței nu era decît de 10 cm, dar la 20 noiembrie — cînd la Leningrad au fost stabilite cele mai mici rații de alimente din tot timpul blocadei — stratul de gheață atinsese deja 18 cm. Au început să circule pe gheață sănii cu cai, dar caii erau atît de slăbiți din cauza lipsei de hrană încît mulți se prăbușeau pe gheață și muureau. Vizitiii au primit dispoziții să taie caii căzuți și să-i predea la Leningrad pentru a fi distribuiți pe cartelele de carne. Și, în sfîrșit, în ziua de 22 noiembrie primele autocamioane s-au aventurat să treacă peste gheață. La început, camioanele de două tone nu puteau transporta decît o cantitate mică de produse și, cu toate acestea, unele dintre ele au spart gheața și au căzut în apă. A doua zi au fost atașate la autocamioane sănii pe care era așezată o mare parte a încăr-

căturii, astfel încît presiunea asupra gheții să fie mai uniform repartizată. Între 23 noiembrie și 1 decembrie au putut fi transportate pe gheață, prin toate mijloacele, 800 de tone de făină, pierzîndu-se cu această ocazie circa patruzeci de autocamioane; unele dintre ele se scufundau sub gheață adesea împreună cu șoferii lor. Această primă încercare de a folosi „drumul vieții“ nu a dat decît rezultate neînsemnate. Nu trebuie însă uitat că pe vremea aceea Tihvinul se mai afla în mîna germanilor și că o mare parte din alimentele transportate în această săptămînă proveneau din micile stocuri acumulate pe malul de sud al lacului încă înainte de 9 noiembrie, adică înainte de căderea Tihvinului. Noile cantități de alimente — în măsura în care se mai putea spera să sosească — trebuiau aduse acum din Zaborie pînă la lacul Ladoga pe un drum inimaginabil de lung și construit în pripă. Pentru a putea fi menținute măcar rațiile mizere stabilite la Leningrad la 20 noiembrie era necesar să se aducă zilnic în oraș cel puțin 1 000 de tone de alimente, în afara munițiilor și a benzinei, strict necesare trupelor de pe Frontul Leningrad. Chiar și în condiții optime nu se putea spera ca pe drumul din Zaborie să poată fi transportate mai mult de 600 de tone de alimente pe zi. De aceea, eliberarea orașului Tihvin la 9 decembrie a însemnat efectiv salvarea Leningradului ²⁴.

Recucerirea orașului Tihvin nu a rezolvat însă nici pe departe toate problemele. Deși Tihvinul, situat pe linia de cale ferată Vologda—Leningrad, devenise acum principala bază alimentară a Leningradului și, după cum scrie D. V. Pavlov, se transformase imediat după eliberare într-un „gigantic furnicar“, sarcina de a transporta alimente și alte produse de la Tihvin la Leningrad continua să fie extrem de dificilă. Întrucît, în retragerea lor, germanii aruncaseră în aer toate podurile de cale ferată dintre Tihvin și Volhov, nu se putea face deocamdată nimic altceva decît să se transporte mărfurile cu autocamioanele din Tihvin la o serie de puncte de pe malul lacului, de pildă Kabona sau Lednevo, pe o distanță de peste 150 km și pe niște drumuri de iarnă foarte proaste. Podurile de cale ferată dintre Tihvin și Volhov au fost refăcute abia la 1 ianuarie; între timp germanii fuseseră respinși pînă departe dincolo de Volhov și Voibokalo (aproximativ pînă la fostul ieșind de la Mga, pe care-l ocupaseră în septembrie). Acum principala „bază alimentară“ de pe

²⁴ D. V. Pavlov, op. cit., p. 156.

calea ferată Leningrad—Vologda a devenit stația de cale ferată Voibokalo, situată la sud de golful Schlüsselburg. Această stație se afla la circa 50 km depărtare de Osinoveț, pe partea dinspre Leningrad a lacului. Mai important era însă faptul că în următoarele săptămîni, în condiții de iarnă, neînchipuit de grele, a fost construită o linie secundară de cale ferată între Voibokalo și Kabona, lungă de circa 30 km; acum trenurile puteau circula pînă la lac, unde alimentele erau încărcate în autocamioane.

Cu toate că la sfîrșitul lunii decembrie aprovizionarea cu alimente a Leningradului continua să rămînă mai mult decît critică, consiliul militar a hotărît ca, începînd de la 25 decembrie, să mărească cît de cît rația de pîine. Deși această măsură nu era suficientă pentru a reduce mortalitatea, ea a avut totuși o mare înrîurire asupra moralului oamenilor.

În perioada dintre 8 septembrie — începutul blocadei — și 1 ianuarie, Leningradul a primit în total circa 45 000 de tone de alimente, care i-au fost trimise pe următoarele căi :

Alimente primite (în tone)

	Pe apă	Pe calea aerului	Pe drumul de gheață	Total
Cereale și făină	23 041	743	12 343	36 127
Crupe	1 056	—	1 482	2 538
Carne și produse din carne	730	1 829	1 100	3 659
Grăsimi și brînză	276	1 729	138	2 143
Lapte condensat	125	200	158	483
Praf de ouă, ciocolată etc.	—	681	44	725
Total	25 228	5 182	15 265	45 675

Avînd în vedere că la Leningrad se mai aflau circa 2 500 000 de oameni, aceste cantități erau, desigur, cu totul insuficiente. Cel mai trist era însă faptul că pînă la 1 ianuarie nu a putut fi transportată pe gheață decît o cantitate atît de mică de alimente. Ce-i drept, trebuie arătat că în această perioadă a mai fost adusă la Leningrad și o anumită cantitate de muniții și benzină.

În general, nu se poate spune că în decembrie și ianuarie drumul pe gheață a funcționat în mod satisfăcător. La

începutul lunii ianuarie, Jdanov și-a exprimat extrema sa nemulțumire față de felul în care mergeau lucrurile. Situația s-a complicat și mai mult din pricina stării proaste în care se afla mica linie de cale ferată Osinoveț—Leningrad (o veche linie de cale ferată suburbană, construită cu mult timp înainte de revoluție). Pe această linie nu existau nici măcar castele de apă și locomotivele trebuiau alimentate cu apă manual. Totodată, trebuiau tăiați pe loc copacii care erau folosiți drept combustibil (umed și de foarte proastă calitate) pentru locomotive. Pe această linie, pe care în trecut nu circulase niciodată mai mult de un tren pe zi, trebuiau să treacă acum zilnic 6—7 garnituri mari de marfă. Feroviarilor, pe jumătate morți de foame, lucrau în niște condiții înfiorător de grele.

În U.R.S.S. se simțea și o lipsă acută de ambalaje, ceea ce a avut drept urmare că o bună parte din alimentele trimise la Leningrad s-au pierdut. De fapt, drumul pe gheață peste lacul Ladoga a început să funcționeze cu precizia unui ceasornic abia la sfârșitul lunii ianuarie sau, mai bine zis, la 10 februarie 1942 (cînd a fost terminată construcția liniei ferate secundare Voibokalo—Kabona), după ce întregul transport a fost reorganizat. În acest timp fuseseră amenajate pe gheață cîteva drumuri largi pentru autovehicule. Sute de camioane puteau duce acum la Leningrad alimente și evacua de acolo mii de locuitori, dintre care mulți erau în pragul morții prin inaniție. Germanii făceau tot ce le stătea în puteri pentru a împiedica atît construirea liniei de cale ferată spre Kabona cît și circulația pe drumurile de gheață. Acestea din urmă erau bombardate din văzduh și supuse tirului de artilerie, dar avioanele de vînătoare sovietice le apărau atît cît era posibil. De-a lungul drumurilor au fost postați oameni pentru reglementarea circulației, cărora le revenea și sarcina de a așeza mici podețe peste copcile și crăpăturile provocate în gheața lacului de bombe și obuzele germane.

La 24 ianuarie 1942, aprovizionarea cu alimente a Leningradului se îmbunătățise în suficientă măsură pentru a permite o a doua majorare a rației de pîine: muncitorii căpătau acum 400 g de pîine pe zi, funcționarii — 300 g, copiii și cei-lați membri de familie — 200 g, iar soldații de pe front 600 g. La 11 februarie, rațiile au fost majorate pentru a treia oară.

La 22 ianuarie, Comitetul de stat pentru apărare a luat hotărîrea de a se evacua din Leningrad 500 000 de oameni, în primul rînd femei, copii, bătrîni și bolnavi. În ianuarie

au fost evacuați 11 000 de oameni, în februarie — 117 000, în martie — 221 000, în aprilie — 163 000 ; în total deci 512 000 de oameni. În luna mai, după reluarea navigației pe lacul Ladoga, evacuarea a fost continuată, și în perioada mai—noiembrie 1942 au mai fost scoși din oraș încă 449 000 de oameni. În total, în 1942 au fost evacuați din Leningrad aproape 1 000 000 de oameni. În afară de aceasta a fost reluată și evacuarea întreprinderilor industriale, atât de brusc întreruptă în septembrie 1941. Din ianuarie pînă în aprilie au fost scoase din oraș și expediate spre răsărit, pe drumul de gheață, cîteva mii de mașini-unelte și alt utilaj. Și mai important era însă faptul că între aprilie și iunie 1942 a fost așezată pe fundul lacului Ladoga o conductă pentru aprovizionarea Leningradului cu carburanți. Germanii au aruncat în lac grenade antisubmarine pentru a distruge conducta, dar încercările lor au dat greș. Tot astfel, cînd, în mai 1942, a fost reconstruită centrala hidroelectrică de la Volhov, pe fundul lacului Ladoga a fost instalat un cablu electric pentru asigurarea Leningradului cu energie electrică.

„Drumul vieții peste lacul Ladoga“ — iarna pe gheață, vara pe apă — a continuat să funcționeze bine pînă în ianuarie 1943, cînd blocada de pe uscat a fost străpunsă, curînd după aceea începînd să circule trenuri pe îngustul „coridor de la Schlüsselburg“.

Acum, cînd populația orașului scăzuse atât de mult — la început ca rezultat al foametei, apoi datorită evacuărilor —, problema aprovizionării cu alimente a Leningradului a încetat să mai fie insolubilă. Și, într-adevăr, pentru a da într-un fel leningrădenilor o compensație pentru ceea ce trebuiseră să îndure, după martie 1942 pentru Leningrad au fost stabilite rații de alimente mai mari decît pentru restul orașelor țării ; au fost înființate și cantine speciale, care asigurau o hrană mai consistentă, în special pentru muncitorii a căror sănătate avusese de suferit. Cu toate acestea, foametea din timpul iernii a avut repercusiuni nefaste asupra unui număr foarte mare de oameni. În lunile de vară ale anului 1942, o bună parte dintre muncitori nu au putut lucra, fiind grav bolnavi. Astfel, după cum relatează Karasev, în una dintre uzinele de armament n-au putut lucra din cauză de boală în luna mai 35% din numărul muncitorilor, iar în iunie — 31%. La 23 mai 1942, poeta Vera Inber, al cărei soț lucra într-un spital din Leningrad, nota în jurnalul ei intim :

„Și spitalele noastre au fost curățite și puse la punct. Sînt de nerecunoscut. Se spune că ar fi chiar mai bune decît înainte de război. Vechile mormane de gunoaie de pe terenurile virane au cedat locul unor răzoare de zarzavat. În clădirea cantinei studențești a fost acum deschisă o «cantină cu alimentație suplimentară». În fiecare raion există cîteva asemenea cantine.

Oameni palizi, slabi, vlăguiți de puteri (distrofie de gradul doi) se tîrăsc încet pînă aici... mirîndu-se parcă ei înșiși că au rămas în viață. Din timp în timp se așază să se odihnească, expunîndu-și cîte un picior dezvelit pînă la genunchi razelor solare... soarele vindecă ulcerațiile provocate de scorbut.

Dar printre leningrădeni sînt și oameni care nu mai umblă, care nu mai sînt în stare să se miște (distrofie de gradul trei). Ei zac nemișcați în locuințele lor înghețate încă din timpul iernii, în care primăvara nu poate pătrunde.

La aceste locuințe se duc medici tineri, studenți ai institutelor de medicină, surori medicale. Cei aflați în stare gravă sînt transportați la spital; avem acum pentru ei, în diferite pavilioane, circa 2 000 de paturi, între altele și în fosta secție de maternitate: se nasc foarte puțini copii, aproape că nu-i vezi“²⁵.

Mortalitatea a continuat să rămînă foarte ridicată, cel puțin pînă în aprilie. Și, cu toate că în iunie oamenii nu mai mureau de foame sau datorită consecințelor ei, încordarea prin care trecuseră, necontenitele bombardamente aeriene și de artilerie se făceau resimțite. Karasev spune că era foarte răspîndit traumatismul psihic, care se manifesta, printre altele, printr-o tensiune arterială ridicată: aceste cazuri erau acum de 4—5 ori mai frecvente decît înainte de război.

Karasev arată că în aprilie populația Leningradului scăzuse la circa 1 100 000 de oameni, iar pînă în noiembrie 1942 la 550 000. În oraș condițiile de viață au început să se apropie de normal. Au început să funcționeze 148 de școli (dintr-un total de circa 500), cu 65 000 de elevi, cărora li se servea masa de trei ori pe zi.

Deși în 1942 frontul de la Leningrad părea stabilizat, orașul nu a încetat să fie amenințat de pericolul unei noi și puternice ofensive germane avînd drept scop ocuparea lui. Au mai fost și cîteva alarme aeriene mai mult sau mai puțin întemeiate. Pe de altă parte, încercările Armatei Roșii de

²⁵ V. Inber. „Izbr. proizv.“, vol. 2, Moscova, 1954, p. 346.

a străpunge blocada de pe uscat n-au fost încununate de succes.

Știrile, sosite în tot cursul „verii negre“ din 1942, despre înaintarea impetuoasă a germanilor spre Caucaz și Stalingrad au avut un efect deprimant. Căderea Sevastopolului, a cărui situație avea atâtea puncte comune cu cea a Leningradului, părea de foarte rău augur, și oamenii gîndeau că, dacă va cădea și Stalingradul, soarta Leningradului va fi pecetluită.

Contraofensiva Armatei Roșii de la Stalingrad a trezit la Leningrad nu numai un uriaș optimism — la fel ca și în întreaga țară —, dar a și sporit în mare măsură șansele ca blocada germană să fie străpunsă. Și, într-adevăr, ea a fost străpunsă în ianuarie 1943, în urma unor lupte grele, cînd trupele Frontului Leningrad de sub comanda generalului Govorov, au făcut joncțiunea cu trupele Frontului Volhov de sub comanda generalului Merețkov, și au deschis un coridor prin ieșindul german de la sud de lacul Ladoga, Schlüsselburgul a fost recucerit și în foarte scurt timp a fost stabilită legătura pe calea ferată între Leningrad și restul țării. A fost, de asemenea, construit un pod de pontoane peste Neva, așa încît acum puteau circula trenuri de la Moscova la Leningrad.

Dar înfiorătoarele luni ale iernii 1941—1942 nu puteau fi uitate, și cînd am sosit la Leningrad, în 1943, ele continuau să constituie tema principală a tuturor convorbirilor.

Leningrad: impresii personale

Cînd am sosit la Leningrad în septembrie 1943²⁶, pozițiile germane se mai aflau încă la 3 km de uzina „Kirov“, la periferia de sud a orașului. Numărul total al locuitorilor se redusese la circa 600 000, iar orașul, deși continua să fie la fel de frumos ca și altădată — în ciuda marilor distrugerii provocate de obuze, bombe și incendii —, avea un aspect neobișnuit, de oraș pe jumătate pustiu. Era, firește, un oraș de front și o mare parte a locuitorilor umblau în uniformă. Bombardamentele aeriene încetaseră de fapt, dar orașul era supus unui frecvent și uneori extrem de violent tir de artilerie. Acest tir a pricinuit mari pagube caselor, în special în cartierele moderne din sudul Leningradului, și mulți locuitori își aminteau de cazuri înspăimîntătoare cînd obuzele nimerneau vreo „coadă“ formată în cîte o stație de tramvai sau chiar un vagon de tramvai tixit. Unele întîmplări de acest fel s-au produs chiar cu cîteva zile înainte de sosirea mea.

²⁶ Cu excepția lui Henry Shapiro, de la United Press, care sosise acolo cu cîteva săptămîni înaintea mea, am fost singurul corespondent străin care primise autorizația să viziteze Leningradul în timpul blocadei. Pentru mine, care mă născusem la Petersburg și trăisem acolo pînă la vîrsta de 17 ani, a fost un eveniment deosebit de emoționant. După o absență de 25 de ani, am vizitat toate locurile familiare mie, inclusiv casa în care mi-am petrecut anii copilăriei și de școală. Multe case de pe această stradă fuseseră distruse de bombe, iar în casa în care locuisem pe vremuri un mare număr de oameni muriseră de foame în iarna 1941—1942. Într-o carte publicată anterior („Leningrad“, Londra, 1944) am descris pe larg vizita pe care am făcut-o atunci la Leningrad, dar, cum cartea este epuizată, îmi permit să reproduc din ea în acest capitol unele relatări despre vizitele făcute și convorbirile avute, care redau în mare măsură spiritul ce domnea la Leningrad în timpul blocadei.

Dar, oricît ar fi de ciudat, viața în oraș părea să fi revenit la normal. O bună parte din oraș părea părăsit, dar spre seară, cînd tirul artileriei înceta, pe partea „nepericuloasă” a bulevardului Nevski (obuzele cădeau de obicei pe o singură parte) se plimba o mare mulțime de oameni; aici se vindeau chiar „articole de lux” care pe vremea aceea nu puteau fi găsite nici la Moscova, ca, de pildă, mici flacoane de parfum produs la Leningrad. Iar în „Librăria scriitorului” de pe bulevardul Nevski, în apropiere de podul Anicikov, se făcea un comerț intens cu cărți vechi. În iarna de foamete, milioane de cărți au fost folosite la Leningrad drept combustibil, dar mulți posesori de cărți muriseră înainte de a apuca să le ardă, și acum — ce trist paradox! — puteai cumpăra pe un preț de nimic adevărate tezaure.

Teatrele și cinematografele erau deschise, deși de fiecare dată cînd începea tirul artileriei germane erau imediat evacuate. Pe Cîmpul lui Marte și în Grădina de vară, de unde au fost scoase și puse la loc sigur toate sculpturile de marmură din secolul al XVIII-lea, reprezentînd zei și zeițe grecești, se cultivau acum legume, iar cîțiva oameni trebuiau în jurul răzoarelor cu varză și cartofi. Și în jurul Călărețului de aramă, acoperit de saci cu nisip, se plantase varză.

Aproape imediat după sosirea mea la Leningrad (după o călătorie cu avionul via Tihvin și apoi, noaptea, zburînd la numai cîțiva metri deasupra apelor lacului Ladoga), oamenii au început să-mi vorbească despre foamete. Iată, de pildă, convorbirea pe care am avut-o cu Anna Andreevna, o doamnă în vîrstă, foarte manierată, care avea grijă de mine la hotelul „Astoria”.

„Acum «Astoria» arată a hotel, dar ar fi trebuit să-l vedeți în timpul foametei! Fusesse transformat în spital — un adevărat infern. Erau aduși aici oameni de tot felul, în majoritate intelectuali care erau pe punctul de a muri de inaniție. Li se dădeau vitamine, neprecupețindu-se eforturile pentru a-i repune, cît de cît, pe picioare. Dar mulți dintre ei ajunseseră într-o stare desperată și mureau aproape îndată ce ajungeau aici. Eu știu ce înseamnă să fii flămînd. Eram așa de slabă încît abia mai puteam să umblu. Trebuia să mă proptesc într-un baston. Locuința mea se află la numai 2 km depărtare, pe strada Sadovaia... Dar trebuia să mă opresc și să mă așed la fiecare sută de metri. Nu vă puteți imagina ce-a fost aici. Pe stradă și pe scări treceai peste cadavre. Nici nu le mai observai. Și nu era nimic de făcut. Adesea aveau loc scene înfiorătoare. Unii înnebuneau de foame. Alții își

ascundeau pe cei morți undeva în casă și se foloseau de cartelele lor. Mureau pretutindeni atât de mulți oameni încît autoritățile nu puteau ține evidența tuturor deceselor... Ar fi trebuit să mă vedeți în februarie 1942. Doamne, cum mai arătam ! În patru luni scăzusem în greutate de la șaptezeci la patruzeci de kilograme ! Acum am iar șazeci și două și mă simt grasă...”

A doua zi am avut o convorbire la Institutul de arhitectură, unde se și începuse întocmirea unor proiecte de restaurare a cîtorva clădiri istorice avariate sau distruse de germani, ca, de pildă, palatul lui Pușkin (de la Țarskoe Selo) și palatul Peterhof. Acolo mi s-a spus :

„Am lucrat la aceste proiecte în tot cursul iernii 1941—1942... Aceasta a fost pentru noi, arhitecții, o adevărată fericire. Era cel mai bun medicament ce ni se putea da în acele vremuri de foamete. Efectul moral este foarte mare cînd un om înfometat știe că are de făcut o muncă utilă... Dar nu încapе îndoială că muncitorii suportă greutățile mai bine decît intelectualii. Mulți dintre aceștia încetaseră să se mai radă — primul semn de slăbiciune... Majoritatea acestor oameni și-au revenit cînd li s-a dat de lucru. În general, bărbații se prăbușeau mai curînd decît femeile, și la început mortalitatea era deosebit de ridicată printre bărbați. Însă cei ce au rezistat înfiorătoarei perioade de foamete, pînă la urmă, au supraviețuit. Femeile resimțeau mai puternic decît bărbații consecințele foametei. Multe au murit în primăvară, după ce perioada cea mai grea trecuse. Foametea a avut efecte specifice asupra organismului oamenilor. Femeile erau atât de vlăguite încît li s-a oprit de tot menstruația. Din pricina marelui număr de morți, trebuia să-i îngropăm fără coșciuge. Oamenii deveniseră insensibili, aproape nimeni nu mai plîngea la înmormîntări... Totul se petrecea într-o tăcere deplină, fără vreo manifestare de emoție. Primul semn că situația a început să se amelioreze a fost faptul că femeile au început să-și fardeze fețele livide și slăbite și să-și dea cu ruj de buze. Da, am trăit efectiv în infern, dar ar fi trebuit să fiți aici în ziua în care blocada a fost străpunsă : pe străzi lumea plîngea de bucurie, iar oamenii se îmbrățișau chiar fără a se cunoaște. Acum viața a intrat aproape în normal. Mai cad, firește, obuze și mai sînt uciși oameni, dar viața și-a recăpătat sensul ei.”

Îmi amintesc și de o convorbire cu maiorul Lozak, un ofițer de stat-major, care m-a condus de-a lungul frontului de la Leningrad :

„În acele zile, parcă ceva îți arăta pe chipul omului că va muri în următoarele douăzeci și patru de ore... Am trăit toată viața la Leningrad și părinții mei sînt tot aici. Sînt bătrîni și în lunile acelea de foamete le dădeam jumătate din rația mea de militar, altfel ar fi murit cu siguranță. Ca ofițer de stat-major căpătam firește, și pe bună dreptate, mult mai puțin decît cei ce luptau pe front : 250 g pe zi, în loc de 350. Am să-mi amintesc cît voi trăi cum mergeam zi de zi de la locuința mea din apropierea Grădinii Taurida pînă la locul meu de muncă în centrul orașului, distanță de vreo 2—3 km. Mergeam un timp, apoi mă așezam să mă odihnesc. Ade-sea vedeam cîte un om prăbușindu-se brusc în zăpadă. Nu era nimic de făcut. Îmi continuam pur și simplu drumul... Iar la înapoiere, pe locul unde dimineața văzusem un om căzînd, zăream o vagă formă umană acoperită de zăpadă. Nici nu te mai sinchiseai : la ce bun ? Oamenii nu se spălau cu săptămînile. Băile publice nu funcționau și lipsea combustibilul. Dar cel puțin salariaților li se cerea să se radă. Cred că în iarna aceea n-am văzut nici un om surizînd. Era înfiorător. Și totuși exista un fel de disciplină lăuntrică care-l făcea pe fiecare să-și continue activitatea. Oamenii înfometați elaboraseră un nou cod al bunelor maniere. Evitau cu grijă să vorbească despre mîncare. Îmi aduc aminte că am petrecut o seară cu un prieten de la Comitetul de radio. Ne era o foame teribilă. Era cît pe-aci să mă înnebunească : toată seara nu mi-a vorbit decît despre Kant și Hegel. Dar nicio-dată nu ne-am pierdut curajul. Bătălia pentru Moscova ne-a insuflat convingerea deplină că pînă la urmă totul va fi bine. Dar ce schimbare s-a produs cînd a sosit februarie și drumul pe gheață a început să funcționeze cum trebuie ? Ce să mai zic de numeroasele pachete care au început să sosească din întreaga țară — miere și unt, șuncă și cîrnați ! Grijile noastre n-au luat încă sfîrșit. Tirul ăsta de artilerie poate fi cu adevărat foarte enervant. Am fost o dată pe Nevski, cînd un obuz a căzut lîngă mine. Iar la 10 m era un om al cărui cap fusese retezat de o schijă de obuz. A fost ceva oribil. L-am văzut făcînd ultimii doi pași, *avînd capul retezat*, înainte de a se prăbuși. În jurul lui era un lac de sînge. Am vomat chiar acolo pe loc și toată ziua m-am simțit foarte rău, deși mai văzusem și înainte multe lucruri înfiorătoare. Nu am să uit niciodată noaptea în care un spital de copii a

fost lovit de o bombă incendiară ; mulți copii au fost uciși, întreaga clădire ardea, iar unii au pierit în flăcări. E rău pentru nervi să vezi asemenea lucruri ; serviciile noastre de salvare au ordin ca după căderea bombelor să spele cît mai repede posibil sîngele de pe pavaj.“

Din această vizită făcută la Leningrad m-am înapoiat cu impresii zguduitoare despre suferința și rezistența umană. Pe vremea aceea, frontul din jurul Leningradului se stabilizase, și, cu toate că orașul mai era încă încercuit, oamenii urmăreau plini de încredere retragerea germanilor pe aproape întreaga întindere a frontului sovieto-german, așteptînd să vină și rîndul lor de a fi, în sfîrșit, eliberați. Dar, deși nu mai era foamete, o bună parte din populație mai avea de îndurat mari greutăți ; în condiții deosebit de grele trăiau muncitorii și muncitoarele de la uzina „Kirov“, situată aproape pe linia frontului. Aici, ca și într-o altă mare uzină, mi s-a arătat nu numai cum trăiau oamenii în acel moment, dar mi s-a și povestit cum trăiseră ei pe vremea foametei. Voi descrie mai întîi vizita pe care am făcut-o la o mare uzină de instrumente optice.

Aproape toate clădirile mai mici, construite din lemn, fuseseră demontate în cele două ierni anterioare și folosite drept combustibil. Uzina se afla într-o mare clădire, ale cărei ziduri exterioare de cărămidă erau brăzdate de urmele schijelor de obuze. Semionov, directorul uzinei, un om cu trăsături severe și energice, îmbrăcat într-o tunică simplă kaki, de care erau prinse medalia „Pentru apărarea Leningradului“ și Ordinul Lenin, era un funcționar sovietic tipic, atît ca înfățișare, cît și prin felul său de a vorbi — foarte precis și exact la chestiune. În cabinetul său se afla o colecție de obiecte pe care uzina le producea acum — baionete, detonatoare și mari lentile optice —, iar pe perete atîrnau portretele lui Stalin și Jdanov.

Semionov mi-a spus că uzina lui este cea mai mare întreprindere producătoare de instrumente optice din Uniunea Sovietică... „Dar în primele zile ale războiului — arăta el — cea mai mare parte a utilajului ei a fost evacuată în răsărit, deoarece uzina este considerată ca una dintre principalele întreprinderi ale industriei de apărare și nu se putea risca. La începutul anului 1942 am efectuat a doua evacuare și muncitorii calificați care nu plecaseră la prima evacuare, mai bine zis, cei ce mai rămăseseră în viață, au fost evacuați acum.

Încă din primele săptămîni ale războiului, cînd majoritatea utilajului și a muncitorilor calificați fuseseră evacuați, am început să lucrăm aici pe o bază complet nouă, adică exclusiv pentru nevoile frontului de la Leningrad. A trebuit să producem ceea ce ne permitea utilajul rămas, iar acesta era destul de redus. Muncitorii noștri n-aveau experiența unei asemenea munci. Dar și în condițiile date am început să producem ceea ce era mai necesar soldaților noștri. Leningradul are o bogată tradiție industrială, o industrie foarte dezvoltată, astfel încît grenadele noastre și detonatoarele pentru mine antitanc pe care le producem s-au dovedit a fi cele mai bune dintre toate cîte se produc în țară. Și am produs sute de mii... În tot timpul blocadei ne-am ocupat și cu repararea armamentului de infanterie — puști și mitraliere —, iar acum producem iarăși instrumente optice, printre care și periscope pentru submarine. Căci Flota din Marea Baltică, după cum știți, nu stă cu mîinile în sîn...”

L-am rugat pe Semionov să-mi povestească despre viața din uzină în timpul blocadei. Directorul a tăcut cîteva clipe... „Sincer vorbind — a început el —, nu-mi place să vorbesc despre asta. Amintirile sînt foarte dureroase... La începutul blocadei, jumătate din oamenii noștri fuseseră evacuați sau pleaseră în armată, așa încît nu ne-au mai rămas decît vreo 5 000 de oameni. Trebuie să recunosc că la început ne-a venit greu să ne obișnuim cu bombardamentele, iar dacă cineva o să vă spună că nu se teme de ele să nu-l credeți. Dar, cu toate că bombardamentele îi speriau pe oameni, ele au aprins în același timp în ei o mînie înverșunată împotriva germanilor. Cînd, în octombrie 1941, a început bombardarea masivă a orașului, muncitorii noștri și-au apărut uzina cum nu-și apăraseră nici propriile lor case. Într-o noapte numai asupra teritoriului uzinei noastre au fost lansate 300 de bombe incendiare. Oamenii noștri le stingeau cu o ură și o furie de necrezut. Atunci au înțeles că se află în prima linie a frontului, și asta le-a fost de ajuns. Nu mai mergeau în adăposturi, unde nu mai erau duși decît copiii mici și femeile bătrîne. Iar mai tîrziu, în decembrie, pe un ger de minus douăzeci de grade, explozia unei bombe ne-a spart toate geamurile, iar eu mi-am spus: «Gata, s-a zis, acum chiar că nu mai putem lucra. În orice caz, pînă în primăvară. În asemenea ger, fără lumină, fără apă și aproape fără hrană, nu mai putem lucra». Și totuși n-am încetat lucrul. Un fel de instinct ne-a spus că nu trebuie să-l întrerupem, căci aceasta ar fi mai rău decît o sinucidere și ar semăna cu o trădare. Și, într-adevăr, nu trecuseră nici 36 de ore și noi lucram din

nou, lucram în condiții de-a dreptul infernale: în ateliere erau opt grade sub zero, iar în cabinetul în care vă aflați acum — minus paisprezece. Desigur, aveam și un simulacru de sobe, niște sobițe care încălzeau aerul pe o rază de un metru. Și totuși oamenii noștri continuau lucrul. Și când te gîndești că toți erau flămînzi, îngrozitor de flămînzi...”

Semionov a tăcut o clipă, încruntîndu-se. „Da — a spus el —, nici azi nu pot înțelege; nu pot să înțeleg de unde am luat noi această putere de voință, această dîrzenie. Mulți, care abia se mai țineau pe picioare de foame, se țirau zi de zi pînă la uzină, parcurgînd pe jos cîte opt, zece sau chiar doisprezece kilometri. Căci tramvaie nu existau. Recurgeam la tot felul de expediente pentru a putea continua lucrul. Când nu era curent, foloseam pedale de bicicletă și acționam mașinile-unelte cu picioarele.

Nu știu cum, dar oamenii simțeau cînd li se apropia sfîrșitul. Îmi aduc aminte cum unul dintre muncitorii mai vîrstnici a intrat o dată clătînîndu-se în cabinetul meu și mi-a spus: «Tovarășe director, am o rugăminte. Sînt unul dintre vechii muncitori ai fabricii și mi-ai fost întotdeauna un bun prieten. Știu că n-ai să mă refuzi. N-am să te mai deranjez niciodată. Știu că azi-mîine voi muri. Familia mea e într-o situație foarte grea. Toți sînt extrem de slăbiți, singuri n-o să poată face toate cele necesare pentru înmormîntare. Fă-mi un bine, comandă dumneata pentru mine un sicriu și trimite-l familiei mele, pentru ca ei să nu mai aibă grija sicriului, căci știi cît de greu se poate obține unul». Convorbirea asta a avut loc într-una din cele mai negre zile din decembrie sau ianuarie, și asemenea lucruri se întîmplau zi de zi. Cîți muncitori n-au venit în acest cabinet spunînd: «Tovarășe director, azi sau mîine voi muri!» Li trimiteam la spitalul uzinei, dar întotdeauna mureau. Oamenii se hrăneau cu tot ce se poate și nu se poate mîncă. Consumau șroturi și uleiuri minerale (de obicei le fierbeam mai întîi) sau clei de tîmplărie. Căutau să se mențină în viață cu apă fierbinte și drojdie de bere. Din cei 5 000 de muncitori rămași au murit cîteva sute. Mulți dintre ei s-au stins chiar aici... Clătînîndu-se, se țirau cu multă greutate pînă la fabrică și cum intrau pe poartă, cădeau și mureau... Pretutindeni zăceau cadavre. Alții mureau la ei acasă, împreună cu familiile lor, și în asemenea cazuri era greu să aflăm ceva precis... căci mijloacele de transport nu funcționau, iar să trimitem pe cineva pînă la ei acasă pentru a ne informa ne era de cele mai multe ori imposibil. Situația asta a durat pînă la 15 februarie. După

aceea, rațiile au fost majorate și mortalitatea a început să scadă. Mă doare când povestesc despre toate acestea...”

Cel mai viu mi-au rămas în amintire orele petrecute în septembrie 1943 la marea uzină „Kirov”; aici munca continua chiar și sub tirul aproape neîntrerupt al artileriei germane, ale cărei poziții se aflau la numai 3 km depărtare de uzină. De această vizită îmi amintesc atât de bine, fiindcă aici mi-am putut forma în 1943 o imagine despre cele mai sumbre și mai cumplite zile pe care le-a trăit Leningradul; pentru cei de la uzina „Kirov”, acele zile nu erau de domeniul trecutului, deoarece ei continuau să trăiască aici ca într-un adevărat infern. Și, cu toate acestea, socoteau că este un titlu de onoare să fii muncitor la uzina „Kirov” și să rezisti pînă la sfîrșit. Muncitorii de aici nu erau soldați — 69% dintre muncitori erau femei și fete, în majoritate foarte tinere. Ele știau că aici e la fel de greu ca și pe front, într-un anumit fel, poate chiar și mai greu: nu puteau avea sentimentul de satisfacție pe care-l resimți cînd ai posibilitatea să răspunzi loviturii inamicului printr-o contralovitură dată cu propriile tale mâini. În comportarea celor de la uzina „Kirov” se făceau simțite multe dintre marile tradiții revoluționare ale uzinelor „Putilov”, cum era denumită în trecut uzina.

Cu o zi înainte, într-o casă de odihnă pentru copii de pe insula Kamennîi, stătusem de vorbă cu o fetiță, pe nume Tamara Turanova.

Avea cincisprezece ani, era foarte palidă, slabă și plăpîndă, vădit sleită de puteri. De rochița ei neagră era prinsă cu o panglică verde medalia „Pentru apărarea Leningradului”.

„Unde ai primit-o?” — am întrebat-o. Pe fața ei palidă apăru nu zîmbet abia perceptibil. „Nu știu cum îl cheamă — a spus ea. — Într-o zi a venit la uzină un nene cu ochelari și mi-a dat medalia asta.” „La care uzină?” „La uzina «Kirov», firește” — se miră ea. „Tatăl tău acolo lucrează?” „Nu — răspunse Tamara —, tata a murit în anul de foamete, a murit la 7 ianuarie. Lucrez la uzina «Kirov» de la 14 ani și presupun că de aceea mi-au dat medalia asta. Nu sîntem departe de front.” „Și nu ți-e frică să lucrezi acolo?” Se strîmbă puțin. „Nu prea, te obișnuiești cu asta. Cînd auzi un obuz şuierînd înseamnă că zboară la mare înălțime, dar cînd începe să sfîrșie, atunci știi că e de rău. Se întîmplă, bineînțeles, și nenorociri, chiar foarte des, uneori în fiecare zi. Nu mai departe decît săptămîna trecută s-a întîmplat ur-

mătorul caz : un proiectil a căzut în atelierul nostru, răzind pe mulți. Două fete stahanoviste au ars de vii.“ Fata povestea toate acestea cu o extraordinară simplitate, ca și cum dacă stahanovistele acelea n-ar fi murit totul n-ar fi fost chiar atât de tragic. „N-ai vrea să te transferi la altă uzină ?“ — am întrebat-o. „Nu — răspunse ea, clătînind din cap. — Sînt kirovistă, iar tata a fost putilovist, și acum ce-a fost mai greu a trecut, așa că e mai bine să rămîn aici pînă la sfîrșit.“

Simțai că vorbea cu toată sinceritatea, deși era lesne de închipuit prin ce mare tensiune nervoasă trebuise să treacă această ființă plătîndă. „Dar mama ta ?“ — am întrebat-o. „A murit înainte de război — spuse fata. — Fratele meu mai mare e în armată, pe Frontul Leningrad, și-mi scrie foarte, foarte des, iar acum vreo trei luni a venit împreună cu cîțiva tovarăși de-ai săi la noi, la uzina «Kirov»“. La amintirea acestui fapt, fața ei micuță s-a luminat și, privind prin fereastra casei de odihnă la pomii ruginii de toamnă, spuse : „Știți, e atât de bine să stai aici cîtva timp !“.

A doua zi, trecînd cu mașina pe drumul spre Peterhof, prin cartierele mărginașe din sudul Leningradului, în mare parte distruse, unde pe malul opus al unui mic golf format de Golful Finic, lîngă Urițk, se întindeau pozițiile germane, am ajuns la uzina „Kirov“. Aici m-a întîmpinat directorul uzinei, Puzîrev, un om relativ tînăr cu o figură energică, dar pe care grijile își puseseră amprenta...

„Observați, desigur — spuse el —, că lucrăm în condiții neobișnuite. Ceea ce vedeți nu seamănă de loc cu ceea ce a fost uzina «Kirov» în timpuri normale... Înainte de război aveam peste 30 000 de muncitori ; acum n-au mai rămas decît o mică parte... iar 69% dintre muncitori sînt femei. Înainte de război, la noi nu lucrau aproape de loc femei. Atunci produceam turbine, tancuri, tunuri ; făceam tractoare, și tot noi am livrat o mare parte din utilajul necesar pentru construirea canalului Moscova—Volga. Am produs un mare număr de mecanisme pentru flota militară... Înainte de dezlănțuirea acestui război începusem să producem pe scară largă tancuri și motoare pentru tancuri și avioane. Practic, toată producția aceasta a fost mutată în răsărit. Acum reparăm motoare diesel și tancuri, dar principala noastră producție o constituie munițiile și o oarecare cantitate de armament de infanterie...”

Apoi Puzîrev a vorbit despre primele zile de război la uzina „Kirov“. Era povestea unei lupte pe viață și pe moarte, tipică pentru populația și muncitorii din Leningrad. Se ridicaseră cu toții ca un singur om împotriva cotropitorilor

germani, dar hotărîrea lor de a-și apăra orașul chiar cu prețul vieții a atins punctul culminant la 21 august, cînd Voșilov, Jdanov și Popkov li s-au adresat cu cuvintele: „Leningradul este în pericol.“

„Muncitorii de la uzina «Kirov» aveau ordine de mobilizare pe loc — a spus Puzîrev — și aproape nici unul dintre ei nu era mobilizabil. Cu toate acestea, cînd germanii au pătruns în țară, toți muncitorii, fără excepție, și-au exprimat dorința de a pleca pe front ca voluntari. Dacă am fi vrut, am fi putut trimite pe front 25 000 de oameni, dar n-am lăsat să plece decît 9 000 sau 10 000. Încă din iunie 1941 s-a format din ei o divizie, care mai tîrziu a devenit vestita Divizie «Kirov». Deși înainte de război muncitorii noștri primiseră o oarecare pregătire militară, nu puteau fi totuși socotiți soldați pe deplin instruiți, dar elanul lor de luptă și curajul lor erau extraordinare. E drept că purtau uniformă de ostași roșii, dar de fapt erau milițieni, fiind doar mai bine instruiți decît ceilalți ostași ai miliției populare. La Leningrad au fost formate cîteva asemenea divizii muncitorești... și multe zeci de mii de muncitori au plecat de aici în întîmpinarea inamicului pentru a-l opri cu orice preț. Au luptat la Luga, Novgorod, Pușkin și Urițk, unde, după una dintre cele mai înverșunate lupte de ariergardă, ai noștri au izbutit să-i oprească pe germani în ultimul moment... Lupta pe care a dat-o aici divizia noastră muncitorească împreună cu leningrădenii, care ieșiseră din oraș pentru a-l opri pe inamic, a fost cu adevărat decisivă... Nu e un secret faptul că o bună parte dintre cei ce au luptat în diviziile muncitorești nu s-au mai întors...”

Se simțea că în adîncul sufletului său pe Puzîrev îl doare că au trebuit să fie sacrificați pe cîmpul de luptă cadre muncitorești atît de bune. Dar în 1941, cînd atît soarta Moscovei cît și cea a Leningradului atîrnau de un fir de păr, asemenea considerente nu-și aveau locul, iar Puzîrev s-a bucurat cînd, după ce perioada cea mai grea trecuse, mulți dintre cei ce nu căzuseră în luptă au fost rechemati din armată și trimiși înapoi în industrie.

Apoi mi-a povestit despre evacuarea uzinei „Kirov“. Înainte ca cercul blocadei să se închidă, reușiseră să evacueze o singură secție complet utilată — 525 de mașin-unelte și 2 500 de muncitori. Dar pînă în primăvară nu s-a mai putut trimite nimic în răsărit.

„Dar cei mai calificați dintre muncitorii noștri, de care era atîta nevoie în Siberia și în Ural, au fost evacuați acolo, împreună cu familiile lor, pe calea aerului. Au fost trimiși

cu avionul la Tihvin, iar după ce Tihvinul a căzut a trebuit să-i ducem la alte aerodromuri, de unde, prin nămeți de zăpadă, în toiul unei ierni cumplite, străbăteau pe jos adesea multe zeci de kilometri pînă la cea mai apropiată stație de cale ferată... Încă în prima jumătate a iernii sosise în Ural o imensă cantitate de utilaje din Harkov, Kiev și din alte părți, precum și un oarecare număr de utilaje din Moscova, iar muncitorii noștri calificați erau extrem de necesari pentru a organiza munca și a pune la punct producția. Așa, de pildă, la Celeabinsk nu s-au produs încă niciodată pînă atunci tancuri, și specialiștilor noștri li se cerea să înceapă acolo în cel mai scurt timp o producție masivă de tancuri... A fost pentru noi perioada cea mai critică, de tranziție, cînd în regiunile apusene industria își încetase activitatea, iar în cele răsăritene nu începuse încă... Oamenii plecați de aici în octombrie, lucrau deja în decembrie cu maximum de randament în noile locuri, la 2 000 km de casele lor... Și în ce condiții s-au făcut toate acestea! Trenurile cu utilaje erau bombardate de aviația inamică; de asemenea, erau atacate și avioanele de transport care duceau din Leningrad muncitori calificați și familiile acestora. Din fericire, procentul avioanelor de transport doborîte a fost mic. Dar în majoritatea cazurilor zborurile trebuiau efectuate noaptea, în condiții foarte grele...”

Cele povestite de Puzîrev despre viața uzinei „Kirov” în lunile cele mai grele ale blocadei și foametei semănau mult cu ceea ce relatase Semionov, directorul uzinei de instrumente optice :

„Au fost zile îngrozitoare — a spus el. — La 15 decembrie, întreaga activitate ajunsese în impas. Nu existau nici combustibil, nici curent electric, nici hrană, nici tramvaie, nici apă, nu exista nimic. Practic, la Leningrad încetase producția. Și aveam să rămînem în această situație îngrozitoare pînă la 1 aprilie. E drept, din februarie începuseră să sosească alimente pe drumul de gheață peste lacul Ladoga. Dar ne-a mai trebuit încă o lună ca să putem începe o producție cît de cît regulată la uzina «Kirov». Totuși, și în perioada cea mai grea de foamete am făcut tot ce ne-a stat în puteri... Reparam tunuri, și secția noastră de turnătorie n-a încetat nici o clipă să lucreze, deși dădea o producție foarte mică. Puternica uzină «Kirov» părea să se fi transformat într-o fierărie sătească. Oamenii sufereau cumplit de frig și de foame. Mulți dintre oamenii noștri au murit în acele zile, și au murit mai ales cei mai buni dintre muncitori cu înaltă

calificare ajunși la o vîrstă la care organismul nu mai poate rezista la asemenea încercări...

După cum am mai spus, nu existau nici apă, nici curent electric. Nu aveam decît o mică pompă cu care scoteam apă din golf. Era singura noastră modalitate de aprovizionare cu apă. În tot cursul iernii — din decembrie pînă în martie —, la Leningrad bombele incendiare erau stinse cu zăpadă... În acest timp s-a produs un singur mare incendiu, cînd a luat foc Gostinîi dvor²⁷. La noi, la uzina «Kirov» n-a ars nici o singură secție.

Oamenii erau în asemenea hal slăbiți de foame încît a trebuit să înființăm niște cămine ca să poată locui aici. Cei care locuiau acasă au primit permisiunea să vină la uzină numai de două ori pe săptămînă... La sfîrșitul lunii noiembrie a trebuit să convocăm o adunare generală pentru a anunța reducerea rației de pîine de la 400 la 250 g pe zi pentru muncitori și la 125 g pentru celelalte categorii; în ceea ce privește celelalte alimente, acestea aproape nu existau. Oamenii au primit această comunicare cu mult calm, deși pentru mulți echivala cu o condamnare la moarte..."

Apoi Puzîrev a povestit că soldații de pe Frontul Leningrad au cerut să li se reducă și lor rațiile pentru ca rațiile populației civile să nu fie reduse chiar atît de mult. Comandamentul suprem a considerat însă că trupele nu primesc decît minimul necesar pentru a putea rezista, iar acest minim consta din 350 g de pîine și numai o infimă cantitate de alte alimente.

„Am încercat să menținem oamenii în stare de muncă, preparîndu-le un fel de supă din drojdie, la care adăugam puțină soia. La drept vorbind, nu era mult mai bună decît apa fierbinte, dar le dădea oamenilor iluzia că au «mîncat» ceva... Au murit foarte mulți dintre muncitorii noștri. Întrucît transportul ridica probleme atît de dificile, am hotărît să amenajăm chiar aici un cimitir... Și, cu toate astea, deși oamenii mureau de inaniție, nu s-a produs nici un singur incident serios... Vă spun sincer, nici pînă astăzi nu înțeleg cum de au rezistat oamenii tentației de a ataca camioanele cu pîine sau de a jefui brutăriile. Dar n-au făcut-o... uneori veneau la mine să-și ia rămas bun... Știau că aveau să moară aproape imediat. Mai tîrziu, în vara anului 1942, mulți dintre cei ce supraviețuiseră foametei au fost trimiși în răsărit

²⁷ Cunoscută clădire cu destinație comercială, cu frumoase arcade, situată pe bulevardul Nevski.

pentru a completa rîndurile tovarășilor lor din Kiev, Harkov și din alte locuri...”

În 1943 alimentele nu mai constituiau problema principală la Leningrad. Cu toate acestea, pozițiile germane continuau să se afle la numai 3 km de uzina „Kirov”; acestea se afla și acum sub focul permanent al artileriei inamice.

„Cum puteți lucra sub focul intens al artileriei? — l-am întrebat. — Aveți pierderi în oameni? Și cum privesc oamenii voștri această situație?” „După cît se pare — a răspuns el —, există un fel de patriotism al celor de la «Kirov». Cu excepția unuia sau a doi muncitori foarte bolnavi, n-am întîlnit pe vreunul care să fi vrut să plece de la noi...”

Puzîrev a deschis unul dintre sertarele biroului și a scos din el un pachet cu scrisori — vreo patruzeci-cincizeci —, avînd mărci poștale pe plicuri. Ele veneau de la muncitorii leningrădeni evacuați care rugau să li se îngăduie să se înapoieze la Leningrad, singuri sau cu familiile lor.

„Ei știu în ce condiții grele trăim aici — mi-a spus el —, dar știu, de asemenea, că la noi nu va mai exista o problemă alimentară. Nu putem fi însă de acord să se întoarcă. Acolo unde sînt, acești muncitori calificați fac o treabă foarte importantă, iar aici nu avem destul utilaj și în prezent sîntem un fel de atelier pentru cazuri urgente, necesare armatei. Nu chiar ca la Kolpino, la circa 15 km de aici, unde muniția este produsă în turnătorii subterane, chiar pe linia frontului...”

„Pentru a putea continua să lucrăm — a spus el mai departe —, a trebuit să descentralizăm munca. Am împărțit procesul de producție în faze mărunte și am concentrat în fiecare atelier toate mașinile-unelte și pe toți oamenii într-un singur colț, pe cît posibil ferit de suflul exploziilor și de schije. Dar cazuri nefericite sau, mai bine zis, un procent normal de pierderi tot mai există. În luna asta — și a fost o lună relativ bună — am pierdut 43 de oameni: 13 uciși, 23 răniți și 7 contuzionați.

Mă întrebați cum privesc oamenii toate acestea? Nu știu dacă vi s-a întîmplat să vă aflați un timp mai îndelungat sub focul artileriei. Dar dacă cineva o să vă spună că nu-i este frică, să nu-l credeți. Pot să vă afirm că, dacă un om e prezent atunci cînd un obuz cade direct în atelier, timp de 24 sau 48 de ore el se află într-o stare de depresiune sufletească. Și în acest răstimp, în secția respectivă productivitatea muncii scade considerabil, și se întîmplă chiar ca munca să înceteze aproape complet, mai ales dacă au fost mulți uciși sau răniți. Tot acest sînge oferă o priveliște în-

grozitoare, iar pînă și cei mai căliți dintre muncitorii noștri se simt parcă bolnavi o zi-două după aceasta... Dar pe urmă se apucă din nou de lucru și se străduiesc să recupereze timpul pierdut cu ceea ce denumim noi «accident». Îmi dau însă perfect de bine seama că la noi în uzină munca reprezintă o permanentă stare de tensiune psihică și cînd văd că vreun bărbat sau vreo fată au ajuns la limita puterilor, îi trimit pentru două săptămîni sau o lună de zile într-o casă de odihnă...”

Mai tîrziu, Puzîrev mi-a arătat cîteva secții. Ziua se anunța liniștită, germanii nu trăgeau aproape de loc. După cum puteam constata acum, uriașa uzină era în mult mai mare măsură distrusă decît ți se părea cînd o vedeai din stradă. În mijlocul unui spațiu mare, înconjurat de clădiri foarte avariate, se ridica un fel de cazemată uriașă... Zidurile din beton aveau o grosime de 30 cm, iar acoperișul era din grinzi puternice de oțel. „Numai lovitura directă a unui obuz de mare calibru îi poate veni de hac și doar dacă e tras de la mică distanță — mi-a explicat Puzîrev. — Am construit-o în zilele cele mai grele, cînd credeam că germanii vor izbuti să pătrundă pînă la Leningrad. Ei ar fi descoperit că uzina «Kirov» le poate da serios de furcă. Perimetrul uzinei e plin de asemenea cazemate...”

Apoi am intrat într-o secție de turnătorie. O jumătate din secție era complet în întuneric, dar cealaltă, separată de prima printr-o despărțitură groasă de cărămidă, era luminată de o flacără ce ardea în cuptoarele deschise cu pereți incandescenti. În reflexele luminii roșiatice se mișcau niște umbre, în majoritate fete tinere. Cu picioarele lor subțiri în ciorapi de bumbac peticiți, ele se încovoiau sub greutatea enormelor bucăți de oțel incandescent pe care le țineau în clești. Era vizibil cîtă încordare desperată a mușchilor și cîtă putere de voință reclama această muncă. Apoi își ridicau brațele lor subțiri, ca de copii, și aruncau bucățile incandescente sub un uriaș ciocan de oțel. Mari scînteii roșii țîșneau șuierînd prin semiobscuritatea purpurie și întreaga secție vibra de un huruit asurzitor. Am privit în tăcere această scenă timp de cîteva minute, apoi Puzîrev mi-a spus, aproape scuzîndu-se, căutînd să acopere zgomotul: „Secția nu lucrează încă cum trebuie. Zilele acestea au căzut aici cîteva obuze”, și, arătînd spre o mare groapă în podea, acum umplută cu nisip și cu ciment, a explicat: „Unul a căzut chiar aici.” „Au fost morți?” „Au fost.”

Am mers prin secție pentru a vedea mai de aproape tot ce fac fetele. În momentul în care plecam, în lumina roșie

a flăcărilor am zărit fața unei femei. Fața îi era mînjită. Părea o femeie mai în vîrstă și arăta ca o țigancă bătrînă și urită. Dar pe chipul acela mînjit străluceau doi ochi întunecați. Era ceva tragic în acești ochi — o mare oboseală și puțină spaimă animalică. Cîți ani să fi avut? Cincizeci, patruzeci sau poate numai douăzeci și cinci? Căutătura aceea de spaimă din ochii ei era numai rodul imaginației mele? Îmi sugeraseră oare această idee fața ei mînjită și umbrele stranii care se profilau pe ea? Văzusem și fețele altor fete. Arătau destul de normal. Una, foarte tînără, surîdea chiar. Da, arătau normal, deși se observa la ele un fel de concentrare lăuntrică, ca și cum toate ar fi fost copleșite de amintiri cumplite de care nu puteau scăpa...

O altă amintire de neuitat mi-a lăsat-o vizita pe care am făcut-o la o școală medie de pe strada Tambov, într-un cartier nou al orașului, situat la 4—5 km de front și supus unui intens tir de artilerie. Școala era condusă de un oarecare Tihomirov, un om mai vîrstnic, învățător emerit al R.S.F.S.R., care-și începuse activitatea pedagogică încă din 1907 ca învățător la o școală elementară. Școala pe care o vizitam era una dintre puținele care nu-și închiseseră porțile nici în cele mai grele timpuri de foamete. De patru ori a fost grav avariata de obuzele germane, dar elevii au înlăturat cioburile de sticlă, au refăcut pereții distruși, din cărămidă, iar ferestrele le-au astupat cu placaj. În timpul ultimului bombardament, în luna mai, o învățătoare a fost ucisă chiar în curtea școlii.

Elevii școlii erau copii tipic leningrădeni. Optzeci și cinci la sută dintre tații acestor copii mai luptau pe frontul de la Leningrad sau fuseseră uciși acolo, ori muriseră în timpul foametei. Aproape toate mamele copiilor — care mai erau în viață — lucrau la întreprinderi din Leningrad, în transporturi, la tăiatul lemnului în pădure sau făceau parte din grupurile de apărare pasivă. Toți copiii îi urau din tot sufletul pe fasciștii germani și erau ferm convinși că aceste „bestii“ nu vor intra în Leningrad și vor fi nimicite într-un viitor foarte apropiat. Față de Anglia și America nutreau sentimente diferite: știau că Londra era bombardată și că aviația britanică „îi bumbăcea pe «fritzi»“, că americanii trimiteau Armatei Roșii multe autocamioane, că ei, copiii, căpătau ciocolată americană, dar știau și că „un al doilea front tot nu există“.

Directorul școlii, Tihomirov, mi-a povestit cum „au rezistat în această perioadă, și chiar destul de bine. Lemne nu aveam, dar Sovietul din Leningrad ne-a dat o casă mică

de lemn, nu departe de aici, ca s-o demolăm și s-o folosim ca lemne de foc. Pe vremea aceea, bombardamentele aeriene și tirul artileriei erau foarte intense. Aveam atunci vreo sută și douăzeci de elevi — băieți și fete — și a trebuit să ținem cursurile în adăpostul antiaerian. Nu le-am întrerupt nici o singură zi. Era foarte frig. Sobițele pe care le aveam încălzeau aerul cum trebuie numai pe o rază de jumătate de metru, iar în restul adăpostului temperatura se menținea sub zero grade. Singura noastră sursă de lumină era o lampă cu petrol. Dar am continuat să ținem lecțiile, iar copiii au fost atât de serioși și de silitori încât am obținut rezultate mai bune decât în orice alt an școlar. E surprinzător, dar așa e. Le-am asigurat copiii mîncare; armata ne-a ajutat să-i hrănim. Cîțiva învățători au murit, dar pot afirma cu mîndrie că toți copiii lăsați în grija noastră au supraviețuit. Numai că era înfiorător să-i privești în acele luni de foamete. Spre sfîrșitul anului 1941, aproape că nu mai semănau a copii. Deveniseră ciudat de tăcuți... Nu mai mergeau prin încăpere, nu mai făceau altceva decât să șadă. Dar nici unul dintre ei n-a murit; doar unii dintre cei ce nu mai veneau la școală și stăteau acasă au murit, adesea împreună cu restul familiei..."

Tihomirov mi-a arătat apoi un document uluitor, căruia îi dăduse denumirea „Albumul nostru din timpul blocadei“. Erau adunate acolo numeroase compuneri ale copiilor scrise pe vremea foametei, precum și multe alte materiale. Pe paginile mici ale albumului, legat în catifea purpurie, erau dactilografiate cele mai semnificative compuneri scrise în anii de foamete. Textul dactilografiat era înconjurat de desene în acuarelă, executate de copii, înfățișînd soldați, tancuri, avioane etc. Una dintre fetele scrisese în compunerea ei :

„Pînă la 22 iunie, toți aveau de lucru și traiul era asigurat. În ziua aceea am făcut o excursie pe insula Kirov. Dinspre golf sufla un vînt răcoros și ne aducea frînturi din cîntecul «E întinsă țara mea...», pe care-l cîntau în apropiere niște copii. Iar apoi dușmanul a început să se apropie tot mai mult de orașul nostru. Am mers să săpăm șanțuri mari. A fost greu, fiindcă mulți copii nu erau obișnuiți cu o muncă fizică atât de grea. Generalul german von Leeb își lingea deja buzele la gîndul mesei excelente ce i se va servi la «Astoria»“. Acum stăm în adăpostul antiaerian în jurul unei sobițe, în paltoane de iarnă, cu căciuli de blană și mănuși. Am tricotat lucruri calde pentru soldații noștri și am distribuit scrisorile trimise de ei prietenilor și rudelor. Am colectat și deșeuri de metale neferoase, pe care le-am predat..."

Valentina Soloviova, o fată mai mare, de şaisprezece ani a scris :

„22 iunie ! Cit de mult înseamnă azi data aceasta pentru noi ! Dar pe atunci ne-a părut a fi o zi de vară ca oricare alta... În scurt timp, biroul comitetului de bloc se umpluse de femei, fete şi copii care au venit să se înscrie în detaşamentele de apărare antiaeriană, în echipele de luptă contra incendiilor şi a gazelor toxice... În septembrie oraşul a fost încercuit. Aprovizionarea cu alimente din afară a încetat. Au plecat ultimele trenuri cu evacuaţi. Locuitorii Leningradului au început să-şi strângă cureaua. Străzile au început să fie înşesate de baricade şi arici antitanc. În jurul oraşului a început să crească o întreagă reţea de cazemate şi de cuiburi de foc.

Acum, ca şi în 1919, se punea întrebarea hotărîtoare : «Va rămîne Leningradul un oraş sovietic sau nu ?» Leningradul era în pericol. Dar muncitorii s-au ridicat ca un singur om în apărarea lui. Pe străzi huruiău tancurile. Pretutindeni oamenii se înrolau în miliţia populară... Se apropia o iarnă geroasă şi cumplită. O dată cu bombele, avioanele germane aruncau şi foi volante. În ele se spunea că vor rade Leningradul de pe faţa pămîntului, că vom muri cu toţii de foame. Germanii îşi închipuiau că au să ne sperie, dar n-au făcut decît să ne insufle forţe noi... Leningradul nu i-a îngăduit duşmanului să treacă pe porţile sale ! Oraşul flămînzea, dar trăia, muncea şi continua să trimită pe front mereu alţi fii şi fiice de-ale sale. Abia ţinîndu-se pe picioare de foame, muncitorii noştri mergeau la fabricile lor în urletul sirenelor de alarmă aeriană...”

Iată un pasaj dintr-o altă compunere, în care se arată cum săpau elevii tranşee cînd germanii se apropiau de Leningrad :

„În august am lucrat douăzeci şi cinci de zile la săpatul tranşeeilor. Trăgeau în noi cu mitralierele, şi cîţiva elevi au fost ucişi, dar noi am continuat să săpăm, deşi nu eram obişnuiţi cu asemenea muncă. Tranşeele pe care le-am săpat i-au oprit pe germani...”

O altă fată de şaisprezece ani, Liuba Tereşcenkova, a relatat cum în şcoală continuau să se ţină cursuri chiar şi în zilele cele mai grele ale blocadei :

„În ianuarie şi februarie, pe lîngă blocadă, s-au lăsat şi nişte geruri cumplite, care-i aduceau apă la moară lui Hitler-

Lecțiile noastre au continuat după principiul «în jurul sobiței». Dar aici locurile nu erau dinainte stabilite și, dacă voiai să ocupi un loc mai aproape de sobiță sau sub burlanul ei, trebuia să vii mai devreme la școală. Locul din fața gurii sobei era rezervat învățătorului. Te așezai și deodată te cuprindea o senzație neobișnuită de bine; căldura îți pătrundea parcă prin piele și ajungea pînă la oase; te cuprindea o senzație de slăbiciune și moleșală. Nu mai aveai chef să te gîndești la nimic, nu mai voiai decît să moțai și să te lași pătruns de căldură. Era un adevărat chin să te ridici și să mergi pînă la tablă... La tablă era atît de frig și de întuneric, iar mîna, stingherită de mînușa groasă, amorțea și îngheța, refuzînd să se miște. Creta îți scăpa mereu dintre degete, iar rîndurile se așterneau strîmbe pe tablă... La începutul orei a treia, combustibilul era pe sfîrșite... Soba se răcea, iar din burlane venea un aer rece ca gheața. Se făcea îngrozitor de frig. Și atunci îl puteai vedea pe Vasea Pughin, cu un zîmbet șiret pe față, ridicîndu-se și furișîndu-se afară din clasă; se întorcea cu cîteva lemne din stocul intangibil al Annei Ivanovna, și după cîteva minute auzeam iarăși trosnetul plăcut al focului din sobiță... În timpul recreațiilor, nimeni nu se ridica de la locul lui, căci nimeni nu voia să iasă în coridorul rece ca gheața...”

Iată un fragment dintr-o altă compunere :

„A venit iarna, cumplită și nemiloasă. Conductele de apă au înghețat, nu era lumină electrică, iar tramvaietele încetaseră să mai circule. Pentru a ajunge la timp la școală trebuia să mă scol în fiecare dimineață foarte devreme, deoarece locuiam într-o suburbie. Deosebit de greu era să ajungi la școală după un viscol, cînd zăpada troienea toate drumurile și potecile. Dar eu luasem hotărîrea fermă să termin anul școlar... O dată, după ce stătusem șase ore la coadă pentru pîine (în ziua aceea a trebuit să lipsesc de la școală, căci nu promisem pîine de două zile), am răcit și m-am îmbolnăvit. Niciodată nu mă simțeam atît de nenorocit ca în zilele acelea. Și nu fiindcă mă simțeam prost din punct de vedere fizic, ci pentru că aveam nevoie de sprijinul moral al colegilor mei de școală, de glumele lor, care-ți dădeau curaj...”

Nici unul dintre copiii care continuau să meargă la școală nu a murit. Dar au murit mulți profesori. Ultima parte a „Albumului din timpul blocadei”, a cărui copertă interioară reprezenta o urnă funerară, împodobită cu panglici, dese-

nată în acuarele de culoare violetă, era scrisă de Tihomirov, directorul școlii. Această parte consta dintr-o serie de necrologuri dedicate profesorilor decedați, fie uciși în război, fie morți de inaniție. Directorul-adjunct „a căzut în luptă”. Un alt profesor „a căzut la Kinghisepp”, în acea luptă înverșunată de la Kinghisepp, unde germanii au rupt frontul, înaintînd din Estonia spre Leningrad. Profesorul de matematică „a murit de inaniție”. Tot așa și cel de geografie. Nemirov, profesorul de literatură, „a fost una dintre victimele blocadei”, iar Akimov, profesorul de istorie, „a murit de subnutriție și epuizare”, deși a stat un timp îndelungat la odihnă într-un sanatoriu, unde fusese trimis în ianuarie. Despre un alt profesor, Tihomirov a scris: „A muncit conștiincios pînă cînd a simțit că nu mai e în stare să umble. Atunci a cerut cîteva zile de concediu, sperînd că-și va reface forțele. A rămas acasă, pregătindu-se pentru lecțiile din semestrul doi. A continuat să citească. Așa și-a petrecut ziua de 8 ianuarie. La 9 ianuarie s-a stins liniștit”. Ce tragedie umană se ascundea îndărătul acestor cuvinte simple !

Am descris situația din Leningrad așa cum am găsit-o în septembrie 1943, cînd orașul mai era încă supus unui frecvent și adesea puternic tir de artilerie. Focul artileriei a continuat pînă la sfîrșitul anului, și abia în ianuarie 1944 suferințele Leningradului au luat sfîrșit. Înainte, timp de cîteva săptămîni, puternice forțe sovietice fuseseră trimise noaptea, la adăpostul întinericului, în capul de pod de la Oranienbaum, pe malul de sud al Golfului Finic. Aceste forțe, aflate sub comanda generalului Fediuninski, au pornit spre Ropșa, unde urmau să facă joncțiunea cu trupele Frontului Leningrad, care înaintau spre sud-vest. În prima zi a acestei ofensive sovietice au fost trase nu mai puțin de 500 000 de proiectile cu scopul de a distruge fortificațiile germane. Cam în același timp s-au pus în mișcare și trupele Frontului Volhov, iar după numai cîteva zile germanii fugeau pe întreaga întindere a frontului de la Pskov pînă în Estonia. La 27 ianuarie 1944 s-a anunțat oficial sfîrșitul blocadei.

Toate vestitele castele istorice din jurul Leningradului — de la Pavlovsk, Țarskoe Selo și Peterhof — erau transformate în ruine.

De ce a rezistat Leningradul

De ce a rezistat Leningradul? La această întrebare, autorii unor lucrări de istorie apărute în Occident dau un răspuns clar, simplu și, la prima vedere, întemeiat: întrucât toate șoselele și liniile de cale ferată erau tăiate, leningrădenii nu au avut altă ieșire decît să reziste și, vrînd-nevrînd, au devenit „eroi”. Dacă ar fi avut timpul necesar să părăsească orașul, încearcă alții să demonstreze, ei ar fi fugit din el, așa cum au făcut mulți locuitori ai Moscovei la 16 octombrie 1941. Dar nu acesta este lucrul cel mai important. Cel mai remarcabil în istoria blocadei Leningradului nu este faptul că leningrădenii au rezistat, ci cum au rezistat.

În interesanta sa lucrare „Asediul Leningradului”, domnul Léon Goure este de părere că în oraș ar fi existat un număr de oameni care opinau că Leningradul trebuie să capituleze în fața germanilor și, chiar dacă aceștia nu constituiau majoritatea, „numărul celor nemulțumiți... pare să nu fi fost nicidecum neînsemnat”²⁸. Cînd am fost la Leningrad, am auzit în repetate rînduri spunîndu-se că germanii ar avea în oraș o „coloană a V-a”, iar faptul este menționat și în unele studii recente ale autorilor sovietici. Dar dovezile că nu numai un mic grup de oameni voia să capituleze, ci că numărul lor ar fi fost însemnat sînt foarte puțin concludente.

Însuși domnul Goure recunoaște că „patriotismul, sentimentul de mîndrie pentru orașul lor, ura crescîndă față de germani și hotărîrea de a nu-i trăda pe «soldați» au contribuit în mare măsură la «menținerea disciplinei»”. După pă-

²⁸ Léon Goure. „The Siege of Leningrad”, Stanford, 1962, p. 304.

rerea mea, el pune prea mult accent pe „obiceiul adînc înrădăcinat al rușilor de a se supune autorităților“, pe „lipsa de experiență în materie de libertate politică“ etc. și se bizuie în prea mare măsură pe ceea ce i-au povestit unii dintre cei ce au părăsit țara în perioada postbelică²⁹.

Există dovezi mult mai convingătoare care arată că la Leningrad, cu excepția cîtorva lichele, nu a existat nici un singur om care să fi admis fie chiar și numai ideea unei capitulări în fața germanilor. E drept, cînd foametea a atins punctul culminant, unii oameni care nu trebuie să fi fost neapărat colaboraționiști sau agenți ai dușmanului, ci pur și simplu oameni ce-și pierduseră mințile din pricina foametei — au adresat autorităților rugămintea de a declara Leningradul „oraș deschis“; dar nici un om cu mintea întreagă nu putea face așa ceva. În perioada în care germanii se apropiau de oraș, oamenii au aflat foarte repede cum este dușmanul: cîți tineri care lucrau la săpatul tranșeelelor n-au pierit de pe urma bombelor și a focului de mitralieră! Iar după ce orașul fusese complet încercuit și au început raidurile aeriene, o dată cu bombele, germanii aruncau și foi volante sadice, ca, de pildă, cele aruncate la 6 noiembrie pentru a „sărbători“ aniversarea revoluției: „Azi noi vom bombarda, iar mâine voi veți înmormînta!“

Problema ca Leningradul să fie declarat oraș deschis nu s-a putut pune niciodată, așa cum a fost, de pildă, cazul cu Parisul în 1940. Războiul dus de Germania hitleristă împotriva Uniunii Sovietice era un război de exterminare și, de altfel, germanii nu făcuseră niciodată un secret din asta. În plus, patriotismul local al leningrădenilor îmbrăca un caracter specific: dragostea fierbinte pentru oraș, pentru trecutul lui istoric, pentru minunatele tradiții literare legate de numele lui (ceea ce era valabil în primul rînd pentru intelectuali) se îmbina aici cu mărețele tradiții proletare și revoluționare ale clasei muncitoare din oraș. Și nimic nu putea suda mai puternic într-un singur tot aceste două laturi ale dragostei leningrădenilor pentru orașul lor decît pericolul nimicirii lui. Mai era — poate chiar conștient — și vechea rivalitate cu Moscova; dacă Moscova ar fi căzut în octombrie

²⁹ Op. cit., p. 304—306. În ziarul „New York Times“ din 10 mai 1962, Harrison Salisbury a criticat cartea lui Goure, amintind de ordinul lui Hitler ca „Leningradul să fie ras de pe fața pămîntului“, precum și cuvintele acestuia: „N-avem interes să păstrăm nici măcar o parte din populația acestui mare oraș“. Sensul acestui ordin era absolut clar pentru leningrădeni.

1941, Leningradul cel puțin ar fi rezistat mai mult, orice s-ar fi întâmplat ; iar, dacă Moscova fusese salvată, pentru Leningrad devenise un punct de onoare hotărîrea de a se comporta la fel de bine, poate chiar mai bine. Unii dintre cei mai înverșunați antistaliniști, ca Olga Bergholtz, de pildă, erau și cei mai înfocați patrioți leningrădeni.

Dar numai sentimentele, oricît de lăudabile ar fi ele, nu sînt încă de ajuns. Cît timp a continuat să se retragă pînă la marginea Leningradului, armata nu putea, fără îndoială, să nu-i dezamăgească pe oameni, iar în primele două luni și jumătate ale ofensivei germane autoritățile locale au comis, evident, multe greșeli. Problema evacuării, în special a evacuării copiilor, a fost prost rezolvată și nu s-a făcut decît foarte puțin sau aproape nimic pentru constituirea unor rezerve de alimente. Dar îndată ce germanii au fost opriți la porțile Leningradului, îndată ce s-a luat hotărîrea de a se da lupte pentru fiecare casă, pentru fiecare stradă greșelile comise de autoritățile militare și civile au fost bucurii date uitării, căci acum se punea problema de a apăra Leningradul cu orice preț. E absolut firesc ca într-un oraș asediat să existe o foarte strictă disciplină și organizare, dar o asemenea disciplină și organizare nu au nimic comun cu „obiceiul adînc înrădăcinat de a se supune autorităților“ și, cu atît mai puțin, cu „teroarea stalinistă“. Vînzarea alimentelor a trebuit să fie strict raționalizată, dar a afirma că oamenii din Leningrad munciau și nu „se răzvrăteau“ (de ce ar fi făcut-o ?) numai pentru a primi o cartelă de alimente, care multora nu le permitea nici măcar să supraviețuiască, înseamnă a înțelege cu totul greșit spiritul Leningradului. Este neîndoielnic că, după numeroase greșeli inițiale, organizația de partid din Leningrad a jucat un rol foarte important în salvarea orașului ; în primul rînd, a asigurat, în acele condiții neînchipuit de grele, o raționalizare cît mai echitabilă cu putință a alimentelor ; în al doilea rînd, a organizat în oraș un puternic sistem de apărare antiaeriană ; în al treilea rînd, a mobilizat populația la tăierea lemnului, la extragerea turbei și la alte munci ; în al patrulea rînd, a organizat cîteva „drumuri ale vieții“. De asemenea, nu încapă îndoială că în timpul celor mai îngrozitoare greutăți din iarna 1941—1942 diferitele organizații, ca, de pildă, Comsomolul, au dat dovadă de un extraordinar spirit de sacrificiu și de fermitate în acțiunea de ajutorare a populației.

Nu poate fi făcută, firește, nici un fel de comparație cu Londra. Raidurile aeriene asupra Londrei au fost într-adevăr puternice, deși pot fi comparate cu cele pe care, cîțiva ani

mai târziu, le-au avut de suportat orașele germane. De fapt, bombardarea Londrei a fost mai sălbatică decât bombardamentele aeriene și de artilerie cărora le-a fost supus Leningradul, cel puțin dacă luăm în considerare numărul victimelor. Dar numai dacă în acea iarnă în care germanii bombardau Londra fără întrerupere populația acestui oraș ar fi flămînzit și dacă zilnic ar fi murit acolo de foame 10 000 sau 20 000 de oameni, s-ar putea pune semnul egalității între aceste două orașe. La Leningrad oamenii nu au avut de ales decât între o moarte rușinoasă în captivitatea germană și o moarte demnă (sau, poate, dacă aveau noroc — viața) în orașul lor necucerit. Ar fi, de asemenea, o greșeală să se facă deosebire între patriotismul rus, elanul revoluționar și orînduirea sovietică sau să se pună întrebarea care dintre acești trei factori a jucat un rol mai important în salvarea Leningradului; toți acești factori s-au îmbinat în acel fenomen, cu totul ieșit din comun, care poate fi denumit „Leningradul în timpul războiului“.

Cîteva cuvinte despre Finlanda

În timpul blocadei Leningradului era izbitor următorul fapt : adevăratul duşman era Germania, în timp ce despre Finlanda nu se pomenea aproape niciodată. Totuşi finlandezii erau şi ei în război cu Uniunea Sovietică. Şi ei au luat parte la blocada Leningradului, iar trupele lor se aflau la circa 30 km nord-vest de oraş. La răsărit, ei au pătruns adînc în teritoriul sovietic şi au ocupat o fişie de pămînt de-a lungul rîului Svir, între lacurile Ladoga şi Onega. Marele oraş sovietic Petrozavodsk era ocupat de finlandezi.

Poziţia finlandezilor în războiul contra Uniunii Sovietice din 1941—1944 era însă foarte ciudată. În multe privinţe aveau legături cu germanii, dar războiul lor împotriva U.R.S.S. era totuşi un război „separat” şi ca atare nu erau atît de servili faţă de Germania ca alţi sateliţi ai acesteia. După război finlandezii au declarat că nu au permis trupelor germane să desfăşoare operaţii împotriva Leningradului de pe teritoriul finlandez şi că trupele finlandeze nu au participat la raidurile aeriene împotriva acestui oraş şi nici la bombardarea lui cu ajutorul artileriei.

Este incontestabil că tratativele dintre Germania şi Finlanda cu privire la operaţiile comune împotriva Uniunii Sovietice începuseră cu mult înainte de 22 iunie 1941. Este, de asemenea, incontestabil că la un moment dat finlandezii au izbutit să treacă vechea graniţă, cînd au ocupat oraşul sovietic de frontieră Beloostrov. Dar chiar a doua zi ruşii au contraatacat şi finlandezii au fost izgoniţi din oraş, după care în acest sector frontul a fost stabilizat.

Germanii nu erau mulţumiţi de această situaţie şi la 4 septembrie Jodl a venit în mod special pentru a se întîlni cu Mannerheim şi a-l convinge ca finlandezii să continue ofen-

siva dincolo de vechea frontieră, adică asupra Leningradului. După cât se pare, Mannerheim a refuzat. După război, la procesul fostului șef al guvernului finlandez, progermanul Ryti, acesta a afirmat chiar că, de fapt, finlandezii „salvaseră” Leningradul. Ryti a declarat :

„La 24 august 1941 am făcut o vizită la Marele cartier general al mareșalului Mannerheim. Germanii exercitau presiuni pentru ca noi să trecem vechea frontieră și să continuăm ofensiva asupra Leningradului. Am spus că obiectivul nostru nu e ocuparea Leningradului și că nu trebuie să participăm la această operație. Mannerheim și ministrul de război, Walden, s-au declarat de acord cu mine și au respins propunerea germanilor. În urma acestui refuz s-a creat situația paradoxală că germanii nu puteau ataca Leningradul dinspre nord în felul acesta, finlandezii apărau Leningradul dinspre nord”³⁰.

Cu toate acestea, practic, finlandezii au luat parte la încercuirea Leningradului. Și, după cum afirmă istoricul vest-german Walter Görlitz, finlandezii s-ar fi alăturat ofensivei contra Leningradului dacă germanii ar fi întreprins un atac hotărâtor asupra orașului dinspre sud, ceea ce însă nu s-a întâmplat³¹. Ei au ocupat un teritoriu destul de mare al Uniunii Sovietice, care nu le aparținuse niciodată, în special la est de lacul Ladoga. Dar, deși, după cum rezultă din condițiile armistițiului prezentate de Uniunea Sovietică Finlandei în 1944, în Finlanda fuseseră dislocate unități germane, nu există dovezi că acestea ar fi întreprins operații împotriva Leningradului de pe teritoriul finlandez. Mai puțin clară este problema dacă Leningradul a fost sau nu bombardat de pe teritoriul finlandez. În 1943 mi s-au arătat, pe partea nordică a unor clădiri din Leningrad, una sau două găuri pricinuite de obuze, lucru ce lăsa să se creadă că se trăsese totuși un număr oarecare de obuze de pe teritoriul finlandez. Dar chiar dacă aceste găuri ar fi fost pricinuite de obuze, este neîndoielnic că dinspre nord nu s-a desfășurat un bombardament regulat de artilerie. Inscriptiile de pe zidurile caselor din Leningrad în care scria că partea sudică, „ferită”, a străzilor este mult mai sigură decât cea nordică arată clar că leningrădenii se așteptau ca orașul să fie bombardat dinspre sud, adică de către germani.

Este cert că o ofensivă serioasă lansată de finlandezi în lunile cele mai critice ale blocadei și bombardarea orașului

³⁰ C. Leonard Lundin. „Finland in the Second World War”, New York, 1957.

³¹ Walter Görlitz. „Paulus and Stalingrad”, Londra, 1963, p. 128.

dinspre nord ar fi agravat mult dificultățile prin care trecea Leningradul. Faptul că finlandezii nu au atacat orașul în acele zile critice se explică printr-o serie de factori, și anume că mulți finlandezi erau nemulțumiți de alianța cu Hitler, care cotropise fără milă Danemarca și Norvegia; că Anglia și, mai târziu, S.U.A. erau aliate cu U.R.S.S. și, în sfârșit, s-ar mai putea ca Mannerheim să fi resimțit o adevărată repulsie față de participarea la cucerirea și distrugerea Leningradului.

Aceasta nu înseamnă însă că burghezia finlandeză n-ar fi avut o orientare vehement antirusă, așa cum avusese tot timpul după 1918, și în special după războiul din iarna 1939—1940. Dar planurile ambițioase de făurire a unei „Finlande mari“, care, potrivit unora dintre cele mai absurde proiecte, urma să se întindă pînă la Moscova, nu erau nutrite, după cît se pare, decît de un cerc restrîns de fanatici. Cu toate acestea, un oarecare număr, deși redus, de unități finlandeze de elită au luat efectiv parte pe alte fronturi la operațiile germanilor împotriva Armatei Roșii. Și, după cele auzite de mine atît în timpul războiului, cît și după război, în special în raioanele Smolensk și Tula, mulți soldați finlandezi s-au purtat față de populația civilă rusă, mai ales față de fete și femei, cu o brutalitate nemaipomenită, „mai rău chiar decît germanii“.

În ce-i privește pe conducătorii militari și politici ai Leningradului, aceștia totuși par să nu se fi îndoit de „folosul negativ“ al rolului jucat de finlandezi în timpul tragediei Leningradului. Cînd, după încheierea armistițiului sovieto-finlandez, Jdanov a sosit la Helsinki, el a avut un șir de convorbiri îndelungate și deosebit de amabile cu Mannerheim, și, după cum știm, condițiile definitive ale acestui armistițiu, care au lăsat aproape întreaga Finlandă neocupată de trupele sovietice, au fost mult mai blînde decît era de așteptat.

P A R T E A A P A T R A

CUMPLITA VARĂ A ANULUI 1942

Moscova, iunie 1942

În noiembrie 1941 m-am înapoiat în Anglia și abia în mai 1942 am plecat din nou în Uniunea Sovietică, unde am rămas de astă dată pînă la sfîrșitul războiului. Drumul de la Middlesbrough pînă la Murmansk pe vaporul „Empire Baffin“, care făcea parte din vestitul convoi PQ-16, a durat 28 de zile. Curînd după ce convoiul părăsise Islanda, bombardiere germane în picaj, pornite de la bazele lor din Norvegia de nord, au început să-l bombardeze. Raidurile aeriene au continuat timp de șase zile. După cum se știe din mesajele lui Churchill către Stalin, Amiralitatea se temea că jumătate din convoi va fi pierdută, dar, după cît se pare, datorită unor greșeli comise de germani, dintr-un total de treizeci și cinci de nave nu au fost scufundate decît opt. O lună mai tîrziu, germanii și-au luat revanșa, scufundînd trei sferturi din navele ce alcătuiau următorul convoi — PQ-17.

În „The Year of Stalingrad“ am descris această extraordinară călătorie a convoiului PQ-16 și am arătat curajul marinarilor englezi și ruși care au participat la el, precum și foarte slaba apărare a convoiului de către două submarine și cîteva distrugătoare și nave de siguranță. Cele două crucișătoare părăsiseră convoiul după primul atac al bombardierelor germane. O sută șazece de oameni din echipajele convoiului au fost uciși, iar mulți răniți ; aceștia din urmă au fost internați în spitalul arhiplin și prost utilat din Murmansk.

La sfîrșitul lunii mai 1942 se aflau la Murmansk circa 3 000 de marinari englezi „supraviețuitori“, mulți dintre ei provenind de pe crucișătorul „Edinburgh“, scufundat cu puțin timp înainte. Cu toate raidurile frecvente ale aviației germane, care se intensificau mai ales cînd sosea cîte un convoi din apus, Murmanskul era pe vremea aceea mai mult sau mai

puțin neatins ; abia după o lună a fost în mare parte distrus cu ocazia unui bombardament foarte puternic.

În aceeași carte am descris nu numai Murmanskul așa cum arăta în mai 1942, dar și călătoria de neuitat pe care am făcut-o, într-un vagon „tare“ — adică de clasa a treia —, de la Murmansk la Moscova. Ea a avut loc în prima săptămână a lunii iunie și a durat șase zile. Cum în această parte a Rusiei, cu mult dincolo de cercul polar, soarele luminează aproape 24 de ore din 24, vara a venit brusc, doar în câteva zile, și nordul îndepărtat, cu milioanele lui de flori, era extraordinar de frumos. Nespuse de frumos era, în amurgul nocturn, și lacul Imandra din regiunea muntoasă a Laponiei sovietice, pe care am străbătut-o a doua zi după ce părăsisem Murmanskul. Iar apoi, în cea de-a treia zi a călătoriei, ni s-a înfățișat priveliștea nesfârșitelor păduri care se întind la sud de Marea Albă pe toată lungimea căii ferate Arhanghelsk—Vologda. Trenul se oprea foarte des, și atunci oamenii săreau din vagoane pentru a culege flori și afine, care zăcuseră toată iarna sub zăpadă.

Vagonul era tixit de soldați și civili aparținând tuturor păturilor populației. În „The Year of Stalingrad“ am redat zeci de convorbiri avute cu soldați, ofițeri, feroviarși și alți oameni. Printre aceștia era și o fetiță de unsprezece ani, pe nume Tamara, evacuată din Leningrad. Ea își petrecuse iarna într-un mic orașel de la Marea Albă, iar acum mama o ducea la bunica ei, care trăia într-un colhoz din regiunea Reazan, la sud-est de Moscova, deoarece acolo clima era mai blândă.

Toți acești oameni aveau câte ceva interesant de povestit. În timpul iernii, Tamara mersese la o școală din orașul de pe țărmul Mării Albe. Avea cu ea câteva manuale în care erau portrete ale lui Stalin și Vorosilov. Mai avea cu ea și un joc, denumit „În sus și în jos“. Spunea că la cantina școlii se mânca bine și că „lucrurile vor merge mai bine când o să fie ucis Hitler“. Amuza întregul vagon cîntînd cu o voce pițigiată un cuplet optimist, pe care-l învățase la școală :

Hitler are-o mutră tristă,
Leningradul îi rezistă.
Tot orașul l-ar vrea el,
Însă nu-i merge de fel.
La Moscova de-a-ncercat
Hoțul, peste bot i-am dat.
În zadar atîta zel,
Fiindcă nu-i merge de fel.

Deși germanii mai ocupau regiuni întinse ale Uniunii Sovietice, faptul că nu putuseră ocupa nici Moscova și nici Leningradul le-a insuflat oamenilor un sentiment de încredere în forțele lor. E drept că moralul lor era foarte inegal; în parte depindea de câtă hrană aveau. Populația civilă suferea cumplit de pe urma subnutriției — mulți se îmbolnăviseră de scorbut. Femeile bătrâne mai ales erau gata în orice clipă să verse lacrimi și să facă reflexii pesimiste; ele credeau că germanii sînt grozav de puternici și că numai Dumnezeu știe ce-i mai este hărăzit Rusiei la vară. Feroviarii, deși se hrăneau mai bine decît restul populației civile, erau posomorîți, în parte fiindcă pentru ei iarna fusese deosebit de grea: calea ferată Murmansk—Moscova, pe care o deserveau, era neconținut bombardată de aviația germană. Practic, toate gările fuseseră distruse de bombe, iar de-a lungul liniei, pretutîndeni, puteau fi văzute carcasse de vagoane și locomotive contorsionate.

Moralul soldaților și al ofițerilor era mult mai bun. Unii dintre ei vorbeau elogios despre avioanele engleze „Hurricane” care acționau la Murmansk; alții comentau pierderile suferite de germani și finlandezi pe Frontul Murmansk în urma focului miraculoaselor „Katiușe”. Mulți ofițeri erau din Caucaz și din Ucraina; cu toții doreau să se înapoieze cît mai curînd la familiile lor rămase acolo, dar după starea lor de spirit erau împărțiți foarte distinct în optimiști și pesimiști. În timp ce unii credeau că germanii ar putea ocupa întreaga Ucraină și Caucazul, alții socoteau că un asemenea lucru nu este cu putință. Dar și aceștia din urmă erau departe de a subaprecia forța germanilor și cînd jucau domino denumeau dubla de șase „Hitler”, „fiindcă această dublă e mai teribilă decît toate celelalte”. Dublei de cinci îi spuneau „Goebbels”.

Pentru mulți oameni din această parte a Rusiei, Leningradul devenise o obsesie. Vedeau mii de evacuați din Leningrad — dintre care mulți erau pe jumătate morți — și aflau adevărul așa cum era, neînfrumusețat, despre înfiorătoarea iarnă de foamete prin care trecuseră. Mulți dintre ei lăsaseră la Leningrad prieteni și rude. Și prietena mea Tamara îl avea acolo pe tatăl ei vitreg, care era muncitor feroviar.

Populația ducea mare lipsă de alimente, dar soldații erau bine aprovizionați, și cînd trenul se oprea în stații ei erau singurii care făceau comerț cu țaranii, schimbînd o bucătică de săpun sau un pachetel de tutun pe zece ouă sau chiar pe o jumătate de pui de găină. Civiii nu aveau cu ce face comerț,

iar banii erau practic inutili, căci țăranii nu voiau să-i accepte. Civilii vorbeau cu oarecare amărăciune despre „nerușinata speculă” de care se făceau vinovați atât țăranii cât și soldații.

Atitudinea oamenilor față de aliați era foarte diferită. Mulți veneau din Murmansk, unde văzuseră vapoarele care aduceau în Uniunea Sovietică tancuri, muniții și saci cu făină din Canada, dar, în general, erau de părere că toate acestea nu sînt decît fleacuri. Un om mai în vîrstă, învățător la o școală elementară, care suferea de scorbut și mergea acum la familia sa, într-un sat de pescari de la Marea Albă, unde spera să capete o „hrană mai sănătoasă”, a avut cu mine o lungă discuție despre Anglia. Churchill — spunea el — este incontestabil un vechi dușman al Uniunii Sovietice, însă rușii trebuie să-i fie recunoscători că cel puțin n-a trecut de partea germanilor. Dar interlocutorul meu era de părere că un al doilea front nu va fi deschis atît de curînd, cel puțin atîta timp cît la putere va fi Churchill.

La un moment dat, întregul vagon era cuprins de o adevărată agitație : cineva povestise despre un raid aerian masiv asupra orașului Köln la care participaseră 1 000 de bombardiere engleze, și brusc Anglia începu să se bucure de o popularitate neînchipuit de mare. Dar a doua zi starea de spirit a devenit mult mai puțin optimistă : s-a aflat că în bătălia de la Harkov rușii suferiseră mari pierderi — 5 000 de oameni uciși și 70 000 dispăruți. Pentru toată lumea, știrea aceasta era extrem de îngrijorătoare și de rău augur, iar soldații originari din Ucraina și Caucaz păreau deosebit de alarmați.

După cinci zile, trenul a ajuns la Vologda. În gară erau sute de evacuați, în special femei și copii, care au așteptat zile în șir acest tren, petrecînd nopțile pe peron sau în sălile de așteptare ; de mîncare aveau foarte puțin : li se distribuiau zilnic numai 200 g de pîine.

Aici am văzut și un tren plin cu sute de oameni vlăguți evacuați din Leningrad, precum și cîteva trenuri sanitare cu sute de răniți de pe Fronturile Leningrad și Volhov, unde se dădeau din nou lupte grele.

Pierzînd legătura la Vologda, a trebuit să rămînem aici o zi întreagă și abia după aproape o săptămînă de la plecarea noastră din Murmansk am sosit, în sfîrșit, la Moscova. În această ultimă etapă a călătoriei, vagonul era și mai tixit ca pînă atunci : la Vologda s-au urcat mulți soldați. Îmi amintesc

în special de unul dintre aceștia, o namilă de soldat (semăna cu Șaliapin în tinerețe), care a înghițit pe nerăsuflăte o jumătate de kilogram de pîine și șase ouă tari. „Aveți o poftă destul de bună” — am remarcat eu. „Așa este — mi-a răspuns soldatul. — Trebuie să mănînc pentru toată iarna trecută. Și dumneavoastră v-ați îndopa dacă ați fi fost acolo”. Acesta era unul dintre soldații care luptaseră toată iarna la Leningrad.

Un fapt mi s-a părut atunci foarte ciudat: în tot cursul săptămînii cît am călătorit de la Murmansk la Moscova, nimeni nu pomenise măcar o dată de Stalin. Era oare rolul său de conducere privit ca de la sine înțeles sau, în sinea lor, oamenii se îndoiau de marile sale calități de conducător? Sau, poate, oamenii din nord erau mai strîns legați de tragedia Leningradului decît de Moscova, la Moscova, salvată toamna trecută „sub conducerea lui Stalin”, prestigiul lui fiind mai mare? Stalin era la Moscova. El aparținea, ca să zicem așa, Moscovei și în imaginația poporului devenise simbolul spiritului de rezistență de care dăduse dovadă capitala.

În iunie 1942, Moscova se mai afla foarte aproape de linia frontului. Germanii se consolidaseră puternic la Rjev, Veazma și Gjatsk — la mai puțin de 130 km de capitală. Nimeni nu putea avea certitudinea că nu vor încerca o nouă ofensivă hotărîtoare. Ultimele bombe fuseseră aruncate asupra Moscovei în martie și, cu toate că, după cum se spunea, organizarea apărării antiaeriene era mult mai bună decît în vara anului 1941, nu exista nici o siguranță că raidurile aeriene nu vor reîncepe.

Moscova arăta slăbită și înfometată. Trecuse printr-o iarnă grea, pentru mulți oameni chiar teribil de grea. Aceasta nu era nimic în comparație cu suferințele Leningradului, dar am avut ocazia să aud destul de multe relatări triste despre greutățile prin care trecuseră moscoviții: gravă subnutriție, locuințe neîncălzite, în care domnea o temperatură depășind cu puțin zero grade, iar adesea chiar sub zero grade, conducte de apă crăpate, toalete care nu funcționau. În aceste locuințe, oamenii dormeau înfolați, acoperindu-se cu cîte două paltoane și cu cîte trei sau mai multe păături — dacă, bineînțeles, le aveau. În iunie pîinea se mai vindea pe piața liberă cu 150 de ruble kilogramul. Varză și alte legume aproape nu se găseau și, dacă pîine se distribuia zilnic (rațiile fiind de 400 pînă la 800 g), la celelalte alimente existau mari întreruperi

în aprovizionare sau ele nu se distribuiau de loc¹. Rezervele de cartofi și de legume existente în regiunea Moscova fuseseră fie jefuite de germani, fie predate armatei. Se făcea simțită o lipsă acută de zahăr, grăsimi, lapte și tutun. La Moscova luase dezvoltare în primăvară o formă cu totul aparte de speculă : cite un posesor al unei țigări permitea trecătorilor să tragă un fum contra a două ruble, și existau destul de mulți „cumpărători“.

Pe străzile Moscovei oamenii arătau sleiți de puteri și pazili, iar scorbutul devenise un fenomen destul de obișnuit. Mărfurile de larg consum erau aproape imposibil de procurat; se puteau obține doar la niște prețuri astronomice sau pe cartelă, dacă, în general, se distribuiau vreodată. În marele magazin universal „Mostorg“ se vindeau tot felul de lucruri, ca, de pildă, barometre sau fiare de ondulat părul, dar nimic din ceea ce era într-adevăr necesar. Pe străzile comerciale, ca, de pildă, Kuznețki most sau strada Gorki, vitrinele magazinelor erau de cele mai multe ori acoperite de saci cu nisip, iar acolo unde nu erau acoperite vedeai adesea expuse șunci, brânzeturi sau cîrnați din carton, peste care se așternuse praful.

Existau și alte lipsuri serioase. În clinicile de stomatologie — cu excepția câtorva mai privilegiate —, dinții erau extrași fără anestezie. Farmaciile erau aproape la fel de goale ca și magazinele.

Regiunea Moscovei era în bună parte pustiită ; numeroase sate fuseseră pîrjolate, iar orașe ca, de pildă, Kalinin, Klin și Volokolamsk abia începeau să se ridice din ruine și cenușă.

Moscova însăși era destul de pustie, jumătate din populația ei fiind încă evacuată. În iunie doar cinci teatre erau deschise, printre care filiala Teatrului Mare, iar procurarea biletelor nu prezenta nici o dificultate. La bufetul teatrului nu se putea cumpăra decît un pahar cu apă, care costa cîteva copeici. Teatrul Mare fusese lovit în plin de o bombă de o tonă și acum era închis. Și în alte locuri puteau fi văzute clădiri avariate de bombe, iar cerul era împînzit de baloane captive.

¹ Pentru lucrătorii cu „muncă grea“ (feroviarilor, de pildă), rațiile erau :

Pîine	700 g pe zi	Zahăr	21 g pe zi
Cereale	112 „ „ „	Tutun	14 „ „ „
Carne	100 „ „ „	Ceai	30 „ „ lună
Grăsimi	21 „ „ „	Pește	70 „ „ zi

Legume (varză sau cartofi) între 250 și 500 g pe zi.

De cele mai multe ori însă, aceste rații nu erau respectate integral ; în fabrici majoritatea alimentelor erau predate la cantină. Pentru celelalte trei categorii, rațiile erau, bineînțeles, mult mai mici.

Exodul din 16 octombrie, provocat de panică, a rămas o amintire neplăcută și pentru mulți rușinoasă. Sute de mii dintre cei ce părăsiseră orașul încă nu se înapoiaseră. Multe instituții de stat se mai aflau încă evacuate în răsărit — la Kazan, Ulianovsk, Saratov, Kuibișev și în alte orașe. Universitatea și Academia de științe fuseseră mutate în răsărit; multe uzine își evacuasera, de asemenea, o bună parte din utilajul și personalul lor, iar acum lucrau cu un număr infim de oameni, dacă în general lucrau. Pe de altă parte, cei ce rămăseseră la Moscova în timpul celor două „luni periculoase” — din octombrie pînă în decembrie — își aminteau acum cu oarecare mîndrie de faptul că nu s-au lăsat pradă panicii. Fuseseră săptămîni eroice, și însuși aspectul Moscovei, cu bariadele și obstacolele antitanc ridicate pe străzile principale, și în special la marginea orașului, avea în el ceva măreț și în-suflețitor. Cei fricoși plecaseră, dar Kremlinul nu se clintise din loc. Stalin rămăsese la Moscova și împreună cu el generalii și majoritatea membrilor Biroului Politic. Nu au fost evacuate nici Comisariatul poporului pentru apărare și nici sovietul orașenesc, în frunte cu Pronin. La 16 octombrie, firește, fusese panică, dar știrea transmisă a doua zi că Stalin se afla la Moscova a avut un puternic efect moral atît asupra populației civile cît și asupra soldaților care luptau pe viață și pe moarte pe căile de acces spre capitală.

În februarie devenise însă clar că înfrîngerea germanilor nu fusese totală. Ei continuau să mențină puternica bază de operații din zona Gjatsk—Veazma—Rjev, fapt care reclama o mare concentrare de trupe pentru apărarea Moscovei. Smolenskul, pe care rușii sperau să-l recucerească, se mai afla departe în spatele frontului inamic.

La toate acestea s-au mai adăugat în iunie 1942 zvonuri persistente că la Harkov s-ar fi întîmplat ceva foarte grav și că germanii se pregătesc pentru o ofensivă generală în sud.

În primele luni din vara anului 1942 am avut în repetate rînduri ocazia să văd devastările comise de germani în regiunea din jurul Moscovei. Astfel, de pildă, pe șoseaua care duce la Klin, la numai 25—35 km nord-vest de capitală, am văzut case arse și distruse de bombe și obuze, iar în satul Peșki, la 44 km de Moscova, cupola bisericii era pe jumătate distrusă de un obuz. Klinul fusese ocupat de germani în noiembrie 1941. La Istra, dintr-o mie de case nu mai existau decît trei; din cei 16 000 de locuitori ai ei n-au mai rămas decît 300, majoritatea lor locuind în bordeie. La Klin fuseseră distruse peste 1 000 de case dintr-un total de 12 000; judecînd după

distrugerile pe care germanii le lăsau în urma lor, s-ar putea spune că orașul Klin fusese cruțat. Dar acest lucru s-a întâmplat numai fiindcă fuseseră siliți să-l părăsească în mare grabă. În decursul celor trei săptămîni cît a durat ocuparea orașului de către germani, din 30 000 de locuitori nu au mai rămas în oraș decît 1 500 ; acum s-au întors 15 000 de oameni. Dar, deși cea mai mare parte din oraș nu era distrusă, germanii au apucat totuși să-l jefuiască ; mari pagube au suferit și colhozurile din împrejurimi. Înainte de venirea germanilor fuseseră evacuate 3 000 de vaci aparținînd colhozurilor, dar din cele 4 500 de vaci proprietate personală a colhoznicilor germanii au furat 3 000. Această situație a afectat serios aprovizionarea cu alimente a Moscovei. Fasciștii nu au cruțat nici căsuța lui Ceaikovski din Klin și nici conacul lui Tolstoi de la Iasnaia Poleana. Cele două case au rămas în picioare, dar multe obiecte au fost furate și au fost pricinuite stricăciuni importante. În plus, germanii au îngropat în parc mulți dintre soldații lor uciși, alături de mormîntul lui Tolstoi, ceea ce constituia, fără îndoială, un sacrilegiu. După ce Iasnaia Poleana a fost recucerită, rușii au scos de acolo cadavrele soldaților germani.

Germanii au incendiat marea școală construită în 1928 lângă Iasnaia Poleana în cinstea aniversării a o sută de ani de la nașterea lui Tolstoi și au săvîrșit aici, ca și în multe alte locuri, numeroase atrocități. Voi reda mai jos numai două exemple din ceea ce am avut ocazia să văd și să aud în aceste luni.

Intrînd într-o colibă din apropierea școlii „Tolstoi“, am văzut o femeie tînără cu chipul trist. Pe pat, într-un colț întunecos, dormea un copil. Soțul ei fusese spînzurat de germani chiar aici în sat. Îl suspectaseră că ar fi găurit o anvelopă de la una dintre mașinile lor. L-au spînzurat împreună cu un alt om pe care nimeni din sat nu-l cunoștea. Femeia povestea că atunci cînd s-a întîmplat nenorocirea se afla într-alt sat, în vizită la sora ei. Cu lacrimi în ochi, ea vorbea despre chinurile îndurate cînd, aflînd de cele petrecute, a alergat într-un suflet înapoi acasă. De două ori au oprit-o germanii pe drum, trimițînd-o să curețe cartofi... Pe cînd povestea s-a trezit copilul ; femeia continua să povestească, dar fetița o întrerupea mereu cu poznele și cu rîsul ei.

Apoi a venit mama celui spînzurat. Avea nervii mai tari și, deși totul se petrecuse chiar sub ochii ei, vorbea cu o voce fermă și coerent. Cînd trupele ruse s-au retras, povestea bătrîna, în sat au pătruns tancurile germane. Scurt timp după

aceea a auzit bătînd cineva în uşă şi a apărut un german, cu o lanternă în mînă, care i-a spus : „Aici o să locuiască şase oameni“.

„Şi aşa au venit şi s-au instalat aici — continuă ea — patru germani şi doi finlandezi. Erau grosolani şi insolenţi, mai ales finlandezii. Cînd l-au dus pe fiul meu, unul dintre finlandezi mi-a spus batjocoritor că acum au să-l spînzure. L-am îmbrîncit, încercînd să alerg după fiul meu, dar el m-a trîntit la pămînt, apoi m-a împins într-o cămară şi m-a încuiat acolo. După aceea a venit un german, a descuiat uşa camării şi mi-a spus : «Kolea al tău kaputt». El şi celălalt au rămas spînzuraţi timp de trei zile şi nu mi s-a îngăduit nici măcar să mă apropiu de ei, dar îi vedeam prin fereastra asta cum se legăneau în vînt. Abia după trei zile, comandantul a permis să fie luate jos cadavrele. Le-au adus în colibă şi le-au aşezat chiar aici, pe locul ăsta. Le-am dezlegat mîinile înţepenite şi după ce au început să se dezgheţe, le-am spălat feţele lor moarte. După aceea i-am înmormîntat.“

Abia acum, şezînd în coliba întunecoasă, luminată de o candelă care licărea slab sub o icoană (alături de portretul lui Stalin, tăiat dintr-o revistă), bătrîna a început să plîngă înăbuşit. Spunea că mai are patru fii, toţi pe front, dar că unul „nu mai scrie“. În colţul ei întunecos plîngea şi femeia tînără ; plîngea, săruta copilul al cărui tată fusese spînzurat şi care rîdea atît de zgomotos, îi trăgea o palmă, apoi îl săruta din nou.

Îmi amintesc şi de o altă călătorie pe care am făcut-o în aceeaşi vară, ceva mai tîrziu, dar de data aceasta în sectorul Rjev, unde timp de cîteva săptămîni s-au dat lupte foarte grele. Am trecut din nou prin Istra, cu pădurea ei de hornuri (tot ce mai rămăsese din oraş), precum şi pe lîngă ruinele mănăstirii Noul Ierusalim, aruncată în aer de germani, apoi am trecut prin Volokolamsk, unde distrugerile erau mult mai puţine la număr, dar germanii spînzuraseră mulţi partizani. În cele din urmă ne-am oprit la Lotoşino. Cîţiva oameni s-au apropiat de maşinile noastre. Printre ei era unul scund, purtînd o şapcă ponosită şi o haină jerpelită. Sub braţ ţinea o legătură de ceapă verde. Rămăsese aici în timpul ocupaţiei germane. Chiar în prima zi în care au sosit, povestea el, germanii au spînzurat pe strada principală opt oameni, printre care o soră medicală şi un învăţător. Trupul învăţătorului a rămas spînzurat timp de opt zile. Ei ceruseră ca la execuţie să asiste întreaga populaţie, dar n-au venit decît puţini. Învăţătorul era membru de partid. Germanii au rămas în oraş trei luni, pînă

la 2 ianuarie ; cu două săptămîni înainte de această dată începuseră să-l incendieze. Ultimelor case le-au dat foc înainte de a se retrage. Germanii numiseră primari (staroști) dintre localnici ; cînd s-au întors rușii, acești staroști au fost arestați și împușcați. Am fost îndată înconjuțați de o droaie de copii, majoritatea îmbrăcați în zdrențe. Deși mulți dintre ei păreau subalimentați, făceau mult haz cînd povesteau despre germani.

Un băiat povestea, rîzînd plin de veselie, cum incendiasă un depozit german. „Apoi — a spus el — am fugit și m-am ascuns pe cuptor, căci mi-era tare frică. Deodată a intrat în casă un neamț, m-a tras jos de pe cuptor, mi-a dat un ghiont în spate, și asta a fost tot. Pesemne că m-au iertat. Nemții îmi spuneau «kleiner Partisan», mă înghionteau, iar cînd a venit iarna mă sileau tot timpul să le fac foc în sobă, spunînd «Kalt, kalt, kalt!» De multe ori strigau «Scheisse», ceea ce înseamnă... Le-am spus că știu ce înseamnă. De fapt — a continuat băiatul —, pe noi votca ne-a salvat. Le întreținea buna dispoziție. Uneori se îmbătau cu votca pe care o luau din depozit și după aia începeau să cînte niște cîntece nemțești de-ale lor ; dracu știe ce cîntau, căci sunau jalnic, de parcă urlau cîinii... Și, bineînțeles, mîncau de crăpau ; înfulecau tot — găini, gîște, porci și rațe. Fugăreau rațele și gîștele și le omorau cu bîtele. Apoi au dat foc satului. În ultimele zile m-am ascuns, căci erau foarte furioși. Acum oamenii locuiesc în bordeie de pămînt (caselor le-au dat foc nemții) sau într-un colhoz nu departe de aici. Mîine e 1 septembrie și începe școala, dar nu a noastră, ci alta, la 5 km de aici. Școala noastră a ars (și băiatul mi-a arătat cu degetul o clădire de bine, de rău reparată), dar acum, după ce a fost reparată, e folosită ca spital“.

Din aceste relatări (ca și din multe altele asemănătoare) rezultă clar și incontestabil trei lucruri : 1) în orașele și satele ocupate de germani, execuțiile publice de comuniști și alți „suspecți“ — denumiți de obicei „partizani“ — erau fenomene obișnuite. Întrucît adesea execuțiile aveau loc „chiar în prima zi“ a ocupației, ele nu erau, după cît se pare, opera unor detașamente speciale de sub comanda lui Himmler, ci chiar a militarilor germani. Pare, de asemenea, adevărat că „comuniștii“ erau prinși în baza unor denunțuri, fie ale unor colaboraționiști voluntari, fie ale unor oameni pe care germanii îi siliseră prin teroare s-o facă². 2) Încă din 1941, germanii

² Generalii germani neagă cu încăpăținare că armata ar fi procedat la execuții, dar, potrivit unor martori oculari cu care am stat de vorbă în 1942, cei ce spînzurau erau „soldați de rînd“. Este însă o chestiune litigioasă, iar practica varia, probabil, de la o localitate la alta.

aplicau tactica pământului pîrjolit și dispuneau de detașamente speciale care — dacă aveau timpul s-o facă — incendiau înainte de a se retrage orașe și sate întregi. 3) Germanii numeau primari ruși în orașe (burgomistrî) și la sate (staroști). Îi alegeau dintre oamenii pe care-i considerau „de încredere“ — foști burghezi sau chiaburi. Cîți dintre ei erau colaboraționiști de bunăvoie și cîți au fost siliți la aceasta prin teroare e greu de stabilit. Este însă incontestabil că mulți „colaboraționiști“ au jucat un rol dublu și că unui număr oarecare de ilegaliști sovietici li s-a recomandat să lucreze în organele administrative create de germani. Mișcarea de rezistență din Rusia (ca și din toate celelalte țări în care a existat o asemenea mișcare) își avea oamenii „săi“ — bărbați și femei — în aceste organe, unde adunau informații și țineau legătura cu partizanii și cu alte elemente prosovietice.

Alianța anglo-sovietică

Cum s-a ajuns la alianța anglo-sovietică, încheiată în mai 1942, este un lucru prea bine cunoscut pentru a mai fi nevoie să repet aici întreaga chestiune. În decembrie 1941, Eden a sosit la Moscova, iar Stalin și Molotov au cerut să fie recunoscute frontierele sovietice așa cum erau ele în momentul invaziei germane, ceea ce însemna atât recunoașterea noilor frontiere ale Uniunii Sovietice cu Finlanda și România, cât și a faptului că Lituania, Letonia, Estonia și teritoriul pe care Churchill continua să-l denumească cu încăpăținare „Polonia răsăriteană” au intrat în componența U.R.S.S. Dar, deși Churchill era dispus să facă unele concesii în această problemă, în privința țărilor baltice se lovea de opoziția Statelor Unite, care erau de părere că intrarea acestor state în componența U.R.S.S. este în contradicție cu principiile stabilite în Carta atlantică. Guvernul sovietic s-a declarat de acord — deși avea, fără îndoială, anumite rezerve — cu „principiile și țelurile generale” ale Cartei atlantice. În convorbiri particulare, rușii spuneau adesea că dacă au unele rezerve în sinea lor, apoi Churchill are și mai multe. În cele din urmă, la 24 mai, când Molotov se afla la Londra, Eden i-a propus ca, în locul unui acord cu caracter teritorial, să fie încheiat un tratat general de alianță pe termen de 20 de ani, fără a se atinge problema frontierelor ; pe această bază a fost semnat tratatul în ziua de 26 mai.

În ce privește problema celui de-al doilea front, ea a fost ridicată pentru prima oară de Stalin în vara anului 1941 într-o scrisoare adresată lui Churchill, și rușii continuau să insiste asupra deschiderii lui atât pe lângă englezi cât și pe lângă americani.

Propunerile americane prezentate în primăvara anului 1942, și în special propunerea generalului Marshall ca „să încercăm să ocupăm orașele Brest și Cherbourg... la începutul toamnei anului 1942“, nu erau de loc pe placul lui Churchill, deși „nu a respins ideea de la bun început“³.

În 1941 și în parte în 1942, Churchill considera Uniunea Sovietică drept un aliat căruia îi scad puterile și din când în când era foarte pesimist în privința șanselor ei de a supraviețui. Așa, de pildă, în privința misiunii lordului Beaverbrook, care venise la Moscova la sfârșitul lunii septembrie 1941, el era, după cum am văzut, mult mai sceptic decât ar fi justificat-o atitudinea lui Beaverbrook însuși. Pentru Beaverbrook, U.R.S.S. era un aliat foarte prețios și ardea de dorința s-o ajute, aproape cu orice preț. Chiar și după ce rușii au respins primul asalt german asupra Moscovei, Churchill nu considera de loc exclusă o înfrângere rapidă a Uniunii Sovietice.

Înainte de toate, Churchill își dădea foarte bine seama că în acel stadiu al războiului întreaga greutate a unui al doilea front ar cădea pe umerii Angliei. De aceea, el dădea preferință altor idei — de pildă, planului de debarcare în Africa de nord franceză sau operației „Jupiter“, adică eliberarea Norvegiei de nord, ceea ce „ar constitui un ajutor direct dat Rusiei“; el considera anul 1943 data cea mai apropiată pentru o debarcare în Franța.

„Cînd planificam giganticele acțiuni ale anului 1943, nu ne era permis să lăsăm deoparte toate celelalte îndatoriri. Principala obligație pe care o aveam față de imperiul nostru era apărarea Indiei... A permite germanilor și japonezilor să facă joncțiune în India sau în Orientul Mijlociu ar fi însemnat pentru cauza aliaților un dezastru de nedescris. Pentru mine ar fi fost aproape echivalent cu o retragere a Rusiei sovietice pînă dincolo de Urali sau chiar cu o pace separată a rușilor cu Germania. Atunci [primăvara 1942] nu credeam că vreuna dintre aceste perspective ar fi verosimilă, [dar] imperiul nostru indian... putea deveni o pradă ușoară... Pentru Hitler subjugarea Rusiei sovietice ar fi o sarcină de mult mai lungă durată și totodată mai costisitoare. Înainte ca ea să fi fost înfăptuită, englezii și americanii vor ajunge să dețină supremația aeriană absolută. Chiar dacă toate celelalte ar eșua, acest singur fapt se va dovedi în cele din urmă hotărîtor...“⁴

Roosevelt era foarte sceptic în privința „unei joncțiuni a

³ W. Churchill, op. cit., vol. IV, p. 288—289.

⁴ Op. cit., p. 288.

japonezilor cu germanii“. Ca și generalul Marshall, Roosevelt avea o atitudine mai favorabilă decât Churchill față de încercarea de a deschide un al doilea front în Franța în cursul anului 1942.

Aceasta era, în mod cert, impresia cu care s-a înapoiat Molotov din vizitele sale făcute în lunile mai—iunie 1942 la Washington și Londra. În prezent „Istoria războiului“ pune un accent deosebit pe faptul că Roosevelt îi dăduse în două rânduri asigurări lui Molotov că cel de-al doilea front va fi deschis în 1942, iar generalul Marshall îi declarase că Statele Unite au toate posibilitățile pentru deschiderea lui. Potrivit afirmațiilor lui Hopkins însă, Roosevelt i-ar fi spus în două rânduri lui Molotov că speră că în 1942 va fi deschis cel de-al doilea front. „Marshall era de părere — continuă Hopkins — că fraza cu privire la cel de-al doilea front (pe care o redactase Molotov pentru a fi inclusă în comunicat) era prea categorică și insista ca anul 1942 să nu fie menționat de loc. Am atras atenția președintelui asupra acestei chestiuni, dar el a ținut totuși ca această frază să fie inclusă în comunicat.“

Astfel, declarația oficială, publicată la 12 iunie, conținea următoarea frază :

„În cursul tratativelor s-a ajuns la un acord deplin în privința sarcinii urgente de a se deschide în 1942 un al doilea front în Europa.“

Treaba se făcuse. Dar, deși Churchill omitea cu prudență să amintească de răspunderea ce-i revenea lui Roosevelt pentru această declarație, iar după ce Molotov s-a înapoiat de la Washington la Londra s-a simțit obligat s-o semneze și el, a insistat totuși să-i înmîneze lui Molotov cunoscutul „aide mémoire“, în care, printre altele, se spunea :

„Este imposibil să se spună dinainte dacă situația va fi de asemenea natură încît operația să poată fi realizată la termenul prevăzut. De aceea nu putem face nici o promisiune în această privință, dar dacă acest lucru va fi judicios și rațional nu vom ezita să punem în aplicare planurile noastre“⁵.

Planul despre care era vorba se referea, după cum știm, la o „debarcare pe continent în august sau septembrie 1942“ și guvernul sovietic conta foarte mult pe faptul că de pe

⁵ Robert Sherwood, op. cit., p. 582 și W. Churchill, op. cit., vol. IV, p. 305. Churchill subliniază cuvintele : „De aceea nu putem face nici o promisiune în această privință“.

Frontul de est vor fi retrase „cel puțin patruzeci de divizii germane“.

La ceremonia de semnare a tratatului anglo-sovietic, care a avut loc la Londra în ziua de 26 mai 1942, Molotov și Eden au rostit cuvântări foarte calde, amîndoi subliniind marea însemnătate a acestei alianțe nu numai în timpul războiului, dar și după terminarea lui. Cu toate acestea, Churchill continua să rămînă destul de rezervat. Potrivit mărturiilor atît ale rușilor cît și ale americanilor, relațiile dintre Molotov și Roosevelt erau mult mai amicale decît cele dintre Molotov și Churchill⁶. După plecarea lui Molotov, Hopkins i-a scris lui Winant :

„Vizita lui Molotov a decurs extrem de bine. El și președintele s-au înțeles excelent și sînt convinși că am aruncat cel puțin o punte peste încă o prăpastie dintre noi și Rusia. Mai sînt încă multe de făcut, dar trebuie făcute dacă vrem să existe odată și odată în lume o pace adevărată. Este pur și simplu imposibil ca noi și englezii să organizăm singuri lumea fără a-i atrage și pe ruși ca parteneri cu drepturi egale... [În ce privește cel de-al doilea front] am impresia că unii dintre englezi au oarecare ezitări, dar în general lucrurile merg cît se poate de bine“⁷.

Faptul că la 11 iunie Cordell Hull și ambasadorul sovietic Litvinov au semnat un nou acord cu privire la lend-lease — sau mai precis, un acord mai larg cu privire la așa-numi-

⁶ Atît atunci cît și mai tîrziu s-au povestit multe anecdote despre week-end-ul petrecut de Molotov la Chequers. Un diplomat mi-a spus că fusese „ca un film cu frații Marx“. Engleza lui Molotov se rezuma la patru cuvinte : „Yes“ (da), „No“ (nu) și „Second front“ (al doilea front). Într-o seară, în cursul unui dineu, Molotov a vorbit despre extraordinarul elan patriotic de care au dat dovadă rușii în acest război, elan care uimise pînă și guvernul sovietic. „Aha, va să zică, pînă la urmă vechile slăbiciuni omenеști ies la suprafață !“ — mormăi Churchill. Molotov a avut unele dificultăți, încercînd să explice că nu era vorba numai de patriotismul rus, dar și de un patriotism sovietic, ceea ce nu era chiar același lucru. Se mai povestea că Molotov și-ar fi exprimat astfel prima sa impresie despre Churchill : „Un om foarte tare, da, foarte tare“. Apoi, după o clipă de gîndire : „Din păcate n-o să fie niciodată un bun comunist.“ Dar cele mai amuzante anecdote le povestea Churchill însuși : cum a cerut Molotov cheia camerei sale de culcare, cum căuta dacă nu există cumva bombe sub patul lui, cum își ținea revolverul pe noptieră și cum își făcea patul în așa fel încît să poată sări imediat din el în caz că s-ar întîmpla ceva (op. cit., vol. IV, p. 201).

⁷ Robert Sherwood, op. cit., p. 582—583.

tele „principii ale asistenței mutuale în lupta împotriva agresiunii” — era în mare măsură rezultatul vizitei făcute de Molotov la Washington.

La 18 iunie a fost convocată la Kremlin o sesiune specială a Sovietului Suprem pentru a ratifica tratatul anglo-sovietic.

La 11 iunie, presa sovietică publicase textul complet al tratatului anglo-sovietic, precum și cunoscutul comunicat cu privire la cel de-al doilea front. La 13 iunie publicase textul acordului sovieto-american. În aceeași zi „Pravda” a publicat și un editorial, în care se spunea :

„În nenumărate mitinguri și adunări, muncitorii, colhoznicii, intelectualitatea sovietică, soldații, ofițerii și lucrătorii politici ai Armatei Roșii își exprimă ferma convingere că înțărirea frăției de arme (a celor „trei mari”)... va grăbi zdrobirea dușmanului... Anul 1942 trebuie să fie anul nimicirii definitive a hoardelor hitleriste... Oamenii sovietici au primit cu mare satisfacție știrea că s-a ajuns la un acord deplin în privința sarcinii urgente de a se deschide în 1942 un al doilea front în Europa...”

Fastul acestei sesiuni a Sovietului Suprem — prima de la începutul războiului — era într-un straniu contrast cu aspectul jalnic al Moscovei. Diplomații (mulți dintre ei veniți în mod special de la Kuibîșev) și membrii guvernului soseau la Kremlin în limuzinele lor. În fața intrării principale am observat o mașină cu steguleț japonez. În fosta sală a tronului, complet reconstruită după revoluție, deasupra tribunei, într-o nișă inundată în lumină, se afla o statuie a lui Lenin. Membrii Prezidiului Sovietului Suprem ședeau în stînga, iar membrii guvernului, în dreapta. Pe un podium, în spatele președintelui adunării, ședeau membrii Biroului Politic și alți deputați de frunte. În sală se aflau circa 1 200 de deputați ai celor două Camere — Sovietul Uniunii și Sovietul Naționalităților, întruniți în ședință comună. Mulți deputați sosiseră cu avionul din cele mai îndepărtate colțuri ale țării ; în primele rînduri puteau fi văzuți deputați în pitorești veșminte orientale. Numeroase femei purtau rochii și veșminte de felul sariului indian, viu colorate, iar mulți bărbați aveau pe cap niște tichiute brodate în diferite culori. Judecînd după figură, mulți dintre cei prezenți erau mongoli, iar despre alții puteai crede că sînt chiar indieni. Printre deputați se aflau destul de mulți militari în uniformă, adesea cu ordine și medalii. Dar multe locuri rămăseseră goale, în parte din cauza dificultății

de a sosi la Moscova într-un timp atât de scurt, dar mai ales fiindcă numeroși deputați se aflau pe front sau pieriseră în luptă.

Apoi, deodată, întreaga clădire s-a cutremurat de ropotul aplauzelor când membrii Comitetului de stat pentru apărare — printre care, fără a se face în mod special remarcat, se afla și Stalin — și-au ocupat locurile pe podium. Timp de câteva minute, deputații, în picioare, au aplaudat și scandat numele lui Stalin. Stalin și toți cei aflați pe podium s-au ridicat, de asemenea, în picioare. Stalin a început apoi să aplaude și el în semn de mulțumire pentru ovațiile cu care era primit. În sfârșit, toată lumea s-a așezat. Stalin purta o tunică de vară de culoare kaki deschis, bine croită, simplă și fără decorații. Părul îi era mult mai cărunț, iar el însuși mult mai scund decât îmi închipuisem. Până atunci nu-l mai văzusem pe Stalin. Avea un fel de a fi lipsit de formalism, ceea ce-l făcea agreabil ; în timpul ședinței vorbea degajat cu vecinii săi, uneori întorcându-se să schimbe câteva cuvinte cu cei ce ședeau în spatele lui. Când toată lumea se ridica în picioare, se ridica și el, iar când deputații începeau să aplaude ori de câte ori era menționat numele lui bătea și el alene din palme.

Primul a luat cuvîntul Molotov ; a vorbit mult despre principalele etape ale procesului de apropiere între Anglia și Uniunea Sovietică, despre acordul pe care-l semnase el și Cripps la 12 iulie 1941, despre vizitele făcute de Beaverbrook și Eden. Apoi a rezumat principalele clauze ale tratatului recent semnat la Londra. Prima parte a acestui document repeta în linii mari acordul din iulie 1941, devenit acum un tratat în toată regula ; cea de-a doua parte se referea la principiile colaborării postbelice, această colaborare fiind „concepută în conformitate cu tezele fundamentale... ale Cartei atlantice, la care aderase la timpul său și U.R.S.S.". După ce a declarat că Uniunea Sovietică nu are pretenții teritoriale în nici o parte a lumii, el a citat pentru confirmarea acestui lucru cuvintele rostite de Stalin la 6 noiembrie 1941 și a adăugat că, potrivit telurilor și principiilor tratatului încheiat, Anglia și Uniunea Sovietică se vor strădui „să facă imposibilă repetarea agresiunii... din partea Germaniei sau a oricărui stat asociat Germaniei în actele ei de agresiune în Europa". (Pe vremea aceea, rușii evitau cu grijă să spună ceva ce ar putea ofensa cumva Japonia.) Tratatul — a spus el — este încheiat pe o perioadă de 20 de ani, dar este prevăzută și posibilitatea prelungirii lui.

„După toate cele spuse — a continuat el — nu pot să nu

mă alătur cuvintelor rostite de domnul Eden cu ocazia semnării tratatului : «Niciodată încă în istoria celor două țări ale noastre asocierea noastră n-a fost atât de strînsă. Niciodată încă obligațiile noastre reciproce în privința viitorului nu au fost atât de perfecte. Acest fapt este, fără îndoială, de foarte bun augur». Tratatul a avut un ecou cît se poate de favorabil atît în Uniunea Sovietică cît și în Anglia... Însă în tabăra dușmanilor noștri... tratatul a stîrnit confuzie și un șuierat furios.“

Molotov vorbea mai departe, dar sala aștepta cu nerăbdare să ajungă la problema celui de-al doilea front. În cele din urmă, Molotov a trecut și la acest subiect.

„Problemei celui de-al doilea front — a declarat el — i-a fost acordată multă atenție, atît în cursul tratativelor de la Londra cît și al celor de la Washington. Rezultatele acestor tratative sînt consemnate, în mod identic, atît în comunicatul anglo-sovietic cît și în cel sovieto-american... Această declarație are o mare însemnătate pentru popoarele Uniunii Sovietice, deoarece deschiderea unui al doilea front în Europa va crea dificultăți de nebiruit armatelor hitleriste de pe frontul nostru. Să sperăm că dușmanul nostru comun va simți curînd pe propria sa piele rezultatele cooperării militare tot mai strînse dintre cele trei mari puteri.“

După cum relatea „Pravda“ a doua zi, la acest pasaj cuvîntarea a fost întreruptă de „aplauze furtunoase și prelungite“; personal, mi s-a părut că aplauzele ar fi putut fi mai furtunoase decît au fost în realitate : după cît se pare, expresia „Să sperăm“ a avut asupra celor prezenți un efect oarecum dezamăgitor, ceea ce s-a oglindit și în unele dintre cuvîntările care au urmat.

Apoi Molotov s-a oprit asupra rezultatelor vizitei sale la Washington, declarînd că acordul sovieto-american semnat la 11 iunie nu are decît „un caracter preliminar“, dar a adăugat imediat că la Washington, ca și la Londra, au fost discutate toate problemele principale ale colaborării dintre U.R.S.S. și S.U.A. în opera de asigurare a păcii și că atît Roosevelt cît și Churchill au manifestat față de el o atitudine de cordialitate și de excepțională ospitalitate.

În afara discuției pe marginea problemei alianței cu Anglia, mulți dintre cei care au luat în continuare cuvîntul au profitat de ocazie pentru a spune cîteva cuvinte despre circumscripțiile lor electorale. Șcerbakov, care reprezenta circumscripția electorală Moscova, a amintit despre bătălia de la

Moscova și, într-o furtună de aplauze, cu adevărat emoționante, a spus : „Acum, tovarăși deputați, vedeți capitala voastră intactă și nevătămată.“

Emoționante au fost și aplauzele cu care a fost primit Kornieț, reprezentantul Ucrainei, pe atunci aproape în întregime ocupată de germani. Kornieț, un om cu mustăți lungi, „ucrainene“, a vorbit pe șleau : „Sperăm — a spus el — că nu mai e departe timpul când marile puteri vor trece de la vorbe și acorduri la fapte.“

Jdanov, reprezentantul circumscripției electorale Leningrad, a fost primit cu ovații aproape la fel de puternice ca cele cu care fusese întâmpinat Stalin. El a citat cuvintele unui muncitor de la uzina „Kirov“ (situată chiar pe linia frontului) : [Tratatul] „ne întărește convingerea că singerosul Hitler și clica lui vor fi zdrobiți în 1942. Vom munci cu o energie îndoită și întreită pentru a ajuta Armata noastră Roșie să-și îndeplinească misiunea ei istorică“.

Palețkis, reprezentantul Lituaniei, și-a exprimat convingerea că nu se va produce „nici cea mai mică întârziere“ în pregătirea și deschiderea celui de-al doilea front în 1942, deoarece în acesta sînt interesate popoarele Marii Britanii și Statelor Unite ale Americii ; cam în același spirit au fost și cuvîntările reprezentanților Letoniei, Estoniei, Gruziei, Uzbekistanului și ale altor delegați.

După cuvîntările delegaților, care au durat trei ore și jumătate, tratatul a fost ratificat în unanimitate. A doua zi, „Pravda“ a publicat un articol al lui Ehrenburg despre „Inima Angliei“, în care vorbea cu mult lirism despre Londra, despre vechile ei clădiri, despre funinginea și „cerul ei în culori de pastel“. Raidurile aeriene asupra orașului Köln și a regiunii Ruhr nu erau „decît un început“.

„De pe acum, copilașii din Franța, cînd privesc marea învăluită în ceață, șoptesc : «Acolo, departe, e un vapor.» Iar numele vaporului este «Al doilea front»“.

După sesiunea Sovietului Suprem a urmat o scurtă — s-ar putea spune chiar foarte scurtă — lună de miere a alianței anglo-ruse. Cîteva săptămîni mai tîrziu a început o dispută vehementă în legătură cu cel de-al doilea front. Trebuie notat că în tot acest răstimp partea sovietică nu a pomenit nici un cuvînt despre „aide mémoire“-ul britanic și nici n-a făcut vreo aluzie la el, afară doar de cuvintele „să sperăm“ din cuvîntarea lui Molotov.

Suspiciunea reciprocă ce se manifesta în relațiile dintre cele două țări a continuat pînă la cuvîntarea rostită de Stalin

la 6 noiembrie și debarcarea trupelor engleze în Africa de nord, care s-a produs la câteva zile după aceea. În mare parte, proasta dispoziție a părții sovietice, care curînd s-a transformat în indignare, a fost spontană, provocată de situația grea de pe front; s-ar putea însă ca unele comentarii mînioase apărute în presa sovietică cu câteva săptămîni înainte de debarcarea englezilor în Africa de nord să fi fost în parte menite a-i induce în eroare pe germani.

Căderea orașelor Kerçi, Harkov și Sevastopol

Încheierea alianței anglo-sovietice a coincis, de fapt, cu unul dintre evenimentele militare cele mai grave pentru Uniunea Sovietică: în luna mai, trupele sovietice suferiseră un dezastru la Kerçi și la Harkov și devenise clar că zilele rezistenței Sevastopolului erau și ele numărate.

După ce, în toamna anului 1941, Armata Roșie fusese nevoită să abandoneze Crimeea (cu excepția Sevastopolului, unde puternica sa garnizoană continua să reziste), ea a întreprins, dinspre Caucaz, o operație de debarcare cu scopul de a recuceri peninsula Kerçi, situată la extremitatea de răsărit a Crimeii, și de a-și crea în felul acesta un puternic cap de pod, de unde să poată, în cele din urmă, elibera întreaga Crimee și veni în ajutorul Sevastopolului. A fost una dintre cele mai mari operații de debarcare realizate de ruși în tot cursul războiului. În ciuda condițiilor meteorologice extrem de nefavorabile și a unor pierderi grele, ei au reușit să debarce în ultima săptămână a lunii decembrie 1941 circa 40 000 de oameni și să ocupe întreaga peninsulă Kerçi și (pentru câteva zile) importantul oraș Feodosia.

La Kerçi trupele sovietice au găsit primele dovezi ale atrocităților în masă comise de germani: în 1941, la scurt timp după ce germanii ocupaseră orașul Kerçi, unul dintre detașamentele de represiune ale lui Himmler a ucis câteva mii de evrei. Cadavrele lor au fost îngropate în niște șanțuri adânci în afara zidurilor orașului. Inutil să mai spunem că feldmareșalul von Manstein, comandantul Armatei a 11-a germane din Crimeea, a pretins ulterior că nu ar fi avut cunoștință de acest lucru.

Debarcarea efectuată cu succes în peninsula Kerçi a avut drept rezultat imediat slăbirea presiunii germane asupra Se-

vastopolului, și Manstein a trebuit mai târziu să recunoască că ea a creat un pericol foarte mare pentru trupele germane din Crimeea⁸.

Dar, fie din cauza lipsei de soldați bine pregătiți, fie din lipsă de armament — sau, poate, din ambele cauze, dacă nu chiar din cauza unei grave erori de calcul a comandamentului sovietic —, această debarcare reușită nu a putut fi exploatată, și la 8 mai von Manstein a pornit o ofensivă hotărâtoare împotriva trupelor sovietice din răsăritul Crimeii. Ofensiva a început printr-un bombardament aerian masiv. Trupele sovietice au suferit pierderi grele și au fost silit să se retragă pe un aliniament de apărare dinainte pregătit, cunoscut sub denumirea de Valul turcesc. Dar atacul trupelor germane era prea puternic.

„Comandamentul frontului n-a putut folosi în mod corespunzător nici aviația sa... neizbutind să acopere retragerea trupelor, care erau supuse unor neîncetate raiduri ale aviației inamice. Trupele noastre nu au izbutit să se consolideze pe linia Valului turcesc și au început să se retragă spre Kerci. În seara zilei de 14 mai, germanii au pătruns pînă la marginile de sud și de vest ale orașului. Între 15 și 20 mai, unitățile noastre de ariergardă au dus lupte înverșunate în raionul Kerci pentru a da posibilitate forțelor principale ale frontului să se retragă în peninsula Taman. Dar nu s-a reușit să se efectueze evacuarea în mod organizat. Inamicul a capturat aproape întreaga noastră tehnică de luptă și armamentul greu, pe care le-a folosit apoi în lupta împotriva apărătorilor Sevastopolului“⁹.

Cu aceste cuvinte laconice descrie „Istoria războiului“ înfrîngerea suferită de Armata Roșie în Crimeea.

În această lucrare se spune că principalele cauze ale înfrîngerii ar fi fost defectuoasa organizare a apărării, „un dispozitiv operativ prea puțin adînc al trupelor frontului“, precum și lipsa rezervelor necesare pentru apărare. De asemenea, mai sînt menționate și alte cauze, ca : „superficialitatea din partea statelor-majore ale frontului și armatelor, insuficienta mascare a punctelor de comandă, precum și faptul că locul lor nu era schimbat în mod periodic, ceea ce a permis aviației germane să le distrugă chiar de la primul raid aerian și să întrerupă legăturile telefonice, făcînd astfel imposibilă conducerea trupelor. Statele-majore nu erau pregătite pentru folosirea legăturii prin radio“¹⁰. General-locotenentul Kozlev,

⁸ E. Manstein. „Verlorene Siege“, Bonn, 1955, p. 246.

⁹ I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 405.

¹⁰ Ibid.

comandantul frontului, și Mehliș, membru în consiliul militar, precum și numeroși alți ofițeri și comisari au fost destituiți și retrogradați. Mehliș, care pe atunci era totodată adjunct al comisarului poporului pentru apărare și unul dintre conducătorii Direcției politice superioare a Armatei Roșii, a fost scos din ambele funcții și retrogradat, devenind comisar al unui corp de armată. Atît el cît și restul comandamentului grupării de la Kerci au fost învinuiți că, în loc să acționeze, „au pierdut timpul cu nenumărate ședințe sterile ale consiliului militar al frontului“. În special au tărăgănat prea mult retragerea trupelor spre Valul turcesc, ceea ce a avut efecte catastrofale asupra întregii operații de apărare. Dezastrul de la Kerci a fost preludiul unui dezastru și mai mare — căderea Sevastopolului. După ce lichidase sectorul de front din peninsula Kerci, von Manstein a avut posibilitatea să-și concentreze toate unitățile sale din Crimeea împotriva Sevastopolului.

Potrivit „Istoriei războiului“, Comandamentul suprem sovietic a comis cu ocazia elaborării planurilor pentru operațiile de primăvară o serie de greșeli. În primul rînd, pornind de la faptul că germanii concentraseră trupe în zona Moscova, el a ajuns la concluzia că inamicul va da lovitura principală pe direcția capitalei; în al doilea rînd, Comandamentul suprem sovietic a supraapreciat propriile sale forțe și, totodată, le-a subapreciat pe cele ale inamicului.

Înfrîngerea suferită de trupele sovietice la Harkov în mai 1942 a fost resimțită deosebit de puternic poate fiindcă tocmai în perioada aceea se produsese o sensibilă apropiere între Uniunea Sovietică, pe de o parte, și Anglia și Statele Unite, pe de alta. Acest grav eșec a avut repercusiuni extrem de negative asupra evoluției ulterioare a operațiilor militare ale Armatei Roșii din vara anului 1942.

În martie 1942, Comandamentul suprem sovietic elaborează planul unei mari ofensive în Ucraina, în urma căreia Armata Roșie trebuia să ajungă, pe aliniamentul Gomel—Kiev—malul drept al Niprului—Cerkassî—Nikolaev (la Marea Neagră). Din lipsă de rezerve, Comandamentul suprem a trebuit să renunțe la acest plan și să se limiteze la o ofensivă de proporții mai mici, avînd drept obiectiv principal eliberarea Harkovului. Trupele sovietice urmau să execute o lovitură din sectorul de la nord de Harkov, iar a doua lovitură din sud, din așa-numitul ieșind de la Barvenkovo, pe care rușii îl recuceriseră în timpul iernii.

Și germanii proiectaseră o ofensivă în acest raion, dar rușii le-au luat-o înainte, începînd în ziua de 12 mai ofensiva

în zona Harkov. Nenorocirea era că trupele sovietice nu dispuneau aici de o superioritate covârșitoare în forțe și, în plus — ceea ce era și mai grav —, germanii (după cum au arătat evenimentele ulterioare) aveau în apropiere puternice rezerve mobile, în timp ce comandamentul sovietic nu dispunea de asemenea rezerve. Istoricul sovietic Telpuhovski apreciază această operație în felul următor :

„Pentru a zădărnici ofensiva noastră, o mare grupare de trupe fasciste germane, sprijinite de un mare număr de tancuri și avioane, a dat la 17 mai o puternică lovitură Armatei a 9-a în raionul Slaveansk și la sud de Barvenkovo. Trupele acestei armate au fost nevoite să se retragă pe malul stîng al Donuțului de nord, lăsînd astfel descoperit flancul grupării de izbire a trupelor sovietice care înaintau spre Harkov. Ieșirea inamicului pe liniile de comunicație ale trupelor sovietice care înaintau spre Harkov a pus aceste trupe într-o situație extrem de grea și ele au fost nevoite să se retragă spre răsărit, dînd lupte grele și suferind mari pierderi“¹¹.

În „Istoria războiului“, acest episod este descris cu multă sinceritate : se arată că trupele sovietice au continuat să înainteze spre Harkov, deși pericolul încercuirii devenise iminent, iar rezervele de tancuri au fost aruncate prea tîrziu în luptă și n-au mai putut salva situația. În sfîrșit, se recunoaște, de asemenea, că un mare număr de trupe sovietice au fost încercuite și că în încercările desperate de a ieși din încercuire au pierit mulți fii credincioși ai patriei sovietice. O bună parte au reușit să iasă din încercuire, trecînd pe malul stîng al Donuțului de nord, dar ceilalți au continuat să lupte în încercuire pînă la 30 mai.

„În felul acesta, ofensiva trupelor sovietice, începută cu succes în zona Harkov, s-a terminat cu o gravă înfrîngere a aproape trei armate ale Fronturilor de sud-vest și de sud“¹².

Nu a fost publicată cifra exactă a pierderilor suferite de Armata Roșie la Harkov, dar este evident că ele au fost mari. În orice caz, germanii susțineau că ar fi luat 200 000 de prizonieri. La sfîrșitul lunii mai, Biroul sovietic de informații a dat publicității un comunicat potrivit căruia pierderile trupelor sovietice ar fi fost de „5 000 de morți și 70 000 dispăruți“ ; un asemenea comunicat echivala cu o recunoașterea indirectă că se întîmplase ceva grav. El a produs o impresie zguduitoare.

¹¹ B. S. Telpuhovski, op. cit., p. 119.

¹² I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 415.

S-a încercat chiar să se prezinte bătălia de la Harkov ca o victorie a trupelor sovietice : la începutul lunii iunie, corespondenții de presă străini au fost în mod special conduși într-un lagăr de prizonieri germani aflat în apropiere de Gorki, dar cei 600—700 de prizonieri care ne-au fost arătați fuseseră, fără îndoială, capturați în prima etapă a bătăliei de la Harkov, adică în timpul ofensivei sovietice din 12—17 mai. Majoritatea prizonierilor, deși își blestemau „ghinionul“, erau totuși extrem de insolenți ; susțineau că în 1942 Germania va zdrobi Rusia și nici măcar pentru o clipă nu credeau în posibilitatea deschiderii la momentul oportun a vreunui al doilea front.

Al treilea mare eșec l-au suferit trupele sovietice în vara anului 1942 la Sevastopol, dar, spre deosebire de Kerçi și Harkov, căderea Sevastopolului a fost una dintre cele mai glorioase înfringeri suferite de ruși în tot cursul războiului sovieto-german. Cele nouă luni cât a durat asediul Sevastopolului amintesc în multe privințe (exceptând sfârșitul său tragic) de asediul Leningradului ; constatăm aici aceeași neasemuită dârzenie și solidaritate de care au dat dovadă și leninștii. Patriotismul izvorât din amintiri istorice despre un alt asediu al Sevastopolului — cel din 1853—1854 — și despre astfel de apărători ai Sevastopolului ca amiralii Nahimov și Kornilov, precum și tradițiile revoluționare și patriotice ale marinarilor Flotei din Marea Neagră au exercitat o influență hotărâtoare asupra moralului soldaților și populației civile.

Un rol uriaș au jucat și puternicele organizații de partid și de Comsomol din Sevastopol. Spre sfârșitul asediului, hotărârea de a rezista pînă la ultima picătură de sînge a fost întărită și de faptul — pe cît de simplu, pe atît de tragic — că, cu excepția comandamentului, precum și a cîtorva ofițeri și soldați care reușiseră, cu riscul vieții, să părăsească orașul cu ultimele nave de război și submarine, apărătorii orașului nu aveau nici o altă posibilitate de a evita captivitatea germană decît luptînd pînă la ultimul cartuș.

După cum am văzut, germanii ocupaseră în octombrie 1941 întreaga Crimee, cu excepția Sevastopolului. Asediul acestei mari baze navale a început la 30 octombrie, și prima încercare a Armatei a 11-a germane, de sub comanda lui von Manstein, de a pătrunde în Sevastopol a durat de la 30 octombrie pînă la 21 noiembrie. Dinspre uscat, Sevastopolul era apărat de un semicerc alcătuit din trei aliniamente mai mult sau mai puțin bine fortificate. Un rol foarte important în respingerea acestei prime ofensive germane de mari proporții l-au jucat tunurile Flotei din Marea Neagră și detașamentele de

infanterie marină care luptau pe țărm. Ca și marinarii Flotei din Marea Baltică la Leningrad, infanteria marină se număra printre cele mai bune și mai rezistente unități ale trupelor sovietice. Cel mai cunoscut exemplu de spirit de sacrificiu în timpul acestei prime ofensive germane l-au dat cinci marinari ai Flotei din Marea Neagră, în frunte cu lucrătorul politic Filcenkov. Când li s-au terminat munițiile, s-au aruncat cu grenadele ce le mai rămăseseră sub tancurile germane care se apropiau și astfel i-au împiedicat pe germani să pătrundă în Sevastopol dinspre nord-est. Această faptă eroică a celor cinci marinari din Sevastopol a fost slăvită în multe cîntece și poezii, printre care și un foarte frumos cîntec al lui Viktor Belî.

Deși germanii și românii dispuneau de o mare superioritate atît în oameni cît și în avioane și tancuri, Sevastopolul avea avantajul de a fi bine apărat dinspre uscat de obstacole naturale; un însemnat ajutor l-a primit orașul și din partea flotei, care dispunea de tunuri puternice. În noiembrie 1941, garnizoana Sevastopolului număra peste 50 000 de oameni, dintre care 21 000 marinari. Efectivele trupelor germano-române erau, potrivit surselor sovietice, cel puțin de două ori mai numeroase.

În urma primei lor ofensive, care a durat trei săptămîni, germanii nu au reușit decît să pătrundă pe alocuri, pe mică adîncime, în primul dintre cele trei aliniamente de apărare; în această perioadă, singurul lor succes mai important a fost cucerirea colinelor Balaklava, la est de orașul Balaklava, acesta continuînd însă să rămînă în mîinile apărătorilor. Ceva mai mult succes a avut a doua ofensivă a trupelor germano-române, care s-a desfășurat între 17 și 31 decembrie. De astă dată inamicul, trecînd la ofensivă dinspre nord, a împins garnizoana sovietică pînă pe un aliniament care trecea pe la 8 km de Sevastopol; germanii au înaintat puțin spre oraș și dinspre est, dar la 31 decembrie și această ofensivă s-a oprit, în parte datorită debarcării reușite efectuate de trupele sovietice în peninsula Kerçi, debarcare care — după cum am văzut — i-a obligat pe germani să retragă un număr însemnat de trupe de la Sevastopol. Cel mai glorios episod din timpul acestei a doua ofensive germane asupra Sevastopolului a fost fapta eroică a cîtorva marinari ai Flotei din Marea Neagră care au apărat cazemata nr. 11 din satul Kamîșli timp de trei zile, pînă cînd toți au fost uciși sau răniți mortal. Cînd cazemata a fost recucerită de ruși, au găsit o notiță scrisă de unul dintre ei:

„Rusia, țara mea, patria mea iubită !... Eu, militar al Flo-

tei din Marea Neagră și fiu al Comsomolului leninist, am luptat așa cum mi-a poruncit inima să lupt... Acum mor, dar știu că vom învinge. Marinari ai Flotei din Marea Neagră ! Luptați cu și mai multă îndrăzneală ! Ucideți-i pe turbații ciini fasciști ! Am fost credincios jurământului meu de ostaș. Kailiunji.

O excelentă relatare a felului cum a trăit Sevastopolul în cele nouă luni de asediu a făcut-o după război B. A. Borisov, care în toată această perioadă deținea funcția de secretar al Comitetului orașenesc de partid Sevastopol și de președinte al Comitetului orașenesc pentru apărare. El povestește cum aviatorii din Sevastopol, ca, de pildă, Iakov Ivanov, se năpusteau cu avioanele lor asupra avioanelor inamice, de obicei cu prețul propriei lor vieți ; cum în timpul primelor două ofensive germane, practic, întreaga populație a orașului trebuise să se mute în adăposturi antiaeriene, în pivnițe și în galerii de mine — atât de înverșunate și de neîntrerupte erau bombardamentele aeriene ; povestește, de asemenea, cum într-o galerie adâncă, situată pe malul Golfului de Nord, a fost organizat un mare atelier („Spețkombinat Nr. 1“), unde oamenii produceau aruncătoare de mine, mine și grenade de mână și cum la Inkerman un atelier similar („Spețkombinat Nr. 2“) fusese amenajat în niște pivnițe folosite înainte pentru depozitarea șampaniei de Crimeea ; în acest din urmă atelier se organizase o producție de masă de uniforme și încălțăminte. El mai povestește despre școlile subterane pentru copii organizate chiar în oraș și despre numeroasele întăriri sosite la Sevastopol pe mare — la început din Odesa, iar după căderea acesteia din Caucaz. Deosebit de emoționant este extraordinarul elan și optimism care a cuprins Sevastopolul în ianuarie și februarie, după eșecul celei de-a doua ofensive germane și după reușita debarcare sovietică în peninsula Kerchi. Pe atunci se credea că dacă orașele Kerchi și Sevastopol vor rezista, întreaga Crimee va fi curînd eliberată. Oamenii s-au întors din adăposturile antiaeriene și galeriile de mână în casele lor lovite de bombe, iar tineretul s-a încadrat cu toată energia în opera de reconstruire a clădirilor. Pe străzile orașului începuseră chiar să circule tramvaiele, deși germanii se aflau la numai 8 km nord de Sevastopol. În ziua de 1 Mai, la aproape șase luni de la începerea asediului, în oraș au avut loc numeroase mitinguri și serbări, în ciuda faptului că germanii l-au bombardat în câteva rînduri cu ajutorul aviației și artileriei. În acea zi, scrie Borisov, „unitățile care apărau Sevastopolul se pregăteau să vină în ajutorul trupelor noastre

din peninsula Kerci, a căror ofensivă era așteptată dintr-o clipă într-alta.

Atît în oraș cît și pe front, toți spuneau că în curînd întreaga Crimee va fi eliberată, iar asediul Sevastopolului va înceta. Toți erau într-o dispoziție sărbătorească¹³.

Dar a sosit tragica veste a căderii orașului Kerci, și Sevastopolul se pregătea acum pentru tot ce putea fi mai rău. A început evacuarea — în mod destul de dezordonat — a copiilor și bătrînilor. Comunicațiile pe mare cu restul țării deveniseră extrem de nesigure. Jumătate din comsomoliștii din Sevastopol (printre care multe fete) s-au înrolat în armată, iar ceilalți au rămas în oraș pentru a lucra în două schimburi în întreprinderile producătoare de armament. Și din nou oamenii au trebuit să se mute din case în adăposturi și galerii de mine.

A venit apoi și ultima încercare. Pe la 20 mai s-a aflat din rapoartele primite din partea serviciilor de informații și de la partizanii care acționau în munții Crimeii că spre Sevastopol se îndreaptă din diferite direcții numeroase trupe germane. La 2 iunie, sute de avioane germane au început să bombardeze intens Sevastopolul, iar în oraș explodau zilnic sute de obuze de mare calibru. În șase zile, germanii au lansat asupra Sevastopolului 50 000 de bombe explozive și incendiare și au tras asupra lui multe mii de obuze. Distrugerile au fost îngrozitoare, iar pierderile de vieți omenești foarte mari. Germanii au folosit aici gigantul tun de asediu „Dora“, construit inițial pentru a distruge cele mai puternice fortificații ale liniei Maginot.

La 7 iunie a început ofensiva hotărîtoare a trupelor germano-române asupra Sevastopolului. Din cauza uriașei superiorități aeriene a germanilor, aerodromurile sovietice din jurul Sevastopolului au fost aproape complet scoase din funcțiune; aviația germană a tăiat practic și comunicațiile pe mare dintre Sevastopol și Caucaz. Acele cantități mici de alimente, materii prime și benzină care mai soseau în oraș din restul țării erau aduse de obicei cu submarine sau vedete. Submarinele erau folosite și pentru evacuarea răniților. Este clar că ele nu puteau transporta decît un număr foarte redus de oameni și că majoritatea răniților au continuat să rămînă în infernul de la Sevastopol. Industria locală de armament nu mai putea satisface toate nevoile trupelor; neîntreruptele bombardamente aeriene și de artilerie făceau aproape impo-

¹³ B. Borisov. „Sevastopolți ne sdaiutsa“, Simferopol, 1961, p. 129—130.

sibilă aducerea alimentelor și apei în galeriile de mine și în celelalte adăposturi, toate arhipline.

După trei zile de lupte grele, care au continuat apoi încă două-trei zile pe străzile orașului, germanii au ocupat ceea ce mai rămăsese din Sevastopol. Erau zile toride de iulie, și numărările cadavre neîngropate exalau o duhoare atât de puternică încît ultimii apărători au fost nevoiți să lupte purtînd măști contra gazelor. Între timp se făcuse încercarea de a se organiza cît de cît evacuarea răniților pe la Capul Chersones, situat la circa 12 km vest de Sevastopol. Un avion a izbutit să aterizeze aici în timpul nopții și să ia cîteva răniți, iar un submarin s-a apropiat de țarm și la bordul lui s-au imbarcat viceamiralul Okteabrski, generalul Petrov, generalul Krilov și alți reprezentanți ai comandamentului armatei și ai conducerii de partid.

Borisov zugrăvește portrete remarcabile ale cîtorva conducători ai Comsomolului din Sevastopol. Toți acești tineri și tinere, care s-au distins printr-un patriotism fără margini, prin dîrzenie și devotament nețărmurit față de datoria lor, au fost uciși în luptele de pe căile de acces spre Sevastopol sau au pierit ori au fost luați prizonieri după ce germanii au intrat în oraș. Borisov prezintă, în special, soarta tragică pe care au avut-o doi comsomoliști — Sașa Bagrii și Nadia Kraevaia. Ca atîția alții, ei au așteptat zadarnic la Capul Chersones sosirea unui avion sau a unei vedete ; un avion a aterizat într-adevăr acolo în bezna nopții, dar n-a putut lua cu el decît cîteva răniți. În zori bombardarea aerodromului a reînceput, și acum nici vorbă nu mai putea fi de aterizarea vreunui avion. Nici vedetele nu se mai puteau apropia de Chersones. Observînd că la Capul Chersones se adunaseră numeroși soldați și civili, germanii au început să-l bombardeze.

„Bagrii și Nadia... s-au alăturat uneia dintre subunitățile militare... Au luat de la matrozii uciși puști și cartușe și, împreună cu ceilalți... au hotărît să-și croiască drum prin munți, la partizani... Asupra lor s-a abătut un adevărat uragan de foc... Jumătate dintre acești viteji au rămas pe cîmpul de luptă... După scurt timp s-a făcut o nouă încercare, dar nici ea nu a fost încununată de succes. Iar în zorii zilei... trupele hitleriste au trecut la atac. Armele ostașilor sovietici se făceau tot mai rar auzite... Adesea soldații și marinarii sovietici respingeau... atacurile prin lupte corp la corp... Nadia a fost ucisă... Iar după cîteva zile, abia tîrîndu-și picioarele, Sașa pășea cu greu într-o coloană de prizonieri de război... A fost văzut, pe jumătate mort, scuipînd sînge și grav rănit, la

Bahcisarai, apoi la Simferopol... S-au găsit trădători, care l-au denunțat pe Bagrii. Fasciștii nu i-au iertat ceea ce făcuse pentru patria sa, pentru Sevastopol¹⁴.

Am avut ocazia să văd Sevastopolul în mai 1944, după ce fusese eliberat de către trupele sovietice. Am auzit atunci numeroase relatări, și mai impresionante, despre ultimele zile ale rezistenței eroice a Sevastopolului din iunie și iulie 1942. Tot ce se știa la Moscova în iulie 1942 era doar că numai foarte puțini apărători putuseră părăsi orașul. Se spunea că în miinile germanilor ar fi căzut 26 000 de soldați și ofițeri, majoritatea răniți. Germanii pretindeau că ar fi luat 90 000 de prizonieri¹⁵.

La Moscova se știa cu precizie numai un singur lucru : după victoria repurtată de germani în peninsula Kerci în luna mai, soarta Sevastopolului era pecetluită, dar nu se știa cât timp va mai putea rezista. Sevastopolul a rezistat mult mai mult decât se putea presupune, iar apărarea lui eroică a fost — nu fără sarcasm, și în special de către Ehrenburg — comparată cu capitularea „lipsită de glorie“ a Tobrukului, care se produsese cu numai o săptămână înainte.

Iminenta cădere a Sevastopolului a fost anunțată cu foarte multă prudență. În ultimele două săptămîni de rezistență a orașului, comunicatele despre situația de la Sevastopol foloseau tot mai des expresia „lupte grele“, ceea ce însemna că lucrurile stăteau foarte prost. La 28 iunie, „Pravda“ a început chiar să vorbească despre „gloria nepieritoare“ a Sevastopolului. La 30 iunie, Ehrenburg a scris în „Krasnaia zvezda“ :

„Germanii... se lăudau : «La 15 iunie vom bea șampanie pe cheiul Grafski»... Observatorii militari preziceau : «Este

¹⁴ Op. cit., p. 176.

¹⁵ Cifra nu trebuie considerată neapărat exagerată. Potrivit „Istoriei războiului“, cînd a început ofensiva finală a germanilor, la Sevastopol se aflau trupe sovietice cu un efectiv de 106 000 de oameni, dintre care 82 000 combatanți, iar trupele germane și române numărau 203 000 de oameni, dintre care 175 000 combatanți. Și mai mare era superioritatea trupelor germano-române în privința armamentului (cu excepția tunurilor) :

	<i>Germani și români</i>	<i>Sovietici</i>
Tunuri de toate felurile	780	606
Tancuri	450	38
Avioane	600	109

o chestiune de trei zile sau, poate, o săptămână»... Știau de cîte avioane dispun, știau cît de greu poate fi apărat un oraș căruia i se tăiaseră toate drumurile. Un singur lucru au uitat : Sevastopolul nu este numai un oraș. Sevastopolul este gloria Rusiei, mîndria Uniunii Sovietice...

Am văzut capitulînd orașe, fortărețe vestite, state. Dar Sevastopolul nu se predă. Ostașii noștri nu se joacă de-a războiul ; ei luptă pe viață și pe moarte. Ei nu spun «Mă predau» cînd pe tabla de șah adversarul are de două sau de trei ori mai multe figuri.“

Era o aluzie evidentă la Tobruk. Dar toată lumea își dădea seama că sfîrșitul Sevastopolului nu era departe. La 1 iulie, în comunicatele Biroului sovietic de informații se spunea :

„Sute de avioane fasciste au lansat bombe asupra primului aliniament de apărare și a orașului. Avioanele inamice au efectuat în cursul zilei peste 1 000 de zboruri... Fiecare apărător al Sevastopolului caută să nimicească cît mai mulți hitleriști.“

La 4 iulie, Biroul sovietic de informații a anunțat că, din ordinul Comandamentului suprem al Armatei Roșii, trupele sovietice au părăsit la 3 iulie orașul Sevastopol, după un asediu de 250 de zile.

Trei zile mai tîrziu, viceamiralul Okteabrski a publicat în „Pravda“ o relatare amănunțită a bătăliei de la Sevastopol. Din relatarea lui reieșea că această înfrîngere militară era, de fapt, o mare victorie morală.

Bărbații și femeile din Sevastopol au adus un mare serviciu restului forțelor armate sovietice imobilizînd pentru un timp atît de îndelungat Armata a 11-a germană, de sub comanda lui von Manstein, și împiedicînd-o astfel să acționeze pe frontul „principal“.

O nouă ofensivă germană

Deși Sevastopolul a căzut abia la începutul lunii iulie, soarta lui era deja pecetluită cînd Sovietul Suprem se întrunise la 18 iunie pentru a ratifica tratatul anglo-sovietic. În luna mai s-au mai produs și dezastrele de la Kerçi și Harkov. Cu toate acestea, ziarul „Krasnaia zvezda” a afirmat la 21 iunie că „nici vorbă nu poate fi despre o ofensivă a armatei germane ca cea din vara anului trecut. Pentru germani... problema ce se pune acum nu este de a cucerii U.R.S.S., ci de a se menține într-un fel sau altul... Operațiile ofensive ale inamicului nu pot depăși cadrul unor obiective limitate”.

După cum au arătat evenimentele care au urmat, această apreciere a situației era departe de realitate, ca, de altfel, și „Rezultatele politice și militare ale unui an de Război pentru Apărarea Patriei”, publicate de Biroul sovietic de informații la 23 iunie; au fost citate acolo cifre de pierderi, menite să confirme declarația că Armata Roșie ar fi slăbit în asemenea măsură mașina de război germană încît era pregătit deja terenul pentru zdrobirea armatei germane în 1942. Potrivit acestor cifre, Germania ar fi pierdut 10 000 000 de oameni — morți, răniți și prizonieri —, în timp ce U.R.S.S. — 4 500 000; cam același raport era indicat și pentru pierderile în armament. Aceste cifre erau — pentru a ne exprima delicat — puțin verosimile și nu au mai fost reproduse în materialele sovietice date publicității după război. Merită atenție cifrele cu privire la pierderile umane suferite de Germania (exclusiv bolnavii) menționate în jurnalul generalului Halder: potrivit datelor prezentate de el, la sfîrșitul campaniei de iarnă, pierderile germane se ridicau la aproape 1 000 000 de oameni; apoi, după perioada de calm relativ din lunile februarie-mai (cînd au pierdut totuși aproape 200 000 de oameni), pierderile ger-

manilor au crescut din nou, însumind în perioada dintre începutul operațiilor din luna mai și începutul bătăliei de la Stalingrad o jumătate de milion de oameni. Așadar, chiar și în perioada dinaintea Stalingradului a campaniei din 1942 victoriile germanilor au fost raportate cu destulă greutate.

Mai reală este cifra pierderilor sovietice indicată în comunicatul din 23 iunie al Biroului sovietic de informații.

„Firește — se spune mai departe în comunicatul Biroului sovietic de informații —, pe un front de o asemenea întindere... comandamentul hitlerist mai este încă în stare să concentreze în anumite sectoare forțe importante... și să obțină anumite succese. Așa s-a întâmplat, de pildă, în peninsula Kerchi... Dar... succese ca cele din peninsula Kerchi nu hotărăsc nicidecum soarta războiului... Armata germană din 1942 nu mai este armata care a fost la începutul războiului. *Cea mai mare parte a trupelor germane de elită au fost nimicite... Azi armata germană nu mai este în stare să întreprindă operații ofensive de proporțiile celor din anul trecut*“ (sublinierea noastră. — A. W.).

Această apreciere optimistă a fost însă repede infirmată de evenimente și, pe măsură ce ofensiva germană din vara 1942 progresa, oamenii își dădeau pe zi ce trecea tot mai mult seama că patria se află din nou într-un pericol de moarte. Este drept, acesta nu mai era același sentiment de dezorientare ca în primele zile de după invazia germană din 1941, iar faptul că germanii nu izbutiseră să ocupe nici Moscova, nici Leningradul le insufla oamenilor sovietici nu numai speranța, ci și convingerea că dușmanul va fi din nou oprit. Dar dacă comunicatele Biroului sovietic de informații din luna mai și cea mai mare parte a lunii iunie erau vagi, dar destul de optimiste, cele ce au urmat au provocat multor oameni sovietici o profundă mîhnire.

Directiva nr. 41, dată de Hitler în primăvara anului 1942, indica principalele obiective ale campaniei de vară a armatei germane; ulterior însă, în cursul acestei campanii, i-au fost aduse o serie de modificări esențiale. Pe scurt, planul hitlerist, se reducea la următoarele: în primul rînd, lichidarea trupelor sovietice din Crimeea (la Kerchi și Sevastopol); în al doilea rînd, ocuparea Voronejului, ceea ce ar fi expus atît partea centrală a Rusiei la sud-est de Moscova (regiunea Tambov—Saratov) cît și Stalingradul pericolului unor puternice lovituri germane; în al treilea rînd, încercuirea și lichidarea principalelor forțe sovietice din cotul Donului

printr-o lovitură dată din două direcții : de la Voronej spre sud-est și de la Taganrog spre nord-est ; în al patrulea rînd, după ce va fi deschis astfel drumul spre Stalingrad, ocuparea acestui oraș de pe Volga sau, dacă acest lucru nu va fi posibil, distrugerea lui totală prin bombardamente aeriene. După aceea armatele germane urmau să se îndrepte spre sud, în direcția Caucazului, să pună stăpînire pe regiunea petroliferă — Maikop, Groznîi și Baku — și, în sfîrșit, să ajungă pînă la granița de sud a Uniunii Sovietice, ceea ce ar fi determinat, probabil, Turcia să intre în război de partea puterilor Axei. În plus, acest plan prevedea și o nouă încercare de a cucerii Leningradul.

Dar imediat după începerea campaniei au fost introduse în plan o serie de modificări esențiale și, după cum avea să se dovedească mai tîrziu, funeste. În primul rînd, Armata Roșie i-a oprit pe germani la Voronej ; în al doilea rînd, trupele sovietice nu s-au lăsat prinse în cursă în cotul Donului, cel puțin nu în număr mare. Acești doi factori, precum și alți cîțiva (cum ar fi, de pildă, faptul că germanii putuseră ocupa așa de ușor Rostovul) l-au determinat pe Hitler să-și schimbe planul inițial. Ulterior mareșalul Uniunii Sovietice V. I. Ciuikov a scris în această privință următoarele :

„Curînd, renunțînd la executarea succesivă a operațiilor — adică în loc să încerce, în etapa a treia a operațiilor, să ocupe Stalingradul cu grosul forțelor sale și apoi să trimită aceste forțe să pună stăpînire pe petrolul din Caucaz —, Hitler s-a hotărît să execute simultan două operații : ocuparea Stalingradului și ofensiva spre Caucaz“¹⁶.

Marea ofensivă germană începută pe un front larg la 28 iunie, adică cu cîteva zile înainte de căderea Sevastopolului, avea la început toate caracteristicile Blitzkriegului. În scurt timp, germanii au ocupat acele regiuni din bazinul Donetului care se mai aflau în mîinile trupelor sovietice, iar la 19 iulie a căzut importantul oraș industrial Lugansk. Și mai rapidă a fost înaintarea trupelor germane la nord, unde nu au putut fi oprite decît la Voronej. Aici armatele sovietice ale Frontului Voronej, nou creat, au izbutit să înlătore pericolul unei pătrunderi germane pe direcția Tambov—Saratov, ceea ce ar fi însemnat ca în scurt timp Moscova să fie izolată de partea răsăriteană a țării. Pînă în prezent nu este încă limpede — în ciuda tuturor discuțiilor purtate în această

¹⁶ V. I. Ciuikov. „Nacealo puti“, Moscova, 1959, p. 18.

chestiune de istoricii celor două părți — dacă o înaintare spre Tambov—Saratov făcea în general parte din planurile germanilor ; este însă cert că comandamentul sovietic prevăzuse o atare posibilitate și de aceea concentrase forțe foarte mari în raionul Voronej.

Comunicațiile cu estul și sud-estul țării deveniseră foarte nesigure. Drumul fluvial Volga—Marea Caspică, cu vapoarele și flotila sa de tancuri petroliere, constituia una dintre principalele căi de aprovizionare și valora cât zece căi ferate. Practic, întregul petrol caucazian era transportat pe Volga. În primăvara anului 1942, după topirea gheței de pe Volga, la Moscova și în partea centrală a Rusiei au fost aduse uriașe cantități de petrol din Caucaz, egale aproape cu rezervele pe un an întreg ; dar odată cu începutul campaniei de vară bombardarea de către aviația germană a acestei căi fluviale a făcut transporturile pe Volga tot mai riscante. Aprovizionarea cu petrol din răsărit se făcea acum pe căile ferate care treceau prin Saratov—Tambov, ceea ce a constituit una dintre cauzele pentru care comandamentul sovietic a hotărât să-i oprească pe germani la Voronej cu orice preț.

Dacă facem abstracție de faptul că germanii nu au reușit să rupă frontul în sectorul Voronej¹⁷, ceea ce a avut o importanță atât de mare, situația generală era destul de sumbră. Pătrunderea trupelor germane în vastele întinderi ale regiunii Donului complicase destul de mult situația. Dar pentru poporul sovietic adevărata lovitură a constituit-o știrrea, anunțată la 28 iunie, că Novocerkassk și Rostov căzuseră în mâinile germanilor. Pierderea acestor orașe însemna în viitor ocuparea Kubanului și Caucazului de către germani. În același timp, ei pătrunseseră adânc în regiunea Donului și au început să forțeze fluviul în partea de sud a cotelui său, la Timleanskaia, localitate situată pe drumul spre Stalingrad.

Ce s-a întâmplat la Rostov ? Atât în presă cât și în discuții particulare se făceau în această privință multe aluzii vagi. Toate se reduceau însă la aceea că unele mari unități ale Armatei Roșii ar fi intrat în panică și ar fi fugit din fața atacului impetuos al germanilor. De astă dată, germanii înă-

¹⁷ Unii dintre observatorii militari aflați pe vremea aceea la Moscova, ca, de pildă, generalul Petit, atașatul militar francez, care menținea un contact strâns cu comandanții superiori sovietici, atribuiau acestui eșec al germanilor o deosebită însemnătate : dacă aceștia ar fi reușit să rupă frontul la Voronej, ar fi putut încercui Moscova ; înaintarea lor în sud reprezenta un pericol mai mic și era mai puțin probabil că aici vor putea obține rezultate rapide și cu adevărat hotărâtoare.

intaseră spre Rostov nu dinspre vest, ca în 1941, ci dinspre nord și nord-est; pe aceste direcții, căile de acces spre oraș nu erau cît de cît bine fortificate. Din știrile apărute în presă reieșea că trupele nu primiseră nici un ordin de a părăsi orașul și că aici era un caz clar de nesubordonare. Numeroși generali, ofițeri și soldați au fost împușcați sau retrogradați. În întreaga țară răsuna apelul: „Să fim fermi!”, care-și găsisse un puternic ecou în presă. În zilele ce au urmat, s-a scris tot mai mult despre introducerea unei „discipline de fier”; vina pentru căderea Rostovului a fost atribuită pe față „lașilor și alarmiștilor”, care nu-și făcuseră datoria în ce privește apărarea orașului.

Întreaga această „afacere Rostov” are unele aspecte neclare. Din punct de vedere militar este foarte îndoielnic ca, în situația ce se crease în iulie 1942, orașul să fi putut fi apărat un timp mai mult sau mai puțin îndelungat. Se spunea chiar (poate ținîndu-se seama de o amară experiență) că orice încercare de a face din Rostov un al doilea „Sevastopol” nu se poate termina decît printr-o încercuire, ceea ce ar fi atras după sine pieirea inutilă a multor mii de oameni foarte necesari. Cert este însă că părăsirea fără ordin a Rostovului a fost folosită pentru desfășurarea unei largi campanii psihologice și organizatorice. Oricine s-a aflat pe vremea aceea în U.R.S.S. știe că în ziua cînd a fost anunțată căderea Rostovului, profunda îngrijorare, care în tot cursul lunii nu încetase să crească în rîndurile poporului, a atins apogeul. Acum, aruncînd o privire retrospectivă asupra acestei perioade, se poate spune cu certitudine că acea campanie psihologică desfășurată în urma căderii Rostovului a avut un rol foarte salutar; este drept că în luna august starea de spirit în țară a continuat să fie alarmantă, dar cînd germanii au început să se apropie de Stalingrad un instinct ciudat le-a spus oamenilor că îi așteaptă o schimbare în bine.

După căderea Rostovului, comandamentul sovietic a luat măsuri drastice pentru a împiedica repetarea cazurilor de retragere dezordonată. La 30 iulie le-a fost citit trupelor ordinul lui Stalin: „Nici un pas înapoi!”, și, cu toate că acest ordin nu a fost nici pe departe executat ad literam, trupele sovietice continuînd să se retragă rapid spre Caucazul de nord și (mai încet) spre Don, în zona Stalingrad, după cum vom vedea, ceva se schimbasesse totuși în comparație cu prima etapă a campaniei de vară.

Pentru a înțelege mai bine evenimentele din perioada aceea, trebuie să ne adresăm nu lucrărilor istorice oficiale, ci memoriilor generalilor sovietici care au avut un rol activ

în operațiile de atunci, în special celor ale mareșalilor Erenko și Ciukov. Firește, ca toți generalii din lume, au și ei cite un motiv să se plîngă de colegii lor, dar ceea ce rezultă foarte limpede din memoriile lor (și ceea ce în momentul acela nu era de loc clar) nu e numai faptul că unii generali erau capabili, iar alții nu erau buni de nimic, dar și faptul că în unele mari unități moralul și capacitatea de luptă se aflau la un nivel foarte înalt, în timp ce alte mari unități erau aproape complet demoralizate.

O imagine și mai vie a celor întîmplate în sud ne-o oferă unele romane din perioada postbelică, ca, de pildă, „Tînăra gardă“, de Fadeev, sau filme ca „Balada soldatului“, turnat mult mai tîrziu, în care ne sînt înfățișate drumurile pline de refugiați, asupra cărora trăgeau avioanele germane; trenurile bombardate de germani și retragerea dezordonată a trupelor. Erau scene îngrozitoare, amintind de cele mai întunecate zile ale anului 1941, cu singura deosebire că în 1942 soldații nu mai aveau, practic, unde să se retragă. Sau, mai precis, limita retragerii o constituiau Volga și poalele munților Caucaz. În disperarea lor, oamenii credeau că dacă germanii nu vor fi opriți acolo, războiul va fi ca și pierdut.

La sfîrșitul lunii iulie și începutul lunii august, situația de pe front era incontestabil foarte gravă. În cotul Donului se dădeau lupte foarte grele, iar germanii forțaseră fluviul la Țimleanskaia. Era evident că se îndreptau spre Stalingrad. În acest timp, rușii se retrăgeau pe întreg frontul în Kuban. La 3 august, armatele germane care înaintau dinspre capul de pod de la Țimleanskaia au ajuns la Kotelnikovo și pînă la 18 august și-au continuat, mai încet, înaintarea spre Stalingrad. Singura consolare o constituia faptul că trupele sovietice au izbutit să se consolideze puternic în sectorul de la nord de cotul Donului, precum și în cîteva capete de pod situate chiar în interiorul cotului, în special la Kletskaia. Ceva mai tîrziu au cucerit un cap de pod la Serafimovici, care, după cum vom vedea, avea să joace un rol important în contraofensiva de la Stalingrad din luna noiembrie.

Într-un ritm mult mai rapid s-a desfășurat înaintarea germană în Caucaz. La 11 august, luptele se dădeau la vest de orașul Maikop și la Krasnodar. În înaintarea lor spre Marea Neagră, germanii începuseră să pătrundă în munți. În sectorul sudic, ei au cucerit la 21 august vestitele stațiuni balneare de la poalele munților Caucaz — Peatigorsk, Essentuki și Kislovodsk. În sectorul de sud-est se apropiau rapid de regiunile petrolifere de importanță vitală Groznii și Baku.

Apelul „Patria este în pericol!“

În Occident, mulți sînt înclinați să considere că tot ce s-a publicat în U.R.S.S. în timpul războiului nu era decît „propagandă“ și că adevărul poate fi găsit numai în lucrările de istorie publicate în perioada actuală. Pentru cei care, ca și mine, se aflau pe vremea aceea în Uniunea Sovietică, actualele lucrări sovietice de istorie prezintă întreaga perioadă într-un mod prea simplist.

În jurnalul meu ținut la Moscova și din care am reprodus unele pasaje în lucrarea „The Year of Stalingrad“, am menționat atmosfera extrem de încordată din vara aceea; ea se făcea simțită pînă și la un obișnuit concert Ceaikovski; toată lumea simțea că întreaga civilizație rusă e amenințată acum de un pericol de moarte. Îmi amintesc cum într-una din cele mai grele zile ale lunii iulie 1942 în jurul meu oamenii plîngeau cînd a răsunat celebra temă a dragostei din uvertura lui Ceaikovski, „Romeo și Julieta“. E, fără îndoială, ciudat, dar adevărat!

De sentimentul pericolului de moarte care amenința patria este pătrunsă și poezia „Bărbăție“ a Annei Ahmatova (deși a fost publicată abia un an mai tîrziu):

Noi știm, o, noi știm ce se-ntîmplă acum,
Ce joc pe viață și moarte;
Bat ora dîrzeniei ceasuri în drum
Și-un crez bărbătesc ne străbate.
Nimic nu-i prea greu, nici sub gloanțe răpus,
Nici casa să-ți vezi în ruină,
Cînd aperi ființa cuvîntului rus
Și-a lui dăinuire deplină.

Nepoților, liber și pur îl vom da,
Scăpat de robia cea cruntă și grea
Pe vecie !¹⁸

În vara aceea, la Moscova a fost pentru prima dată executată celebra „Simfonie a Leningradului“ a lui Șostakovici. Impresia produsă asupra publicului de prima ei parte, în care este redată invazia germană, care mai continua și acum, a fost de-a dreptul zguduitoare.

În vara anului 1942, atât în literatură cât și în propagandă predominau doar două sentimente. Unul era aceeași dragoste de patrie care străbătea tot ce se scrisese în toilul bătăliei de la Moscova — de astădată însă o dragoste mai fierbinte și mai gingașă. Era în același timp și dragoste pentru Rusia propriu-zisă. Cel de-al doilea sentiment era ura. În tot cursul acestor luni, ea a crescut necontenit, ajungând în cele mai negre zile ale lunii august la paroxism. Chemarea „Ucide-l pe neamț !“ ajunsese în Rusia echivalentul celor zece porunci luate laolaltă. Schița lui Șolohov „Știința urii“, publicată la 23 iunie în numeroase ziare, care relata povestea unui prizonier de război rus supus de către soldații germani unor torturi sălbatice, a produs asupra poporului sovietic o impresie profundă. Scrisă într-un stil viu și convingător, această povestire a dat în mare măsură tonul propagandei urii care s-a desfășurat în săptămânile ce au urmat.

Un rol foarte important în marea luptă pentru ridicarea moralului oamenilor sovietici în vara anului 1942 a avut și Ehrenburg ; fiecare ostaș sovietic îl citea pe Ehrenburg ; se știe că partizanii din spatele frontului inamic schimbau bucuros un automat de care se puteau lipsi pe un teanc de tăieturi din ziare cu articolele lui. Ca scriitor, Ehrenburg poate să-ți placă sau nu, dar e cu neputință să nu recunoști că în acele săptămâni tragice el a dat dovadă de o măiestrie cu adevărat genială în transpunerea urii clocotitoare față de germani, de care era cuprinsă întreaga Rusie, într-o proză caustică și însuflețitoare ; acest intelectual rafinat a intuit sentimentele de care erau animați oamenii simpli din Uniunea Sovietică. Din punct de vedere ideologic, ceea ce scria nu era tocmai ortodox, dar în condițiile de atunci s-a apreciat că, din considerente tactice, este oportun să i se dea mină liberă. Mai târziu, articolele lui, publicate într-un volum, nu mai produceau aceeași impresie. Dar trebuie să te transpui în sufletul unui rus care în vara anului 1942 privea harta și

¹⁸ Anna Ahmatova. „Stihotvoreniiia (1909—1960)“, Moscova, 1961, p. 205.

vedea cum germanii ocupă un oraș după altul, o regiune după alta ; trebuie să te transpui în sufletul soldatului rus care se retrăgea spre Stalingrad sau spre Nalcik și se întreba în sinea lui : pînă unde o să ne mai retragem ? Pînă unde ne mai putem retrage ? Articolele lui Ehrenburg l-au ajutat pe fiecare dintre acești oameni să-și păstreze echilibrul și stăpînirea de sine. Ehrenburg nu a fost singurul, dar în lupta pentru întărirea și ridicarea moralului Armatei Roșii el a ocupat, fără îndoială, un loc central. Articolele sale erau publicate în special în ziarul „Krasnaia zvezda“, fiind apoi reproduse în sute de ziare care apăreau pe front. O puternică înrîurire morală au exercitat și unele lucrări ale lui Aleksei Tolstoi, Simonov, Surkov și ale multor altor scriitori.

Piesa lui Simonov „Oamenii ruși“, publicată integral în „Pravda“ în iulie și jucată apoi pe scenele a sute de teatre din toate colțurile țării, este tipică pentru întruchiparea artistică a temei „toți rușii sînt uniți“. Piesa arată cum, într-un mic oraș de pe coasta mării, un fel de Sevastopol în miniatură, un mănunchi de ruși, printre care și un fost ofițer țarist, luptă împotriva germanilor pînă ce cad aproape cu toții — ființe umane mișcător de firave în luptă cu o mașină înspăimîntătoare și inumană. În condițiile din 1942, piesa era profund emoționantă ; îmi amintesc cum în sala filialei Teatrului de Artă din Moscova a domnit o tăcere mormîntală timp de cel puțin zece secunde după căderea cortinei la sfîrșitul celui de-al șaselea tablou, fiindcă ultimele cuvinte din această scenă erau : „Ai auzit sau nu cum merg rușii la moarte ?“. Multe dintre femeile aflate în sală plîngeau. Este de prios să mai spun că în piesă totul se sfîrșea cu bine ; în ultimul act, unitățile sovietice recuceresc orașul. Pe vremea aceea, nici nu era de conceput un alt sfîrșit, căci un sfîrșit trist ar fi prea deprimant. Sentimentul de ură față de germani — foarte puternic în „Oamenii ruși“ — a crescut în tot cursul acelei veri și a culminat în cunoscuta poezie „Ucide-l !“ a lui Simonov. Alături de mulți alți poeți, ca Semion Kirsanov și Dolmatovski, un rol important în menținerea moralului poporului rus l-a avut Aleksei Surkov. Spre deosebire de Simonov, care era mai degrabă un poet „ofițer“, Surkov era un poet „soldat“. Poezia lui „Urăsc !“, publicată la 12 august în ziarul „Krasnaia zvezda“, se încheia cu următoarele versuri :

Iată, inima mi-i de stîncă,
Suferințele-mi număr n-au.
Ridicat-am cu jale-adîncă
Trupuri mici ce se zvîrcoleau.

Pe dușmani îi urâsc de moarte,
Cu tristețea m-au cotropit,
Și în iadul de-obuze sparte
Prea devreme eu am albit.
De prusaci casa-i pîngărită,
Rid bezmetic, bețivi și hoți,
Eu, cu mîna neobosită,
I-aș ucide pe toți, pe toți.

Iar atunci cînd armatele sovietice erau în plină retragere în Caucazul de nord și germanii înaintau spre Stalingrad, Ehrenburg a scris la 13 august 1942 în „Krasnaia zvezda“ :

„Nu putem trăi cît timp trăiesc canaliile astea verzi-cenușii.

Nu mai există acum nici cărți, nici dragoste, nici stele, nu mai există nimic în afara unui singur gînd : să-i ucidem. Să-i ucidem pe toți. Să-i îngropăm. Atunci vom putea adormi. Atunci ne vom putea aminti de viață, de cărți, de fete, de fericire...

Nu ne vom pune nădejdea nici în rîuri, nici în munți. Numai în noi ne vom pune nădejdea... Termopilele nu i-au oprit. Marea Cretei nu i-a oprit. I-au oprit oamenii — nu în munți și nici pe malul vreunui fluviu lat, ci în grădinile de zarzavat de lîngă Moscova...

Îi vom ucide... Dar trebuie să-i ucidem mai repede, căci altfel vor pustii întreaga Rusie și vor chinui de moarte alte milioane de oameni“.

Aceste două teme au fost folosite în propagandă atît înaintea cît și după căderea Rostovului. Dar după căderea acestui oraș propaganda a început să capete o nuanță nouă, menită în parte să sprijine schimbările organizatorice care au avut loc în Armata Roșie ; ea consta în încercarea de a acredita ideea că vina pentru cele întîmplate ar purta-o în primul rînd armata însăși.

Privite acum retrospectiv, vehemente critici ce se aduceau pe vremea aceea Armatei Roșii nu par îndreptățite. Se trecea cu vederea faptul că în vara anului 1942 armata mai ducea încă o lipsă acută de armament și că pe cea mai mare parte a frontului de sud germanii dețineau o foarte mare superioritate în tancuri și, mai ales, în avioane.

După căderea Rostovului, disciplina în armată a fost înăsprită, mergîndu-se pînă la împușcarea pe loc pentru neexecutare de ordine sau manifestări de lașitate. Soldaților și ofițerilor li se amintea mereu de onoarea lor personală și de datoria lor față de regimentul din care făceau parte.

Și s-a mai produs încă o schimbare după căderea Rostovului: a început să crească autoritatea ofițerilor în Armata Roșie. Au fost introduse noi decorații care nu se confereau decât ofițerilor: ordinele „Suvorov“, „Kutuzov“ și „Aleksandr Nevski“. Această inovație a constituit unul dintre elementele campaniei în urma căreia, după scurt timp, dualitatea puterii — a comandantului și a comisarului — a trebuit să cedeze din nou locul unității de comandă.

Dar abia în toiul bătăliei de la Stalingrad uniforma ofițerilor a fost completată cu epoleți și firet de aur. În felul acesta, din cenușa și flăcările Stalingradului și-au făcut apariția ofițerii cu firet de aur, iar în fireturile acestea de aur se oglindea într-adevăr văpaia luptei de la Stalingrad. Tocmai de aceea, epoleții de aur s-au bucurat de atîta popularitate și tot de aceea au și fost acceptați de toți. Introducerea lor părea a fi o recompensă colectivă acordată întregului corp ofițeresc din Uniunea Sovietică. Firetul de aur sublinia și caracterul profesional al Armatei Roșii. Se apropia timpul în care Armata Roșie avea să-și spună cuvîntul ca cea mai mare armată națională din Europa. Era deci drept ca ofițerii ei să fie la fel de elegant îmbrăcați ca și cei englezi și americani, fără a mai vorbi de cei germani. Din punct de vedere psihologic, momentul apariției fireturilor de aur — în toiul bătăliei de la Stalingrad și nu mai devreme — a fost foarte bine ales: în timpul retragerii, uniforme elegante ar fi fost cîf se poate de nepotrivite. Cu toate acestea, procesul de „slefuire“ — atît interioară cît și exterioară — a ofițerului sovietic începuse în cursul „operației psihologice“ care a urmat după dezastrul de la Rostov.

Dat fiind că rușii nu aveau alte surse de informații decît presa și posturile de radio sovietice, știrile și materialele apărute în presă sau radiodifuzate erau de o importanță covârșitoare. Toată lumea, fără excepție, mai cu seamă în acele zile îngrijorătoare, aștepta cu înfrigurare știrile de seară. Zeci de milioane de oameni citeau cu deosebit interes articolele de propagandă. După cum am văzut, Ehrenburg, Șolohov și Aleksei Tolstoi se bucurau (se pare, chiar în această ordine) de o imensă popularitate. La fel stăteau lucrurile și cu articolele corespondenților de război, care, chiar dacă nu spuneau neapărat întregul adevăr, era un lucru știut că spuneau măcar o parte a adevărului. Rusia este poate singura țară din lume unde milioane de oameni citesc versuri, iar în timpul războiului literalmente toată lumea citea astfel de poeți ca Simonov și Surkov.

De aceea este interesant de urmărit cum se reflecta în presă greaua situație dinainte și de după căderea Rostovului.

În prima săptămână a lunii iulie, accentul se punea pe eroica luptă dusă de bărbații și femeile din Sevastopol, luptă care tocmai luase sfârșit. Apoi, când ofensiva germană a cuprins întreg sudul, tema principală a început să fie în tot mai mare măsură ura față de dușman. „Ura față de dușman“ a fost, de altfel, și titlul articolului de fond al ziarului „Pravda“ din 11 iulie. Tonul articolului era însă mai degrabă de apel decît de amenințare, cum a devenit după căderea Rostovului :

„Patria noastră trăiește zile grele. Cîinii fasciști se năpustesc cu furie asupra centrelor vitale ale țării... Vastele stepe ale Donului se întind în fața ochilor lacomi... ai tîlharilor fasciști... Scumpi tovarăși de pe front ! Patria are încredere în voi. Ea știe că în vinele voastre curge același sînge ca și în vinele eroilor de la Sevastopol... Sfînta ură față de dușman să devină principalul, unicul nostru simțămînt. În această ură se îmbină dragostea fierbinte de patrie, îngrijorarea pentru familiile noastre, pentru copiii noștri și voința neclintită de a învinge... Avem toate posibilitățile nu numai pentru a-l opri pe dușman, dar și pentru a-l învinge... Dușmanul se grăbește, căci vrea să zădărnicească deschiderea unui al doilea front în spatele său. El se năpustește înainte pentru a scăpa de acest pericol. Dar nu va scăpa ! Dîrzenia poporului sovietic a zădărnicit deja și alte planuri ale hitleriştilor...”

Rîndurile de mai sus conțineau, implicit, un avertisment ca oamenii să nu se aștepte la prea multe din partea aliaților, ci să se bazeze pe tăria Rusiei și să se salveze singuri de dușman.

Sentimentul patriotic, îmbinat cu tema urii, a atins o intensitate și mai mare în poezia lui Simonov „Ucide-l !“, publicată în „Krasnaia zvezda“ în ziua căderii orașului Lugansk.

Dacă scumpă ți-i casa în care
Zi și noapte un rus te-a vegheat,
Dacă scumpă ți-i mama ta, floare.
Ce te strînse la pieptu-i curat...
Dacă numai și gîndul te doare
Ca obrazu-i de vîrstă brăzdat
Neamțul hîd să i-l calce-n picioare...
Pe tăicuț dacă nu l-ai uitat...
Dacă vrei ca-n mormînt să nu geamă,
Ca portretul lui brav, de ostaș.

Cu medalii pe piept, prins în ramă,
Să nu-l sfarme piciorul vrăjmaș...
Dacă suferi că dascălu-ți girbov,
Cel ce slova de foc te-nvăța,
Sub privirea-ngrozită a școlii
Într-un ștreang ar putea atirna...
Pe ființa sfioasă, iubită,
Cea cu care-ți plăcea să visezi
Și-ndrăgind-o, de orice ispită
O păzeai, — dacă nu vrei s-o vezi
Într-un colț, fără nici o ieșire,
Printre nemții turbați și mișei,
Cu veșmintele smulse-n neștire,
Profanată de cițiva din ei,
Și — ea-n geamăt, în sînge și-n ură —
Acești ciini cu mirosul spurcat
Să-ți răpească, hidoși în căldură,
Tot ce tu, din iubire-ai cruțat...
Dacă neamțului, rău fără seamăn,
Vrei să nu-i dai, de armă silit,
Casa ta, pe soție sau mamă,
Tot ce Patrie noi am numit...
Atunci grabnic și fără-ndurare
Măcar unul din ei să omori!
Și de-o mie de ori de-ți apare,
Să-l ucizi de o mie de ori!

Primele reacții ale presei la căderea Rostovului au fost destul de blînde. În articolul său de fond din 28 iulie, „Pravda” înclina să explice cele întîmplate prin lipsa unui al doilea front, enumerînd cele nouă divizii de infanterie și două divizii de tancuri ale inamicului aduse în Rusia în ultimele săptămîni „din Franța și Olanda”. La 29 iulie trebuie să se fi întîmplat însă ceva în cercurile cele mai înalte ale conducerii de partid și de stat căci la 30 iulie (ziua în care Stalin a emis ordinul : „Nici un pas înapoi !”) „Pravda” a început să vorbească pe un cu totul alt ton :

„Disciplina de fier este baza oricărei armate. Fără disciplină nu poate exista o armată capabilă de luptă — scria ziarul. — Ostași sovietici ! Nici un pas înapoi ! — aceasta este chemarea patriei... Țara sovietică este mare și bogată. Dar nu există nimic mai dăunător decît să se creadă că, din moment ce teritoriul Uniunii Sovietice e atît de întins, ne-am putea retrage tot mai departe, că i-ar putea fi cedat inami-

cului blestemat fie chiar și numai un petec de pământ sovietic fără să ne încordăm toate forțele, că ar putea fi abandonat un oraș sau altul fără a-l apăra pînă la ultima picătură de sînge... Dușmanul nu este atît de puternic cum li se pare unor alarmiști speriați“.

Și mai categoric sunau următoarele cuvinte :

„Trebuie ca... ostașii sovietici să fie mai degrabă gata să moară ca eroi decît să nu-și îndeplinească datoria de ostași pe care o au față de patrie.“

În acest articol de fond, cuvintele „disciplină de fier“ reveneau de patru ori :

„În perioada războiului civil, Lenin a spus : «Cine nu ajută prin toate mijloacele și fără preget Armata Roșie, cine nu sprijină din toate puterile ordinea și disciplina în Armata Roșie, acela este un trădător»... La Congresul al VIII-lea al partidului... tovarășul Stalin a spus că ori vom făuri o adevărată armată muncitorească-țăărănească, «perfect disciplinată, și vom apăra republica, sau nu vom face acest lucru și atunci totul va fi pierdut». Acum... ordinul comandantului este o lege de fier.“

Și mai clar s-a exprimat în ziua aceea ziarul „Krasnaia zvezda“ : „Trăim vremuri în care Armata Roșie nu poate tolera lași în rîndurile sale... Lașul și trădătorul nu se pot aștepta la îndurare...“

Prin puterea ce i-a fost încredințată de stat, fiecare comandant și lucrător politic are obligația să asigure o asemenea ordine... încît însuși gîndul retragerii fără ordin să fie de neconceput... Nici un pas înapoi ! aceasta este porunca patriei“.

„Puterea“ încredințată ofițerilor și comisarilor, menționată de articol, nu era altceva decît dreptul de a-i împușca pe trădători și lași sau de a ordona executarea lor fără judecată.

În ziua de 1 august „Krasnaia zvezda“ a mai adăugat un amănunt trist (pînă atunci nedat publicității) la povestea bine cunoscută a celor 28 de ostași din divizia lui Panfilov care au pierit în bătălia de la Moscova luptînd împotriva tancurilor germane :

„Ne amintim cum cei 28... de eroi din divizia de gardă s-au răfuit cu un laș, demn de dispreț. Fără să se fi înțeles

dinainte, ei au tras cu toții în trădător și în această salvă sfintă s-a făcut auzită hotărîrea lor de a nu-și părăsi poziția, de a lupta pînă la capăt."

Ziarul mai amintea și de Sciors, erou al războiului civil. Una dintre regulile acestuia era: „Ostașul care părăsește lupta fără ordinul comandantului său va fi împușcat ca trădător“.

Există toate temeiurile să se presupună că în săptămîna ce a urmat, bazîndu-se pe aceste noi măsuri de „disciplină de fier“ luate împotriva „trădătorilor“ și „lașilor“, unii lucrători politici ai Armatei Roșii au mers prea departe. Altfel nu se poate explica articolul de fond apărut în numărul din 9 august al ziarului „Krasnaia zvezda“, în care se arăta că, la urma urmelor, trebuie făcută o deosebire între lașii incorigibili și acei oameni la care, pentru o clipă, au cedat nervii :

„Dacă ai în fața ta un dușman fățiș, un defetist, un laș, un om care seamănă panica... n-are, firește, nici un rost să cauți să-l lămurești. Față de trădătorii de patrie trebuie procedat cu mîna de fier...

Se întîmplă însă uneori să dai de oameni pe care e de ajuns să-i ajuți la timp... pentru ca ei să-și recapete stăpînirea de sine..."

A doua parte a aceluiași editorial lăsa să se întrevadă că, într-un viitor apropiat, va fi desființată funcția de comisar în forma în care exista pînă atunci :

„Greșesc profund acei tovarăși care cred că în luptă lucrătorul politic trebuie să acționeze la fel ca și comandantul. Acolo, pretind ei, n-ar fi timp să-i convingi pe oameni, acolo trebuie doar să ordoni, iar cei care, dintr-un motiv sau altul, nu execută ordinul trebuie pedepsiți pe loc. Pentru neexecutarea pe cîmpul de luptă a ordinului superiorului, militarul poartă, firește, cea mai gravă răspundere. *Dar sarcina comisarului, a lucrătorului politic constă în primul rînd în a preveni posibilitatea ivirii unor asemenea cazuri. Iar principala lor armă în această privință este tocmai agitația politică, munca bolșevică de convingere a oamenilor*“ (sublinierea noastră. — A.W.).

Astfel, acest articol cu adevărat istoric, apărut în ziarul Armatei Roșii, nu numai că a dat alarma în legătură cu introducerea unei „discipline de fier“, exagerat de severă, dar

a și relevat unele trăsături noi ale relațiilor ce existau între comandant și comisar. „Krasnaia zvezda” lăsa în mod clar să se înțeleagă că pedepsirea celor vinovați nu este principala îndatorire a comisarului și că aceasta este treaba comandantului, iar principala îndatorire a comisarului este „munca de agitație și convingere în spirit bolșevic”. O asemenea precizare constituia un indiciu clar că într-un viitor apropiat cele două funcții vor fi separate. După acest protest al ziarului „Krasnaia zvezda” împotriva împușcării fără discernământ a „lașilor”, alte asemenea articole nu au mai apărut aproape de loc în presă.

O altă temă care revenea mereu în presa sovietică era avertismentul : „Să nu te predai niciodată ! Mai bine moartea decât captivitatea fascistă”. Ziarele sovietice au reprodus, cu comentariile respective, o serie de scrisori din Germania, printre care și cea de mai jos, a unei germane, Gertrude Renn, purtând data de 2 februarie 1942 :

„La noi e foarte frig, aproape la fel de frig ca și în Rusia. În iarna asta a înghețat o mare cantitate de cartofi. Acești cartofi se dau rușilor, care îi devorează cruzi. La Falingbostell, în fiecare săptămână mor de foame sau de frig între 200 și 300 de ruși. Dar, în definitiv, altceva nici nu merită.”

Indiferent dacă scrisoarea aceasta era sau nu autentică, în lumina celor aflate — atunci sau mai târziu — despre soarta prizonierilor de război ruși din Germania, ea pare foarte plauzibilă. Cu toate acestea, soldații care izbuteau să fugă din captivitatea germană (și chiar cei care reușeau să iasă din încercuirea germană) erau de obicei priviți — mai ales în 1942 — ca „suspecți”. Situația unora dintre ei era clarificată, alții erau trimiși în „batalioane disciplinare”, dar au mai existat și unii care — după cum am aflat din materiale recent publicate — au fost trimiși în „tabere de muncă”.

Îmi amintesc de o convorbire, nu prea veselă, cu un colonel sovietic, scurt timp înainte de căderea Sevastopolului, unde multor mii de ruși le era sortit să cadă în mâinile germanilor. Colonelul spunea :

„De ce apărarea Sevastopolului se deosebește atât de mult de apărarea orașelor Tobruk sau Singapore ? Oare nu pentru că rușii îl urăsc mai mult pe dușman, în timp ce englezii au tendința de a se preda când văd că orice speranță de a rezista este pierdută ? Nu e oare tratamentul blând pe care germanii îl aplică prizonierilor de război englezi un ele-

ment al unei politici deliberate, avînd drept scop să-i împiedice pe englezi de a lupta pînă la ultimul om ?“

„Rezultă oare de aici — am întrebat eu — că dacă germanii i-ar trata mai bine pe prizonierii de război ruși Sevastopolul ar fi căzut de mult ?“ „Nu — mi-a răspuns el destul de supărat. — Soldatul rus și, cu atît mai mult, matrozul rus nici nu se gîndesc la așa ceva ; ei îl urăsc de moarte pe fiecare neamț. În plus, ei mai știu că, continuînd pînă la capăt apărarea lipsită de speranță a Sevastopolului, imobilizează importante forțe germane și în felul acesta dau ajutor restului frontului. Aici avem de-a face cu eroism, dar eroism plus ordine precise.“

Apoi am început să vorbesc despre Crucea Roșie Internațională, despre Convenția de la Geneva și așa mai departe. N-ar fi oare mai bine ca prizonierilor de război sovietici să li se asigure, de pildă, o anumită protecție din partea Crucii Roșii Internaționale, așa cum propusese Molotov ? La această întrebare, colonelul a răspuns : „Nu sînt chiar atît de sigur. Într-un fel sau altul, blestemații ăștia de nemți vor reuși să inducă în eroare Crucea Roșie Internațională, cel puțin în ce-i privește pe prizonierii noștri de război. Noi ne purtăm destul de bine cu prizonierii germani, deoarece pînă la urmă o asemenea politică va da roade, dar asta nu înseamnă că ne place să procedăm astfel. ...Sînt hrăniți mai bine decît milioane de cetățeni sovietici pașnici ; mi-e silă chiar numai cînd mă gîndesc la asta. Dar ne-am putea oare aștepta la ceva bun din încheierea unei convenții cu germanii cu privire la prizonierii de război ? Trupele noastre au cunoscut chinurile iadului și vor mai trece nu o dată prin infern înainte ca noi să terminăm acest război. Iar într-un asemenea infern — sînt gata să recunosc aceasta — gîndul că e de ajuns să te predai germanilor pentru a-ți asigura un pat moale și micul dejun, adică toate acele lucruri de care se bucură prizonierii englezi, ar putea avea repercusiuni negative asupra moralului armatei. Nu fiecare soldat de-al nostru are stofă de erou. Așa că e mai bine să moară decît să se predea... E un război îngrozitor, mai îngrozitor decît toate războaiele de pînă acum. Ne doare la gîndul că prizonierii noștri mor de foame în lagărele germane. Dar din punct de vedere politic germanii comit o greșeală colosală. Dacă ei s-ar purta bine cu prizonierii noștri, acest lucru s-ar afla curînd. Sună monstruos, dar, supunîndu-i pe prizonierii noștri la torturi și lăsîndu-i să moară de foame, nemții ne ajută.“

Interesant e că și germanii făceau cam același raționament : propaganda lor căuta să bage în cap fiecărui soldat că

pentru el a cădea în mâinile rușilor este echivalent cu o sinucidere, căci rușii ori îl vor împușca pe loc, ori îl vor lăsa să moară de moarte lentă, chinuitoare „în Siberia“. Aceasta mi-au spus-o toți prizonierii germani pe care am avut ocazia să-i văd mai târziu în stepele Donului, la Stalingrad și în timpul multor lupte de după Stalingrad, când teama de încercuire devenise pentru armata germană o adevărată obsesie și a dus chiar la unele retrageri neașteptate. Numeroși SS-iști s-au sinucis pentru a nu cădea prizonieri.

Este cazul acum să privim ceva mai departe de etapa „prestalingrădeană“ a războiului și să analizăm cu atenție stadiile procesului care a început imediat după căderea Rostovului. Măsurile luate în această perioadă pot fi împărțite în trei grupe. În primul rînd, s-a procedat la șlefuirea „interioară“ a corpului ofițeresc, care s-a realizat, pe de o parte, prin avansarea în grad și în funcție a multor ofițeri tineri care în cursul războiului dăduseră dovadă de o înaltă pregătire tehnică și, pe de altă parte, prin retrogradarea sau îndepărtarea „bătrînilor cai de luptă“. Precedentul fusese creat încă în 1941, cînd din posturile-cheie ale armatei au fost scoși oameni ca Vorosîlov și Budionnii. În al doilea rînd, a avut loc și șlefuirea „exterioară“ a ofițerului sovietic, prin introducerea unei uniforme mai frumoase, cu epoletă și fireturi de aur. În al treilea rînd, a fost dus pînă la sfîrșitul său logic procesul de delimitare precisă a atribuțiilor comandantului și comisarului, care a început la scurt timp după căderea Rostovului. În sfîrșit, la 9 octombrie a fost restabilit principiul unității de comandă.

Contrastul dintre ofițerul de tip nou și cel de tip vechi este în mod pregnant înfățișat în piesa lui Korneiciuk „Frontul“; ea merită să fie analizată, chiar și numai pentru enorma publicitate ce i s-a făcut.

Principala temă a piesei este conflictul dintre comandantul frontului, generalul Gorlov, și subordonatul lui, generalul Ogniov, care comanda una dintre armatele acestui front. Gorlov era un om agreabil, incontestabil viteaz, care se distinsese în timpul războiului civil, însă cu totul nepotrivit pentru un război modern.

Face ironii mai mult sau mai puțin binevoitoare la adresa „specialiștilor“ și declară cu mîndrie :

„...N-am mai urmat alte universități. N-am învățat să lupt în academii, ci pe cîmpul de bătaie. Nu sînt teoretician, ci un bătrîn cal de luptă“. După el, secretul succesului militar rezidă în vitejia personală. „...Ei bine, vom învinge orice vrăj-

maș — spune el —, dar nu prin legătura radio, ci prin eroism, prin bărbăție !” Este înconjurat de niște nulițăi servile și lingușitoare ; sînt oameni care nu au nici urmă din cîntea înăscută a lui Gorlov ; printre ei se numără șeful secției cercetare, redactorul ziarului frontului, un corespondent de război și șeful transmisiunilor frontului. Cu toții sînt zugrăviți în mod cît se poate de satiric.

Figura centrală a taberei opuse este Ogniov, un general tînăr, care cunoaște la perfecție metodele de ducere a războiului modern. Este sprijinit de fratele lui Gorlov, directorul unei mari uzine constructoare de avioane ; îl adoră chiar și fiul lui Gorlov. La statul-major al lui Gorlov domnește o atmosferă de totală nepăsare. Adesea sînt organizate mese zgomoase cu toasturi și discursuri lăudăroase. Ogniov este dezgustat de toate acestea, iar fratele lui Gorlov, venit în inspecție de la Moscova, este uluit de cele văzute și raportează la Moscova că fratele său nu se achită de loc de îndatoririle ce-i revin. În piesă locul central îl ocupă ciocnirea dintre cele două școli în legătură cu o operație care din cauza lui Gorlov eșuează cu totul. Situația este în cele din urmă salvată, deși cu prețul unor mari pierderi, de către Ogniov, care are o viziune mult mai clară a planurilor comandamentului german și este mult mai bun organizator.

În primul tablou are loc următoarea convorbire tipică :

Generalul Gorlov (către Udivitelnîi, șeful secției cercetare) :
Cîte tancuri sînt la gara Kolokol ?

UDIVITELNÎI : Cincizeci, tovarășe comandant.

GORLOV : Nu-s mai multe ?

UDIVITELNÎI : Poate au mai adus în ultimele cinci zile, dar nu prea cred.

GORLOV : Ogniov spune c-ar fi trei sute.

UDIVITELNÎI : Da' de unde, tovarășe comandant ! Pe întregul nostru front nu cred ca nemții să aibă cinci sute.

GORLOV (către Ogniov) : Just !

OGNIOV : Atunci pentru ce se străduiesc nemții să aducă atîta benzină la Kolokol ?

UDIVITELNÎI : Nu știu. Se vede că se pregătesc pentru viitoare ofensivă. Au depozite acolo.

OGNIOV : Cine-i comandă acum ?

UDIVITELNÎI : Nu știu. Înainte-i comanda ăsta... am uitat, are un nume greu... general-maior... în fine, un von... A fost scos. Acum nu știu ce von o mai fi.

OGNIOV : Care este în prezent puterea de foc a acestei grupări ?

UDIVITELNII : Cred că patru divizii obișnuite cu un efectiv de circa șaptezeci la sută. Precis n-aș putea spune.

OGNIOV : Drăcie ! Pe mine nu mă interesează ce crezi dumneata, ci mă interesează ce au nemții în realitate. Poți să-mi spui, da sau nu ? Răspunde !

KOLOS (*comandantul grupului de cavalerie*) : Liniștește-te, Volodia.

GORLOV : De ce zbieri așa, ce, crezi că ești la bîlci ?

OGNIOV : Întrebați-l mai bine pe el de ce minte ca la bîlci ? Ce-i asta ? „Posibil“, „Cred“, „Probabil“ ! Cum puteți da ordine bazîndu-vă pe informații care vă induc în eroare ?... Aviația nu acționează de cinci zile din cauza viscolului. Ce date mai aveți ? În timpul ăsta, cine știe ce naiba au mai putut face nemții.

Scena reprezintă condamnarea oficială de către partid a tipului de ofițer „demodat“. Piesa a fost scrisă în septembrie 1942, ca un răspuns la întrebarea chinuitoare cum se face că germanii, în al doilea an de război, continuă să cotopească vaste regiuni ale teritoriului sovietic.

În ultimul act, după victoria repurtată printr-o luptă grea, în cursul căreia, în ciuda ordinelor inițiale date de Gorlov, Ogniov izbutește să evite catastrofa, Gorlov este îndepărtat din funcție. El este dezorientat, dar începe să înțeleagă esența a ceea ce s-a întîmplat și primește înlocuirea sa fără să protesteze. În cursul luptei este ucis fiul său, unul dintre cei mai sinceri admiratori ai lui Ogniov. Gorlov nu este prezentat ca un ticălos, și oricine a văzut „Frontul“ pe scena Teatrului de Artă din Moscova nu va uita figura sa patetică, aproape cehoviană, din ultimul act, interpretată de marele Moskvîn.

Piesa trebuia însă să transmită spectatorilor un mesaj optimist. La sfîrșit dispare nu numai Gorlov, ci și întregul său anturaj ; în locul lor vin alți oameni, asemănători lui Ogniov, oameni pe care i-a promovat însuși războiul și care, în afară de cunoștințele căpătate în academiile militare, au învățat și direct din experiența războiului. Ogniov reprezintă tipul noului ofițer sovietic, și apariția piesei, în septembrie 1942, a constituit într-un anumit sens o importantă verigă de legătură între reformele introduse imediat după căderea Rostovului și consecința lor logică — întărirea rolului comandantului în Armata Roșie, „strălucirea“ exterioară ce i-a fost dată prin introducerea noilor uniforme și restabilirea principiului unității de comandă.

Restabilirea deplină a principiului unității de comandă a fost hotărâtă prin decretul Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. din 9 octombrie, care a desființat funcția de comisar militar din Armata Roșie. Făcînd aluzie la fricțiunile ce se iveau adesea în unitățile militare între comandant și comisar, în special în timpul grelelor săptămîni ale retragerii, decretul arăta că acum funcția de comisar militar în vechiul înțeles al cuvîntului nu mai este necesară. Sistemul comisarilor militari a luat ființă — arăta decretul — în perioada războiului civil și avea drept scop supravegherea comandanților, printre care se aflau și foști ofițeri ai armatei țariste, care „nu credeau... în trînicia Puterii sovietice și erau chiar străini de ea“.

În decret se spunea că după războiul civil au crescut și au fost educate, în condițiile orînduirii sovietice, numeroase cadre de comandă și că actualul război a scos la iveală „un număr foarte mare de noi comandanți talentați... Comandanții Armatei Roșii și-au dovedit devotamentul față de patria noastră, au dobîndit multă experiență, ...au crescut și s-au întărit din punct de vedere militar și politic“. În continuare, în decret se arăta :

„Pe de altă parte, comisarii militari și lucrătorii politici și-au îmbogățit cunoștințele militare... parte dintre ei au și fost numiți în funcții de comandă..., iar mulți alții pot fi trecuți în funcții de comandă fie imediat, fie după o anumită pregătire militară.

Toate aceste... împrejurări... sînt o dovadă că a dispărut cu desăvîrșire temeiul pentru menținerea funcției de comisar militar. Mai mult, menținerea în continuare a sistemului comisarilor militari ar putea constitui o frînă în calea îmbunătățirii conducerii trupelor, iar pe comisarii înșiși i-ar pune într-o situație penibilă.

A sosit deci timpul cînd a devenit necesar... să se introducă deplina unitate de comandă și comandantul să aibă întreaga răspundere pentru toate aspectele muncii în unități...”

În felul acesta, comisarii au fost transformați în „loctiiitori politici ai comandanților“ ; și ei erau ofițeri, dar aveau de obicei un grad mai mic decît comandantul. În atribuțiile lor intrau în primul rînd educarea politică a soldaților, munca de propagandă, grija pentru condițiile de trai și viața culturală a unităților etc. Cel mai important era însă faptul că nu se mai puteau amesteca în hotărîrile luate de comandant și, cu atît mai puțin, în hotărîrile cu caracter operativ.

Un alt avantaj practic al acestei reforme era — după grelele pierderi suferite de armată începînd din iunie 1941 —

și faptul că într-un timp scurt s-a obținut o sporire considerabilă a numărului cadrelor de comandă prin intrarea în rândurile lor a foștilor comisari, care în majoritate căpătaseră experiența practică a războiului.

Decretul a desființat funcția de comisar militar și de „politruc” (funcție echivalentă ca grad cu aceea de comandant al unei subunități) și a introdus „în marile unități, unități, state-majore, subunități, școli militare, în direcțiile centrale și generale ale Comisariatului poporului pentru apărare, precum și în instituțiile Armatei Roșii funcția de locțiitor politic al comandantului”.

În articolul său de fond din 11 octombrie, ziarul „Krasnaia zvezda” releva meritele incontestabile pe care numeroși comisari militari le au față de țară și armată, arătând că în multe cazuri ei au preluat îndatoririle comandanților când aceștia erau uciși sau răniți. Mulți dintre acești comisari au și fost numiți în funcții de comandă. Articolul sublinia că decretul reprezintă, de fapt, ultima etapă a unui proces care începuse încă de mult. Trecând sub tăcere tot ce se întâmplase la sfârșitul deceniului al 4-lea și după începutul războiului, articolul căuta să demonstreze că noua reformă nu reprezintă altceva decât acea reorganizare a armatei asupra căreia insistase Frunze încă la începutul deceniului al 3-lea. Despre Tuhacevski, acest adversar al „dualității puterii în armată”, articolul nu pomenea nici un cuvânt.

Recunoscând superioritatea unității de comandă, „Krasnaia zvezda” afirma însă în continuare că noua reformă nu urmărește nicidecum ca în armată să scadă nivelul educației politice și al agitației bolșevice.

„Locțiitorii politici ai comandanților au obligația... de a duce în unități munca de agitație și propagandă... trebuie să formeze neîncetat apărători dârji ai patriei, capabili de orice sacrificiu în lupta lor neînfricată împotriva hitleriștilor odioși”.

În încheiere se spunea că într-un viitor foarte apropiat Armata Roșie va avea 200 de noi comandanți de regiment și 600 de noi comandanți de batalion promovați din rândul foștilor comisari.

O dată cu această reformă a fost introdusă și noua uniformă. Ceva mai târziu, în 1943, ca o completare a noii uniforme, a fost publicat și un întreg cod de reguli de comportare pentru ofițeri. Toate acestea au contribuit, indiscutabil, la întărirea prestigiului ofițerilor nu numai în ochii subordonaților lor, ci și în ochii populației civile.

P A R T E A A C I N C E A

STALINGRAD

Stalingrad. Relatarea lui Ciuikov

În linii mari, bătălia de la Stalingrad poate fi împărțită în următoarele etape :

1) 17 iulie—4 august, când principalele lupte se mai dădeau în cotul Donului. Aici, în baza ordinului „Nici un pas înapoi !“, rușii au încercat, cel puțin, să încetinească înaintarea germanilor. În partea de nord a cotului, rușii luptau cu îndârjire pentru a menține măcar cîteva capete de pod. Se mai spera că prin încetinirea înaintării germane se va cîștiga timp pentru consolidarea lucrărilor de apărare din fața Stalingradului. Acestea fuseseră construite într-o grabă febrilă de mii de oameni, dar, după cum avea să se vadă, nu au fost prea eficiente¹. Cu toate acestea, o autoritate ca generalul Eremenko afirmă că lupta din afara cotului Donului a fost de mare importanță, deoarece a încetinit înaintarea germanilor, împiedicînd încercuirea unor mari forțe sovietice în interiorul cotului și cucerirea Stalingradului de la primul asalt.

2) 5 august—18 august. După ce forțaseră Donul în sud, la Țimleanskaia, importante forțe ale Armatei a 6-a germane, sprijinite de armata de tancuri a generalului Hoth, încercau acum să cadă în spatele rușilor, dînd lovituri în zona Stalingrad, la Kotelnikovo, Abganerovo și Plodovitoe, localități situate la sud-est de oraș. La 14 august, aproape întreaga regiune din interiorul cotului Donului (cu excepția cîtorva capete de pod deținute de ruși în nord) era ocupată de ger-

¹ Eremenko recunoaște că numai un sfert din aceste lucrări fuseseră terminate în august și, totodată, mai erau și prost executate (cf. *Eremenko*, op. cit., p. 76). În plus, aceste fortificații rudimentare nu erau ocupate de numărul necesar de oameni cu armament suficient.

mani. Germanii atacau Stalingradul nu numai din sud, ci și din vest și nord-vest.

3) 19 august—3 septembrie. În regiunea dintre Don și Volga, luptele au atins acum punctul culminant. Deși la sud-est de oraș inamicul a fost ținut în loc timp de câteva zile pe aliniamentul riurilor Aksai și Mișkova, germanii au pătruns pînă la Volga, la nord de Stalingrad, formînd acolo un ieșind lat de circa 10 km. Acest lucru s-a întîmplat la 23 august, zi marcată și printr-un raid asupra Stalingradului, la care au luat parte 600 de bombardiere. În ciuda haosului aparent creat în oraș de acest superraid aerian, în urma căruia au fost uciși 40 000 de oameni, nici autoritățile militare, nici cele civile nu și-au pierdut capul. Pentru a evita încercuirea și, totodată, pentru a-i împiedica pe germani să lovească în sud, pornind din ieșindul pe care-l aveau pe Volga, la nord de Stalingrad, rușii s-au grăbit să se retragă în oraș. Ieșindul german de la Rînok-Erzovka, la nord de Stalingrad, a fost „stabilizat”.

4) Între 4 și 13 septembrie, luptele s-au concentrat la „periferia” Stalingradului, dar, cum germanii atinseseră Volga și la sud de oraș, Armata a 62-a sovietică s-a văzut izolată de restul forțelor sovietice. La 12 septembrie, generalul Ciuikov a fost numit comandant al Armatei a 62-a.

5) Perioada 13 septembrie—18 noiembrie a fost marcată prin istorica bătălie din interiorul Stalingradului. Pe la mijlocul lunii octombrie, rușii nu mai dețineau decît trei mici capete de pod, dar germanii nu au fost în stare să-i scoată de acolo, cu toată ofensiva „finală” pornită de ei în prima jumătate a lunii noiembrie. Grosul artileriei sovietice se afla de cealaltă parte a Volgăi, fiind astfel, în ciuda mării superiorități aeriene a germanilor, relativ invulnerabil.

Apoi a început contraofensiva rușilor.

1) 19 noiembrie—11 decembrie, perioada în care rușii au izbutit să-i încercuiască complet pe germani și români la Stalingrad.

2) 12 decembrie—1 ianuarie, perioadă marcată în special de încercarea lui Hoth și Manstein de a ajunge pînă la trupele încercuite la Stalingrad, de eșecul acestei încercări, de extinderea cercului rușilor în jurul Stalingradului, precum și de totala derută a italienilor pe Don.

3) 10 ianuarie—2 februarie 1943, cînd a avut loc lichidarea definitivă a trupelor inamice din „cazanul” de la Stalingrad.

Cînd studiem prima etapă a bătăliei de la Stalingrad, etapa în care trupele sovietice erau în apărare, materialul

cel mai important de care dispunem pentru aprecierea atât a aspectelor pur militare ale bătăliei cât și a moralului trupeilor sovietice îl constituie cartea „Nacealo puti“ a generalului (azi mareșal) V. I. Ciuikov, care în tot timpul cât a durat asediul Stalingradului a fost comandantul Armatei a 62-a. Publicată în 1959, cartea lui Ciuikov a fost pe vremea aceea cea mai bună descriere a acestei bătălii complexe. Este și una dintre cele mai sincere cărți scrise de vreunul dintre generali sovietici.

Ciuikov, care pînă la începutul anului 1942 fusese atașat militar în China, a fost trimis pe Frontul Stalingrad la începutul lunii iulie, cînd germanii înaintau în regiunea Donului. Descriind retragerea spre Stalingrad, el zugrăvește un tablou foarte sincer al moralului scăzut pe care-l aveau atât soldații cât și ofițerii, inclusiv ofițerii superiori.

„La stația de cale ferată Frolovo am dat de statul-major al Armatei a 21-a... Statul-major... se afla pe roți : mijloacele de transmisiuni, mobilierul statului-major, inclusiv garnitura de dormit a comandantului de armată Gordov — totul se afla în mișcare, pe mașini și autocamioane. Această mobilitate mi-a dispăcut. În toate se simțeau aici instabilitatea frontului și lipsa de îndrîjire în luptă. Îți făcea impresia că cineva fugărește statul-major, iar pentru a scăpa de urmărire toți, în frunte cu comandantul armatei, erau în orice clipă gata să se pună în mișcare.“

Cîteva zile mai tîrziu, călătorind spre vest, în direcția Donului, a avut din nou ocazia să observe fapte care dovedeau moralul foarte scăzut al trupelor.

„Am văzut cum mergeau oamenii de la vest spre est prin stepa aridă din regiunea Stalingradului ; își consumau ultimele rezerve de alimente, gîfîind de căldură și zăpușeală. Cînd îi întrebai «Unde vă duceți?...», dădeau răspunsuri lipsite de sens — toți spuneau că trebuie să caute neapărat pe cineva care se află dincolo de Volga sau în raionul Saratov.“

Nici moralul unora dintre generali nu era mai bun. Generalul Gordov, comandantul Armatei a 21-a, a fost numit comandant al Armatei a 64-a, iar Ciuikov — adjunct al lui. S-au întîlnit pentru prima oară în seara zilei de 19 iulie, la statul-major al Armatei a 64-a.

„Era un general care începuse să încărunțească, cu ochii cenușii oboșiți, ce păreau că nu văd nimic și în a căror pri-

vire rece se putea citi : «Nu-mi vorbi despre situație ; știu totul, dar nu pot face nimic, căci așa mi-a fost soarta».”

Sub influența stării sale de spirit defetiste, Gordov dăduse ordin ca numai o parte din armata sa să mențină pozițiile din cotul Donului, iar rezervele să fie lăsate pe malul de est al fluviului. Ciuikov a fost împotriva acestei hotărâri, dar — observă el — generalului Gordov „nu-i plăcea să asculte propunerile subordonaților săi”.

Cu toate acestea, n-au trecut decît cîteva zile, și Gordov a fost chemat la Moscova, unde a fost numit într-un post și mai important — acela de comandant al Frontului Stalin-grad. Ciuikov a rămas comandant ad-interim al Armatei a 64-a. La 25 iulie, trupele de sub comanda sa au luat contact cu germanii la Nijne-Cirskaia, în colțul de sud-est al cotului Donului. După ce descrie cele două zile de lupte înverșunate, în cursul cărora au fost distruse numeroase tancuri germane, iar trupele germane au suferit, de asemenea, mari pierderi de pe urma focului „Katiușelor”, Ciuikov relatează în continuare cum germanii au izbutit totuși să rupă pozițiile de apărare ale rușilor din cotul Donului. El arată că trupele sale nu mai aveau tancuri și că a trimis cîteva batalioane de infanterie marină pentru a astupa breșa.

„Se părea că vom izbuti totuși să-l oprim pe inamic și să astupăm breșa, dar în rîndul trupelor s-a răspîndit panica. Ea luase naștere nu pe front, ci în unitățile din spatele frontului. Batalioanele medico-sanitare, parcurile de artilerie și coloanele de transport, toate aflate pe malul drept al Donului, aflaseră de la cineva că tancurile germane s-ar găsi la numai 2—3 km. În acel moment, vestea... a fost suficientă pentru ca formațiunile de spate să se repeadă în dezordine spre punctele de trecere peste fluviu. Prin canale necunoscute mie, panica s-a transmis și la trupele... de pe front.

Pentru a opri această masă de oameni și vehicule care se îmbulzeau spre Don, am trimis la punctul de trecere cîțiva ofițeri de stat-major care se aflau lîngă mine, precum și pe comandantul artileriei, generalul-maior Brout. Totul a fost însă în zadar și, de altfel, tardiv : aviația inamică observase marea aglomerare de oameni și mașini la punctul de trecere și a început s-o bombardeze.

În timpul acestui bombardament au fost uciși generalul Brout... și alți cîțiva ofițeri din statul-major al armatei.”

Spre seară germanii au distrus podul, dar în cotul Donului mai rămăseseră o divizie de infanterie și alte cîteva

unități cu efective mici. Ceea ce a urmat a fost un exemplu tipic pentru lipsa de coordonare a acțiunilor comandamentului sovietic. În absența lui Ciuikov, șeful statului-major al Armatei a 64-a a dat trupelor ordinul de a se retrage dincolo de Don. La înapoierea sa la statul-major, Ciuikov s-a îngrozit și a anulat imediat ordinul, care putea provoca o nouă panică și fugă în dezordine, cu atât mai mult cu cât în acea regiune nu existau puncte de trecere. Trupele s-au instalat în tranșee în cotul Donului și, după trei zile de lupte înverșunate, au reușit să lichideze breșa.

Generalii din lumea întreagă au întotdeauna pe câte cineva cu care să se răfuiască, și în această privință Ciuikov nu constituie o excepție. De-a lungul întregii sale cariere, el compară trupele bune cu cele proaste, pe comandanții buni cu cei incapabili. Așa, de pildă, când, în toiul luptelor din cotul Donului, a aflat că generalul Kolpakci fusese scos de la comanda Armatei a 62-a și înlocuit cu generalul-locotenent Lopatin, nu s-a bucurat cîtuși de puțin:

„Generalul Lopatin, fost cavalerist, a comandat în ultimul timp o armată care, în timpul retragerii spre Don, se răspîndise în așa măsură prin stepă încît cu greu a putut fi adunată la loc... Corpulent, blond, în aparență foarte calm, generalul Lopatin ne-a primit la punctul său de comandă cu o masă foarte bună și a declarat că Armata a 62-a nu poate executa directiva șefului statului-major al frontului, deoarece... n-au fost aduse muniții... După cum mi-am dat seama, nu avea de loc siguranță de sine... Se îndoia dacă la flancul drept al armatei unitățile sale pe jumătate încercuite vor putea rezista.“

Sub neîntreruptele bombardamente aeriene, Ciuikov și-a petrecut restul zilei străbătînd în lung și în lat stepele Donului în căutarea „diviziilor pierdute“ ale lui Lopatin. Între timp generalul Șumilov a fost numit comandant al Armatei a 64-a, iar Ciuikov a primit ordinul de a se prezenta la Gordov la Stalingrad pentru a primi noi dispozițiuni. La 1 august a intrat în cabinetul lui Gordov. Acesta, numai cu cîteva zile în urmă atât de deprimat, era acum parcă cu totul alt om.

„Gordov era bine dispus și făcea chiar glume. Într-o convorbire cu Hriukin a arătat atîta încredere în sine, încît dădea impresia că acu-acu îi va zdrobi... pe fasciști.

— Inamicul s-a împotomolit în pozițiile noastre de apărare — a arătat el —, și acum, dintr-o singură lovitură,

poate fi nimicit. Amintindu-mi cum căutasem zadarnic în stepă niște divizii care parcă intraseră în pământ, am ajuns la concluzia că, de fapt, comandantul Frontului Stalingrad nu cunoaște situația de pe front. El lua dorințele drept realitate și nu știa că din raionul Țimleanskaia se apropie de Stalingrad, prin Kotelnikovo, un nou pericol: germanii pregăteau o lovitură puternică.

Generalul Gordov nu a ascultat raportul meu și m-a întrerupt cînd am încercat să-i expun situația de pe front.

— Cunosce tot atît de bine ca și dumneavoastră cum stau lucrurile pe front — mi-a spus el“.

Plin de presimțiri rele, Ciuikov s-a întors pe front, dar nu a mai putut trece Donul: în acel moment, practic întreaga regiune din cotul Donului era ocupată de germani.

Vorbînd despre lipsa de legătură dintre unitățile sovietice care luptau în cotul Donului, Ciuikov dă următorul exemplu: Divizia a 33-a de gardă din Armata a 62-a i-a oprit pe germani timp de cîteva zile într-un sector îngust al frontului. Ea a luptat aproape pînă la ultimul om și a izbutit să distrugă sau să scoată din luptă nu mai puțin de 50 de tancuri germane. În timpul acesta diviziile învecinate nu făceau absolut nimic, „așteptînd să se întîmple ceva“. Foarte curînd au fost atacate de puternice forțe germane, care le-au străpuns pozițiile. Și astfel eroica apărare a Diviziei a 33-a de gardă a fost de fapt zadarnică.

Dar pînă la 26 iulie generalul Lopatin continua să trimită la statul-major rapoarte optimiste despre importante forțe germane care s-ar afla pe punctul de a fi încercuite. „Era — comentează Ciuikov — ca în povestea cu omul care striga că a prins un urs. «Bine, adu-l încoace», «Nu pot, că nu-mi dă ursul drumul!»“

Retrăgîndu-se dincolo de Don, Armata a 62-a a suferit mari pierderi și avea nevoie de puternice întăriri.

Înapoiindu-se pe front în ziua de 2 august, Ciuikov s-a convins că situația se înrăutățise mult. Puternice forțe germane, după ce pătrunseseră pe la unul din flancuri în spatele forțelor principale ale trupelor sovietice, au forțat Donul în raionul Țimleanskaia și, după ce au ocupat Kotelnikovo, au început să înainteze într-un larg semicerc spre Stalingrad de la nord, trecînd prin Plodovitoe și gara Tinguta, situate în stepa calmucă. În multe locuri, împotriva trupelor sovietice au fost aruncate puternice mari unități de aviație și de tancuri. Așa, de pildă, două zile mai tîrziu, un tren militar care adusese în stația Kotelnikovo trupe proaspete din Siberia a fost atacat de avioane și tancuri germane.

Pierderile au fost atât de îngrozitoare încît colonelul care comanda aceste trupe, ce se retrăgeau acum în dezordine spre Stalingrad, a fost găsit într-o stare de totală depresiune nervoasă.

„Îmi amintesc — scrie Ciuikov — fața lui palidă și vocea lui tremurîndă. Era într-o stare foarte proastă... «Tovarășe general — mi-a spus el —, sînt ofițer sovietic și nu pot supraviețui pieirii unei mari părți a diviziei mele. Mi-e greu să-i adun pe supraviețuitori, care sînt complet demoralizați. De aceea nu mai pot continua să comand divizia».

Nu-l puteam părăsi fără să fac ceva pentru el... Cîteva ore mai tîrziu, cînd colonelul Voskoboinikov își revenise, i-am chemat la mine pe el, pe șeful statului-major și pe șeful secției politice a diviziei. Le-am dat ordin să ia contact cu trupele împrăștiate între Jutovo și Abganerovo și să ocupe poziții de apărare puternice pe malul de nord al râului Aksai.“

În ciuda grelelor pierderi suferite, comandamentul sovietic a izbutit să organizeze un aliniament de apărare de-a lungul râului Aksai. La 6 august, trupele sovietice au dat inamicului cîteva contralovituri încununate de succes.

„În urma luptei din 6 august, inamicul a suferit pierderi grele... Am capturat opt tunuri și un mare număr de puști și mitraliere — relatează Ciuikov. — M-am convins că trupele pe care le adunasem în timpul retragerii nu-și pierduseră spiritul combativ și luptau bine; porneau curajos la atac și întîmpinau fără panică și cu fermitate orice încercare a inamicului de a restabili situația. Iar asta era cel mai important.“

Nici la est, la Abganerovo și Tinguta, unde fusese transferată Armata a 64-a, germanii nu au reușit să rupă frontul. În aceeași zi, Ciuikov a aflat cu bucurie că Gordov fusese înlocuit cu Eremenko în funcția de comandant al Frontului Stalingrad (ulterior însă, relațiile dintre Ciuikov și Eremenko s-au înrăutățit în oarecare măsură).

Înaintarea germanilor dinspre sud și sud-vest spre Stalingrad a încetinit, dar trupele sovietice mai aveau să întîmpine alte greutăți. Un mare depozit de muniții situat la sud de Stalingrad fusese distrus de bombardierele germane, și după puțin timp trupele sovietice au început să ducă o lipsă acută de muniții. Cu toate acestea, ele au reușit să-și mențină mai bine de o săptămînă pozițiile de la râul Aksai. Cum germanii erau gata să pătrundă adînc în spatele tuturor

acestor trupe pe la est, ele au primit ordin să se retragă spre nord, pînă la următorul aliniament natural de apărare — riul Mișkova, situat la circa 60 km sud de Stalingrad. În timpul acestor lupte dintre Don și Volga, practic din suburbiile Stalingradului, trupele sovietice, în ciuda înfrîngerilor suferite la cotul Donului, au început să lupte cum rareori mai luptaseră vreodată. Ciuikov citează numeroase exemple de acte de eroism, ca acelea ale multor soldați care, rezistînd cu desperare inamicului, își legau de centură grenade și se aruncau sub tancurile germane. Trupele proaspete, abia de scurt timp incluse în Armatele a 62-a și a 64-a, „căpătau experiență, se căleau și se maturizau“. Planul german de a ajunge la Volga și totodată de a încercui atît Armata a 62-a cît și Armata a 64-a eșuase. Acestor două armate le era dat să ducă principala greutate a luptelor pentru Stalingrad.

Hitler dăduse ordin ca Stalingradul să fie ocupat la 25 august. În ziua de 23 august, zi cu adevărat tragică, germanii au reușit să atingă Volga la nord de Stalingrad pe o distanță de 8 km. În aceeași zi, 600 de avioane au efectuat asupra orașului un raid, în urma căruia au pierit circa 40 000 de locuitori.

„Imensul oraș, care se întindea pe o distanță de 50 km de-a lungul Volgăi, era cuprins de flăcări. Totul în jur ardea, se prăbușea. Jalea și moartea au pătruns în mii de familii din Stalingrad.“

Multe mii de locuitori au fugit pe celălalt mal al Volgăi. Dar Ciuikov subliniază că atît autoritățile militare cît și cele civile erau ferm hotărîte să apere Stalingradul cu orice preț. La nord de oraș, germanii nu au putut lărgi breșa, iar în sud Armata a 64-a continua să opună rezistență încercărilor lor de a răzbate spre Volga.

Dar în zilele următoare presiunea trupelor germane continuă să se intensifice.

„Dînd lupte grele, trupele Armatelor a 62-a și a 64-a se retrăgeau pe ultimele lor poziții, cele din Stalingrad.

Drumurile erau tixite de refugiați ; colhoznicii și muncitorii din sovhozuri plecau cu întreaga lor familie și cu întreaga lor gospodărie. Se îndreptau spre punctele de trecere peste Volga, ducînd cu ei vitele și inventarul agricol...“

În ciuda rezistenței înverșunate opuse de Armata Roșie, în ultima săptămînă a lunii august și în primele zece zile

ale lunii septembrie, germanii înaintau spre Stalingrad din toate direcțiile. Dispuneau de o mare superioritate în armament, și în special în avioane. La 10 septembrie au atins Volga la sud de Stalingrad, lângă mica localitate Kuporosnoe, izolînd astfel Armata a 62-a de Armata a 64-a. În felul acesta, Armata a 62-a a fost prinsă în „potcoava” germană, de formă neregulată, a cărei extremitate nordică atingea Volga la Rînok, iar cea sudică la Kuporosnoe, situat la circa 30 km în aval. În acea perioadă, aviația germană efectua pînă la 3 000 de misiuni pe zi, în timp ce aviația sovietică — ceva mai mult de 300. Comandamentul sovietic nu dispunea nici de un număr cît de cît însemnat de tancuri.

„Inamicul continua să-și mențină superioritatea aeriană. Acest fapt îi deprima pe soldații noștri mai mult decît orice, și noi căutam febril vreo posibilitate de a-l lipsi pe inamic de acest atu... Parte din artileria noastră antiaeriană fusese distrusă de inamic, iar restul se retrăsese pe malul stîng al Volgăi, de unde putea acoperi fluviul și o fîșie îngustă de-a lungul malului drept. De aceea, din zori și pînă-n seară, avioanele fasciste se roteau deasupra orașului... și a Volgăi.”

La 10 septembrie, moralul trupelor sovietice mai era încă foarte scăzut.

„Pierderile suferite, retragerile, lipsa de muniții și alimente, dificultățile în legătură cu completarea efectivelor și a armamentului — toate acestea au avut un efect negativ asupra moralului trupelor. Mulți n-aveau altă dorință decît să treacă Volga, să scape din infernul de la Stalingrad... La 14 septembrie l-am întîlnit pe fostul comandant al Armatei a 62-a, Lopatin. Am fost izbit de starea sa de desperare, de părerea sa că era imposibil și absurd să se lupte pentru Stalingrad. ...În mod cît se poate de politicoș i-am sugerat să se prezinte la consiliul militar [de cealaltă parte a Volgăi] — cu alte cuvinte, să plece din Stalingrad. Această stare de spirit a fostului comandant al armatei era contagioasă... Trei dintre ajutoarele mele, oameni care răspundeau de tancuri, artilerie și de unitățile de geniu, au pretins că sînt bolnavi și s-au grăbit să treacă Volga... Toate acestea începeau să aibă efecte negative asupra trupelor...”

Consiliul militar și secția politică a Armatei a 62-a au dus muncă de propagandă în rîndul trupelor pentru a le ridica moralul. Cam în același timp, consiliul militar al Frontului Stalingrad a dat vestitul său ordin: „Inamicul trebuie zdro-

bit la Stalingrad!“ Acest ordin a avut un efect electrizant asupra tuturor ofițerilor, soldaților și lucrătorilor politici ai Armatei a 62-a.

„Potcoava“ germană varia ca adâncime în diferitele ei puncte. Dacă facem abstracție de ieșindul din nord, din raionul Orlovka, a cărui extremitate vestică se afla la circa 18 km de Volga, restul fișiei de apărare a Armatei a 62-a avea la 13 septembrie — adică înainte de prima mare ofensivă germană asupra Stalingradului propriu-zis — o adâncime de circa 8 km. Principalele puncte de reper ale acestei fișii erau, de la nord la sud: Rînok (la nord de această localitate, germanii atinseseră Volga în ziua de 23 august), cartierul Spartakovka, apoi cartierul uzinei de tractoare din Stalingrad și uzina însăși, situată mai aproape de Volga; apoi cartierul uzinei „Barrikadî“ și uzina însăși, situată mai la est, tot pe malul Volgăi; la sud, de asemenea pe malul fluviului, se afla uzina „Krasnîi Okteabr“, iar ceva mai la sud-vest — cartierul muncitoresc al acestei uzine, apoi și mai spre sud se afla vestita colină a lui Mamai, punctul cel mai înalt din raionul Stalingrad, pentru care s-au dat lupte înverșunate timp de câteva luni. De fapt, colina lui Mamai marca hotarul dintre partea de nord, industrială, a Stalingradului și partea de sud a orașului, unde se aflau cartierele comerciale, administrative și de locuințe. Tot aici se aflau cele două gări, Casa Armatei Roșii, magazinul universal, precum și alte clădiri, devenite celebre în etapele următoare ale bătăliei.

La 12 septembrie, două zile după ce Armata a 62-a fusese izolată de restul trupelor sovietice, Ciuikov a fost numit comandant al acestei armate. Șeful de stat-major al armatei era generalul Krîlov, care se distinsese în luptele de la Odesa și Sevastopol.

Marea ofensivă germană a început în ziua de 13 septembrie. Principalul obiectiv al inamicului era ocuparea colinei lui Mamai și a centrului Stalingradului, pentru a-și croi în felul acesta drum spre Volga. La început punctul de comandă al lui Ciuikov se afla chiar în vârful colinei lui Mamai. Dar, scrie el, „permanentele întreruperi ale legăturilor, ca urmare a tirului artileriei inamice, au făcut imposibilă conducerea trupelor... (și) au fost cauza care m-a determinat să mut punctul de comandă al armatei în vîlceaua râului Tărița...”

Era un adăpost mare, încăpător și bine protejat, situat în

apropiere de Volga, între cele două stații de cale ferată. Înaintea se afla aici statul-major al Frontului Stalingrad.

Ciuikov povestește cum, după primele succese pe care le obținuseră în ziua de 13 septembrie, germanii, plini de încredere în sine, continuau ofensiva cu scopul de a ocupa partea centrală a Stalingradului.

„La început, contraatacul nostru a avut oarecare succes, dar o dată cu venirea zilei inamicul a aruncat în luptă numeroase avioane; în grupuri de câte 50—60, avioanele germane bombardau și mitraliau neîntrerupt dispozitivele de luptă ale unităților noastre care contraatacau... Contraatacul a eșuat. La ora 12, inamicul a aruncat în luptă mari mase de infanterie și tancuri... Lovitura era îndreptată spre Gara Centrală.

Lovitura a fost extraordinar de puternică. În ciuda grelelor pierderi suferite, ciotopitorii înaintau fără a ține seama de piedicile ce le stăteau în cale. Coloanele de infanterie motorizată și tancurile pătrundeau în oraș. După cât se pare, hitleriștii erau convinși că soarta orașului era pecetluită și fiecare dintre ei încerca să ajungă cât mai repede la Volga... Ostașii noștri — lunetiști, pușcași antitanc, artileriști — stăteau ascunși în case, pivnițe, lucrări de apărare din lemn și pământ... și vedeau cum hitleriștii beți săreau din mașini, cântau din muzicuțe, zbierau ca turbații și dansau pe trotuare“.

Sute de soldați germani au fost uciși, dar mereu noi unități inamice se revărsau asupra centrului Stalingradului. Lupta se dădea la 800 m de punctul de comandă al Armatei a 62-a. Pentru a-i împiedica pe germani să ajungă la Volga și la statul-major al armatei, în noaptea aceea Ciuikov a aruncat în luptă și mica sa rezervă, alcătuită din 19 tancuri.

În această noapte critică — 14 spre 15 septembrie — a început să treacă Volga vestita divizie a lui Rodimțev, cu un efectiv de 10 000 de oameni. Cu excepția tunurilor antitanc, artileria diviziei urma să rămână pe malul stîng. Două regimente de infanterie ale diviziei lui Rodimțev au primit ordinul să „curețe centrul orașului“, iar un al treilea regiment trebuia să ocupe colina lui Mamai și să se consolideze acolo în lucrări de apărare.

În tot cursul zilei de 15 septembrie, luptele au fost extrem de violente. Gara Centrală a trecut de câteva ori dintr-o mină într-alta, iar spre sfîrșitul zilei „era greu de spus în a cui mină se află colina lui Mamai“. Dar în dimineața zilei de 16 septembrie ostașii sovietici au reocupat colina lui

Mamai, și luptele pentru ea au continuat aproape fără întrerupere pînă la sfîrșitul lunii ianuarie.

În toiul acestor lupte, trupele Frontului Stalingrad au încercat să rupă dinspre nord pozițiile germane de la Rînok. Ciuikov povestește cu oarecare ironie cum a eșuat această ofensivă, condusă de Eremenko și de locțiitorul acestuia, Gordov. La 18 septembrie, timp de cîteva ore, pe cerul Stalingradului nu au apărut avioane germane, ele fiind trimise împotriva trupelor lui Eremenko, care încercau să rupă frontul. Dar nu a trecut mult, și aviația germană și-a făcut din nou apariția deasupra Stalingradului.

În cursul acestei zile, luptele s-au desfășurat în special pe colina lui Mamai și în cartierul Gării Centrale. Virful colinei lui Mamai a fost din nou cucerit de „rămășițele diviziei lui Sologub” și de regimentul lui Elin, care în această zi au înaintat 100—150 m. În ce privește Gara Centrală, ea a fost ocupată de germani în seara de 18 septembrie, după cinci zile de lupte sîngeroase, care adesea s-au transformat în lupte corp la corp.

„Nu ne mai rămăsese nimic cu ce să contraatacăm gara : Divizia a 13-a, de sub comanda generalului Rodimțev, era sleită de puteri. Ea a intrat în luptă imediat după ce trecuse Volga și a trebuit să țină piept loviturii principale a forțelor germane fasciste... Ei [soldații din unitățile de gardă ale lui Rodimțev] au trebuit, ce-i drept, să abandoneze cîteva cvartale din Stalingrad. Dar nici aceasta nu însemna o repliere sau retragere. Nimeni nu se mai putea retrage. Ostașii au rezistat, luptînd pînă la ultimul om. S-au retras doar cei grav răniți, tîrîndu-se unul cîte unul. Din relatările răniților reiese că, după ce au cucerit gara, cotropitorii fasciști continuau să sufere pierderi grele. Izolați de grosul diviziei, soldații din unitățile de gardă s-au instalat, cîte unul sau în grupuri de doi-trei în clădirile din jurul gării și sub vagoane, de unde continuau să îndeplinească misiunea ce le fusese încredințată : să-i nimicească pe fasciști și ziua, și noaptea...”

Nu există dubiu — și Ciuikov însuși recunoaște — că soldații din divizia lui Rodimțev au fost cei care au salvat Stalingradul în a doua jumătate a lunii septembrie. Ciuikov recunoaște însă aceasta cu destul de puțină plăcere, deoarece în lunile ce au urmat s-a vorbit în presa sovietică (și deci în întreaga lume) mult mai mult despre divizia lui Rodimțev decît despre oricare altă mare unitate. Dar această divizie suferise pierderi atît de grele încît după luna septem-

brie nu a mai avut decît un rol neînsemnat în luptele pentru Stalingrad și ocupa un sector relativ calm al frontului.

Armata a 62-a, care se afla în Stalingrad, trebuia să fie aprovizionată de pe celălalt mal al Volgăi. Fluviul, care are la Stalingrad o lățime de peste un kilometru și jumătate, era supus în timpul zilei unui bombardament aerian neîncetat, iar noaptea unui tir continuu al artileriei și al aruncătoarelor de mine.

„Subunitățile care în timpul nopții reușeau să treacă pe malul drept trebuiau imediat, chiar în aceeași noapte, re-partizate și instalate pe poziții, iar proviziile și munițiile trebuiau distribuite trupelor, căci altfel ar fi fost distruse de bombardamentele aeriene. Nu dispuneam de cai sau de mașini... De aceea, tot ce se aducea de pe celălalt mal al Volgăi era cărat pe pozițiile de tragere pe umerii soldaților, ai acelorăși soldați care în timpul zilei respingeau atacurile furibunde ale inamicului, iar noaptea — fără să doarmă și fără să se odihnească — trebuiau să care muniții, alimente și materiale de geniu. Acest lucru îi istovea pe apărătorii orașului și, firește, slăbea capacitatea de luptă a unităților. Dar această situație a durat nu o zi sau o săptămînă, ci tot timpul cît au durat și luptele pentru Stalingrad.“

Un alt factor deosebit de important care a influențat mersul luptelor pentru Stalingrad (și despre care Ciuikov caută să vorbească cît mai puțin posibil) a fost faptul că, practic, întreaga artilerie și toate aruncătoarele de mine „Katiușa“ etc., care reprezentau o forță formidabilă, se aflau pe celălalt mal al Volgăi. Viktor Nekrasov, viitorul scriitor, pe atunci locotenent în divizia lui Batiuk, care tot timpul cît s-au dat luptele pentru Stalingrad s-a aflat în sectorul colinei lui Mamai, mi-a spus : „Mai ales spre sfîrșitul lunii octombrie, cînd nu mai aveam pe malul drept al fluviului decît cîteva mici capete de pod, dispuneam de foarte puține trupe, poate să fi fost în total vreo 20 000 de oameni². În același timp, celălalt mal al Volgăi era un adevărat furnicar. Acolo erau concentrate toate serviciile de aprovizionare, artileria, aviația etc. Acestea le-au făcut germanilor viața un adevărat infern.“

Același lucru îl subliniază și Konstantin Simonov în ro-

² Stînd de vorbă în 1945 cu generalul N. A. Talenski și discutînd despre Stalingrad, acesta mi-a indicat o cifră mai mare — circa 40 000. A îngrămădi în aceste capete de pod mai mulți oameni era practic imposibil, mi-a spus el.

manul său „Nimeni nu se naște soldat“, iar cele spuse de el constituie un corectiv esențial la relatarea lui Ciuikov :

„Firește, nu ne-am fi putut menține la Stalingrad dacă artileria și «Katiușele» nu ne-ar fi sprijinit tot timpul de pe celălalt mal... Mi-e greu să exprim în cuvinte dragostea pe care soldații din Stalingrad o resimțeau pentru ele... Ele deveneau acum tot mai numeroase, iar noi simțeam acest lucru. Dar nici atunci nu-mi imaginam că noi am putea avea atita artilerie cită trăgea acum în germani pe deasupra capului meu“³.

Cu toate acestea însă, pentru soldații sovietici care se aflau în perimetrul capetelor de pod, Stalingradul continua să fie un infern. Despre întăririle ce se aduceau de pe celălalt mal, Nekrasov mi-a spus :

„Acele întăriri erau uneori de-a dreptul jalnice. Fluviul reușeau să-l treacă — cu multă greutate —, să zicem, douăzeci de noi soldați. Erau fie oameni în vîrstă de 50—55 de ani, fie tineri de 18—19 ani. Stăteau pe mal tremurînd de frig și de frică. Li se dădea îmbrăcăminte călduroasă și erau trimiși în prima linie. Pînă cînd ajungeau acolo, obuzele germane izbuteau să răpună cinci sau zece din douăzeci cîți erau. Deasupra Volgăi și a pozițiilor noastre planau în permanență rachete luminoase germane, așa încît niciodată nu era complet întuneric. De necrezut era însă faptul că acești noi recruți, odată ajunși în prima linie, se transformau foarte repede în soldați căliți, adevărați combatanți.“

În cartea sa, Ciuikov vorbește despre cîteva „zile critice“ la Stalingrad — între 12 septembrie, data cînd a preluat comanda Armatei a 62-a, și mijlocul lunii noiembrie, cînd a eșuat ultima ofensivă germană. În realitate, toate zilele au fost „critice“, numai că unele erau și mai critice decît celelalte. Așa, de pildă, 21 și 22 septembrie — la o săptămînă după intrarea în luptă a diviziei lui Rodimțev — au fost zile deosebit de „critice“. Tocmai atunci germanii au ocupat o mare parte a cartierului comercial din Stalingrad și au făiat în două Armata a 62-a, croindu-și drum spre Cheiul central al Volgăi.

Unul dintre cele mai impresionante episoade relatate de Ciuikov, episod care ilustrează dîrzenia ostașilor sovietici, este povestea Batalionului 1 din regimentul comandat de

³ „Znamea“ nr. 11 din 1963, p. 7.

Elin. Timp de câteva zile, acest batalion dăduse lupte pentru gară; când germanii au ocupat gara, soldații sovietici rămași în viață s-au consolidat într-o clădire de piatră situată în apropiere. În cele din urmă, șase supraviețuitori — toți răniți — s-au apropiat de Volga, dar numai după ce li se terminaseră munițiile. Aici și-au construit o plută, cu care s-au lăsat duși de curent în josul fluviului. Au fost salvați de niște servanți ai unui tun antiaerian și trimiși la batalionul medico-sanitar. De trei zile nu mai mâncaseră nimic. Pe tovarășii lor morți și grav răniți i-au lăsat în acest ultim punct de sprijin, pe care l-au apărât în centrul Stalingradului, acum ocupat de germani.

Pierderea Cheiului central a impus reorganizarea transporturilor peste Volga. În ciuda unor pierderi grele, Flotila fluvială de pe Volga continua să acționeze la nord și la sud de Cheiul central. În plus, a mai fost întins, ceva mai spre nord, un pod pentru infanterie pe niște butoaie de fier goale⁴.

Pentru a întări divizia lui Rodimțev, care se topea văzînd cu ochii, au mai fost trimise la Stalingrad la sfîrșitul lunii septembrie alte câteva divizii vestite⁵, printre care divizia lui Batiuk (alcătuită mai ales din siberieni) și divizia lui Gorișnii. Rodimțev a primit ca întăriri 2 000 de oameni. În luptele de la Stalingrad, ambele părți au suferit pierderi uriașe. Dar faptul că germanii izbutiseră în zona Cheiului central să ajungă pînă la Volga nu a constituit pentru ei decît un succes parțial, deoarece încercarea de a cădea în spatele rușilor care se aflau la nord de ei, de-a lungul fluviului, a eșuat complet. Aici germanii s-au lovit de rezistența îndîrjită a diviziilor comandate de Rodimțev, Batiuk și Gorișnii, a brigăzii lui Batrakov și a altor unități. Germanii au pierdut cu această ocazie zeci de tancuri și mii de soldați.

Pînă la 24 septembrie, germanii au ocupat aproape întregul centru al Stalingradului și-și îndreptau acum lovitura principală asupra cartierului industrial din nordul orașului.

⁴ Harta oficială (cf. I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 440) arată că la sud de Cheiul central rușii continuau să dețină la 26 septembrie în centrul Stalingradului un mic cap de pod de circa 900 m lățime și câteva sute de metri adîncime. Mai tîrziu acest cap de pod a fost abandonat, dar nu se știe precis cînd anume.

⁵ Cînd e vorba despre bătălia de la Stalingrad, cuvîntul „divizie” poate uneori să inducă în eroare, deoarece multe dintre aceste „divizii” nu numărau decît 2 000 pînă la 3 000 de oameni, iar adesea și mai puțin.

Un observator german — generalul Hans Dörr — descrie în felul următor acțiunile de luptă din cartierul de nord al Stalingradului.

„Această perioadă a luptelor... poate fi calificată drept război de poziție sau «de cetate». Trecuse definitiv timpul operațiilor de mare amploare... Războiul s-a deplasat pe înălțimile din apropierea Volgăi, brăzdate de râpe... în cartierul industrial al Stalingradului, situat pe un teren accidentat, unde se aflau numeroase clădiri din fier, beton și piatră. Ca măsură de lungime, kilometrul a fost acum înlocuit cu metrul... Pentru fiecare casă, atelier, castel de apă, terasament de cale ferată, zid, pivniță și chiar pentru fiecare morman de ruine se dădea o luptă înverșunată, care nu-și avea egal în ce privește uriașul consum de muniții în perioada primului război mondial. Distanța dintre trupele noastre și cele ale inamicului era extrem de mică. Cu toată activitatea intensă a aviației și artileriei noastre, nu era posibil să lărgim sectorul acestei «lupte strânse». Rușii erau superiori germanilor în materie de mascare și aveau mai multă experiență în luptele de baricadă ce se dădeau pentru fiecare casă în parte; liniile lor de apărare erau foarte puternice.“

Dar superioritatea germanilor în tancuri și avioane continua să fie foarte mare. Sprijinite de tancuri și de aviație, trupele germane atacau de regulă ziua. Soldații sovietici, după cum spune Ciuikov, „noaptea erau în elementul lor“. Eficacitatea tancurilor și avioanelor germane era limitată de două împrejurări: spațiul dintre pozițiile adversarilor, așa-numita „țară a nimănui“, nu depășea distanța la care puteau fi aruncate grenadele de mână, ceea ce în oarecare măsură îi apăra pe ruși de atacurile aeriene. În ce privește tancurile, pe măsură ce munții de dărîmături blocau tot mai mult străzile Stalingradului, tanchiștilor germani le era tot mai greu să acționeze. Un mare sprijin pentru infanteria sovietică l-a constituit tirul intens al artileriei și al „Katiușelor“ aflate pe celălalt mal al Volgăi. El a pricinuit pierderi grele concentrărilor de trupe germane, precum și pozițiilor germane, de obicei mult mai prost apărate și mascate decît cele ale rușilor.

La 27 septembrie, germanii au început primul lor mare atac împotriva cartierului industrial al Stalingradului. Ostașii sovietici au fost atacați de „sute de bombardiere de picaj“. În ciuda grelelor pierderi suferite, germanii au trecut prin cîmpurile de mine plantate de ruși și au înaintat 2 sau

3 km. Trupele lui Gorișnii au fost alungate de pe vârful colinei lui Mamai, și supraviețuitorii s-au consolidat pe panta de nord-est a colinei. „Încă o zi ca asta — spunea Ciuikov —, și am fi fost aruncați în Volga“.

Ciuikov a trimis consiliului militar un S.O.S., cerînd întăriri, în special în aviație. În aceeași noapte, două regimente din divizia de infanterie a generalului Smehotvorov au trecut Volga, fiind imediat trimise în ajutorul unităților care luptau în cartierul Krasnii Okteabr. Rămășițele diviziilor lui Gorișnii și Batiuk au trecut la contraatac pe colina lui Mamai.

În dimineața zilei de 28 septembrie, germanii au reluat atacul. Avioanele lor bombardau nu numai trupele, ci și vasele care navigau pe fluviu. În ziua aceea, din șase vase de transport care circulau pe Volga, cinci au fost scoase din funcțiune. Bombele germane au incendiat rezervoarele de petrol situate în apropierea punctului de comandă al Armatei a 62-a.

Dar atacurile inamicului nu mai erau la fel de coordonate și nu mai aveau aceeași siguranță ca în ajun.

„El trimitea la atac batalioane întregi, sprijinite de tancuri... Lucrul acesta ne permitea ca printr-un foc concentrat al artileriei să respingem atacurile pe rînd... Atunci am cerut ajutor generalului Hriukin, comandantul aviației, iar el nu m-a refuzat și a trimis în sprijinul nostru tot ce avea la dispoziție.“

În timpul acestui mare raid al aviației sovietice, unitățile lui Gorișnii și Batiuk au lansat un nou contraatac pe colina lui Mamai. Au izbutit să înainteze destul de mult, dar nu au putut ocupa vârful colinei, care a rămas o „țară a nimănui“, asupra căreia trăgea fără încetare artileria ambelor părți. În ziua aceea, germanii au înregistrat 1 500 de morți și au pierdut circa 50 de tancuri. Pe pantele colinei lui Mamai au rămas 500 de cadavre ale soldaților germani.

Ciuikov recunoaște, firește, că și pierderile rușilor au fost foarte mari.

„Marile unități de tancuri au pierdut — uciși și răniți — 626 de oameni, divizia lui Batiuk circa 300 de oameni, iar divizia lui Gorișnii era aproape în întregime nimicită, dar continua să se bată.“ Pe malul fluviului erau adunați, în așteptarea evacuării, sute de răniți. Pierderile de vase au fost în ziua aceea atît de mari încît transportul răniților peste

Volga devenise o problemă complicată. Aducerea munițiilor era, de asemenea, mult îngreuiată. În același timp, cercetarea ne-a informat că germanii pregătesc un nou mare atac împotriva cartierului Krasnii Okteabr. Adevărata bătălie pentru cartierul industrial al Stalingradului abia începea.

La 29 septembrie, germanii au făcut încercarea de „a lichida” așa-numitul ieșind de la Orlovka, situat la nord-vest de cartierul industrial al Stalingradului și avînd o adîncime de 17 km și o lățime de 5 km. În această privință Ciuikov polemizează din nou cu comandamentul Frontului Don, ale cărui trupe acționau dincolo de intrîndul german de la Rînok, la nord de Stalingrad. Eremenko și locțiitorul lui, Gordov eșuaseră de două ori în încercarea de a străpunge liniile germane în zona ieșindului și de a veni în ajutorul Armatei a 62-a.

Ciuikov argumentează că existența ieșindului de la Orlovka oferea trupelor din nord o excelentă posibilitate de a străpunge intrîndul german din raionul Rînok, care nu avea decît o lățime de 8 km, dar și de data aceasta, cînd germanii au întreprins un atac puternic împotriva ieșindului de la Orlovka, ocazia de a se veni în ajutorul Armatei a 62-a a fost ratată.

Trupele, puțin numeroase, aflate sub comanda generalilor Andriusenko, Smehotvorov și Sologub, care apărau ieșindul de la Orlovka, au suferit pierderi grele încă în primele două zile ale atacului german. Apoi o parte din trupele brigăzii lui Andriusenko au fost încercuite, dar au continuat lupta timp de aproape o săptămînă. După ce au terminat munițiile, în noaptea de 7 spre 8 octombrie, 120 de oameni din acest grup au ieșit din încercuire; în încercuire au rămas 380 de oameni, uciși sau grav răniți.

În cartea sa „Stalingrad”, apărută în 1961, adică la doi ani după cartea lui Ciuikov, mareșalul Eremenko prezintă lichidarea ieșindului de la Orlovka ca un sacrificiu militar inevitabil și nu încearcă să răspundă gravelor acuzații de apatie și pasivitate aduse de Ciuikov comandamentului trupelor din nord. Se poate că, ținînd seama de iminenta contraofensivă rusă, comandamentul Fronturilor Stalingrad și Don a preferat să rămînă inactiv, sperînd că, într-un fel sau altul, Ciuikov va reuși să-și mențină capetele de pod din Stalingrad. Dacă într-adevăr așa au stat lucrurile, a fost un risc foarte mare, deoarece, după cum vom vedea, la 14 octombrie și apoi în luna noiembrie Armata a 62-a era cît pe-aci să fie complet nimicită.

Pentru trupele sovietice din Stalingrad, octombrie a fost luna cea mai grea. În ziua de 1 octombrie a sosit la Stalingrad Divizia a 39-a de gardă, comandată de generalul-maior Gurtiev. Multe zile în şir, zile deosebit de critice, ea a apărat uzina „Krasnii Okteabr“ (unii dintre ostaşii acestei divizii, rămaşi în viaţă, au ajuns mai târziu pînă la Berlin). În aceeaşi zi a mai traversat Volga o altă divizie vestită, cea a colonelului Gurtiev. În cursul lunii octombrie, soldaţii acestei divizii, printre care se numărau numeroşi siberieni, aveau să ducă greul celor mai înverşunate lupte din partea de nord a Stalingradului ⁶.

La fel de dirze erau şi trupele, recent sosite, ale diviziei de gardă de sub comanda generalului Joludev.

„Erau adevăraţi ostaşi de gardă. Toţi erau tineri, înalţi şi sănătoşi, mulţi dintre ei purtau uniforme de paraşutişti, cu pumnale şi «finci» ⁷ la centură... Cînd atacau la baionetă, îi aruncau pe hitlerişti peste umăr ca pe nişte saci cu paie. Atacau în grup. Cînd pătrundeau în case sau pivniţe se foloseau de pumnale şi «finci»... În încercuire luptau pînă la ultima picătură de sînge şi mureau strigînd : «Pentru patrie, pentru Stalin, nu ne vom retrage şi nu ne vom preda !»“

Pentru Armata a 62-a, luna octombrie a început deosebit de prost. Statul ei major, instalat în apropiere de uzina „Barrikadi“, se afla din nou în vecinătatea unor rezervoare de petrol. Rezervoarele au fost incendiate de bombardierile germane, iar petrolul arzînd se revărsa peste adăposturile statului-major spre Volga, învăluind punctul de comandă într-o mare de flăcări.

„La început ne-am pierdut aproape capul. Ce era de făcut ? Apoi şeful meu de stat-major, generalul Krîlov, a dat următorul ordin : «Staţi liniştiţi în adăposturile intacte şi menţineţi legătura cu trupele prin radio.» După aceea mi-a spus în şoaptă : «Crezi că o să ne putem menţine ?» «Da — i-am răspuns —, şi la nevoie avem revolverele.» «În regulă» — a spus el. Ne-am înţeles dintr-o privire.

Trebuie să recunosc că atunci cînd am privit pentru prima oară afară flăcările m-au uluit, m-au copleşit. Dar ordinul lui Krîlov m-a făcut să-mi recapăt raţiunea... Deşi înconjuraţi de flăcări, am continuat să lucrăm şi să conducem trupele.

⁶ Gurtiev a căzut în apropiere de Orel în vara anului 1943.

⁷ Finca — un gen de cuţit finlandez. — *Nota trad.*

Focul a continuat timp de câteva zile și nu dispuneam de alt adăpost pentru statul-major. Toate trupele noastre, inclusiv geniștii, luptau împotriva germanilor. Așa încît trebuia să ne facem datoria cît puteam mai bine — adesea sub focul inamicului — în adăposturile rămase intacte, în tranșee și în pîlniile făcute de obuze. Cîteva zile și nopți n-am închis ochii.“

În aceste condiții, Ciuikov era pur și simplu exasperat de frecvențele telefoane ale generalului Zaharov, șeful de stat-major al generalului Eremenko. Zaharov cerea în aparență tot felul de amănunte (pe care în situația existentă Ciuikov nu i le putea da); în realitate însă suna pentru a se convinge dacă statul-major al lui Ciuikov mai exista.

„Nu mă amuza și nici nu-mi era ușor să silabisesc în aparatul de radio cuvintele codificate, în timp ce în jurul nostru cădeau bombe și obuze. Aceste convorbiri inutile se terminau adesea prin aceea că radiotelegrafiștii erau uciși cu microfonul în mînă.“

Aici, ca și în alte pasaje ale cărții, se face puternic simțit disprețul nutrit de militarul de pe front față de ofițerul de stat-major care trăia în condiții relativ normale pe malul „sigur“ al Volgăi.

Cînd, după trei zile, incendiul a mai scăzut din intensitate, germanii au început să tragă asupra punctului de comandă al armatei cu artileria și, în plus, l-au bombardat și cu ajutorul aviației. Mulți dintre cei aflați la punctul de comandă au fost uciși sau răniți. Cu mare greutate, punctul de comandă a putut fi mutat cu 500 m mai spre nord, în adăposturile unde fusese statul-major al diviziei generalului Saraev. Divizia, practic nimicită, era acum în curs de refacere pe celălalt mal al Volgăi.

În tot cursul acestei prime săptămîni a lunii octombrie au continuat lupte înverșunate în cartierul industrial al Stalingradului. La 7 octombrie, germanii au ocupat o parte din cartierul uzinei de tractoare. Dar și rușii au obținut unele succese. Astfel, în ziua de 7 octombrie, la ora 6 seara, o singură salvă a „Katiușelor“ a nimicit un întreg batalion al trupelor germane atacatoare. Între timp unitățile generalului Smehotvorov dădeau lupte înverșunate în cartierul Krasnîi Okteabr. În cursul acestei zile, o clădire de aici a trecut de cinci ori dintr-o mînă într-alta.

„La 8 octombrie au început pregătirile pentru luptele hotărâtoare... Hitler promisese vasalilor săi că în zilele imediat următoare va cuceri Stalingradul. Din tranșeele lor, germanii strigau: «Hei, rușilor, în curînd o să faceți bildîbîc în Volga!». Avioanele lor aruncau foi volante deasupra orașului. În ele... era înfățișată armata noastră, înconjurată din toate părțile de tancuri și tunuri. Ne aminteau, bătîntu-și joc de noi, că, după ce nu izbutise să răzbată pînă la noi dinspre nord, Frontul Stalingrad se retrage.“

Timp de patru zile — de la 9 la 13 octombrie — a domnit o acalmie relativă, dar la 14 octombrie parcă s-a dezlănțuit infernul. Înaintea acestei ofensive germane „finale“, adîncimea raionului principal de apărare, menținut de Armata a 62-a — adică distanța de la Volga pînă la linia frontului —, era de circa 3,5 km. Dacă germanii și-ar fi organizat ofensiva cum se cuvine, ei ar fi putut realiza străpungerea într-o oră și jumătate sau două. Măsurile de precauție luate de comandamentul sovietic și dirzenia de necrezut a trupelor au împiedicat catastrofa. Situația era însă extrem de periculoasă.

Iată cum descrie Ciuikov această zi „de neuitat“.

„A sosit și ziua de 14 octombrie — ziua în care a început bătălia cea mai crîncenă din întreaga perioadă a luptelor pentru Stalingrad. Trei divizii de infanterie și două divizii de tancuri germane, desfășurate pe un front de circa 5 km, s-au năpustit asupra unităților armatei... În această zi am numărat aproape 3 000 de ieșiri-avion ale inamicului! Avioanele fasciste bombardau și mitraliau fără întrerupere dispozitivele noastre de luptă. De dimineată și pînă noaptea tîrziu, artileria și aruncătoarele de mine ale inamicului împrășcau cu obuze și mine întreaga zonă de luptă. Era o zi însorită, dar din cauza fumului și a funinginii vizibilitatea nu depășea 100 m, iar adăposturile noastre se clătinau și se prăbușeau ca niște castele din cărți de joc. Inamicul și-a îndreptat lovitura principală împotriva unităților din diviziile comandate de Joludev (a 37-a), Gorișnii (a 95-a), Gurtiev (a 308-a) și împotriva Brigăzii a 84-a de tancuri, în direcția generală Uzina de tractoare din Stalingrad și uzina «Barrikadî». La ora 11 și 30, aproximativ 180 de tancuri au pătruns prin dispozitivele de luptă ale diviziei lui Joludev... și au ajuns pînă la stadionul uzinei de tractoare... La ora 16, diviziile lui Sologub, Joludev și... Gurtiev erau încercuite, dar continuau să lupte.

De la unități soseau informații contradictorii, și era din

ce în ce mai greu să le verifici. Punctele de comandă și de observare ale regimentelor și diviziilor erau lovite de obuze și bombe... La punctul de comandă al armatei au fost uciși 30 de oameni. Paza statului-major al armatei nu izbutea să dezgroeze oamenii din adăposturile distruse. Conducerea trupelor se făcea în cea mai mare parte prin radio... au fost puse în funcțiune stațiile de radio de rezervă de pe malul stîng al Volgăi. Către aceste stații trimiteam, prin radio, dispozițiunile noastre și de acolo ele erau retransmise peste Volga unităților aflate pe malul drept...

La miezul nopții devenise clar că cotoptorii înconjura-seră din toate părțile uzina de tractoare și că se dau lupte în secțiile ei. Potrivit unor calcule preliminară, fasciștii au pierdut în ziua aceea 40 de tancuri. Lîngă zidurile uzinei zăceau circa 3 000 cadavre de soldați inamici.

Și noi am suferit pierderi mari... în noaptea de 14 spre 15 octombrie au fost transportați pe malul stîng al Volgăi 3 500 de soldați și ofițeri răniți. Este o cifră record pentru tot timpul cît au durat luptele de la Stalingrad."

În cursul zilei, germanii au reușit să înainteze 2 km. Au ocupat uzina de tractoare și au scindat forțele rușilor în două. La nord de uzina de tractoare, apărătorilor nu le mai rămăsese acum decît un sector mic, menținut de un grup puțin numeros, sub comanda colonelului Gorohov.

La 15 octombrie, germanii și-au continuat cu îndîrjire atacurile. Din nou erau aruncate asupra apărătorilor mii de bombe, iar pistolarii germani încercau să ajungă la punctul de comandă al Armatei a 62-a.

Dar, spune Ciuikov, „în acele ore Paulus nu mai dispunea de nici un batalion proaspăt pentru a face un salt de 300 m și a ocupa punctul de comandă al statului-major al armatei. Numai 300 m, dar nici nu ne gîndeam să ne re-tragem”.

Situația însă continua să fie disperată. Din cauza necon-tenitelor atacuri aeriene ale inamicului, legătura prin radio funcționa cu intermitențe, atît pe malul drept cît și pe cel stîng al fluviului, unde fusese amenajat un punct de comandă de rezervă. Pericolul era foarte mare, deoarece grosul artileriei sovietice se afla concentrat pe malul stîng, iar pentru un timp legăturile erau, practic, paralizate.

Pierderile trupelor sovietice creșteau cu o rapiditate catastrofală. În două zile de luptă, diviziile de sub comanda generalilor Joludev și Gorișnii pierduseră aproape 75% din efectivul lor. În noaptea de 15 spre 16 octombrie, un regi-ment din divizia colonelului Liudnikov a trecut Volga și a

intrat imediat în luptă la nord de uzina „Barrikadi“. Dar acest regiment, ca și jalnicele rămășițe ale diviziilor lui Gorișnii și Joludev, ar fi fost complet neputincioase în fața superiorității numerice a germanilor dacă nu ar fi fost sprijinite de artileria aflată pe celălalt mal al Volgăi, de tunurile Flotilei de pe Volga și de aviația de asalt, care, cu prețul unor grele pierderi, răzbea prin norul de avioane inamice și ataca trupele germane aflate în ofensivă. În noaptea de 17 spre 18 octombrie au mai fost aduse de peste Volga alte două regimente din divizia lui Liudnikov.

Din cauza intensificării activității inamicului pe malul fluviului, în apropiere de uzina de tractoare, Ciuikov a socotit necesar să-și mute punctul de comandă ceva mai spre sud, într-o ripă din apropierea colinei lui Mamai. Punctul de comandă al armatei a rămas aici pînă la terminarea bătăliei de la Stalingrad. De la acest punct de comandă, ascuns între rîpele de pe malul Volgăi, și pînă la colina lui Mamai nu erau decît circa 1 000 m. Aceasta era pe atunci adîncimea maximă a principalei zone de apărare de la Stalingrad, rămasă încă în mîinile trupelor sovietice.

În cursul zilelor de 19 și 20 octombrie, germanii și-au continuat atacurile, mai ales în sectorul uzinelor „Barrikadi“ și „Krasnii Okteabr“, dar loviturile lor nu mai aveau acum forța de altădată. Judecînd după mărturiile prizonierilor, moralul trupelor germane era scăzut, în special al unităților proaspete, recent transferate în acest sector al frontului. Rușii însă duceau o lipsă acută de oameni. Au trebuit să fie mobilizați oameni din serviciile de spate: cizmari, croitori, oameni care îngrijeau caii, magazineri etc.

„Acești oameni — prost sau de loc instruiți — deveneau «specialiști» în luptele de stradă îndată ce păseau pe pămîntul Stalingradului. «Era groaznic să te apropii de Stalingrad — spuneau ei —, dar, odată ajunși aici, frica dispărea. Noi știam un lucru: dincolo de Volga nu mai e nimic și, ca să rămînem în viață, trebuie să-i nimicim pe cotropitori»“.

Participanții la luptele de la Stalingrad se bucurau pe vremea aceea de mare cinste.

Făcînd bilanțul celor zece zile (14—23 octombrie) de lupte înverșunate, Ciuikov scrie că atît forțele germanilor cît și cele ale trupelor sovietice erau pe sfîrșite. În cursul acestor zece zile de lupte, germanii au scindat încă o dată forțele sovietice în două, au pricinuit rușilor mari pierderi, au ocupat uzina de tractoare, dar nu au reușit să nimi-

cească grupul din nord (comandat de Gorohov) și nici forțele principale ale armatei, care acționau în sud.

Germanii au reluat atacurile în sectorul uzinelor „Barrikadî” și „Krasnîi Okteabr”. În sectorul dintre aceste două uzine ei se aflau acum la numai 400 m de Volga. Ultimele treceri peste Volga se aflau astfel sub focul mitralierelor germane. Pentru apărarea împotriva focului de mitralieră a fost nevoie să se construiască de-a curmezișul râpelor ziduri de piatră, ceea ce, în condițiile date, nu era un lucru tocmai ușor.

La 27 octombrie au început să sosească la Stalingrad unități ale unei noi divizii a generalului Sokolov. Dar trecerea peste Volga întâmpina greutăți uriașe. Între timp, germanii dăduseră o nouă lovitură puternică asupra uzinei „Krasnîi Okteabr” și au ocupat partea de nord-vest a teritoriului uzinei.

În așteptarea întăririlor, Ciuikov recurgea la tot felul de expediente „psihologice” :

„Într-o zi am avut norocul să descoperim pe cîmpul de luptă trei tancuri pe jumătate distruse, dintre care unul aruncător de flăcări. Le-am reparat la repezeală, și colonelul Vainrub, comandantul trupelor mele de tancuri, a hotărît să le arunce în luptă pe strada Samarkand, unde germanii fuseseră cît pe aci să răzbată pînă la Volga... Atacul a început în zorii zilei de 28 octombrie și a fost sprijinit de artilerie și de focul «Katiușelor». Nu am cucerit prea mult teren, dar efectul a fost totuși impresionant. Tancul aruncător de flăcări a distrus trei tancuri inamice, iar celelalte două i-au ucis pe germanii aflați în două tranșee, pe care oamenii noștri le-au ocupat imediat. Radioul german a început să tipe despre «tancurile rusești», de parcă ar fi încercat să justifice faptul că Paulus nu ne putuse lichida”.

După alte două zile de atacuri germane înverșunate împotriva unităților lui Liudnikov, Gurtiev și Batiuk, a urmat o perioadă de acalmie.

La 30 octombrie devenise clar că apărarea a rezistat puternicelor atacuri germane și că trupele sovietice vor cîștiga bătălia.

Dar ea nu se terminase încă. Sectoarele rămase în mîna apărătorilor aveau pe alocuri o adîncime de numai cîteva sute de metri. În primele zece zile ale lunii noiembrie, rușii au întreprins numeroase atacuri, mai ales noaptea, încercînd zadarnic să le lărgească cît de cît.

La 11 noiembrie, germanii au început ultima lor mare ofensivă împotriva apărătorilor Stalingradului. Cinci divizii germane, sprijinite de tancuri și aviație, au trecut la ofensivă pe un front de 5 km, încercînd să ajungă pînă la Volga dintr-un singur salt. Dar ostașii sovietici se consolidaseră atît de bine pe pozițiile lor încît germanii n-au izbutit să înainteze decît foarte puțin. După cum spune Ciuikov, se dădeau lupte „pentru fiecare metru de pămînt, pentru fiecare cărămidă și piatră din Stalingrad“.

„Pe colina lui Mamai, trupele lui Batiuk luptau cu desperare împotriva forțelor germane care înaintau. Coșurile de fabrică se prăbușeau sub loviturile obuzelor și bombelor. Loviturile cele mai grele le-au suportat soldații lui Liudnikov și Gorișnii. La prînz, din cei 250 de soldați ai Regimentului 118 de gardă nu mai rămăseseră decît șase oameni. Comandantul regimentului era grav rănit. Aruncînd în luptă rezervele, germanii au străpuns liniile noastre și au atins Volga pe o lungime de circa 500 m. În felul acesta, Armata a 62-a a fost pentru a treia oară tăiată în două, iar divizia lui Liudnikov a fost izolată de restul trupelor. Dar în nici un alt loc germanii nu au înregistrat progrese cît de cît însemnate. Ca și înainte, continuau lupte grele la uzinele «Krasnii Okteabr», «Barrikadî», precum și în jurul colinei lui Mamai...”

În zilele precedente, Armata a 62-a primise unele întăriri ; în special la divizia lui Gorișnii fuseseră trimiși numeroși marinari veniți de la Flota din Oceanul Pacific. Acești siberieni erau luptători dîrji.

Atacurile germane au continuat și a doua zi, dar fără rezultate deosebite. Pe la mijlocul zilei de 12 noiembrie, ofensiva germană s-a destrămat. Germanii au izbutit totuși să mai înainteze puțin, teritoriul rămas în mîna apărătorilor reducîndu-se astfel și mai mult. În unele locuri, distanța dintre trupele germane și Volga, acoperită acum de sloiuri de gheață, nu era mai mare de 100 m. Divizia lui Liudnikov era acum izolată de restul Armatei a 62-a într-un sector mic la sud de uzina „Barrikadî“, aflată în mîinile germanilor. Cea mai mare parte a uzinei „Krasnii Okteabr“ era, de asemenea, ocupată de germani. În zilele următoare, rușii au încercat, fără succes, să străpungă intrîndul german de pe Volga — lat de 500 m — care îi despărțea de divizia lui Liudnikov. Alimentele și munițiile erau aduse acestei divizii în timpul nopții cu avioane PO-2 și abia după cîteva zile mici vedete blindate ale Flotei de pe Volga au

răzbit printre sloiurile de gheață pînă la capul de pod apărat de divizia lui Liudnikov, evacuînd totodată de acolo 150 de răniți.

Dar unitățile lui Liudnikov mai aveau să lupte mai bine de o lună pînă să izbutească să iasă din încercuire.

Iar la numai o săptămînă după ce germanii au făcut ultima încercare decisivă de a-i scoate pe ruși din sectoarele pe care le mai dețineau a început marea contraofensivă sovietică. Trupele Fronturilor Don și Sud-Vest au lovit inamicul dinspre nord, iar cele ale Frontului Stalingrad dinspre sud, și după numai patru zile unitățile sovietice au reușit să facă joncțiunea în raionul Kalaci, situat la extremitatea de est a cotului Donului.

Soldații și ofițerii Armatei a 62-a au primit știrea despre atît de mult așteptata contraofensivă cu un sentiment de imensă bucurie și ușurare. Ceea ce prezise Stalin la 7 noiembrie: „Va fi sărbătoare și pe ulița noastră!” începea să se realizeze.

Cu toate acestea, la Stalingrad situația Armatei a 62-a continua să rămînă foarte dificilă. La nord se afla micul sector apărat de subunitățile lui Gorohov. În apropiere de uzina „Barrikadi” mai exista un alt mic sector, de circa 1 kmp, pe care-l apărau ostașii lui Liudnikov. Principalul sector al apărării, lung de circa 8 km, era, după cum spune Ciuikov, o fișie îngustă de ruine.

Flancul stîng al sectorului principal, unde luptau oamenii lui Rodimțev, era o fișie de pămînt lată de numai cîteva sute de metri. Adîncimea maximă a sectorului la est de colina lui Mamai avea circa 2 km. Statul-major al Armatei a 62-a se afla pe malul Volgăi, la est de colina lui Mamai, iar punctul lui de observare între statul-major și colina lui Mamai, pe terasamentul căii ferate. Toate pozițiile rusești se găseau sub focul artileriei, iar o bună parte dintre ele erau expuse și focului mitralierelor. Întrucît o parte din colina lui Mamai era în mîna germanilor, aceștia aveau posibilitatea să țină sub tirul precis al artileriei punctele de trecere peste Volga. De aceea, principalele două obiective ale lui Ciuikov au fost: să facă joncțiunea cu unitățile lui Liudnikov și să pună stăpînire pe întreaga colină a lui Mamai, ceea ce ar fi dublat adîncimea apărării în acest sector.

La 20 noiembrie, Volga s-a acoperit de gheață, încetînd să mai fie navigabilă. Întrucît începuse marea contraofensivă, Armata a 62-a nu mai putea conta să primească întăriri în oameni și armament. Numai mici cantități de alimente și muniții îi puteau fi aduse cu avioanele PO-2. Abia

la 16 decembrie, fluviul a înghețat într-atîta încît soldații puteau aduce cu săniuțele peste gheață mici cantități de muniții.

Lichidarea intrîndului german de la Volga din sectorul uzinei „Barrikadi” nu a fost o treabă ușoară. Germanii și-au consolidat pozițiile în ruinele clădirilor uzinei și, în ciuda tirului intens al artileriei de pe celălalt mal al Volgăi, care a durat două zile, nu și le părăseau. Au fost necesare cîteva zile de lupte, adesea corp la corp (unitățile lui Liudnikov atacînd dinspre nord, iar ostașii lui Gorișni dinspre sud), pentru ca intrîndul german să fie lichidat. Ambele părți au suferit pierderi grele. Joncțiunea s-a făcut abia la 23 decembrie.

La 25 decembrie, ostașii lui Guriev au luat cu asalt acele părți ale uzinei „Krasnii Okteabr” care se aflau în mîinile germanilor. Pentru fiecare clădire, pentru fiecare secție s-au dat lupte corp la corp. Germanii transformaseră biroul administrației uzinei „Krasnii Okteabr” într-un puternic punct de sprijin. Ei au încetat să opună rezistență abia după ce întreaga clădire fusese distrusă de focul artileriei, care trăgea prin ochire directă. Asemenea lupte au continuat pînă aproape de sfîrșitul bătăliei pentru Stalingrad. După cum relatează Ciuikov :

„Străzile și piețele Stalingradului continuau să fie pustii. Nici noi, nici germanii nu puteam acționa pe față. Cine scoatea capul afară sau traversa în fugă strada era, inevitabil, ucis de un lunetist sau de focul unei puști-mitraliere.”

Chiar și după ce și-au dat seama că sînt încercuiți, soldații germani continuau să lupte cu îndîrjire și erau ferm convinși că armata lui Manstein va răzbate pînă la ei și-i va despresura. Pînă la sfîrșitul lunii decembrie mai trăiau cu această speranță și se apărau cu desperare, adesea pînă la ultimul cartuș. Hitleriștii nici nu se gîndeau să se predea. Abia după ce armata lui Manstein a fost zdrobită, moralul trupelor germane a început să scadă vizibil.

Lipsa crescîndă de alimente și muniții a început să se facă simțită. Cu toate acestea, chiar și după 10 ianuarie, cînd a început lichidarea definitivă a „cazanului”, germanii continuau să opună o rezistență înverșunată în multe puncte ale Stalingradului, în special în sectorul colinei lui Mamai, pe care erau ferm hotărîți s-o mențină pînă la capăt. Aici au continuat să se împotrivească și chiar să contraatace pînă la 25 ianuarie, cu numai o săptămînă înainte de capitularea trupelor germane de la Stalingrad.

Lunile „Stalingradului“ la Moscova. Vizita lui Churchill și evenimentele care au urmat

Spre deosebire de primele luni ale invaziei germane, cînd comunicatele sovietice despre mersul operațiilor militare erau extrem de evazive, comunicatele publicate în vara și toamna anului 1942 erau, în linii mari, surprinzător de sincere. Pierderea unui oraș era uneori recunoscută abia după cîteva zile, iar comunicatele recurgeau adesea la eufemisme ca, de exemplu, „căile de acces spre Stalingrad“, cînd, de fapt, luptele se dădeau deja în interiorul orașului, dar tabloul general al situației de pe front era tot timpul aproape perfect clar. Din primele zile ale lunii august (adică după reformele ce au urmat căderii Rostovului) și pînă la 25 august — ziua care a marcat începutul unei noi etape în mersul luptelor —, comunicatele au fost în mod aproape deliberat crude prin sinceritatea lor. Încă la 8 august, comunicatul vorbea despre lupte „la nord de Kotelnikovo“, ceea ce însemna că mari forțe germane au trecut Donul și înaintau dinspre sud spre Stalingrad. O impresie și mai deprimantă produceau acele pasaje din comunicate în care se vorbea despre înaintarea fulgerătoare a germanilor în Kuban și Caucazul de nord. Urmau, una după alta, știrile despre pierderea Krasnodarului, capitala Kubanului, a centrului industrial petrolier Maikop și a vestitelor stațiuni balneare de la poalele Caucazului — Mineralnîie Vodî, Peatigorsk, Essentuki și Kislovodsk. S-a recunoscut, de asemenea, că în regiunile de munte germanii își croiesc cu succes drum spre Novorossiisk și litoralul Mării Negre, precum și faptul că în partea răsăriteană a Caucazului înaintează spre centrul industriei petrolului — Groznîi — și spre Marea Caspică pentru a ocupa orașul Baku.

În același timp se relatau, firește, și fapte de arme eroice săvârșite de unele unități militare sovietice, iar la 19 august ziarul „Krasnaia zvezda” încerca să-și consoleze cititorii arătând că acum germanii nu mai atacă pe un front larg ca în 1941 și că au mai puțină „încredere în forțele lor” chiar decît în iulie 1942; ofensiva germană, scria ziarul, se desfășoară inegal, în „salturi”, iar rezistența opusă de Armata Roșie în cotul Donului a și zădărnicit planurile hitleriste.

Înaintarea rapidă a germanilor în Kuban și Caucazul de nord a avut la Moscova un efect foarte deprimant, deși unii specialiști susțineau că adevărata verificare a forțelor inamicului va începe abia atunci cînd germanii vor atinge munții. Cu toate acestea, pierderea Kubanului, una dintre cele mai bogate regiuni agricole ale Rusiei, era puternic resimțită. Deosebit de apăsător era gîndul că acum se vor afla sub ocupația germană alte milioane de ruși. Dar imediat ce germanii au început să se apropie de Stalingrad oamenii au fost pătrunși de o stranie convingere că aici se va da bătălia cu adevărat hotărîtoare. Însuși numele de *Stalingrad*, cu toate legendele ce se țesuseră în jurul lui încă de pe timpul războiului civil, arăta că el avea o anumită însemnătate simbolică (și, implicit, politică).

Ar fi fost însă absurd să se pretindă că posibilitatea pierderii Stalingradului este exclusă. Dimpotrivă, în perioada dintre sfîrșitul lunii august și aproximativ ultima săptămînă a lunii octombrie, toată lumea era pe deplin conștientă că la Stalingrad situația devenise cît se poate de critică.

La 12 august, cînd situația de pe fronturi părea deosebit de desperată, Churchill a sosit la Moscova. În Caucazul de nord, trupele sovietice se retrăgeau pe întregul front, iar germanii se apropiau de Stalingrad și erau pe punctul de a rupe frontul și a atinge Volga la nord de oraș.

După scurta „lună de miere” anglo-sovietică, al cărei apogeu l-a constituit sesiunea Sovietului Suprem din 18 iunie, relațiile dintre cele două țări au început să se înrăutățească rapid. Corespondența dintre Churchill și Stalin, în special din iulie și de la începutul lunii august, vădește iritarea accentuată și crescîndă a celor două părți. Cauza acestei iritări au constituit-o divergențele în jurul celor trei chestiuni principale: al doilea front, trimiterea de convoaie în nordul Rusiei și soarta polonezilor.

Churchill era tot mai sceptic în privința posibilității de a se trimite convoaie la Murmansk și Arhanghelsk. Încă la 20 mai, el scria că convoiul PQ-16, alcătuit din 35 de nave, a

plecat spre Uniunea Sovietică, dar că „în cazul în care nici de data aceasta vremea nu ne va favoriza, îngreunând operațiile forțelor aeriene germane, trebuie să ne așteptăm ca majoritatea vapoarelor și a materialelor de război pe care le transportă să se piardă“. De aceea a propus ca rușii să încerce să bombardeze bazele aeriene germane din nordul Norvegiei. Stalin a răspuns că rușii vor face tot posibilul pentru a asigura acoperirea aeriană a convoiului, dar a trecut sub tăcere propunerea lui Churchill de a bombarda aerodromurile germane din Norvegia. Era evident că aviația sovietică nu dispunea de bombardierele necesare în acest scop.

27 din cele 35 de nave ce făceau parte din convoiul PQ-16 (cu care am sosit și eu în Rusia) au ajuns cu bine la Murmansk, dar convoiul următor — PQ-17 — a suferit pierderi catastrofale. La 18 iulie, Churchill i-a trimis lui Stalin o lungă scrisoare. El a amintit că Anglia începuse să trimită în Rusia mici convoaie încă din august 1941 și că pînă în decembrie germanii nu s-au atins de ele. Dar ulterior situația s-a complicat foarte mult. În februarie 1942, germanii au transferat în nordul Norvegiei „un număr însemnat de submarine și de avioane“. Cu toate acestea, convoaiele „treceau cu pierderi mai mici sau mai mari, totuși suportabile“. Nemulțumiți de rezultatele obținute, germanii au trimis în nord navele lor de suprafață.

„Înainte de a trimite convoiul din mai, Amiralitatea ne-a prevenit că pierderile vor fi foarte grele în cazul în care germanii — așa cum se aștepta — își vor folosi navele de suprafață la est de Insula Urșilor. Am hotărît totuși să trimitem convoiul. Navele de suprafață nu au întreprins nici un atac și convoiul a trecut pierzînd o șesime din efectivul său, mai ales din pricina atacurilor aeriene. La trecerea ultimului convoi însă — PQ-17 —, germanii și-au folosit, în sfîrșit, forțele în modul de care ne-am temut întotdeauna... Pînă în prezent au sosit la Arhanghelsk numai patru vapoare, iar alte șase se află în porturile din Novaia Zemlea. Aceste vapoare din urmă pot fi însă atacate cîte unul din aer.“

Pe scurt, Churchill a făcut cunoscută hotărîrea sa de a întrerupe trimiterea de convoaie pe ruta arctică pînă la noi dispoziții.

„Noi nu considerăm rațional să riscăm flota noastră din metropolă la răsărit de Insula Urșilor... Dacă una sau două din foarte puținele noastre nave mari ar fi distruse sau chiar

numai grav avariate, în timp ce «Tirpitz» și navele ce-l însoțesc... ar rămîne în funcțiune, am pierde dominația în Atlantic.”

Acest lucru, scria el, ar avea repercusiuni asupra transportului de alimente de care depinde Anglia și ar submina eforturile ei militare.

„...Înainte de toate ar împiedica trimiterea peste Ocean de mari convoaie de nave cu trupe americane, ale căror contingente lunare vor atinge în scurt timp circa 80 000 de oameni, și ar face imposibilă crearea în 1943 a unui al doilea front cu adevărat puternic.”

Churchill a hotărît să anuleze trimiterea convoiului PQ-18, propunînd, în schimb, să trimită în Golful Persic „cîteva dintre navele” care urmau să plece cu acest convoi.

În aceeași scrisoare se vorbea și despre „cele trei divizii poloneze” ai căror soldați și ofițeri voiau să părăsească Rusia împreună cu soțiile și copiii lor. Stalin fusese de acord cu plecarea lor, dar acum Churchill își exprima teama :

„Sper că realizarea proiectului propus de dv. și pe care-l prețuim foarte mult nu va fi zădărnicită de o eventuală intenție a polonezilor de a trimite o dată cu trupele și un număr mare de femei și copii... Hrănirea acestor persoane care trăiesc din rația militarilor ar fi pentru noi o povară grea. Credem însă că merită să preluăm această povară în scopul creării menționatei armate poloneze, care va fi conștiincios folosită în interesul nostru comun.”

Acești polonezi urmau să fie trimiși în Iran și Palestina, iar Churchill era, evident, grăbit să-i scoată din Rusia.

La 23 iulie, Stalin a răspuns la acest mesaj printr-o scrisoare redactată pe un ton furios :

„Din acest mesaj reiese, în primul rînd, că guvernul Marii Britanii refuză să continue aprovizionarea Uniunii Sovietice cu materiale de război pe calea nordului și în al doilea rînd... amîină această chestiune [deschiderea celui de-al doilea front] pînă în 1943... Transportul prin porturile persane nu va compensa, bineînțeles, nici pe departe pierderea ce se va produce în cazul că se va renunța la transportul pe calea nordului... Avînd în vedere situația care s-a creat pe frontul sovieto-german, trebuie să declar foarte categoric că guvernul sovi-

etic nu se poate împăca cu amînarea organizării celui de-al doilea front în Europa pentru 1943.“

Stalin a criticat vehement Amiralitatea britanică pentru greșelile comise de ea în cazul convoiului PQ-17, pentru teama pe care o manifesta ca nu cumva să piardă un număr oarecare de nave de război, precum și pentru hotărîrea sa de a lăsa, de fapt, vasele de transport în voia soartei :

„Nu cred, bineînțeles, că ar fi posibil să se realizeze transporturi regulate spre porturile sovietice din nord fără riscuri și pierderi. Dar în timp de război nu se poate realiza nimic important fără riscuri și pierderi... Uniunea Sovietică suferă pierderi incomparabil mai serioase. În orice caz nu m-am așteptat de loc ca guvernul Marii Britanii să refuze transportul materialelor de război tocmai acum, cînd Uniunea Sovietică are nevoie în mod deosebit de asemenea materiale...”

Churchill a fost, firește, foarte afectat de faptul că i se adusese învinuirea de lașitate și rea-credință. În următorul său mesaj a propus să se întâlnească cu Stalin la Astrahan sau în Caucaz. El a comunicat că în septembrie va fi făcută o nouă încercare de a se trimite un convoi la Arhanghelsk.

În răspunsul său din 31 iulie, Stalin l-a invitat pe Churchill la Moscova, „pe care — după cum arăta — atît mie cît și membrilor guvernului și șefilor de stat-major nu ne este cu putință s-o părăsim în acest moment de luptă înverșunată cu germanii”.

Churchill s-a declarat imediat de acord să vină la Moscova, deși era evident că această călătorie nu-i era pe plac.

A-i spune lui Stalin că în 1942 nu va fi deschis cel de-al doilea front — scria Churchill — era ca și cum ai „transporta un mare bloc de gheață la Polul Nord”. În timpul tratativelor, ciocnirile violente alternau cu manifestări de aparentă prietenie, dar este incontestabil că în multe privințe Stalin a produs o profundă impresie asupra lui Churchill.

„M-am întîlnit pentru prima oară cu marele conducător revoluționar și înțeleptul om de stat și ostaș rus cu care în decursul celor trei ani ce au urmat aveam să fiu în relații strînse, încordate, dar întotdeauna tulburătoare și uneori chiar cordiale.”

La prima întrevvedere cu Stalin, Churchill i-a expus motivele pentru care nu putea fi deschis în 1942 al doilea front,

iar apoi i-a vorbit despre operația „Torch” (debarcarea în Africa de nord). Stalin „a manifestat un foarte mare interes” și la sfârșit a exclamat: „Să dea Dumnezeu ca această acțiune să fie încununată de succes!” El a sesizat imediat avantajele strategice ale operației „Torch”:

„El a enumerat patru argumente principale în favoarea operației «Torch». În primul rând, va constitui o lovitură dată lui Rommel din spate; în al doilea rând, va băga Spania în sperieți; în al treilea rând, va da naștere luptei între germani și francezi în Franța; în al patrulea rând, aceasta va da o lovitură directă Italiei.

Am fost profund impresionat de această remarcabilă declarație.”

Potrivit spuselor lui Churchill, această primă întâlnire a decurs excepțional de bine, dar a doua întrevvedere a fost mult mai puțin agreabilă, și Churchill a fost de părere că în răstimpul dintre cele două întâlniri Stalin ar fi fost influențat de Consiliul comisarilor poporului, „care nu a primit știrea pe care o adusesem așa de bine ca Stalin”. Într-un memoriu pe care Stalin l-a înmînat lui Churchill în timpul celei de-a doua întrevederi, el protesta vehement împotriva hotărîrii englezilor de a nu deschide în 1942 cel de-al doilea front în Europa. A urmat apoi un nou schimb de note, fără să ducă însă la vreun rezultat.

Privind retrospectiv, se poate spune că din întreaga relatare a lui Churchill despre călătoria sa la Moscova cel mai mare interes îl prezintă aprecierea dată de Stalin situației de pe fronturile din Rusia. El a declarat: a) că 25 de divizii sovietice apără Caucazul, iar germanii nu vor trece munții și nu vor răzbi nici pînă la Baku, nici pînă la Batumi, iar peste două luni zăpada va face munții de netrecut și b) că are și alte temeieri puternice pentru această convingere, în-deosebi planul unei contraofensive de mari proporții.

„Părerea mea personală — scria Churchill lui Attlee și Roosevelt — este că există șanse egale și în privința posibilității de a rezista, dar șeful Marelui stat-major al imperiului nu este convins de acest lucru”⁸.

S-au dus și tratative — de altfel, fără rezultate concrete — în vederea unor operații comune anglo-sovietice în nordul Norvegiei.

⁸ W. Churchill, op. cit., vol. IV, p. 425—428.

În ultima zi a șederii sale la Moscova, Churchill (înainte de a se întâlni cu Anders) a cinat cu Stalin în locuința acestuia de la Kremlin.

„A fost invitat și Molotov... Domnea o atmosferă de deosebită bunăvoință și, pentru prima oară, relațiile au fost fi-rești și amicale. Am impresia că am stabilit relații personale care vor fi utile...

El ar fi preferat să primească autocamioane și nu tancuri, din care produce 2 000 pe lună. Ar dori, de asemenea, să aibă aluminiu. În general sînt satisfăcut de călătoria mea la Moscova. ...Acum au aflat știrea cea mai proastă și, după ce au protestat, se arată foarte prietenoși, în ciuda faptului că trec acum printr-o perioadă nespus de grea și alarmantă”⁹.

Aceasta ar fi esența relatării lui Churchill despre călătoria pe care a făcut-o la Moscova în august 1942. În ce privește atitudinea moscoviților față de vizita lui Churchill și față de aliații occidentali în general, aceasta e cu totul altă poveste. Pe de o parte, presa sovietică făcuse multă publicitate „comunicatului” din 11 iunie „cu privire la cel de-al doilea front”, iar pe de alta în mintea oamenilor acest comunicat se lega de ordinul dat de Stalin cu ocazia zilei de 1 Mai, în care se spunea că cotropitorii fasciști trebuie izgoniți din Uniunea Sovietică în 1942. Se presupunea că Stalin n-ar fi dat niciodată un asemenea ordin dacă nu ar fi fost absolut convins că în Occident va fi deschis al doilea front.

Populația Uniunii Sovietice îndura lipsuri foarte mari (iarna fusese îngrozitoare, iar primăvara și vara nu cu mult mai bune) și cînd, în iulie și august, situația de pe fronturi începuse să pară într-adevăr catastrofală pentru mulți oameni sovietici deschiderea celui de-al doilea front într-un viitor foarte apropiat devenise aproape o problemă de viață sau de moarte. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că aproape fiecare avea tatăl, un frate, un fiu (uneori chiar mai mulți frați sau fii) fie în armată, fie ucis, rănit sau dispărut. În sate, practic, nu mai rămăseseră bărbați în afara copiilor și bătrînilor.

Chiar și în plină „lună de miere” anglo-sovietică, moscoviții îi priveau pe americani și, în special, pe englezi cu neîncredere. Cu ocazia ratificării tratatului de alianță anglo-sovietic, clădirile publice au arborat numeroase steaguri sovietice, dar nici un singur steag englez. După cum am mai arătat, se făceau comparații puțin măgulitoare între rezis-

⁹ Op. cit., p. 450—451.

tență desperată a rușilor de la Sevastopol și capitularea „rușinoasă” a englezilor la Tobruk. Îmi amintesc de o femeie bătrână, cu o înfățișare de intelectuală, care spunea în tramvai: „Nu se poate avea încredere în englezi. Tinerii de astăzi nu sînt destul de culți, dar eu știu totul despre Dis-ra-e-li” (pronunța acest nume cu ciudă, despărțindu-l în silabe). Alții n-aveau nici o încredere în Churchill, a cărui atitudine față de Rusia era adesea comparată cu cea a lui Roosevelt, considerat a fi animat de sentimente mult mai prietenești față de Uniunea Sovietică. În cursul lunilor iunie, iulie și august am vizitat diferite instituții de învățămînt și am stat de vorbă cu mulți tineri și tinere. Erau prietenoși, dar în realitate nu-i interesa decît un singur lucru: va fi sau nu deschis cel de-al doilea front și, dacă da, cînd?

Propaganda sovietică nu a făcut decît foarte puțin pentru a populariza pe aliații englezi și americani. În iunie au apărut cîteva afișe; pe unul dintre ele erau înfățișate trei fulgere — de care erau prinse steagurile sovietic, american și englez — care-l răpuneau pe Hitler, verde de spaimă și semănînd cu o broască rîioasă. În afara cîtorva secvențe despre vizita lui Molotov în S.U.A. și Anglia dintr-un jurnal de actualități, teatrele și cinematografele nu prezentau nimic ce ar fi avut vreo contingență cu aliații. Singura reprezentație „proaliată” de care-mi amintesc a fost un spectacol de estradă la „Ermitajul” din Moscova, care se încheia în mod destul de stupid: o femeie tînără cu aspect exotic cînta „Tipperary” într-un amestec de engleză stîlcită și de rusă, acompaniindu-se la acordeon, după care, pe un fundal format din numeroase steaguri ale aliaților, au țîșnit toți artiștii executînd ceva ce era probabil conceput a fi un fel de dans anglo-sovieto-american. Spectatorii nu păreau de loc entuziasmați. Aceasta se petrecea la începutul lunii iulie; scurt timp după aceea, spectacolul a fost scos din program și au dispărut atît afișele cu cele trei fulgere cît și cele cu lozinca „Victoria în 1942”.

Una dintre urmările mai puțin importante pe care le-a avut încheierea alianței anglo-sovietice și a acordului sovieto-american a fost constituirea, în iunie 1942, a Asociației ziariștilor anglo-americani. Autorizînd crearea unei asemenea asociații pur anglo-americane, rușii au făcut nu numai un gest de o deosebită bunăvoință față de aliați: existența asociației le permitea să concentreze și să intensifice răspîndirea informațiilor cu privire la Uniunea Sovietică în presa engleză și americană.

Cu timpul, iritarea rușilor provocată de lipsa unui al doilea front creștea tot mai mult. La Moscova se povestea că germanii aruncau asupra trupelor sovietice foi volante în care se spunea: „Unde vă sînt englezii?”¹⁰.

În această atmosferă, oamenii sovietici au primit știrea despre venirea lui Churchill cu sentimente diferite. Prima presupunere — exprimată de unii ziariști, ca, de pildă, Ehrenburg — despre scopul acestei vizite era, în linii mari, justă: Churchill a venit ca „să-l convingă pe Stalin să revină asupra comunicatului cu privire la deschiderea celui de-al doilea front”. Dar, cu această excepție, presa sovietică păstra o tăcere totală. În ce privește celelalte două surse de informații — sau, mai degrabă, de aluzii —, ele păreau a nu fi de acord între ele. Ambasada engleză continua să dea de înțeles că Stalin și Churchill „se înțeleg excelent”, iar în ultima zi a șederii lui Churchill la Moscova ambasadorul britanic în Uniunea Sovietică, Archibald Clark-Kerr, a calificat întâlnirea dintre premierul britanic și Stalin drept un „eveniment epocal”, declarație care scurt timp după aceea avea să dea naștere la numeroase confuzii. Pe de altă parte, Hariman și americanii lăsau să se înțeleagă că întrevederile nu au decurs nici pe departe atît de bine și că dacă rușii se așteaptă ca aceste consfătuiri, la care domnise o atmosferă încordată, să aibă rezultate imediate îi așteaptă o dezamăgire. S-a aflat, de asemenea, că englezii ceruseră să li se pună la dispoziție baze aeriene în Caucaz, dar guvernul sovietic refuzase. Dar chiar și americanii au recunoscut că spre sfîrșitul vizitei lui Churchill la Moscova atmosfera s-a îmbunătățit întrucîtva și că la banchetul dat la Kremlin ea devenise „aproape jovială”. Se povestea că într-o convorbire cu Stalin Churchill l-a felicitat pentru „minunații soldați ruși”, la care Stalin ar fi răspuns: „Nu exagerați! Nu sînt chiar atît de minunați. La drept vorbind, nu sînt încă soldați foarte buni. Dar ei învață și se perfecționează în fiecare zi și în curînd vor fi așa cum trebuie”.

Locuitorii Moscovei nu l-au văzut pe Churchill. Acesta nu a asistat la nici un spectacol de teatru; la ambasadă nu a fost organizată nici o recepție, și Churchill a hotărît chiar să nu se întâlnească cu corespondenții ziarelor engleze și americane, care, în locul lui, au fost primiți de ambasador. Cu această ocazie a scăpat ambasadorul acea frază nechibzuită despre „evenimentul epocal”.

¹⁰ Foi volante aproape identice au lansat germanii și deasupra trupelor franceze în 1939 și 1940.

Dar reporterii cinematografici lucrau neobosit. Cînd spectatorii sovietici l-au văzut pe ecran pe Churchill, la sosirea pe aerodrom, ridicînd două degete pentru a reprezenta litera „V” — semnul victoriei —, unii dintre ei l-au interpretat ca însemnînd cifra „II”, adică „al doilea front”. (La cinema am auzit o tînă ră fată întrebînd-o pe prietena ei în timp ce orchestra intona imnul regal englez, „God Save the King” („Dumnezeu să-l ocrotească pe rege”), ce melodie se cîntă, iar prietena ei i-a răspuns: „Cum, nu ştii? E « Internaţionala » pe englezeşte.”)

Afît comunicatul publicat după încheierea vizitei lui Churchill, cît şi articolele de fond apărute în presa sovietică vorbeau despre strînsele legături dintre Anglia şi Uniunea Sovietică, dar nu dădeau prea multe explicaţii şi nici nu promiteau rezultate într-un viitor imediat. Este semnificativ faptul că ziarul „Krasnaia zvezda” nu a publicat un editorial propriu, ci s-a mărginit numai să reproducă articolul de fond din „Pravda”. De asemenea, în ziua plecării lui Churchill, cînd acesta arătase în declaraţia sa de încheiere că „i-a spus lui Stalin deschis părerile sale”, „Pravda” a publicat o caricatură răutăcioasă a lui Efimov, în care erau ridiculizate fortificaţiile de carton ridicate de germani pe coasta Canalului Mîneicii — teorie care, din păcate, avea să fie infirmată la numai cîteva zile după aceea, cînd englezii au încercat să debarce la Dieppe. E drept, ruşii susţineau că Dieppe nu dovedise nimic în afară de dorinţa englezilor de a demonstra că deschiderea unui al doilea front este „imposibilă”¹¹.

Ruşilor nu le-a plăcut nici faptul că în timpul şederii sale la Moscova Churchill se „înhăitase” cu generalul Anders, deşi se pare că nu avusese decît o singură întrevvedere cu el. Se presupunea (şi, probabil, pe bună dreptate) că tot ce i se povestise lui Churchill despre o „iminentă” înfrîngere a Armatei Roşii (indiferent dacă el dăduse sau nu crezare acestor poveşti) pornea în primul rînd de la Anders, care, după cum ruşii o ştiau prea bine, era foarte grăbit să scoată din Uniunea Sovietică un număr cît mai mare de polonezi. Zvonul, larg răspîndit la Moscova, că Churchill i-ar fi îndemnat pe polonezi să părăsească „corabia care se scufundă” a agravat şi mai mult iritarea ruşilor.

¹¹ Debarcarea de la Dieppe a fost efectuată în ziua de 19 august 1942, în special cu trupe canadiene. Forţele participante la debarcare erau foarte slabe — în total 5 000 de oameni — şi, fireşte, nu au putut să se consolideze pe ţărm. — *Nota red.*

La 23 august a avut loc un atac aerian asupra Stalingradului, la care au participat 600 de avioane germane, iar la nord de oraș germanii au străpuns pozițiile rusești și au atins Volga. În ziua aceea, aceste evenimente nu au fost date publicității. În cursul săptămânii următoare, comunicatele vorbeau în termeni destul de vagi despre lupte „înverșunate“ la nord-est și nord-vest de Stalingrad și, din când în când, se mai anunța și câte un succes local al rușilor. În prima jumătate a lunii septembrie, presa comenta mersul luptelor din raionul Stalingrad pe un ton vădit nervos și abia la 20 septembrie (la cinci zile după sosirea diviziei lui Rodimțev) ziaarele au început să vorbească despre „eroicul Stalingrad“.

Cea mai mare parte a lunii septembrie, atitudinea presei semăna cu un „duș scoțian“ — când cald, când rece. Ziarele recunoșteau că la Stalingrad situația este foarte gravă, dar, pe de altă parte, publicau unele considerente de ordin general, care îngăduiau ca viitorul să fie privit cu destulă încredere. Așa, de pildă, s-a scris mult despre uriașele succese înregistrate de industria de război, despre armamentul și munițiile pe care le primea acum armata, precum și despre demoralizarea crescândă a germanilor. În special Ehrenburg cita adesea în articolele sale scrisori desperate adresate din Germania soldaților hitleriști care luptau pe frontul rus și în care se vorbea despre grozăviile și coșmarul „raidurilor aeriene la care participă mii de bombardiere engleze“. Un al doilea front nu exista, dar aviația britanică nu stătea cu brațele încrucișate.

În cursul ultimelor zece zile ale lunii septembrie au apărut două elemente noi în știrile publicate de presa sovietică cu privire la Stalingrad: ziaarele au început să scrie cu lux de amănunte despre caracterul cu totul deosebit pe care-l aveau luptele pe acest front (și mai ales despre luptele de stradă). Astfel, la 22 septembrie, „Krasnaia zvezda“ a publicat un articol foarte amănunțit despre tactica luptelor pentru fiecare casă, fiecare etaj și chiar pentru fiecare cameră.

Acum presa nu mai era atât de reținută ca în prima jumătate a lunii septembrie. „Eroicul Stalingrad“ și „eroicii apărători ai Stalingradului“ au devenit expresii curente. Simonov, Grossman, Krigher și mulți alți scriitori și ziariști sovietici descriau entuziasmul și atmosfera gravă, dar eroică ce caracterizau bătălia de la Stalingrad. Numeroși corespondenți sovietici, mai ales fotografi și reporteri cinematografici, și-au pierdut viața la Stalingrad și pe celelalte fronturi.

La începutul lunii septembrie, ziaarele sovietice au comparat Stalingradul cu Verdunul, iar această comparație a

fost imediat preluată de presa din întreaga lume. Dar la sfârșitul lunii septembrie presa sovietică a recunoscut că este absurd să se facă o asemenea paralelă. Astfel, în numărul din 27 septembrie al ziarului „Krasnaia zvezda“, A. S. Ierusalimski scria că Stalingradul „a depășit cu mult Verdunul“. „Verdunul — arăta el — era o fortăreață de prim ordin, ceea ce Stalingradul nu este. În plus, ofensiva pe care rușii au lansat-o pe frontul de est în 1916 i-a obligat pe germani să retragă de la Verdun forțe însemnate... În prezent, situația este tocmai inversă“.

Așa cum avea să spună Stalin un an mai târziu, octombrie 1942 a fost luna în care Uniunea Sovietică s-a aflat în mai mare pericol decât în perioada luptelor de la Moscova. Bătălia de la Stalingrad decurgea nefavorabil și la 14 octombrie orașul era ca și pierdut. Totodată s-a produs o simțitoare înrăutățire a relațiilor anglo-sovietice. Angliei i se aducea în mod vehement învinuirea că este un taler cu două fețe, ceea ce se explica în oarecare măsură prin situația critică ce se crease la mijlocul lunii la Stalingrad.

Intensificarea campaniei antiengleze (care se atenuase întrucâtva în timpul vizitei lui Churchill și al debarcării nereușite de la Dieppe) a început ceva mai devreme, mai precis în timpul vizitei pe care a făcut-o la Moscova Wendell Willkie, respectiv în jurul datei de 20 septembrie. Acesta venise în calitate de reprezentant personal al președintelui Roosevelt, și s-a făcut mult caz în legătură cu sosirea lui. În ochii rușilor, atitudinea lui față de Rusia se deosebea în bine de cea a lui Churchill. În toate ziarele au apărut fotografii înfățișându-l pe Willkie împreună cu Stalin și Molotov; declarațiile făcute de el în public s-au bucurat de o largă publicitate și erau comentate de toate ziarele. I s-au arătat mai multe uzine de armament și i s-a dat posibilitatea să facă o călătorie pe front în sectorul Rjev, la vest de Moscova, unde trupele sovietice duceau lupte „de diversiune“ înverșunate, obținând — cu prețul unor pierderi grele — unele succese cu totul neînsemnate.

Willkie a lăsat de câteva ori în mod clar să se înțeleagă că Roosevelt era întru totul în favoarea deschiderii unui al doilea front în 1942, dar se lovea de opoziția generalilor englezi și a lui Churchill personal.

Îmi amintesc foarte bine dimineața zilei de 26 septembrie. Imediat după înapoierea sa din sectorul Rjev, Willkie m-a invitat la micul dejun la Casa de oaspeți a guvernului sovietic din stradela Ostrovski. Purta un halat elegant din mătase albastră cu buline albe și arăta ca o întruchipare a

sănătății și energiei. Nimănui nu i-ar fi trecut prin minte că avea să moară în curînd. Toată lumea știe cît de mult farmec personal avea. Rușii se străduiau să-i fie cît mai pe plac. La dejun s-au servit icre negre și chiar struguri, pe care-i vedeam pentru prima oară în anul acela.

„Am de rezolvat o problemă foarte delicată — mi-a spus el. — Cum să explic eu publicului american că rușii se află într-o situație foarte grea, dar moralul lor este totuși excelent?... Știu că în țara aceasta există foarte multe tragedii personale cutremurătoare, dar dacă ar fi să repet toate frazele furioase pe care le-am auzit aseară la dîneu de la Simonov, Ehrenburg și Voitehov, cu toate injuriile lor la adresa aliaților, cred că impresia pe care ar produce-o în Statele Unite ar fi cît se poate de proastă...”

Apoi a urmat o ilustrare izbitoare a puternicelor îndoieli ce existau la Washington în vara anului 1942 cu privire la posibilitatea Rusiei de a supraviețui.

„În definitiv — a spus Willkie — situația nu este nicidecum așa de desperată cum s-ar putea crede în prezent. Cu Egiptul lucrurile stau bine; rușii rezistă, și chiar și Stalin-gradul mai e încă în mîna lor. Pot să vă mărturisesc că acum cinci săptămîni, cînd am plecat din Washington, președintele mi-a spus: «...Vreau să te pun în gardă. Știu că ai curaj, dar s-ar putea să ajungi la Cairo exact în momentul în care orașul ar cădea în mîna germanilor, iar în Rusia tocmai în momentul prăbușirii ei.»”

I-am dat să înțeleagă lui Willkie că președintele, probabil, nu primește din Moscova informații de la persoane suficient de competente (mă gîndeam la pesimiștii de la ambasada americană, în special la generalul Michela și colonelul Park), și Willkie a fost de acord cu mine. Vorbînd despre cel de-al doilea front, el și-a exprimat părerea că a amîna deschiderea lui pînă în 1943 ar fi foarte riscant: ce s-ar întîmpla dacă atunci rușii nu vor mai avea de loc forțe pentru începerea unei ofensive? (Din cuvintele lui reieșea, implicit, că, dacă rușii îi destăinuiseră lui Churchill cîte ceva despre planurile lor de contraofensivă, lui Willkie nu i-au comunicat nimic în această privință — de ce erau să-i tempereze înflăcărarea pentru deschiderea celui de-al doilea front?)

În aceeași zi, Willkie a făcut o declarație corespondenților de presă anglo-americani. A vorbit cu sinceră emoție des-

pre mărețul spirit de sacrificiu al rușilor, a cărui manifestare a putut-o constata pretutindeni, apoi a rostit faimoasa frază care avea să dea naștere la multe complicații :

„Personal sînt acum convins că-i putem ajuta creînd, împreună cu Anglia, un al doilea front în Europa la cea mai apropiată dată pe care o vor aproba conducătorii noștri militari. Și s-ar putea ca unii dintre aceștia să aibă nevoie ca opinia publică să-i împingă în oarecare măsură la aceasta“.

Rușii au luat drept bun cele spuse de el, iar ziarele sovietice au început să publice caricaturi ale conducătorilor militari englezi, inerți și retrograzi. Churchill era furios, deoarece, după părerea sa, declarația lui Willkie anulase mult din ceea ce a realizat cu o lună în urmă, în timpul călătoriei sale la Moscova, cînd, după cum i se păruse, a reușit să-i convingă pe conducătorii sovietici că deschiderea unui al doilea front într-un viitor foarte apropiat nu este posibilă. Și, cu toate că Stalin avea cunoștință de operația „Torch“ (în privința căreia Willkie nu fusese, probabil, informat), în octombrie, cînd situația de la Stalingrad părea desperată, presa sovietică a desfășurat o vehementă campanie antiengleză.

În ziua de 6 octombrie, la numai o săptămînă după declarația lui Willkie, a apărut în „Pravda“ o caricatură răutăcioasă a lui Efimov, care înfățișa cîțiva militari englezi — cu chelie și cu niște mustați ca de morsă — stînd la o masă, față în față cu doi tineri și chipeși militari în uniforme americane. Aceștia din urmă erau denumiți : „Generalul Curaj“ și „Generalul Fermitate“, iar englezii purtau nume ca : „Generalul Dar-dacă-ne-bat ?“, „Generalul Ce-i-atîta-grabă ?“, „Generalul De-ce-să-riscăm ?“ etc. În aceeași zi, Stalin a răspuns la trei întrebări ce i-au fost puse de Henry Cassidy, corespondentul agenției Associated Press. El a declarat că în situația de atunci cel de-al doilea front are o importanță de prim rang, că ajutorul pe care aliații îl dau Uniunii Sovietice este încă puțin eficace și că este necesar ca aliații să-și îndeplinească la timp și pe deplin obligațiile lor. În sfîrșit, răspunzînd la întrebarea lui Cassidy care este de acum înainte capacitatea sovietică de rezistență, Stalin a declarat :

„Eu cred că, prin forța sa, capacitatea sovietică de rezistență împotriva tîlharilor nemți nu este nicidecum mai prejos — dacă nu chiar mai presus — decît capacitatea Germaniei fasciste sau a oricărei alte puteri agresive de a-și asigura dominația mondială.“

Molotov a mai turnat gaz peste foc recurgînd la un truc original : de nouă luni se afla în posesia sa o notă a guvernului cehoslovac și a Comitetului național francez referitoare la crimele de război, care era sprijinită și de guvernele celorlalte țări ocupate de naziști. Acum s-a hotărît să răspundă la ea. În penultimul alineat al răspunsului său se spunea :

„Guvernul sovietic consideră necesar să fie înaintată fără întârziere unui tribunal internațional special instituit și să fie pedepsită cu toată asprimea potrivit codului penal orice căpetenie a Germaniei fasciste care s-ar afla acum, în timpul războiului, în mîna autorităților din statele care luptă împotriva Germaniei hitleriste.“

Această notă a fost dată publicității la 15 octombrie (una dintre cele mai grele zile ale bătăliei de la Stalingrad). Sensul ei a fost subliniat patru zile mai tîrziu, cînd „Pravda“ a publicat un articol redacțional despre Rudolf Hess :

„Se pare că, întrucît Rudolf Hess a sosit în Anglia în uniformă de aviator german, el n-ar mai fi unul dintre cele mai cunoscute căpetenii ale clicii hitleriste criminale, ci doar un obișnuit prizonier de război. A fost, așadar, de ajuns ca Hess, criminal bine cunoscut tuturor, să îmbrace uniforma de aviator hitlerist... ca să scape de răspunderea pentru nenumăratele sale crime și să transforme în felul acesta Anglia într-un refugiu pentru gangsteri.“

A nu-l considera pe Hess criminal de război — continua „Pravda“ — înseamnă a-l considera drept „reprezentant al unui alt stat, drept sol al lui Hitler“.

Urma apoi un pasaj despre „soția lui Hess“ :

„Nu este, firește, o întîmplare faptul că soția lui Hess a dat publicității cererea ei, adresată anumitor reprezentanți ai guvernului englez, prin care solicita să i se permită să vină la soțul ei. După cît se vede, nici doamna Hess nu-l consideră a fi prizonier de război ...Trebuie, în sfîrșit, să se precizeze ce este în prezent Hess — un criminal... sau reprezentantul plenipotențiar al guvernului hitlerist în Anglia, bucurîndu-se de imunitate?“

S-ar putea ca povestea cu soția lui Hess să fi fost o pură născocire sau, poate, să le fi fost strecurată rușilor de vreun „informator“ diplomatic. Scopul acestei violente campanii antiengleze nu este încă clar și există mai multe explicații posibile ; cea mai bună dintre ele ar fi că Stalin, știind despre operația „Torch“, încerca să-i inducă în eroare pe ger-

mani, făcându-i să creadă că nu au de ce să se teamă în Apus. Cert e că presa germană a făcut mare tapaj în legătură cu cearta dintre englezi și sovietici în jurul cazului Hess. Dar mai există și alte explicații posibile : dat fiind că la Stalingrad lucrurile stăteau prost, era nevoie de un țap ispășitor, și, în orice caz, numeroși conducători sovietici erau obsedați de ideea cu privire la „lady Astor“, la „clica de la Cliveden“ și la alți preținși adepți ai unei înțelegeri cu Hitler pe socoteala Uniunii Sovietice. Deși acești oameni erau menționați în treacăt, articolul despre Hess a fost cel mai violent atac antienglez din tot cursul războiului și este contestabil că a stîrnit în U.R.S.S. o puternică stare de spirit antiengleză. Îmi amintesc că în ziua în care apăruse acest articol am văzut un ofițer polonez stînd la coadă în fața unuia dintre magazinele „Gastronom“ din Moscova. Cei din jurul lui au început să strige la el : „În loc să stai la coadă pentru delicatese, ai face mai bine să te duci să lupți nițel !“ Cînd a explicat că nu e englez, ci polonez, oamenii l-au lăsat în pace.

Reacția englezilor la articolul în care Anglia era denumită un „refugiu pentru gangsteri“ a fost atît de violentă, încît campania din presa sovietică a încetat. Într-o conferință ținută la 28 octombrie, profesorul Iudin a încercat să demonstreze că inexistența unui al doilea front se datorează unor motive de natură pur politică ; din păcate, a spus el, influența „munchenezilor“ este foarte puternică în guvernul englez. Iudin a lăsat să se înțeleagă că publicarea articolului despre Hess a avut drept scop să atragă atenția opiniei publice engleze pentru ca aceasta să insiste ca „munchenezii“ să fie alungați din guvern. Întrebat de ce guvernul britanic nu este în stare să frîgă rezistența lor, el a răspuns : „Nu spun că Churchill n-ar fi în stare s-o frîgă, dar...“ și a ridicat din umeri.

La sfîrșitul lunii octombrie, tonul presei sovietice a devenit mult mai optimist. La mijlocul lunii, comunicatele oficiale și presa vorbeau pe larg despre situația extrem de gravă de pe fronturi, dar la sfîrșitul lunii se părea că ce era mai rău trecuse. La 31 octombrie, G. F. Aleksandrov a scris în „Pravda“ :

„Apărarea eroică a ostașilor sovietici i-a oprit pe germani la Stalingrad timp de trei luni. Aceasta înseamnă că la Stalingrad germanii au pierdut timpul cel mai prețios de care puteau dispune pentru o ofensivă în anul acesta.“

Cu alte cuvinte, groaznicul pericol care amenința țara în iulie și august trecuse. E drept, Stalingradul nu era încă definitiv în afară de pericol și aproape întregul Caucaz de nord se afla în mâinile germanilor. Deși aceștia au fost opriți la Mozdok — pe drumul spre Baku — și n-au mai putut să înainteze mai departe de portul Novorossiisk (la Marea Neagră), ei au reușit totuși la 2 noiembrie un neașteptat și mare succes: au pătruns pînă la Nalcik (situat pe drumul spre Vladikavkaz), capătul de nord al șoselei militare gruzine și poartă a Transcaucaziei.

Cu toate acestea, în ajunul celei de-a 25-a aniversări a Revoluției din Octombrie, atmosfera la Moscova era foarte optimistă. După întunecatele luni iulie și august se simțea, evident, că ceva se schimbase. La 6 noiembrie ziarele au publicat pe prima pagină „Jurămîntul apărătorilor Stalingradului“.

„Prin cucerirea Stalingradului, Hitler încearcă să taie comunicațiile noastre pe Volga și apoi, înaintînd de-a lungul Volgăi spre sud, să ajungă la Marea Caspică și să izoleze astfel țara noastră de principalele ei surse de petrol... Dacă dușmanul va reuși să-și realizeze aceste planuri, el își va arunca imediat forțele devenite disponibile... împotriva Leningradului, împotriva Moscovei.“

Chiar și în această etapă, stalingrădenii mai spuneau: „Dacă dușmanul va reuși“, și nu „Dacă dușmanul ar fi reușit“. Dar, abstracție făcînd de această rezervă, tonul întregului document arată încrederea în victorie. Autorii jurămîntului nu au mers atît de departe încît să afirme că Stalingradul va fi menținut, dar faptul că legau soarta orașului de numele și prestigiul lui Stalin făcea ca înfrîngerea să pară foarte puțin probabilă.

„Trimițîndu-vă această scrisoare din tranșee, vă jurăm, scumpe Iosif Vissarionovici, că vom apăra Stalingradul pînă la ultima picătură de sînge, pînă la ultima suflare, pînă la ultima bătaie a inimii... Jurăm că nu vom întina gloria armelor rusești, că ne vom bate pînă la capăt.“

Din tonul acestui jurămînt se desprindea atîta încredere, încît acum a apărut tendința de a subaprecia pericolul care mai amenința Stalingradul. Oricum ar fost însă, oamenii își dădeau instinctiv seama că ceea ce era mai rău trecuse, și instinctul nu i-a înșelat. Scrisorile de la soldații care luptau la Stalingrad contribuiau în foarte mare măsură la creș-

terea optimismului. Erau scrisori particulare, din care reieșea cu toată claritatea că, în ciuda teribilei încordări a forțelor spirituale și fizice, soldații sovietici au început să fie foarte mândri că luptă la Stalingrad. În același timp, pentru germani perspectiva de a fi trimiși la Stalingrad devenea tot mai înfricoșătoare.

În octombrie, în afara faptului că presa sovietică ducea o campanie antiengleză, corespondența dintre Churchill și Stalin nu era nici ea cîtuși de puțin cordială. Stalin a confirmat destul de laconic sosirea convoiului PQ-18 la Arhanghelsk; nu era de acord cu cifrele date de Churchill despre numărul de avioane produse de Germania, spunînd că sînt inexacte, iar la lungul mesaj trimis de Churchill la 9 octombrie, în care acesta cerea insistent autorizația de a disloca în Caucaz forțe aeriene anglo-americane (informîndu-l totodată pe Stalin că transporturile pe ruta arctică vor trebui limitate), Stalin nu a răspuns decît: „Am primit mesajul dv. din 9 octombrie. Mulțumesc. I. Stalin“.

Dar, ca o consecință a faptului că în Caucaz situația se înrăutățise (la 2 noiembrie, germanii au ocupat Nalcikul), în scrisoarea sa din 8 noiembrie Stalin a manifestat din nou interes pentru propunerea ca anglo-americanii să trimită în Caucaz douăzeci de escadrile de avioane.

Ținînd seama de fricțiunile care s-au produs — mai ales în octombrie — între guvernul sovietic și cel englez (Churchill era deosebit de furios din cauza atacurilor presei sovietice în legătură cu cazul Hess), cuvîntarea rostită de Stalin la radio în ziua de 6 noiembrie a constituit pentru aliații occidentali o surpriză plăcută. În acel moment el știa, fără îndoială, că operația „Torch“ începuse și că în Pustiul de apus trupele lui Rommel se retrăgeau. El a subliniat de cîteva ori însemnătatea alianței anglo-americano-sovietice, deși a vorbit cu oarecare ironie despre operațiile englezilor în Libia, unde aceștia luptau împotriva a numai „4 — da, patru — divizii germane și 11 divizii italiene“. El a mai declarat că, dacă ar exista un al doilea front, germanii ar fi fost acum aruncați înapoi pînă la Pskov, Minsk și Odesa. Stalin a vorbit cu satisfacție despre creșterea uriașă a combativității trupelor sovietice și despre succesele colosale obținute de întreprinderile industriale sovietice în răsărit. Germanii, a spus el, nu au reușit să atingă principalul lor obiectiv, care nu era ocuparea Caucazului (acesta nefiînd decît obiectivul lor „secundar“), ci încercuirea Moscovei pe la est după căderea Stalingradului.

Ordinul dat de Stalin la 7 noiembrie dezvolta, în general, aceleași idei. Fără a face vreo aluzie la operația „Torch” sau la contraofensiva care se pregătea, Stalin a folosit o expresie care nu numai că i-a bucurat enorm pe ruși, dar le-a trezit și interesul : „Va fi sărbătoare și pe ulița noastră !”

Știrea despre debarcarea în Africa de nord, sosită două zile mai târziu, a produs la Moscova o impresie puternică. Deși nu înțelegeau imensa complexitate organizatorică a acestei operații, oamenii aveau totuși sentimentul de mulțumire că în Apus lucrurile s-au urnit, în sfârșit, din punctul mort, cu toate că aceasta nu era nicidecum acel al doilea front în Europa, pe care îl așteptau cu atîta nerăbdare. Mai târziu ni s-a povestit la Stalingrad că știrea despre debarcarea în Africa de nord a fost imediat difuzată în toate unitățile militare, ceea ce a avut o influență deosebit de favorabilă asupra ostașilor. În a doua sa scrisoare către Cassidy, datată 13 noiembrie, Stalin și-a exprimat profunda satisfacție față de desfășurarea cu succes a campaniei din Africa de nord, care, potrivit spuselor sale, deschide „perspectiva descompunerii coaliției italo-germane în viitorul apropiat”. Această operație, scria el, arată clar că conducătorii anglo-americieni sînt capabili „de a organiza o serioasă campanie militară”, adăugînd că zdrobirea trupelor inamice în Pustiul de apus a fost „măiastră”. A prezis că în scurt timp Italia va ieși din război. Deși este încă prea devreme — scria el — să se spună în ce măsură campania din Africa de nord va slăbi presiunea asupra Uniunii Sovietice, efectul ei „nu va fi mic”.

Stalin a mai arătat că această operație a creat „premisele pentru organizarea celui de-al doilea front în Europa, mai aproape de centrele vitale ale Germaniei” și că ea va „scoate Franța din starea de amortire”.

Privite în ansamblu, relațiile dintre aliați s-au îmbunătățit sensibil după debarcarea din Africa de nord. După cum mi-a spus cîteva zile mai târziu ambasadorul englez, Clark-Kerr, „Kremlinul iradiază acum căldură”.

Germanii încercuiți la Stalingrad

De la publicarea „Jurământului apărătorilor Stalingradului“ nu au trecut decît 13 zile pînă la începerea mării contra-ofensive ruse care avea să se încheie după două luni și jumătate cu victoria de la Stalingrad. Dar în aceste 13 zile germanii au întreprins o nouă ofensivă desperată. Situația apărătorilor a devenit și mai grea din cauză că pe Volga apăruseră sloiuri de gheață. Din această cauză, transporturile peste Volga au fost practic întrerupte; pînă și evacuarea răniților era aproape imposibilă. Și totuși, după ce această ultimă ofensivă germană a fost respinsă, moralul apărătorilor Stalingradului a devenit mai ridicat ca oricînd, cu atît mai mult cu cît presimțeau că este pe cale să se întîmple ceva foarte important.

Mai tîrziu, soldați care luptaseră la Stalingrad mi-au povestit cu ce bucurie frenetică, cu cîtă speranță și emoție au auzit bubuitul unei canonade îndepărtate, dar intense care începuse la 19 noiembrie, între orele 6 și 7 dimineața, timpul cel mai liniștit pe Frontul Stalingrad. Știau ce înseamnă acest bubuit de tunuri. Însemna că nu vor trebui să apere Stalingradul în tot cursul iernii. Scoțîndu-și capetele din tranșee, ascultau în întunericul aproape de nepătruns al zorilor care abia mijeau, cețoase și umede.

Nu au fost publicate nici un fel de comunicate oficiale nici la 19 noiembrie, cînd trupele Frontului Don, sub comanda lui Rokossovski, și cele ale Frontului de sud-vest, sub comanda lui Vatutin, au trecut la înaintare pe direcția Kalaci, nici la 20 noiembrie, cînd trupele Frontului Stalingrad, sub comanda lui Eremenko, au pornit de la sud de Stalingrad spre nord-vest pentru a face joncțiunea cu forțele lui Rokossovski și Vatutin. Nici în comunicatul din 21 noiembrie

nu s-a pomenit nimic despre aceste acțiuni. În ziua aceea, „Pravda” și-a consacrat articolul de fond „sesiunii Academiei de științe ce se ținea la Sverdlovsk”.

Abia în noaptea de 21 spre 22 noiembrie, un comunicat special anunța știrea extraordinară că în urmă cu câteva zile trupele sovietice, concentrate la nord-vest și la sud de Stalingrad, au trecut la ofensivă, ocupînd orașul Kalaci și interceptînd în raionul Krivomuzghinskaia și Abganerovo cele două linii de cale ferată pe care erau aduse munițiile și proviziile pentru trupele germane de la Stalingrad. În acest comunicat încă nu se spunea direct că cercul se închisese în jurul germanilor la Stalingrad, dar erau date cifrele grelelor pierderi suferite de inamic: 14 000 de soldați uciși, 13 000 luați prizonieri etc.

La Moscova emoția era de nedescris; toți aveau pe buze un singur cuvînt: „A început!” Toți simțeau, instinctiv, că de la această ofensivă se pot aștepta rezultate foarte importante¹².

Ceea ce trebuie spus despre această a doua etapă, hotărîtoare, a bătăliei de la Stalingrad poate fi rezumat după cum urmează:

1. Trupele celor trei fronturi sovietice aveau un efectiv de 1 005 000 de soldați, cărora li se opuneau trupe inamice cu un efectiv aproape egal, și circa 900 de tancuri, față de cele 700 de tancuri ale germanilor¹³, 13 000 de tunuri, față de 10 000 cîte aveau germanii, și 1 100 de avioane, față de 1 200 ale inamicului.

Pe de altă parte, potrivit „Istoriei războiului”, Armata Roșie dispunea pe direcția loviturilor principale de o superioritate atît de covîrșitoare cum nu mai izbutise să dețină pînă atunci de la începutul războiului — de 3:1 în oameni și de 4:1 în armament, în special în tunuri și aruncătoare de mine.

Practic, întreg acest armament fusese produs de industria sovietică în cursul verii și în primele luni ale toamnei; trupele sovietice nu au folosit decît un număr neînsemnat de tancuri, autocamioane și „jeep”-uri sosite din Occident.

¹² Este interesant de notat că după cîteva zile colonelul Exham, atașatul militar britanic, a ajuns la concluzia că, în urma acestei ofensive, încă înainte de sfîrșitul iernii rușii „vor ajunge la Harkov”, în timp ce generalul Michela și colonelul Park de la ambasada americană erau de părere că „germanii au procedat al naibii de abil, lăsîndu-se încercuiți la Stalingrad și imobilizînd în felul acesta uriașe forțe ale rușilor, ceea ce va cauza acestora din urmă nenumărate complicații”.

¹³ I.M.R.P.A.P., vol. 3, p. 26.

Pînă în februarie 1943, Uniunii Sovietice i-au fost trimise, în total, aproximativ 72 000 de autocamioane de producție occidentală, dar cînd a început ofensiva de la Stalingrad rușii nu aveau decît un număr foarte mic din acestea.

2. Moralul trupelor era extraordinar de ridicat.

3. Planul contraofensivei fusese elaborat încă din august, în special de către Stalin, Jukov și Vasilevski, după consultări cu comandanții fronturilor : Vatutin, Rokossovski și Eremenko. În octombrie și noiembrie, Vasilevski și Jukov vizitaseră raionul în care urmau să se desfășoare operațiile.

4. Pregătirile pentru ofensivă au reclamat un uriaș efort organizatoric și au fost făcute în cel mai strict secret. Astfel, de pildă, timp de cîteva săptămîni înainte de ofensivă a fost întreruptă orice legătură poștală între soldații acestor fronturi și familiile lor. Deși germanii au bombardat căile ferate care duceau spre raionul de la nord de Don, ei nu aveau totuși o imagine clară despre cantitatea de armament și efectivele trupelor transportate (mai ales noaptea) în acest raion și în cele două capete de pod principale din cotul Donului. Germanii nu și-au închipuit niciodată că o contraofensivă sovietică (dacă, în general, ar fi întreprinsă) ar putea avea asemenea proporții. Și mai dificilă a fost transportarea unui mare număr de trupe și a unei imense cantități de armament în sud, la Frontul Stalingrad. În acest scop a trebuit să fie folosită calea ferată de la est de Volga, intens bombardată de germani, și să se aducă pontoane și bacuri, organizîndu-se trecerea peste Volga, ca să zicem așa, chiar sub nasul germanilor. Spre deosebire de regiunea de la nord de Don, unde existau unele păduri, în stepa aridă de la sud de Stalingrad mascarea era deosebit de greu de realizat.

Cu toate acestea, germanii nu aveau idee de forța loviturii ce se pregătea.

5. Comandamentul german și, în special, Hitler personal erau atît de obsedați de gîndul că, din motive de prestigiu, este absolut necesar ca Stalingradul să fie ocupat încît nu au acordat atenția necesară întăririi ambelor flancuri ale dispozitivului trupelor lor pe care-l putem denumi ieșindul de la Stalingrad. Nu era propriu-zis un ieșind : pe latura lui nordică exista într-adevăr un front, dar în sud era un fel de „țară a nimănui“, care se întindea prin stepa calmuță pînă în Caucazul de nord ; aici nu existau decît cîteva alinamente destul de slabe, ocupate în general de trupele române. Și în nord, în unele sectoare ale frontului, se aflau români. Trupele române luptaseră bine la Odesa și în Cri-

mea, dar la începutul iernii, când s-au văzut în stepele Donului, moralul lor scăzuse foarte mult. Era clar că aici nu luptau pentru interesele României, ci pentru cele ale lui Hitler, și relațiile lor cu germanii erau departe de a fi amicale. Mai spre vest, pe Don, acționau trupe italiene, al căror moral nu era nici el prea strălucit. Comandamentul sovietic era bine informat de această stare de lucruri și socotea, pe bună dreptate, sectoarele deținute de români și de italieni ca fiind cele mai slabe.

Ofensiva a început pe un front larg în dimineața zilei de 19 noiembrie, la ora 6,30, la nord de ieșindul de la Stalingrad, printr-o pregătire de artilerie; după două ore s-au pus în mișcare infanteria și tancurile. Din cauza timpului nefavorabil nu s-a recurs decât în mică măsură la sprijinul aviației. În trei zile, trupele de sub comanda lui Vatutin au înaintat aproximativ 125 km, nimicind Armata a 3-a română și câteva unități germane trimise în grabă pentru a-și salva aliații. Cu toată rezistența puternică opusă de germani și de unele unități române, trupele Frontului de sud-vest, de sub comanda lui Vatutin, au ajuns în ziua de 22 noiembrie la Kalaci, unde au făcut joncțiunea cu trupele lui Eremenko, care rupseseră frontul dinspre sud, unde rezistența inamicului a fost mai puțin îndârjită.

În cursul luptelor au fost încercuite patru divizii române, și după puțin timp ele s-au predat, în frunte cu comandantul lor, generalul Lascăr. Aceeași soartă a avut-o și o altă grupare română încercuită, al cărei comandant era generalul Stănescu. Înfrângerea Armatei a 3-a române — cu care ocazie Armata Roșie a luat aproape 30 000 de prizonieri — a avut o influență politică destul de mare asupra relațiilor dintre Hitler și aliații săi. După aceasta germanii au început să exercite în special asupra trupelor române un control mult mai sever și mai direct.

Trupele Frontului Stalingrad, de sub comanda lui Eremenko, care au trecut la ofensivă cu o zi mai târziu, au înaintat și mai repede și au ajuns la Kalaci după mai puțin de trei zile, luând-o astfel înainte trupelor Frontului de sud-vest și făcând prizonieri 7 000 de soldați români. Trupele de la aripa dreaptă a Frontului Don, de sub comanda generalului Rokossovski, au executat și ele la 19 noiembrie o lovitură spre sud; o parte din aceste trupe au izbutit să pătrundă pînă la raionul de apărare de la Volga menținut de colonelul Gorohov la nord de Stalingrad.

În patru zile și jumătate, încercuirea germanilor la Sta-

lingrad fusese terminată. „Cercul“ nu era foarte larg — 30 pînă la 60 km — și nici foarte trainic, așa încît obiectivul imediat următor a fost, evident, acela de a consolida și a lărgi acest „cerc“. În ultimele zile ale lunii noiembrie, germanii au încercat să-l străpungă dinspre vest, dar, în ciuda cîtorva succese inițiale, nu au izbutit. Comandamentul sovietic se temea mai ales ca Armata a 6-a, comandată de Paulus, și unitățile Armatei a 4-a de tancuri, aflate la Stalingrad, să nu încerce să-și croiască drum și să iasă din Stalingrad. Dar aceasta nu s-a întîmplat, și, oricît ar părea de paradoxal, cînd rușii au rupt frontul de la Don, un mare număr de germani au fugit la Stalingrad, căutînd să se pună „la adăpost“.

Unele amănunte interesante cu privire la această mare bătălie mi-au fost comunicate de Henry Shapiro, corespondentul la Moscova al agenției „United Press“, care primise autorizația să viziteze aceste locuri la numai cîteva zile după ce „cercul“ se închisese. A călătorit cu trenul pînă la un punct situat la circa 150 km nord-vest de Stalingrad, iar de acolo cu mașina pînă la Serafimovici, situat în capul de pod de pe Don, cucerit după lupte grele de ruși în octombrie și de unde, la 19 noiembrie, trupele lui Vatutin au pornit ofensiva spre Kalaci.

„Linia de cale ferată din apropierea frontului fusese puternic bombardată de germani; toate gările erau distruse, iar comandanții militari și funcționarii de cale ferată dirijau traficul feroviar din adăposturi și clădiri distruse. Pe calea ferată se scurgea neîntreput spre front un adevărat suvoi de armament — «Katiușe», tunuri, tancuri, muniții și trupe. Traficul continua fără încetare ziua și noaptea, și același lucru se întîmpla și pe șosele. Deosebit de intensă era această mișcare în timpul nopții. Armament englez și american se vedea foarte puțin, poate doar, din cînd în cînd, cîte un «jeep» sau un tanc; 90% din armament era de proveniență sovietică. Dar în ce privește aprovizionarea cu alimente, ea consta în mare parte din produse americane — în special untură de porc, zahăr și conserve de carne.

În momentul sosirii mele la Serafimovici, rușii erau ocupați nu numai cu consolidarea «cercului» în jurul Stalingradului, dar și cu crearea unui «al doilea cerc»; harta arăta cu toată claritatea că la Stalingrad germanii căzuseră în capcană și nu mai puteau să iasă de acolo... Am observat atît la soldați cît și la ofițeri un asemenea sentiment de încredere în forțele lor cum nu mai văzusem niciodată pînă

atunci în Armata Roșie. În timpul bătăliei pentru Moscova nu existase această încredere (sublinierea noastră. — A. W.).

Departe în spatele frontului rățăceau prin stepă mii de români, care-i înjurau pe germani și căutau cu desperare centrele de alimentare ale rușilor, dorind din tot sufletul să fie luați prizonieri. Unii soldați care-și părăsiseră unitățile apelau la mila țăranilor, care-i tratau în mod caritabil, poate și pentru simplul fapt că nu erau germani. Rușii spuneau despre ei că sînt «niște bieți țărani ca și noi».

Cu excepția unor mici grupuri de legionari, care pe ici, pe colo opuneau o rezistență înverșunată, soldații români erau sătui de război; prizonierii cu care am stat de vorbă spuneau toți cam același lucru: că acesta este un război al lui Hitler, și românii n-au ce căuta la Don.

Cu cît mă apropiam mai mult de Stalingrad, cu atît înlîneam mai mulți prizonieri germani... Stepă oferea o priveliște fantastică. Pretutindeni zăceau stîrvuri de cai. Unii cai nu erau decît pe jumătate morți; stăteau în trei picioare degerate și-l mișcau pe al patrulea, frînt. Era ceva sfișietor. În cursul ofensivei sovietice au pierit 10 000 de cai. Întreaga stepă era literalmente presărată cu cadavrele lor, cu afeturi, tancuri și tunuri distruse. Acestea erau de fabricație germană, franceză, cehă și chiar engleză (capturate, fără îndoială, la Dunkerque). Zăceau acolo și nenumărate cadavre de soldați români și germani. În primul rînd trebuiau îngropați soldații ruși căzuți. Populația civilă se înapoia în satele în mare parte distruse... Orașul Kalaci era un morman de ruine: în picioare nu mai rămăsese decît o singură casă...

Generalul Cisteakov, al cărui punct de comandă l-am descoperit în cele din urmă într-un sat la sud de Kalaci — satul fiind bombardat din timp în timp de artilerie —, a spus că numai cu cîteva zile înainte germanii ar mai fi putut ieși destul de ușor din Stalingrad, dar Hitler le-a interzis s-o facă. Acum au scăpat momentul favorabil. El și-a exprimat convingerea că Stalingradul va fi recucerit la sfîrșitul lunii decembrie.

Rușii, spuse Cisteakov, doboară cu zecile avioanele de transport germane, iar germanii care se află în «cazanul» de la Stalingrad încep să ducă lipsă de alimente și se hrănesc cu carne de cal.

Prizonierii germani pe care i-am văzut erau în majoritate băieți tineri și arătau jalnic. Nu am văzut nici un ofițer. În ciuda gerului de -30° , germanii erau îmbrăcați în mantale obișnuite și înfășurați în păături. Nu aveau nici un fel de echipament de iarnă. În schimb, rușii erau foarte

bine echipați — aveau pîslari, scurte din blană de oaie, mănuși călduroase etc. În ce privește moralul, germanii erau complet buimăciți și nu puteau înțelege ce anume se întîmplase, așa din senin.

La înapoiere am stat cîteva minute de vorbă cu generalul Vatutin la Serafimovici, la ora 4 dimineața, în clădirea pe jumătate distrusă a unei școli. Era frînt de oboseală — de cel puțin două săptămîni nu mai reușise să doarmă ca lumea. Se freca mereu la ochi și ațipea într-una. Dar părea foarte viguros și hotărît și era cît se poate de optimist. Vatutin mi-a arătat o hartă pe care era clar indicată direcția viitoarei înaintări a trupelor rusești în partea apuseană a stepei Donului.

Aveam impresia că dacă, în octombrie, în luptele pentru ocuparea orașului Serafimovici rușii suferiseră pierderi mari, pierderile lor din cursul actualei acțiuni de rupere, foarte bine pregătită, erau mult mai mici decît cele ale românilor și germanilor.“

Germanii și aliații lor mai ocupau încă teritorii întinse în partea de sud-est a Rusiei. Întregul Kuban și unele raioane ale Caucazului de nord mai erau în mîinile lor. Se mai aflau la Mozdok — pe drumul spre Groznîi — și la Novorossiisk. La 2 noiembrie au ocupat Nalcikul și erau cît pe aci să ocupe și Vladikavkazul — capătul de nord al șoselei militare gruzine. Dar la 19 noiembrie comandamentul sovietic a raportat aici un succes remarcabil, aruncînd în luptă forțe puternice și împingîndu-i pe germani înapoi pînă la marginea Nalcikului. În raionul Mozdok, germanii nu mai făcuseră de la sfîrșitul lunii august progrese cît de cît însemnate. Ca și Stalingradul, orașul Mozdok a fost timp de cîteva luni în mod invariabil menționat în comunicatele oficiale. Punîndu-și drept țel să curețe de dușman întreaga regiune a Donului de la vest de Stalingrad pînă la Rostov și Marea de Azov, comandamentul sovietic conta, pe bună dreptate, că în caz de reușită germanii vor fi aproape automat nevoiți să se retragă din Caucaz și din Kuban.

Planul „Saturn“ — plan și mai îndrăzneț adoptat de Comandamentul suprem sovietic la 3 decembrie, adică la două săptămîni după începutul contraofensivei — prevedea lichidarea trupelor germane prinse în „cazanul“ de la Stalingrad, iar apoi ocuparea întregului cot al Donului, inclusiv orașul Rostov, și izolarea trupelor germane aflate în Caucaz. După cum se arată în „Istoria războiului“¹⁴, la 27 noiembrie

¹⁴ Op. cit., p. 43.

Stalin l-a chemat la telefon pe șeful Marelui stat-major, Vasilevski, care în momentul acela se găsea în raionul Stalingrad, și i-a cerut să dea prioritate lichidării trupelor germane de la Stalingrad, îndeplinirea celorlalte puncte din planul „Saturn” fiind lăsată pe seama trupelor Frontului de sud-vest, de sub comanda generalului Vatutin.

„La începutul lunii decembrie, trupele Fronturilor Don și Stalingrad au început ofensiva împotriva grupării inamice încercuite, dar fără a obține rezultate însemnate. De aceea, comandamentul sovietic a hotărât să-și întărească considerabil forțele și să pregătească mai minuțios operația. În raionul Stalingrad au fost trimise noi unități și mari unități, iar din rezerva Marelui cartier general a fost trimisă Armata a 2-a de gardă, de sub comanda lui R. I. Malinovski”¹⁵.

La sfârșitul lunii noiembrie, germanii au făcut o primă încercare de a răzbate pînă la Stalingrad dinspre vest, dar au suferit un eșec. După aceea ei și-au regrupat forțele, constituind noul grup de armate „Don”, a cărui misiune era : a) să oprească înaintarea trupelor sovietice în bazinul Donului și b) să rupă cercul din jurul Stalingradului. Acest grup cuprindea toate trupele germane și pe cele aliate cu ei aflate între cursul mijlociu al Donului și stepele din regiunea Astrahan. Principalele sale două grupări de izbire urmau să se concentreze la Tormosin, în cotul Donului, și la Kotelnikovo, la sud de cotul Donului, la circa 90 km sud-vest de „cazanul” de la Stalingrad. Efectuarea acestei operații a fost încredințată feldmareșalului von Manstein, „cuceritorul Crimeii”, care se bucura de mare prestigiu în armata germană.

Dar constituirea unei puternice grupări de izbire, în special la Tormosin, era întârziată din pricina marilor greutăți legate de transport. Aceste greutăți se datorau în bună parte permanentelor atacuri ale partizanilor împotriva căilor ferate, din care cauză întăririle puteau fi trimise din vest în cotul Donului numai pe căi ocolite. Dar, cum timpul nu aștepta, Manstein a hotărât să atace numai cu forțele concentrate la Kotelnikovo. Ulterior el a explicat hotărîrea sa în felul următor :

„Erau mai aproape de Stalingrad și pentru a ajunge acolo nu trebuiau să forțeze Donul. Se putea spera că inamicul nu

¹⁵ Ibid.

se aştepta la o mare ofensivă în acest sector... În faţa grupării noastre de la Kotelnikovo nu se aflau la început decît cinci divizii ruseşti, în timp ce în faţa grupării concentrate la Tormosin se aflau 15 divizii“¹⁶.

La 12 decembrie, gruparea de la Kotelnikovo, din care făceau parte cîteva sute de tancuri, a trecut la ofensivă pe direcţia Stalingrad, într-un sector îngust al frontului, de-a lungul căii ferate ce venea din Caucaz. În ciuda puternicei rezistenţe opuse de trupele sovietice, germanii au înaintat în trei zile cu 50 km. La 15 decembrie ei au reuşit să forţeze râul Aksai, dar unităţile sovietice au ocupat poziţii de apărare la nord de rîu şi au început să primească întăriri considerabile. Înaintarea germanilor s-a încetinit, dar, cu sprijinul a sute de bombardiere, ei au izbutit totuşi să ajungă în ziua de 19 decembrie la râul Mîşkova, ultimul obstacol natural între ei şi Stalingrad. Au forţat şi acest rîu, după care, pentru a cita cuvintele lui Manstein, „germanii puteau vedea cerul arzînd deasupra Stalingradului“. Dar asta a fost tot; lui Manstein nu i-a fost dat să vadă Stalingradul însuşi. Comandamentul sovietic a dat prioritate nimicirii grupării lui Manstein care înainta dinspre Kotelnikovo, precum şi nimicirii trupelor germane aflate în raionul Tormosin, amînînd executarea operaţiei „Saturn“ pînă la lichidarea „cazanului“ de la Stalingrad.

Pentru a face faţă forţelor lui Manstein de la Kotelnikovo, au fost trimise urgent şi în condiţii foarte grele întăriri la râul Mîşkova, situat la circa 40 km de „cazanul“ de la Stalingrad. După ce a trecut Volga, Armata a 2-a de gardă, de sub comanda lui Malinovski, a trebuit să străbată o distanţă de 200 km. Prin stepa înzăpezită, pe un viscol cumplit, trupele înaintau în marş forţat cîte 40 km pe zi. Cînd au ajuns la râul Mîşkova, pe care germanii îl trecuseră între timp în cîteva locuri, ruşii resimţeau o lipsă acută de carburanţi, a căror aducere era întîrziată din cauza viscolului şi a stării proaste a drumurilor. Timp de cîteva zile, ei au trebuit să folosească în luptă numai infanteria şi artileria, şi abia la 24 decembrie au putut intra în acţiune şi tancurile lor. Dar germanii au putut fi opriţi, iar apoi, la 24 decembrie, trupele sovietice, sprijinite acum de tancuri şi aviaţie, i-au atacat şi i-au respins pînă la râul Aksai. Aici germanii au hotărît să opună o rezistenţă îndîrjită; ruşii le-au dat însă lovituri tot mai puternice şi i-au izgonit pînă la Kotelnikovo.

¹⁶ E. Manstein, op. cit., p. 353.

La 29 decembrie, germanii au părăsit și această localitate, iar rămășițele trupelor lui Manstein s-au retras în grabă pînă la gara Zimovniki, iar de aici și mai departe, dincolo de riul Manîci, situat pe drumul spre Caucazul de nord. Acest rîu trece pe la 90 km sud-vest de Kotelnikovo, locul de unde Manstein își începuse la 12 decembrie ofensiva.

În încercarea lor de a răzbate pînă la Stalingrad, germanii (potrivit datelor comandamentului sovietic) au pierdut — numai morți — 16 000 de oameni, precum și o mare parte din tancurile, tunurile și autovehiculele lor. La cîteva zile după ce totul se terminase, am avut ocazia să văd acest raion, în care a avut loc retragerea, fără precedent, a germanilor — de la riul Mișkova pînă la Zimovniki.

Nici atunci și nici mult timp după aceea, rușii nu au putut înțelege de ce Paulus, care știa că trupele ce-i veneau în ajutor se aflau la circa 40 km de „cazanul“ de la Stalingrad, nu a încercat să străpungă încercuirea pentru a face joncțiunea cu ele și nici nu a căutat cel puțin să le ușureze înaintarea spre Stalingrad printr-o contraofensivă, care ar fi reținut măcar o parte din trupele sovietice.

După război s-a scris foarte mult despre această operație atît de controversată; despre ea au scris atît Manstein însuși, cît și Walter Görnitz, Philippi, Heim și alții. Dar a rămas pînă astăzi un mister ce anume spera, în fond, să realizeze Manstein (sau grupul „Hoth“, cum denumesc de obicei germanii această grupare de forțe) dacă nu scoaterea din încercuire a tuturor trupelor germane închise în Stalingrad. Într-adevăr, este foarte greu de presupus că grupul „Hoth“ ar fi putut menține un timp cît de cît îndelungat îngustul coridor care ducea spre Stalingrad, fără ca trupele sovietice să-l taie. După cît se pare, Manstein a pornit această operație cu gîndul că, dacă va răzbate pînă la Stalingrad sau chiar va ajunge destul de aproape de oraș, va putea fie să-l convingă pe Hitler că e necesar să ordone lui Paulus să-și scoată armata din „cazanul“ de la Stalingrad, fie să-l pună pe Hitler în fața unui fapt împlinit, bizuindu-se pe argumentul că altă ieșire nu exista.

Au fost patru zile — de la 19 la 23 decembrie — în care grupul „Hoth“ deținea un cap de pod la nord de riul Mișkova, și în acest timp Paulus ar fi putut încerca cu oarecare șanse de succes să străpungă încercuirea. Manstein concepușe două operații de sine stătătoare: mai întîi operația „Wintergewitter“ („Viscolul“), care urma să ducă la stabilirea legăturii între grupul „Hoth“ și trupele lui Paulus, în special cu scopul de a asigura o cît mai rapidă trimitere — pe

cale terestră — de provizii grupării încercuite, dat fiind că legătura pe calea aerului cu trupele încercuite era practic întreruptă; apoi, după atingerea primului obiectiv, trebuia să urmeze operația „Donnerschlag” („Trăsnetul”), avînd drept obiectiv scoaterea din „cazan” a întregii grupări de la Stalingrad. Paulus afirma că pentru pregătirea oricăreia dintre aceste operații avea nevoie de cîteva zile; trupele sale se aflau într-o stare fizică foarte proastă și aveau nevoie de alimente și de alte provizii („erau necesare rezerve de alimente pe cel puțin zece zile pentru 270 000 de oameni”); ele duceau și o lipsă acută de carburanți, și, pe lîngă toate acestea, trebuiau în primul rînd evacuați 8 000 de răniți. În ultimă instanță se poate trage următoarea concluzie: indiferent dacă trupele germane de la Stalingrad aveau sau nu șanse de a ieși din încercuire, cert e că în acele patru zile decisive — de la 19 la 23 decembrie — atît Paulus cît și Manstein nu se hotărau să treacă la acțiune, deoarece nu se primise permisiunea lui Hitler ca Stalingradul să fie abandonat. După cît se pare, nici unul dintre ei nu s-a încumetat să întreprindă ceva fără aprobarea expresă a lui Hitler, deoarece un asemenea act grav de nesupunere față de fîhrer ar fi constituit un precedent „revoluționar” periculos, care ar fi putut avea o influență nefastă asupra disciplinei întregului Wehrmacht. În plus, după părerea lor, Hitler putea contramanda orice ordin care nu emana de la el personal.

O altă împrejurare care-l făcea pe Paulus să șovăie (spre deosebire de unul dintre generalii săi, von Seydlitz, care era un adept hotărît al încercării de străpungere) erau promisiunile pe care i le făcea Hitler cu multă generozitate: Göring „garantase” că trupelor încercuite li se poate asigura o aprovizionare corespunzătoare pe calea aerului, astfel încît ele vor putea rezista cu ușurință pînă în primăvara 1943, cînd, după toate probabilitățile, întregul bazin al Donului va fi recucerit de germani. După eșecul tentativei lui Manstein de a răzbate pînă la Stalingrad, Paulus (și chiar Manstein însuși) a început să se consoleze cu gîndul că, deși organizarea unui pod aerian nu reușise, trupele germane aflate în „cazanul” de la Stalingrad fac totuși o treabă utilă, imobilizînd importante forțe sovietice, iar Manstein s-ar putea consacra acum unei acțiuni și mai importante decît salvarea Armatei a 6-a, și anume aceleia de a ține deschisă breșa dintre Rostov și Taman, dînd astfel unor forțe germane mult mai numeroase aflate în Caucaz și Kuban posibilitatea de a pleca de acolo cu pierderi minime.

După cum afirmă Walter Görlitz, Paulus fusese mulți ani

un admirator al lui Hitler și de aceea se supunea fără să crîcnească ordinului primit de la acesta de a rezista cu orice preț. Abia după atentatul împotriva lui Hitler, care a avut loc la 20 iulie 1944, Paulus a putut fi convins să se alăture sutelor de ofițeri și generali germani care se hotărîseră să adreseze armatei germane și poporului german apelul de a-l răsturna pe Hitler. În felul acesta, Görlitz infirmă legenda că Paulus ar fi fost o figură nobilă de antihitlerist. Este drept, ulterior el s-a stabilit în Republica Democrată Germană și pînă la moartea sa — survenită în 1957 — a militat pentru o cît mai strînsă colaborare între Germania și Uniunea Sovietică. (Cu toate acestea, el a fost unul dintre cei mai zeloși autori ai planurilor hitleriste de război împotriva Poloniei și de invadare în 1941 a Uniunii Sovietice.)

În ultimul timp, unii autori germani și-au exprimat părerea că toate discuțiile despre felul în care ar fi trebuit să acționeze Manstein și Paulus în intervalul dintre 19 și 23 decembrie ocolesc de fapt problema principală, și anume că ofensiva lui Manstein fusese pur și simplu prost planificată și că Paulus n-ar fi putut străpunge încercuirea. Iată ce scriu în această privință Philipp și Heim :

„Nu există efectiv nici un fel de date din care să reiasă că la sfîrșitul lunii decembrie aceste trupe, aflate într-o stare atît de proastă, ar mai fi fost în stare să realizeze străpungerea, chiar dacă am admite că perspectiva de a răzbate spre libertate le-ar fi însuflețit la fapte supraomenești. Comandamentul Armatei a 6-a a declarat la 21 decembrie că proiectata operație era amenințată să se termine printr-un dezastru ... avea dreptate, deoarece această încercare făcută de o masă mare de oameni, epuizați din punct de vedere fizic, de a-și croi drum prin luptă spre riul Mișkova, nu putea fi decît un gest desperat : ei ar fi trebuit să parcurgă 50 km prin stepa acoperită de zăpadă și să înfrîngă rezistența unor trupe inamice proaspete, intacte și bine echipate. La fel de nefavorabile erau și condițiile pentru operațiile «Wintergewitter» și «Donnerschlag»“¹⁷.

Problema dacă această părere este sau nu justă va continua, fără îndoială, să rămînă obiect de discuție pentru istoricii militari. Judecînd după germanii pe care i-am văzut la Stalingrad după mai bine de șase săptămîni, ei trebuie să fi fost încă într-o stare destul de bună în jurul datei

¹⁷ A. Philipp und F. Heim, op. cit., p. 195.

de 20 decembrie. Ei se aflau atunci în încercuire de mai puțin de o lună și nu cunoșteau încă adevărata foame. La gândul că von Manstein e pe punctul de a răzbate pînă la Stalingrad — spuneau ei — erau stăpîniți de „spirit combativ“. Chiar și în ianuarie, în timpul lichidării „cazanului“ de la Stalingrad, soldații germani care se mai aflau într-o stare fizică cît de cît bună luptau cu foarte multă îndrjire.

În timp ce Armata a 2-a de gardă, comandată de Malinovski, se pregătea să-i respingă pe germani dincolo de riul Mișkova, trupele lui Vatutin și Golikov continuau să înainteze cu succes dinspre nord adînc în bazinul Donului.

Înaintînd rapid atît în raionul cursului mijlociu al Donului cît și mai departe spre vest — de astă dată avînd un puternic sprijin de aviație (în primele zile ale ofensivei, avioanele sovietice au executat 4 000 de misiuni de luptă) —, ele au zdrobit rămășițele Armatei a 3-a române, ale Armatei a 8-a italiene și au scos din pozițiile pe care le ocupa gruparea de izbire a trupelor germane de la Tormosin, care urma să efectueze străpungerea spre Stalingrad simultan cu ofensiva grupării de la Kotelnikovo. Cu această ocazie a fost eliberat un teritoriu foarte mare. Iată ce spune în această privință „Istoria războiului“¹⁸:

Trupele sovietice „au provocat o grea înfrîngere Armatei a 8-a italiene și aripii stîngi a grupului de armate «Don». Au fost nimicite cinci divizii de infanterie ale Armatei a 8-a italiene ... și o brigadă a «cămășilor negre». Această armată, care în toamna 1942 avea un efectiv de circa 250 000 de soldați și ofițeri, a pierdut jumătate din efectivul său — morți, răniți și prizonieri. Pierderi grele a suferit și grupul operativ «Hollidt», care se găsea la aripa stîngă a grupului de armate «Don». Au fost zdrobite cinci dintre diviziile sale de infanterie și una de tancuri“¹⁹.

¹⁸ I.M.R.P.A.P., vol. 3, p. 50.

¹⁹ Citînd afirmațiile unui martor ocular italian (*Giusto Tollo*, „Con l'armata italiana in Russia“, Torino, 1947) cu privire la încercuirea unor mari forțe italiene la sud de Bogueear și despre panica din rindurile ofițerilor și soldaților italieni, autorii „Istoriei războiului“ dezminț afirmațiile unor autori italieni potrivit cărora după terminarea războiului mii de prizonieri italieni nu s-ar mai fi întors în patrie. În „Istoria războiului“ se spune că mulți dintre cei despre care se credea că ar fi prizonieri de război în realitate căzuseră în luptă, „găsindu-și mormîntul în stepele Donului“. Autorii „Istoriei războiului“ adaugă că mulți dintre italienii care supraviețuiseră bătăliei de pe Don au fost după aceea măcelăriți de germani, în special la Lvov în 1943, după ce au refuzat (aceasta s-a întîmplat după căderea lui Mussolini) să jure credință lui Hitler.

După ce grupul „Hoth“, de sub comanda lui Manstein, a eșuat în încercarea de străpungere spre Stalingrad și după ce s-a retras pînă la Kotelnikovo și mai departe, trupele lui Malinovski l-au silit să se retragă dincolo de râul Manîci și intenționau să răzbată dinspre sud-est pînă la Rostov. Dar era neîndoielnic că ofensiva sovietică, care între 19 noiembrie și sfîrșitul lunii decembrie dăduse rezultate atît de uluitoare în bazinul Donului, avea să se lovească în mod inevitabil, o dată cu începutul noului an, de o rezistență mult mai înverșunată a inamicului. Pentru germani era de foarte mare importanță să mențină cît mai mult timp cu putință deschis coridorul de la Rostov, deoarece acesta era principalul drum pe care se puteau salva trupele germane, care se retrăgeau acum în grabă — la începutul lunii ianuarie — din Caucaz și Kuban. Datorită victoriei repurtate de Armata Roșie la Stalingrad, încercarea lui Hitler de a cucerii Caucazul a suferit un eșec total.

Stalingrad: impresii personale

La 1 ianuarie 1943, trupele germane din „cazanul“ de la Stalingrad — un oval măsurînd de la vest la est aproximativ 70 km, iar de la nord la sud 22 km — erau mai bine de o lună și jumătate complet izolate de restul lumii, exceptînd faptul că, din cînd în cînd, mai răzbăteau pînă la ele avioane de transport. La 24 decembrie se spulberase definitiv orice speranță că grupul „Hoth“, de sub comanda lui Manstein, le-ar mai putea salva.

În prima jumătate a lunii ianuarie am avut ocazia ca, împreună cu alți cîțiva corespondenți, să călătoresc pe acea fantastică linie de cale ferată de la est de Volga, care timp de multe luni fusese singurul drum pe care se făcea aprovizionarea trupelor sovietice care apărau Stalingradul. Tot pe această cale ferată fuseseră transportate în octombrie și noiembrie trupe, armament și alimente în raionul de la sud de Stalingrad, de unde trupele Frontului Stalingrad și-au început la 20 noiembrie ofensiva.

Am plecat din Moscova în dimineața zilei de 3 ianuarie într-un vagon de dormit de tip vechi, fabricat încă înainte de revoluție, care a fost atașat la expresul Moscova—Saratov.

Faptul că noi călătoream în condiții relativ luxoase nu era ceva nemaipomenit în Uniunea Sovietică nici chiar în anii 1942—1943; în afară de noi se mai aflau în vagonul de dormit și alți pasageri: înalți funcționari de stat plecați în misiune specială, ofițeri de la gradul de colonel în sus și alții. Trenul nu avea, firește, vagon-restaurant și a trebuit să ne mulțumim cu „hrană rece“, la care se mai adăuga ceai din samovarul bătrînului și amabilului însoțitor de vagon. Trenul era alcătuit — în afară de vagonul nostru — din va-

goane de clasa a treia, tixite pînă la refuz de pasageri, mai ales soldați. Cum toate ferestrele erau închise, era o căldură îngrozitoare și un amestec, tipic rusesc, de mirosuri felurite — cizme de piele, piine neagră, iz de varză și mahorcă.

Am părăsit Moscova pe o vreme cețoasă și cu moină ; de pe ținuturile de gheață de cealaltă parte a ferestrei vagonului se prelingeau picături. Am trecut pe la Kașira, cu casele ei pirjolite, mărturii ale ofensivei germane asupra Moscovei, care eșuase cu un an în urmă ; acele zile întunecate păreau acum foarte îndepărtate. După încercuirea germanilor la Stalingrad, toată lumea era convinsă că așa ceva nu se mai poate repeta...

A doua zi dimineață am ajuns la Tambov, iar după-amiază la Kirsanov. Peronul gării era arhiplin. În fața gării, sub cerul liber, se afla o mare piață colhoznică. În bună parte, ținutul se făcea pe bază de troc. Untul costa aici numai a treia parte din prețul care se cerea la Moscova, dar untul și ouăle se cumpărau cel mai mult pe tutun sau săpun... Pe peron erau o mulțime de soldați tineri, unii purtînd legături întregi de puști nou-nouțe. Mulți dintre ei erau băieți care să tot fi avut 18 ani și păreau că parcă atunci pleacă pentru prima oară de acasă ; pe peron mai erau și foarte multe femei între două vîrste sau chiar bătrîne. Multe plîngeau, iar altele făceau semnul crucii cînd își sărutau feciorii de rămas bun. Băieții își dădeau aere, vrînd să arate că sînt foarte calmi, și discutau aprins cu conductoarea vagonului de lîngă noi, care le striga că nu mai sînt locuri. Dar s-au înghesuit și au izbutit totuși să se urce.

La Saratov, unde am ajuns în dimineața zilei de 5 ianuarie, era soare, dar foarte frig, —25° Celsius. Totul era aco-perit de zăpadă. Saratovul, cu străzile lui frumoase și largi, dădea impresia unei neobișnuite prosperități. Din Moscova, Leningrad și din alte locuri fuseseră evacuate aici numeroase instituții de învățămînt dintre cele mai importante, așa încît, în glumă, orașul căpătase porecla de „Professaratov“... Teatrele (printre care și unul de operă) și cîteva cinematografe erau deschise și funcționau ca în timp de pace. Am luat o masă îmbelșugată la clubul feroviarilor...

Seara vagonul nostru a fost atașat la un tren de marfă. Între timp se întunecase, și abia de mai puteam zări nume-roasele trenuri de tot felul care staționau în gara Saratov și în jurul ei, dovadă a importanței deosebite ce o avea acest nod de cale ferată... Am trecut Volga pe un pod mare, iar apoi am străbătut ceea ce pe hărți purta mai înainte denu-mirea de „Republica autonomă germană de pe Volga“. Am

înțeles de ce guvernul sovietic nu voise să riște să-i lase aici pe germani. În august 1941, aceștia — erau o jumătate de milion — au fost trimiși cu toții în Kazahstan. Încă din primele zile ale războiului, în „Republica autonomă germană de pe Volga“ s-au produs unele cazuri de sabotaj la căile ferate; se mai povestea că germanii de aici ascundeau pe aviatorii germani doborâți în această regiune.

Miercuri dimineața Moscova ni se părea deja foarte departe. Toată noaptea trenul a mers cu o viteză destul de bună, și acum călătoream prin nemărginita și arida stepă din regiunea de dincolo de Volga. Zăpadă era foarte puțină, și pe alocuri vedeam smocuri de iarbă cafenie. Tocmai trecusem pe lângă niște vagoane de cale ferată distruse; pe o linie de triaj se afla, cu roțile în sus, încă un vagon, care începuse deja să ruginească. Într-o mică stație am stat de vorbă cu câțiva feroviar. Unul dintre ei, un om în vîrstă, originar din Tomsk, era un siberian cu fața aspră, brăzdată de riduri și cu mustați cărunte. „Stalingradul — a spus el — e acolo, nu prea departe, cam la vreo sută de kilometri de aici. Da, în octombrie a fost al naibii de greu. N-aș putea să vă spun de cîte ori am fost bombardat; bombardamentele nu se mai terminau. Vedeți acolo? — a continuat el, arătînd spre vagonul răsturnat. — Eu am condus trenul ăsta. În ziua aia au avut noroc. Trei bombe au lovit în plin trenul. N-au mai rămas întregi decît locomotiva și primul vagon; restul vagoanelor au fost smulse de pe șine și făcute zob.“ Am privit de-a lungul liniei: pretutindeni zăceau resturi de vagoane, de camioane și mașini blindate, care făceau, desigur, parte din încărcătura trenului. „Au murit mulți oameni?“ „Treizeci și cinci de feroviar și trei soldați — a răspuns interlocutorul meu. — Mormintele lor sînt acolo“ — a adăugat el, arătînd spre un loc situat ceva mai la est de linia de cale ferată. Era straniu să-l auzi pe acest siberian cu fața aspră rostind nu „moghilă“ (morminte), ci „moghilki“, folosind un diminutiv plin de căldură.

Ni s-a alăturat un tînăr feroviar, blond, cu ochi albaștri și cu accentul moale al oamenilor din sud. „Am lucrat pe această linie de la începutul și pînă la sfîrșitul bătăliei de la Stalingrad — a spus el. — Noi, feroviarii, de fapt sîntem tot soldați. Întreaga aprovizionare a Stalingradului s-a făcut pe această linie, așa că vă puteți imagina cîtă atenție îi acordau «fritzii». Totul aici, de jur împrejur, cu excepția unei singure colibe, a fost distrus de bombardamente“. În apropierea liniei de cale ferată puteau fi văzute cratere formate

de bombe și mormane de metal complet deformat, dar tot aici erau așezate în stivă un număr mare de șine noi. „Am pus șine de rezervă de-a lungul întregii linii — a explicat el —, așa încît calea ferată nu și-a întrerupt niciodată activitatea, cu excepția cîtorva cazuri, și atunci numai pentru două-trei ore. Dacă ținem seama de traficul care s-a desfășurat aici în ultimele cinci luni, am putea spune că germanii n-au distrus chiar atît de multe trenuri.“ „E adevărat — a spus siberianul —, dar ne-au dat mult de furcă, căci aruncau bombe în imediata apropiere a terasamentului și au distrus cablurile telefonice și telegrafice.“ Tinărul feroviar a zîmbit. „Ei și, e o mare bucurie să știi că n-a fost zadarnic. «Fritzii» fug acum ca iepurii. E drept, au fost momente îngrozitoare, dar noi n-am crezut niciodată că germanii vor reuși să-și atingă scopul. Am văzut mulți dintre cei care veneau aici direct de la Stalingrad, și aceștia nu și-au pierdut niciodată speranța...”

S-a apropiat de noi încă un feroviar, care ne-a spus și el că în curînd se va înapoia „acasă“, la Kupeansk, în Ucraina, nu departe de Harkov. Era mecanicul trenului nostru. Avea fața mînjită cu cărbune, dar cînd zîmbea dinții albi îi străluceau, lăsînd să se vadă gingiile trandafirii și umede, iar ochii săi de ucrainean îi rîdeau în cap. Numele de Kupeansk mi-era foarte cunoscut; era un important nod de cale ferată, una dintre primele localități pe care germanii le ocupaseră la începutul ofensivei lor de vară...

Mi-a vorbit despre învălmășeala ce domnise în timpul evacuării din Ucraina. „Am avut noroc — spunea el. — Promisem ordin să evacuăm materialul rulant. N-am mai avut timp să-mi văd familia, care locuia într-un sat din apropiere. În toate gările așteptau o mulțime de oameni care sperau — adesea fără nici o șansă — să fie evacuați în răsărit. Și apoi, n-o să mă credeți, la a treia oprire a trenului, pe peron stăteau chiar soția și fetița mea. Le-am suit repede într-unul din vagoanele de marfă și așa am plecat cu toții. Un noroc de necrezut, nu-i așa?“ Soția și copilul lui erau acum la Saratov.

În sfîrșit, trenul s-a pus în mișcare. Am călătorit timp îndelungat prin stepă, unde nu exista nici o urmă de viață omenească, cu excepția doar a cîtorva stoguri de fîn care răsăreau din cînd în cînd. Apoi am trecut pe lîngă niște colibe de lut în formă de L, de culoarea pămîntului. Erau colibe de kirghizi. Deasupra stepei nemărginite, netedă ca-n palmă, cerul era albastru-alburiu. Totul în jur amintea de

primele secvențe din filmul lui Pudovkin „Urmașul lui Genghis-han“. De fapt, aceasta era Asia. Hărțile indicau că linia de cale ferată traversa în două locuri teritorii care din punct de vedere administrativ făceau parte din Kazahstan. Acum înțelegeam de ce soldații care luptaseră la Stalingrad credeau că în spatele lor „nu mai e nimic“. Mii de oameni au plecat la Stalingrad pe această cale ferată.

A urmat apoi o gară cu colibe de pământ în formă de L. În fața uneia stăteau două cămile mari cu părul aspru, de aceeași culoare ca și colibele și pământul. Mai erau și cițiva cai și o kirghiză bătrână — o asiatică autentică, purtînd o manta lungă matlasată, avînd capul înfășurat într-o cîrpă albă sub o tichie de blană cu clape pentru urechi. Avea fața de culoare cafeniu-închis, brăzdată de riduri, și ochii înguști. Tot aici mai erau și cițiva soldați, majoritatea mongoli. În tren s-a suit un soldat tînăr, un rus, cu fața înăsprită de vînt și ochii înroșiți. Ne-a cerut ziare să-și răsucească din ele țigări și ne-a spus că auzise că Țimleanskaia, pe Don, și Nalcikul, în Caucaz, ar fi fost eliberate. Venea tocmai de la Stalingrad, de-a lungul căii ferate de la Leninsk. Două luni fusese la Stalingrad. „Acum «fritzii» sînt prinși în cursă ca niște șobolani — spunea el. — Dar canaliile mai sînt pe deasupra și impertinente și țipă: «Rusule, predă-te!» Lucrurile merg însă foarte bine. Mai au ei avioanele alea de transport care le aruncă noaptea alimente, dar cînd blestemaii ăștia încearcă să ajungă acolo în timpul zilei îi doborîm“. Cu excepția ochilor săi înroșiți de lipsa cronică de somn, nu părea să fi avut de suferit de pe urma celor două luni petrecute la Stalingrad. E drept că aceste ultime două luni nu au semănat de loc cu lunile teribile septembrie și octombrie... Pe lîngă noi a trecut un tren venind din direcție opusă; transporta tunuri antiaeriene, multe avioane rusești avariate și un lung șir de cisterne petroliere care veneau — de unde oare, poate din Baku? Căci era singura linie de cale ferată care mai lega nordul Rusiei cu Caucazul.

Orașul Leninsk, situat în apropiere de capătul căii ferate ce pornea de la Baskunceak, a fost punctul limită pînă unde am putut călători cu trenul. Acest oraș, aflat la circa 50 km de Stalingrad, pe celălalt mal al Volgăi, a fost principala bază de aprovizionare a Stalingradului și a întregului Front Stalingrad... De fapt, toate trupele și tot armamentul destinate „cleștelui“ sovietic trecuseră pe aici. Răniții de la Stalingrad erau de obicei evacuați la Leninsk. Datorită puternicei apărări antiaeriene, orașul suferise relativ puțin de pe urma bombardamentelor. Mai păstra încă aspectul unei

vechi capitale de județ. De ambele părți ale străzii principale, foarte lată, se înșiruiau căsuțe de cărămidă, iar pe străzile lăturalnice erau case de lemn, multe dintre ele cu frumoase ornamentații de lemn în jurul ferestrelor. Atmosfera de orașel de provincie din alte vremuri contrasta puternic cu lozincile pe care le puteai vedea pe toate zidurile: „Ostași ai Armatei Roșii! Nu uitați la Stalingrad datorită voastră față de patrie!”, „Să izgonim canaliile germane de la porțile Stalingradului!”, „Slavă celor de la Stalingrad!” ș.a.m.d. În mica grădină publică se afla un monument al lui Lenin. Pe aerodromul din imediata apropiere a orașului staționau numeroase „aerosăanii” purtând semnul Crucii Roșii, care serveau la transportarea răniților.

Masa am luat-o la popota ofițerilor, unde am făcut cunoștință cu doi chirurși ai spitalului din localitate. Unul dintre ei, un om scund și foarte vîoi, lucrase în acest spital de tranzit tot timpul cît a durat bătălia de la Stalingrad. „Una dintre cele mai groaznice caracteristici ale acestui război — a spus el — este faptul că acum procentul celor grav răniți este mult mai mare decît în orice alt război. Înainte erau de obicei 80% ușor răniți și 20% grav răniți. Acum cei grav răniți reprezintă circa 40%. Mult mai frecvente decît în războiul trecut sînt cazurile de răniri la cap — consecință a minelor și bombelor. La fel stau lucrurile și la germani; o știm de la medicii militari germani luați prizonieri.” Medicul a povestit că majoritatea prizonierilor germani și români suferă de degerături. „Nu s-au pregătit de loc pentru iarnă și, după cît se pare, contau pe faptul că vor cuceri Stalingradul în septembrie și vor termina războiul! Românii au căciuli de blană înalte, care sînt foarte decorative, dar nu apără partea de jos a feței și nici măcar partea de jos a urechilor. În loc de pîslari, germanii poartă acum un fel de surogat ridicol de pîslari, confecționați din paie, cu tălpi de lemn, care sînt atît de greoi, încît nici nu poți umbla cu ei.”

La popota ofițerilor domnea o atmosferă veselă și s-a vorbit foarte puțin despre tot ce îndurase acest colț al Rusiei în ultimele luni. Au fost rostite și cîteva toasturi în cinstea „vitejilor noștri aliați”, nu fără o nuanță de ironie.

Una dintre fetele care ne serveau avea fața bandajată. Am întrebat-o dacă fusese rănită. Lîngă mine ședea un maior voinic și plin de sine. „Da — a spus el —, a fost rănită. Oamenii noștri sînt minunați; cînd sînt ușor răniți, își văd mai departe de treabă și nici nu le trece prin minte s-o întrerupă”.

Maiorul mi-a devenit pe loc simpatic; reînviase parcă fi-

gura de neuitat a bătaiosului Nozdrev al lui Gogol, și încă în Armata Roșie, la circa 50 km de Stalingrad !

A trebuit să așteptăm autobuzul într-o odaie lângă o cameră de gardă a spitalului, avînd drept gazde două tinere infirmiere. Spitalul era acum gol, dar toate paturile erau făcute, gata să primească în orice moment răniți. Timp de cîteva zile nu sosiseră însă răniți de la Stalingrad ; una dintre fete era de părere că, probabil, germanilor din „cazan“ li se terminaseră munițiile.

Pe fete le chema Valea și Nadia. Valea era plină de viață, avea obraji rumeni și părea că-i place să flirteze, dar cu oarecare timiditate. Avea douăzeci și unu de ani, era măritată, și soțul ei era în armată. Purta uniformă ; cînd izbucnise războiul, studia biochimia la universitate. Cealaltă fată avea fața plină, dar palidă, cum întîlnești la foarte multe rusoaice, ochii mari cenușii, dinți mari, de un alb impecabil, iar buzele-i erau pline fără a fi senzuale.

Din cînd în cînd puneau un disc uzat pe gramofonul lor portabil — cîte o bucată din „Werther“ sau „Manon“. Cît timp cînta gramofonul, ele tăceau.

Nadia purta un pulover din lînă roșie, care scotea în relief paloarea feței sale frumoase. „Nu sînt soră — spunea ea —, sînt statisticiană medicală și lucrez la acest spital.“ „Ai avut *ceva* statistici de făcut în toamna asta“ — am spus eu. „Chiar așa — a răspuns ea —, *ceva* statistici.“ Locuința ei era la Stalingrad, pe strada Frunze, la nr. 24. Părea straniu ca cineva să aibă o *adresă* la Stalingrad ! „Ar trebui să veniți la Stalingrad după război — a spus ea, zîmbind discret. — Nu veți mai găsi casa mea. A fost distrusă, ca și restul orașului. Ce păcat ! Aveam bulevarde minunate și atît de multe clădiri noi și frumoase, parcuri publice și un chei nou pe malul Volgăi, iar duminica erau pretutindeni o mulțime de tineri, nenumărați pomi și foarte multe flori. Mai erau și toate vapoarele și bărcile cu pinze și motor de pe Volga. Era un oraș vesel. Cînd a izbucnit războiul, eram în ultimul an de școală și, după o scurtă pregătire, m-am înscris în armată ca lucrător sanitar.“

Pe masă era o carte cu versuri de Simonov. Am întrebat-o pe Valea dacă-i place Simonov. „Da, foarte mult ; la toți ne place.“ „Ce anume, «Să m-aștepți — și-am să mă-n-torc !...»?“ „Da, și asta, și multe altele. Simonov, dragul de el...“ — spuse Valea pe un ton sentimental. „După război o să avem o viață minunată — zise Nadia. — Stalingradul va fi iarăși foarte frumos. Vom pleca din nou în concediu în munții Caucaz, așa cum făceam înainte de război.“

În ziua aceea s-a confirmat oficial că germanii au început să se retragă din Caucaz ; în definitiv, visul Nadiei nu era chiar atât de fantastic.

În aceeași zi am plecat din Leninsk la Raigorod, situat în delta Volgăi, între riul îngust Ahtuba și Volga propriu-zisă. Am trecut printr-o regiune de șes cu numeroase păduri. Mai multe drumuri duceau spre punctele de trecere peste Volga, atât în dreptul Stalingradului, cât și la sud de oraș. În ziua aceea, traficul era intens ; treceau în special autocamioane militare și, din când în când, câte o sanie țărănească. O dată am trecut pe lângă niște sâni trase de cămile. Se părea că aici viața se concentrează în satele de pescari înșirate de-a lungul Volgăi. Ceea ce te izbea pe aceste drumuri nu erau numai numeroasele panouri cu lozinci în legătură cu bătălia de la Stalingrad, dar și indicatoarele pe care scria cu litere uriașe : „Tranșee“ sau „Punct de încălzire“. Toate acestea erau o parte din „drumul vieții“. Punctele de încălzire erau niște adăposturi, cu câte o sobă bine încinsă, situate în apropierea șoselei. În ele soldații puteau intra ca să se încălzească, iar tranșeele serveau drept adăpost antiaerian în timpul atacurilor aviației germane. În jur zăceau multe stîrvuri de cai, majoritatea pe jumătate descompuse, dar acum înghețate. Șoferul nostru, un om relativ tînăr, se afla la Odesa în timpul asediului ; a fost evacuat pe mare în ultimul moment. A fost îngrozitor, povestea el, căci vapoarele noastre erau supuse unor atacuri neconținute din partea bombardierelor germane, care atacau în picaj, și multe vase au fost scufundate.

„Cunosc aceste drumuri foarte bine — a spus el. — Au fost tot timpul bombardate. Pe drumurile astea transportam trupe și provizii la Stalingrad. Una dintre distracțiile preferate ale «fritzilor» era să mitralieze șoselele. Au omorît o mulțime de oameni și un număr foarte mare de cai. Dar noi am avut, mai ales începînd din luna august, avioane de vînaătoare, așa încît zilnic puteau străbate șoselele sute de mașini. Personal am pățit-o cel mai rău în ziua de 23 august, în timpul marelui atac aerian asupra Stalingradului. Nu vă puteți imagina ce a fost atunci. Întregul oraș ardea ca un rug uriaș. Casele de cărămidă se prăbușeau cu un zgomot infernal. Mergeam pe stradă între clădirile care ardeau, iar deasupra uruiiau zeci de avioane germane, cînd deodată, chiar în fața mea, s-a prăbușit o casă foarte mare și s-a ridicat atîta praf încît nici nu mai puteai vedea unde mergi. De jur împrejur zăceau nenumărate cadavre. Și totuși am reușit să

mă strecor, iar camionul n-a avut nici măcar o zgîrietură. Am trecut peste un pod de pontoane, în jurul căruia cădeau tot timpul bombe. Știți, prea mult n-a ținut podul..." Iar după aceea el a continuat să ducă zi de zi muniții la Stalingrad — „firește, de partea asta a fluviului" — și să evacueze răniții. „A fost destul de greu — a spus el în încheiere —, dar acum totul o să fie bine."

Nu am fost lăsați să intrăm în Stalingrad, dar acum ne aflam la numai cîțiva kilometri de oraș și cînd s-a întunecat vedeam spre apus vilvătaia incendiilor și auzeam bubuitul neîntrerupt al tunurilor. În oraș noaptea aceea a fost relativ calmă, dar era ajunul zilei în care Rokossovski i-a trimis lui Paulus cunoscutul ultimatum, iar două zile mai tîrziu avea să înceapă lichidarea definitivă a Armatei a 6-a germane.

În sfîrșit, am ajuns la punctul de trecere peste Volga, la circa 25 km sud de Stalingrad. În întuneric licăreau cîteva lumini slabe. Bubuitul tunurilor se auzea mult mai slab. Am trecut fără neplăceri podul larg de pontoane, construit peste gheață. Pe cer, în dreapta noastră, se mai zări încă o lumină slabă — era aureola palidă deasupra Stalingradului. „Înainte — a spus șoferul —, cînd orașul ardea săptămîni în șir, privești era cu totul alta. La Leninsk noaptea tot cerul era luminat." Podul trebuie să fi avut o lungime de aproape un kilometru și jumătate, deși pe întuneric era greu să-ți dai seama. De cealaltă parte a fluviului, malul era mult mai abrupt; am trecut printr-un sat cufundat în întuneric, apoi, cale de vreo cincisprezece—douăzeci de kilometri, prin stepă pînă la Raigorod.

Ne-au cazat într-o izbă țărănească mare și luminoasă. O fată grăsuță — ucraineană din Harkov — și un bărbat mai în vîrstă cu nasul roșu, coroiat și mustăcioară ne-au servit borș și carne de berbec excelent preparată. Bărbatul era un evreu care lucrase ca miner în bazinul Donețului. Era vorbăreț, dar foarte trist, căci familia sa rămăsese în partea ocupată de germani. Cînd se ruga, plîngînd, să se deschidă cît mai repede cel de-al doilea front, simțea că se roagă pentru soția și copiii săi.

După cină ne-a vizitat generalul-maior Popov. A fost prima noastră întîlnire cu un reprezentant al comandamentului Frontului Stalingrad. Avea fața tipică a locuitorilor din regiunea Volgăi, cu pomeți proeminenți și cu ochi negri, foarte vii. Era foarte aferat. El este unul dintre cei ce organizaseră trecerea peste Volga a majorității trupelor Frontului Stalingrad, care, pornind de aici, au dat la 20 noiembrie lovitura pe direcția Kalaci. „Acele poduri — ne-a explicat

ei — au jucat un rol important în timpul ofensivei noastre, deși nu chiar de la început, deoarece atîta timp cît Volga nu era încă înghețată majoritatea materialelor au trebuit să fie transportate cu bărcile. Problema cea mai grea a fost aprovizionarea Stalingradului. De aici ea nu putea fi organizată, și a trebuit s-o facem de pe malul opus. Timp de două săptămîni, cît Volga nu era încă complet înghețată, sute de soldați se țirau pe burtă pe pojghița de gheață, trăgînd după ei sânnii încărcate cu lăzi cu muniții — atît cît putea să suporte gheața. Germanii continuau să țină fluviul sub focul lor. Cu toate acestea, majoritatea soldaților reușeau să-l treacă. Acum gheața ce acoperă Volga este suficient de groasă pentru a suporta autocamioane și căruțe, dar nu e suficient de solidă pentru tancuri. Acum însă avem un număr mare de poduri.“

Generalul Popov ne-a spus că pentru construirea unui pod de pontoane sînt necesare trei pînă la cinci zile. În ciuda tuturor incursiunilor aviației lor de bombardament și cerce-tare, germanii nu au putut afla ce forțe uriașe a trimis co-mandamentul sovietic peste Volga, iar cînd au aflat era deja prea tîrziu. Totul s-a făcut mai ales noaptea, iar ziua tru-pele erau împărțite în grupuri mici împrăștiate pe un terito-riu întins. Unitățile militare — a spus generalul — dispun acum de un număr oarecare de mașini americane — „Dodge“ și „Jeep“-uri —, dar nu de prea multe; ele folosesc și un număr foarte mare de autocamioane capturate de la germani, provenind din aproape toate țările Europei; au fost captu-rate în special multe autocamioane franceze „Renault“.

A doua zi, 7 ianuarie 1943, pe viscol, am pornit la drum prin stepele calmuce, complet netede și nelocuie. Ninge-a abundent, dar nu era prea frig, între —5 și —10° Celsius. N-am mai mers cu automobilul, ci cu un autobuz destul de hodorogit, care pînă nu de mult mai folosea ca ambulanță pentru transportarea răniților la Leninsk. În mijlocul lui se afla o sobiță de fier, în care Gavrița, un „mujic“ în vîrstă, neras, cu fața bună, dar grosolană, după aparență din nor-dul Rusiei, pune-a conștiincios surcele. Semăna cu un urs blînd. Din cînd în cînd, sobița fumega înfiorător, iar fumul se amesteca cu gazele de eșapament ce pătrundeau în auto-buz prin ușa din spate, care era stricată. Această fostă am-bulanță, cu un aspect atît de straniu, simboliza parcă lipsa unor autovehicule ca lumea, de care mai suferea Armata Roșie.

Gavrila avea doi fii în armată ; de la unul dintre ei nu primise știri de când începuse războiul. În tot timpul bătăliei de la Stalingrad, Gavrila servise ca brancardier în această ambulanță. „Pentru răniți nu era de loc plăcut să călătorească cu rabla asta. Dar cite nu-s în stare oamenii noștri să îndure ! E drept însă că înainte de a fi așezați în mașină li se făcea întotdeauna o injecție cu morfină...”

De la Raigorod la Abganerovo era — pe drumul de cale ferată ce ducea din Stalingrad spre Caucaz — o distanță de circa 160 km, iar de acolo pînă la Kotelnikovo încă 100 km.

La oarecare distanță la vest de Raigorod, în stepa cal-mucă, se află un șir de lacuri, care serviseră drept prima linie de apărare a flancului drept al ieșindului german de la Stalingrad. De departe, prin pînza deasă a fulgilor de nea, se putea distinge oglinda întunecată a unui dintre lacurile cu apă sărată, iar ceva mai încolo ne-am oprit pentru a privi un imens cimitir de tancuri și mașini blindate germane distruse. Toate acestea au fost adunate de pe teritoriul destul de vast din jurul lacurilor, unde trupele sovietice rupseseră pozițiile de apărare ale românilor. În zilele de 20 și 21 noiembrie, aici se predaseră mii de români. Au rămas pe cîmp cîteva căști românești pe jumătate umplute cu zăpadă. Pe partea din față a căștilor se puteau vedea un mare „C” și coroana regală. „C”-ul însemna „Carol”, deși Carol nu mai era rege.

Cît timp am călătorit prin stepă, ningeă atît de des încît ofițerul care ne însoțea, colonelul Tarantev, se îndoia că vom putea ajunge la destinație. Dar după-amiază cerul s-a înse-ninat, și cînd ne-am apropiat de calea ferată ce duce la Stalingrad stepa, de un alb orbitor, strălucea sub razele soarelui. Într-un punct am traversat riul Aksai ; și aici zăceau de jur împrejur o mulțime de căști românești, pe jumătate acoperite de zăpadă, și nenumărate mașini distruse, dar căști germane nu se vedeau. Locul în care germanii forțaseră riul Aksai în timpul ultimei lor ofensive se afla ceva mai spre vest, și abia cînd am ajuns la stațiile Abganerovo și Jutovo am văzut primele urme ale ofensivei lui Manstein, care avu-sese loc cu numai cîteva zile în urmă. Abganerovo fusese complet distrus de bombardamente încă în timpul ofensivei germane de vară, dar pe liniile de cale ferată se aflau o mulțime de vagoane și locomotive. Jutovo se afla la circa 15 km de acolo, pe linia de cale ferată ce mergea paralel cu șoseaua. Pe lîngă noi au trecut cîteva trenuri de marfă. Rușii izbutiseră între timp să lărgească din nou ecartamentul.

Jutovo era un sat plăcut la înfățișare, cu grădini de pomi

fructiferi și mici izbe rusești. Ne-au înconjurat o droaie de copii ; s-au apropiat și două femei tinere cu sugari în brațe. Ne-au povestit cum s-au ascuns în pivnițe în timpul ocupației germane. „Slavă domnului — a spus una dintre ele — că ai noștri s-au întors repede, așa că nemții n-au mai apucat să dea foc caselor“. În mulțimea care făcuse cerc în jurul nostru am remarcat doi băiețași de vreo zece ani. Unul avea o căciulă cît toate zilele, care-i ajungea mai jos de urechi, iar celălalt purta niște cizme militare cu vreo șase numere mai mari decît i-ar fi trebuit. „De unde v-ați făcut rost de lucrurile astea ?“ — i-am întreat. „Căciula asta am luat-o de la un dușman mort“ — a răspuns foarte mîndru primul. „Dar tu de unde ai cizmele ?“ „De la un ofițer mort, care zace acolo în grădină. Vreți să-l vedeți ?“ Am mers în urma băiatului pe o potecă îngustă. În grădină zăcea, între meri, un german mort. Fața îi era acoperită de zăpadă, iar picioarele, vinete și lucioase ca ale unei figurine de ceară, îi erau desculte. Nu avea manta, ci doar o tunică cu un vultur și o zvastică pe ea. „De ce nu-l iau de aici ?“ — am întreat. „Cred că în curînd o să vină soldații să-l ia — a spus posesorul cizmelor. — De aici trebuie adunați mulți «fritzi». Cît ține gerul, nu se întîmplă nimic cu ei“.

Să fi fost oare băiețelul lipsit de inimă ? Nu știu... Din vina germanilor războiul pătrunsese atît de adînc în viața lui, iar moartea devenise pentru el un tovarăș de drum atît de apropiat și de obișnuit încît nu-l puteai condamna. Cadavrele deveniseră un fenomen absolut obișnuit, cotidian, iar pentru el nu existau decît cadavre bune și cadavre rele.

Kotelnikovo, care timp de o săptămînă devenise cartierul nostru general, era un oraș destul de mare, cu o populație de 25 000 de oameni. Germanii și românii au stat aici de la 2 august pînă la 29 decembrie, cînd trupele lui Manstein au fost alungate după încercarea lor nereușită de a răzbate pînă la Stalingrad. Foarte curînd am avut ocazia să aud ce se petrecuse aici în timpul ocupației germane. În tot acest răs-timp, Kotelnikovo se afla în zona acțiunilor de luptă și, după cît se pare, armata germană fusese aici autoritatea supremă. Întrucît regiunea era considerată regiune cazăcească, germanii s-au abținut să comită bestialități în masă. Edgar Snow și cu mine am fost cazați într-o mică izbă de lemn aparținînd unei învățătoare din localitate, care locuia aici cu mama ei, o femeie în vîrstă, și cu singurul ei fiu, un băiat de cincisprezece ani, pe nume Gai. Soțul ei era feroviar ; din iunie nu mai avea nici o știre despre el.

Ceea ce mi-au relatat la Kotelnikovo învățătoarea de patruzeci de ani și fiul ei de cincisprezece nu era povestea unor atrocități germane înfiorătoare. Era povestea disprețului pe care-l aveau germanii față de ruși, a amărăciunii și umilirii pe care au trebuit rușii să le îndure. Numai atât. Dar și asta era de ajuns.

Era un oraș foarte răsfirat, cu un centru administrativ și comercial și o gară importantă; restul orașului era format din multe străzi lungi, cu căsuțe de lemn și grădini. Se afla așezat în mijlocul stepei netede din regiunea de dincolo de Don. Casa în care stăteam noi avea două mici încăperi — bucătărie și odaia de dormit. Între ele era o sobă mare rusească, care dădea foarte multă căldură. Elena Nikolaevna era o femeie sănătoasă, corpulentă, cu brațe pline și cu doi dinți de aur în față, care străluceau în lumina singurei lor lămpi cu gaz. După ce ne-a prezentat „băbușcăi“, o bătrinică firavă și stafidită, care ședea ghemuită într-un colț al bucătăriei, lângă fereastra camuflată, ea a luat lampa și ne-a condus în dormitor, lăsînd-o pe bătrînă în întuneric. „Băbușca o să se descurce — a spus Elena Nikolaevna —, e obișnuită să curețe cartofi pe întuneric“. În dormitor erau două paturi mari, o masă și un dulap pentru cărți. „Vai, ce mai viață am dus noi în ultimele cinci luni! — a exclamat Elena Nikolaevna. — La început am avut români, după aceea nemți — echipajul unui tanc, cinci persoane. Oameni îngîmfați, neplăcuți; de altfel, vedeau, desigur, în noi niște dușmani. Nu știu cum ar fi fost ei în timp de pace!...“

Deasupra noastră un avion executa niște viraje. „E un avion german; îl recunosc după zgomot. Devin cam nervoasă cînd îi aud zburînd noaptea. Sînt avioanele alea de transport care tot mai încearcă să ducă alimente pentru nemții încercuiți la Stalingrad“. Deodată am auzit șuieratul unor bombe și undeva, departe, au răsunat două explozii nu prea puternice.

La sfîrșitul lunii iulie, secretarul comitetului raional îi comunicase Elenei Nikolaevna că ea și familia ei urmează să fie evacuați, dar germanii au bombardat gara, făcînd-o una cu pămîntul, iar la 2 august au ocupat orașul, înainte de a se mai putea face ceva. Așa încît toți învățătorii au trebuit să rămînă pe loc. Unul dintre ei s-a dus la comandamentul german și a întrebat cînd se vor deschide școlile, dar răspunsul a fost „încă nu“. Și astfel învățătorii au rămas fără lucru. Populația a fost convocată la o adunare pentru a alege un „staroste“, dar primii doi nu au fost acceptați de germani. În cele din urmă l-au numit pe un feroviar, un oarecare Pa-

leiev, în această funcție. Părea un om de treabă, dar mai târziu s-a vîndut probabil germanilor. Apoi mai erau cîțiva feroviarî care formau poliția locală. Aceștia terorizau populația, obligînd-o să care cărămizi, să sape și să construiască fortificații pentru germani.

„Dar cum ați trăit?”

„Am dus-o foarte greu cu alimentele. Vreo două sute cîncei de grame de făină pe zi de cap de om și nimic altceva. Germanii sînt oameni îngîmfați, cu totul altfel decît românii. Uneori îmi dădeau totuși cîte ceva — o cutie cu conserve de pește sau cîteva țigări. În tot timpul cît au stat aici, mi-au dat două cutii cu conserve de pește; nu-i prea mult, nu-i așa? Trebuia să spăl și să frec pentru ei toată ziua și mă trimiteau să le car apă de la fîntină. A fost o viață de rob. Gai, băiatul meu, babușca și cu mine a trebuit să locuim înghesuiți în bucătărioară, iar cei cinci germani locuiau în odaia asta. Unii dormeau în pat, alții pe jos. Aveau mîncare și băutură din belșug și la început își închipuiau că au să rămînă aici pentru totdeauna. Dimineța strigau «Matka, Wasser zum waschen!» (Maică, apă pentru spălat!). Tuturora le spuneau «Matka», afurisiții! Pe la mijlocul lunii decembrie, unul dintre ei mi-a spus: «Russ nicht zurück (Rusul nu se mai întoarce), i-am alungat la 80 km». Într-adevăr, nu se mai auzea bubuitul tunurilor. Dar la 28 decembrie altul mi-a spus: «Russ kommt zurück» (Rusul se întoarce). Știți, omul vrea să trăiască, mai ales dacă are un băiat de care trebuie să aibă grijă, așa încît am trebuit să-mi ascund bucuria. Patru dintre ei au plecat fără să spună un cuvînt, numai al cincilea a spus: «Auf Wiedersehen, Matka» (La revedere, Matka). Erau tare abătuți. Poate că nici nu erau așa de răiăștia cinci germani, dar își închipuiau că sîntem sclavii lor. N-am auzit ca cineva să fi fost împușcat, dar germanii au luat cu ei vreo treizeci sau poate cincizeci de oameni. Sau poate că s-au dus de bunăvoie cu ei oameni ca «polițaii». Ei se pregăteau să-i mobilizeze pe toți tinerii pentru a-i trimite la muncă în Germania și au trimis înștiințări, dar nu cred să mai fi avut timp să facă ceva...”

Apoi mi-a descris cum în ultima noapte germanii au dat foc tuturor clădirilor publice din Kotelnikovo, dar nu au mai avut timp să incendieze întregul oraș. S-au auzit multe împușcături, și la miezul nopții străzile erau pustii; germanii plecaseră, iar rușii încă nu intraseră.

Aceasta era deci odaia în care locuise echipajul tancului german. Casa a rămas intactă și nevătămată, în parte, fără

îndoială, fiindcă în ea nu era nimic de jefuit : un dulap cu manuale de fizică, chimie și literatură rusă, pe pereți o mulțime de fotografii de familie, și asta era tot. Plecînd, germanii au lăsat aici — și era straniu să vezi așa ceva în stepele de dincolo de Don ! — o hartă a metroului din Paris, cu un indice de străzi, și un număr din „Wittgensteiner Zeitung“, purtînd data de 4 decembrie, cu un articol de fond intitulat „La a cincizecea aniversare a lui Franco, salvatorul Spaniei“.

A doua zi dimineața am făcut cunoștință cu Gai. Era un băiat destul de înalt, dar foarte slab, cu o față veselă și inteligentă. Vorbea o rusească minunată, cu un glas pur, cristalin. „Germanii te-au adus în halul ăsta ?“ — l-am întrebat. „Nu, am fost întotdeauna slab, dar, firește, era greu să trăiești sub ocupația germană, îți călcau îngrozitor pe nervi și, în plus, nici n-aveam destul de mîncare. Anul trecut m-am dus cu mama la Stalingrad, la un medic foarte bun, și el a spus că n-am absolut nimic, doar puțină anemie... Îmi pare rău că nu am fost aseară aici, dar cît timp au fost aici nemții n-am ieșit niciodată seara, de altfel și ziua ieșeam numai foarte rar — n-aveam nici un chef. Iar acum merg să-mi văd colegii de școală“. „Da, e o adevărată fericire — s-a amestecat în vorbă Elena Nikolaevna — că Gai va putea să meargă acum din nou la școală. E cel mai bun din clasă, la toate obiectele are nota maximă. I-a citit pe toți clasicii, dar îl interesează mai mult știința și vrea să intre la marină...“

Am mai stat încă de multe ori de vorbă cu Gai. Îi plăcea să vorbească despre toate — despre ce voia să devină, despre germani, despre filmele pe care le văzuse. „Îmi plac filmele americane — zicea el. — La noi, la Kotelnikovo, ne-au plăcut la toți filmele «Cîntec de dragoste», «Marele vals» și «Luminile orașului» al lui Chaplin. Înainte de război o duceam foarte bine. Am fost pionier și acum aș fi comsomolist dacă nu era ocupația germană. Toți tinerii de la noi se pregăteau să devină ingineri, medici sau oameni de știință. Vreau să intru la școala de ofițeri de marină. Dacă germanii ar fi rămas aici, fetele ar fi fost obligate să spele podelele, iar băieții să îngrijească de vite. Nici nu ne considerau oameni... Așa era sub germani“. „Te-au bătut ?“ „Nu, pur și simplu nu mă luau în seamă. Uneori mă întrebau : «În ce clasă ești ?» sau «Unde e tatăl tău ?» Răspundeam că e în Armata Roșie. Se înfuriau, dar nu spuneau nimic“. „Au spus ei vreodată ce regim au de gînd să instituie ?“ „Da, spuneau : «Fiecare va lucra pentru sine. Nu vor mai fi nici colhozuri și nici comunism. N-o să rămînem aici ; am venit doar să vă

eliberăm de evrei și de bolșevici». Au atârnat pe ziduri portrete de-ale lui Hitler, cu inscripția «Hitler eliberatorul». Nici nu semăna a om — avea o mutră de bestie. Parcă ar fi fost un sălbatic din jungla malaieză. Înfrorător ! Germanii au deschis biserica ; mai întâi a slujit acolo un popă român, pe urmă unul rus. O dată am intrat și eu, pe cînd mai era preotul român. Biserica era plină de soldați români. La un moment dat, toți au îngenuncheat. Apoi au făcut să circule prin biserică o farfurie și românii au pus bani în ea — unii ruble, alții mărci, iar alții lei... Mare diferență nu era, căci banii nu serveau la nimic. O marcă valora zece ruble, dar erau «mărci de ocupație», fără filigran și de fapt n-aveau nici o valoare... Germanii aveau o adevărată pasiune să distrugă tot. Au smuls toate legumele din grădina noastră. Iar în ultima noapte au dat foc bibliotecii orașenești. N-au cruțat nici măcar mica mea bibliotecă — a spus Gai, arătînd spre dulapul în care-și ținea cărțile. — Au rupt toate revistele și au smuls din cărți toate portretele lui Stalin și ale lui Lenin. Stupid, nu-i așa ? Au fost tanchiștii ăia. Ciudați oameni. Trebuia să-i fi văzut de crăciun. Erau așa de înduioșați ! Primiseră o mulțime de pachete din Germania. Au aprins un pomuleț de crăciun, au despachetat niște torturi cît toate zilele, au deschis multe cutii de conserve și sticle de vin, au băut și apoi au început să cînte niște cîntece sentimentale“. „Și tu unde ai fost în timpul ăsta ?“ „Unde am fost întotdeauna, alături, în bucătărie“. „Nu v-au oferit vin sau o bucată de tort ?“ „Bineînțeles că nu, nici nu le trecea prin cap așa ceva. Doar nu ne considerau oameni“. „Nu ți-era foame ?“ „Firește că mi-era, dar mi-ar fi fost silă să iau parte la petrecerea lor“. Gai a scos din buzunar o brichetă. „Au uitat-o aici. Am găsit-o sub pat. N-avem chibrituri, așa că ne prinde bine. Dar nu vreau să am nimic de la oamenii ăștia... Da, e adevărat, am slăbit mult. Bombardamentele mi-au zdruncinat probabil nervii ; la aceasta a contribuit și sentimentul că nu mai sînt om. Germanii ni-l băgau mereu în cap. Pentru nimeni nu aveau respect — se întîmpla chiar să se dezbrace cînd erau femei de față. Pentru ei nu eram decît o turmă de sclavi. În plus, nu era nici de mîncare ; piață colhoznică nu exista, iar cînd nu capeți grăsimi e foarte prost pentru organism“ — a încheiat el cu aerul unui om de știință.

Elena Nikolaevna a vorbit mult despre sine și despre ba-bușca, mama ei. Era ultima supraviețuitoare dintr-o familie de cazaci ruînată în timpul războiului civil. Tatăl ei era ță-ran și locuise într-un sat de cazaci de pe Don. Dar nu era un bun gospodar, și în timpul războiului civil gospodăria sa se

duse-se de ripă. Atunci a vîndut-o unui chiabur pe zece saci de făină, iar familia s-a mutat la Novocerkassk. În timpul epidemiei de tifos exantematic au murit tatăl și fratele ei. „N-aveam pe atunci decît optsprezece ani. Am intrat în Comsomol și am început să învăț canto la Școala de muzică din Novocerkassk, unde am căpătat și o mică bursă“. Dar era greu să trăiască din bursă, cu atît mai mult cu cît din banii aceștia trebuia să o întrețină și pe mama ei. De aceea, cînd viitorul ei soț, un feroviar, a cerut-o în căsătorie, s-a declarat de acord să se mărite cu el.

„Soțul meu e un om cumsecade, deși nu prea cult. Dar e educat în spiritul adevăratelor tradiții bolșevice. Și tatăl lui a lucrat la căile ferate timp de patruzeci de ani și a primit un ceas de aur, pe care era gravat numele său, de la Kaganovici personal“. După ce s-a stabilit cu soțul ei la Kotelnikovo, Elena Nikolaevna s-a înscris la cursurile fără frecvență pentru pregătirea de învățătoare de școală elementară. Era perioada în care în întreaga Uniune Sovietică au fost deschise mii de școli, iar Elena Nikolaevna s-a descurcat la fel de bine ca oricare alta în această profesiune, nu prea complicată. Această femeie, cochetă, de vreo treizeci și opt de ani, visa, desigur, la ce-ar fi putut fi dacă nu era războiul civil. „Arătam destul de bine și de civilizată cînd eram mai tînără — spunea ea —, cu părul ondulat și cu o rochiță drăguță de vară“. Și mi-a mai povestit cum și-a pus două coroane de aur peste niște dinți perfect sănătoși numai pentru că pe vremea aceea asta era socotit a fi „șic“.

Iar babușca, șezînd în colțul ei, ne povestea cît de groaznic era cînd la ei în casă stăteau nemții. „Plîngeam tot timpul, gîndindu-mă că n-o să mai treacă mult și o să mor, iar ideea că am să-i las pe ai mei în asemenea năpastă era îngrozitoare... Dar acum, cînd ai noștri s-au întors, cred că am să trăiesc pînă la o sută de ani“ — a spus ea, și fața ei mică se schimonosi într-un zîmbet care-i scotea în evidență gura fără dinți. ...Apoi a continuat să vorbească parcă pentru sine: „Am cunoscut pe vremuri niște domni englezi și americani. Bărbatul meu a fost birjar. Avea o trăsură frumoasă cu arcuri. Îi ducea pe domnii ăia englezi și americani pînă de cealaltă parte a Donului. Erau ingineri. E mult de-atunci; era încă pe vremea țarului...“

Dar despre soțul Elenei Nikolaevna, feroviarul, ce mai știau? Ultima dată cînd au primit vești de la el era în iunie 1942. Pe atunci se afla la Voronej. Acum, cînd a reînceput să funcționeze poșta la Kotelnikovo, au să capete, poate, în curînd vreo veste de la el. Poate da, dar poate și nu...

„Puteți să spuneți ce vreți — ne-a zis într-o zi Elena Nikolaevna (deși nimeni nu spusese nimic) —, dar orînduirea noastră sovietică este o orînduire bună. Pînă și babușca, căreia la început totul i se părușe atît de ciudat, a ajuns acum s-o iubească foarte mult. Luați, de pildă, căsuța noastră. Plătesc pentru ea doar cinci ruble pe lună; în nici o altă țară nu poți avea o casă atît de ieftin“.

Această familie reprezenta un amestec foarte straniu: babușca, care își tot amintea de „vremurile bune de demult“, de pe timpul țarului, mama — cu originea ei căzăcească și cu obiceiuri mic-burghize, tatăl — un adevărat proletar sovietic, și băiatul, care nu putea concepe pentru sine un viitor fericit altfel decît în orînduirea sovietică, orînduire care pune atîta accent pe învățătură. Dar toți îi urau la fel de mult pe germani.

La 2 august, germanii ocupaseră Kotelnikovo într-un mod atît de neașteptat încît numai circa o treime din populație a putut fi evacuată, și încă în condiții îngrozitoare. Mulți au murit de pe urma bombardamentului executat asupra căii ferate, alții au pierit pe șosea, mitraliați de avioanele germane. Și o bună parte din vitele evacuate în stepele regiunii Astrahan au pierit în timpul bombardamentelor aeriene. După cum a arătat Terehov, președintele comitetului executiv din localitate, care și-a reluat funcția a doua zi după eliberarea orașului, germanii au împușcat patru oameni fiindcă ascuseseră un ofițer sovietic; circa 300 de persoane, în majoritate tineri, au fost duși ca sclavi în Germania, și dacă germanii ar fi dispus de timpul necesar ar fi luat mult mai mulți și ar fi distrus întreg orașul. Au fost unii, spunea Terehov, care au colaborat de bunăvoie cu nemții; alții, printre care și cîțiva ferovieri, au fost înrolați cu forța ca „polițai“ și, cu toate că trebuiau să dea impresia că fac ceva, au rămas credincioși puterii sovietice. Unele cazuri de „intimitate excesivă“ cu germanii urmează să fie anchetate...

În apropiere de Kotelnikovo, rușii capturaseră un mare depozit de muniții, două avioane „Fokke-Wulf“ 189, absolut intacte, și un număr oarecare de alte avioane germane. Sergentul de aviație rus cu care am stat de vorbă spunea că nu-i prea surîde ideea de a folosi avioanele germane: „E o treabă foarte delicată. Artileriștii noștri de la tunurile antiaeriene sînt mult prea aprigi. La Stalingrad am pus mîna pe cinci Me. 109 în perfectă stare și ne-am gîndit să le folosim. Toate cinci au fost doborîte chiar în prima zi de propriile

noastre tunuri. Să mă ia dracu' dacă mă voi urca într-un avion german. N-ai decît să semnalizezi, dar flăcăul de jos crede că e un «fritz» care vrea să-l tragă pe sfoară și nu vrea să scape ocazia de a doborî un «Messerschmitt»...“ Pretindea că cele două avioane rămăseseră aici fiindcă le lipsea apa, ceea ce se întîmpla adesea pe aceste aerodromuri improvizate în stepă.

Aviația germană era încă destul de activă. De pe aerodromuri tot mai îndepărtate, germanii — a căror bază cea mai apropiată era acum Salsk, la 200 km de Kotelnikovo și 350 km de Stalingrad — continuau să trimită avioane de transport cu alimente și muniții pentru armata încercuită a lui Paulus. Erau doborîte cu zecile și numai foarte puține avioane mai izbuteau acum să treacă. Promisiunea pe care Göring i-o făcuse lui Hitler — de a trimite zilnic la Stalingrad 500 de tone de diferite încărcături — s-a dovedit a fi un bluf total. Mulți dintre aviatorii germani prizonieri pe care am avut ocazia să-i vedem erau vădit deprimați de misiunea „aproape de sinucidere“ pe care trebuiseră s-o execute și se îndoiau că germanii din Stalingrad vor reuși să reziste. Unii afirmau, ce-i drept, că în primăvară va începe o nouă ofensivă germană și Stalingradul va fi cucerit. Germanii nu vor părăsi, „firește“, Rostovul. Infanteriștii luați prizonieri (dintre care mulți rățaciseră o săptămînă întreagă prin stepă, încercînd să ajungă din urmă trupele germane, care se retrăgeau în grabă, și erau lihniți de foame) erau și mai demoralizați. Naziștii fanatici, în special dintre „băieții lui Göring“ tot mai credeau că o înfrîngere a Germaniei este absolut exclusă, dar admiteau că războiul s-ar putea încheia printr-o „remiză“. Stalingradul începuse deja să aibă asupra lor acest efect.

Punctul de front cel mai apropiat pînă la care am ajuns a fost Zimovniki, situat la circa 90 km de Kotelnikovo, pe linia de cale ferată Stalingrad—Caucaz. Germanii părăsiseră orașul cu numai două zile în urmă și acum duceau înversunate lupte de ariergardă la 5 km sud de locul în care ne aflam. Aviația era foarte activă. În timp ce ne apropiam de Zimovniki, trecînd prin stepa absolut netedă, acoperită de zăpadă (pe drum am dat peste un uriaș depozit de muniții părăsit de germani în retragerea lor pripită), deasupra noastră treceau continuu avioane sovietice de vînătoare; nu departe se dădeau lupte aeriene, și, în plus, avioanele de vînătoare sovietice îi urmăreau pe germanii care se retrăgeau.

Acum însă ei se retrăgeau mai încet ; rămășițele celor două divizii germane de tancuri care încercaseră să răzbată pînă la Stalingrad au fost întărite cu Divizia SS „Viking“, adusă din Caucaz. Bubuitul tunurilor se auzea foarte clar, iar o dată, nu departe de noi, a căzut un obuz din care s-a ridicat un nor de fum galben. Din timp în timp răsunau dinspre sud bubuituri puternice — trăgeau vestitele „Katiuse“. Pitorul orașel era în mare parte distrus de focul artileriei, iar un siloz continua să ardă și acum. Locuitorii povesteau aceleași lucruri pe care le auzisem și în celelalte orașe eliberate. Timp de patru zile, cît duraseră luptele la Zimovniki, au stat ascunși în pivnițe ; nu aveau decît foarte puțin de mîncare, iar în loc de apă înghițeau zăpadă.

Pe zidurile caselor mai atîrnau tăblițele cu denumirile românești și germane ale străzilor ; din monumentul lui Lenin nu mai rămăsese pe soclu decît un picior. Germanii au transformat marea clădire a clubului în cazarmă. Podeaua era acoperită cu mănunchiuri de paie, pe care dormiseră. Estrada mai era decorată cu crengi de brad, iar pe mese și peste paie zăceau resturile a ceea ce părea să fi fost o masă festivă de crăciun — zeci de sticle goale de vin și de coniac, mai ales franțuzesc, cutii goale de conserve și cutii de țigări și de biscuiți. Tot aici am găsit un maldăr de reviste ; într-una din ele era o fotografie înfățișînd niște soldați germani întinși pe șezlonguri și făcînd plajă pe veranda unei case de pe litoralul Mării Negre. O fi fost poate Anapa ? Tot în revista aceasta era un articol care făcea reclamă : „Der herrliche Kaukasus und die Schwarzseeküste“ („Minunatul Caucaz și litoralul Mării Negre“). După cum se vede, germanii se simțeau atunci în Caucaz ca la ei acasă. Acum fugeau de aici cît îi țineau picioarele...

Mult mai tristă era priveliștea ce ne-a oferit-o grădinița din spatele clubului. Soldații sovietici săpau o groapă comună pentru tovarășii lor căzuți la Zimovniki cu numai două sau trei zile în urmă. În grădină erau înșirate 70 sau 80 de cadavre, încremenite în cele mai oribile poziții — unul șezînd, altul cu brațele larg deschise, un al treilea cu capul retezat. Cîteva cadavre ale unor bărbați mai în vîrstă, cu barbă, și aie unor tineri de 18—19 ani aveau ochii larg deschiși... Oare cîte asemenea gropi comune erau săpate zilnic pe întreaga întindere a imensului front?...

Actualul ministru al apărării al Uniunii Sovietice, mareșalul Malinovski, în prezent trecut de șaiszeci de ani, puternic, corpolent și în aparență lipsit de umor, arăta pe vremea

aceea cu totul altfel. Era un general-locotenent tânăr și energic, de 44 de ani, un model strălucit de militar de profesie; purta o uniformă elegantă, era înalt și frumos, avea părul de culoare închisă și destul de lung, pieptănat peste cap, iar pe fața lui rotundă și arsă de soare nu se zărea, după mai multe săptămîni de lupte neîncetate, nici cea mai mică urmă de oboseală. Părea mult mai tânăr decît cei 44 de ani pe care-i avea. Pe atunci Malinovski mai comanda Armata a 2-a de gardă, care jucase un rol de seamă în respingerea ofensivei întreprinse de gruparea lui Manstein de la Kotelnikovo. După scurt timp avea să-i urmeze lui Eremenko la comanda Frontului Stalingrad (care ulterior a primit denumirea de Frontul de sud), iar în februarie 1943 avea să recucerească Rostovul.

În ziua de 11 ianuarie ne-a primit la statul său major, instalat în clădirea încăpătoare a unei școli dintr-un mare sat de pe Don. După ce ne-a povestit cum în timpul primului război mondial făcuse parte din corpul expediționar rus din Franța, fiind simplu soldat, Malinovski ne-a schițat prima etapă a operației ofensive de la Stalingrad, care s-a încheiat cu încercuirea trupelor germane și cu înaintarea Armatei Roșii spre vest. A doua etapă trebuia să înceapă la 16 decembrie, dar Manstein le-a luat-o rușilor înainte pornind la 12 decembrie o ofensivă pe direcția Stalingrad. Malinovski a spus că această grupare de izbire era alcătuită din trei divizii de infanterie și trei divizii de tancuri, dintre care una fusese adusă din Caucaz, iar alta din Franța. Avea circa 600 de tancuri și era puternic sprijinit de aviație.

După ce ne-a descris luptele de ariergardă duse de trupele sovietice între 12 și 16 decembrie, apoi luptele de apărare din săptămîna următoare de pe râurile Aksai și Mișkova, contralovitura care i-a aruncat pe germani pînă dincolo de Zimovniki și, în sfîrșit, cealaltă ofensivă, cea care a zdrobit pe Donul mijlociu gruparea germană de la Tormosin, Malinovski ne-a împărtășit o serie de considerente semnificative:

„Pentru prima dată, germanii prezintă semne serioase de derută. Încercînd să astupe breșele ce se formează, ei își transferă trupele dintr-un loc într-altul, ceea ce dovedește că nu dispun de suficiente rezerve. Numeroase unități germane se retrag în dezordine spre vest, abandonînd o imensă cantitate de armament și muniții. Aceste unități constituie o țintă ușoară pentru avioanele noastre. Trupele sateliților hitleriștilor au fost în majoritatea lor complet zdrobite.

Ofițerii germani pe care i-am luat prizonieri sînt foarte dezamăgiți de înaltul lor comandament și de fűhrer însuși. N-a mai rămas nici urmă din înfumurarea de care dădeau dovadă încă astă-vară.

Avem mari dificultăți din cauza lungimii liniilor noastre de comunicații, dar le învingem cu destul succes. Armata Roșie s-a schimbat incontestabil în bine. În structura organizatorică a Armatei Roșii au fost introduse în vara anului 1942 unele schimbări cu adevărat revoluționare.

Spiritul combativ al trupelor noastre este azi mult mai ridicat decît înainte. Ofensiva noastră din iarna 1942—1943 este dusă pe un front mult mai larg decît ofensiva din iarna 1941—1942. Soldații noștri au acum mult mai multă experiență și-i urăsc pe germani. Acum sînt în stare să facă față unor situații în care cu un an în urmă li s-ar fi părut cu neputință de rezistat — de pildă, unui atac executat de 150 de tancuri inamice. În timpul ultimei ofensive a lui Manstein, trupele noastre, bine înzestrate cu armament anti-tanc, au respins cu succes asemenea atacuri“.

În privința încercuirii germanilor la Stalingrad, Malinovski a declarat :

„Stalingradul este un lagăr de prizonieri de război înarmați. Situația germanilor de acolo este disperată. Lichidarea «cazanului» a și început, iar uriașele pierderi pe care germanii le vor suferi la Stalingrad vor avea o importanță hotărîtoare pentru soarta războiului. Încercarea de a aproviziona Stalingradul pe calea aerului acum, cînd avioanele de vînătoare germane nu pot însoți avioanele de transport, a eșuat complet“.

Cu toate acestea, după părerea lui, germanii mai aveau aviație puternică și mai dispuneau de multe tancuri. Trupele SS se bat cu înverșunare, dar în ce privește calitățile de luptă ale celorlalte trupe germane ele sînt foarte inegale.

Malinovski era prudent în previziunile sale pentru 1943. Era aproape sigur că Rostovul va fi eliberat, dar „deocamdată“ nu voia să facă vreo promisiune. După părerea lui, germanii mai erau încă în stare să întreprindă o contraofensivă de proporții limitate, dar nu una de importanță hotărîtoare. El a subliniat însă că pe ruși îi așteaptă noi încercări grele, că sacrificiile făcute de ei sînt „fără precedent în istorie“ și cerea aliaților să-și sporească eforturile în Vest. După părerea lui, debarcarea din Africa de nord nu era decît un

început modest — ea slăbise doar foarte puțin presiunea exercitată de germani în Est. Pe acest din urmă front — a declarat el — nu a fost încă folosit echipamentul primit de la aliați, cu excepția unui oarecare număr de autocamioane americane.

Malinovski ne-a oferit o masă excelentă, la sfârșitul căreia au fost servite coniac franțuzesc și țigări germane. Toate acestea erau „trofee“. El vorbea cu noi spiritual și degajat, povestindu-ne câte ceva din cele trăite de el în Franța în timpul primului război mondial. În încheiere a rostit cu multă căldură și bunăvoință următorul toast :

„Victoria este clipa cea mai fericită din viața oricărui soldat, și nu voi cruța nici un efort pentru a o obține. Noi, oamenii sovietici, înțelegem greutățile tehnice care împiedică deschiderea unui al doilea front în Europa. În prezent luptăm singuri, dar sîntem ferm convinși că cel de-al doilea front va fi deschis foarte curînd. Povestiți popoarelor voastre cît de pure și de limpezi sînt țelurile și mobilurile noastre. Dorim libertate, și nu ne vom certa în privința anumitor deosebiri în felul în care concepem libertatea ; aceasta este o chestiune secundară. Dorim victoria pentru ca războiul să nu se mai poată repeta“.

În aceeași seară, după ce am mai văzut cîțiva aviatori germani pe care tocmai îi doborîseră rușii, am plecat, în ciuda puternicei vifornițe, la „baza“ noastră de la Kotelnikovo.

În prima jumătate a lunii ianuarie a căzut multă zăpadă, dar vremea a fost relativ blîndă — de obicei 5 pînă la 10° sub zero. Abia spre sfârșitul operației de curățire a Stalingradului de rămășițele trupelor dușmane, adică în a doua jumătate a lunii ianuarie și în primele zile ale lunii februarie, au început niște geruri cumplite, ajungînd pînă la 30—40° sub zero. Am avut prilejul să mă conving personal de acest lucru, deoarece după două săptămîni am revenit în raionul Stalingrad și de astădată am stat chiar în Stalingrad.

Stalingrad: agonia

La 1 ianuarie, Biroul sovietic de informații a publicat un lung comunicat special cu privire la rezultatele obținute în răstimpul de o lună și jumătate de la începutul ofensivei Armatei Roșii la Stalingrad și la Don. În șase săptămîni de lupte, se spunea în comunicat, au fost încercuite 22 de divizii inamice, iar alte 36 au fost zdrobite.

Nu a mai rămas decît să fie lichidat „cazanul” german de la Stalingrad. Pentru germanii încercuiți nu mai exista nici o speranță, ceea ce nu însemna însă că soldații prinși în capcana de la Stalingrad erau deja pe deplin conștienți de situația disperată în care se găseau. Ofițerii nu încetau să le spună că nu trebuie să se alarmeze prea mult din cauza reducerii rapide a rațiilor de alimente: fîhrerul va avea grijă ca totul să se termine cu bine, chiar dacă Manstein nu izbutise să le vină în ajutor. În orice caz, îi asigurau ei pe soldați, prezența lor la Stalingrad creează mari dificultăți rușilor și, în contextul general al războiului, aduce un mare serviciu fîhrerului și Vaterlandului (patriei).

Trupele lui Paulus erau încercuite de la 23 noiembrie, iar proviziile lor se apropiau de sfîrșit. Promisiunea lui Göring de a trimite zilnic la Stalingrad pe calea aerului 500 de tone de alimente, carburanți și muniții se dovedise un bluf. După foarte scurt timp, avioanele nu mai aduceau decît circa 100 de tone pe zi, iar spre sfîrșitul lunii decembrie — și mai puțin. Numărul avioanelor doborîte creștea cu fiecare zi. Începînd de la mijlocul lunii decembrie, soldații au început să mănînce caii rămași de la divizia de cavalerie română.

Lipsa tot mai mare de muniții de care sufereau germanii a schimbat mult situația Armatelor a 62-a și a 64-a sovietice. Acestea dețineau ferm cîteva puncte de sprijin în raionul

Stalingrad. Acum nu mai era aproape nici un pericol să se aducă, în plină zi, mari cazane cu hrană caldă trupelor din prima linie, aflate la circa 40 m de germani. Convoaie întregi de sânni puteau trece fără pericol (în înțelesul pe care-l avea la Stalingrad expresia „fără pericol“) Volga chiar și în timpul zilei.

La sfârșitul lunii decembrie, Grossman a scris în „Krasnaia zvezda“ :

„...Aceiași germani care în septembrie, cînd pătrundeau într-o stradă, se instalau în case și dansau în sunetele stridente ale muzicuțelor, aceiași germani care noaptea mergeau cu farurile aprinse, iar ziua aduceau provizii cu autocamioanele, s-au ascuns acum sub pămînt, printre ruinele de piatră... Pentru ei aici nu mai există soare... acum li se dau numai douăzeci și cinci pînă la treizeci de cartușe pe zi ; li s-a dat ordin să nu deschidă focul decît asupra trupelor care atacă, iar rația lor s-a redus acum la o sută de grame de pîine și ceva carne de cal. Stau în peșteri de piatră ca niște sălbatici, acoperiți de pînă, devorînd carne de cal... Pentru ei au venit zile și nopți înfricoșătoare... le este dat să-i ajungă răzbuarea aici, printre ruinele înghețate, sub stelele aspre ale nopții de iarnă rusești“.

Așa stăteau lucrurile în Stalingrad ; situația nu era mai bună nici în stepa deschisă, mai aproape de centrul „cercului“, nici la Gumrak sau pe aerodromul de la Pitomnik, pînă la care atît de puține avioane „Junkers“-52 mai izbuteau acum să răzbată. În vest germanii fuseseră izgoniți pînă departe, în stepele din jurul orașului Salsk și dincolo de Doneț, iar trupele hitleriste de la Stalingrad erau izolate de restul lumii, fără nici o speranță de salvare.

În prima săptămînă a lunii ianuarie, trupele Frontului Don, de sub comanda lui Rokossovski și Voronov, se pregăteau, în stepele dintre Don și Volga, pentru ultimul asalt. Știind însă că germanii mai dispuneau în interiorul „cercului“ de o mare cantitate de armament și dorind să evite o vărsare de sînge inutilă, comandamentul sovietic a trimis la 8 ianuarie generalului-colonel Paulus un ultimatum :

„Situația trupelor dumneavoastră încercuite este grea. Ele suferă de foame și de frig. Aspra iarnă rusească abia începe... Nu aveți nici o posibilitate reală de a rupe încercuirea. Situația voastră este deznădăjduită și continuarea rezistenței nu are nici un sens.“

Comandamentul sovietic a propus germanilor să înceteze acțiunile de luptă și să capituleze în condiții obișnuite, foarte omenoase. Ultimatumul se încheia cu avertismentul că, dacă va fi respins, „trupele Armatei Roșii și ale Flotei aeriene Roșii vor fi nevoite să treacă la nimicirea trupelor germane încercuite, iar dv. veți purta răspunderea pentru nimicirea lor“.

Ultimatumul a fost respins, dar nu imediat. Generalii germani aveau, după cât se pare, nevoie de câțva timp pentru a cere părerea lui Hitler și pentru a chibzui. Ulterior ofițerii sovietici de la Stalingrad mi-au povestit că după prezentarea ultimatumului a intervenit pentru scurt timp un fel de armistițiu, în cursul căruia tunurile păstrau de ambele părți o tăcere sinistă. Nu numai parlamentarii oficiali sovietici, dar și alte persoane (printre care și un ofițer de stat-major pe care-l cunoșteam) s-au încumetat să treacă prin „țara nimănui“ și să stea de vorbă cu germanii, încercînd să-i convingă să depună armele. Dar Hitler nici nu voia să audă de capitulare; în ce-l privește pe von Manstein, și el a socotit acum că este în interesul său să sacrifice trupele germane și române din „cazanul“ de la Stalingrad și nu l-a informat pe Paulus despre adevărata stare de lucruri, lăsîndu-l astfel să bijbîie pe întuneric²⁰.

Ofensiva rușilor a început la 10 ianuarie, la ora 8 dimineața, printr-o pregătire de artilerie pe partea de sud și de vest a „cazanului“, la care au luat parte 7 000 de tunuri și aruncătoare de mine. Densitatea artileriei ajungea pe alocuri la 170 de tunuri și aruncătoare de mine pe kilometru. Concomitent avioanele bombardau pozițiile germane în adîncime. După o oră au pornit la atac tancurile și infanteria. În ciuda rezistenței desperate a germanilor, care fortificaseră puternic întregul raion, rușii au înaintat în prima zi în unele puncte 5—8 km.

După cum a scris un autor sovietic :

„Pregătirea noastră de artilerie a pricinuit inamicului pierderi uriașe. Infanteria noastră a înaintat rapid prin apărarea inamicului. La fiecare pas dădeai peste cadavre de germani înnegriți, tunuri și aruncătoare de mine inamice distruse, cazemate și adăposturi sfărîmate. Terenul, doar cu o zi în urmă alb de zăpadă, era acum cenușiu din cauza funin-
ginii și a fumului și presărat cu mii de pîlnii negre de

²⁰ H. Wassen. „Was geschah in Stalingrad? Wo sind die Schuldigen?“, Salzburg, 1950, p. 69.

obuze... Cu toate acestea, germanii, speriați de poveștile despre «atrocitatea rușilor», continuau să opună rezistență ca niște lupi hăituiți²¹.

Au fost necesare trei zile de lupte îndârjite pentru a izola extremitatea de vest a „cazanului” — circa 250 km². În zilele ce au urmat, înaintarea a fost mult mai rapidă; rușii au cucerit întreaga parte centrală a „cazanului”, inclusiv pepiniera, unde se afla cel mai mare aerodrom al germanilor.

La 17 ianuarie, comandamentul sovietic i-a făcut lui Paulus o nouă propunere de capitulare, dar, deși cel puțin doi generali germani se pronunțau în favoarea acceptării ei — von Seydlitz și Schlömmmer —, Paulus nu primise încă împunterniciri în acest sens. Între timp rușii ocupaseră aproape jumătate din teritoriul deținut de trupele încercuite, dar rezistența opusă de germani continua să fie îndârjită. Partea de vest a „cazanului” era împânzită cu sute de adăposturi și cuiburi de foc. Comunicatul Biroului sovietic de informații din 17 ianuarie menționa 1 260 de cazemate și adăposturi, 75 de posturi de observare fortificate și 317 baterii de tunuri sau aruncătoare de mine capturate sau distruse în prima săptămână de lupte. De asemenea dădea o lungă listă de armament capturat sau distrus, printre care 400 de avioane, 600 de tancuri și 16 000 de autocamioane, dintre care majoritatea nici n-au putut fi folosite din cauza lipsei de benzină. Numărul germanilor uciși în prima săptămână se ridica la 25 000, dar, fapt semnificativ, numărul prizonierilor — sub 7 000 — era încă foarte mic, iar mulți dintre aceștia erau români.

La 22 ianuarie, trupele Frontului Don au început ultima ofensivă hotărâtoare. Acum germanii se retrăgeau în dezordine spre Stalingrad, iar la 24 ianuarie rușii au ajuns la „aliniamentul exterior de apărare” al Stalingradului, pe care îl deținuseră pînă la 13 septembrie. Soldații germani, care îndurau lipsuri de necrezut — a scris un expert militar sovietic, colonelul Zamiatin —, își dădeau acum mai bine seama de situația lipsită de orice speranță în care se aflau și au început să se predea în grupuri întregi. Au existat și cazuri în care germanii, retrăgîndu-se, îi ucideau pe propriii lor răniți și bolnavi numai pentru a nu-i lăsa să cadă în mîna rușilor.

Cu toate acestea, Hitler și Manstein continuau să insiste ca germanii aflați în „cazanul” de la Stalingrad să nu înce-

²¹ Zamiatin. „Stalingradskaia bitva”, Moscova, 1946, p. 56.

teze rezistență. Paulus a fost avansat la gradul de feldmareșal, deși îi raporta mai departe lui Manstein că o continuare a rezistenței nu mai are nici un rost. Potrivit unor surse germane, atît printre soldați cît și printre ofițeri demoralizarea creștea rapid ; scene dezgustătoare s-au petrecut pe ultimul aerodrom german — de la Gumrak —, unde ofițerii le dădeau aviatorilor mită mari sume de bani pentru a obține un loc în avion ²².

La 26 ianuarie, trupele sovietice au pătruns în Stalingrad simultan dinspre nord și dinspre vest, făcînd, în sfîrșit, pe colina lui Mamai, joncțiunea cu unitățile Armatei a 62-a, de sub comanda lui Ciuikov, care în tot cursul lunilor decembrie și ianuarie continuaseră să-i hărțuiască pe germani, în special în sectorul colinei lui Mamai și al uzinelor „Barrikadi” și „Krasnii Okteabr” ²³.

Cu toate că germanii, dar mai ales românii, se predau acum în grupuri compacte (printre cei ce s-au predat se afla și generalul român Dimitriu), întrucît se pare că românii nu au mai primit cu începere de la 20 ianuarie nici măcar rațiile mizere ce li se distribuiau înainte, în următoarele cinci zile au mai continuat lupte destul de violente pe străzile Stalingradului. Abia la 31 ianuarie, feldmareșalul Paulus s-a predat la statul său major, instalat în subsolul unui magazin universal.

Mai tîrziu, cînd am sosit la Stalingrad, am aflat cum se petrecuseră lucrurile chiar de la omul care-l luase pe Paulus prizonier ; era locotenentul-major Feodor Mihailovici Ilcenko, un tînăr cîrn, blond, cu o față veselă, căruia, după cît se pare, nimeni nu-i spunea altfel decît Fedia. Și Fedia și-a spus povestea cu o deosebită exuberanță.

La 31 ianuarie, a doua zi după cea de-a zecea aniversare a venirii lui Hitler la putere (în acea zi, Hitler nu și-a rostit tradiționala sa cuvîntare), trupele sovietice se apropiau din toate părțile de centrul Stalingradului. Germanii, înghețați și

²² Heinz Schröter. „Stalingrad...”, citat după I.M.R.P.A.P., vol. 3, p. 60.

²³ În timpul marii contraofensive din noiembrie, trupele Frontului Don au răzbătut pînă la raionul de apărare menținut de trupele colonelului Gorohov la nord de Stalingrad, la Rînok, dar nu au izbutit să ajungă pînă la raionul principal de apărare al lui Ciuikov. Din această cauză, grosul Armatei a 62-a a mai rămas timp de încă două luni izolat de restul trupelor sovietice. Deși în aceste două luni germanii nu mai erau în stare să atace cu forțe puternice Armata a 62-a, Ciuikov vorbește în cartea sa cu oarecare amărăciune despre faptul că „ceilalți” nu reușiseră în noiembrie să răzbată pînă la Stalingrad dinspre nord, cînd condițiile pentru realizarea unei pătrunderi deveniseră mult mai favorabile.

flăminzi, continuau totuși să opună rezistență. După o puternică pregătire de artilerie, unitățile Armatei a 64-a, atacând dinspre vest, au ocupat mai întâi întreaga piață din fața magazinului universal, iar apoi au început să încercuiască clădirea. Din timp în timp intrau în acțiune și aruncătoarele de flăcări. După cum spunea Ilcenko, el aflase în cursul zilei de la trei ofițeri germani luați prizonieri că Paulus se află în clădirea magazinului universal. „Atunci am început să tragem cu tunurile în clădire (unitatea mea ocupa partea cealaltă a străzii, chiar în fața uneia dintre intrările laterale în magazinul universal) și de îndată ce pe clădire au început să cadă obuze în ușa a apărut un reprezentant al generalului-maior Raske și a început să-mi facă semn cu mâna. Deși era foarte riscant, am trecut totuși strada și m-am apropiat de el. Atunci ofițerul german a chemat un interpret și acesta mi-a spus: «Comandantul nostru vrea să vorbească cu comandantul vostru». La aceasta eu i-am răspuns: «Comandantul nostru are multe alte treburi. Nu e aici. Va trebui să aveți de-a face cu mine». Între timp ai noștri continuau să tragă în clădire din cealaltă parte a pieței. Am chemat pe câțiva dintre oamenii mei; mi s-au alăturat doisprezece ostași și doi ofițeri. Toți erau, firește, înarmați, și ofițerul german a spus: «Nu, comandantul nostru roagă ca numai unul sau doi dintre dv. să intre». Atunci i-am zis: «Nu, nici gând! Singur nu vin». În cele din urmă s-a convenit să vină trei. Și așa am intrat cîteșitrei în subsol. Acum e pustiu, dar atunci să-l fi văzut! Era literalmente tixit de soldați — erau cîteva sute. Mai rău ca în tramvai! Erau toți murdari, flăminzi și ce mai puteau! Toți erau groaznic de speriați. Fugiseră aici, în subsol, ca să se ascundă de focul aruncătoarelor de mine“.

Ilcenko și ceilalți doi ostași au fost conduși la generalul-maior Raske și la șeful statului-major al lui Paulus, generalul-locotenent Schmidt. Raske a declarat că ei vor duce în numele lui Paulus tratativele de capitulare, deoarece, „începînd de ieri [Paulus], nu mai răspunde de nimic“. Totul era, după cum spunea Ilcenko, puțin cam misterios; nu-și putea da seama cine avea aici comanda. Să fi transmis Paulus comanda lui Raske sau voia numai să evite de a participa personal la capitulare sau, poate, între Paulus și ceilalți apăruseră divergențe? Părea puțin probabil, deoarece Raske și Schmidt se duceau mereu la Paulus, după cît se pare, pentru a-l consulta în privința capitulării. Se poate că Paulus nu voia să ducă personal tratative cu un simplu locotenent-major sovietic. Dar în cele din urmă Ilcenko a fost dus în camera lui Paulus. „Era întins pe un pat de fier — povestea

Ilcenko —, în uniformă, neras și nu se poate spune că era bine dispus. «De — i-am spus —, asta-i sfîrșitul». S-a uitat trist la mine și a dat afirmativ din cap. Cînd ne-am dus în camera de alături — știți, coridorul mai era încă tixit de soldați —, Raske mi-a spus: «Am o rugămintă către dv. Aveți grijă să fie dus într-un automobil ca lumea și sub pază corespunzătoare, ca soldații Armatei Roșii să nu-l ucidă ca pe un vagabond oarecare». Ilcenko a început să ridă. „I-am spus: «În regulă». Și, într-adevăr, s-a trimis o mașină, iar Paulus a fost dus la generalul Rokossovski. Ce s-a întîmplat după aceea nu mai știu. Dar, după aceea, timp de două zile ne-am ocupat cu preluarea prizonierilor de război. Restul — cei ce se aflau în partea de nord a orașului — au capitulat și ei trei zile mai tîrziu. Dar chiar și în acest sector al Stalingradului luptele au mai continuat timp de cîteva ore după ce Paulus fusese luat prizonier. Dar cînd germanii au aflat ce se întîmplatase au început să se predea fără a încerca să mai opună vreo rezistență”²⁴.

Concomitent s-au mai predat și alți cincisprezece generali, iar după aceea a început capitularea în masă a trupelor germane. Dar ultimul nod de rezistență din partea de nord a Stalingradului mai continua lupta. Avioanele sovietice aruncau asupra acestui ultim grup de germani care se încăpățîneau să reziste o adevărată ploaie de foi volante, de care erau atașate fotografiile înfățișîndu-l pe Paulus în timp ce era interogată de un general sovietic. Poate că rușii nu aveau la îndemînă utilajul necesar pentru a reproduce rapid fotografiile sau, poate, erau de părere că o „fotografie adevărată” va produce o impresie mai puternică. Pînă la urmă a trebuit să intre în acțiune artileria grea și abia după aceea — la 2 februarie — ultimul grup de trupe germane a depus, în sfîrșit, armele. Din acest grup făceau parte alți opt generali, printre

²⁴ În relatarea celor spuse de Ilcenko se întîlnesc unele inexactități. Locotenentul-major Ilcenko a fost, într-adevăr, primul care a pătruns în subsolul în care se afla Paulus. Dar nu el a primit capitularea feldmareșalului, ci delegații comandamentului Armatei a 64-a, sosiți la fața locului — generalul I. Laskin — șeful statului-major, locotenent-colonelul Mutovin și maiorul Rîkov. Cîntea de a fi luat prizonier statul-major al lui Paulus nu-i revine lui F. M. Ilcenko personal, ci Brigăzii a 38-a de infanterie motorizată, de sub comanda colonelului I. D. Burmakov (din care făcea parte Ilcenko). Paulus și ceilalți generali germani luați prizonieri au fost duși mai întîi la comandantul Armatei a 64-a, generalul Șumilov. În legătură cu împrejurările predării lui Paulus cf. „Voenno-istoriceskii jurnal” nr. 2/1959 și nr. 3/1961; cartea „Bitva za Volgu” (Stalingradskoe knijn. izd-vo, 1958) și I.M.R.P.A.P., vol. 3, p. 61. — *Nota red.*

care cîțiva naziști fanatici, ca, de pildă, generalul-locotenent von Arnim, văr al unui alt von Arnim, care „s-a acoperit de glorie“ în Africa de nord. Pînă atunci se predaseră deja peste 40 000 de soldați și ofițeri germani.

Potrivit comunicatului oficial sovietic publicat la 2 februarie, în noiembrie fuseseră încercuți 330 000 de oameni, dar în perioada dintre 23 noiembrie și 10 ianuarie, cînd a început lichidarea „cazanului“ de la Stalingrad, au fost uciși în luptă sau au murit — de inaniție sau boală — 140 000 de germani. După cum a declarat colonelul von Kulowski, șeful serviciilor de intendență ale Armatei a 6-a, la 10 ianuarie numărul celor trecuți la drepturi de hrană era de 195 000 de oameni, inclusiv personalul de poliție și al organizației „Todt“²⁵. Au fost luați prizonieri 24 de generali, printre care un feldmareșal, și alți 2 500 de ofițeri. Potrivit aceluiași comunicat, numărul total al prizonierilor se ridica la 91 000 de oameni, de unde rezultă că între 10 ianuarie și 2 februarie au fost uciși sau au murit circa 100 000 de germani, iar din momentul încercuirii (noiembrie) peste 200 000. În acest comunicat, care făcea bilanțul întregii operații începînd de la 10 ianuarie, erau menționate printre trofee capturate: 750 de avioane, 1 550 de tancuri, 480 de automobile blindate, 8 000 de tunuri și aruncătoare de mine, 61 000 de autocamioane, 235 de depozite de arme și muniții, precum și o mare cantitate de alt echipament.

La 2 februarie 1943, trupele Frontului Don au terminat zdrobirea și nimicirea grupării inamice încercuite la Stalingrad. Au fost nimicite sau s-au predat 22 de divizii²⁶. În orașul Stalingrad au încetat acțiunile militare.

Rusia nu exulta zgomotos, dar era fericită; pentru prima dată de la începutul războiului era cu adevărat fericită. Acum toți erau siguri de victorie. Oamenii erau pătrunși de sentimentul profund, deși reținut, al mîndriei naționale. Acum devenise, în sfîrșit, clar că toate suferințele, încercările și pierderile nu au fost zadarnice. Și cu toții simțeau o profundă satisfacție la gîndul că germanii declaraseră trei zile

²⁵ Organizația „Todt“, care folosea adesea la muncă lucrători străini, se ocupa cu construirea șoselelor, a fortificațiilor etc.

²⁶ Într-un interviu dat cu ocazia celei de-a 20-a aniversări a bătăliei de la Stalingrad, publicat în ziarul „Pravda“ din 10 februarie 1963, mareșalul Malinovski a menționat următoarele cifre cu privire la pierderile suferite de germani, incluzînd tot ce fusese capturat sau nimicit în „cazanul“ de la Stalingrad în timpul acestei bătălii, adică pînă la 2 februarie: 2 000 de tancuri, 2 000 de avioane, peste 10 000 de tunuri și aruncătoare de mine și 70 000 de mașini.

de doliu național — umilință pe care guvernul nazist și poporul german au meritat-o pe deplin.

Nimeni nu se îndoaia că se produsese cotitura mult așteptată în desfășurarea celui de-al doilea război mondial.

A doua zi, ziarele sovietice au publicat primele fotografii înfățișând scenele capitulării : lungi șiruri negre de prizonieri germani trecând Volga pe gheață ; Paulus, cu fața crispată, stînd la o masă într-o odăiță, alături de generalii Rokossovski și Voronov, care-i luau un interogatoriu cu ajutorul unui tînăr interpret, maiorul Diatlenko ; într-un cîmp acoperit de zăpadă, un grup de generali luați prizonieri ; mai la o parte, încruntat și întorcînd aproape spatele germanilor, stătea generalul Dimitriu, purtînd o căciulă înaltă. Era vădit furios pe germani, care în urmă cu douăsprezece zile îi lipsiseră pe români pînă și de rația mizeră pe care o primeau înainte.

Ziarele au publicat și istoricul Armatei a 6-a, care, sub comanda lui Reichenau, pătrunsese în Belgia, intrase în Paris și apoi luase parte la invadarea Iugoslaviei și a Greciei. În 1942 și-a croit drum de la Harkov pînă la Stalingrad. Hitler era foarte mîndru de această armată și de colosala ei forță de izbire. A fost publicată și biografia lui Paulus, care participase la primul război mondial, iar mai recent luptase în Polonia și în Franța.

Hitleriștii au răspîndit zvonul că Paulus s-ar fi sinucis, dar două zile mai tîrziu am avut ocazia să-l văd personal, precum și pe ceilalți generali germani luați prizonieri la Stalingrad.

Stalingradul în zilele capitulării

La 3 februarie, în primele ore ale după-amiezii, cele două avioane ale noastre au aterizat în stepa întinsă, acoperită de zăpadă. Era o zi însorită și foarte geroasă. Dinspre răsărit sufla un vînt tăios. Lîngă aerodrom se aflau un sătuleț și cîteva clădiri administrative. Din coșuri se înălțau rotocoale de fum alb. Nu se vedeau nici un fel de urme de bombardamente. Ne aflam undeva la nord-vest de Stalingrad ²⁷.

În seara precedentă ascultasem postul de radio german. Se transmitea muzică de doliu de Wagner, repetîndu-se într-una marșul funebru din „Siegfried“, apoi „Ich hatt' ein' Kameraden“ („Aveam un camarad“) și „Götterdämmerung“ („Amurgul zeilor“) — o expresie drăguță, care trebuie să-i fi dat, desigur, fiori lui Hitler. Și din nou „Ich hatt' ein' Kameraden“. Într-adevăr, și nu numai unul, ci 330 000 !

La popota aviatorilor, unde a trebuit să așteptăm destul de mult timp, se aflau trei corespondenți de presă sovietici în uniformă militară — Olender de la „Krasnaia zvezda“, Rozovski de la „Izvestiia“ și încă unul, al cărui nume l-am uitat. Vizitaseră Stalingradul în repetate rînduri. Olender a povestit despre Gumrak, o mică localitate la vest de Stalingrad, unde fusese martorul celei mai formidabile bătăii pe care au mîncat-o germanii din cîte avusese vreodată ocazia să vadă. „Pămîntul era literalmente acoperit de cadavre. I-am încercuit bine de tot și apoi «Katiușele» noastre au deschis focul. Doamne, ce mai masacru ! Nemții au lăsat acolo mii de autocamioane și turisme — majoritatea aruncate în rîpe, căci

²⁷ Acesta a fost cel mai numeros grup de corespondenți străini — circa 20 — care au fost duși vreodată pe front în tot cursul războiului. La călătoria spre Kotelnikovo, descrisă în capitolul al IV-lea, nu participaseră decît 6—7 persoane.

n-avuseseră nici timp și nici mijloace ca să le distrugă — și mii de tunuri. 60—70% din autocamioane și tunuri pot fi reparate și repuse în funcțiune... Am capturat și un depozit de alimente — cu patru sau cinci zile înainte de sfârșit! Nemții turbau, desigur, de ciudă că au pierdut depozitul!“

„Satele care mai rămăseseră pe teritoriul ocupat de gruparea germană încercuită — și unele dintre ele supraviețuiseră totuși — aveau un aspect ciudat și îngrozitor — a spus un alt corespondent. — Cîțiva țărani se mai află încă acolo; din fericire, cei mai mulți au plecat dincolo de Don cu mult înainte de încercuire. Chiar și acest mic raion și-a avut partizanii săi. În sfârșit, nu erau chiar partizani propriu-ziși, ci oameni desperați, care se ascundeau de nemți și așteptau venirea trupelor noastre. Era acolo un bătrîn, pe jumătate nebun, care a profitat de zăpăceala generală a nemților — era cu o oră înainte de sosirea noastră — pentru a se ascunde într-o groapă, de unde a izbutit să împuște vreo zece «fritzi». Avea el socotelile lui cu nemții. Cineva spunea că-i violaseră fiicele sau așa ceva, dar exact n-am putut afla despre ce era vorba“.

Apoi s-a amestecat în discuție un căpitan cu aspect morocănos și cu mustați pleoștite, care tocmai intrase în cameră. Ne-a vorbit despre cantitatea imensă de armament pe care germanii o abandonaseră la Pitomnik (pepinieră) și pe aerodromul din apropiere, unde luptele au fost deosebit de înverșunate. Acolo erau numeroase cazemate germane, care pînă la urmă au trebuit să fie distruse printr-un puternic foc de artilerie și de „Katiușe“. „Acum acolo tot pămîntul este acoperit de cadavrele înghețate a mii de «fritzi». Tunurile noastre au distrus aproape toate avioanele aflate pe aerodrom, printre care și cîteva «Junkers»-52... Înainte de război era acolo o vestită pepinieră de pomi fructiferi, unde se cultivau cele mai bune soiuri de meri, peri și vișini. Acum totul e distrus.

În apropiere — a continuat el — am descoperit un lagăr de prizonieri sovietici sub cerul liber. Da, sub cerul liber... Era înconjurat cu sîrmă ghimpată. Infiorător! La început se aflau acolo 1 400 de oameni, pe care germanii i-au forțat să construiască fortificații. Nu au rămas în viață decît 102. O să-mi spuneți poate că nici germanii n-au avut de mîncare, dar prizonierii începuseră să flămînzească cu mult înainte ca germanii să fie încercuiți. Din păcate, cînd soldații noștri au găsit cîteva oameni pe jumătate morți, care zăceau printre mulțimea de cadavre înghețate, au început să-i hrănească

imediat cu pine și salam, ceea ce a avut drept rezultat că unii dintre ei au murit...”

Doi soldați tineri s-au apropiat de noi. Unul dintre ei, un ucrainean, a început să povestească despre părinții și soția sa, pe care-i lăsase la Kiev. N-avea nici o știre de la ei. „Dar dacă lucrurile vor merge așa și de acum încolo — a zis el surizînd —, s-ar putea să fim în curînd la Kiev. Ieri am coborît pînă la Volga, vrînd să prind pește printr-o copcă, și am văzut cum mii de prizonieri germani erau duși peste fluviu. Doamne, cum mai arătau! Murdari, nerași, unii dintre ei aveau bărbi lungi și zbîrlite, mulți erau plini de răni și furuncule, iar îmbrăcămintea lor arăta îngrozitor. Trei s-au prăbușit și au murit pe loc din cauza gerului.”

„Încercăm să-i hrănim și le dăm ceva îmbrăcăminte — a spus unul dintre corespondenții sovietici cu un aer de dezgust —, dar mulți se află într-o stare foarte gravă, iar în spitalele din Stalingrad pur și simplu nu sînt locuri pentru ei, așa încît trebuie mai întîi trimiși într-un lagăr de triere.” „Dar eu nu mi-aș face prea multe griji pentru ei — a spus ucraineanul. — Gîndiți-vă cum s-au purtat ei cu oamenii noștri. Și de unde știu dacă n-au ucis-o pe soția sau pe părinții mei sau nu i-au lăsat să moară de inaniție?”

Am ieșit în stradă. Aveam în față o priveștițe uimitoare de un perfect tricolor — un apus de soare roșu-aprins, mai spre răsărit cerul albastru fără nici un nor, iar de jur împrejur, pînă la orizont, nemărginita stepă albă. În afara cîtorva santinele, nu se zărea nici un om. Cele două avioane cu care venisem plecaseră, iar altele nu erau aici. Vîntul se mai potolise, iar în această seară geroasă de iarnă domnea în jur o liniște stranie. „E departe pînă la Stalingrad?” — l-am întrebat pe unul dintre soldați. „Să tot fie vreo optzeci de kilometri” — mi-a răspuns el.

A doua zi de dimineată am fost duși într-alt sat. Am mers cu mașina cam vreo oră prin stepa acoperită de zăpadă; era un ger de -20° . Nu ni s-a spus cum se numea satul, iar motivul era evident: aici urma să ne întîlnim cu generalii germani. Nu puteau oare fi lansați pe neașteptate parașutiști germani pentru a face o încercare desperată de a-i elibera (deși acest lucru era puțin probabil) sau să caute germanii să-i bombardeze, pentru a-i ucide, deoarece nu mai erau de nici un folos Reichului, ba puteau chiar constitui o piedică pentru acesta?

Casele din sat erau destul de dărăpănate; pe ici, pe colo se vedea cîte un copăcel. Părea că nu au mai rămas localnici;

pretutindeni erau numai soldați, iar civili nu întâlneai. Generalii germani locuiau în patru izbe țărănești — câte cinci-șase într-una. Nu puteam intra în cameră la ei, așa că trebuia să vorbim cu ei — dacă vreunul dintre ei dorea să stea de vorbă cu noi — prin ușă, stînd în coridor. Unii dintre generalii germani căutau să se țină mai departe de ușă, șezînd sau stînd în picioare cu spatele spre noi. Dădeau oarecum impresia unei grădini zoologice, unde unele animale manifestă interes pentru publicul vizitator, în timp ce altele stau posomorite prin colțuri. Dintre cei care stăteau în fundul odăii, unii se întorceau din cînd în cînd spre noi și ne priveau furioși. Ceea ce te izbea în primul rînd erau ordinele, medaliile și crucile de pe uniforme lor. Cîțiva purtau monoclu, arătînd ca niște caricaturi ale lui Erich von Stroheim, încît nu-ți venea să crezi că sînt niște generali germani autentici. Comportarea lor era foarte diferită. Unii căutau să nu-și piardă curajul. Astfel, generalul von Seydlitz, care curînd avea să joace un rol de seamă în constituirea comitetului „Germania liberă“, încerca să vadă latura umoristică a situației. La fel făcea și generalul Dubois, care zîmbea spunîndu-ne — parcă pentru ca să nu ne speriem — că nu e german, ci austriac. Și generalul von Schlömmner ne-a spus zîmbînd : „Hai, dați-i drumul, ce vreți să știți?“ Apoi, bătîndu-l familiar pe umăr pe unul dintre ofițerii sovietici care ne însoțeau, l-a întreat, arătînd spre epoleții noi ai acestuia : „Was? Neu?“ („Cum, sînt noi?“) Pe față i se putea citi o uimire comică ; a dat aprobativ din cap, de parcă ar fi vrut să spună : „Da, se pare că acum sînteți o armată adevărată.“

Cel mai nesuferit dintre ei era generalul von Arnim, un om foarte înalt, cu nasul lung și strîmb și cu o expresie de furie pe fața lui lungă ca de cal, cu ochii bulbucați. Pieptul îi era acoperit de cruci și medalii. Cînd cineva l-a întreat cum de s-au lăsat germanii prinși în capcana de la Stalin-grad, a mîriit : „Întrebarea e greșit pusă. Ar trebui să întrebați cum de am reușit să rezistăm atîta timp împotriva unei superiorități numerice atît de covîrșitoare!“ Atunci unul dintre cei ce stăteau posomorîți în fundul odăii a spus ceva despre foame și ger. Iar cînd cineva a făcut remarca că armata rusă este poate mai bună decît cea germană și are, desigur, comandanți mai buni, von Arnim a bombănit ceva, devenind aproape stacojiu de furie. După aceea l-am întreat cum este tratat. Din nou a bombănit. „Ofițerii — a spus el în silă — sînt corecți. Dar soldați ruși, «das sind Diebe, das sind Halunken. So eine Schweinerei!» sînt hoți, sînt niște

nemernici. Așa o porcărie !)" Spumega de furie. „Niște hoți nerușinați ! Mi-au furat tot ce aveam. «Eine Schweinerei ! Vier Koffer !» Patru geamantane și pe toate mi le-au furat ! Vreau să zic soldații — a adăugat el ca o concesie. — Nu ofițerii ruși. «Die Offiziere sind ganz korrekt». (Ofițerii sînt foarte corecți)". Germanii jefuiseră întreaga Europă, dar ce era asta în comparație cu cele patru geamantane ale lui ? Cînd un corespondent chinez l-a întrebat ceva în legătură cu Japonia, el a declarat, aruncîndu-ne din nou o privire ucigătoare : „Admirăm foarte mult pe vitejii noștri aliați japonezi pentru strălucitele lor victorii repurtate asupra englezilor și americanilor și le dorim multe noi victorii." A fost apoi întrebat ce semnificație au toate aceste ordine și cruci. A început să și le smulgă de pe piept unul cite unul. Rama de aur avînd în mijloc o zvastică neagră ce semăna cu un păianjen este „Crucea de aur" germană, a spus el, iar desenul a fost făcut de către fűhrer personal. „Se pare că nu sînteți mulțumiți de fűhrer" — a zis cineva. I-a aruncat o privire furioasă și s-a mărginit să spună : „Fűhrerul este un om mare, și, dacă aveți îndoieli în această privință, veți avea curînd ocazia să renunțați la ele." Von Arnim a fost unul dintre puținii generali germani care, pînă la sfîrșitul războiului, s-au ținut departe de comitetul „Germania liberă".

Un lucru era curios la acești generali. Fuseseră luați prizonieri cu numai cîteva zile în urmă și totuși arătau sănătoși, fără să prezinte vreun semn de subnutriție. Era clar că în toată perioada agoniei Stalingradului, în timp ce soldații lor mureau de foame, ei continuau să primească mai mult sau mai puțin regulat o hrană bună. Altfel nu se puteau explica înfățișarea și greutatea lor normală sau aproape normală.

Singurul om care se simțea prost era Paulus. Nu ni s-a permis să stăm de vorbă cu el²⁸. Ne-a fost numai arătat, ca să putem confirma că este în viață și nu s-a sinucis. Paulus a ieșit dintr-o casă mare ce semăna mai mult a vilă, s-a uitat la noi, apoi și-a îndreptat privirea în zare și, într-o tăcere penibilă, a stat așa un minut sau două pe treptele de la intrare împreună cu alți doi generali (dintre care unul era șeful statului său major, generalul Schmidt). Paulus era palid și părea bolnav. Obrazul lui stîng avea un tremur nervos. Avea mai multă demnitate innăscută decît ceilalți, și pe pieptul lui nu am observat decît unul sau două ordine. Aparatele fotografice au țăcănit și un ofițer sovietic i-a permis,

²⁸ Ulterior am aflat că refuzase categoric să facă vreo declarație.

politicos, să se îndepărteze. Paulus a intrat din nou în casă. Ceilalți l-au urmat și ușa s-a închis în urma lor. Întrevederea luase sfârșit.

În sat, soldații făceau glume pe seama unora dintre generalii germani. „Mare noroc au — povestea unul dintre ei —, locuiesc în case confortabile și capătă de trei ori pe zi de mâncare. Unii mai sînt încă foarte obraznici. Să vă spun una bună. Nu e o născocire, e un fapt adevărat. Li s-a trimis generalilor o fată-bărbier care să-i radă în fiecare dimineață. Dar unul dintre ei și-a permis chiar din prima zi s-o ciupească de fund. Ea s-a infuriat și l-a cîrpit. Acum îi e așa de frică de ea că i-ar putea tăia beregata încît nu mai vrea să se radă și-și lasă barbă !”

Apoi am fost duși într-alt sat, unde am fost primiți de șeful statului-major al generalului Rokossovski, generalul Malinin. Acesta, originar din Iaroslavl, avea o figură energetică, tipică de rus din nord. Era pe atunci în vîrstă de 43 de ani. Participase la războiul civil, apoi, între 1931 și 1933, a urmat Academia militară, a luptat în Finlanda și, împreună cu Rokossovski, a luat parte la bătălia de la Moscova. Ulterior a devenit șef de stat-major al lui Jukov și, în această calitate, a participat la cucerirea Berlinului.

În ultimele două-trei zile, în Armata Roșie începuse deodată să circule cuvîntul „Cannae“. El a fost preluat de ziare: operația de la Stalingrad a început să fie considerată un „Cannae“ ideal — cel mai desăvîrșit de la Hannibal înapoi. Malinin a început și el să vorbească despre „Cannae“, și era aproape la fel de straniu să-l auzi pe acest fost țăran din Iaroslavl vorbind aici, în stepele Donului, despre Cannae, cum ar fi fost dacă ar fi început deodată să declame din „Eneida“... A arătat admirație pentru Stalin, sub a cărui conducere fusese executată această operație, iar după aceea a vorbit cu multă căldură despre soldații sovietici de rînd.

„Erau foarte puține șosele și căi ferate — a spus el —, dar niciodată n-am dus lipsă de alimente, armament sau carburanți. Fiecare soldat, fiecare șofer, fiecare feroviar era conștient de mărirea sarcină ce ne revenea. Feroviarii au făcut să circule un număr de trenuri ce părea de neconceput. Șoferii de autocamioane, care în condiții normale nu trebuiau să lucreze iarna mai mult de zece ore pe zi, lucrau în coloanele noastre de transport cîte 24 de ore fără înterrupere.“

Malinin era convins că în prima etapă a încercuirii germanii ar fi putut s-o străpungă și să iasă din Stalingrad dacă Hitler ar fi dat încuviințarea necesară.

Răspunzînd la o întrebare privind livrările de armament, muniții și alimente din partea aliaților, el a spus că Armata Roșie a primit „o oarecare cantitate de alimente din America“, un mic număr de autocamioane „Dodge“ și tancuri „Churchill“; acestea sînt bune, dar foarte puține.

După cum știm acum din surse germane, una dintre consecințele imediate ale încercuirii din noiembrie a trupelor germane la Stalingrad a fost faptul că ele au dus o lipsă acută de îmbrăcăminte de iarnă. În noiembrie 76 de vagoane cu echipament de iarnă au fost oprite în gara Iasinovataia, 17 — la Harkov, 41 — la Kiev și 19 — la Lvov. Nevînd ca soldații de la Stalingrad să creadă că s-ar putea să nu cîștige bătălia înainte de venirea iernii, Înalțul comandament german nu s-a grăbit să le trimită îmbrăcăminte călduroasă. Gerul, plus rațiile foarte reduse de alimente — la sfîrșit ajunseseră la 60 g de pîine pe zi și o bucătică infimă de carne de cal (în timp ce generalii primeau, în teorie, 150 g de pîine) — au dus la o accentuată creștere a mortalității în rîndurile germanilor, în special în ianuarie. E drept că gerurile nu au fost tot timpul la fel de puternice. În a doua jumătate a lunii decembrie a fost foarte frig (de la -20° la -25°); în prima jumătate a lunii ianuarie, vremea a devenit mult mai blîndă (în medie -5° pînă la -10°), dar apoi s-a făcut din nou foarte frig. Temperatura scădea uneori pînă la 25, 30, 40 și chiar 45° sub zero.

În noaptea de 4 februarie am cunoscut din proprie experiență ce înseamnă un ger de -44° și ce a trebuit să însemne el pentru germanii de la Stalingrad, ca, de altfel, și pentru ruși, căci ar fi foarte greșit să se creadă că un ger de -44° i-ar face unui rus plăcere, oricît de călduros ar fi el îmbrăcat.

La ora 3 după-amiază am pornit de la statul-major al generalului Malinin spre Stalingrad, avînd de parcurs un drum de 80 km. Șoferul nostru, militar, ne-a spus că ne vor trebui patru-cinci ore pentru a ajunge la destinație; în realitate însă am mers aproape treisprezece ore.

Eram șase persoane în acest furgon hodorogit. Bănci nu existau și ședeam sau stăteam pe jumătate culcați pe niște saci sau pe boccele. Cu fiecare ceas, gerul devenea tot mai năprasnic. În plus, ușa din spate nu avea geam, așa că ne

era aproape la fel de frig ca și cum am fi călătorit într-o mașină deschisă.

Ne părea rău că nu treceam în timpul zilei prin aceste locuri, unde se dăduseră recent lupte, dar n-aveam ce face. Și totuși noaptea aceea a rămas în amintirea mea ca una dintre cele mai neobișnuite amintiri din întreg războiul. În primul rînd, nu cunoscusem încă niciodată un asemenea ger.

Dimineața nu erau decît -20° , apoi gerul a ajuns la -30° , spre seară la -35° , iar mai tîrziu la -40° și în cele din urmă la -44° . Pentru a înțelege ce înseamnă un ger de -44° , trebuie să-l simți tu însuși. Ți se taie respirația. Dacă suflă pe mînușă, pe ea se formează imediat o pojghiță subțire de gheață. Nu aveam nimic de mîncare, deoarece toată hrana noastră — pîine, salam și ouă — se transformase în piatră. Chiar dacă purtai pîslari și două perechi de ciorapi de lînă, trebuia să-ți miști într-una degetele de la picioare pentru a menține circulația sîngelui. Fără pîslari nu era posibil să rezști. Ca să nu-ți degere mîinile, trebuia să bați într-una din palme sau să cînti la un pian imaginar. Odată am scos creionul ca să-mi notez ceva. Primul cuvînt a mers, al doilea însă arăta de parcă l-ar fi scris un om beat, iar ultimele două semănau cu mîzgăleala unui paralytic. Am început imediat să suflu în degete, care mi se învinețiseră, și le-am vîrît din nou în mînușile îmblănite.

În timp ce ședeam ghemuit în furgon, simțindu-mă relativ bine, nu mă puteam hotărî să fac vreo mișcare, afară de faptul că-mi mișcam degetele de la mîini și de la picioare și, din cînd în cînd, îmi frecam nasul. Mă cuprinsese un fel de inerție intelectuală și fizică și mă simțeam parcă sub influența unui narcotic. Și totuși trebuia să fiu atent tot timpul. Așa, de pildă, am descoperit deodată că gerul îmi înțeapă genunchii — îi venise ideea bună să mă atace în mica porțiune ce se întindea între locul unde se terminau cele două perechi de izmene pe care le purtam și acela unde începeau pîslarii. În asemenea cazuri, singurul nostru aliat de nădejde este, în afara îmbrăcămintei, o sticlă de votcă. Din fericire, votca nu îngheață, și chiar o mică înghițitură mă încălzea bine de tot. Vă puteți lesne imagina cum e cînd trebuie să lupți în asemenea condiții. Iar în ultima etapă a bătăliei de la Stalingrad vremea fusese doar cu puțin mai blîndă decît în această noapte de februarie.

Cu cît ne apropiam de Stalingrad, cu atît mai dezordonată devenea circulația pe șoseaua acoperită de zăpadă. Acest raion, unde numai cu puțin timp în urmă mai răsuna zgomotul luptelor, se afla acum la sute de kilometri de front,

iar toate trupele din Stalingrad se îndreptau spre Rostov și Doneț. Cam pe la miezul nopții am nimerit într-un punct în care circulația era blocată. Și cum mai arăta șoseaua, dacă, în general, putea fi numită șosea! Nu era ușor să-ți dai seama unde era șoseaua propriu-zisă și unde începe fîșia de stepă care era și ea folosită pentru transport (majoritatea vehiculelor îndreptîndu-se spre apus, dar în parte și spre răsărit). Între cele două șuvoaie de vehicule se ridicase un fel de zid neregulat, format din zăpada aruncată în lături de roțile mașinilor sau de copitele cailor. Circulația era dirijată de niște arătări stranii — soldați în mantale albe lungi, de mascare, cu glugi albe ascuțite. Cai, cai și iarăși cai, scoțînd aburi pe nările înghețate, înotau prin zăpada adîncă, trăgînd tunuri, afeturi și mari furgoane acoperite; sute de autocamioane cu farurile aprinse. La marginea drumului ardea un foc uriaș, din care se ridicau nori de fum negru, care te ustura la ochi; în jurul focului țopăiau, ca să se încălzească, niște arătări ce aduceau a strigoi; apoi apăreau alții care-și aprindeau de la acest foc o surcea și-și făceau și ei un foc, pînă ce întreaga margine a șoselei s-a transformat într-un șir neîntrerupt de focuri. Focul! Cît de fericiți îi făcea el pe oameni într-o asemenea noapte! Soldații săreau de pe autocamioane pentru ca, fie și numai pentru cîteva clipe, să aibă senzația de cald și să simtă pe obraz suflul fierbinte al fumului negru, apoi alergau după autocamionul lor, urcîndu-se în el din mers.

Din Stalingrad a pornit o procesiune nesfîrșită: autocamioane, sânni, tunuri, furgoane acoperite și chiar cămile înhămate la sânni — le-am văzut pășind agale prin zăpada adîncă, de parcă ar fi fost nisip. Au fost puse în funcțiune toate mijloacele de transport imaginabile. Mii de soldați se îndreptau spre vest în această noapte teribilă și geroasă. Dar erau veseli, uimitor de veseli și fericiți și vorbeau zgomotos despre Stalingrad și despre ceea ce realizaseră acolo. Spre vest, spre vest! La cîți dintre ei — mi-a trecut involuntar prin minte — le este dat să vadă sfîrșitul acestui drum? Dar ei știau că aceasta este direcția cea bună. Poate că deocamdată puțini se gîndeau la Berlin, mulți însă se gîndeau, desigur, la casa lor natală din Ucraina. În pîslari și scurte vătuite, cu căciuli de blană cu clape pentru urechi, cu automatale în mîini, cu ochii înlăcrimați și cu promoroacă pe buze mergeau spre vest. Cu cît era mai plăcut decît să mergi spre est! Dar unii veneau și dinspre vest — nu chiar un șuvoi, ci doar un mic pîrîiaș. Și aceștia aveau ce povesti — țărani aceștia în sânni și căruțe și locuitorii aceștia ai Sta-

lingradului, care, în toiul nopții, pe jos sau cu un vehicul oarecare, mergeau acasă, acasă la căminul lor pîrjolit. Iar în jurul întregii forfote — al acestor autocamioane, furgoane, cămile, soldați care strigau, înjurau, rideau și dansau veseli în jurul focurilor ce umpleau văzduhul cu fumul lor usturător — se întindea stepa, tăcută și acoperită de zăpadă. Cînd farurile luminau stepa, se puteau vedea în zăpadă cadavre de oameni, cai morți și unelte ale războiului sfărîmate. Ne aflam acum pe teritoriul pe care, numai cu puțin timp în urmă, se aflaseră trupele germane încercuite. Iar în fața noastră proiectoarele brăzdau cerul — cerul Stalingradului.

Se făcuse între timp ora 4 dimineața cînd, în sfîrșit, am ajuns la Stalingrad. Era un ger năprasnic. În beznă se zăreau licărind pe ici, pe colo luminițe palide. Rebegiți de frig, am coborît din furgonul nostru. La cîțiva metri de noi, cineva striga ceva, iar altcineva agita o lanternă. „Doi încoace — a spus omul cu lanternă —, alți doi acolo, ceva mai departe.“ A proiectat lumina spre o gaură în pămînt. „Coboriți acolo, încălziți-vă.“ Gaura era doar cu puțin mai largă decît trupul unui om. Dîndu-ne drumul pe niște scînduri alunecoase și sprijinindu-ne cu mîna de pereții înghețați ai tunelului, ne-am lăsat în jos în cazemata care se afla la vreo 7—7,5 m sub pămînt. Ce căldură! Cît de plăcută ni se părea această jalnică vizuină și ce dulce era mirosul de mahorcă! În cazemată se aflau patru oameni. Doi dormeau pe niște paturi de campanie, iar alți doi ședeau chirciți lingă o sobiță de fier. Erau tineri, unul aproape încă un băiețandru cu cîteva tuleie pe bărbie; celălalt, Nikolai, era un soldat mai călit, deși nu avea, probabil, mai mult de 23 de ani. Cei doi care erau culcați au căscat, apoi au adormit din nou. Ni s-au oferit două paturi de campanie, acoperite cu păaturi groase cafenii de tip militar, dar cazemata luminată de o lampă de petrol, confecționată dintr-un tub de obuz, era atît de strîmtă, încît aproape tot timpul a trebuit să ședem. Nikolai ne-a tratat cu ceai fierbinte în niște cutii vechi de conserve. După ce ne-am mai încălzit puțin, am început să privim în jur. Oamenii care se aflau în cazemată făceau parte dintr-unul din regimentele de gardă care tocmai terminaseră lichidarea Armatei a 6-a germane, iar acum se odihneau cîteva zile înainte de a fi trimiși pe front. „Cînd se va lumina de ziuă — ne-a spus Nikolai —, o să puteți vedea «Barrikadî» și uzina de tractoare. Dau impresia că mai stau în picioare, dar în realitate sînt distruse. Din Stalingrad nu a mai rămas piatră pe piatră. Dacă ar depinde de mine, aș reconstrui Sta-

lingradul undeva în altă parte — ar fi mult mai simplu. Iar locul acesta l-aș transforma în muzeu.“

„Ciudat — a spus băiatul mai tânăr —, câtă liniște e acum aici. Cu numai trei zile în urmă, aici se mai dădeau lupte înverșunate. E o cazemată infectă, ai noștri au construit-o. Nemții au cazemate mult mai bune. În ultimele săptămîni nu mai ieșeau din ele, căci ei nu suportă gerul... Murdari, împuțiți — nici nu v-ar veni să credeți în ce murdărie trăiau aici. Se temeau de ger, se temeau de lunetiștii noștri și de «Katiușe». — Băiatul dădea din cap și chicotea ca un copil. — Ciudați oameni! Au venit să cucerească Stalingradul în ghetelustruite. Și-au închipuit că o să fie o plimbare de agrement. Duceți-vă la Pitomnik și uitați-vă la ei. Niște paraziți!“ — a încheiat el cu acest cuvînt îndrăgit de soldații Armatei Roșii încă din 1941.

„«Katiușele» — a spus Nikolai — au făcut o treabă grozavă. La Gumrak încercuiserăm un grup mare de germani, dar ei nu voiau cu nici un preț să se predea. Atunci am așezat în jurul lor 50 sau 60 de «Katiușe» și am deschis focul... Doamne, dumnezeule! Dacă ați fi văzut rezultatul! Sau se întîmpla ca noi, artileriștii, să aducem tunurile pînă în imediata apropiere a cazematelor lor și să tragem în ele de la 30 m. În această operație de lichidare, rolul principal l-au avut tunurile noastre; în artilerie avem o superioritate totală. Și totuși germanii știu să reziste. Nu, nu le place să se predea! În ultima zi ne-am apropiat de o casă în care se aflau cincizeci de ofițeri. Au continuat să tragă și n-au depus armele decît după ce patru tancuri de-ale noastre au ajuns chiar lîngă casă. Dar nu-i nimic — a încheiat el, sorbind ceaiul fierbinte din cutia de conserve —, încă un Stalingrad, și s-a zis cu ei!“

„Da, au pățit-o rău de tot — a spus al treilea soldat, care între timp se trezise. Era un armean cu fața măslinie, nasul coroiat și ochii negri ca niște mărgele; vorbea rusește cu un accent hazliu. — La Karpovka germanii mînceau pisici. Erau flămînzi și sufereau cumplit din pricina gerului. Mulți dintre ei au murit chiar de frig. Localnicii au izbutit să supraviețuiască: ascunseseră mari hălci de carne de cal înghețată și se hrăneau cu asta. Era, în orice caz, mai bine decît să mănînci pisici. O bătrînă, care locuia într-un bordei, povestea că germanii îi luaseră ciinele și l-au mîncat. Dar comandantul german avea o vacă și n-a dat voie să fie tăiată. Asta i-a infuriat teribil pe «fritzi». Pînă la urmă a trebuit să cedeze. Era acolo un popă bătrîn, și în august germanii au deschis pentru el o biserică. Se ruga într-una pen-

tru victoria «oștilor iubite ale lui Hristos», ceea ce puteai să înțelegi cum vrei. Unii o luau ca o glumă bună.“

Soldații au izbucnit în râs. „Nu-i nimic — a spus Nikolai —, acum s-ar putea să se termine curînd. Sînt muncitor și după ce o să eliberăm Harkovul sper să mă întorc la uzina mea. E foarte frumos să stai în tranșee și cazamate. Dar sînt mobilizat din 1940. A fost un drum lung pînă la Stalingrad, căci am început războiul la Lvov. Mă aflu acolo încă dinainte de război.

În cele din urmă am izbutit să dormim vreo două ore și pe la 8 dimineața am ieșit din nou la lumină prin tunelul alunecos. În fața noastră se afla Stalingradul.

Nu arăta chiar așa cum mă așteptam. Pentru o clipă, strălucirea soarelui pe zăpadă m-a orbit cu totul. Ne aflam într-unul din acele cartiere muncitorești pe care trupele sovietice le părăsiseră în septembrie. O mare parte din case și arbori erau complet distruse. În dreapta, în depărtare, se vedeau siluetele mari și impresionante ale unor clădiri cu cîte cinci și șase etaje. De fapt erau numai scheletele clădirilor care alcătuiseră centrul Stalingradului. La stînga, la cîteva kilometri de noi, se înălțau spre cer numeroase coșuri înalte de fabrică. Aveai impresia că acolo trebuie să fie un oraș industrial în plină activitate, dar lîngă aceste coșuri nu se afla nimic, în afara ruinelor uzinei de tractoare. E greu de nimerit un coș, și ele au rămas în picioare, după cît se părea, intacte. Mai era încă foarte frig, deși ceva mai puțin decît în timpul nopții.

Am plecat spre Volga, trecînd printre ruinele unui cartier muncitoresc, pe lîngă niște depozite de mărfuri și construcții de cale ferată distruse. Vîntul, care bătea de dincolo de Volga, măturase regiunea, iar pămîntul, complet înghețat, mai era acoperit pe ici, pe colo cu zăpadă: pe deasupra era cerul de un albastru-alburiu. De-a lungul drumului mai întîlneai cadavre înghețate de germani. Am traversat linia de cale ferată. Aici zăceau îngrămădite unele peste altele locomotive și vagoane, formînd un morman uriaș de fiare contorsionate. Rezervoarele înalte de petrol înșirate de-a lungul liniei ferate grav avariate erau făcute ferfeniță. ca niște vechi cutii de carton aruncate la gunoi, ciuruite de obuze, iar unele dintre ele complet distruse. De cealaltă parte a drumului se zăreau tranșee, adăposturi, pîlnii de obuze și cratere săpate de bombe, care toate la un loc îți dădeau impresia unui imens fagure. Apoi, dincolo de calea ferată, drumul a făcut brusc o cotitură și în fața noastră a apărut Volga — albă în strînsoarea ei de gheață. Pe malul opus se

zăreau siluetele neclare ale arborilor desfrunziți, iar și mai departe — stepa albă, care se întindea pînă departe în Asia.

Volga ! Fusesse teatrul unuia dintre cele mai cumplite episoade ale războiului — peste Volga a trecut „drumul vieții” al Stalingradului. Urme ale lui se mai aflau și acum acolo : șlepuri și vapoare prinse de gheață, în majoritatea lor distruse. Acum trecea liniștit pe gheață un mic convoi — autovehicule, sânni trase de cai și cîțiva soldați pe jos. Volga era înghețată, dar nu complet, cu toate gerurile năprasnice din ultimele două săptămîni. Pe ici, pe colo mai erau cîteva ochiuri albastre, din care niște femei scoteau apă cu gălețile. Am coborît de pe o ripă pînă foarte aproape de mal, unde se îngrămădeau sute de „trofee” germane — turisme și autocamioane —, și ne-am trezit pe pămînt rusesc pe care germanii nu izbutiseră să-l ocupe.

În seara aceea l-am văzut pe generalul Ciuikov. Era un om solid, vînjos — tipul de ofițer din Armata Roșie —, dar jovial și cu simțul umorului. Rîdea zgomotos și plin de veselie. Avea gura plină cu dinți de aur, și cînd zîmbea dinții îi străluceau în lumina becurilor electrice. Căci în acest mare adăpost, săpat într-o stîncă deasupra Volgăi și care în ultima etapă a bătăliei de la Stalingrad îi servise drept stat-major, exista lumină electrică. Împreună cu Ciuikov se mai afla acolo și șeful statului său major, generalul Krilov, care a trăit și asediul Sevastopolului.

Ciuikov ne-a consacrat toată seara și ne-a vorbit, timp de cel puțin o oră și jumătate, despre bătălia de la Stalingrad. Ulterior a publicat o carte în care descrie pe larg această bătălie și pe care am citat-o în repetate rînduri într-unul din capitolele precedente. Voi reda în cele ce urmează numai cîteva pasaje mai caracteristice ale relatării sale, așa cum ni le-a povestit imediat după capitularea germanilor. Cele spuse de el în seara aceea coincid, în linii generale, cu ceea ce a scris în carte.

Ciuikov ne-a vorbit despre rolul important pe care l-a jucat Armata a 62-a, încetinind în iulie și august înaintarea germanilor în regiunea Donului, apoi despre puternica ofensivă germană lansată la 14 septembrie împotriva Stalingradului, precum și despre diferitele etape ale bătăliei.

După aceea a trecut la descrierea evenimentelor din ziua de 14 octombrie.

„Aceasta a fost ziua celor mai sîngeroase și mai înverșunate lupte din tot cursul bătăliei. Pe un front de 4—5 km,

germanii au trimis la atac cinci divizii de infanterie proaspete și două divizii de tancuri, sprijinite de infanterie și de un mare număr de avioane... În dimineața aceea nu se mai puteau distinge focurile sau exploziile separate — totul se contopea într-un neîntrerupt bubuit asurzitor... Într-un adăpost vibrația a fost atât de puternică încît un pahar s-a făcut țândări. În ziua aceea, la statul meu major au fost ucise 61 de persoane. După patru sau cinci ore de bombardament năucitor, germanii au înaintat un kilometru și jumătate și în cele din urmă au pătruns în sectorul uzinei de tractoare. Ostașii noștri nu s-au retras aici nici măcar cu un pas, iar dacă germanii au înaintat totuși au făcut-o numai trecînd peste cadavrele soldaților noștri. Pierderile germanilor au fost însă atât de mari, încît nu și-au mai putut continua ofensiva cu aceeași vigoare și nu au reușit să-și extindă ieșindul pe care-l dețineau de-a lungul Volgăi.“

Ciuikov a vorbit elogios despre o serie de divizii care au luptat la Stalingrad : despre cea a lui Joludev, care a apărat aproape pînă la ultimul om uzina de tractoare, precum și despre diviziile lui Liudnikov, Rodimțev și ale multor altora.

Ciuikov a mai spus că după ce atât la nord cît și la sud de oraș trupele sovietice au început marea lor contraofensivă, situația la Stalingrad s-a mai ameliorat. Armata a 62-a a primit însă ordinul „să activeze“ sectorul său de front și să-i atace fără întrerupere pe germanii încercuși în „cazanul“ de la Stalingrad. Ciuikov vorbea despre soldații săi cu o dragoste părintească. El însuși se bucura de multă popularitate printre soldați : mulți dintre cei ce au luptat la Stalingrad mi-au spus ulterior că-l admirau neșpus de mult pentru curajul său neobișnuit și pentru stăpînirea sa de sine : „Nici la o mie de oameni nu s-ar fi găsit un al doilea ca Ciuikov al nostru, care să nu-și piardă capul în acea zi îngrozitoare la 14 octombrie.“

L-am revăzut pe Ciuikov abia în iunie 1945. Atunci el era unul dintre cuceritorii Berlinului. Splendidele vile părăsite de naziști, cu boschetele lor de trandafiri și de iasomie, și bărcile cu motor de pe Wannsee păreau că se află la milioane de kilometri de Stalingrad, de acest pămînt înghețat, peste care treceam în noaptea aceea de iarnă, de Volga încătușată de gheață, cu rămășițele șlepurilor și ale vapoarelor prinse de ghețuri.

„A fost un drum lung și greu — mi-a spus Ciuikov în ziua aceea la Berlin. — Dar, știți — a adăugat el, lăsînd să

i se vadă dinții de aur —, dacă e să vorbim despre șlepurile și vapoarele acelea, trebuie să vă spun că nu erau chiar așa de proaste cum vă închipuiți. Să duci provizii la Stalingrad era o treabă afurisit de grea, și cu toate acestea izbuteam să trecem peste fluviu 90% din încărcătură !“

A doua zi de dimineață, după întâlnirea cu Ciuikov, m-am cățărat pînă în vîrfurile unei stînci, unde era în curs de construcție un mic monument în cinstea ostașilor căzuți. Aici lucrau un soldat sovietic și doi prizonieri de război germani. Unuia dintre germani îi crescuse o barbă neagră, celuilalt — una roșcată. Un soldat bașkir, scund, cu o față veselă de tip mongol și cu ochi oblici ce-i rideau în fundul capului, s-a apropiat de mine și a început să-mi povestească într-o rusească stîlcită cum, în cele mai încordate zile ale bătăliei de la Stalingrad, el luptase în sectorul uzinei „Krasnii Okteabr“. Apoi, arătînd spre cei doi germani care săpau pămîntul înghețat în jurul monumentului, m-a întrebat : „Știți să vorbiți în limba lor ?“ „Da“. „Atunci haideți să vorbiți cu ei“. „Na, wie geht's?“ („Ei, cum merge?“) Bine dispus și plăcut surprins, germanul cu barba neagră mi-a răspuns : „Ganz gut!“ („Destul de bine“). „Deci n-ai fost totuși ucis de ruși?“ „Nu“ — a zis el, tot bine dispus. I-am tradus bașkirului conversația noastră. „Și cînd te gîndești ce-au făcut ei ! În timpul evacuării au scufundat pe Volga un vapor în care se aflau 3 000 de femei și copii. Aproape toți au fost uciși ori s-au înecat. Iar acum poartă pîslarii noștri !“ Și, într-adevăr, cei doi germani aveau pîslari. Unul dintre ei era îmbrăcat într-o manta germană verde-cenușie murdară, sub care se puteau vedea tot felul de obiecte de îmbrăcăminte peticite, iar celălalt avea o scurtă vătuită, așa cum purtau soldații sovietici. Amîndoi aveau căciuli de blană. „Da — a spus germanul cu barba neagră —, rușii ne-au dat pîslarii ăștia. Die sind prima !“ („Sînt excelenți !“)

Amîndoi erau din Berlin. I-am întrebat dacă mai cred și acum că Hitler este cel mai mare om din lume. Au protestat energic. Cel cu barba roșcată afirma că pe vremuri făcuse parte din organizația Tineretului comunist, iar celălalt a spus că fusese social-democrat. „Ah, cită suferință a adus Hitler lumii întregi și Germaniei — a declarat sentențios roșcatul. — Țsta-i Stalingradul, într-adevăr, dar nici în Germania nu-i mai bine. Orașele Köln, Düsseldorf și unele cartiere ale Berlinului au avut mult de suferit, și lucrurile merg din ce în ce mai rău.“ Cei doi germani erau slabi, dar păreau a fi

într-o condiție fizică destul de bună. După cum spuneau, căpătau acum de mâncare suficient și erau surprinși cît de bine îi tratează rușii. Sergentul rus care-i avea în pază pe acești doi germani asculta conversația noastră cu un surîs condescendent. În cele din urmă a hotărît că trebuie să se apuce din nou de lucru. „Ei, cum sînt?” — l-am întrebat. „Cum să fie, «liudi kak liudi»“. („Oameni ca toți oamenii“.)

La uzina „Krasnii Okteabr“ și în jurul ei, luptele au durat cîteva săptămîni. Prin curțile uzinei și chiar prin ateliere fuseseră săpate tranșee. Și acum încă mai zăceau în fundul tranșeelor cadavre înghețate — verzi de germani și cenușii de ruși —, precum și bucăți înghețate de trupuri omenești. Printre cărămizi sfărîmate se vedeau căști sovietice și germane, pe jumătate umplute cu zăpadă. Mai erau aici sîrmă ghimpată și mine pe jumătate acoperite, tuburi goale de obuze și grămezi de traverse de oțel complet deformat. Era greu să-ți imaginezi cum a mai putut supraviețui cineva în asemenea condiții. Unul dintre ruși a arătat spre un zid pe care erau scrise cîteva nume. Lîngă acest zid, o întreagă unitate militară sovietică a pierit în luptă. Acum, în iadul acesta încremenit, totul era tăcut și mort, de parcă un nebun furios ar fi murit subit de un atac de cord.

Termometrul arăta tot — 30°. În ziua aceea, pe o potecă îngustă, lungă de circa 100 m, am urcat povîrnișul înfiorător al colinei lui Mamai. Rușii ridicaseră între timp pe vîrfurile colinei un obelisc rudimentar din lemn, vopsit în albastru viu și avînd în partea de sus o stea roșie. Între cioturile trunchiurilor de arbori zăceau, de asemenea, căști, tuburi goale de obuze, schije de obuze și alte deșeuri de metal. Pămîntul răscolit și înghețat era pe alocuri acoperit de zăpadă. Morți nu se vedeau, cu excepția unui singur cap mare, înnegrit de timp, care-și arăta dinții albi. Cine o fi fost — un rus sau un german? Un maior ne-a spus că rușii au fost toți îngropați, dar că pe cealaltă parte a colinei își mai așteaptă rîndul 1 500 de cadavre de germani. Cîte mii de obuze răscoliseră oare acest pămînt, unde numai cu șase luni în urmă se coceau la soare pepenii verzi? La jumătatea povîrnișului, cu fața spre vîrf, stătea un tanc sovietic ars.

După aceea ne-am dus în partea centrală a Stalingradului. Am mers pe o stradă lungă, străjuită de ambele părți de arbori sfîrtecați. Strada mergea paralel cu Volga. Am trecut pe lîngă niște tramvaie; erau multe și toate distruse și arse. Stăteau oare aici de la 23 august, ziua în care a avut loc marele bombardament de aviație?... Acum ne-am convins

că Stalingradul fusese unul dintre orașele moderne ale Rusiei; întregul centru și uzinele sale fuseseră construite în ultimii zece-doisprezece ani. Erau aici cartiere întinse de locuințe, acum, firește, arse, iar în piața centrală erau clădiri publice și la una dintre marginile sale o gară, de asemenea distrusă. În timpul înverșunatelor lupte din septembrie, gara a trecut de câteva ori dintr-o mână în alta... În mijlocul pieței se afla o fântână înghețată, ornamentată cu figurine de copii dansînd, pe jumătate distruse.

Aici am coborît din mașină. Într-un colț al pieței era un morman imens de tot felul de hirtii — scrisori, hărți, cărți, fotografilor de copii germani și de femei bătrîne zîmbind mulțumite de sine, stînd, după cît se părea, pe un pod peste Rin, o carte de rugăciuni cu scoarțele verzi intitulată „Armură spirituală pentru soldați” și scrisoarea unui băiat, pe nume Rudi, în care se spunea: „Acum cînd ați luat «die grosse Festung Sewastopol» (marea fortăreață Sevastopol), se va termina curînd războiul împotriva «die verfluchten Bolschewiken, die Erzfeinde Deutschlands»” (afurisiților de bolșevici, dușmanii de moarte ai Germaniei).

Am mers pe jos pe strada principală, care ducea spre sud, trecînd printre imense cvartale de locuințe arse, și am ajuns într-o altă piață. În mijlocul părții carosabile zăcea cadavrul unui german. Cînd l-a lovit obuzul, probabil că fugea. Picioarele lui păreau că mai fug, deși obuzul îi retezase unul chiar deasupra gleznei. Din carnea roșie înghețată ieșea un os alb fracturat; oricît ar părea de absurd, dar îți amintea de vitrina unei măcelării. Fața îi arăta ca un terci însîngerat, iar lîngă ea era un lac de sînge înghețat.

În cealaltă piață mare, unele case erau distruse, dar două, scunde, însă solide, mai stăteau în picioare, deși pe dinăuntru erau arse — Casa Armatei Roșii și magazinul universal.

După ce am vizitat locul unde capitulasе Paulus și am stat de vorbă cu locotenentul Ilcenko, care-l luase prizonier pe feldmareșalul german, am ieșit din nou în stradă. În jur domnea o tăcere stranie. La oarecare distanță mai zăcea cadavrul germanului cu piciorul tăiat. Am traversat piața și am intrat în curtea marii clădiri, arsă pe dinăuntru, a Casei Armatei Roșii. Aici îți puteai da foarte bine seama ce au trebuit să însemne pentru mulți germani aceste ultime zile în Stalingrad. În pridvor era scheletul unui cal, cu câteva bucățele minuscule de carne pe coaste. De aici am trecut în curte. Acolo zăceau alte câteva schelete de cai, iar ceva mai la dreapta era o hazna, imensă și oribilă, din fericire com-

plet înghețată. Deodată, în capătul celălalt al curții, am zărit o siluetă umană. Ședea pe vine peste o altă hazna. Când ne-a văzut, a început imediat să-și tragă pantalonii și s-a furișat pe ușa de la subsol. Dar, în timp ce trecea, am putut vedea fața celui nenorocit, pe care puteai citi un amestec de suferință și de neînțelegere idioată. În clipa aceea aș fi dorit ca întreaga Germanie să fie aici și să-l vadă. Acest om era poate în pragul morții. În subsolul în care se furișase se mai aflau alți două sute de germani, care se stingeau de foame și de degerături. „Nu am avut încă timp să ne ocupăm de ei — mi-a spus unul dintre ruși. — Cred că mâine vor fi duși de aici.“ De cealaltă parte a curții, lângă prima hazna, îndărătul unui zid scund de piatră, erau stivuite cadavrele galbene ale unor germani slăbănogi, morți în acest subsol — vreo zece manechine de ceară. N-am intrat în subsol — ce rost ar fi avut? Tot nu puteam face nimic pentru ei.

Această priveriște de murdărie și suferință din curtea Casei Armatei Roșii a fost ultimul lucru pe care l-am văzut la Stalingrad. Mi-au revenit în minte acele zile nesfârșite și îngrozitoare din vara anului 1942 și nopțile „Blitz“-ului la Londra, fotografiile care-l înfățișau pe Hitler zîmbind pe treptele bisericii Madeleine din Paris și zilele întunecate din 1938 și 1939, când Europa, îngrijorată, căuta să prindă postul de radio Berlin pentru a auzi răcnetele lui Hitler, însoțite de urletele canibalice ale mulțimii de germani. Și am văzut o dreptate, ce-i drept cumplită, în aceste haznale înghețate, în aceste schelete de cai și în cadavrele galbene ale germanilor morți de inaniție din curtea Casei Armatei Roșii.

„Caucaz — dus și întors“

„Kaukasus — hin und zurück“ („Caucaz — dus și întors“) — așa spuneau, nu fără ironie și amărăciune, soldații germani după ce totul trecuse. Caucazul a stat sub ocupație germană o jumătate de an. În august 1942 ocupaseră acolo un vast teritoriu cu aceeași rapiditate cu care au trebuit să-l părăsească în ianuarie—februarie 1943.

Graba cu care germanii au părăsit Caucazul a fost, firește, rezultatul direct al încercuirii trupelor germane la Stalingrad și al recuceririi ulterioare de către Armata Roșie a bazinului Donului. Dacă în ianuarie 1943 trupele sovietice ar fi izbutit să închidă „coridorul“ de la Rostov sau, ceea ce ar fi fost și mai bine, să ocupe și peninsula Taman — drumul de retragere al germanilor în Crimeea prin strîmtoarea Kerçi —, toate trupele germane din Caucaz ar fi fost prinse în capcană.

În ultimele cinci luni ale anului 1942, cînd toată atenția era concentrată asupra Stalingradului, presa sovietică se ocupa relativ puțin de evenimentele din Caucaz, și încă mulți ani după aceea s-a scris foarte puțin despre luptele din această regiune. Prima etapă a campaniei din Caucaz a fost pentru comandamentul sovietic una dintre cele mai grele, cu atît mai mult cu cît fusese precedată de pierderea Rostovului la sfîrșitul lunii iulie 1942. Cu tot ordinul dat de Stalin „Nici un pas înapoi!“, în tot cursul lunii august unitățile Armatei Roșii se retrăgeau în Kuban și în Caucazul de nord cu aceeași grabă ca și în cele mai cumplite zile ale anului 1941. În august comunicatele erau foarte puțin în-bucurătoare; era clar că, „sub presiunea unor forțe inamice superioare“, rușii părăseau Kubanul, cea mai bogată regiune agricolă ce le mai rămăsese în partea europeană a

Uralului. Pînă la 20 august, grupul de armate A, de sub comanda lui von Kleist, ocupase un teritoriu uriaș. Întregul Kuban se afla acum în mîinile germanilor; aceștia au pătruns în Caucazul propriu-zis, iar în vest, după ce au ocupat Krasnodarul, principalul oraș al Kubanului, și Maikopol, al treilea centru al industriei petroliere din Caucaz în ordinea importanței, au început să înainteze spre litoralul Mării Negre. În răsărit înaintau spre Grozni și Baku, două dintre cele mai importante centre ale industriei petroliere.

Cînd, la începutul lunii august, trupele sovietice nu au reușit să-i oprească pe germani la Don, înaintarea trupelor germane în Kuban a căpătat caracterul unui adevărat „blitzkrieg”. Germanii aveau o superioritate covârșitoare în tancuri și avioane și numai pe alocuri, mai ales de-a lungul cursurilor de apă, unitățile Armatei Roșii dădeau lupte de ariergardă, dar fără prea mult succes. Drumurile erau supraaglomerate cu mii de refugiați, care încercau să se ascundă, împreună cu vitele lor, în munți sau luau cu asalt trenurile în toate gările. Germanii înaintau însă atît de repede, încît, probabil, numai o mică parte a populației a putut fi evacuată²⁰. Din aceeași cauză a fost aproape imposibil să se evacueze întreprinderile industriale, iar tot ce s-a putut face la Maikop a fost să se arunce în aer turlele de foraj și celelalte instalații și să se distrugă rezervele existente de țiței. Inginerii petroliști germani, care scurt timp după aceea au sosit acolo, au stabilit că avea să mai treacă foarte mult timp pînă ce la Maikop să se poată extrage din nou petrol.

Pierderea Kubanului și a regiunilor din nordul Caucazului a constituit pentru ruși o lovitură deosebit de grea, dar aproape toți autorii germani care au descris campania din Caucaz sînt de acord că, în condițiile date, rușii au făcut lucrul cel mai judicios pe care-l puteau face, nelăsîndu-se

²⁰ Potrivit afirmațiilor generalului Tiulenev, au scăpat totuși multe mii de oameni, dar în condiții cît se poate de proaste. „Pînă și cele mai mici gări erau tixite de mii de refugiați. În ciuda intenselor bombardamente germane și cu toate că-și epuizaseră puținele lor rezerve de alimente, toți acești oameni încercau să scape de avalanșa germană.” În porturile de la Marea Caspică, ca Mahacikala și Baku — spune el mai departe — era un asemenea aflux de refugiați care așteptau cu desperare să fie transportați pe celălalt țărm al Mării Caspice — femei care plîngeau și copii — încît apăruse un pericol serios de epidemii. Organizațiile de partid locale au depus eforturi supraomenești pentru a caza un mare număr de refugiați în colhozurile din regiune și a transporta restul la Krasnovodsk, pe celălalt țărm al Mării Caspice, și mai departe (I. V. Tiulenev, „Cerez tri voini”, Moscova, 1960, p. 176).

prinși în capcană de trupele germane, care înaintau rapid, și retrăgându-se în munți, unde se aflau oarecum în siguranță.

După cum s-a dovedit pînă la urmă, planul german de cucerire a Caucazului a fost mult prea ambițios. A fost una dintre cele mai puțin fericite idei ale lui Hitler. Astfel, cum am văzut, planul său inițial era de a ocupa mai întîi Stalingradul — cu forțe mult mai numeroase decît cele care au fost în cele din urmă trimise acolo —, iar apoi să ocupe întregul Caucaz, începînd dinspre Marea Caspică, „obiectivul nr. 1” al acestei ofensive trebuind să fie orașele Groznii și Baku. După ce a ocupat relativ ușor Rostovul, Hitler și-a închipuit că rușii sînt atît de slabi, încît își poate împărți forțele în două, dintre care una să cucerească Stalingradul, iar cealaltă Caucazul. De mult pusese el ochii pe petrolul din Caucaz și credea că, după ce va tăia calea de aprovizionare pe Volga și va ocupa cele trei centre ale industriei petroliere din Caucaz, în foarte scurt timp va putea să distrugă complet economia națională a Uniunii Sovietice. Ocuparea orașului Baku era prevăzută pentru jumătatea sau sfîrșitul lunii august.

Germanii au subapreciat, fără îndoială, capacitatea de rezistență a Armatei Roșii; ca și în alte locuri, ei au încercat să realizeze în Caucaz prea multe deodată: a) în est — să răzbată pînă la Groznii, iar apoi să înainteze de-a lungul litoralului Mării Caspice spre Baku; b) la centru — să răzbată pînă la Vladikavkaz, să treacă lanțul munților Caucaz pe șoseaua militară gruzină și să ajungă în Transcaucazia și, poate, concomitent, înaintînd paralel pe șoseaua militară osetină și mai departe, spre vest, prin trecătorile Kluhorski, Maruhski și Sancearo, să iasă la Marea Neagră între Soci și Suhumi, de unde trupele fasciste ar fi putut pătrunde dinspre vest în Transcaucazia și ajunge astfel pînă la granița turcă; c) în vest — să atingă Marea Neagră la Novorossiisk și mai la sud (ceea ce era mult mai important) la Tuapse, de unde, înaintînd de-a lungul malului Mării Negre, puteau ajunge pînă la Batumi.

Generalul I. V. Tiulenev, comandantul Frontului Transcaucazia, a scris ulterior că dacă germanii și-ar fi concentrat forțele principale în est, în loc să încerce să treacă la ofensivă concomitent pe mai multe direcții, ei ar fi putut ajunge la Groznii și chiar la Baku. În loc de a proceda în felul acesta, ei s-au hotărît să cucerească și litoralul Mării Negre, în parte pentru a nimici Flota sovietică din Marea Neagră, care ar fi fost silită să-și sabordeze navele, și în parte pentru a atrage Turcia în război de partea Germaniei. Tiulenev

afirmă că o parte din trupele germane care au pătruns în Caucaz erau ținute în rezervă pentru operații în Orientul Mijlociu și „pentru a face joncțiunea cu generalul Rommel, care pe vremea aceea lupta în Egipt!“ Nu e deci de mirare că Churchill era foarte îngrijorat de înaintarea germanilor în Caucaz și că i-a propus lui Stalin să-i trimită puternice forțe aeriene anglo-americane pentru „apărarea Caucazului“. Și, după cum am văzut, Stalin nu a respins pe loc propunerea.

Comandamentul sovietic era conștient că pericolul unei pătrunderi germane spre Groznii este foarte real. În cursul lunilor august și septembrie, 90 000 de oameni, recrutați din rândurile populației civile, au lucrat zi și noapte la construirea de fortificații, de amplasamente pentru tunuri, la săparea de șanțuri antitanc etc. la Groznii, Mahacikala, la „Porțile Derbent“, de pe țărmul Mării Caspice, precum și la Baku, în jurul căruia au fost construite zece linii de lucrări de apărare. De fapt însă, ofensiva germană a fost oprită la Mozdok, la circa 100 km vest de Groznii, și după săptămâni și luni de lupte grele trupele sovietice i-au împiedicat pe germani să-și lărgască capul de pod ce-l dețineau pe malul de sud al râului Terek și să înainteze de acolo mai departe spre Groznii. Pentru germani a fost o surpriză totală faptul că, în afara trupelor care au izbutit să se desprindă de ei, Armata Roșie mai dispunea în Caucaz de suficiente rezerve pentru a-i opri la Mozdok — oraș al cărui nume, ca și cel al Stalingradului, a apărut pentru prima oară în comunicatul din 25 august al Biroului sovietic de informații și a continuat apoi să figureze în comunicatele următoare pînă în luna ianuarie.

Trupele sovietice din raionul Mozdok făceau parte din așa-numitul grup de nord al Frontului Transcaucazia, comandat de generalul Tiulenev. Unitățile care se retrăgeau din nord spre sud făceau parte din două fronturi — Frontul de sud și Frontul Caucazul de nord. La 28 iulie, ele s-au contopit formînd Frontul Caucazul de nord, sub comanda mareșalului Budionnii, iar la 1 septembrie au fost reorganizate, formînd grupul Mării Negre al Frontului Transcaucazia. Acest grup era comandat de generalul Cerevicenko și apăra litoralul și munții învecinați între Novorossiisk și Soci. Comandamentul sovietic dispunea în Caucaz nu numai de rezerve însemnate, care — după ce se epuizase tot sau aproape tot ce îngăduiau calculele strategice — i-au oprit pe germani în sectoarele hotărîtoare, dar, începînd din septembrie și pînă la sfîrșitul campaniei, în ciuda unor mari dificultăți legate de transport, a reușit să trimită în Caucaz întăriri foarte pu-

ternice. Pe Marea Caspică erau aduse din Krasnovodsk la Baku, iar de aici pe calea ferată și pe șosele atît trupe cît și o mare cantitate de armament greu (tunuri, tancuri etc.); în vest, trupele sovietice erau, în linii mari, aprovizionate în același fel. Aruncătoarele de mine, armamentul de infanterie, munițiile și multe altele proveneau de la fabricile și atelierele improvizate din Transcaucazia. Transcaucazia aproviziona în mare măsură și trupele Frontului Caucaz cu alimentele necesare. Trupele și alimentele erau aduse și pe mare, din Batumi la Tuapse.

În tot cursul lunii august, înaintarea germanilor a fost, fără îndoială, foarte eficientă, iar în septembrie germanii au obținut noi succese în nord-vest, cucerind întreaga peninsulă Taman și baza navală de la Novorossiisk. E drept că nu puteau folosi efectiv portul, deoarece cealaltă parte a golfului continua să se afle în mîinile trupelor sovietice, care țineau portul sub focul artileriei lor. Încercările desperate ale germanilor de a-și croi drum mai departe spre sud pînă la Tuapse — adevărata cheie spre litoralul Mării Negre pînă la frontiera turcă — au eșuat. Generalul Tiulenev explică acest eșec prin cîțiva factori : dîrzenia soldaților și marinarilor sovietici, aliniamentele de apărare naturale de pe drumul spre Tuapse (munți și păduri), dar mai presus de orice uriașă muncă pregătitoare depusă de soldați și de populația civilă, care au construit poziții de tragere pentru tunuri, au săpat șanțuri antitanc și, în unele cazuri, au prăvălit arbori seculari pe șoselele amenințate. Aceste lucrări au fost efectuate nu numai pe drumurile ce duceau spre Tuapse, dar și în trecătorile din munți, pe drumul spre Baku și de-a lungul șoselelor militare gruzină și osetină, care trec peste principalul lanț de munți.

„În decurs de cîteva săptămîni, întregul teatru de acțiuni militare din Caucaz s-a transformat într-o rețea de lucrări de apărare. Oamenii lucrau pînă ajungeau în pragul prăbușirii, iar palmele lor acoperite de bășici începeau să sîngezeze. Erau zile cînd n-aveau nimic sau aproape nimic de mîncare, dar ei continuau să lucreze chiar și noaptea, în ciuda atacurilor aeriene ale inamicului ...La începutul toamnei, numărul obiectivelor fortificate, incluzînd 70 000 de amplasamente și alte cuiburi de foc, se ridica la circa 100 000. Au fost săpați peste 800 km de șanțuri antitanc ; au fost construite obstacole antiinfanterie pe o lungime de peste 300 km,

precum și circa 1 600 km de tranșee. Pentru executarea acestor lucrări au fost efectuate 9 150 000 de zile-muncă³⁰.

Tiulenev aduce laude deosebite generalului Babin, comandantul trupelor de geniu ale Frontului Transcaucazia. Acesta izbutise să „închidă căile de acces spre munții Caucaz pentru tancurile și infanteria inamicului“. El a reușit să realizeze acest lucru în ciuda condițiilor extrem de grele create de lipsa uneltelor și a explozivilor³¹.

Așadar, germanii nu au izbutit să ajungă pînă la Groznii, în est, și nici pînă la Tuapse, în vest. La „centru“ au încercat să treacă lanțul munților Caucaz prin cele trei trecători vestite, dar, deși puteau de acum vedea de pe culmile munților Marea Neagră, ofensiva lor a fost oprită și aici. Tiulenev descrie unele dintre luptele deosebit de violente care s-au dat sus în munți în tot cursul lunii septembrie, precum și dificultățile uriașe legate de transportarea pînă acolo a munițiilor și alimentelor pentru trupe cu ajutorul unor mici avioane U-2 sau cu catiri. Și mai complicată era problema evacuării răniților. Visceralele care începuseră în munți în primele zile ale lunii octombrie i-au silit pe germani să renunțe la încercarea lor de a ajunge la Marea Neagră prin trecătorile situate la mari înălțimi.

La începutul lunii noiembrie, germanii au făcut o ultimă încercare de a răzbate pe altă cale pînă la Groznii și Tbilisi, și anume executînd o manevră de întoarcere pe la sud a trupelor sovietice de la Mozdok. În ziua de 2 noiembrie ei au ocupat Nalcikul, capitala Kabardino-Balkariei, și și-au continuat înaintarea spre Vladikavkaz, capitala Osetiei de nord, situat la capătul de nord al șoselei militare gruzine, precum și spre Groznii, dinspre sud-vest. Dar comandamentul sovietic a avut timp să-și regrupeze forțele și, la numai cîțiva kilometri vest de Vladikavkaz, ele au dat coloanelor de tancuri germane atacatoare o lovitură nimicitoare, respingîndu-le în cele din urmă pînă la Nalcik. În jurul Vladikavkazului au fost construite trei linii de apărare, ocupate de un număr mare de ostași, și, acționînd de aici, artileria și tancurile sovietice au pricinuit germanilor o grea înfrîngere. După aprecierea rușilor, germanii au pierdut în cinci zile de luptă 140 de tancuri, 2 500 de autovehicule și o mare cantitate de alt

³⁰ I. V. Tiulenev, op. cit., p. 188.

³¹ Cînd, în 1946, am călătorit într-un camion militar pe șoseaua militară gruzină de la Vladikavkaz la Tbilisi, am rămas într-adevăr surprins de marea număr de cazemate care au fost săpate în 1942 în pînășurile munților.

armament, iar pierderile lor în oameni s-au ridicat la 5 000, socotindu-i numai pe cei uciși.

În orice caz, după aceasta germanii nu au mai întreprins acțiuni ofensive, trecînd în apărare atît la Mozdok cît și la Nalcik. Ei sperau să reia cu forțe noi ofensiva pentru cucerirea Caucazului la primăvară, dacă lucrurile vor merge bine la Stalingrad.

După cum am văzut, aceasta însă nu s-a întîmplat. La începutul lunii ianuarie, trupele Frontului Stalingrad — denumit acum Frontul de sud și aflat sub comanda lui Malinovski, care l-a înlocuit pe Eremenko, — au înaintat, ocolind Kotelnikovo, pe direcția Salsk și Tihorețk, obiectivul lor final fiind cucerirea Rostovului pentru a închide trupelor germane din Caucaz coridorul de la Rostov. Misiunea grupului Marea Neagră era de a înainta de pe litoralul Mării Negre spre est, pe direcția Krasnodar și Tihorețk, și de a face joncțiunea acolo cu trupele Frontului de sud nu numai pentru a închide coridorul de la Rostov, dar și pentru a izola trupele germane din Caucaz de peninsula Taman — drumul pe care acestea se puteau retrage în Crimeea. Dintr-o serie de motive, comandamentul sovietic nu a izbutit să realizeze integral acest plan. Germanii au transferat rapid din Caucaz în raionul Zimovniki—Salsk—Tihorețk puternice forțe blindate cu scopul de a încetini înaintarea rușilor pe direcțiile Rostov și Tihorețk. După lupte grele, care au început o dată cu ofensiva lui Manstein spre Kotelnikovo, trupele Frontului de sud duceau lipsă de tancuri și de alte categorii de tehnică de luptă și armament, iar tancurile noi pe care le cereau soseau într-un ritm lent. Întrucît nodul de cale ferată de la Stalingrad se mai afla în interiorul „cazanului“, nu exista o legătură pe calea ferată cu regiunile centrale ale țării, iar comunicațiile rutiere cereau mult timp, în plus fiind și foarte întinse (circa 350 km de cea mai apropiată bază de aprovizionare). Grupul Marea Neagră, comandat acum de generalul Petrov, avea și el dificultăți cu aprovizionarea: furtunile de pe Marea Neagră au avut drept rezultat că principalele lui căi de aprovizionare au devenit nesigure, iar ploile torențiale și inundațiile au încetinit mult înaintarea trupelor spre Krasnodar. Acest din urmă oraș a fost eliberat abia la 12 februarie, adică după mai bine de o lună de la începutul ofensivei Armatei Roșii.

În legătură cu retragerea trupelor germane din Caucaz există în prezent mari divergențe între comentatorii germani

și cei sovietici : după germani a fost o retragere „planificată“, în timp ce rușii o califică drept „retragere în dezordine“. Sursele sovietice vorbesc în special mult despre totala demoralizare a unităților române și slovace care participaseră la ofensiva germană din Caucaz și arată că, în retragerea lor grăbită, germanii au abandonat o mare cantitate de materiale și armament la unele noduri de cale ferată, de pildă la Mineralniie Vodî, unde trupele sovietice au capturat 1 500 de vagoane cu diferite încărcături. Există însă puține dovezi că în cursul urmăririi germanilor care se retrăgeau trupele grupului de nord al Frontului Transcaucazia (printre ele numărându-se și unități care luptaseră timp de câteva luni la Mozdok) ar fi reușit să ia mulți prizonieri sau să le pricinuiască germanilor pierderi însemnate în oameni. Majoritatea trupelor germane din Caucaz au izbutit să se retragă de acolo, fie prin coridorul de la Rostov, fie în peninsula Taman. Potrivit versiunii unor comentatori germani, Hitler voia să mențină peninsula Taman cu forțe cât mai mari posibile, pentru a servi drept trambulină unei noi acțiuni de cucerire a Caucazului în viitor. Acest plan este considerat azi drept una dintre greșelile fundamentale ale lui Hitler ; în loc să rămână într-o totală inactivitate în peninsula Taman, aceste trupe, cu un efectiv de 400 000 de oameni, ar fi putut face ca balanța să se incline în favoarea germanilor în viitoarele lupte de la Don și din regiunile răsăritene ale Ucrainei ³².

Germanii s-au retras în grabă din Caucaz, totuși nu atât de grăbit încât să nu aplice și aici pe scară largă metoda „pămîntului pîrjolit“. În retragerea lor, ei au distrus total sau parțial un mare număr de orașe și sate. Înainte, în perioada în care Kubanul era sub ocupația lor, ei confiscaseră sau „cumpăraseră“ de la populație mari cantități de alimente și numeroase vite.

Cînd au pătruns în Caucaz, germanii contau foarte mult pe „lipsa de loialitate“ a popoarelor caucaziene față de Moscova. Organele de stat sovietice erau, de asemenea, îngrijorate în privința Caucazului și în special a popoarelor musulmane de acolo. Erau neliniștite și în ce privește unele popoare musulmane din Asia Centrală, deși soldații proveniți din rîndurile acestor popoare luptau vitejește împotriva germanilor. Unii dintre cei mai dîrji soldați ai Armatei Roșii erau kazahi ; în tot cursul războiului, kazahii, în general, s-au comportat foarte bine, iar la Stalingrad printre cei mai buni soldați se numărau reprezentanți ai popoarelor din Asia Cen-

³² A. Philippi și F. Heim, op. cit., p. 203.

trală — kirghizi, kazahi și bașkiri. Foarte bine s-au comportat și tătarii — nu cei din Crimeea, ci cei de la Volga.

După ce în primele săptămîni ale războiului au fost pierdute regiuni neruse, ca, de pildă, republicile baltice, războiul s-a mutat pe teritoriul Rusiei și Ucrainei, a căror populație putea fi considerată în întregime — sau aproape în întregime — loială. Dar cînd germanii au ajuns în Caucaz și au început să se apropie de granițele Asiei, autoritățile sovietice s-au lovit de multe probleme noi. Experiența lor cu tătarii din Crimeea era foarte neplăcută, iar acum se punea întrebarea cum se va comporta Caucazul.

Este inutil să mai spunem că propaganda patriotică sovietică în rîndul popoarelor caucaziene începuse imediat după ce germanii au invadat Kubanul. În întregul Caucaz se țineau mitinguri antifasciste. S-a scris foarte mult despre entuziasmul cu care toți caucazienii au venit la aceste mitinguri; presa sovietică a acordat o atenție deosebită marelui miting antifascist care a avut loc la Vladikavkaz la sfîrșitul lunii iulie. La 1 septembrie „Pravda“ a publicat cu caractere mari următorul apel:

„Munteni... fraților, djighiți viteji din munții Caucazului, din nesfîrșitele întinderi ale Donului, Kubanului, Terekului..., din stepele calmuce și din regiunea Stavropol! Ridicați-vă la lupta pe viață și pe moarte!... Șesurile Caucazului de nord și poalele munților Caucaz să devină mormîntul tîlharilor germani!“

La 3 septembrie, într-un articol intitulat „Popoarele Caucazului și Constituția stalinistă“, „Pravda“ scria:

„Palid lucea în trecut giuvaerul popoarelor — Caucazul. Azi el strălucește viu în constelația culturii sovietice“.

În legătură cu un alt miting antifascist, de astădată ținut în Transcaucazia, ziarul a scris la 6 septembrie:

„...Pentru nemernicii hitleriști, popoarele Caucazului sînt niște «indigeni». Monstrul hitlerist... vrea să taie legătura dintre întreaga țară și Caucaz. Și tot astfel dușmanul năzuiește să rupă legăturile frățești care unesc popoarele Caucazului cu întreaga familie a popoarelor sovietice.“

Toate acestea arătau clar că autoritățile sovietice erau îngrijorate de politica dusă de germani în Caucaz. După cum

s-a văzut, această îngrijorare era în mare măsură neîntemeiată, cu atât mai mult cu cât germanii nu au rămas în Kuban și Caucazul de nord decît foarte puțin timp, iar politica lor era — pentru a folosi o expresie blîndă — confuză și contradictorie. Cu toate acestea a existat oarecare temei pentru asemenea temeri.

Nu are rost să ne oprim aici asupra diferitelor „planuri“ grandioase pe care și le-au făcut germanii în privința Caucazului — planul Rosenberg și altele. Toate aveau să rămînă pe hîrtie. Germanii au făcut totuși unele încercări destul de inconsecvente de a exploata „trecutul contrarevoluționar“ al cazacilor. În Kuban au fost trimiși dușmani înveterați ai bolșevicilor de pe timpul războiului civil, ca, de pildă, generalii cazaci Krasnov și Șkuro, a căror misiune era de a-i convinge pe cazaci să devină „colaboraționiști“. În timp ce Rosenberg era de părere că, în fond, cazacii sînt tot ruși și de aceea ar trebui tratați mai aspru decît ucrainenii (pe care, spre deosebire de comisarul Reichului pentru Ucraina, Erich Koch, nu-i considera „Untermenschen“³³), armata germană îi socotea pe cazaci „prieteni“ potențiali și, ca atare, nu-i trata ca „Untermenschen“; pe cît posibil, cazacii trebuiau înrolați în armata germană. După cum am văzut, la Kotelnikovo, de pildă, socotit a fi o așezare căzăcească sau semicăzăcească, germanii s-au abținut să comită atrocități în masă, deși de fapt nu au făcut nimic pentru a atrage populația de partea lor, ci, dimpotrivă, au manifestat față de ea un profund dispreț. În ce privește „reforme“ (de pildă, lichidarea colhozurilor), germanii nu au mers mai departe de unele promisiuni vagi.

Cam același lucru s-a întîmplat și în Kuban, cu excepția faptului că aici cîțiva ofițeri germani au constituit, cu titlu de experiență, un „district căzăcesc“ cu o populație de circa 160 000 de oameni. Germanii făceau populației tot felul de promisiuni. Deși la început ministerul lui Rosenberg și SS-istii se pronunțau împotriva acestui experiment, armata l-a continuat pînă în ianuarie 1943, cînd germanii au trebuit să plece din Kuban.

„A fost recrutată o poliție locală. În ianuarie 1943, granițele districtului [căzăcesc] urmau să fie extinse și să fie numit un comandant al armatei căzăcești... Au fost preconizate reforme radicale în agricultură, dar în practică nu s-a

³³ În limba germană, textual: „suboameni“, adică ființe de tip uman, dar inferioare oamenilor. — *Nota trad.*

făcut decît foarte puțin. Au existat și planuri de recrutare a 25 000 de voluntari cazaci, care urmau să participe la război de partea armatei germane, dar nici pentru realizarea acestor planuri nu a mai fost timp³⁴.

Această politică „realistă“ a armatei avea drept scop, după cum spune Alexander Dallin, să asigure armatei germane cît mai multă carne de tun. Același autor afirmă că experimentul trebuia să demonstreze că, dacă „i s-ar da populației sovietice posibilitatea să-și rezolve de sine stătător probleme..., ea ar fi, în general, înclinată mai bucuros spre o colaborare cu germanii“.

Dar din relatarea lui Dallin rezultă destul de clar că majoritatea covârșitoare a cazacilor de la Don, din Kuban și de la Terek nu au colaborat cu germanii și că mulți cazaci le-au opus o rezistență pasivă, iar uneori și activă. În multe regiuni acționau detașamente de partizani cazaci și unele dintre acestea au participat activ în februarie la eliberarea Krasnodarului. Chiar dacă germanii au reușit să recruteze 20 000 de cazaci — sau pseudocazaci — într-o regiune întinsă, cu o populație de cîteva milioane de oameni, această „realizare“ poate fi considerată mai degrabă un eșec. Însuși faptul că mulți dintre acești „cazaci“ numai „s-au dat drept cazaci“ arată că numărul cazacilor autentici de la Don, din Kuban și de la Terek care s-au alăturat germanilor nu a fost mare.

De la începutul războiului au luptat în Armata Roșie peste 100 000 de cazaci și unele unități de-ale lor — ca, de pildă, vestitul corp de armată al lui Dovator, care timp de cîteva săptămîni i-a hărțuit pe germani în luptele de la Moscova — și-au cucerit o faimă aproape legendară. Mii și mii de cazaci, inclusiv majoritatea ostașilor corpului de armată al lui Dovator, au murit luptînd împotriva germanilor.

Germanii au dat dovadă cel puțin de naivitate închipuindu-și că o figură atît de sinistă ca aceea a generalului Krasnov, emigrant aventurier, șeful Biroului căzăcesc central din Berlin, ar putea reuși să-i atragă pe cazaci de partea sa sau — după cum s-a exprimat Vasili Glazkov, un alt aventurier cazac aflat în slujba germanilor — „să-i convingă să-l recunoască pe fűhrerul Adolf Hitler drept dictator suprem al căzăcimii“.

Puținele detașamente așa-zise „căzăcești“ pe care germanii au izbutit să le înjghebeze pentru armata lor au de-

³⁴ A. Dallin. „German Rule in Russia“, Londra, 1947, p. 300.

venit ulterior faimoase, mai ales în Ucraina, prin actele lor de banditism.

Cochetarea germanilor cu musulmanii din Caucaz făcea parte din planurile nebunești ale lui Hitler, care urmărea să atragă Turcia în război și să pătrundă prin Caucaz în Orientul Mijlociu; el intenționa să constituie în Caucaz unități militare musulmane care urmau să participe la operațiile ce ar fi avut drept scop atragerea întregului Orient Mijlociu în orbita Germaniei. Pe de altă parte, Hitler părea să fie foarte sceptic în privința ideii lui Rosenberg de a se crea o „axă Berlin—Tbilisi“. În decembrie 1942, el a declarat :

„Nu știu cum se vor comporta gruzinii. Ei nu fac parte din popoarele turcice. Cred că numai în musulmani se poate avea încredere... Consider că înființarea acestor batalioane formate exclusiv din caucazieni este foarte riscantă, dar nu văd nici un pericol în constituirea de unități pur musulmane... În ciuda declarațiilor lui Rosenberg și ale militarilor, nu am încredere nici în armenii“³⁵.

Problema dacă gruzinii, armenii și azerbaidjanii ar fi ajuns să colaboreze sau nu cu germanii nu a putut fi practic elucidată : știm numai că în toamna anului 1942 au fost alcătuite din reprezentanți ai acestor naționalități câteva divizii pentru a lupta de partea rușilor, deși a existat, firește, și un oarecare număr de emigranți care au venit în Caucaz o dată cu armata germană și așteptau ca trupele germane să intre în Baku, Tbilisi și Erevan.

Germanii au luat totuși contact cu unele elemente musulmane din Caucazul de nord, precum și cu elementele budiste din rîndurile calmucilor de la est de Kuban. Capitala lor, Elista, situată în stepele calmuce, slab populate, s-a aflat timp de circa cinci luni sub ocupație germană, și emigranți de teapa faimosului prinț Tundutov se străduiau în fel și chip să înjghebe pentru armata germană un fel de detașamente calmuce. Față de muntenii, în majoritate musulmani, din Caucazul de nord — ceceni, inguși, karaceai și balkari — armata germană ducea o politică „liberală“. Li se promitea că vor fi lichidate colhozurile, că vor fi deschise moscheile și bisericile și că li se va plăti pentru produsele rechiziționate, căutîndu-se totodată să li se cîștige încrederea printr-o „comportare exemplară“, în special față de femei. În raionul Ka-

³⁵ A. Dallin, op. cit., p. 251.

raceai a fost creat un „comitet național“. La fel s-a procedat și în Kabardino-Balkaria. Deși germanii nu au izbutit să pătrundă adînc în R.S.S.A. Ceceno-Ingușă (la sud de Groznîi), unele elemente din rîndurile acestor două naționalități au simpatizat cu germanii.

Germanii nu au reușit, după cum se pare, să recruteze printre prietenii lor musulmani din Caucaz decît un număr foarte mic de soldați, iar cînd armata germană a început să se retragă spre nord, cei mai activi colaboraționiști au urmat-o. Planul grandios de cucerire a Orientului Mijlociu cu ajutorul muntenilor din Caucaz a eșuat.

La 11 februarie 1944, Sovietul Suprem al U.R.S.S. a hotărît „lichidarea“ raioanelor musulmane. În 1946, cînd am vizitat Kislovodskul, Nalcikul, Vladikavkazul și alte orașe din Caucazul de nord, se mai vorbea acolo de „lichidarea“ cecenilor, ingușilor, karaceailor și balkarilor. În numai cîteva zile, toți cetățenii aparținînd acestor popoare au fost suiți în vagoane și trimiși „spre răsărit“. După cum mi-a spus la Nalcik un kabardin: „Era groaznic să vezi cum toți erau expediați — bărbați, femei și copii, dar totul a fost cît se poate de bine organizat — da, într-adevăr, înfiorător de bine“. „Dar cu kabardinii cum a fost?“ — l-am întrebat. „De, ce să zic, am scăpat doar cu cîteva cucuie și vînătăi. Au făcut și unii de-ai noștri prostii. Un prinț kabardin, care trăia sus în munți, nu a avut altceva mai bun de făcut decît să-i trimită lui Hitler un splendid cal alb“.

După moartea lui Stalin, acestor cinci popoare li s-a permis să se întoarcă acasă ³⁰.

³⁰ S-ar putea ca afirmațiile făcute de germani în 1943 că ar fi lăsat în Caucaz o „coloană a V-a“ în persoana prietenilor lor musulmani să fi convins Kremlinul de necesitatea luării unor măsuri radicale față de naționalitățile „neloiale“. Un articol deosebit de elogios despre „aliații“ din Caucaz ai germanilor a apărut în ziarul lui Goebbels, „Das Reich“, din 21 februarie 1943.

P A R T E A A Ş A S E A

1943 — ANUL VICTORIILOR
GREU REPURTATE

După Stalingrad

O dată cu victoria de la Stalingrad, Uniunea Sovietică a câștigat „bătălia pentru supraviețuire“, iar războiul a intrat acum într-o fază cu totul nouă. Îngrijorarea pentru rezultatul final al războiului dispăruse aproape complet, putîndu-se chiar constata un optimism și o încredere exagerate, ca, de pildă, după eliberarea Harkovului în februarie 1943. Dar după mai puțin de o lună trupele sovietice au trebuit să părăsească din nou orașul.

Acest eșec a fost un fel de avertisment că, în ciuda victoriei de la Stalingrad, nici pe departe nu se terminase încă cu germanii. S-ar putea deci ca Churchill să fi avut oarecare temei cînd, în momentul victoriei de la Stalingrad, a prezis că războiul ar mai putea dura pînă în 1945, previziune care, la timpul său, i-a supărat mult pe ruși. În orice caz, în Uniunea Sovietică nimeni nu se mai îndoia de sfîrșitul victorios al războiului, și acum nu mai rămînea decît o singură întrebare: „Cît timp va trebui pentru aceasta?“ Iar această întrebare era, în mod inevitabil, legată de o alta: „Ce au de gînd să facă Anglia și S.U.A.?“

După Stalingrad au existat momente de optimism, cînd soldații spuneau că Armata Roșie este în stare să-i zdrobească și singură pe germani. Această părere a fost respinsă de însuși Stalin, care a declarat odată deschis în 1943 că Uniunea Sovietică nu poate câștiga războiul numai cu propriile ei forțe.

În 1943 atitudinea cercurilor oficiale ale Uniunii Sovietice față de Anglia și America a început să fie mult mai favorabilă decît în 1942, cînd îngrijorarea pentru rezultatul final al bătăliei de la Stalingrad le provoca accese de mînie, ca, de pildă, în legătură cu cazul Hess. În 1943 victoria —

deși încă îndepărtată — putea fi deja prevăzută și era important să se înceapă, împreună cu Anglia și America, pregătirea planurilor pentru reglementarea păcii. Tratatul au început și au dus, în cele din urmă, la Conferința de la Teheran. Presa sovietică acorda multă atenție victoriilor repurtate de aliați în Africa de nord. Deși acest lucru nu reprezenta încă deschiderea celui de-al doilea front, victoriile aliaților nu erau totuși de loc neglijabile, întrucât, ca și bombardamentele aeriene asupra Germaniei, ele sustrăgeau, fără doar și poate, cel puțin o parte a trupelor germane de pe Frontul de est.

Un alt factor care a contribuit în mare măsură la o atitudine mai prietenoasă a Uniunii Sovietice față de aliați l-a constituit considerabila sporire în 1943 a livrărilor efectuate în baza legii cu privire la lend-lease. Dacă în timpul bătăliei pentru Stalingrad Armata Roșie poseda încă foarte puțin armament livrat de aliați, acum situația se schimbaseră. În afara faptului că forțele aeriene sovietice primiseră din partea aliaților un mare număr de bombardiere și avioane de vânătoare, Armata Roșie dispunea acum de mașini „Dodge”, „Studebaker” și de „Jeep”-uri, iar aprovizionarea armatei cu alimente era mult ușurată datorită primirii de produse americane. În legătură cu aceasta se făceau o mulțime de glume. Astfel, conservele din carne de porc li se spunea invariabil „al doilea front”, iar prafului de ouă — „ouăle lui Roosevelt”. Dar rușii erau totuși mulțumiți de ele.

După Stalingrad, politica externă sovietică a devenit mult mai activă. Cu excepția discuțiilor în jurul celui de-al doilea front și a campaniei în legătură cu cazul Hess, guvernul sovietic evita în 1942 orice neplăceri majore în relațiile sale cu celelalte țări. Uneori erau formulate critici la adresa Turciei și Suediei, fără însă ca aceste critici să capete vreodată amploarea unei „campanii”; față de Japonia, care pe vremea aceea se afla în război cu Anglia și Statele Unite, se păstra o atitudine prudentă și de mult tact, deoarece — cel puțin pînă în octombrie — nu putea fi complet exclusă posibilitatea unei lovituri pe la spate din partea Japoniei. Foarte reținută a fost în tot cursul anului 1942 și atitudinea față de guvernul polonez din emigrație de la Londra; nu se comunica aproape nimic nici despre plecarea armatei lui Anders din Rusia.

La scurt timp însă după Stalingrad, poziția Uniunii Sovietice față de guvernele celorlalte țări a devenit mai diferențiată. Dacă facem abstracție de Japonia, față de care guvernul sovietic continua să aibă o atitudine oficială, dar po-

liticoasă, a început să se facă o distincție clară între guvernele „bune“ și guvernele „rele“. Guvernul polonez de la Londra făcea parte din cea de-a doua categorie, și în februarie 1943 a fost dusă împotriva lui o adevărată campanie, al cărei rezultat a fost, după scurt timp, ruperea (sau, mai degrabă, „întreruperea temporară“) a relațiilor diplomatice. A urmat apoi constituirea, pe teritoriul sovietic, a unei armate poloneze independente de guvernul din exil. Era, firește, de prevăzut că aceste fricțiuni cu emigrația poloneză vor provoca mari complicații și în relațiile cu Anglia și America, dar rușii încercau, și nu fără succes, să „localizeze“ disputa, cel puțin pentru un timp. Într-adevăr, la Teheran discutarea problemei poloneze a fost aminată.

Pe de altă parte, au fost declarați prieteni adevărați ai Rusiei cehii, iugoslavii și francezii. Aceste trei popoare erau reprezentate pe frontul rus prin unități combatante, scoțându-se în mod deosebit în evidență acțiunile escadrilei aeriene franceze „Normandie“.

După Stalingrad s-a schimbat radical și atitudinea guvernului sovietic față de sateliții Germaniei. Înfrângerea trupelor române și italiene la Don în perioada noiembrie—ianuarie, ca și uriașele pierderi suferite de unguri ceva mai târziu la Kastornoe au constituit o grea lovitură pentru Germania fascistă. Sub raport militar, „marea coalitie“ hitleristă a încetat practic să mai existe. Au mai rămas un oarecare număr de trupe ungare profasciste și finlandezii, dar aceștia constituiau un caz aparte, deoarece duceau un război „al lor, de sine stătător“. Două treimi din trupele ungare care au luptat în Uniunea Sovietică au fost nimicite; Ungaria trecea printr-o criză politică, și guvernul ei încerca deja „să iasă din război“. Rușii au început să acorde tot mai multă atenție oricăror indicii care arătau că în țările satelite crește împotrivirea față de germani.

Pe scurt, după Stalingrad terenul era pregătit pentru o mai intensă activitate a U.R.S.S. pe arena internațională. Este semnificativ că în 1943, la numai câteva luni după Stalingrad, s-a hotărît dizolvarea Cominternului, care de cel puțin doi ani nu mai desfășurase nici un fel de activitate. Dizolvarea Cominternului era o premisă necesară pentru politica externă pe care guvernul sovietic începea acum s-o ducă.

Victoria de la Stalingrad a atras după sine și o serie de alte schimbări. Dacă în 1941 și 1942 propaganda sovietică își concentra atenția asupra Rusiei, asupra marilor tradiții naționale ruse, care se aflau în pericol etc., după Stalingrad

cuvîntul „sovietic“ a revenit pe primul plan. A început să se sublinieze tot mai des faptul că o victorie ca aceea de la Stalingrad a fost nu numai rezultatul „vitejiei ruse“, deoa-rece, așa cum arătase războiul din 1914—1918, singură această vitejie nu ar fi putut realiza nimic dacă în spatele ei nu s-ar fi aflat puternica organizație sovietică. Și care era coloana vertebrală a acestei organizații, dacă nu partidul ?

Un alt fenomen ce s-a putut constata după Stalingrad era acela că a început să i se creeze în mod sistematic lui Stalin reputația de geniu militar. După Stalingrad, și *nu înainte*.

Ar fi poate util aici să privim puțin înapoi. Anii industrializării, ai colectivizării și ai primelor cincinale au fost ani grei pentru poporul sovietic. Dar în 1936 — anul în care a fost adoptată noua Constituție — „viața a devenit mai bună, mai veselă“. Meritul pentru aceasta i-a fost atribuit lui Stalin, fapt care a contribuit la creșterea enormă a prestigiului său personal. „Anul treizeci și șapte“ — perioada culminantă a epurărilor — a rămas o amintire de groază. Cu toate acestea, prestigiul lui Stalin a suferit uimitor de puțin. Pe vremea aceea, poporul sovietic era obsedat de pericolul „încercuirii capitaliste“, și mai ales de pericolul pe care-l reprezenta Germania nazistă, și nenumărați oameni credeau, probabil, că nu există fum fără foc, că pentru marile procese publice împotriva lui Kamenev, Zinoviev, Rîkov, Peatakov, Buharin, Radek și altora trebuiau să existe oarecare temeiuri. Erau și mulți, inclusiv mulți dintre cei arestați, care credeau sincer că aceste ilegalități se făceau în mare măsură fără știrea lui Stalin și că vina pentru aceasta o purta la început Iagoda, apoi Ejov. Când epurările au început, mai mult sau mai puțin, să se apropie de sfîrșit și cînd, în 1939, Ejov a dispărut, iar locul lui a fost luat de Beria, a început să se răspîndească zvonul că Stalin însuși pusese capăt epurărilor.

La proslăvirea lui Stalin au contribuit îmbunătățirea situației economice, marile realizări obținute în dezvoltarea industriei și creșterea puterii de apărare a U.R.S.S.

Oamenii sovietici au primit cu multă rezervă pactul sovieto-german din 1939, dar îl considerau drept răul cel mai mic și inevitabil. O anumită satisfacție a produs în rîndul maselor largi reunirea Ucrainei apusene și Bielorusiei apusene cu Uniunea Sovietică, precum și faptul că republicile baltice intraseră acum în componența U.R.S.S. În același timp a crescut incontestabil și îngrijorarea, mai ales după rapida cădere a Franței și în și mai mare măsură după pătrunderea armatei germane în Iugoslavia și în Grecia. Convingerea că

Stalin, „stăpînul“, ştie ce face continua însă să fie larg răspîndită.

Apoi a început războiul, care în prima perioadă părea un dezastru apocaliptic. Milioane de oameni au început să se întrebe cum de a putut „marele“ şi „înțeleptul“ Stalin să lase să se întîmple aşa ceva. Nu se făcuse oare undeva o gravă greşeală de calcul? Se spune că şi Stalin şi-ar fi pierdut la început capul şi că, într-un moment de desperare, ar fi rostit cuvintele, poate autentice: „Întreaga operă a lui Lenin este distrusă“. Dar, dacă era desperat, cert este că nu a arătat-o decît poate o singură dată, într-o scrisoare trimisă lui Churchill în august 1941. Cuvîntarea rostită de Stalin la radio în ziua de 3 iulie a avut, în ciuda tonului ei alarmat, un efect liniştitor asupra ţării. Populaţia considera, după cît se pare, că, în orice caz, Stalin este alături de popor. Şi poporul a acceptat conducerea lui Stalin.

În primele luni de război, pînă la victoria de la Moscova, ziarele menţionau mult mai puţin numele lui Stalin şi portretul său apărea mai rar în paginile lor. După victoria de la Moscova prestigiul lui a crescut din nou considerabil. În favoarea lui vorbeau, fără îndoială, două împrejurări: în primul rînd, faptul că nu-şi pierduse capul la 16 octombrie şi nu a fugit din Moscova; gîndul că „Stalin a rămas cu noi“ a avut un foarte puternic efect psihologic atît asupra armatei, cît şi asupra populaţiei Moscovei. În al doilea rînd, la 7 noiembrie a avut loc o paradă militară în Piaţa Roşie, la care Stalin a rostit un discurs pătruns de spiritul patriotismului rus, iar această cuvîntare a produs o impresie foarte puternică asupra poporului. Pentru armată Stalin a devenit, mai mult decît în trecut, un fel de părinte. Şi soldaţii se avîntau efectiv în luptă cu strigătul: „Pentru patrie, pentru Stalin!“ Scriitorul Viktor Nekrasov, care nu-l iubea pe Stalin fiindcă în perioada epurărilor pierduse pe mulţi dintre prietenii săi, mi-a spus în 1963 că şi el şi-a condus soldaţii la luptă cu acest strigăt. După cum spunea el, Stalin a făcut mari greşeli la începutul războiului, dar ulterior poporul şi-a dat instinctiv seama că este un om cu nervi de oţel, care în clipa cea mai grea pentru ţară nu şi-a pierdut capul.

După bătălia de la Moscova, prestigiul lui Stalin a crescut, şi poezii au reînceput să-l proslăvească. Dar pe vremea aceea Stalin era dispus să împartă meritul victoriei de la Moscova cu alţii, în special cu generali ca Jukov şi Rokossovski.

Apoi a venit „vara grea“ a anului 1942. Într-un anumit sens, situaţia lui Stalin era acum şi mai dificilă decît în 1941.

În 1941 argumentul său suprem era acela că o armată care atacă prin surprindere fie și o țară puternică, dispune la început de un imens avantaj. Dar acum, în 1942, acest argument nu mai era valabil, cu excepția faptului că din punct de vedere economic Uniunea Sovietică continua să sufere de pe urma pierderii unor teritorii întinse și a multor resurse. De aceea, când au început „zilele grele” — mai întâi pierderea peninsulei Kerci, înfrângerea de la Harkov și pierderea Sevastopolului, apoi înaintarea germanilor spre Stalingrad și pătrunderea lor în Caucaz — au devenit necesare noi explicații. După cum am văzut, eșecurile erau acum explicate în primul rând prin lipsa unui al doilea front în vestul Europei și prin unele deficiențe ale Armatei Roșii: disciplină slabă, conducere proastă etc. Reformele introduse în armată după căderea Rostovului și care au început să facă minuni nu au fost de fapt opera lui Stalin personal, ci a unui întreg colectiv de conducători militari sovietici. Dar meritul introducerii lor i-a fost atribuit tot lui Stalin. Acest fapt, precum și ordinul lui „Nici un pas înapoi!” au creat impresia că acum, când Stalin a luat lucrurile în mâinile sale, totul va merge bine.

Nimicirea Armatei a 6-a germane la Stalingrad făcea parte dintr-un vast plan militar, al cărui țel „maximal” era asigurarea înaintării Armatei Roșii pe un front larg pînă la Nipru încă înainte de venirea primăverii. Cu mult înainte de capitularea germanilor la Stalingrad, într-o serie de sectoare trupele sovietice au înaintat spre vest. Dar la începutul lunii ianuarie rezistența germanilor la Don și la est de Rostov s-a intensificat considerabil, și planul de închidere a coridorului de la Rostov nu a putut fi îndeplinit. Trupele Frontului de sud au eliberat Rostovul abia la jumătatea lunii februarie, dar între timp trupele germane din Caucaz izbutiseră fie să se fortifice în peninsula Taman, fie să se „strecoare” spre vest prin coridorul de la Rostov.

Cu mult mai mult succes au decurs — cel puțin pînă la începutul contraofensivei germane — operațiile Armatei Roșii pe Donul superior și în regiunile răsăritene ale Ucrainei. La 26 ianuarie, Voronejul (transformat pe vremea aceea într-un morman de ruine) a fost eliberat de trupele Frontului Voronej, de sub comanda generalului Golikov, iar prima jumătate a lunii februarie a fost marcată de o serie de victorii, care se succedau rapid una după alta, repurtate de trupele sovietice. După eliberarea Voronejului, ele au zdrobit complet Armata a 2-a ungară la vest de Voronej, lîngă Kastor-

noe, unde au fost uciși și luați prizonieri peste 100 000 de unguri. Comentatorii germani nu neagă că prin înfrângerea de la Kastornoe ungurii au fost virtual eliminați de pe Frontul de est. Deși în sud (adică la nord de Marea de Azov) germanii mențineau ferm aliniamentul de la riul Mius, care apăra partea de sud a bazinului Donețului, trupele sovietice înaintau acum pe un front larg în nord, între Voronej și Boguecar, după ce eliberaseră în prealabil regiunea Kursk și pătrunseseră dinspre est și nord-est în partea de nord-est a Ucrainei și în nordul bazinului Donețului. Localitățile Valuiki, Lisiceansk, Izium și Kramatorsk, marele centru al industriei constructoare de mașini (ce-i drept, transformat și el într-un morman de ruine), au fost eliberate de ruși în prima săptămână a lunii februarie, iar câteva zile mai târziu au fost eliberate și localitățile Volceansk, Ciuguev și Lozovaia. La 16 februarie, după lupte grele, unitățile generalului Golikov au intrat în Harkov, al patrulea oraș ca mărime al Uniunii Sovietice. Între timp, în sud, trupele Frontului de sud-vest, comandate de Vatutin, au eliberat marele centru industrial Lugansk, iar trupele Frontului de sud, de sub comanda lui Malinovski, au eliberat Novocerkassul și Rostovul.

După ocuparea Harkovului, trupele lui Golikov și Vatutin și-au continuat înaintarea și, ocupînd orașul Pavlograd în ziua de 17 februarie, au ajuns foarte aproape de Nipru, la circa 36 km de fluviu. În acest timp, germanii au început să-și pregătească contraofensiva, „revanșa pentru Stalingrad“. Și, într-adevăr, în martie rușii, luați prin surprindere, au trebuit să părăsească o parte din teritoriul pe care-l recuceriseră în timpul ofensivei de iarnă, inclusiv orașul Harkov.

În perioada dintre victoria de la Stalingrad și primele semne ale iminentei contraofensive germane, starea de spirit din Rusia era exuberantă. Perspectiva de a recuceri întregul bazin al Donețului și de a atinge Niprul înainte de sosirea primăverii era cît se poate de ademenitoare, iar eliberarea orașelor Kursk și Harkov întrecuse toate așteptările. În presa sovietică au apărut numeroase articole despre importanța eliberării bazinului Donețului, deoarece în felul acesta s-ar asigura țării cărbune și oțel. Tonul presei a devenit și mai exuberant după eliberarea Harkovului. La 17 februarie „Krasnaia zvezda“ scria :

„Recucerirea Harkovului este o nouă victorie remarcabilă a armelor sovietice, un triumf al strategiei staliniste, care în această iarnă a dat roade atît de bogate. Inamicul

s-a cramponat cu disperare de Harkov... La Doneț germanii au încercat să oprească înaintarea unităților noastre... dar cele trei centuri de apărare ale germanilor au fost rupte una după alta.

Rezistența desperată a unor divizii germane care poartă denumiri pompoase ca : «Reich», «Grossdeutschland» („Marea Germanie) și «Adolf Hitler» a fost zdrobită în cursul unor înverșunate lupte de stradă... Acum noi — iar nu germanii — sîntem cei care planificăm desfășurarea ulterioară a războiului“.

Două zile mai târziu, același ziar ridică în slăvi măiestria Armatei Roșii, care nu numai că a eliberat un imens teritoriu sovietic, dar de fiecare dată încercuia și nimicea forțele inamicului ; așa, de pildă, italienii au fost încercuiți și zdrobiți la Millerovo, iar ungurii la Kastornoe, fără a mai vorbi despre zdrobirea germanilor la Stalingrad. Și din nou se pomenea în ziar de Cannae, unde Hannibal, cu cei 50 000 de cartaginezi ai săi, zdrobise o armată romană de 70 000 de oameni. „Cannae“ devenise unul dintre elementele strategiei Armatei Roșii. Tot ce s-a întîmplat în ultimele luni, scria „Krasnaia zvezda“, a demonstrat în mod definitiv că „mult lăudata superioritate a doctrinei militare germane“ nu este decît un mit, care a supraviețuit chiar și războiului din 1914—1918. Acum însă a început triumful „strategiei staliniste“. Este semnificativ că, la scurt timp după eliberarea Harkovului, lui Stalin i-a fost conferit gradul de mareșal al Uniunii Sovietice.

În aceste săptămîni de exaltare din februarie 1943, presa sovietică a subliniat în mod deosebit meritele partidului comunist.

Astfel, în toiul bucuriei provocate de recucerirea Harkovului, „Krasnaia zvezda“ a scris la 19 februarie :

„Partidul a aruncat în luptă pe cei mai buni fii ai săi. De cîte ori nu au salvat situația dîrzenia și curajul comuniștilor în momentele de criză ale bătăliilor — atît la Moscova în 1941, cît și la Stalingrad în 1942 ! Organizațiile de partid reprezintă coloana vertebrală a trupelor noastre... Toate strălucitele succese ale gîndirii noastre militare... se explică în primul rînd prin faptul că la baza doctrinei militare a Armatei Roșii stau principiile verificate ale celei mai înțelepte... învățăături din lume — teoria lui Marx-Engels-Lenin-Stalin“.

Pe măsură ce războiul se apropia de sfîrșitul său victorios, conceptul de „patriotism sovietic“ lua tot mai mult locul

conceptului de „patriotism rus“ din întunecatele zile ale anilor 1941—1942. Iar Stalin devenea în tot mai mare măsură simbolul acestui patriotism sovietic.

Este însă semnificativ că Stalin nu a uitat niciodată cu totul cumplitele zile din 1941 și 1942, cînd, pentru a salva situația, trebuise să se bazeze aproape exclusiv pe patriotismul *rus*, iar la sfîrșitul războiului i-a scos în evidență pe *ruși* ca poporul care dăduse dovadă de cea mai puternică voință de a învinge și de a apăra statul sovietic.

Germanii și Ucraina

Acum, cînd Armata Roșie a început să-i izgonească pe germani din Uniunea Sovietică, și în special din Ucraina, trebuie să ne ocupăm de politica dusă de germani în teritoriile ocupate — dacă în general poate fi ea numită politică, deoarece în realitate nu a fost decît un lanț neînterupt de atrocități și prostii, uneori bazate pe cele mai absurde aspecte ale ideologiei naziste.

Astfel, încă la 16 iulie 1941 Hitler a hotărît că Crimeea trebuie să devină o colonie pur germană, de unde urmează să fie deportați sau evacuați toți „străinii“. Crimeii îi era rezervat rolul de „Gibraltar german“ în Marea Neagră. În concepția lui Robert Ley, șeful Frontului german al muncii și conducătorul organizației „Forță prin bucurie“, Crimeea trebuia să fie transformată într-o gigantică stațiunea balneară, locul de odihnă preferat al tineretului german. Mai tîrziu, pe Hitler îl bătea gîndul să rezolve cu Mussolini problema Tirolului de sud, transferîndu-i în Crimeea pe locuitorii Tirolului italian a căror limbă maternă era germana.

După căderea Sevastopolului în iulie 1942, „eroului Crimeii“, Manstein, i s-a dat în dar unul dintre fostele palate imperiale de pe „Riviera“ Crimeii. Una dintre cele mai smintite „descoperiri“ ale lui Rosenberg a fost aceea că, din punct de vedere „geopolitic“, Crimeea ar aparține, chipurile, Germaniei, deoarece în Crimeea supraviețuiseră ultimii goți pînă în secolul al XVI-lea. În decembrie 1941 el i-a propus lui Hitler să schimbe denumirea Crimeii în „Gottenland“.

„I-am arătat că mă gîndesc și la schimbarea denumirii

orașelor. Eram de părere că Simferopolul ar putea fi denumit Gottenberg, iar Sevastopolul — Tehodorichhafen..."¹

Dar, indiferent care ar fi fost planurile lui Hitler pentru perioada postbelică, atîta timp cît mai dura războiul nu era totuși indicat să se procedeze la o evacuare totală a „străinilor“ din Crimeea, cu atît mai mult cu cît tătarii de acolo nu numai că colaborau bucuros cu germanii, dar și dădeau Wehrmachtului un oarecare număr de soldați.

În comparație cu Ucraina, Crimeea constituia totuși o problemă secundară. Ucraina reprezenta un imens teritoriu, avînd înainte de război o populație de aproape 40 000 000 de oameni și reputația de „grînarul“ țării și sursa de cărbune, de minereu de fier și oțel.

Nu are rost să ne ocupăm aici în amănunțime de toate părerile contradictorii pe care diferiți reprezentanți ai cercurilor naziste conducătoare le formulau cu privire la ceea ce trebuia făcut cu Ucraina. Inițial, Rosenberg încerca vădit să facă o demarcație între velicorușii „cei răi“ și ucrainenii, care, socotea el, ar fi putut fi folosiți ca bastion împotriva rușilor. La începutul anului 1941, el a enunțat teoria smințită — la fel ca toate teoriile sale — că pe vremuri Kievul fusese capitala statului vareg, ceea ce ar explica pronunțatele „trăsături nordice“ și superioritatea rasială a poporului ucrainean față de cel rus. Apoi, în luna mai, a elaborat instrucțiuni pentru viitoarele autorități germane din Ucraina. Abătîndu-se în oarecare măsură de la obiectivul pe care-l fixase anterior — și anume crearea imediată a unui stat independent —, el avea acum în vedere două etape ; în timpul războiului Ucraina avea să furnizeze Reichului mărfuri și materii prime, urmînd ca ulterior „un stat ucrainean liber, în strînsă alianță cu Reichul german“, să asigure influența Germaniei în răsărit :

„Pentru atingerea acestor țeluri trebuie rezolvată o problemă... cît mai grabnic : scriitorii, oamenii de știință și oamenii politici ucraineni trebuie determinați să lucreze la reînvierea conștiinței istorice ucrainene, pentru a se înlătura urmările funestei presiuni iudeo-bolșevice ce s-a exercitat în toți acești ani asupra poporului ucrainean.“

Din acest program făceau parte crearea la Kiev a unei noi „mari universități“ și a unor academii tehnice, o vastă acțiune de organizare de conferințe în limba germană, in-

¹ A. Dallin, op. cit., p. 254—255.

terzicerea limbii ruse, precum și o campanie susținută de răspîndire a limbii și culturii germane. Rosenberg spunea că viitorul „stat ucrainean“ trebuie să se întindă de la „Lvov pînă la Saratov pe Volga“².

Acest plan al lui Rosenberg, „liberal“ la prima vedere, ca și toate variantele lui ulterioare, nu s-a bucurat însă de aprobarea lui Hitler, Göring, Himmler și nici de cea a lui Erich Koch, comisarul Reichului pentru Ucraina, care și-a stabilit în mod deliberat reședința în orașul de provincie ucrainean Rovno, și nu la Kiev, pentru a nu da acestui oraș nici măcar aparența unei „capitale“. Nici unul dintre principalii conducători naziști, cu excepția lui Rosenberg, nu-i lua în serios pe emigranții de tot felul ce roiau de ani de zile în jurul lui Rosenberg, ca, de pildă, senilul Skoropadski, care încă în 1918 fusese numit de germani hatman al Ucrainei. Pînă și Bandera, „liderul“ naționalist-burghez al Ucrainei apusene și dușman inveterat al polonezilor și evreilor, a fost arestat de germani la începutul războiului și trimis la Berlin, unde a rămas internat pînă în 1944, cînd germanii, aflîndu-se într-o situație foarte grea, au socotit că el le-ar mai putea fi de folos. Între timp, Ucraina apuseană a fost pur și simplu încorporată în „guvernămîntul general“ polonez, sub conducere germană.

Pentru Hitler, Göring, Himmler și Erich Koch, ucrainenii erau, ca și rușii, niște „Untermenschen“. Se spune că Göring ar fi declarat odată : „Cel mai bine ar fi să fie uciși toți bărbații din Ucraina... și apoi să se trimită acolo armăsari SS-iști.“

Tot Göring se bucura în 1941 de perspectiva că în anul următor în Rusia vor muri de foame 20 000 000—30 000 000 de oameni. Koch, reprezentant al curentului extremist al teoriei despre „Untermenschen“, fusese numit guvernator al Ucrainei la insistențele lui Göring.

După ocuparea Ucrainei de către germani, un mic grup de naționaliști burghezi ucraineni au mai încercat un timp să-și ridice glasul, în special în acele orașe care — ca, de pildă, Harkovul — mai rămăseseră oficial sub jurisdicția armatei, și nu a lui Koch. Dar nimeni nu i-a sprijinit cît de cît serios.

Pentru germani Ucraina era în primul rînd (și mai ales) o sursă de alimente, în al doilea rînd o sursă de cărbune, fier și alte minereuri și în al treilea rînd o sursă de sclavi pentru muncă.

² Op. cit., p. 108—109.

Dar din Ucraina ajungeau în Germania mult mai puține produse agroalimentare decît scontaseră germanii, iar încercările lor de a reînvia bazinul Donețului, Krivoi-Rogul și alte regiuni industriale aveau să se soldeze cu un eșec total. În realitate, germanii au trebuit să trimită în Ucraina cărbuni din Germania ! Atît în agricultură cît și în industrie, ei se loveau de rezistența îndîrjită a populației ; în plus, agricultura ducea lipsă de mașini, și germanii au fost nevoiți să trimită în Ucraina un oarecare număr de mașini agricole ; numeroase întreprinderi industriale fuseseră evacuate în răsărit, iar în acele mine de cărbuni și de minereu de fier pe care trupele sovietice nu le-au distrus cînd s-au retras germanii s-au lovit atît de lipsa forței de muncă calificate (mulți mineri fiind și ei evacuați), cît și de diferite forme de rezistență pasivă din partea minerilor rămași pe loc.

Potrivit datelor statisticii germane, valoarea globală a produselor (cu excepția celor agroalimentare) trimise în Germania din răsărit (adică din toate regiunile ocupate ale Uniunii Sovietice, și nu numai din Ucraina) s-a ridicat la 725 000 000 de mărci. Pe de altă parte, din Germania s-au adus în răsărit cărbuni și utilaje în valoare de 535 000 000 de mărci, astfel încît profitul net a fost de numai 190 000 000 de mărci ! La aceasta mai trebuie adăugate diferitele livrări locale către armata germană, apreciate la suma de 500 000 000 de mărci, dar chiar și așa rezultatul general nu este prea impresionant. După calculele lui Dallin, bazate pe datele oficiale ale statisticii germane, chiar dacă ținem seama și de livrările de produse agroalimentare, „contribuțiile primite de Reich din teritoriile răsăritene ocupate... nu au reprezentat decît a șaptea parte din ceea ce primise Reichul din Franța în timpul războiului !”³

Chiar dacă majoritatea produselor pe care germanii au izbutit să le obțină din teritoriile sovietice ocupate proveneau din Ucraina, rămîne un fapt că această țară mare și bogată nu a dat Reichului, fasciștilor, decît a zecea parte din ceea ce aceștia pompaseră din Franța. Populația Ucrainei nu se arăta de loc dispusă să accepte fie și o simplă colaborare economică.

Două lucruri sînt caracteristice pentru ocupația germană a Ucrainei : exterminarea în masă a evreilor și trimiterea a milioane de tineri ucraineni în Germania ca sclavi de muncă.

Chiar dacă industria din bazinul Donețului, de la Krivoi-

³ Op. cit., p. 407.

Rog și Zaporojie ar fi putut fi pusă în funcțiune (în ciuda faptului că clasa muncitoare sau, mai bine zis, ceea ce mai rămăsese din ea nutrea față de germani sentimente mai ostile decât restul populației Ucrainei), acest lucru era exclus din pricina politicii duse de Sauckel, care a secătuit industria din răsărit de forțele de muncă prin deportarea lor în Germania.

Trimiterea de „sclavi” din Ucraina a început pe scară mare încă din februarie 1942.

Voi mai reveni asupra politicii de ocupație pe care au dus-o germanii, ca și asupra metodelor folosite de ei pe teritoriul sovietic, și în special în Ucraina. Acum voi da un singur exemplu de felul cum arătau aceste metode din punct de vedere pur uman. Ceea ce urmează este relatarea călătoriei pe care am făcut-o la Harkov după ce trupele sovietice, în plină ofensivă după victoria de la Stalingrad, au eliberat prima oară, în februarie 1943, orașul — ce-i drept, pentru foarte scurt timp.

Harkovul sub ocupație germană

Înainte de război se discuta dacă Harkovul este, ca mărime, al treilea sau al patrulea oraș al Uniunii Sovietice; după unele date, Harkovul ar fi avut cu câteva mii de locuitori mai mult decât Kievul. Indiferent care a fost în realitate situația, în februarie 1943 Harkovul era primul oraș cu aproape 1 000 000 de locuitori eliberat de sub ocupația germană, și acest fapt în sine era de un excepțional interes. Cum trăise un asemenea oraș sub germani timp de un an și jumătate?

Înainte de război fusese un mare centru industrial, dar în toamna anului 1941 industria lui grea a fost aproape în întregime evacuată. Sub raport național, orașul era precumpănitor ucrainean, dar aproape o treime din locuitorii săi erau ruși.

În februarie 1943, când am plecat acolo, Harkovul fusese eliberat de către ruși, dar situația era încă foarte nesigură; liniile de comunicație sovietice erau lungi și într-o stare foarte proastă; nu putea fi exclusă nici posibilitatea unei contraofensive germane.

Pentru perioada ocupației germane a Harkovului (care se afla în „zona militară” și, deci, nu era subordonat lui Erich Koch) au fost caracteristice următoarele trăsături:

foamete cumplită în rîndul populației civile, mai ales în prima iarnă de ocupație;

teroare, în special împotriva oamenilor suspectați de sentimente prosovietice;

exterminarea evreilor;

tolerarea unei „burse negre”, la care soldații germani au luat parte foarte activ;

totala lipsă de dorință a autorităților germane de a încuraja o mișcare naționalistă ucraineană și, totodată, încercarea de a semăna discordie între ucraineni și ruși ;

stîrpirea oricărei vieți culturale ucrainene și ruse și desființarea oricărei forme de învățămînt (cu excepția cîtorva școli elementare) ;

o oarecare încurajare a micilor meseriași și comercianți, precum și cîteva încercări făcute — fără tragere de inimă — de unele cercuri de afaceri germane de a reinvia Harkovul ca mare centru industrial ;

eforturile depuse de o parte a micii burghezii ucrainene (mici meseriași și comercianți) pentru a se adapta cît mai bine grelelor condiții și, mai ales, pentru a supraviețui ;

ura profundă față de germani pentru faptul că trimiteau masiv tineri în Germania la muncă de sclavi ;

existența unei mișcări ilegale sovietice și larga răspîndire a sentimentelor antigermane în oraș, mai ales în rîndul copiilor și al adolescenților, cărora li se luase posibilitatea de a învăța.

Organele de „administrație locală“ existente în oraș — primarul ucrainean și consiliul său municipal — se aflau într-o totală subordonare față de autoritățile militare germane.

În seara aceea — la cîteva zile după intrarea Armatei Roșii în Harkov, cînd frontul mai trecea încă foarte aproape de oraș —, timp de o jumătate de oră înainte de aterizare avionul nostru a zburat sub protecția unor avioane de vînaătoare.

Zăpada se topea. Mari cvartale de clădiri din apropierea aerodromului erau complet arse. Pe aerodrom zăceau resturile unui „Heinkel“, dar tot aici se aflau și vreo cinci avioane de vînaătoare sovietice gata de decolare. Două dintre ele escortaseră avionul nostru. Aerodromul se afla într-o stare foarte proastă : nu mai rămăseseră nici hangare și nici alte clădiri. Clătînd din cap, un tînăr sergent de aviație a spus : „E foarte greu pe aici. Din cauza dezghețului, toate drumurile sînt impracticabile. Pînă și benzina trebuie s-o aducem pe calea aerului... Cînd au plecat, germanii au distrus totul pe aerodrom. Prin bombardamentul de aviație pe care l-au efectuat a doua zi după ce i-am izgonit de aici, germanii au pricinuit și Harkovului pagube însemnate...“

De la aerodrom pînă la Harkov era cale lungă. Majoritatea marilor clădiri înșiruite de-a lungul drumului erau arse, dar micile căsuțe cu grădinile lor de zarzavat rămăseseră intacte. Drumul părea că nu se mai sfîrșește. Am par-

curs cîțiva kilometri prin cartiere suburbane și orășenești înainte de a ajunge în centru, care se distingea prin clopotnița înaltă a unei biserici și, ceva mai departe spre stînga, sus pe o colină, printr-un grup de zgîrie-nori de 14—16 etaje, ridicate în scurta perioadă constructivistă de la sfîrșitul deceniului al 3-lea. Erau zgîrie-norii din piața Dzerjinski. Dar, după cum am constatat a doua zi, majoritatea au fost incendiați de germani înainte de retragerea lor și numai două din aceste blocuri, unde și-au avut sediul cîteva organe centrale de conducere a industriei Ucrainei, rămăseseră intacte, cu excepția faptului că, la plecare, germanii le-au minat.

Am fost cazați într-o casă mică, bine construită, situată în cartierul de locuințe — aproape nevătămat — al orașului. Casa era situată pe Sumskaia, strada principală din Harkov. Era păzită de vreo cinci-șase soldați vînjoși, înarmați cu revolvere și automate. Harkovul era departe de a fi considerat un oraș aflat în siguranță, deoarece se mai puteau găsi acolo numeroși spioni și agenți germani. Soldații făceau parte din divizia generalului Zaițev, prima care intrase în Harkov. Păreau foarte mulțumiți de sine. Casa nu avea lumină electrică, nici apă curentă, ca, de altfel, majoritatea caselor din Harkov. Trebuia să ne mulțumim cu lumînări, iar apa era adusă de undeva cu găleata.

Înainte de război populația Harkovului era de 900 000 de oameni, dar cînd războiul a cuprins Ucraina, iar din vest a început să se reverse în oraș un șuvoi de refugiați, numărul locuitorilor a sporit la 1 200 000 sau 1 300 000. Mai tîrziu, în octombrie 1941, o dată cu apropierea germanilor, a început evacuarea Harkovului. Majoritatea fabricilor mai importante au fost — cu mai mult sau mai puțin succes — evacuate, printre ele numărîndu-se și marea uzină de tractoare, împreună cu aproape toți muncitorii ei. La sosirea germanilor nu mai rămăseseră în oraș decît circa 700 000 de oameni. Acum nu mai erau decît 350 000. Ce se întîmplase cu restul ?

Potrivit afirmațiilor autorităților sovietice, dispariția unei jumătăți din populația existentă în octombrie 1941 se explică după cum urmează : s-a stabilit că 120 000 de oameni, în majoritate tineri, au fost deportați ca sclavi în Germania ; circa 70 000 sau 80 000 au murit de foame, ger și de tot felul de privațiuni, în special în timpul cumplitei ierni 1941—1942 ; aproximativ 30 000 au fost uciși de germani, dintre care circa 16 000 evrei (bărbați, femei și copii) care nu putuseră pleca din Harkov ; restul au fugit la sate. Unele son-

daje pe care le-am făcut în următoarele citeva zile par să indice că numărul celor morți de foame etc. ar putea fi oarecum exagerat, dar nu prea mult; exagerat părea și numărul neevreilor uciși, cel al evreilor fiind însă corect indicat. Pe de altă parte, numărul celor deportați la muncă de sclavi era în orice caz subestimat.

A doua zi, teii și plopii de pe strada Sumskaia erau albi de promoroacă. Plopi! Asta era Ucraina, sudul, jumătatea drumului dintre Moscova și Marea Neagră. Pretutindeni se mai vedeau încă anunțuri în limba germană: „Parcarea interzisă!“, sau cutare, sau cutare lucru este... „interzis!“. Denumirile străzilor erau, de asemenea, scrise în limba germană, iar pe una dintre case se mai putea citi sinistra firmă: „Oficiul muncii din Harkov“. Aici trebuiau să se prezinte oamenii ce urmau să fie trimiși în Germania.

În piața Dzerjinski, cu clădirile ei înalte arse sau minate, se îmbulzeau o mulțime de oameni; aproape toți erau prost îmbrăcați, subalimentați, palizi, prezentînd semne vădite de epuizare nervoasă. Numai copiii — și se adunaseră o droaie — păreau normali, erau veseli și grozav de comunicativi. Privindu-i însă pe adulți, nu-ți mai venea greu să crezi că într-adevăr multe mii de oameni muriseră de foame, chiar și aici, în această regiune bogată a Ucrainei.

Toți oamenii aceștia care roiau pe străzile Harkovului erau neobișnuit de vorbăreți — simțeau că fiecare ar vrea să povestească ceva despre el. Îmi amintesc, de pildă, de un omuleț diform, după aspect foarte bolnav. Spunea că, scurt timp după venirea germanilor, aceștia l-au arestat și l-au închis în hotelul „Internațional“ (acum ars), chiar în această piață, și l-au ținut acolo timp de două săptămîni aproape fără hrană. Apoi i s-a dat drumul. Dar fusese groaznic: noapte de noapte auzea cum erau ridicați oameni și duși pentru a fi împușcați; mulți dintre ei erau comuniști. Înainte de război fusese optician; în cele din urmă germanii l-au angajat la marea centrală electrică din Harkov, preluată de un mare concern german, dar cum muncitorii sovietici evacuasera întregul utilaj, hitleriștii au trebuit să aducă alt utilaj din Germania. La centrală lucrau acum cel mult 2 500 de salariați, față de 25 000 înainte de război. O dată pe zi muncitorii căpătau hrană caldă și primeau 300 g de pîine pe cartelă. „Salariul — a spus el — era de 1 rublă și 70 de copeici pe oră, dar după două săptămîni, cînd m-am dus să-mi iau salariul, funcționarul german mi-a dat 75 de ruble. Cînd am obiectat, neamțul mi-a zis: «Au fost scăzute impozitele; nu ești obli-

gat să-i iei dacă nu vrei ; încă un cuvînt și-ți ard una peste bot !» Pînă la urmă n-am mai putut răbda, și nemții m-au lăsat să plec fiindcă eram un om bolnav.“ Apoi cîștiga cîte ceva vînzînd ochelari „la negru“.

Era clar că mii de oameni izbutiseră s-o scoată la capăt cît de cît numai făcînd comerț „la negru“ ; toți trebuiau s-o facă — și cei care aveau de lucru, și cei care nu aveau. „Dacă aveai bani — spunea o femeie —, puteai cumpăra de la soldații germani tot ce voiai. Ceasuri de mînă aveau cu duzinele ; le luau de la oamenii de pe stradă și apoi le vindeau în piață.“ „Și nu numai ceasuri — a adăugat o altă femeie. — În plină zi, un soldat german a oprit-o pe fata mea ; i-au plăcut pantofii pe care-i purta și i-a dat ordin să-i scoată. I-o fi vîndut în piață sau i-o fi trimis la el acasă.“ „Fata dumitale a avut noroc — a spus omulețul — sau poate că e foarte urîță. Adesea sileau fetele să meargă cu ei.“ Mulți dintre cei ce făcuseră cerc în jurul nostru au început să strige că e adevărat, ba chiar mai rău : fetele erau duse cu forța în bordeluri instalate pentru soldați ; mergeau pur și simplu și-și alegeau fetele mai drăguțe care făceau coadă la Oficiul muncii. Iar acum erau, firește, multe cazuri de boli venerice în oraș...

Apoi oamenii au început să vorbească despre execuții. Despre execuții publice prin spînzurătoare. Se pare că acestea au produs asupra lor cea mai profundă impresie. La intersecția dintre strada Sumskaia și piața Dzerjinski era o clădire mare, arsă, unde în timpul ocupației își avea sediul Gestapoul. Cîteva femei, încă sub influența emoției, au început să povestească cum în noiembrie 1941 populația primise ordin să vină în piață pentru a asculta o înștiințare a germanilor, iar cînd mulțimea s-a adunat de pe balcoanele clădirii Gestapoului au fost aruncați cîțiva oameni cu funii de gît, celălalt capăt al funiei fiind legat de balustrada balconului. În oraș erau niște trădători care-i denunțaseră pe acești „roșii“ germanilor.

Alte două-trei femei au povestit cît de nedisciplinați și de demoralizați deveniseră copiii. Școlile erau închise, și copiii trebuiau să cerșească pe străzi sau, dacă aveau cărucioare, transportau fie ranițe sau geamantane de-ale germanilor, fie pachete cu cumpărături făcute la „bursa neagră“, cîștigînd în felul acesta cîteva ruble. „Jumătate dintre noi — a spus o femeie cu fața palidă — ne trimiteam copiii să cîștige cîte ceva... Copii mici, flămînzii, obligați să-și poarte singuri de grijă — cînd s-a mai pomenit așa ceva ? La noi, în regimul sovietic, li se dădea copiilor tot ce era mai bun,

dar nu tot așa era sub stăpînirea porcilor ăștia de nemți ! Acum mulți dintre copiii aceștia au să devină niște trintori, hoți sau huligani. Dar ce puteai să faci dacă «la negru» un kilogram de pîine costa 150 de ruble ?“

Apoi am intrat în vorbă cu un oarecare Cerepahin, după aspect muncitor, care spunea că în timpul ocupației făcuse parte din mișcarea comunistă ilegală ; mi-a povestit niște lucruri înfrîorătoare despre Gestapo. Întîlnise însă la Harkov niște italieni care nu erau de loc ca nemții. Îi urau pe nemți, și el era convins că în curînd vor ieși din război. „Mulți dintre acești italieni erau efectiv băieți cumsecade — a continuat el. — Unuia i-am procurat niște corzi pentru chitară și m-a invitat la el acasă, unde mai locuiau cîțiva italieni ; toți îl înjurau pe Hitler și cîntau acompaniindu-se la chitară. Mîncare nu prea aveau, dar mi-au dat un vin bun dintr-o damigeană. De treabă băieți ! Și ei erau niște amărîți ; nici măcar bocanci ca lumea n-aveau în picioare și sufereau de frig. Am stat de vorbă și cu o mulțime de unguri ; cei mai mulți sînt în fond băieți buni și-i detestă pe nemți.“

„Germanii și aliații lor nu se iubesc unii pe alții — a spus Cerepahin. — În principalele restaurante din Harkov nu erau admiși decît germanii, nu însă și așa-numiții lor aliați.“

Mi-a povestit apoi cum făceau nemții discriminare între ruși și ucraineni : numeroși ucraineni au servit în poliția locală, dar mulți fuseseră mai degrabă înrolați cu forța. Hitle-riștii îi preferau pe ucraineni rușilor, deși în realitate ucrainenii îi urau pe ocupanți la fel de mult ca și rușii ; chiar și naționaliștii ucraineni, care-și închipuiau că sub nemți o vor duce mai mult decît bine, au fost curînd dezamăgiți.

Cu unul dintre aceștia am avut chiar în ziua aceea ocazia să stau de vorbă pe stradă. Era un om mai în vîrstă, rotund la față și cu un nas mic și roșu. Purta un palton uzat, niște pantaloni jerpeliți și ghetete scîlciate. Spunea că se angajase la consiliul municipal, dar a constatat că nu prea era avantajos. Germanii nu-i plăteau decît 400 de ruble pe lună și, cum avea soție și copii de întreținut, nu putea trăi numai din aceasta. De aceea s-a ocupat cu speculații „la negru“. Se ducea pînă dincolo de Poltava și aducea de acolo făină la Harkov. „Tare au mai încurcat lucrurile nemții ăștia — a spus el. — Ne-au promis o Europă nouă, dar totul a ieșit exact pe dos. S-ar putea ca germanii să se întoarcă — a continuat el —, dar acum nimeni nu se mai așteaptă la ceva bun din partea lor. Au pierdut ocazia.“ Nici măcar acest mărunt colaboraționist nu avusese de profitat de pe urma germanilor...

Au existat, firește, și oameni — mai ales meseriași și mici comercianți — care au căutat să se adapteze cât puteau mai bine la condițiile ocupației germane.

Un asemenea caz era o frizeriță care venea în fiecare dimineață să ne radă, pe noi și pe ofițerii Armatei Roșii care locuiau în aceeași clădire cu noi. Venea însoțită de ajutorul ei, un băiat drăguț de cincisprezece ani, cu ochi albaștri și gene lungi. Era mult mai antigerman decît ea. Ne-a repetat povestea, pe care o cunoșteam, despre modul în care spînzurau germanii oameni de balcoane, iar o dată, în primele zile ale ocupației, văzuse cum duceau pe străzi cincisprezece marinari sovietici. Hitler dăduse ordin, ne-a spus băiatul, ca marinarii bolșevici să nu fie împușcați, ci înecați. Erau legați cu cătușe unul de altul, și în timp ce-i duceau, de ambele părți ale străzii stăteau o mulțime de oameni care plîngeau. Marinarii cîntau „Departa se întinde marea“. Iar oamenii, continuînd să plîngă, cîntau cu ei. „Nemții — a spus băiatul — i-au dus încătușați pînă la rîu și acolo i-au înecat. Eu personal n-am văzut, dar mi-au povestit-o alții...”

Mi-a mai povestit cum duseseră germanii 16 000 de evrei — copii și femei bătrîne — la cărămidăria din afara orașului și acolo, după ce i-au ținut două săptămîni într-un lagăr, i-au omorît pe toți ; au dus și mii de oameni în Germania — i-au vîrît în vagoane ca pe niște vite.

Frizerița — grăsuță, tînă, fardată și cu buzele făcute, cu manichiură și permanent, care acum purta o beretă roșie și un halat alb — a recunoscut că în timpul ocupației a dus-o mai bine decît majoritatea oamenilor. Lucra într-o frizerie de lîngă gara principală și dădea stăpînului ei, ucrainean, 50% din ce încasa. Frizeria era mică, dar avea multă cliență. Săptămîna trecută a fost distrusă de bombardament, o dată cu gara și cu toate clădirile din jurul ei. Femeii îi turuia gura, ca tuturor frizerilor. „Liberi sau sub ocupație germană — spunea ea —, oamenii trebuie să trăiască. Și cu trei sute de grame de pîine nu poți trăi. Am un copil de patru ani și bărbatul mi-e plecat de mai bine de trei ani. În piață prețurile erau pur și simplu înfiorătoare — 130—150 de ruble kilogramul de pîine. Să fi văzut cum se mai bucurau oamenii în luna mai, cînd credeau că Armata Roșie se întoarce. Dar nu s-a întors, și am fost nevoită să continuu să lucrez la frizerie. Trebuie să recunosc că erau și nemți de treabă. Se întîmplau, firește, și lucruri îngrozitoare. Toți spînzurații ăștia — zile în șir erai bolnav după aia... Și ce au făcut cu evreii e înfiorător. Îi mînau în șir nesfîrșit pe străzi ; mulți împingeau roabe sau cărucioare cu sugari înăuntru și cu toții plîn-

geau și se tîngiau. Aș mai fi putut înțelege dacă ar fi vrut să-i trimită pe evrei undeva, dar să-i omoare așa pe toți, asta-i prea de tot !” Apoi a mai adăugat : „Da, nemții pot fi foarte cruzi. Dar unii erau drăguți. Iar unii ofițeri erau de-a dreptul nebuni după femeile noastre, deveneau efectiv sentimentali... E drept că femeile noastre sînt mult mai interesante decît nemțoaicele. Nemțoaicele astea erau niște adevărate cățele. Se purtau de parcă totul ar fi fost al lor. Au fost pe aici sute. Cele mai bune locuințe erau rechiziționate pentru familiile germane ; aceștia, precum și cîțiva ucraineni au deschis prăvălii și restaurante... Dacă un rus avea cumva o locuință bună, putea fi sigur că o să fie dat afară din ea...”

Am aflat cîte ceva și despre tragicomedia naționaliștilor burghezi ucraineni. Cînd germanii au intrat prima oară în Harkov, un grup de naționaliști burghezi ucraineni au scos un ziar intitulat „Ucraina nouă”. În aparență, printre colaboratorii ziarului nu se afla nici un om cunoscut ; toți scriau sub pseudonime. Principalul corespondent semna cu numele unui vechi erou ucrainean „Petro Sahaidacini”. El conducea așa-numitul Departament de propagandă ucrainean. Un timp germanii i-au patronat pe acești oameni, dar după două luni au împușcat pe cîțiva dintre conducătorii lor. Celor rămași în viață, germanii le-au dat limpede să înțeleagă că stăpîni sînt ei, germanii. Le-au sugerat acest lucru prin mii de mijloace. Așa, de pildă, toate indicatoarele de direcție și toate denumirile străzilor erau scrise sus în limba germană și numai jos (dar nu întotdeauna) și în limba ucraineană. Deși la teatru se juca o operetă ucraineană, programele erau tipărite numai în limba germană.

Kramarenko, profesor la Institutul tehnic din Harkov, devenit primar al unuia dintre raioanele Harkovului, a dus la început o foarte activă campanie progermană ; ținea discursuri în care propaga ideea dezvoltării „conștiinței naționale ucrainene”. Dar, cînd el și prietenii săi s-au convins că germanii nu au interes pentru crearea unei Ucraine independente sau autonome, s-au răzvrătit ; Kramarenko a fost scos din postul său, iar după scurt timp ocupanții l-au împușcat.

Liubcenko și alți intelectuali ucraineni care editau ziarul „Ucraina nouă” și-au dat și ei curînd seama că se autoamăgesc. Pentru ei picătura care a făcut să se reverse paharul a fost faptul că, în martie 1942, germanii le-au dat ordin să scoată de pe prima pagină a ziarului „tridentul hătmănesc”, simbolul autonomiei sau independenței ucrainene. De la în-

ceputul anului 1942, cînd germanii începuseră să considere Ucraina în primul rînd o sursă de sclavi pentru muncă, nu mai putea exista nici o îndoială asupra politicii pe care aceștia o vor duce în Ucraina.

Pentru armata germană, Ucraina era o colonie, unde situația adolescenților ucraineni, care-și cîștigau o existență mizeră cărînd bagajele germanilor, era asemănătoare cu cea a băieților arabi din Algeria în perioada în care colonialismul francez era în floare. Cei mai tineri, care beneficiaseră cel mai mult de pe urma orînduirii sovietice, erau și cei mai fanatici dușmani ai germanilor, și apoi nu se putea face abstracție nici de faptul că milioane de ucraineni se aflau de „cealaltă” parte, luptînd în Armata Roșie sau lucrînd în industria sovietică de armament.

Dar pentru soldații germani Harkovul era un fel de metropolă, și mulți dintre ei o duceau foarte bine aici. Teatrele erau frecventate în special de germani, și programele țineau seama de acest fapt. Se prezentau operele vieneze și opere („Aida” și „Don Quijote”) și se dădeau adesea „mari concerte Wagner”. Majoritatea artiștilor erau germani sau austrieci. Existau o mulțime de restaurante, cafenele și bordeluri; foarte mulți germani veneau la Harkov, împreună cu întreaga familie, pentru a începe aici vreo „afacere”. Cîțiva localnici izbutiseră să obțină licențe pentru deschiderea unor mici prăvălii și gherete, iar cîțiva armeni au deschis în diferite părți ale orașului restaurante și localuri de noapte. Ocupația avea, firește, profitorii ei, și nu toți erau germani.

Din politica germană în Ucraina făcea parte și exterminarea intelectualilor. Germanii îi tratau foarte prost pe naționaliștii ucraineni, dar și mai rea era soarta acelor pe care-i suspectau de sentimente prosovietice. Am văzut cîțiva profesori și lectori de la Universitatea din Harkov și de la celelalte 35 de instituții de învățămînt ce ființaseră aici sub orînduirea sovietică. Oamenii aceștia au supraviețuit ocupației, dar mulți dintre colegii lor pieriseră. Unii au fost împușcați ca evrei sau ca membri de partid, sau fiindcă erau suspectați a fi membri de partid; alții și-au pus singuri capăt zilelor. Au fost și unii care muriseră de foame, în special în iarna 1941—1942. Înainte de a se retrage, germanii au distrus cîteva clădiri ale universității, iar bibliotecile și laboratoarele le jefuiseră încă înainte. Profesorii rămași în viață au trăit de pe o zi pe alta confectionînd acasă chibrituri sau fabricînd săpun pentru a fi vîndut „la negru”. Toate instituțiile de învățămînt superior

din Harkov au fost închise, ca și cele 137 de școli medii ; mai tirziu nu au fost autorizate să funcționeze decât 23 de școli elementare. Spitalele sau deserveau armata germană, sau, practic, nu funcționau de loc din lipsă de alimente și medicamente.

Nu exista nici un plan de construcții sau de refacere a ceea ce fusese distrus. În Ucraina totul a fost treptat distrus, dar nimic nu a fost pus în loc. În fruntea organelor administrative locale se aflau fie germani, fie aventurieri ucraineni, recrutați în unele cazuri dintre emigranții contrarevoluționari, care de obicei nu aveau nici priceperea și nici experiența necesară. Ucraina nu era decât o sursă de produse alimentare, de materii prime și de sclavi pentru muncă. Dar atât materiile prime cât și produsele alimentare se obțineau în cantități mai mici decât speraseră germanii. Tactica „pământului pîrjolit“, aplicată de sovietici în regiunile industriale, le-a pricinuit încă de la început germanilor mari dificultăți. Numai puțini muncitori se arătau dispuși să lucreze pentru germani, aceștia din urmă fiind nevoiți în 1943 să transforme zeci de mii de prizonieri de război sovietici în mineri pentru a lucra în bazinul Donețului.

În cursul celor trei zile, la Harkov situația devenea tot mai alarmantă. În oraș se răspîndeau tot mai insistent zvonuri că ar fi început o mare contraofensivă germană — zvonuri care aveau să fie curînd confirmate oficial. Calea ferată spre Harkov nu era încă refăcută și, în plus, începuse un dezgheț timpuriu.

Harkovul se găsea, practic, izolat de restul țării.

E drept, autoritățile sovietice au început treptat să re deschidă școlile și spitalele și să scoată tăblițele indicatoare cu denumirile străzilor în limba germană, dar în oraș îngrijorarea creștea din oră în oră.

La sfîrșitul celei de-a treia zile a șederii mele la Harkov, soldații din casa în care locuiam nu mai erau atât de bine dispuși ca la început. După cum povesteau ei, germanii atacau puternic la Kramatorsk, ca și în alte sectoare la vest de Harkov, iar în oraș începuseră să sosească numeroși răniți. Răniții spuneau că ofensiva era dusă de puternice unități de tancuri SS.

Am părăsit a doua zi Harkovul cu presentimente rele. Germanii au reintrat în oraș, dar nu imediat, ci abia după

două săptămîni, la 15 martie. Primul lucru pe care l-au făcut SS-iștii a fost măcelărirea a două sute de răniți aflați în spital și incendierea clădirii.

Recucerirea Harkovului de către germani a fost denumită de propaganda lui Goebbels „revanșa pentru Stalin-grad“, dar era o revanșă de proporții relativ reduse. Dezechetul timpuriu, care luase Armata Roșie prin surprindere și obligase Comandamentul suprem sovietic să abandoneze Harkovul, a început acum să lucreze în defavoarea germanilor. Pe Doneț stratul de gheață devenise atît de subțire încît tancurile germane nu mai puteau trece rîul, iar între timp trupele sovietice se fortificaseră de-a lungul liniei Donețului. Aici frontul s-a stabilizat — mai mult sau mai puțin — pînă în iulie.

Succesele economiei de război sovietice. Acalmia din primăvara anului 1943

În 1943 Armata Roșie nu mai semăna de loc cu cea din 1941 și nici chiar cu cea din 1942.

După Stalingrad, moralul Armatei Roșii era incomparabil mai ridicat decît în 1941 și 1942; ea avea să mai treacă prin multe momente neînchipuit de grele și să sufere cîteva eșecuri serioase, ca, de pildă, pierderea Harkovului în martie 1943, dar nu mai putea exista nici un dubiu că pînă la urmă germanii vor fi înfrinți. A sporit considerabil și capacitatea de luptă a trupelor; în august 1942, Stalin îi spusese lui Churchill că ostașii sovietici nu sînt încă soldați foarte buni, dar ei învață și în curînd vor deveni o armată de prim rang. De fapt, chiar în 1942 s-a format treptat tipul soldatului combatant, călit în lupte.

Dar această creștere generală a capacității de luptă a Armatei Roșii nu se datora exclusiv unor cauze de ordin psihologic. În 1941 și 1942, trupele sovietice aveau sentimentul, profund deprimant, că trebuie să lupte împotriva unui inamic mai puternic; eroismul, elanul, sacrificiul de sine sînt calități minunate, dar ce puteai face cu ele în lupta contra unui inamic a cărui infanterie era înzestrată cu tot felul de arme automate, dispunînd de o putere de foc mult mai mare decît cea de care dispuneau soldații sovietici și care, în plus, avea mult mai multe tancuri și avioane?

Acum se recunoaște că în Uniunea Sovietică producția de armament a atins un nivel satisfăcător abia în toamna anului 1942. Evacuarea a sute de uzine din apus în răsărit (în toamna și iarna 1941) a avut drept urmare o scădere aproape catastrofală a producției de armament, ceea ce și explică în mare măsură rezultatele limitate ale contraofensivei de la Moscova din iarna 1941—1942, precum și grelele înfrîngerii suferite în vara anului 1942.

După pierderea minereului de fier de la Krivoi-Rog, a cărbunelui din bazinul Donețului și a centralelor electrice din Ucraina, în răsărit (unde se aflau acum majoritatea uzinelor de armament ale țării) s-a făcut simțită o serioasă lipsă de energie electrică și de metal. Resursele de combustibil — de toate felurile — reprezentau acum numai jumătate din cele antebelice. Uzinele siderurgice din Siberia și Ural nu puteau lucra cu întreaga lor capacitate, și în primele opt-nouă luni ale anului 1942 producția de tancuri, avioane, tunuri și muniții era cu mult sub necesitățile Armatei Roșii. Pentru sporirea producției au trebuit să fie luate măsuri excepționale. Trebuiau urgent deschise noi mine și construite noi centrale electrice; în întreprinderile Comisariatului poporului pentru industria carboniferă au fost trimiși circa 200 000 de mineri începători, slab pregătiți, pentru care a fost necesar să se aloce fonduri de alimente speciale. Zeci de mii de noi muncitori din diferite regiuni ale țării au fost trimiși în minele bazinului carbonifer Karaganda din Kazahstan; erau în special femei și adolescenți, care trebuiau instruiți în cel mai scurt timp. Merită toată admirația moralul femeilor sovietice, conștiente că muncesc în locul soților, fiilor și fraților lor, care luptau în rîndurile armatei. Deși mai puțin spectaculos decît victoria de la Stalingrad, uriașul efort depus de femei în timpul războiului, atît în agricultură cît și în industrie, nu-și are egal.

Dar, în ciuda tuturor acestor eforturi, în 1943 se mai resimțea o serioasă lipsă de cărbune, de metal și energie electrică. Deși în 1943 ritmul extracției cărbunelui a sporit mult în răsărit, totalul producției de cărbune continua să rămînă considerabil în urma nivelului atins în 1941, cînd se ridicase la 166 000 000 de tone⁴.

Foarte reduse erau în 1943 și resursele petrolifere; instalațiile de la Maikop fuseseră scoase din funcțiune de ruși cînd s-au retras; orașul Groznii, cu industria lui de prelucrare a țiteiului, suferise mult de pe urma bombardamentelor germane, iar, întrucît în perioada bătăliei de la Stalin-

⁴ În 1943 principalele bazine carbonifere din răsărit au produs următoarele cantități: Karaganda — 9 700 000 de tone (cu 2 500 000 de tone mai mult decît în 1942), Uralul — 21 000 000 de tone (cu 5 000 000 de tone mai mult decît în 1942 și cu aproape 9 000 000 de tone mai mult decît în 1940). În sfîrșit, în bazinul carbonifer din regiunea Moscova, unde cărbunele este de o calitate inferioară, în 1943 au fost extrase 14 000 000 de tone. După eliberarea bazinului Donețului, minele, pe jumătate distruse, nu dădeau la sfîrșitul anului 1943 decît o producție zilnică de 35 000 de tone, ceea ce reprezenta o producție anuală de 11 000 000 de tone.

grad comunicațiile au fost un timp întrerupte, multe sonde din Baku au trebuit să fie temporar închise. Pe de altă parte, se făceau mari eforturi pentru a se crea în cel mai scurt timp un „nou Baku“ în răsărit.

Lipsa de cărbuni a trebuit să fie acoperită (în special în transporturi și pentru nevoile serviciilor comunale) prin înlocuitori — turbă și lemn; la Moscova mii de muncitori, funcționari și studenți au plecat la tăiatul lemnului în păduri.

Au trebuit să fie urgent construiți noi giganți industriali. Așa, de pildă, în 1942 a fost construită la Celeabinsk o mare centrală electrică, menită să alimenteze cu energie electrică zeci de uzine de armament situate într-o regiune foarte întinsă; în același an, la Combinatul metalurgic din Magnitogorsk a fost terminată construcția unui nou furnal uriaș (vestitul furnal nr. 6). Deși, în urma ocupării de către germani a Ucrainei și a altor regiuni, industria constructoare de mașini din Uniunea Sovietică pierduse jumătate din potențialul său de producție, ea a reușit să învingă în 1943 dificultățile ce-i stăteau în cale⁵.

Toate acestea au avut o însemnătate hotărîtoare pentru industria sovietică de armament. S-au depus mari eforturi pentru a se crea forțe aeriene militare care prin calitățile lor de luptă să fie superioare Luftwaffe-i. Rămăseseră de mult în urmă zilele întunecate din 1941, cînd avioanele sovietice erau în majoritatea lor atît de învechite încît folosirea lor echivala aproape cu o sinucidere. Principalele tipuri de avioane a căror producție de serie începuse în 1942 erau Il-2 (avion de asalt zburînd la mică înălțime), avioanele tactice de bombardament în picaj Pe-2 și avioanele de vînătoare La-5, mai bune decît avioanele „Messerschmitt“-109, dar nu atît de bune ca avioanele „Messerschmitt“-109 F și „Messerschmitt“-109 G. În 1943 a intrat în producția de serie avionul La-5FN, care s-a dovedit a fi mai bun decît orice avion german de vînătoare, inclusiv „Fokke-Wulf 190“, iar în luna mai a aceluiași an a început producția de serie a avioanelor de tip Iak-9, dotate cu un tun de 37 mm, mult superioare avioanelor de vînătoare germane, care nu erau înzestrate decît cu un tun de 20 mm. Producția de serie a bombardierelor Tu-2 a început în septembrie, iar construcția avionului de asalt Il-2 a fost neconținut perfecționată; spre sfîrșitul anului, el s-a transformat într-un avion cu două locuri, avînd o putere de foc sporită. Producția lunară medie

⁵ I.M.R.P.A.P., vol. 3, p. 161.

de avioane a crescut de la 2 100 în 1942 la 2 900 în 1943, dintre care 2 500 erau avioane de luptă. În 1943 au fost produse în total 35 000 de avioane, cu 37% mai mult decât în 1942, 86% din ele fiind avioane de luptă. Foarte mare era procentul avioanelor de asalt și de vânătoare. În toiu luptelor din vara anului 1943 erau produse lunar peste o mie de avioane de tipul Il-2, ceea ce reprezenta peste o treime din producția de avioane a Uniunii Sovietice.

În „Istoria războiului” se arată că Armata Roșie dispunea și de avioane trimise de țările occidentale, dar cele de tipul „Hurricane” și „Tomahawk” erau învechite și, în multe privințe, inferioare avioanelor de vânătoare sovietice și germane. Avioanele de tip „Airocobra” și „Kittyhawk”, care au început să fie folosite pe Frontul de est în toamna anului 1943, erau excelente, dar „soseau... în număr insuficient”⁶.

Din pricina evacuării industriei în răsărit, scăzuse mult și producția de tancuri; cu toate acestea, în cursul anului 1942 s-a realizat un mare progres în construcția tancurilor. Două treimi din totalul tancurilor sovietice erau produse de „trei giganți ai industriei sovietice constructoare de mașini” din răsărit — „Uralmașzavod”, uzina „Kirov” din Celeabinsk și Uzina nr. 183. În 1942 au fost introduse perfecționări esențiale, datorită cărora producția de tancuri a crescut; astfel, turelele tancului mijlociu T-34 au început să fie presate cu matrița și nu, ca mai înainte, turnate. Tancul T-34 era, în general, cel mai bun tanc mijlociu din perioada celui de-al doilea război mondial — lucru pe care au fost nevoiți să-l recunoască mai târziu și mulți experți germani —, iar în 1943 i-au fost aduse continuu îmbunătățiri. Ca răspuns la noul tanc german „Tigru”, rușii au început în septembrie 1943 producția de serie a tancului greu IS, având un blindaj de 1,5 ori mai gros decât tancul german „Tigru”. „Istoria războiului” consideră tancul IS drept „cel mai bun tanc greu din lume”.

În 1943 producția lunară medie de tancuri a Uniunii Sovietice s-a ridicat la peste 2 000, ceea ce reprezenta o cifră ceva mai mică decât în 1942, dar, în schimb, în 1943 a fost aproape complet sistată producția de tancuri ușoare, în timp ce la începutul anului 1942 acestea mai constituiau circa jumătate din numărul total al tancurilor produse. În 1943 au fost produse în total: 16 000 de tancuri grele și mijlocii, 4 000 de autotunuri și 3 500 de tancuri ușoare, ceea ce repre-

⁶ Op. cit., p. 216.

zenta de 8,5 ori mai mult decât în 1940 și aproape de 4 ori mai mult decât în 1941.

Un număr considerabil de tancuri a fost primit în 1942—1943 din Anglia și Statele Unite, dar istoricii sovietici au față de ele o atitudine și mai critică decât față de avioanele engleze. În 1942 55% din tancurile primite de la aliați erau tancuri ușoare, iar în 1943 acestea reprezentau 75%. Numărul tancurilor primite de la aliați era „neînsemnat“, iar calitatea lor lăsa mult de dorit⁷.

Și producția de tunuri și aruncătoare de mine a crescut mult în 1943; în acest an au fost produse nu mai puțin de 130 000 de tunuri de diferite calibre. În general, după cum a scris în 1943 D. F. Ustinov, comisarul poporului pentru armament, „o mare densitate a focului de artilerie, un mare număr de tunuri pe fiecare kilometru de front... au devenit acum un fenomen obișnuit“. De la începutul anului 1943 a sporit considerabil și puterea de foc a trupelor de infanterie. În 1943 numărul automatelor a crescut față de 1942 de trei ori, iar cel al mitralierelor ușoare și grele — de două ori și jumătate. Marea superioritate în ceea ce privește puterea de foc pe care infanteria germană o avusese în 1941 era acum de domeniul trecutului. E ușor de înțeles ce însemnătate a avut acest lucru pentru moralul ostașilor sovietici. „Avtomatcik“-ul⁸ german nu mai stârnea groază sau desperare, ca în 1941; practic, fiecare soldat sovietic era acum el însuși un „avtomatcik“.

O altă problemă importantă a constituit-o asigurarea populației și armatei cu produsele alimentare necesare. În timpul războiului a fost chemată sub arme aproape întreaga populație bărbătească de la sate aptă de muncă și au fost rechiziționate pentru nevoile armatei un număr foarte mare de tractoare și cai. Cu toate acestea, populația rămasă în sate — alcătuită aproape exclusiv din femei, adolescenți și bătrâni — a muncit eroic, adesea în condiții îngrozitoare, pentru a da țării alimente. Ca forță de tracțiune au fost folosite pe scară largă vacile, și se cunosc chiar cazuri în care înseși femeile s-au înhamat la pluguri. La sate femeile erau

⁷ Op. cit., p. 214. Tot acolo se mai spune că experți ai aliaților, ca, de pildă, Liddell Hart, recunosc acum că „tancurile folosite de ruși erau aproape în totalitatea lor de producție proprie“. Unele dintre tancurile primite de ruși în 1941 și 1942, în special tancurile engleze „Matilda“, s-au dovedit foarte puțin eficace și „luau foc ca o cutie de chibrituri“ — după cum mi-a spus, supărat, în vara anului 1942 un colonel pe frontul de la Rjev.

⁸ În limba rusă: soldat înarmat cu automat (pistolar). — *Nota trad.*

în și mai mare măsură decît în fabrici conștiente că lucrează pentru fiii, soții și frații lor, plecați să lupte împotriva germanilor.

Cît de acută devenise problema alimentelor se poate vedea și din faptul că în 1942 nu mai rămăsese în U.R.S.S. decît 58% din suprafața cultivată dinainte de război, restul aflîndu-se sub ocupație germană. În 1943, după eliberarea Caucazului de nord și a altor regiuni, suprafața cultivată a ajuns la 63% din cea antebelică, dar șeptelul de cornute nu reprezenta decît 62% din cel antebelic, și așa destul de redus; la cai procentul era de 37%, iar la porci — 20%. Foarte mult a scăzut producția de îngrășăminte chimice, iar tractoarele ce mai rămăseseră în agricultură duceau adesea lipsă de benzină. Și totuși a putut fi evitată o lipsă acută de alimente. În orașe aprovizionarea cu alimente a fost tot timpul foarte slabă, în special pentru „membrii de familie întreținuți“, care primeau niște rații mizere; armata însă era destul de bine hrănită, mai ales începînd din 1943. Același lucru se poate spune și despre majoritatea muncitorilor calificați din industrie.

Este evident că în îmbunătățirea aprovizionării armatei cu alimente un rol important l-au jucat — mai ales de la începutul anului 1943 — livrările în baza legii cu privire la lend-lease. De foarte mare însemnătate au fost și livrările tot mai mari de autovehicule „Studebaker“, „Dodge“ și „Willys“, care au contribuit într-o măsură foarte însemnată la sporirea capacității de manevră a Armatei Roșii. În timpul luptelor de la Stalingrad încă nu le întâlneai prea des, dar, după cum știu din propria mea experiență, începînd cam de prin martie 1943, ele au devenit pe toate fronturile o parte integrantă a tehnicii de luptă. Aceste autocamioane și „Jeep“-uri au contribuit, fără îndoială, la „noua fizionomie“ a Armatei Roșii și la creșterea continuă a formidabilei ei capacități de luptă după Stalingrad.

Problema ajutorului acordat de America, Anglia și Canada Uniunii Sovietice prezintă atît aspecte politice cît și psihologice.

În 1942 ajutorul aliaților nu a fost, desigur, luat prea în serios. În 1941—1942 livrările din America nu au depășit în total 1 200 000 de tone, iar cele din Anglia — 532 000 de tone. Parte din armamentul greu primit în anul acela (avioane „Hurricane“, tancuri „Matilda“ etc.) s-a dovedit nesatisfăcător. În 1943 livrările din Anglia au rămas la același nivel, în timp ce acelea din America au

crescut foarte mult, ajungînd la 4 100 000 (iar dacă socotim și primele patru luni ale anului 1944 ele au depășit 6 000 000 de tone). În această cifră sînt cuprinse și peste 2 000 000 de tone de alimente. În afară de aceasta, în perioada 22 iunie 1941—30 aprilie 1944. S.U.A. au trimis Uniunii Sovietice următoarele materiale :

6 430 de avioane	42 000 de tone de zinc
3 734 de tancuri	6 500 de tone de nichel
10 dragoare	1 200 000 de tone de oțel și produse din oțel
12 canoniere	20 000 de mașini-unelte
82 de nave de tonaj mic	17 000 de motociclete
210 000 de autovehicule	991 000 000 de cartușe
3 000 de tunuri antiaeriene	22 000 000 de obuze
1 111 proiectile antiaeriene cu reacție teleghidate de tip „Oerlikon“	88 000 de tone de praf de pușcă
23 000 000 de iarzi de postav pentru uniforme	130 000 de tone de trinitrotoluen
2 000 000 de anvelope	1 200 000 km de cablu telefonic
476 000 de tone de benzină de avion cu cifră octanică mare	245 000 de aparate de telefon
99 000 de tone de aluminiu și duraluminiu	5 500 000 de perechi încălțăminte pentru armată
184 000 de tone de cupru și produse din cupru	Alt utilaj industrial în valoare de 257 000 000 de dolari (inclusiv utilaj pentru rafinării, utilaj electroenergetic, excavatoare, macarale, locomotive etc.)

În perioada 22 iunie 1941 — 30 aprilie 1944, livrările Angliei către Uniunea Sovietică au totalizat 1 150 000 de tone, din care au ajuns la destinație 1 041 000 de tone. În această cifră sînt cuprinse :

5 800 de avioane	33 000 de tone de cupru
4 292 de tancuri	29 000 de tone de cositor
12 dragoare	48 000 de tone de plumb
103 000 de tone de cauciuc	93 000 de tone de iută
35 000 de tone de aluminiu	

În plus, Anglia a mai trimis cantități reduse de alte materii prime, explozivi, obuze și diferite materiale de război, precum și peste 6 000 de mașini-unelte și alt utilaj indus-

trial în valoare de 14 000 000 de lire sterline. În aceeași perioadă, valoarea totală a livrărilor canadiene s-a ridicat la circa 355 000 000 de dolari ; au fost expediate 1 188 de tancuri, 842 de transportoare blindate, circa 1 000 000 de obuze, 36 000 de tone de aluminiu și 208 tone de grâu și făină, în afara altor livrări mai mici⁹.

Pînă la sfîrșitul războiului, cifrele de mai sus au crescut. Potrivit afirmațiilor generalului Deane, din octombrie 1941 și pînă la sfîrșitul războiului au fost trimise Rusiei peste 15 000 000 de tone de diverse produse. După părerea lui, cele mai importante livrări au fost :

1. 427 000 de autocamioane, 13 000 de „mașini de luptă“, peste 2 000 de mașini pentru artileria grea și 35 000 de moto-ciclete ;

2. produse petroliere (2 670 000 de tone) ;

3. alimente (4 478 000 de tone), inclusiv făină. „Presupunînd că efectivele Armatei Roșii erau de 12 000 000 de oameni, aceasta însemna că de fiecare om reveneau 200 g de alimente concentrate pe zi“ ;

4. utilaj feroviar.

În total, incluzînd și o imensă cantitate de alte produse (medicamente, îmbrăcăminte, încălțăminte etc.), „valoarea livrărilor și serviciilor noastre — spune Deane — s-a ridicat la circa 11 miliarde de dolari. Chiar dacă nu ele au asigurat rușilor victoria, aceste livrări le-au fost, incontestabil, de mare folos“¹⁰.

Cifrele de mai sus sînt, în felul lor, foarte impresionante. Ele arată că o bună parte din încălțăminte și din materialul uniformelor purtate de soldații Armatei Roșii fusese produsă în America și, de asemenea, că America și Anglia au trimis Uniunii Sovietice o mare cantitate de materii prime strategice, benzină de avion și multe altele. Au fost livrate și avioane, și tancuri, care — deși nu erau totdeauna de cea mai bună calitate — nu erau chiar de lepădat. Dar ele nu reprezentau totuși decît un procent relativ redus din totalul avioanelor și tancurilor folosite de Armata Roșie. Potrivit datelor conținute în cuvîntarea rostită de Stalin în 1946 în fața alegătorilor, în ultimii trei ani de război au fost produse în Uniunea Sovietică circa 100 000 de tancuri, 120 000 de avi-

⁹ Cf. Comunicatului Comisariatului poporului pentru comerțul exterior publicat de „Pravda“ în iunie 1944, la cîteva zile după debarcarea aliaților în Normandia.

¹⁰ John R. Deane. „The Strange Alliance“, Londra, 1947, p. 93—95.

oane, 360 000 de tunuri, peste 1 200 000 de mitraliere, 6 000 000 de automate, 9 000 000 de puști, 300 000 de aruncătoare de mine, circa 700 000 000 de obuze, circa 20 miliarde de cartușe etc.

Admițînd că cifrele indicate de Stalin sînt exacte, armamentul greu (tancuri și avioane) livrat de aliați n-ar reprezenta decît 10—15% din total. În cartea sa „Economia de război a Uniunii Sovietice“, publicată în 1948, N. Voznesenski, președintele Comitetului de stat al planificării, a afirmat că livrările aliaților în 1941, 1942 și 1943 nu au reprezentat decît 4% din întreaga producție a Uniunii Sovietice. Această cifră induce mai degrabă în eroare, deoarece 1941 nu poate fi socotit un an de livrări în baza legii cu privire la lend-lease, iar 1944, cînd livrările aliaților au atins nivelul cel mai înalt, nu este de loc luat în seamă de Voznesenski.

Din observațiile mele personale pot spune că, începînd din 1943, Armata Roșie a prețuit mult ajutorul Occidentului, atît în avioane „Airocobra“ și „Kittyhawk“, în autovehicule „Dodge“ și „Jeep“, cît și sub formă de conserve de carne, încălțăminte sau medicamente. Deosebit de mult erau apreciate autovehiculele. Cert este că și materiile prime primite de la aliați au fost de mare ajutor întreprinderilor sovietice producătoare de armament. Dar aceste livrări nu au putut totuși face să dispară acuta problemă — de ordin psihologic — care s-a creat în urma faptului că rușii pierdeau în război milioane de oameni, în timp ce pierderile în oameni ale englezilor și americanilor erau incomparabil mai mici.

În parte, tocmai din cauza acestei stări de spirit existente în țară, guvernul sovietic prefera să vorbească cît mai puțin despre livrările din Occident. Este însă de înțeles că o asemenea atitudine a stîrnit nemulțumirea Occidentului, iar primul incident de proporții mai mari, provocat de „ingratitudea“ rușilor, a avut loc în martie 1943, cînd amiralul Standley, ambasadorul S.U.A. la Moscova, s-a plîns într-o conferință de presă de atitudinea „nerecunoscătoare“ a autorităților sovietice față de donațiile făcute de particulari la „Fondul pentru ajutorarea Rusiei“ și, în general, față de ajutorul american.

Acest protest nu le-a plăcut de loc rușilor ; cu toate acestea, cîteva zile mai tîrziu, presa sovietică a publicat o relatare foarte amănunțită despre o declarație făcută de Stettinius, în care acesta arăta cîte materiale au fost trimise Uniunii Sovietice de către S.U.A. de la începutul războiului. Important era, după cum spunea Standley, de a liniști Con-

gresul, care făcea mult caz de învinuirea de ingraturitate adusă rușilor ¹¹.

Dar, deși această subită recunoaștere în presa sovietică — în martie 1943 — a ajutorului acordat de Occident a fost determinată de incidentul Standley, ea urmărea și țeluri mai îndepărtate. Stalin se pregătea de pe atunci pentru Conferința de la Teheran și avea în vedere pacea ce urma să fie instaurată de către cei trei „mari“. În tot cursul anului 1943, guvernul sovietic a manifestat față de Occident o atitudine mult mai favorabilă decât în trecut. Oricât ar părea de paradoxal, în declarațiile sale oficiale, guvernul sovietic manifesta o atitudine mult mai binevoitoare față de aliații occidentali decât poporul sovietic în ansamblu.

¹¹ În jurnalul meu intim am găsit următoarea însemnare din 9 martie 1943: „După cinci ore de convorbiri telefonice aprinse, cenzura rusă a lăsat să treacă textul declarației lui Standley. Cei de la departamentul presei (al Comisariatului poporului pentru afacerile externe) păreau furioși. Kojemeako, cenzorul-șef, era alb de furie când și-a pus viza pe telegramă. Mama lui murise la Leningrad de foame... Un alt rus mi-a spus azi: «Am pierdut milioane de oameni, și ei vor să cădem în genunchi în fața lor fiindcă ne-au trimis niște conserve de carne. A făcut oare vreodată Congresul „cel atât de bun la inimă“ ceva care să nu fie în interesul lui? Să nu-mi spuneți că lend-lease-ul este caritate !»“

Primele luni ale anului 1943

Înaintarea impetuoasă a trupelor sovietice în timpul campaniei din iarna 1942—1943 de la Stalingrad la Harkov și dincolo de acest oraș și retragerea forțată a germanilor din Caucaz nu au fost singurele succese importante raportate de Armata Roșie în acea perioadă. După toate pierderile pe care germanii și aliații lor le suferiseră în sud, devenea tot mai vădit că aceștia începeau să ducă lipsă de oameni bine pregătiți. Așa se explică în bună parte hotărîrea lor din martie 1943 de a abandona „trambulina“ Gjatsk—Veazma—Rjev, acel „pumnal îndreptat asupra Moscovei“, de care se cramponaseră cu atîta înverșunare după primele înfrîngeri suferite de ei în Rusia în iarna 1941—1942. Cititorul își amintește, probabil, că, deși rușii i-au respins pe germani din fața Moscovei pe un front larg, ei nu au izbutit să-i scoată din triumghiul Gjatsk—Veazma—Rjev, situat la numai 150 km de capitală.

În tot cursul „verii cumplite“ a anului 1942, această „trambulină“ germană a rămas pentru Moscova o amenințare potențială, dar principala îngrijorare a rușilor nu era atît perspectiva unei ofensive asupra capitalei, cît posibilitatea că germanii vor încerca să mențină „trambulina“ cu un minimum de trupe, trimițînd restul forțelor în sud — în vederea unei ofensive asupra Stalingradului și a Caucazului. De aceea, în tot cursul verii și toamnei anului 1942, comandamentul sovietic s-a străduit să imobilizeze cît mai multe trupe germane la vest de Moscova, atacîndu-le și hărțuindu-le fără încetare. Luptele de la Rjev se numără printre cele mai grele pe care au trebuit să le dea trupele sovietice. Ele aveau de atacat niște poziții germane foarte puternice și au suferit mult mai multe pierderi decît germanii; luptele au

fost atît de înverșunate, încît au fost făcuți numai foarte puțini prizonieri.

Am vizitat sectorul Rjev al frontului în timpul ploioasei toamne a anului 1942, după ce unitățile sovietice recuceriseră, cu prețul unor grele pierderi, cîteva sate, dar de fiecare dată germanii îi respingeau de la periferia orașului Rjev. M-a izbit profunda amărăciune cu care ofițerii și soldații vorbeau despre misiunea lor ingrată.

În toamna aceea, drumurile semănau cu niște rîuri de noroi, iar nenumăratele ambulanțe trebuiau să meargă pe un „covor“ format din trunchiuri de copaci așternute de-a curmezișul șoselelor, ceea ce pentru răniți era un adevărat chin.

În cîteva dintre satele eliberate de Armata Roșie am putut vedea în toamna aceea un exemplu de ceea ce însemna „politica deșertului“, practică de hitleriști. Așa, de pildă, în satul Pogoreloe Gorodișce, o bună parte din populație murise de foame. Germanii au împușcat un mare număr de locuitori, iar pe alții i-au trimis în robie în Germania. Satul ca atare era aproape complet distrus.

Acum, în martie 1943, temîndu-se ca rușii să nu le cadă în spate printr-o manevră de întoarcere pe la sud și, în cele din urmă, să-i prindă în acea mare încercuire „dintre Moscova și Smolensk“ pe care în februarie 1942 nu izbutiseră s-o realizeze, germanii au părăsit pur și simplu „trambulina de la Moscova“, dînd totuși, ce-i drept, lupte grele de ariergardă, în special la Veazma, și distrugînd totul în măsura care le-o mai permitea timpul.

Comunicatul oficial sovietic din 7 aprilie 1943 cu privire la rezultatele „politicii deșertului“, practică de germani în mod sistematic în regiunile de la vest de Moscova — acum eliberate de ruși —, constituie o enumerare înfiorătoare a execuțiilor în masă, a asasinatelor și spînzurărilor, a violurilor și torturilor, a exterminării prin înfometare a prizonierilor de război sovietici și a deportării multor mii de oameni în Germania la muncă de sclavi. În comparație cu aceste bestialități, cele petrecute la Harkov păreau lipsite de importanță. În comunicat se preciza că majoritatea execuțiilor din rîndurile populației civile au fost opera trupelor germane, iar nu a Gestapoului sau a SD-ului. Orașele fuseseră aproape complet distruse, după cum m-am putut convinge scurt timp după aceea. La Veazma nu au rămas în picioare decît 51 de case mici dintr-un total de 5 500 de clădiri; la Gjatsk — 300 din 1 600, iar în vechiul oraș Rjev — 495 din

5 443. Toate vestitele biserici au fost distruse. Populația a fost în mod deliberat înfometată. Numai din aceste trei orașe mici au fost deportați în Germania 15 000 de oameni. În sate situația nu era cu mult mai bună; așa, de pildă, în raionul Sicevka, germanii au ars 137 de sate dintr-un total de 248. Pe lista criminalilor de război, conținută în comunicat, figurau pe primele locuri generalul-colonel Model, comandantul Armatei a 9-a germane, și alți ofițeri germani care „purtau personal răspunderea” pentru aceste crime. În comunicat se sublinia că distrugerea orașelor și a satelor nu constituia un „fenomen întâmplător, ci făcea parte dintr-o politică deliberată de exterminare”, care în aceste regiuni pur ruse era aplicată în mod mai sistematic decît în alte locuri.

Nu e, desigur, de mirare că pe măsură ce Armata Roșie înainta spre vest mînia ei creștea la vederea acestor bestialități și distrugerii.

La începutul anului 1943, Armata Roșie a repurtat alte două mari succese militare: a ocupat ieșindul Demeansk, situat la nord de Smolensk, important din punct de vedere strategic, iar după cîteva zile de lupte deosebit de grele — cînd trupele Frontului Leningrad au trecut la înaintare spre est, iar trupele Frontului Volhov — spre vest prin ieșindul german de la lacul Ladoga — Armata Roșie a obținut un succes și mai important, străpungînd blocada Leningradului pe o porțiune de peste 10 km. În această breșă, care cuprindea și orașul Schlüsselburg, a fost construită în cîteva săptămîni o linie secundară de cale ferată care lega Leningradul cu restul țării. Trenurile trebuiau să treacă printr-un coridor care era supus fără încetare tirului artileriei, ceea ce reclama deosebit de mult curaj din partea feroviarilor. Dar, deși supusă focului artileriei, calea ferată, care trecea prin „coridorul morții” — cum i se spunea —, a continuat să funcționeze, iar gîndul că nu mai sînt complet izolați de restul țării a ridicat mult moralul celor 600 000 de locuitori ai Leningradului. Cu toate acestea, orașul a mai rămas timp de un an sub focul artileriei germane.

Aceste rezultate erau foarte îmbucurătoare. Dar puterica contraofensivă germană, care a început la sfîrșitul lunii februarie și a avut drept rezultat faptul că Armata Roșie a pierdut Harkovul, Bielgorodul și o bună parte din nordul bazinului Donețului, a constituit un final dezamăgitor al glorioasei „ierni de la Stalingrad”.

În ordinul său din 23 februarie, Stalin a vorbit în ter-

meni foarte elogiоși despre ofensiva de iarnă a Armatei Roșii, declarînd că „a început izgonirea în masă a dușmanului din Țara Sovietelor“. Dar în același timp a pus în gardă armata și țara împotriva unui optimism exagerat, deoarece prevedea încă, fără îndoială, mari greutăți.

„Dușmanul a suferit o înfrîngere, dar el nu este încă învins. Armata fascistă germană trece printr-o criză..., dar aceasta încă nu înseamnă că ea nu-și poate reveni. Lupta... nu s-a terminat încă, ea abia se desfășoară și se întetește. Ar fi o prostie să credem că germanii vor ceda fără luptă fie chiar un kilometru din pămîntul nostru.“

Declarația lui Stalin era remarcabilă din două puncte de vedere : în primul rînd, era un avertisment dat Armatei Roșii că o mai așteaptă lupte grele — așa cum aveau să arate, de altfel, curînd evenimentele.

În al doilea rînd, dintre toate declarațiile făcute de Stalin în timpul războiului, aceasta era cea mai puțin măgulitoare pentru aliați. Fără a pomeni de Africa de nord, unde aliații repurtau pe vremea aceea foarte puține succese, Stalin a declarat că „Armata Roșie duce singură tot greul războiului“. Acum el nu a socotit necesar să mai adauge ceva la complimentele pe care le făcuse aliaților în noiembrie 1942 în legătură cu debarcarea în Africa de nord. Ceea ce făceau aliații nu suporta nici o comparație cu Stalingradul și cu celelalte victorii ale rușilor.

Ceea ce i-a supărat însă și mai mult pe englezi și pe americani a fost faptul că Stalin, care a vorbit în termeni elogiоși despre industria sovietică, nu a pomenit nici un cuvînt despre lend-lease și nici despre celelalte livrări din Occident, care acum începeau să sosească în cantități foarte mari. În parte pe drumul prin Iran, recent reconstruit. Tocmai acest ordin de zi al lui Stalin din 23 februarie a stat la baza „incidentului Standley“.

În tot restul anului 1943, politica externă sovietică s-a caracterizat, pe de o parte, printr-o cordialitate crescîndă față de S.U.A. și Anglia (fapt care se explică prin pregătirea pentru Conferința de la Teheran, care a avut loc la sfîrșitul aceluia an), iar pe de altă parte printr-o atitudine extrem de „antioccidentală“ în problema poloneză. Încă de pe atunci s-a creat impresia că, deși căuta să întretină relații cît mai bune cu aliații occidentali, Stalin era ferm hotărît ca problema poloneză să fie rezolvată numai de Uniunea Sovietică. Această

problemă a constituit cel mai serios test. După cum s-a exprimat de Gaulle în timpul vizitei pe care a făcut-o la Moscova la sfârșitul anului 1944, „această problemă a fost principalul obiect al pasiunii sale [a lui Stalin] și a ocupat un loc central în politica lui“.

De la sfârșitul lunii martie și pînă la începutul lunii iulie, pe frontul sovieto-german a domnit o acalmie relativă — de fapt, cea mai lungă perioadă de acalmie cunoscută de atunci pînă la terminarea războiului. Dar ambele părți se pregăteau febril pentru campania de vară, care avea să înceapă la 5 iulie cu marea bătălie de la Kursk. A fost ultima bătălie de mari proporții pe care generalii hitleriști (ce-i drept, nu toți) mai sperau s-o cîștige, contînd în special pe noile lor tancuri „Pantera“ și „Tigru“, precum și pe autotunurile „Ferdinand“. Dar după numai cîteva zile germanii au pierdut această bătălie, iar rușii au ajuns la Nipru și, forțîndu-l, și-au continuat înaintarea.

Aceste trei luni de acalmie au fost însă marcate prin evenimente politice foarte importante: pe de o parte, o tot mai mare apropiere de Anglia și Statele Unite, iar pe de alta ruperea de către U.R.S.S. a relațiilor cu guvernul polonez în emigrație de la Londra și punerea bazelor pentru un regim cu totul nou în Polonia.

Problema poloneză

Polonia a ocupat un loc central în lupta diplomatică dintre U.R.S.S. și aliații ei occidentali, luptă ce începuse cu mult înainte de terminarea războiului. În ciuda tuturor încercărilor oficiale de a o atenua sau localiza, ea a fost problema care, începînd cu prima jumătate a anului 1943 (și chiar mai înainte), a dus la înveninarea relațiilor dintre Est și Vest.

În totul cursul perioadei 1941—1942, în care a avut loc „bătălia Uniunii Sovietice pentru supraviețuire“, din momentul invaziei germane și pînă la victoria de la Stalingrad — sau, în orice caz, în cea mai mare parte a acestei perioade —, guvernul sovietic a avut o poziție cît se poate de corectă în relațiile sale cu celelalte țări. Chiar și în cele mai grele timpuri — în vara anului 1942 —, Uniunea Sovietică s-a arătat, cu excepția problemei celui de-al doilea front și a „cazului Hess“, foarte conciliantă în relațiile ei cu Occidentul.

Singurul guvern aliat și „prieten“ cu care relațiile Uniunii Sovietice au fost permanent încordate era guvernul polonez de la Londra. A fost într-adevăr un caz special. El își are originea în faptul că Germania și Rusia „împărțiseră“ Polonia între ele și că un mare număr de polonezi fuseseră luați prizonieri de Armata Roșie în 1939, fiind apoi împrăștiați în întreaga Uniune Sovietică ; printre ei se aflau 12 000—15 000 de ofițeri și subofițeri.

Soarta ofițerilor dispăruți fără urmă avea să devină principalul măr al discordiei dintre guvernul sovietic și polonezii „londonezi“. Ea a servit drept temei și pentru una dintre cele mai abile manevre ale mașinii de propagandă a lui Goebbels — povestea despre imensele morminte comune din pădurea Katyn de lîngă Smolensk.

Acordul semnat în ziua de 30 iulie 1941 la Londra de Sikorski și Maiski prevedea restabilirea relațiilor diplomatice dintre cele două guverne, precum și crearea în Rusia a unei armate poloneze „sub un comandament numit de guvernul polonez, cu acordul guvernului sovietic“. Această armată urma să se afle sub conducerea Comandamentului suprem sovietic, din care trebuia să facă parte și un reprezentant al armatei poloneze.

În acord se mai prevedea că după restabilirea relațiilor diplomatice U.R.S.S. va acorda „amnistie tuturor cetățenilor polonezi aflați în detențiune pe teritoriul sovietic, fie ca prizonieri de război, fie din alte motive“.

Generalul Sikorski a sosit la Moscova în decembrie 1941, când germanii se mai aflau la numai câțiva kilometri de capitala sovietică, și el a confirmat promisiunea polonezilor de a constitui pe teritoriul sovietic o armată poloneză care va lupta alături de Armata Roșie împotriva germanilor. Chiar și în situația extrem de dificilă în care se afla Armata Roșie atunci, în tot timpul tratatelor purtate cu Sikorski, Stalin nu a fost de acord cu restabilirea Poloniei în limitele frontierelor ei dinainte de septembrie 1939, iar pretențiile teritoriale ale polonezilor au continuat să rămână un permanent subiect de dispută între ruși și „aliații“ lor polonezi. Mult mai serioasă și urgentă era însă în acel moment problema constituirii unei armate poloneze în Uniunea Sovietică.

Această armată a început să fie formată în 1941 de către generalul Anders, el însuși prizonier de război în Uniunea Sovietică și, bineînțeles, un antirus convins.

Mai târziu, după ruperea relațiilor diplomatice cu polonezii „londonezi“, Vișinski a adus acuzații vehemente atât lui Anders cât și guvernului polonez de la Londra. El a început prin a aminti că acordul sovieto-polonez din 1941 prevedea următoarele :

„Despre unitățile militare poloneze constituite în U.R.S.S. ...Potrivit înțelegerii dintre comandamentul sovietic și cel polonez, efectivul total al armatei poloneze a fost fixat la 30 000 de oameni. Totodată, în conformitate cu propunerea generalului Anders, s-a considerat indicat ca, pe măsură ce o divizie va fi constituită, ea să fie imediat trimisă pe frontul sovieto-german.

Autoritățile militare sovietice... au dotat armata poloneză întru totul la fel ca și unitățile Armatei Roșii aflate în curs de constituire... Guvernul sovietic a acordat guvernului polonez un împrumut fără dobândă în sumă de 65 000 000 de

ruble, care ulterior, după 1 ianuarie 1942, a fost sporit la 300 000 000 de ruble. În afara acestor sume... a fost acordat corpului ofițeresc un ajutor nerambursabil în echipament în valoare de peste 15 000 000 de ruble“.

Vișinski a declarat că „la 25 octombrie 1941 armata poloneză număra deja 41 561 de oameni, din care 2 630 de ofițeri. În decembrie, Sikorski a propus ca efectivele armatei poloneze să fie sporite la 96 000 de oameni, adică la 6 divizii.

În ciuda grelelor condiții, armata poloneză avea în decembrie 1941 numărul de divizii prevăzut și număra 73 415 oameni.

Dar, după spusele lui Vișinski, în acel moment devenise tot mai clar că generalul Anders și sfetnicii săi londonezi duc o politică de duplicitate. Ei nu aveau de loc intenția să lase ca soldații lor să fie uciși pe frontul rus și născoceau mereu un pretext după altul pentru a nu-i arunca în luptă.

Armata poloneză trebuia să fie gata de luptă la 1 octombrie 1941, dar această promisiune nu a fost îndeplinită.

„Generalul Anders... a declarat ulterior că socotește neindicat să fie aruncate în luptă divizii izolate, deși — a spus Vișinski — pe alte fronturi polonezii luptau chiar și cu efectivele unei singure brigăzi. Generalul Anders a promis că întreaga armată poloneză va fi gata să ia parte la acțiunile de luptă împotriva germanilor la 1 iunie 1942, dar după aceea guvernul polonez a refuzat categoric să trimită unitățile sale pe frontul sovieto-german.“

Nu este, desigur, surprinzător că armata poloneză de sub comanda lui Anders nu manifesta cîtuși de puțin dorința să lupte pe frontul rus.

După 1939 „polonezilor lui Anders“ nu le-a mers, fără îndoială, prea bine în Rusia, deși, atunci cînd a început războiul germano-sovietic, fusese poate din partea lor o lipsă de tact și de bună-cuviință să se plîngă atît de des de proastele condiții de locuit și de hrană ce le aveau ; în definitiv, întregul popor sovietic a trecut prin mari dificultăți în iarna anului 1941.

Nu este de mirare nici faptul că rușii nu erau prea dornici să întrețină pe teritoriul lor o armată poloneză reacționară, comandată de ofițeri vehement antirusi, cu atît mai mult cu cît această armată nu le dădea nici un ajutor în lupta contra germanilor. De aceea, Stalin a acceptat propunerea lui Churchill ca polonezii lui Anders să părăsească

Uniunea Sovietică trecînd prin Iran. Mulți ruși s-au bucurat că scăpau de polonezi, dar plecarea armatei lui Anders a avut loc chiar în ajunul bătăliei de la Stalingrad. Plecarea polonezilor a fost asemuită de ruși cu fuga șobolanilor de pe vaporul care li se pare că se scufundă.

Stalin, în orice caz, avea idei bine precizate în privința viitoareii Polonii. El nu avea intenția să accepte frontierele stabilite la Riga în 1921. Și nici nu avea de gînd să admită ca Polonia să fie guvernată de elemente antisovietice. În trecut existase între polonezi și ruși o dușmănie adînc înrădăcinată, așîtată de politica țarismului. Chiar și mult mai tîrziu — la cîțiva ani după război —, Stalin a declarat că va mai fi poate nevoie de cel puțin două generații pentru a se înlătura prejudecățile înnăscute ale ambelor părți.

Stalin își fixase dinainte politica sa față de Polonia, deși este îndoielnic că putuse să prevadă „bomba” lui Goebbels în legătură cu „cazul Katyn”. În realitate însă, această bombă nu a făcut decît să accelereze evoluția plănuită de Stalin. Aproape imediat după Stalingrad, dar înainte de scandalul stîrnit de „cazul Katyn”, a fost dusă o vastă campanie împotriva pretențiilor teritoriale ale guvernului Sikorski. Într-adevăr, activitatea diplomatică a rușilor a devenit mult mai intensă după victoria de la Stalingrad (iar nu înainte), în această perioadă terminîndu-se și elaborarea planurilor (pe vremea aceea încă secrete) privind viitorul Europei răsaritene.

Conflictul în problema poloneză, care mocnea de mult, a izbucnit în februarie 1943.

Ofensiva de iarnă, care a urmat după victoria de la Stalingrad, mai era încă în plină desfășurare și Armata Roșie continua să înainteze la vest de Harkov. Guvernul ucrainean sosise la Harkov (ce-i drept, numai pentru cîteva zile, fiind apoi nevoit să plece din nou), iar „Radeanska Ukraina”, oficiosul guvernului ucrainean, apărut la Harkov în ziua de 19 februarie a publicat un articol al cunoscutului dramaturg ucrainean Aleksandr Korneiciuk, cel ce scrisese în 1942 piesa „Frontul”; acest articol — reprodus a doua zi și în „Pravda” — expunea cu toată claritatea punctul de vedere sovieto-ucrainean. Problema poloneză, care interesa Uniunea Sovietică în ansamblul ei, era atunci — ca și mai tîrziu, de altfel — considerată a fi o problemă afectînd în special interesele R.S.S. Ucrainene.

Scurt timp după aceea, Korneiciuk a fost numit adjunct al comisarului poporului pentru afacerile externe, răspunzînd de „problemele țărilor slave”. Nu a ocupat mult timp această

funcție, în parte, poate, fiindcă diplomația nu se împacă cu firea lui. În parte, poate, fiindcă presa străină a făcut mult caz de faptul că era căsătorit cu Wanda Wassilewska, o scriitoare poloneză comunistă, care din 1939 era cetățeană a Uniunii Sovietice și chiar membră a Sovietului Suprem.

Îndată după restabilirea, în vara anului 1941, a relațiilor diplomatice dintre guvernul polonez din emigrație și U.R.S.S., problema frontierelor a devenit mărul discordiei în relațiile dintre cele două guverne. Deși în sinea sa Sikorski era dispus să adopte în această chestiune o poziție realistă, el nu a renunțat niciodată oficial la pretenția de a se restabili frontierele poloneze dinainte de 1939. El a ținut totdeauna seama de „conservatorii” din guvernul său; există însă unele indicii că în cele din urmă era dispus să ajungă la un compromis. Ulterior s-a spus chiar că dacă Sikorski ar mai fi trăit relațiile dintre guvernul polonez de la Londra și guvernul sovietic nu s-ar fi înrăutățit în asemenea măsură.

Trebuie arătat că rușii nu-l considerau pe Sikorski personal răspunzător de „scandalul Katyn”, ci pe unii dintre „conservatorii” din guvernul și anturajul său, în special pe generalul Sosnkowski, șeful Marelui stat-major polonez și persoana cea mai odioasă rușilor. Cert este că și după ruperea relațiilor diplomatice cu guvernul polonez din emigrație, în aprilie 1943, presa sovietică nu l-a atacat niciodată pe Sikorski personal. Privind însă acum lucrurile retrospectiv, trebuie arătat că e puțin probabil ca Sikorski să fi putut avea în această chestiune un rol mult mai important decât l-a avut mai târziu Mikolajczyk.

Se poate afirma că principiile fundamentale ale politicii U.R.S.S. față de Polonia au fost stabilite încă de la începutul anului 1943.

Granița răsăriteană urma să treacă aproximativ pe la „linia Curzon”, iar Polonia avea, în schimb, să-și extindă teritoriul spre apus, fără a se vorbi pe atunci de un anumit traseu al frontierei.

Guvernul polonez trebuia să fie un „guvern prieten” cu U.R.S.S.

Problema frontierelor poloneze urma să capete o rezolvare durabilă, și, deși la început rușii s-au abținut să dea indicații oficiale în privința viitoarelor frontiere apusene ale Poloniei, un nou ziar polonez — „Wolna Polska” („Polonia liberă”) — care apărea la Moscova a pus, în martie 1943, chestiunea în mod deschis. Un oarecare Andrzej Marek a scris că Polonia trebuie să capete o mare parte din Silezia și,

firește, gurile Vistulei, „cu o largă ieșire la mare“. Litoralul de la Danzig pînă la Memel — a scris el — trebuie să fie polonez, iar Prusia orientală trebuie să „înceteze a mai fi o veșnică trambulină pentru agresiunea germană împotriva polonezilor, rușilor și popoarelor baltice. Ea trebuie să devină un pod al Poloniei spre mare, și nu o barieră între Polonia și mare“.

Pe scurt se presupunea că polonezii vor uita vechile lor neînțelegeri cu rușii și ucrainenii și nu se vor mai gîndi la „cordoane sanitare“ sau la alte erezii de-ale lui Pilsudski.

După cum am arătat mai sus, polemica a fost deschisă de Korneiciuk la 19 februarie.

„S-ar părea — scria el — că, în aceste vremuri grele pentru poporul polonez, toate păturile societății poloneze ar trebui să fie unite într-un singur sentiment național, într-o singură idee sfîntă — aceea de a-i izgoni pe ocupanții germani... Dar în prezent există în Anglia un mare grup de emigranți... care se străduiesc din răspuțeri să zdruncine frontul unit al luptei... împotriva fascismului... un ziar polonez tipărit la Londra pe hîrtie bună englezească... a scris că cererea de a se deschide un al doilea front trebuie considerată drept o «demagogie ieftină». Iar profesorul W. Wielhorski a declarat: «Fiecare dintre noi are datoria sfîntă de a lupta pentru inviolabilitatea frontierelor noastre răsăritene».

Ea [nobilimea poloneză] nu a învățat nimic... Ea nu a recunoscut niciodată existența poporului ucrainean...”

În continuare, Korneiciuk prezintă o lungă listă a avantajelor pe care le-a obținut Ucraina apuseană după intrarea ei în componența Uniunii Sovietice: în 1939—1941 au fost înființate școli și spitale, a fost efectuată reforma agrară, au fost lichidate analfabetismul, șomajul și prostituția.

La 2 martie a fost publicat un comunicat al agenției TASS în care se spunea că încercarea polonezilor de a răpi drepturile naționale ale ucrainenilor și bieloruşilor „este în contradicție cu Carta atlantică... Chiar și lordul Curzon, cu toate că avea față de Uniunea Sovietică o atitudine ostilă, a înțeles că Polonia nu poate avea pretenții la teritorii ucrainene și bielorusă...”

În același comunicat se mai afirma că guvernul polonez de la Londra nu reprezintă poporul polonez.

Cîteva zile mai tîrziu a apărut primul număr al ziarului „Wolna Polska“. Ziarul declara că este organul Uniunii patrioților polonezi și-și propunea să unească pe toți patrioții polonezi care trăiesc în Uniunea Sovietică — indiferent de

trecutul lor, de părerile și convingerile lor — în vederea luptei intransigente contra cotropitorilor germani. Ţelul acestei lupte, se spunea în ziar, este să „recucerească pentru Polonia fiecare palmă de pământ polonez, dar să nu pretindă nici o singură palmă de pământ străin“.

Articolele scrise de Wanda Wassilewska, Wiktor Grosz și alții conțineau apeluri la prietenie cu Uniunea Sovietică și acuzații la adresa guvernului de la Londra și a diferiților „quislingi“ polonezi.

La început mulți s-au întrebat cine erau acești oameni de la Uniunea patrioților polonezi. Numai președintele Uniunii, Wanda Wassilewska, era bine cunoscut. Un altul era colonelul Berling, unul dintre foarte puținii ofițeri care au refuzat să plece cu armata lui Anders în Iran. Din Uniune mai făceau parte și alți polonezi — Borejsza, redactorul ziarului „Wolna Polska“, Wiktor Grosz, Jendrichowski și Modzelewski —, în majoritate oameni tineri, pe care prăbușirea Poloniei panilor îi adusese, într-un fel sau altul, în Uniunea Sovietică. Din cine era însă alcătuit publicul larg căruia Uniunea patrioților polonezi din U.R.S.S. îi adresa apelurile sale ?

În martie acesta se contura încă foarte vag. Pe o mare parte a teritoriului Uniunii Sovietice erau împrăștiati sute de mii de polonezi și evrei polonezi ; aceștia erau în mare parte oameni pe care autoritățile sovietice îi deportaseră în 1939—1940 din Ucraina apuseană și Bielorusia apuseană, printre care și foști prizonieri de război care nu au vrut sau nu au apucat să se înroleze în armata lui Anders. Mai erau și unii care veniseră de bunăvoie în U.R.S.S., fugind în 1941 de germani. Cîți dintre ei puteau fi însă efectiv considerați „patrioți polonezi“ — în accepția dată de Moscova acestor cuvinte — era greu de spus.

Dar nici Uniunea patrioților polonezi și cu atît mai puțin divizia poloneză (ulterior au mai fost formate pe teritoriul sovietic încă trei divizii) nu au fost de loc o glumă, cum înclinau să creadă pe vremea aceea nu numai adversarii acestui plan, dar și mulți prieteni sceptici. Abia în iulie 1943, cînd și-a făcut apariția divizia „Kosciuszko“, majoritatea scepticilor au fost nevoiți să admită că, într-un fel sau altul, rușii reușiseră să-și atingă țelul. Uniunea a creat baza ideologică pentru acea Polonie nouă, a cărei primă manifestare importantă era divizia „Kosciuszko“.

Nu era, firește, întîmplător faptul că în tot cursul lunii aprilie presa sovietică a ridicat în slăvi pe toți prietenii cre-

dincioși ai Uniunii Sovietice. Îți făcea impresia că activitatea lor este comparată cu „comportarea reprobabilă și mioapă“ a polonezilor „londonezi“. Așa, de pildă, s-a făcut multă publicitate unei unități cehoslovace care pentru prima oară a luat parte la lupte de mare amploare. Multă atenție a fost acordată și mișcărilor de rezistență din Franța, Belgia și Norvegia, dar mai ales escadrilei franceze „Normandie“, care, din inițiativa lui de Gaulle, lupta pe frontul rus.

Cea mai mare faimă a dobândit în acele zile unitatea cehoslovacă care lupta pe frontul rus. Era o brigadă cu un efectiv de 2 000—3 000 de oameni, comandată de colonelul Svoboda, care ulterior a devenit ministru al apărării în guvernul cehoslovac de la Praga. În martie brigada și-a făcut pentru prima oară apariția pe front, iar la 2 aprilie comunicatul sovietic menționa că ea primise botezul focului. Din punct de vedere politic, două aspecte prezentau o deosebită importanță : în primul rînd că, spre deosebire de armata lui Anders, brigada cehoslovacă lupta pe frontul sovietic și, în al doilea rînd, că făcea acest lucru cu binecuvîntarea comandantului suprem al armatei cehoslovace, președintele Beneš, și a guvernului cehoslovac de la Londra. Brigada se afla, bineînțeles, din punct de vedere operativ, sub comandă sovietică.

La 8 aprilie, Aleksandr Fadeev a scris un articol înflăcărat despre eroismul cehilor, iar două zile mai târziu colonelul Svoboda primea calde felicitări din partea președintelui Beneš, a ministrului cehoslovac al apărării (aflat, de asemenea, la Londra), precum și din partea deputaților comuniști cehi Gottwald, Kopecky și a altora care se găseau pe atunci la Moscova. Căpitanului Jaros — care comanda o companie în timpul grelelor lupte din raionul Harkov, cînd a și fost rănit mortal — i s-a conferit post-mortem titlul de Erou al Uniunii Sovietice. Colonelul Svoboda a primit Ordinul „Lenin“ ; alți 82 de oameni din brigada cehoslovacă au fost distinși cu ordine și medalii.

Asemenea relații cu cehii se aflau într-un izbitor contrast cu cearta dintre Moscova și polonezii „londonezi“, care atinsese aproape punctul ei culminant.

Imediat după restabilirea relațiilor diplomatice sovieto-poloneze, generalul Sikorski, generalul Anders, ambasadorul Kot și alți reprezentanți polonezi au ridicat mereu problema soartei ofițerilor polonezi aflați în Uniunea Sovietică după înfrîngerea Poloniei din 1939. După cum susțin polonezii, conducătorii sovietici nu le-au dat niciodată un răspuns precis, declarînd că în cele din urmă acești prizonieri vor fi găsiți

sau că, poate, unii dintre ei au fugit în Polonia sau în România ori au fost luați de germani după ce aceștia au invadat Uniunea Sovietică.

Afirmația propagandei lui Goebbels — făcută la mijlocul lunii aprilie 1943 — potrivit căreia germanii ar fi descoperit în pădurea Katyn de lângă Smolensk o serie de morminte comune conținând cadavrele câtorva mii de ofițeri polonezi a contribuit mult la agravarea relațiilor, și așa destul de încordate, dintre Moscova și polonezii „londonezi”.

Germanii au instituit o comisie de anchetă, căreia i s-a făcut multă publicitate și care „a dovedit” că ofițerii polonezi fuseseră împușcați de ruși în 1940.

La 16 aprilie, în presa sovietică a apărut următorul comunicat oficial :

„În ultimele două-trei zile, calomniatori aflați în slujba lui Goebbels răspîndesc infame născociri calomnioase potrivit cărora în primăvara anului 1940 ar fi avut loc în raionul Smolensk împușcarea în masă a unor ofițeri polonezi de către organele sovietice... Comunicatul fascist-german publicat în legătură cu aceasta nu lasă nici un dubiu în privința soartei tragice a foștilor militari polonezi care în 1941 se aflau la lucrări de construcție la vest de Smolensk și care împreună cu mulți oameni sovietici, locuitori ai regiunii Smolensk, au căzut în mîna călăilor fasciști-germani... după ce trupele sovietice au părăsit această regiune... În prost ticluita lor scornire despre numeroasele morminte ce ar fi fost descoperite de germani în apropiere de Smolensk, banda de mincinoși a lui Goebbels menționează satul Gnezdovaia, dar, ca niște potlogari ce sînt, ei trec sub tăcere faptul că lângă satul Gnezdovaia se efectuau săpături arheologice la istorica «necropolă de la Gnezdovaia»... Prin răspîndirea de născociri calomnioase despre pretinsele atrocități sovietice comise în primăvara anului 1940, hitleriștii... caută... să scape de răspunderea pentru crimele bestiale comise de ei înșiși...

Asasinii de profesie fasciști-germani... care în Polonia au exterminat multe sute de mii de cetățeni polonezi, nu vor izbuti să înșele pe nimeni cu minciunile și calomniile lor mîrșave...”

Toate acestea păreau să sugereze că, deși polonezii fuseseră incontestabil uciși, povestea cu mormintele comune din regiunea Smolensk nu era decît o născocire a germanilor. Nu era clar nici ce legătură avea necropola de la Gnezdovaia cu toată această chestiune.

După cîteva zile, situația a devenit ceva mai clară ; acum era, în orice caz, evident că Goebbels provocase un mare scandal diplomatic.

La 19 aprilie, „Pravda“ scria, plină de indignare, în articolul său de fond :

„Mirșavele născociri ale lui Goebbels & Co. ...au fost preluate nu numai de credincioșii slugoi hitleriști, dar, spre mirarea tuturor, și de cercurile ministeriale ale generalului Sikorski... Miniștrii polonezi își dau foarte bine seama de scopul pe care-l urmăresc falsurile și provocările hitleriste... Pînă și comunicatul Ministerului polonez al Apărării Naționale declară : «Sîntem obișnuiți cu minciunile propagandei germane și înțelegem scopul recentelor ei demascări...».

Cu toate acestea, în pofida bunului-simț, ministerul polonez nu a găsit nimic mai bun de făcut decît... să se adreseze Crucii Roșii Internaționale cu rugămintea de «a ancheta» ceva ce nu s-a întîmplat. Sau, mai bine zis, ceva ce a fost comis de călăii berlinezi și atribuit apoi hoștește autorităților sovietice... Conducătorii polonezi... au înghițit momeala... După cele petrecute nu este de mirare că și Hitler s-a adresat Crucii Roșii Internaționale... Banda hitleristă de mincinoși nu recurge pentru prima dată la asemenea tertipuri... Ea procedează acum întocmai așa cum încercase să procedeze și la Lvov în 1941, în cazul așa-numitelor «victime ale terorii bolșevice». Atunci... sute de martori... au demascat calomnia hitleristă“. (În continuare, articolul se referea la comunicatul publicat în această privință la 8 august 1941 de Biroul sovietic de informații.)

„Dîndu-și seama de profunda indignare a întregii omeniri progresiste față de masacrarea populației pașnice, lipsite de apărare, și în special a evreilor, hitleriștii se străduiesc din răsputeri să ațîțe oamenii creduli și naivi împotriva evreilor. În acest scop, hitleriștii inventează niște «comisari» evrei inexistenți care ar fi participat la asasinarea a 10 000 de ofițeri polonezi... În această lumină, faptul că Ministerul polonez al Apărării Naționale s-a adresat Crucii Roșii Internaționale nu poate fi apreciat altfel decît ca un ajutor direct și fățiș dat provocatorilor hitleriști în ticluirea unor falsuri mirșave.“

Iar două zile mai tîrziu, într-un comunicat al agenției TASS. se arăta că articolul de fond al ziarului „Pravda“ „reflectă întru totul poziția cercurilor conducătoare sovietice în această problemă“.

„Declarația guvernului Sikorski... agravează situația, deoarece se solidarizează cu... comunicatul provocator al Ministerului polonez al Apărării Naționale... Faptul că această campanie antisovietică a început simultan în presa germană și în cea poloneză și este dusă pe același plan permite să se presupună că menționata... campanie este rezultatul unei înțelegeri prealabile între ocupanții germani și elementele prohitleriste din cercurile ministeriale ale domnului Sikorski.

Declarația guvernului polonez este o dovadă că elementele prohitleriste se bucură de multă influență în guvernul polonez și că fac noi pași în direcția înrăutățirii relațiilor dintre Polonia și U.R.S.S.“.

Poziția sovietică era clară, dar pentru justificarea ei nu existau fapte și cifre amănunțite. Secretul care înconjura povestea „ofițerilor polonezi dispăruți fără urmă“ nu a fost într-un totuț elucidat. Autoritățile sovietice nu puteau da un răspuns complet înainte ca Armata Roșie să fi ajuns la Smolensk. Pînă atunci nu se putea face decît un singur lucru : să se tragă concluziile politice.

În seara zilei de 27 aprilie s-a anunțat că guvernul sovietic suspendă relațiile diplomatice cu guvernul polonez. Această hotărîre a fost comunicată printr-o notă a lui Molotov înmînată lui Romer, ambasadorul polonez în U.R.S.S.

În notă era folosită expresia „prervat“ (a suspenda, a întrerupe), și nu „porvat“ (a rupe), iar cei ce-și închipuiau că ruptura nu are decît un caracter temporar atribuiau la început o anumită însemnătate acestei subtilități a gramaticii ruse.

Ambasadorul polonez a crezut și el la început că conflictul va mai putea fi aplanat și că „în curînd se va întoarce la Moscova“. Era vădit indispus de cele întîmplate, dar și-a făcut un punct de onoare din a fi absolut „corect“ față de ruși la conferința de presă pe care a organizat-o pentru corespondenții englezi și americani în seara ce a urmat anunțării faptului că relațiile diplomatice au fost suspendate. El a declarat că a refuzat să primească nota sovietică, deoarece motivele invocate în ea erau „inacceptabile“. Ambasadorul a mai arătat că într-un articol publicat în numărul din 15 aprilie al ziarului oficial polonez ce apărea la Londra, „Dziennik Polski“, a fost respinsă propunerea germanilor de a se adresa Crucii Roșii Internaționale, dar nu știa cînd și sub ce formă a fost adresată în cele din urmă această cerere și nici din a cui dispoziție. În schimb — pe un ton mai degrabă

mîhnit decît indignat — a făcut la adresa ruşilor unele reproşuri cu caracter general.

Ambasadorul şi-a încheiat însă declaraţiile cu o notă optimistă, spunînd că, după părerea sa, conflictul va fi aplănat, dar presupunerea lui Romer că „totul se va aranja“ nu s-a adevărit. Rupînd, practic, orice relaţii cu guvernul polonez de la Londra, guvernul sovietic era încă de pe atunci hotărît să adopte o poziţie intransigentă.

A doua zi, cînd „Pravda“ a început din nou să tune şi să fulgere împotriva „imperialiştilor polonezi“ şi a „agenţilor germani“, Wanda Wassilewska a publicat în „Izvestiia“ un articol care a marcat un punct de cotitură în relaţiile sovieto-poloneze. După obişnuitele învinuiri aduse guvernului polonez de la Londra că pune piedici în calea unei rezistenţe active împotriva germanilor în Polonia, dar, în schimb, se tocmeşte în privinţa frontierelor răsăritene ale Poloniei, ea a declarat că guvernul polonez „înăbuşă tot ce este progresist obligînd elementele progresiste să tacă“ şi caută să „submineze la polonezi încrederea în aliatul nostru firesc — Uniunea Sovietică“.

Dar „orice polonez înţelege că această alianţă reprezintă pentru Polonia o chestiune de viaţă şi de moarte, cu atît mai mult acum, cînd pe Frontul de est se hotărăşte soarta Europei, soarta Poloniei“.

Apoi a trecut la problema principală, arătînd că s-ar putea ca în curînd pe teritoriul sovietic să fie formate noi unităţi poloneze, care vor lupta umăr la umăr cu Armata Roşie, aşa cum o fac deja trupele cehoslovace şi aviatorii francezi. Această armată poloneză nu va fi subordonată guvernului polonez de la Londra.

Chestiunea cine va lua locul guvernului polonez de la Londra ca organ al puterii de stat nu a fost clarificată, dar, pînă la constituirea unui *adevărat* guvern polonez, noua armată poloneză trebuia să fie subordonată guvernului sovietic. Mulţi sceptici credeau — şi nu aveau dreptate — că se urmărea crearea numai a unor „forţe simbolice“ sau, mai mult, a se face doar un „gest“.

Din acel moment, politica sovietică a urmărit două obiective : să denunţe şi să demaşte guvernul polonez de la Londra ca „nereprezentativ“ şi să-şi declare intenţia de a sprijini pe cei ce vor să făurească o „Polonie liberă, puternică şi democratică“. La 4 mai, Stalin a dat următoarele răspunsuri la întrebările puse de Ralph Parker, corespondentul ziarului american „New York Times“ şi al ziarului englez „Times“ :

„1. *Întrebare* : Dorește guvernul U.R.S.S. după înfrângerea Germaniei hitleriste o Polonie puternică și independentă ?

Răspuns : Fără îndoială că dorește.

2. *Întrebare* : Pe ce baze ar trebui să se întemeieze, după părerea dv., relațiile dintre Polonia și U.R.S.S. după război ?

Răspuns : Pe bazele unor relații trainice de bună vecinătate și de respect reciproc sau, dacă poporul polonez o va dori, pe bazele unei alianțe de ajutor reciproc împotriva germanilor, dușmani principali ai Uniunii Sovietice și Poloniei“.

La 6 mai, Vișinski a convocat o conferință de presă, în cadrul căreia a făcut o lungă declarație.

A început prin a prezenta o relatare despre formarea armatei lui Anders și apoi a respins acuzația că această armată ar fi fost prost aprovizionată cu alimente.

El a arătat că datorită războiului din Pacific, precum și altor motive, Rusia a dus în 1942 lipsă de alimente. Este clar că trupele necombatante nu puteau fi la fel de bine aprovizionate ca cele combatante. Întrucât comandamentul polonez nu a manifestat dorința de a trimite unitățile poloneze pe front, ele au trebuit să fie considerate necombatante. În sfârșit, a fost luată hotărîrea ca începînd de la 1 aprilie 1942 numărul rațiilor alimentare să fie redus la 44 000 și să se autorizeze evacuarea unităților poloneze care erau în plus peste efectivul total de 44 000 de oameni.

În martie 1942 au fost evacuați 31 488 de militari polonezi și 12 455 de membri ai familiilor lor. Dar — a spus Vișinski —, deși refuza să-și trimită armata pe frontul sovieto-german, guvernul polonez încerca să efectueze înrolări suplimentare în această armată. Ca răspuns la nota poloneză trimisă la 10 iunie 1942 în această problemă, autoritățile sovietice au refuzat să permită formarea de noi unități militare poloneze în U.R.S.S. Atunci a fost ridicată chestiunea evacuării totale, și în august 1942 au fost evacuați alți 44 000 de militari polonezi și 20 000—25 000 de membri ai familiilor lor.

În total au plecat deci din Uniunea Sovietică, încă în 1942, un număr de 75 491 de militari polonezi și 37 756 de membri ai familiilor lor.

Vișinski a arătat în continuare că afirmațiile potrivit cărora autoritățile sovietice ar fi împiedicat pe supușii polonezi („al căror număr în realitate nu este mare“) sau pe membrii familiilor lor să părăsească Uniunea Sovietică sînt mincinoase.

Avea, desigur, dreptate. Se credea că în Uniunea Sovietică se mai aflau 300 000—400 000 de cetățeni polonezi, inclusiv evrei. Se poate oare pretinde că ar fi fost „împiedicați” să plece, dacă și-ar fi exprimat dorința de a se evacua în Iran, fără să aștepte ca drumul spre Polonia să fie „deschis” și dacă ar fi existat mijloacele de transport necesare în acest scop? Apoi mulți dintre cei pe care guvernul polonez îi socotea a fi cetățeni polonezi nu mai aveau în ochii autorităților sovietice această calitate — în orice caz cînd era vorba de înrolarea lor în armata lui Anders, deși în cazul diviziei „Kosciuszko” și al altor divizii poloneze nou formate de ruși condițiile de primire nu erau chiar atît de severe.

Vișinski a explicat în parte aceasta, arătînd că după restabilirea relațiilor diplomatice sovieto-poloneze în 1941 guvernul sovietic s-a declarat de acord să considere drept supuși polonezi pe locuitorii de origine poloneză din Ucraina apuseană și Bielorusia apuseană pentru ca aceștia să se poată înrola în armata lui Anders.

Dar guvernul polonez nu s-a mulțumit cu o asemenea măsură, ci a insistat ca tuturor locuitorilor din Ucraina apuseană și Bielorusia apuseană să li se anuleze cetățenia sovietică.

Rușii nu au dat curs acestei cereri și au hotărît chiar că, întrucît armata lui Anders plecase din Uniunea Sovietică, nu mai era cazul să se facă pentru polonezi o derogare de la lege, și astfel toți foștii supuși polonezi din Bielorusia apuseană și Ucraina apuseană au început — în virtutea decretului sovietic din 29 noiembrie 1939 — să fie din nou considerați cetățeni sovietici. Această hotărîre a fost luată la 16 ianuarie 1943.

A doua parte a declarației lui Vișinski s-a ocupat de vasta rețea de organizații poloneze pentru ajutorarea cetățenilor polonezi nevoiași.

După ce a menționat cele douăzeci de „agenții” și vasta rețea de instituții de binefacere create de ambasada poloneză în Uniunea Sovietică, Vișinski a citat numeroase exemple de comportare mai mult decît incorectă a polonezilor și a declarat că membrii ambasadei poloneze, inclusiv ambasadorul Kot, se ocupau de fapt în U.R.S.S. de spionaj, în loc să se ocupe de bunăstarea concetățenilor lor.

Scurt timp după aceea s-a aflat că grija pentru aceste instituții — școli, spitale etc. — a fost în mare parte încredințată Uniunii patrioților polonezi.

La 9 mai s-a anunțat oficial că Consiliul Comisarilor Po-

porului a aprobat cererea Uniunii patrioților polonezi din U.R.S.S. de a forma pe teritoriul Uniunii Sovietice o divizie poloneză — „Tadeusz Kosciuszko” — care urma să lupte împreună cu Armata Roșie împotriva cotropitorilor germani. În comunicat se mai arăta că „formarea acestei divizii a și început”.

În aceeași zi a avut loc la Moscova un mare miting al pooarelor slave. Mitingul a trimis telegrame de salut lui Stalin, Churchill și Beneš. La miting au participat reprezentanți ai tuturor țărilor slave, printre care colonelul Svoboda, comandantul unității cehoslovace, care, la sfârșitul lunii martie, se distinsese în luptele de pe frontul sovietic, precum și mitropolitul Nikolai. A luat cuvîntul și o tinără fată care evadase din lagărul de concentrare de la Dachau. Cuvîntul introductiv l-a rostit Fadeev, președintele Uniunii scriitorilor, care a spus :

„Poporul rus se opune întru totul ideii profund reacționare a panslavismului, pe care țarismul rus căuta s-o folosească pentru ambițiile sale imperialiste. În lupta contra inamicului comun, poporul rus este unit cu celelalte popoare slave pe bază de egalitate și profund respect față de libertatea lor, față de onoarea și demnitatea lor națională”.

Dar adevăratul „punct de atracție” al mitingului l-a constituit prezența Wandei Wassilewska și a colonelului Berling. Wassilewska, înaltă, oacheșă, mai emoționată decît oricînd, a exclamat :

„De aici, de pe Frontul de est, ne vom croi drum spre Polonia, spre o Polonie mare, puternică și dreaptă. Fraților ! Ascultați bubuitul tunurilor de pe Frontul de est !... Rușine celor ce îndeamnă la o inactivitate dezastruoasă !”

Colonelul Berling, un om urît, robust, cu părul tuns scurt, părea mai bătrîn decît era în realitate. El a declarat :

„Drumul spre patrie trece prin cîmpul de luptă, și noi, polonezii din Uniunea Sovietică, pășim pe acest drum !”

Timp de vreo două-trei luni au urmat numeroase discuții în legătură cu problema poloneză — vehemente articole redacționale despre polonezii „londonezi”, întruniri convocate de Uniunea patrioților polonezi etc. „Wolna Polska” a continuat să publice articole demascatoare despre ofițerii superiori ai armatei lui Anders, ca și despre Anders personal,

care ar fi declarat, potrivit spuselor lui Berling (devenit între timp comandantul diviziei „Kosciuszko“), că îl bucură faptul că armata poloneză este instruită în regiunea Volgăi mijlocii, deoarece după înfrângerea Armatei Roșii polonezii vor putea pleca în Iran mergînd de-a lungul litoralului Mării Caspice, iar după aceea „vor putea face tot ce vor voi“. Berling a mai spus : „Ce ocazie a pierdut Anders cînd ar fi putut să arunce o divizie poloneză în bătălia de la Moscova și n-a făcut-o !“.

Dar toate aceste învinuiri erau deja de domeniul istoriei antice (deși o istorie antică nu fără consecințe), cel mai mare interes prezentîndu-l acum evoluția politicii ruse față de „cealaltă“ Polonie și, în primul rînd, felul în care progresa formarea noii divizii poloneze. La 15 iulie am avut ocazia să vizitez divizia „Kosciuszko“, iar ceea ce am văzut acolo a fost pentru mine ca o revelație.

Tabăra diviziei poloneze se afla într-o frumoasă pădure de pini, pe malul abrupt al riului Oka, la aproximativ două treimi din drumul de la Moscova la Reazan. În satele din împrejurimi, în această inimă a Rusiei, era straniu să vezi soldați în uniformă poloneză și cu chipie pătrate (așa-numitele *konfederatka*) stînd de vorbă cu populația locală. Din 1612, de pe vremea lui Ivan Susanin, nici un soldat polonez nu se mai apropiase măcar de aceste locuri ! Este drept, soldații aceștia purtau uniforme kaki, și nu acele strălucitoare costume pe care, dacă e să dăm crezare costumierilor de la Bolșoi Teatr, le purtau polonezii în 1612 !

Era o tabără mare cu barăci de lemn, solid construite, și pretutindeni se puteau vedea inscripții, lozinci și embleme poloneze. La fiecare pas dădeai în pădure peste imaginea vulturului alb polonez. Am ajuns acolo în seara de 14 iulie, iar la 15 iulie era aniversarea bătăliei de la Grünwald, cu care ocazie divizia „Kosciuszko“ urma să depună jurămîntul solemn pe marele platou de instrucție. În evul mediu, forțele unite ale slavilor — polonezi și ruși — și ale lituanienilor au luptat la Grünwald împotriva cavalerilor teutoni, și în urma acestei bătălii înaintarea germanilor spre est a fost oprită. Pentru polonezi, bătălia de la Grünwald avea aceeași însemnătate pe care o avea pentru ruși bătălia de pe gheața lacului Ciud din 1242, cînd ordinul teuton fusese zdrobit de către oastea lui Aleksandr Nevski. Grünwaldul constituia, de asemenea, un simbol măreț al unității slave.

În acea seară de 14 iulie, în jurul mesei dintr-o mare baracă militară se adunaseră numeroși oaspeți : cîțiva generali

sovietici, maiorul Mirlès, reprezentantul forțelor aeriene franceze, ofițeri cehi — pe scurt, reprezentanți ai tuturor națiunilor ce luptau pe frontul sovieto-german. Generalul Jukov — omonim al mareșalului — era principalul delegat sovietic pe lângă divizia poloneză și a avut un rol important în instruirea, organizarea și dotarea ei.

Acolo am văzut pentru prima oară numeroși polonezi care ulterior aveau să devină personalități bine cunoscute — maiorul Grosz, devenit mai târziu generalul Grosz, unul dintre principalii consilieri politici ai Marelui stat-major polonez, căpitanul Modzelewski, un om nu prea înalt, modest și în aparență calm, ulterior ambasador al Poloniei la Moscova, iar apoi ministru al afacerilor externe, și căpitanul Borejsza, devenit mai târziu conducătorul presei poloneze.

Mai era de față și un preot catolic, părintele Kupsz, despre care se spunea că ar fi fost partizan polonez, nu de mult sosit în Rusia.

Reuniunea din 14 iulie a fost prezidată de Wanda Wassilewska și de colonelul Berling.

A doua zi a început printr-o slujbă religioasă ținută sub cerul liber. Era ceva cu totul deosebit de rînduielile din Armata Roșie. Într-o poiană din pădure, sub cerul liber, fusese ridicat un altar, și slujba a fost oficiată de părintele Kupsz. Altarul era decorat cu trei panouri mari, unul era o pictură simbolică reprezentînd credința creștină apărată de un soldat polonez, cel din mijloc înfățișa vulturul polonez, iar sub acesta o cunună de spini înconjură numerele 1939, 1940, 1941, 1942 și 1943, rămînînd spațiu suficient pentru încă una sau cel mult două alte date; al treilea panou reprezenta o scenă de teroare nazistă în Polonia. Altarul era împodobit cu flori și ramuri de pin, iar locul orgăi îl luase o orchestră alcătuită din două viori și cîteva instrumente de suflat. Îngenuncheați, sute de soldați se rugau, iar după aceea mulți dintre ei, precum și zeci de fete din serviciile auxiliare, îmbrăcate în uniforme kaki, au primit împărtaşania. Toată această scenă în mijlocul pădurii de pini oferea o priveliște de neuitat.

Evenimentul cel mai important din ziua aceea a fost defilarea diviziei „Kosciuszko”, după ce trupele au depus jurămîntul și au primit steagul diviziei, reprezentînd un vultur alb pe un fond roșu-alb, cu inscripția „Pentru patrie și onoare” pe o parte, iar pe cealaltă parte — portretul lui Kosciuszko. Pretutindeni am văzut un mare număr de embleme naționale poloneze, și nimic nu lăsa să se presupună că, în oarecare măsură, totul fusese organizat de ruși — cu

excepția faptului că vorbitorii polonezi subliniau în mod invariabil recunoștința lor față de Uniunea Sovietică și de Armata Roșie. În jurământul pe care soldații polonezi îl repetau în cor, frază cu frază, se spunea nu numai că ostașii promiteau să lupte pînă la ultima lor picătură de sînge pentru eliberarea Poloniei de sub germani, dar era cuprins și jurământul de a păstra credința de aliați Uniunii Sovietice, „care le-a dat arme pentru a lupta”. După aceea a început defilarea, care a durat aproape două ore. La tribună, împodobită cu steagurile polonez, sovietic, englez, american, ceh și francez, se aflau Wanda Wassilewska, Berling și alți ofițeri polonezi, ofițeri sovietici și reprezentanți ai aliaților. Majoritatea soldaților aveau între 25 și 35 de ani și toți erau într-o bună condiție fizică; ofițerii purtau uniforme elegante de culoare kaki și chipie pătrate, cu insigna reprezentînd vulturul polonez, iar soldații, care treceau prin fața tribunei în sunetele unui marș militar intonat de orchestră, purtau tunici de culoare verde-închis. Formarea diviziei începuse încă din aprilie, dar abia la începutul lunii iunie s-a trecut la instruirea ei temeinică. Divizia nu era încă pe deplin pregătită de luptă, dar reprezentanții francezilor și ai celorlalți aliați au declarat că ceea ce se realizase pînă atunci era remarcabil. Nimeni nu făcea un secret din faptul că divizia fusese instruită aproape exclusiv de către ofițeri sovietici. Cel mai izbitor lucru era însă echiparea diviziei. Armele automate sau semiautomate reprezentau 80% din armament; cîteva companii aveau și puști antitanc cu reacție; divizia dispunea de cîteva subunități de mitraliere și de artilerie, de subunități de aruncătoare de mine și, în sfîrșit, de circa 30 de tancuri T-34. Întregul echipament, cu excepția cîtorva autocamioane și „Jeep”-uri americane, era de proveniență sovietică.

Înzestrarea acestei divizii prezenta un deosebit interes, deoarece corespundea întru totul înzestrării unei divizii sovietice de infanterie. Marele număr de arme antitanc cu care era dotată m-a făcut să înțeleg pentru ce eșuase complet ofensiva germană de la Kursk în cele zece zile de luptă precedente. Potrivit spuselor unui ofițer polonez (confirmate ulterior și de generalul Jukov), puterea de foc a acestei divizii depășea de șapte ori puterea de foc a unei divizii regulate a armatei poloneze din 1939. Se spunea că în octombrie divizia „Kosciuszko” va fi gata de luptă. Acest lucru s-a adevărit, iar divizia s-a distins chiar de la primele ciocniri cu inamicul, dar a suferit, ce-i drept, pierderi grele.

Din cine era alcătuită divizia?

Nu am putut obține cifre exacte, dar marea majoritate —

aproape 15 000 de ofițeri și soldați ai diviziei — păreau a fi polonezi, dar polonezi din teritoriile alipite în 1939 la Uniunea Sovietică. Cei ce vorbeau rusește — dar aproape toți se foloseau de limba polonă — aveau un pronunțat accent polonez. O mare parte dintre ofițeri serviseră înainte în Armata Roșie și mulți erau decorați cu ordine și medalii. Unul avea medalia pentru victoria de la Stalingrad; era însă polonez sadea, originar din Lvov și mobilizat în Armata Roșie la începutul războiului. Problema „naționalității“ fusese acum rezolvată într-un mod ciudat, care nu angaja la nimic: orice locuitor din Ucraina apuseană sau Bielorusia apuseană se putea înrola în divizie dacă „se considera“ polonez. Am stat de vorbă cu câțiva soldați care — deși își ziceau polonezi — mi-au spus că „într-un fel“ le pare rău că s-au transferat din Armata Roșie în divizia poloneză. Foarte puțini ofițeri și soldați ai diviziei serviseră în armata lui Anders, dar mulți „au fost pe punctul“ de a se înrola înainte de plecarea ei în Iran. Soldaților li se spunea că cei a căror naționalitate este îndoielnică vor putea ulterior opta pentru cetățenia poloneză sau pentru cea sovietică. Acest lucru era valabil atât pentru polonezi cât și pentru cei ce posedau deja buletine de identitate sovietice. După cum se spunea, 6⁰/₀ din efectivul diviziei erau evrei, 2⁰/₀ ucraineni și 3⁰/₀ bieloruși. Mulți dintre soldați erau foști prizonieri de război polonezi și veneau din regiuni îndepărtate ale Uniunii Sovietice, unde fuseseră deportați încă din 1939. Alții erau foști deportați din rîndurile populației civile. În cursul zilei am văzut o mulțime de asemenea oameni. Erau jerpeliți, plini de păduchi și demoralizați; trăiseră mult timp în condiții îngrozitoare și pentru a ajunge aici au trebuit să facă o călătorie foarte lungă și grea tocmai din Siberia sau Asia centrală.

În timp ce stăteam de vorbă cu ei, un ofițer a remarcat: „Tot așa arătau și mulți dintre soldații noștri cînd au sosit aici, și acum îi vedeți cît de eleganți sînt“. Era adevărat, și cu toate că nimeni nu putea nega că în răsărit polonezii o duseseră foarte greu, această divizie rezolva, în sfîrșit, problemele lor, și majoritatea păreau să fie mulțumiți. Înrolarea lor în divizie însemna cel puțin că, dacă nu vor fi uciși, vor fi printre primii care vor intra în Polonia, iar acum, după marea victorie repurtată de ruși la Kursk, această perspectivă nu mai părea prea îndepărtată.

O bună impresie făcea un grup de tineri polonezi pe care germanii îi pusese să lucreze la refacerea drumurilor în raionul Kalinin și care se alăturaseră unui detașament de

partizani sovietici și, în cele din urmă, au izbutit să treacă linia frontului german.

În ceea ce-i privește pe soldații care făcuseră deja instrucția militară, deși formau o masă destul de pestriță, propaganda patriotică a avut asupra lor efectul dorit. Erau disciplinați, bine îmbrăcați și hrăniți, iar gândul că vor fi „primii polonezi care vor intra în Polonia“ le părea foarte atrăgător. Mulți dintre ei erau de fapt polonezi pe care Anders, dacă ar fi avut timpul necesar, i-ar fi înrolat în armata sa și i-ar fi luat cu el în Iran.

Berling și Wanda Wassilewska au ținut o conferință de presă. Berling a spus că s-a născut în 1896 în apropiere de Cracovia și că în războiul trecut luptase în legiunea poloneză a lui Pilsudski. Lucrase la statul-major al armatei lui Anders, dar nu era de acord cu linia politică a acestuia.

Wanda Wassilewska a declarat că divizia arată cu toată claritatea cât de absurde sînt presupunerile făcute în străinătate că nu ar fi vorba decît de o unitate militară simbolică. După cum spunea, se născuse la Cracovia în 1905, absolvise universitatea în orașul său natal și, pînă la prăbușirea Poloniei, a fost membră a Comitetului național al Partidului socialist polonez. Mai întîi fusese ziaristă, dar din 1934 a devenit scriitoare. În Uniunea Sovietică sosise în septembrie 1939.

„Uniunea patrioților polonezi — a spus ea — a fost înființată în aprilie 1943. Uniunea s-a adresat imediat marelui Stalin, cerîndu-i sprijinul și oferindu-se să desemneze oameni care să ducă munca necesară în rîndurile polonezilor. Uniunea patrioților polonezi își propune: 1. să contribuie la formarea unor forțe armate poloneze în Uniunea Sovietică; 2. să satisfacă nevoile culturale ale polonezilor aflați în Uniunea Sovietică și 3. să creeze o rețea de școli poloneze, avînd totodată grijă de copii.

Nu există o evidență precisă a tuturor polonezilor aflați în Uniunea Sovietică. Ei erau împrăștiați pe un teritoriu atît de întins, încît nu a fost posibil să se ia legătura cu fiecare dintre ei.

Activitatea organizațiilor poloneze — școli, spitale etc., conduse mai înainte de ambasada poloneză din Kuibîșev — s-a dovedit cu totul nesatisfăcătoare; conducerea acestor organizații a fost acum preluată de Uniunea patrioților polonezi. La 1 septembrie vor exista suficiente școli pentru toți copiii polonezi aflați în Uniunea Sovietică.

Uniunea patrioților polonezi se ocupă numai de polonezii

din U.R.S.S. ; ea nu are cîtuși de puțin pretenția să joace rolul unui «surogat» de guvern polonez.

Uniunea este însă ferm convinsă că viitorul guvern al Poloniei trebuie să fie creat de popor și nu de emigranți. Polonia trebuie să fie o țară democratică și nu feudală.

Sikorski [care a murit cu puțin timp înainte într-o catastrofă aeriană] a fost un om bun și cinstit, dar prea slab și nu s-a putut opune presiunii elementelor reacționare.

Uniunea patrioților polonezi nu desfășoară nici un fel de propagandă în Polonia, dar însuși faptul că aici există divizia «Kosciuszko» va produce, fără îndoială, o impresie puternică asupra poporului polonez, în special după ce aceasta, împreună cu Armata Roșie, va începe să-i izgonească pe germani din Polonia“.

Este clar că toate acestea aveau o foarte mare însemnătate politică, și faptul că după un timp destul de scurt atît Berling cît și Wassilewska au încetat — din motive diferite — de a mai fi conducătorii acestei mișcări nu a diminuat cu nimic însemnătatea lor. Alți oameni, mai energici, aveau să le ia locul.

În septembrie 1943 Armata Roșie a recucerit Smolenskul, iar în ianuarie 1944 autoritățile sovietice au publicat rezultatele anchetei efectuate în legătură cu „cazul Katyn“ și i-au invitat pe corespondenții presei occidentale la Moscova să viziteze mormintele comune de la Katyn.

La 15 ianuarie 1944, un mare grup de corespondenți occidentali, însoțiți de Kathie Harriman, fiica lui Averell Harriman, ambasadorul S.U.A., a plecat în acea înfiorătoare călătorie pentru a vedea sutele de cadavre în uniforme poloneze dezgropate în pădurea Katyn de autoritățile sovietice. Se spunea că aici ar fi fost îngropați circa 10 000 de oameni, dar au fost dezgropați numai cîteva sute de „mostre“, care reușeau să umple pînă și aerul rece de iarnă cu o duhoare greu de uitat. Comisia special instituită pentru anchetarea cazului, care patrona această vizită, era alcătuită din medici legiști, ca, de pildă, academicianul Burdenko, și dintr-o serie de personalități, printre care se numărau mitropolitul Nikolai al Moscovei, cunoscutul scriitor Aleksei Tolstoi, Potiomkin, comisarul poporului pentru învățămînt, și alții.

Despre concluziile la care au ajuns comisiile de anchetă — cea instituită de germani în aprilie 1943 și cea sovietică, instituită în ianuarie 1944 — s-au scris pînă acum sute de

pagini. Concluziile acestea au fost expuse pe larg într-o serie de cărți.

Trebuie spus că organele sovietice s-au preocupat foarte puțin de combaterea argumentelor aduse de polonezii „longdonezi” împotriva versiunii sovietice. Între altele, nici nu s-au ostenit măcar să examineze dovezile indirecte care păreau să le fie favorabile.

În primul rând, indiferent ce spuneau germanii, tehnica acestor asasinate în masă era tipic germană; Gestapoul folosisse cu ocazia asasinatelor în masă exact aceeași tehnică în nenumărate alte regiuni.

În al doilea rând, de ce i-ar fi ucis rușii pe polonezi în 1940 când Uniunea Sovietică trăia în condiții de pace și nu exista nici o necesitate de a ucide ofițerii polonezi?

Apoi mai era și problema gloanțelor: polonezii au fost uciși cu gloanțe germane, fapt care, judecând după jurnalul său intim, îl neliniștise mult pe Goebbels. Anders citează poziția unui martor care a declarat că Germania ar fi vîndut țărilor baltice o mare cantitate de asemenea muniție și că rușii puseseră acolo mîna pe ea. Însă acest argument nu este valabil: germanii afirmău că rușii i-ar fi împușcat pe polonezi în martie 1940, dar ei au ocupat complet țările baltice abia trei luni mai tîrziu.

Rușii au mai adus argumentul că pentru locuitorii Smolenskului pădurea Katyn era unul dintre locurile de odihnă preferate și că pînă în iulie 1941, cînd sosiseră acolo germanii, pădurea nu era îngrădită cu sîrmă ghimpată. În consecință — susțineau rușii —, din moment ce înainte de invazia germanilor pădurea Katyn nu era înconjurată cu sîrmă ghimpată, ar fi absurd să se presupună că s-ar fi permis populației să organizeze picnicuri pe niște morminte comune încă proaspete!

În sfîrșit — spuneau rușii —, germanii s-au aflat la Smolensk din luna iulie 1941; este oare de conceput să nu fi aflat despre împușcarea polonezilor decît după doi ani? Pe de altă parte, n-ar fi oare posibil ca germanii să-i fi împușcat pe polonezi în 1941 pentru ca, doi ani după aceea, să-i poată învinui pe ruși de această crimă?

Trebuie spus că dovezile materiale prezentate de ruși pentru a demonstra că polonezii fuseseră împușcați în 1941, și nu în 1940, erau puțin convingătoare și nu au produs cîine știu ce impresie asupra corespondenților cărora le-au fost arătate: în vitrine erau expuse ziare și scrisori din 1940 și 1941 (de altfel, foarte puține la număr), precum și alte obiecte

nedatate, de pildă pungi pentru tutun, medalii și o bancnotă de 50 de dolari.

Corespondenții occidentali cărora li s-a îngăduit să viziteze pădurea Katyn în împrejurări atât de neobișnuite s-au văzut puși într-o situație extrem de dificilă : singurul lucru pe care-l puteau face era să relateze întocmai ceea ce li s-a arătat. În plus, dat fiind că ne aflam în război, versiunea rusă nu putea fi criticată, deoarece era important să nu facem jocul germanilor. În orice caz, domnișoara Harriman a declarat în ianuarie 1944 că s-a convins de autenticitatea versiunii ruse.

Dizolvarea Cominternului și alte evenimente din primăvara anului 1943

Pentru majoritatea populației, condițiile de trai și de muncă continuau să rămână în 1943 foarte grele. În cele mai importante ramuri industriale, oamenii lucrau mult mai mult decît ziua normală de lucru — cîte 11 și 12 ore pe zi. Lipsa brațelor de muncă se făcea atît de acut simțită încît în unele uzine operațiile cele mai simple erau executate de copii, care lucrau 4—6 ore pe zi. Rațiile, în special pentru membrii de familie neafilați în cîmpul muncii, erau extrem de reduse. Pe piețele colhoznice se găseau foarte puține mărfuri, iar totul era foarte scump. În orașe puteai cumpăra alimente „la negru“; zahărul, de pildă, se vindea cu 3 000 de ruble kilogramul.

În 1943 începuse, după cum se exprima Ehrenburg, un „război profund“. Vremurile de pace nu mai erau decît o amintire îndepărtată, iar victoria — încă departe, într-un viitor nebulos. Tot nu exista încă un „adevărat“ al doilea front, și, cu toate că în perioada martie-iunie cercurile oficiale dădeau dovadă de o surprinzătoare cordialitate în raporturile cu aliații occidentali, acest fapt contrasta în mod ciudat cu atitudinea, mult mai rece, pe care o manifesta populația față de ei. Multă lume era de părere că, în ciuda operațiilor din Africa de nord și a bombardamentelor asupra Germaniei, aliații nu depuneau tot efortul de care erau în stare. De obicei se crede că „bunul popor rus“ ar avea sentimente mult mai amicale față de Occident decît guvernul său. Dar în acel moment se putea observa tocmai contrariul. Cordialitatea oficială era însă, fără îndoială, dictată de considerente tactice.

În primul rînd, după ordinul din 23 februarie al lui Stalin — foarte puțin măgulitor pentru aliați —, autoritățile

sovietice au reacționat la „incidentul Standley“ într-un mod cît se poate de acceptabil pentru Roosevelt. După aceea s-a produs ruptura cu polonezii „londonezi“, eveniment care ar fi putut, desigur, da naștere în Anglia și în Statele Unite unei puternice stări de spirit antisovietice. De aceea, pentru ruși era important să „localizeze“ problema poloneză, nelăsînd-o să exercite o influență nedorită asupra relațiilor sovieto-anglo-americane.

Deși pierderea Harkovului era puternic resimțită, campania de iarnă a cunoscut, în ansamblu, succese remarcabile. Indiferent dacă germanii și aliații lor pierduseră 800 000 de oameni, cum afirmau rușii, sau numai 470 000, cît recunoșteau germanii, înlocuirea la timp a acestor pierderi (chiar dacă luăm drept bună cifra prezentată de germani) în vederea unei ofensive de vară era aproape imposibilă, cu atît mai mult cu cît sateliții Germaniei nu puteau — și mai ales nu voiau — să jertfească noi oameni pentru „războiul lui Hitler“, al cărui sfîrșit victorios devenise acum foarte puțin probabil. Cu toate acestea, rușii așteptau campania de vară cu oarecare nervozitate, deoarece le mai erau proaspete în memorie cele două veri înfiorătoare ale anilor 1941 și 1942.

În ajunul operațiilor militare hotărîtoare din iulie 1943 se vorbea mai mult decît oricînd despre faptul că germanii ar face propuneri de pace separată cînd Uniunii Sovietice, cînd puterilor occidentale. În ordinul său din 1 Mai, Stalin a menționat într-adevăr aceste sondaje de pace. Există temeiuri să se presupună că această cordialitate de care au dat dovadă cercurile oficiale ruse în relațiile cu Occidentul a fost determinată, în parte cel puțin, de nervozitatea resimțită de ele față de posibilitatea unei înțelegeri între Germania și puterile occidentale. Suspiciuni similare existau și în Occident, deoarece știm că soldaților din armatele aliate ce luptau în regiunea Mării Mediterane li se spunea că războiul trebuie dus cu maximum de energie, „căci rușii ar putea să iasă din război“. Unele suspiciuni a trezit în Occident și faptul că în Uniunea Sovietică a fost constituit un comitet al „Germaniei libere“, avînd un steag negru-alb-roșu, culori îndrăgite de o bună parte a corpului ofițeresc german încă de pe timpul kaiserului.

Spre deosebire de ordinul lui Stalin din 23 februarie, dat cu prilejul Zilei Armatei Roșii, cel de la 1 Mai 1943 era plin de cuvinte amicale la adresa aliaților occidentali. După ce a descris marea campanie de iarnă și a menționat contra-

ofensiva germană de la Harkov, devenită posibilă numai fiindcă germanii putuseră transfera aici 30 de divizii retrase din Vest (singura aluzie usturătoare la cel de-al doilea front), dar care nu s-a transformat într-un „Stalingrad german“, Stalin a vorbit în termeni foarte elogioși despre „trupele victorioase ale aliaților noștri“ care-l zdrobesc pe inamic în Tripolitania, Libia și Tunisia, precum și despre „viteza aviației anglo-americană“, care „dă lovituri distrugătoare centrelor industriei de război ale Germaniei și Italiei, prevestind crearea celui de-al doilea front în Europa...“

Situația germanilor și a aliaților lor, a spus el, devine din ce în ce mai proastă, iar în presa străină au început să apară tot mai des știri despre sondaje de pace făcute de germani, sondaje prin care aceștia speră să spargă alianța anglo-americo-sovietică. Imperialiștii germani, a spus Stalin, sînt oameni perfizi și le place să-i judece pe ceilalți după sine. Nimeni nu trebuie să cadă în cursa pe care ei o întind. Pacea nu poate fi asigurată decît prin zdrobirea totală a armatelor hitleriste și prin capitularea necondiționată a Germaniei fasciste.

„Lagărul fascist germano-italian trece printr-o grea criză și se află în fața catastrofei. Aceasta încă nu înseamnă, desigur, că asupra Germaniei hitleriste s-a și abătut catastrofa... De aceea, popoarele Uniunii Sovietice și Armata lor Roșie, ca și aliații noștri și armatele lor, mai au de făcut față unei lupte înverșunate și grele... Se apropie vremea cînd Armata Roșie, împreună cu armatele aliaților noștri, va frînge șira spinării fiarei fasciste.“

În zilele ce au urmat, presa sovietică s-a arătat mai proaliată decît oricînd. La 8 mai Stalin i-a felicitat călduros pe Roosevelt și Churchill cu prilejul „strălucitei victorii“ din Africa de nord. În întreaga țară au fost lipite afișe care înfățișau trei fulgere de mărime egală, în culorile steagurilor american, englez și sovietic. Fulgerele loveau într-un animal hidos, un fel de hienă cu capul lui Hitler.

Terminarea campaniei din Tunisia a trezit în Uniunea Sovietică speranțe mari, poate chiar excesiv de mari.

Cea mai puternică impresie a produs-o asupra comentatorilor militari sovietici faptul că în Tunisia englezii și americanii cîștigau pentru prima oară o mare bătălie terestră. Victoria aceasta era prezentată drept preludiul unor operații mult mai mari în Europa. Forțele aeriene pregăteau terenul pentru aceste operații.

La 22 mai a fost anunțată dizolvarea Internaționalei Comuniste. Hotărîrea a fost comunicată sub forma unei rezoluții a Prezidiului Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste. În hotărîre se arăta că această organizație era „perimată” și „devenise chiar o piedică în dezvoltarea partidelor muncitorești naționale”. Războiul — se arăta în continuare — a demonstrat următorul fapt important :

„În timp ce în țările blocului hitlerist principala sarcină a muncitorilor este să contribuie la răsturnarea guvernelor..., în țările coaliției antihitleriste datoria sacră... a muncitorilor este să sprijine sub toate aspectele eforturile de război ale guvernelor acestor țări...”

Rezoluția se încheia cu următoarele cuvinte : „Comitetul Executiv cheamă pe toți partizanii săi să-și mobilizeze forțele pentru zdrobirea fascismului german și a vasalilor săi.”

Documentul era semnat de următorii membri ai Prezidiului : Gottwald, Dimitrov, Jdanov, Kolarov, Koplenig, Kuusinen, Manuiski, Marty, Pieck, Thorez, Florin, Ercoli (adică Togliatti), precum și de reprezentanții unor secții : Bianco (Italia), D. Ibarruri (Spania), Lechtinen (Finlanda), Ana Pauker (România), M. Rakosi (Ungaria).

Cîteva zile mai tîrziu, într-un interviu acordat lui Harold King, corespondentul agenției Reuter, Stalin a declarat că dizolvarea Internaționalei Comuniste este „justă și oportună”.

„...Ea demască minciuna hitleriștilor cum că «Moscova» ar avea intenția să se amestece în viața altor state și să le «bolșevizeze»... Ea ușurează munca patrioților din țările iubitoare de libertate în vederea unificării forțelor progresiste din țara lor, indiferent din ce partid fac parte și indiferent de convingerile lor religioase... Socot că dizolvarea Internaționalei Comuniste este cît se poate de oportună, deoarece tocmai acum, cînd fiara fascistă își încordează ultimele forțe, este necesar să se organizeze asaltul comun al țărilor iubitoare de libertate pentru doborîrea definitivă a acestei fiare și pentru eliberarea popoarelor de sub jugul fascist.”

Era bine cunoscut faptul că atît Churchill cît și Roosevelt insistaseră ca Internaționala Comunistă să fie dizolvată. De fiecare dată, Stalin răspundea că Internaționala Comunistă este muribundă și nu are nici o însemnătate. Dar ceea ce nu a spus era că din acest organism „muribund”, acum decedat, făceau parte numeroși viitori conducători ai noii de-

mocrații din Europa — Thorez, Togliatti, Gottwald, Kopecky, Dimitrov și alții. Pe vremea aceea, ei duceau o viață foarte retrasă la Ufa sau la Moscova. La Moscova, majoritatea dintre ei locuiau la hotelul „Lux“ de pe strada Gorki; publicau rareori articole în presa sovietică și, de asemenea, apăreau foarte rar în public, cu excepția ultimei perioade a războiului.

La 30 mai a avut loc vizita spectaculoasă a fostului ambasador al Statelor Unite la Moscova, Joseph Davies, cunoscut din filmul „Misiune la Moscova“. Sosind la Moscova, el a rugat să se picteze cu litere albe pe fuzelajul avionului său cuvintele *Misiune la Moscova*. După cum s-a exprimat, venise să-și vadă „vechii săi prieteni“ — Mikoian, Vișinski și judecătorul Ulrich. Filmul „Misiune la Moscova“ era plin de absurdități: Vișinski avea o barbă mare neagră, doamna Molotov vorbea o rusească stilcitată etc. Filmul a fost prezentat la Kremlin în seara în care Davies a fost invitat acolo. Conducătorii sovietici au râs cu lacrimi, dar erau de acord că filmul era amical față de Uniunea Sovietică și, totodată, util pentru spulberarea mitului despre „pericolul roșu“, mit care, potrivit spuselor lui Davies, mai era încă larg răspândit în S.U.A. Membrii ambasadei engleze erau furioși: în film apărea un măgar cu monoclu, în care mulți vedeau o caricatură a ambasadorului englez, lordul Chilton. Ambasada S.U.A. și presa americană erau unanime împotriva lui Davies, în parte din cauza felului în care-și făcea singur reclamă și, în parte, fiindcă își etala exagerat de mult sentimentele prosovietice.

În răstimpul dintre dizolvarea Internaționalei Comuniste și ziua în care Stalin a făcut declarații în această privință a fost sărbătorită solemn prima aniversare a alianței anglo-sovietice: în presă au fost publicate articole entuziaste, a avut loc un schimb de mesaje între Kalinin și regele George al VI-lea etc. La 9 iunie, când s-a împlinit un an de la semnarea acordului sovieto-american, ziarele erau pline de elogii la adresa Statelor Unite și exprimau recunoștința pentru livrările în baza legii cu privire la lend-lease. „Pravda“ scria: „Poporul sovietic nu cunoaște numai, dar și prețuiește mult ajutorul pe care-l primește din partea marii republici de dincolo de ocean“. Acum lucrul cel mai important, scria „Pravda“, este să nu i se dea nici un răgaz lui Hitler.

Această neîncetată și zgomotoasă reclamă ce se făcea aliaților în mai și iunie era, firește, determinată de situația militară. Erau iminente lupte deosebit de grele, iar conducă-

torii sovietici sperau că aliații vor depune într-un viitor foarte apropiat noi și mari eforturi (cu atât mai mult cu cât în Africa de nord operațiile militare se încheiaseră).

În declarația Biroului sovietic de informații din 22 iunie 1943 („Doi ani de război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei“) se arăta chiar că „fără un al doilea front, victoria asupra Germaniei hitleriste nu este posibilă“. Principala idee a declarației era că, datorită Armatei Roșii, care imobilizase 200 de divizii germane și 30 de divizii ale sateliților Germaniei, aliații occidentali au avut timp suficient pentru a pregăti o lovitură hotărâtoare pe continentul european împotriva puterilor „Axei“.

Cum trebuia oare interpretată declarația Biroului sovietic de informații : ca o nouă manevră tactică pentru a-i măguli pe aliați sau ca un indiciu de reală neliniște în ajunul marilor bătălii de vară ?

În iunie 1943, situația era într-adevăr încordată. Toți își dădeau seama că furtuna se putea dezlănțui în orice clipă. Mulți erau surprinși că germanii nu trecuseră încă la ofensivă. Aviația — atât cea germană cât și cea sovietică — era foarte activă. Cîteva nopți în șir, germanii au executat atacuri aeriene asupra orașului Gorki, pricinuind pagube serioase cartierelor industriale. Deosebit de mult a suferit o mare uzină de asamblare a tancurilor. Au fost efectuate atacuri și asupra orașelor Kursk, Saratov, Iaroslavl, Astrahan etc. În plus, germanii au aruncat mine pe cursul inferior al Volgăi.

Aviația sovietică a efectuat raiduri asupra Orelului și a altor localități. În ansamblu era clar că principalul cîmp de luptă urma să fie raionul Kursk-Orel. De aceea, în momentul în care a început, ofensiva germană era cu desăvîrșire lipsită de orice element de surpriză. Chiar și mult lăudatele lor arme noi, tancurile „Tigru“ și „Pantera“, nu mai constituiau un secret. Cîteva tancuri de aceste tipuri fuseseră capturate la Leningrad, iar două au fost chiar prezentate la „Expoziția trofeelor“, organizată în iunie la Moscova. Comandamentul sovietic le supusese tuturor experiențelor necesare pentru a putea făuri mijloacele cu care să fie distruse.

La 11 iunie mi-am notat o convorbire avută cu un corespondent sovietic care tocmai se întorsese din raionul Kursk. El spunea că acolo se afla concentrată o cantitate colosală de material de război ; niciodată nu mai văzuse ceva asemănător. Ceea ce mai deosebea vara aceea de verile precedente era și numărul uriaș de autocamioane americane ; ele aveau

să sporească incomparabil de mult mobilitatea trupelor sovietice. Soldații ruși s-au convins că autocamioanele americane sînt mașini excelente.

În aceeași zi mi-am făcut următoarea însemnare :

„Molotov a oferit azi un prînz pentru a sărbători aniversarea semnării acordului sovieto-american. Era foarte prietenos și tot timpul vorbea de cooperarea celor trei «mari» nu numai în război, dar și în perioada postbelică. Toate toas-turile erau închinat menținerii acestei alianțe tripartite și după război. Clark Kerr a spus că este încîntat că alianța anglo-sovietică s-a dovedit atît de solidă — la început copilul pâruse puțin cam rahitic. Amiralul Standley a vorbit despre livrările efectuate în baza lend-lease-ului. La început aceste seoseau într-un ritm cam lent, dar acum lucrurile stau foarte bine : tehnica americană și engleză poate fi văzută pretutindeni — «Oerlikon»-uri pe spărgătoarele de gheață sovietice, tunuri engleze pe nava de linie «Krasnii Okteabr»... Rușii se gîndesc (sau vorbesc) tot mai mult despre o pace care, în perioada postbelică, va fi patronată de cei trei «mari»...”

În cea de-a doua jumătate a lunii iunie au sunat de două ori la Moscova sirenele de alarmă aeriană. La 9 iunie au fost lansate bombe asupra suburbiilor, dar nu asupra Moscovei propriu-zise. Avioanele germane se aflau în drum spre Gorki. Cu toate acestea, trupele de apărare antiaeriană din Moscova au primit ordin de a fi gata de acțiune.

La 19 iunie Ehrenburg a publicat un articol, mai degrabă alarmist, despre posibilitatea unor viitoare raiduri asupra Moscovei : „Nu uitați că ei mai sînt încă la Orel ; uitați că nu mai sînt la Veazma. Ei nu vor ocupa Moscova, dar urăsc Moscova, simbolul înfrîngerii lor, și vor încerca s-o desfigureze”.

În iunie m-am întîlnit deseori cu aviatorii escadrilei franceze „Normandie”. Printre ei erau oameni foarte feluriți — de la muncitori comuniști din Paris, care vorbeau cu deliciosul accent al suburbiilor pariziene, și pînă la blondul viconte de La Poype. Rușii se mirau că un viconte vrea să lupte de partea bolșevicilor. Dar figura cea mai impresionantă dintre acești băieți minunați era comandantul escadrilei, Tulasne, un om scund, frumușel, avînd parcă ceva din eleganța ofițerilor zugrăviți de Alfred de Vigny.

Escadrila fusese formată în Siria în 1942. Din conside-

rente politice, de Gaulle a hotărît să trimită această mică unitate militară în U.R.S.S. Francezii se aflau aici de la sfîrșitul anului 1942, participaseră la lupte și pînă în iunie numărul avioanelor germane doborîte de ei se ridica la 15, pierzînd și ei trei avioane. Acum, în iunie 1943, se pregăteau pentru marile bătălii în care atît de mulți dintre ei aveau să-și piardă viața. Se înțelegeau foarte bine cu mecanicii sovietici de la aerodrom și-și petreceau vremea plăcut în compania fetelor din satele învecinate. Zburau pe avioane Iak-1, care, după cum spuneau ei, le plăceau.

Tulasne, pe care l-am întîlnit în ziua de 17 iunie la un prînz dat de generalul Petit (atașatul militar francez), spunea că în raionul Breansk (unde se afla baza escadrilei franceze) mai e încă multă liniște, dar că „totul“ poate începe dintr-o clipă într-alta. Aviația sovietică bombardă liniile de comunicații germane. La raiduri participau cîte 200 de bombardiere și 200 de avioane de vînătoare. În timpul zilei erau folosite bombardierele sovietice, iar în timpul nopții cele americane. Germanii nu dispuneau aici aproape de loc de avioane de vînătoare care să poată lupta pe timp de noapte, acestea erau angajate în luptele aeriene deasupra Germaniei.

Francezii, spunea Tulasne, mănîncă tot ce mănîncă și rușii, le plac borșul și kașa. Dar li se dă rareori carne proaspătă, iar de mîncarea obișnuită — conserve de carne americane — li s-a făcut lehamite. Aviatorii francezi recent sosiți găseau condițiile de trai mai degrabă primitive, dar în rest erau foarte mulțumiți. Fetele de prin sate erau „foarte prietenoase“.

Istoria escadrilei „Normandie“ avea să devină unul dintre capitolele cele mai glorioase, dar și cele mai tragice ale luptei poporului francez în cel de-al doilea război mondial. În luptele de la Kursk și Orel din vara anului 1943 au pierit circa două treimi din efectivul inițial al escadrilei, printre care Lefevre și Tulasne. Mai tîrziu au venit alții, care le-au luat locul, iar escadrila a dat ultimele ei lupte în Prusia Orientală. Dispunînd de cele mai bune avioane de vînătoare rusești — Iak-3 —, escadrila a făcut ravagii în rîndul forțelor aeriene germane, mult slăbite. O dată, în numai trei zile, francezii au doborît aproape 100 de avioane germane. Viconte de La Poype se născuse probabil într-o zodie norocoasă: lui și altor trei aviatori francezi li s-a conferit titlul de Erou al Uniunii Sovietice și pînă la urmă s-a înăpoiă cu bine în Franța. Dar veteranii escadrilei își aminteau în special de Tulasne.

Grelele pierderi ale escadrilei „Normandie“ ne dau o idee asupra pierderilor pe care le-a suferit aviația sovietică în general.

Aceste manifestări de prietenie față de aliații occidentali (avându-se tot timpul în vedere instaurarea unei păci sub egida celor trei „mari“) au fost în parte umbrite de o inovație. În iunie a început să apară o nouă revistă — „Voina i rabocii klass“ („Războiul și clasa muncitoare“) — editată de organul sindicatelor, „Trud“. În primul număr al revistei se arăta că principalul ei obiectiv este acela de a demasca elementele profasciste din străinătate care iau poziție împotriva concepției sovietice despre o pace sub egida celor trei „mari“. „Ar fi însă ridicol și totodată o prostie să ascundem față de noi înșine și față de alții faptul că există anumite greutăți în relațiile dintre participanții la coaliția antihitleristă“. Revista ataca, de asemenea, pe izolaționiștii americani, „clica de la Cliveden“, precum și pe alți „munchenezi“. Acești „semialiați ai lui Hitler“ caută acum să-și realizeze țelurile lor murdare cu ajutorul „anumitor cercuri poloneze care nu au învățat nimic“. În continuare, revista se pronunța în favoarea unui „directorat al principalelor puteri“, care ar urma să prezinte rapoarte despre activitatea sa unei organizații internaționale mai largi, din care vor face parte toate țările lumii. Concepția sovietică despre Organizația Națiunilor Unite începea să se contureze.

Raidurile aeriene asupra orașului Gorki și alarmele aeriene de la Moscova au provocat în capitală în iunie și la începutul lunii iulie o vizibilă stare de nervozitate. Gîndul că vor mai fi încă multe pierderi de vieți omenești și-a găsit o amuzantă oglindire într-o anecdotă — însă adevărată — pe care mi-a povestit-o un rus despre femeia de serviciu de la biroul lui. Auzind pe cineva spunînd că un al doilea front este absolut necesar, ea a exclamat: „Doamne ferește! Ce, un front nu-i destul?!“ Avea doi fii în armată.

La 6 iulie s-a anunțat oficial că germanii au început o ofensivă de mari proporții exact în locul în care se aștepta — în raionul ieșindului de la Kursk, între pătrunderile de la Bielgorod și Orel.

Kursk: Hitler pierde ultima șansă de a schimba soarta războiului

Încă din februarie, după Stalingrad, Hitler a declarat că armata germană trebuie „să recîștige în timpul verii ceea ce pierduse în timpul iernii“. Nu era lucru ușor, deoarece germanii și aliații lor pierduseră peste 500 000 sau poate chiar 700 000 de oameni. După cum reiese din sursele germane, în ciuda „mobilizării totale“ efectuate în Germania, pînă la începutul luptelor de vară n-au putut fi înlocuite decît circa jumătate din aceste pierderi. În urma înfrîngerii de la Stalingrad, prestigiul lui Hitler scăzuse mult, iar recucerirea Harkovului nu a reușit să i-l redrezeze.

Înfrîngerea germanilor în Africa de nord și perspectiva unei apropiate invazii a aliaților în Italia, ale cărei consecințe politice erau greu (sau, mai bine zis, foarte ușor) de prevăzut, au accentuat deruta lui Hitler. Acum era greu de crezut că războiul din Rusia ar mai putea fi cîștigat. Hitler avea însă mare nevoie de o victorie spectaculoasă, de felul aceleia pe care Armata Roșie o repurtase la Stalingrad. Ieșindul de la Kursk, situat între Orel, la nord, și Bielgorod, la sud (ieșind pe care trupele sovietice îl ocupaseră în iarna precedentă), era locul cel mai potrivit pentru a le pricinui rușilor o înfrîngere senzațională.

Comandamentul sovietic considera ieșindul de la Kursk drept o trambulină de unde să pornească ofensiva pentru eliberarea regiunilor Orel și Breansk (în nord-vest) și a Ucrainei (în sud-vest). El concentrase aici un număr imens de trupe. Începînd din martie, rușii au fortificat ieșindul, săpînd mii de kilometri de tranșee, amenajînd mii de cuiburi de foc etc. Pe laturile de nord, vest și sud ale ieșindului, adîncimea apărării atingea 100 km.

Potrivit unor surse germane, în primăvara anului 1943,

Hitler intenționa, din considerente politice, dar și economice, să mențină un front de la Golful Finic pînă la Marea de Azov și, prin operația „Citadela“, să pricinuiască Armatei Roșii o înfrîngere zdrobitoare în ieșindul de la Kursk. Încercuirea unor numeroase forțe sovietice în această regiune, credea el, va aduce după sine o serioasă schimbare în favoarea germanilor a întregii situații strategice, permițînd, poate, chiar o nouă ofensivă asupra Moscovei.

Azi germanii scriu în această privință următoarele :

„Ieșindul de la Kursk reprezenta un loc deosebit de potrivit pentru o asemenea lovitură. O ofensivă simultană a trupelor germane dinspre nord și sud ar fi putut prinde în cursă o puternică grupare de trupe sovietice. Se spera, de asemenea, ca rezervele operative pe care inamicul le va arunca în luptă să poată fi și ele zdrobite. În plus, lichidarea acestui ieșind ar fi scurtat simțitor linia frontului... E drept că unii afirmau încă de pe atunci că adversarul se așteaptă ca ofensiva germană să înceapă tocmai în această zonă, și... de aceea există pericolul ca pierderile germanilor să fie mai mari decît cele ale rușilor... Hitler însă nu s-a lăsat convins, fiind sigur că operația «Citadela» va fi încununată de succes dacă va fi întreprinsă curînd”¹².

Începerea operației a fost însă amînată atît din cauza condițiilor nefavorabile ale terenului, cît și datorită faptului că diviziile germane nu primeau decît într-un ritm foarte lent completări pentru efectivele lor. În aceste condiții, generalul Model, comandantul trupelor germane de la nord de ieșind, a declarat că operația nu va putea fi încununată de succes dacă nu se vor primi întăriri puternice în tancuri grele de cel mai nou tip, superioare oricărui tanc sovietic. De aceea, ofensiva a fost din nou amînată pînă la mijlocul lunii iunie, iar între timp au fost aduse în grabă pe front un număr mare de tancuri „Tigru” și „Pantera”, precum și de autotunuri „Ferdinand” direct de la uzinele de armament din Germania. Dar germanii au manifestat apoi noi șovăieli și s-au produs noi amînări, cauzate, printre altele, de teama lui Hitler că Italia ar fi pe punctul de a ieși din război. După ce s-a convins că Mussolini nu are de gînd să capituleze, Hitler s-a hotărît, în sfîrșit, să-și pună în aplicare planul său inițial. Victoria de la Kursk, a declarat el, va înflăcăra imaginația întregii lumi.

¹² A. Philippi și F. Heim, op. cit., p. 209—210.

În acest timp însă, Comandamentul suprem sovietic nu stătea cu brațele încrucișate. Nimic nu-i putea conveni mai bine decît intenția germanilor de a da lovitura tocmai acolo unde Armata Roșie era mai puternică. Cantitatea armamentului concentrat aici de ruși poate fi apreciată după faptul că, în mai puțin de trei luni, au fost aduse din spatele frontului în zona ieșindului de la Kursk circa 500 000 de vagoane încărcate cu tot felul de materiale de război.

Germanii au concentrat în jurul ieșindului 2 000 de tancuri (după datele sovietice — peste 3 000), din care mai bine de jumătate în sectorul sudic, unde comanda generalul Hoth, precum și circa 2 000 de avioane.

Philippi și Heim scriu :

„Cu o asemenea concentrare masivă de trupe germane, Hitler aștepta bătălia cu multă încredere în victorie. El nu se îndoia că grupările de izbire din nord și sud vor rupe apărarea rușilor și vor închide cercul la est de Kursk. Dar, în pofida tuturor așteptărilor, nu a fost nevoie decît de foarte puțin timp pentru a se convinge că ofensiva eșuase, cu toate că trupele noastre și-au încordat la maximum forțele. Unitățile noastre atacante au pătruns adînc în apărarea rușilor, dar au suferit pierderi foarte grele, iar la 7 iulie rușii au aruncat în luptă o cantitate și mai mare de tancuri grele. Armata a 4-a germană de tancuri a dus lupte deosebit de grele. Tot ce se putea spera era să nu fim aruncați înapoi. Au început să apară dubii serioase în privința rezultatului operației «Citadela». Cu toate acestea, Hitler a dat la 10 iulie ordinul de a se continua ofensiva. În ziua aceea, aliații occidentali au debarcat în Sicilia, și «victoria de la Kursk» îi era mai necesară ca oricînd.

În realitate, după succesele tactice inițiale, bătălia de la Kursk ajunsese de mult în impas, iar la 12 iulie comandamentul rus a executat pe neașteptate o lovitură pe direcția Orel — în spatele Armatei a 9-a germane (în partea de nord a ieșindului de la Kursk)... La 13 iulie, Hitler silit de împrejurări, a dat ordinul de a se înceta operația «Citadela». Această hotărîre a fost determinată și de faptul că italienii nu fuseseră în stare să apere Sicilia și se contura necesitatea de a fi trimise întăriri germane în Italia”¹³.

În decurs de patru zile, germanii nu au reușit să pătrundă în ieșindul de la Kursk decît în unele locuri și pe o adîncime

¹³ Op. cit., p. 212.

mică — în nord circa 16 km pe un front de 20 km, iar în sud circa 50 km, pe un front tot de 20 km. Când bătălia s-a oprit, cele două grupări de forțe germane se găseau la o distanță de circa 150 km una de alta.

Aproape toate unitățile germane de tancuri suferiseră asemenea pierderi, încît nu mai puteau fi refăcute, și pînă la urmă germanii au pierdut inițiativa, care a fost preluată de Armata Roșie.

În ciuda faptului că și Armata Roșie suferise pierderi grele în bătălia de la Kursk, comandamentul sovietic a putut totuși începe ofensiva de vară pe un front foarte larg și cu forțe superioare.

La Moscova tensiunea a fost foarte puternică cînd s-a aflat că germanii începuseră ofensiva. Știrea era conținută într-un articol, pătruns de patriotism, publicat de „Krasnaia zvezda” :

„Părinții și bunicii noștri au făcut mari sacrificii pentru a salva Rusia lor, patria lor. Poporul nostru nu-i va uita niciodată pe Minin și Pojarski, pe Suvorov și Kutuzov, pe partizanii, ruși din Războiul pentru Apărarea Patriei din 1812. Sîntem mîndri că în vinele noastre curge sîngele glorioșilor noștri străbuni și vom fi totdeauna demni de ei.”

În chiar inima Rusiei, în ținutul natal al lui Turgheniev, avea loc o reeditare a bătăliei de la Kulikovo¹⁴, de al cărei rezultat depindeau atît de multe.

Încă din prima zi a bătăliei, două lucruri au devenit clare : că Germania aruncase în luptă forțe imense și că aceste forțe suferă pierderi nemaipomenit de grele, fără a obține în schimb succese corespunzătoare. În comunicatul sovietic cu privire la prima zi a bătăliei se spunea :

„Începînd din dimineața zilei de 5 iulie, trupele noastre au dus în sectoarele Orel—Kursk și Bielgorod lupte înverșunate împotriva ofensivei unor mari forțe de infanterie și de tancuri ale inamicului, sprijinite de un mare număr de avioane. Toate atacurile inamicului au fost respinse cu pierderi grele pentru el, și numai în unele puncte mici unități germane au izbutit să pătrundă pe o mică adîncime în dispozitivul nostru de apărare. După datele preliminară, trupele noastre au avariat și nimicît în sectoarele Orel—Kursk

¹⁴ În bătălia de la Kulikovo, Dmitri Donskoi i-a zdrobit pe tătari în 1380.

și Bielgorod, într-o singură zi, 586 de tancuri germane și au doborât 203 avioane ale inamicului. Luptele continuă.“

Cifra de 586 de tancuri germane distruse a înflăcărat imaginația oamenilor: nicicând nu se obținuseră încă asemenea rezultate într-o singură zi. Impresia era oarecum asemănătoare cu cea produsă la Londra, în plină bătălie pentru Anglia, la aflarea știrii că într-o singură zi au fost doborâte 280 de avioane germane.

În comunicatul din 6 iulie se spunea din nou că trupele sovietice nu s-au retras decît puțin și că pierderile germanilor s-au ridicat la 433 de tancuri și 111 avioane. La 7 iulie, germanii au pierdut alte 520 de tancuri și 111 avioane, iar la 8 iulie rușii au început să execute contralovituri; comunicatul anunța că în ziua aceea germanii pierduseră 304 tancuri și 161 de avioane.

La 9 iulie, după patru zile de mare încordare, îngrijorarea a trecut. E drept că după știrea că au fost distruse 586 de tancuri inamice ea slăbise mult. „Tigrii ard“ era titlul unui reportaj de pe front. Au început să fie publicate declarații ale unor prizonieri de război germani, zguduiți de „sîngerosul măcel, cum nu mai cunoscuseră pînă atunci trupele germane.“

Iată, de pildă, ce a declarat un caporal german luat prizonier în raionul Bielgorod: „Personalul nostru medical nu reușea să dea ajutor tuturor răniților. Un infirmier mi-a spus că punctul sanitar seamănă cu un abator.“

Comunicatul sovietic din 15 iulie anunța că începuse contraofensiva în sectorul Orel, arătînd totodată că în trei zile după străpungerea în cîteva locuri a intrîndului de la Orel trupele sovietice înaintaseră 25—50 km.

În ordinul lui Stalin din 24 iulie către generalii Rokossovski, Vatutin și Popov se anunțau „lichidarea completă a ofensivei de vară germane“ și recucerirea întregului teritoriu ocupat de germani după 5 iulie. În ordin se mai spunea că la Orel, Kursk și Bielgorod germanii concentraseră în total 37 de divizii — 17 de tancuri, 2 motorizate și 18 de infanterie —, dar nu i-au luat pe ruși prin surprindere, planurile lor de a ajunge la Kursk suferind un eșec total. S-a terminat o dată pentru totdeauna cu mitul că vara germanii înaintează întotdeauna. Pierderile germanilor s-au ridicat la: 70 000 de morți, 2 900 de tancuri, 195 de autotunuri, 844 de tunuri de cîmp, 1 392 de avioane și 5 000 de autovehicule.

În toate reportajele de pe front se sublinia extraordinara încredere în victorie de care erau pătrunse trupele sovietice

în această bătălie. Unele dintre cifrele publicate erau incontestabil exagerate. Dar chiar dacă germanii nu au pierdut 3 000, ci numai 2 000 de tancuri (iar după război germanii înșiși au recunoscut că la Kursk trupele lor de tancuri au fost pur și simplu făcute una cu pământul), și încă era un rezultat destul de bun. Dacă germanii au pierdut într-adevăr în bătălia de la Kursk 70 000 de oameni, trupele sovietice trebuie să fi suferit și ele pierderi grele. Reportajele citau exemple ale excepționalului curaj și marii dîrzenii a rușilor. Așa, de pildă, soldații rămîneau în tranșee, lăsînd tancurile grele germane să treacă pe deasupra lor, iar apoi trăgeau în ele din spate.

S-a apreciat că la bătălia de la Kursk au participat — de ambele părți — în total circa 6 000 de tancuri și 4 000 de avioane. A fost, pe un spațiu redus, cel mai teribil măcel din cîte se văzuseră vreodată. Cînd, după cîteva săptămîni, am călătorit prin frumoasele regiuni ale Ucrainei de la Volceansk la Valuiki și apoi mai departe spre Bielgorod și Harkov, am putut constata că raionul de la nord de Bielgorod (unde germanii pătrunseseră circa 50 km în ieșindul de la Kursk) fusese transformat într-un pustiu înfiorător — pînă și copacii și arbuștii erau distruși de tirul artileriei. Cîmpul de luptă mai era încă presărat cu sute de tancuri arse și avioane distruse, iar pe o rază de cîteva kilometri aerul era încărcat de duhoarea miilor de cadavre numai pe jumătate îngropate.

Dar în U.R.S.S. pentru cei care supraviețuiseră erau zile minunate. La 5 august, după declarația specială a lui Stalin că orașele Orel și Bielgorod au fost eliberate, a început ceea ce ar putea fi denumită era „saluturilor în cinstea victoriilor“.

Cu vocea lui gravă, Levitan, crainicul postului de radio Moscova, rostea acum pentru prima oară cuvintele ordinului comandantului suprem, care în următorii doi ani aveau să sune pentru oamenii sovietici ca o melodie plăcută și cunoscută :

„Astăzi, 5 august, trupele Frontului Breansk, în coope-rare la flancuri cu trupele Fronturilor de vest și central, au eliberat, în urma unor lupte înverșunate, orașul Orel.

Tot astăzi, trupele Fronturilor de stepă și Voronej au zdrobit rezistența inamicului și au eliberat orașul Bielgorod...”

După ce erau menționate unitățile care, primele, au pă-truns în aceste două orașe, se spunea că în viitor ele vor

purta denumirea de „Orel“ și, respectiv, „Bielgorod“; în continuare crainicul a anunțat pentru prima dată :

„Astăzi, 5 august, la orele 24, capitala patriei noastre, Moscova, va saluta cu douăzeci de salve de artilerie trase din 120 de tunuri vitezele noastre trupe care au eliberat orașele Orel și Bielgorod... Exprim mulțumiri tuturor trupelor... care au participat la operațiunile de eliberare a orașelor Orel și Bielgorod. Slavă veșnică eroilor căzuți în lupta pentru libertatea patriei noastre. Moarte cotropitorilor germani !“

Această formulare, cu mici variații, a devenit textul pe care milioane de ascultători aveau să-l mai audă de peste trei sute de ori pînă la victoria finală asupra Germaniei și Japoniei.

Da, începuse era salutarilor în cinstea victoriilor.

A doua zi, la 6 august, comunicatul anunța că trupele care eliberaseră Orelul îl urmăresc pe inamic spre vest și au ocupat Kromî, precum și alte 70 de localități, iar în sud se desfășoară cu succes o ofensivă de mari proporții spre Harkov.

Hotărîrea de a sărbători victoria de la Kursk prin aceste prime salve de tun și focuri de artificii nu era ceva întîmplător sau arbitrar. Comandamentul sovietic știa că, o dată cu cîștigarea bătăliei de la Kursk, Uniunea Sovietică cîștigase de fapt războiul.

De aceeași părere sînt și sursele germane din perioada postbelică. Așa, de pildă, Walter Görlitz consideră că Stalingradul a fost punctul de cotitură al războiului din Răsărit pe plan politic-psihologic, iar înfrîngerea suferită de germani la Kursk și Bielgorod — punctul de cotitură din punct de vedere pur militar ¹⁵.

¹⁵ W. Görlitz. „Paulus and Stalingrad“, Londra, p. 288.

Orelul sub ocupație germană

Eliberarea străvechiului oraș rus Orel și lichidarea completă a intrîndului de la Orel, care timp de doi ani constituise o amenințare pentru Moscova, au fost rezultatul direct al zdrobirii trupelor germane-fasciste la Kursk.

Orelul a fost unul dintre primele mari orașe pur rusești eliberate în 1943. În plus, spre deosebire de Don și Kuban, germanii au stat aici timp de aproape doi ani — începînd din octombrie 1941.

În a doua săptămînă a lunii august am putut călători cu automobilul de la Moscova la Tula și de acolo la Orel. Relatarea de mai jos, bazată pe însemnările mele din acea vreme, descrie cum arăta linia întîi a intrîndului de la Orel, ce am văzut în interiorul acestuia, și în special chiar la Orel.

Ciulinii erau de înălțimea unui om. Buruienile alcătuiau un fel de junglă deasă, formînd o fișie lată de aproximativ 3 km, care se întindea spre apus și apoi spre răsărit și sud pe aproape întregul perimetru al intrîndului de la Orel. Iar în jungla aceasta, prin care trecea acum șoseaua prăfuită ce venea de la Tula, te pîndea moartea la fiecare pas. „Minen“ (în limba germană) sau „Minî“ (pe rusește) citeam pe tăblițele, vechi și noi, înfipite în pămînt. În depărtare, pe colină, sub cerul de vară de un albastru intens, se profilau ruine de biserici, rămășițele unor case și coșuri solitare rămase în picioare. Kilometrii aceștia de buruieni și ciulini fuseseră vreme de aproape doi ani o țară a nimănui. Ruinele de pe colină erau cele ale orașului Mțensk. Două femei bătrîne și patru pisici erau singurele ființe vii pe care soldații sovietici le mai găsiseră acolo la 20 iulie, cînd au plecat germanii. Înainte de plecare, fasciștii au aruncat în aer sau au incen-

diat totul — biserici și clădiri, izbe țărănești și tot ce mai era. La mijlocul secolului trecut trăise în acest oraș „Lady Macbeth“ a lui Leskov și Șostakovici. Era straniu să te gîndești că această dramă a pasiunii și a singelui se petrecuse în orașul în care plutea acum miros de sînge vărsat din cu totul alte motive.

Am străbătut desișul de buruieni pînă la Mțensk. Nu, totuși mai rămăsese în picioare o căsuță din cărămidă. „Punct de alimentare — glăsuia o firmă. — Aici puteți primi rația de hrană pe o zi: micul dejun, prînzul și masa de seară.“ Alături, un alt anunț: „Inamicul a distrus și prădat acest oraș, a dus în robie pe locuitorii lui. Ei cer răzbunare!“

Achtung, Minen. Achtung, Minen... „Afurisită născocire și minele astea! — spunea un colonel care ne-a întîmpinat la Mțensk. — Pe o distanță de numai o sută de metri de ambele părți ale drumului am dezgropat 650 de mine“. Ne povestea despre noile mine cu acțiune întîrziată descoperite în adăposturile germane. Focosul lor acționează în momentul cînd acidul perforează metalul. Unele explodează abia după două luni. Apoi mai există și mine care sînt adevărate curse, și sînt o mulțime dintr-astea. Minele și minele-curse deveniseră unul dintre principalele tipuri de arme ale germanilor în 1943. Pentru soldații sovietici au fost cel mai serios motiv de îngrijorare și constituiau, de altfel, principalul subiect de discuție¹⁶. În bătălia pentru Orel, unitățile sovietice au suferit pierderi îngrozitoare de pe urma minelor. Mai tîrziu ele aveau să provoace noi pierderi la Harkov și în alte locuri. În timp ce stăteam de vorbă cu colonelul, a trecut pe lîngă noi o căruță; în ea zăceau doi soldați care gemeau. Capetele le erau pline de sînge. Tocmai călcaseră pe o mină...

În ultimele zile se înapoiaseră la Mțensk doar 200 de oameni din 20 000 cîți avusese orașul. Acești 200 stătuseră ascunși pe undeva, în satele din împrejurimi.

Pe drumul spre Orel, care străbătea cîmpii și păduri frumoase, n-am văzut nici un sat. Numai cîte un indicator printre ruine mai arăta ce sat fusese acolo. „Zona pustie“, creată de germani, se întindea acum de la Rjev și Veazma pînă la Orel.

Orelul — nu de mult încă un oraș de provincie, liniștit și plăcut, plin de amintiri despre Turgheniev — a avut multe de suferit. Peste jumătate din numărul total al caselor

¹⁶ Multe mine, atît sovietice cît și germane, fabricate în 1943, aveau cutia din lemn, din care cauză erau foarte greu de detectat.

erau distruse ; în unele locuri, ruinele mai fumegau încă. Podurile peste Oka fuseseră aruncate în aer ; între timp însă se construise un pod provizoriu de lemn, și pe el treceau, îndreptându-se spre vest, autocamioane militare, iar la Orel soseau ambulanțele de la Karacev — situat la 50 km vest —, unde se dădeau lupte grele.

Cum a trăit Orelul în cei aproape doi ani de ocupație germană ? Dintr-o populație de 114 000 de oameni n-au mai rămas în oraș decât 30 000. Mulți locuitori au fost uciși de germani. Mulți au fost spânzurați în piața orașului, în aceeași piață unde se află acum mormintele echipajului primului tanc sovietic care a pătruns în Orel, precum și mormîntul generalului Gurtiev, care s-a acoperit de glorie în luptele de la Stalingrad și a căzut chiar în dimineața în care trupele sovietice și-au croit drum prin luptă în oraș. Se spunea că germanii ar fi ucis 12 000 de oameni și de două ori pe atîția ar fi trimis în Germania. Multe mii de locuitori plecaseră în pădurile din jurul Orelului și Breanskului, alăturîndu-se partizanilor. Aici, în special în regiunea Breansk, partizanii desfășurau o activitate foarte intensă.

Germanii au numit la Orel un primar rus (care acum fugise împreună cu ei) și au adus în satele din împrejurimi cîțiva foști moșieri ruși — sau fii ai acestora — albgardiști, cum li se spunea. Dar nu se știe dacă își primiseră înapoi fostele lor moșii. În majoritatea locurilor, colhozurile nu au fost desființate. Era încurajată înființarea de mici întreprinderi particulare, dar existau atît de puține mărfuri încît aceste încercări nu au dus la nici un rezultat. Într-un morman de dărîmături am găsit, ce-i drept, o sticlă spartă purtînd o etichetă pe care stătea scris — mai întîi în rusește, dar dedesubt în germană — „Fruchtwasser-Fabrik, NOS-DRUNOW UND Co., Orel, Moskauer Str. 6“. Ar fi fost interesant să stau de vorbă cu acest „fabricant“ din Orelul german, dar nu a putut fi găsit.

Iarna 1941—1942 a fost cea mai grea. Oamenii mureau cu sutele de foame. Mai tîrziu, cei ce lucrau într-un fel sau altul pentru germani au început să primească cîte 200 g de pîine pe zi. Apoi mai era și toată oroarea lagărului de prizonieri de război ruși. Aici am luat pentru prima oară cunoștință directă de felul în care se purtau germanii cu prizonierii sovietici. După Stalingrad atitudinea lor s-a schimbat. Pînă atunci îi lăsau să moară ca muștele. După Stalingrad au încercat, prin șantaj sau lingușire, să-i atragă pe ruși în armata trădătorului Vlasov.

Sever, cu ochi albaștri și vioi, generalul Sobennikov, în prezent comandantul garnizoanei Orel, participase la marea ofensivă din iulie și acum vorbea despre ea. La 15 iulie, după trei zile de lupte grele, unitățile sovietice au reușit să rupă principalele poziții ale apărării germane din jurul intrîndului de la Orel. Niciodată încă, spunea el, nu a fost concentrată împotriva unor poziții de apărare germane atîta artilerie sovietică. În multe sectoare, puterea ei de foc era de zece ori mai mare decît în timpul bătăliei de la Verdun. Cîmpurile de mine plantate de germani erau atît de dense și de multe, încît a fost nevoie de o „suprapregătire“ de artilerie pentru a distruge cît mai multe și a reduce în felul acesta pierderile unităților ce urmau să treacă la acțiunea de rupere a apărării. La 20 iulie, germanii au încercat să oprească înaintarea trupelor sovietice, aruncînd în luptă sute de avioane. Servanții ruși de la tunurile antiaeriene și echipajele avioanelor de vînătoare au avut mult de furcă cu ele. În nenumăratele lupte aeriene ce au avut loc, ambele părți au suferit pierderi grele. În aceste zile și-au pierdut viața și mulți aviatori francezi.

Cît de important era pentru germani să păstreze Orelul, a continuat Sobennikov, reiese și din ordinul generalului von Schmidt (înlocuit după aceea prin generalul Model) de a rezista la Orel pînă la capăt.

„Și, incontestabil, germanii au rezistat pînă la capăt — a continuat generalul. — Aveau aici trupe foarte dîrze. Aproape toți s-au bătut cu înverșunare și numai foarte puțini s-au predat. Nici unul dintre prizonierii pe care i-am luat nu avea mai mult de treizeci de ani — erau trupe de elită, trupe sănătoase, bune. Tovarășul Ehrenburg, care pretinde că armata germană este alcătuită din bătrîni suferinzi de gută și de hemoroizi, nu știe ce vorbește. Da, erau într-adevăr trupe bune, dar, cu toate acestea, moralul lor era zdruncinat. Kurskul și tot restul au avut asupra lor o influență demoralizatoare. Prizonierii ne-au declarat că și căderea lui Mussolini produsese o profundă impresie asupra soldaților germani, cu toate că unii dintre ei continuau să dea crezare poveștii scornite de ofițeri cum că Mussolini ar fi grav bolnav“.

Apoi generalul ne-a relatat povestea complicată cum la 3 august Orelul era aproape complet încercuit, iar în zorii zilei de 5 august rușii au intrat în oraș.

„Autoblindatul nostru, înzestrat cu o stație de radio care cînta «Internaționala», «Războiul sfînt» și «Băsmăluța albastră», a fost unul dintre primele care au pătruns în oraș.

Muzica noastră a produs asupra populației o impresie extraordinară. O mulțime de oameni au ieșit pe străzi, cu toate că lupta nu încetase încă. Germanii continuau să folosească împotriva noastră autotunuri și tancuri, iar pistolarii lor, ascunși prin podurile caselor, ne cauzau multe neplăceri. Unul dintre aceștia l-a ucis pe generalul Gurtiev. Continuau să explodeze mine cu acțiune întârziată, și în mijlocul acestui zgomot infernal, din difuzorul nostru răsunau cîntece patriotice. Abia a doua zi au fost lichidați acești pistolari, deși n-ar fi exclus ca unii dintre ei să mai fie ascunși pe undeva. În Orel au mai rămas probabil sute de mine cu acțiune întârziată, cu toate că pînă acum am găsit 80 000 de mine. Aceasta este cauza pentru care trupele nu sînt cartiruite în oraș...

Da, am intrat în Orel în dimineața zilei de 5 august. Încercați să vă imaginați tabloul: zorile abia mijeau, iar în jurul nostru mai ardeau casele. Tunurile și tancurile noastre pătrund în oraș, sînt acoperite cu flori, iar din difuzoare răsună acordurile «Războiului sfînt»; femeii bătrîne și copii roiesc printre soldați, le vîră flori în mîini, îi îmbrățișează. Ici-colo se mai aud împușcături. Mi-amintesc de o femeie bătrînă. Stătea la un colț al străzii Pușkin și-și făcea cruce, iar pe fața ei plină de zbîrcituri curgeau lacrimi. O altă femeie în vîrstă — judecînd după felul în care vorbea, părea o femeie cultă — a alergat spre mine, mi-a întins niște flori și, sărindu-mi de gît, a început să vorbească și să tot vorbească fără sfîrșit. Din pricina zgomotului nu puteam auzi ce spunea, am înțeles doar că era vorba de fiul ei, care lupta în Armata Roșie.

Acum se dau lupte grele la Karacev. Avem acolo cîteva tancuri engleze și americane, dar nu multe. Aviația germană e din nou foarte activă — efectuează 1 000 de misiuni pe zi. Rezistența lor este mult mai mult decît o acțiune de arier-gardă, mai ales acum, cînd înaintăm spre Nipru.

De la eliberarea Orelului nu trecuseră decît cinci zile, dar autoritățile sovietice erau deja complet restaurate. Majoritatea clădirilor administrative fuseseră distruse de germani, dar într-o căsuță de pe o stradă lăaturalnică s-a instalat M. P. Romașov, comandantul partizanilor de prin partea locului și Erou al Uniunii Sovietice. Acum era președintele comitetului executiv al Sovietului regional. Avea multe de povestit: despre războiul de partizani, despre luptele cu detașamentele de represiune, despre eliberarea de către partizani a unor civili duși spre apus. Partizanii ucideau escorta germană, iar oamenii se împrăștiau prin păduri.

Avea loc o acțiune de verificare în rîndurile populației din Orel. În special membrii de partid trebuiau să dea socoteală în legătură cu comportarea lor în timpul celor douăzeci de luni de ocupație germană. Orelul fusese cucerit la 2 octombrie 1941 de către tancurile lui Guderian în chip atît de neașteptat, încît mulți nu mai putuseră pleca. Pe biroul lui Romașov am văzut o declarație scrisă de o femeie agramată, care arăta că ea, membră de partid, a fost surprinsă aici la 2 octombrie împreună cu cei doi copii ai ei și că, pentru a-și asigura existența — a ei și a copiilor —, a fost nevoită să se angajeze ca femeie de serviciu la o instituție germană.

Dintr-un șanț de lîngă marea clădire de cărămidă a închisorii din Orel au fost dezgropate cadavre. Văzute din depărtare, păreau niște păpuși moi, verzi-cafenii, confecționate din cîrpe. Au fost rînduite lîngă șanțul din care fuseseră scoase. Doi reprezentanți ai autorităților sovietice sortau craniile; unele aveau în partea dindărăt un orificiu cauzat de glonț, altele nu. Din șanț se răspîndea un miros greu, pătrunzător. Au fost dezgropate două sute de cadavre, dar, judecînd după lungimea și adîncimea șanțului, se mai aflau acolo pe puțin încă cinci mii de cadavre. Unele „mostre” erau cadavre de femei, dar majoritatea erau cadavre de bărbați. Jumătate dintre ele erau cadavrele unor prizonieri sovietici, morți de inaniție sau din cauza diferitor boli. Ceilalți erau soldați sau civili uciși cu cîte un glonte tras în ceafă. Execuțiile aveau loc marțea și vinerea la ora 10 dimineața. Plutonul de execuție al Gestapoului se prezenta regulat de două ori pe săptămîină la închisoare. Au mai fost uciși și mulți alți oameni la Orel. Unii dintre ei fuseseră spînzurați în piața publică, deoarece erau considerați „partizani”.

Pe cînd mă aflam la Orel, m-am dus o dată la o fermecătoare casă de tip vechi, care avea coloane clasice și o grădină părăginită. Aparținuse pe vremuri unei rude a lui Turgheniev. Acesta din urmă a stat deseori aici și la ea se gîndise probabil cînd a scris „Un cuib de nobili”. Locul nu se schimbase, desigur, decît foarte puțin din 1840—1850, cînd buna și pioasa Liza luase hotărîrea, chiar în această casă, să se retragă la mănăstire, deoarece nu avusese parte de fericire în lumea aceasta.

Clădirea fusese transformată într-o casă memorială Turgheniev și am stat de vorbă cu bătrînul ei conservator. Stătuse trei luni în închisoarea Gestapoului și în fiecare dimi-

neață de marți și vineri auzea salvele plutonului de execuție. Cele două ajutoare pe care le avusese la casa memorială au fost împușcate ca persoane „suspecte de a fi comuniști“.

Bătrînul — al cărui nume era Fomin — a povestit despre foametea cumplită de la Orel. Timp îndelungat populației nu i se distribuiseră nici un fel de alimente, nici chiar mizeră rație de pîine. În iarna 1941—1942, cînd mergeai pe stradă, te poticneai de cadavrele oamenilor care căzuseră în drum și muriseră. În iarna aceea, el și soția lui au reușit cu multă greutate să schimbe tot ce aveau pe cîțiva cartofi și pe ceva sfeclă. Ceea ce mai tîrziu i-a ajutat pe oameni să supraviețuiască au fost grădinile lor de zarzavat.

Fomin spunea că germanii luaseră cu ei 10 000 de volume din biblioteca lui Turgheniev, iar numeroase alte exponate, de pildă arma de vînătoare a lui Turgheniev, au fost pur și simplu furate. Bogdaproste, a încheiat el, că a mai rămas cel puțin casa în picioare. Conacul lui Turgheniev din Spasskoe-Lutovinovo — între Orel și Mțensk — a ars pînă în temelii.

Într-o seară, cînd spre apus, spre Karacev, cerul înstelat era purpuriu din cauza satelor în flăcări, am întîlnit la sediul Sovietului orășenesc două persoane, a căror prezență împreună părea stranie : un medic și un preot din localitate.

Doctorul Protopopov — care, cu bărbuța și cu pince-nez-ul lui, aducea cu un personaj cehovian — povestea cum, în ciuda tuturor dificultăților, reușea să-i vindece pe prizonierii sovietici răniți sau bolnavi. Ceea ce relata era un adevărat coșmar — oamenii erau înfometati, și nimeni nu-i îngrijea. Numai el și cîteva ajutoare devotate de-ale lui au încercat să le aline cît de cît soarta, colectînd alimente de la oamenii din oraș — deși nici aceștia nu aveau nimic de prisos — și aducîndu-le pe furiș la spital. În toiul iernii, germanii au hotărît să transporte cu săniile cîteva prizonieri grav bolnavi la un alt spital, aflat la mulți kilometri de acolo. Personalul rus a protestat în zadar. Atunci s-a străduit să-i înfășoare măcar pe cît mai mulți cu pături. Dar aproape jumătate din bolnavi au murit în timpul transportului. După cîte auzise Protopopov, acest alt „spital“ se deosebea foarte puțin de un lagăr al morții.

Preotul — un bătrîn în vîrstă de 72 de ani, în haine murdare, complet surd, cu o barbă căruntă și purtînd o cruce atîrnată de un lanț de argint — spunea că mulți ruși lucraseră pentru germani, căci altfel ar fi pierit de foame. I s-a permis să-i viziteze pe prizonierii ruși, pe care germanii îi exterminau prin înfometare. Uneori mureau într-o singură

zi câte 20, 30 sau chiar 40 de oameni. Dar după Stalingrad germanii începuseră să-i hrănească ceva mai bine, iar apoi au încercat să-i convingă să se înroleze în „armata rusă de eliberare“.

Părintele Ivan povestea că, într-o oarecare măsură, germanii sprijineau biserica — această atitudine făcea parte din politica lor anticomunistă. Dar bisericile au întemeiat, neoficial, „cercuri de ajutor mutual“ pentru ca în felul acesta să vină în ajutorul celor mai săraci și să facă tot ce le sta în puteri pentru prizonieri. Preotul a spus că, „din cauza împrejurărilor“, încetase în 1929 să mai exercite funcția de preot sătesc. Când au venit germanii, s-a gândit că ar putea ajuta cauza Rusiei mergînd din nou să slujească într-o biserică. „În jurul mea s-a constituit un grup de credincioși și ni s-a dat o biserică. Trebuie să spun că sub germani bisericile din Orel au înflorit, dar s-au transformat — lucru la care germanii nu se așteptaseră — în centre active ale conștiinței naționale ruse“. Dar omul pe care germanii l-au însărcinat cu supravegherea bisericilor nu era un episcop, cum, firește, s-au așteptat mulți, ci un funcționar civil, pe nume Konstantinov, unul dintre emigranții ruși. În felul acesta, bisericile nu aveau nici un fel de autonomie și pînă și ștampila de cauciuc a fiecăreia dintre ele era ținută sub cheie în biroul lui Konstantinov, ceea ce părintelui Ivan i se părea deosebit de revoltător. Superiorul lui direct era părintele Kutepov, care slujea într-o biserică mult mai mare. Părintele Kutepov i-a spus părintelui Ivan să nu-l pomenească în rugăciunile sale pe mitropolitul Serghei al Moscovei, ci să se roage numai pentru mitropolitul Serafim, care trăia la Berlin și era acceptat de germani.

„Asta nu mi-a plăcut — a declarat părintele Ivan — și nu l-am pomenit nici pe unul, nici pe celălalt. Da, bisericile erau tixite de oameni ; la Orel erau cinci“.

Preotul fusese, firește, indus în eroare de germani, în special prin faptul că aceștia autorizaseră deschiderea bisericilor închise cu cincisprezece sau chiar mai mulți ani în urmă. Ce scop urmărea însă această „politică bisericească“ dusă de germani față de niște oameni pe care, oricum, se pregăteau să-i ucidă prin înfometare ? Or fi vrut, poate, să sădească în mintea rușilor cît mai multă confuzie ? Interesant este faptul că bisericile au devenit centre ale „rusicismului“, împotriva așteptărilor germanilor, care doreau tocmai contrariul, adică să le transforme în centre ale propagandei antisovietice.

În timpul celor aproape doi ani de ocupație germană, la Orel și-au desfășurat activitatea și alte cîteva personaje

stranii. Cu excepția câtorva școli elementare și a unei școli de spionaj pentru adolescenți (ca aceea despre care auzisem vorbindu-se la Harkov), instituțiile de învățămînt fuseseră închise. Tineretul, răsfățat de puterea sovietică, era deosebit de înverșunat. Profesorii, chiar și cei de la școlile închise, au primit ordin să asiste la conferințele ținute de un individ care vorbea rusește cu accent străin și pretindea că l-ar chema Oktan. Conferințele lui erau intitulate „Curs de reeducare pedagogică”. Oktan mai era și redactor al unui ziar în limba rusă, „Reci”, care a început să apară la Orel și propaga principalele teze expuse în conferințele lui: „Rușii nu sînt înzestrați de natură cu capacitate creatoare și trebuie să se supună ordinelor date de alții”, „Revizuirea trecutului istoric al rușilor”, „Cum trebuie să fie un arian”. În ziarul său, el propovăduia „o revizuire totală a valorilor culturale”; Tolstoi a fost declarat un scriitor lipsit de valoare; muzica rusă era considerată inferioară, iar Wagner era proclamat cel mai mare geniu muzical al tuturor timpurilor. De prisos să mai spunem că nu toți profesorii au fost „invitați” la conferințele lui Oktan. Mulți fuseseră arestați, iar alții s-au ascuns.

Impresia generală era că în zilele victoriilor lor din 1941 și 1942 germanii mai dispuneau de un număr oarecare de aventurieri albgardiști și de mercenari, gata să joace orice rol, chiar dacă nu era încă bine precizat, în germanizarea unor regiuni pur rusești, ca, de pildă, orașul Orel.

S-au mai întîmplat și alte fapte absurde: la Orel trăiau de generații oameni de origine germană. Au fost trimiși la Lodz pentru a li se analiza sîngele ca să se vadă dacă sînt arieni adevărați.

O altă impresie de neuitat mi-a produs starea căilor ferate la Orel. Încă niciodată nu văzusem o distrugere atît de completă. În raionul Stalingrad, cu numai șase luni în urmă, distrugerea căilor ferate se mai făcea încă cu mijloace rudimentare, și acestea puteau fi lesne reparate. Aici, în raionul Orel, germanii au folosit o mașină specială, care, pe măsură ce înainta, distrugea atît șinele cît și traversele. Pentru a reface liniile de cale ferată în aceste raioane recent eliberate, ele au trebuit de fapt construite din nou.

În ziua de 1 septembrie am plecat la Harkov, care a fost eliberat de trupele sovietice la 23 august. Călătoria a fost îngrozitoare. Noaptea, în timp ce ne îndreptam în cîteva „Jeep”-uri de la Valuiki spre Harkov, una dintre mașini a

dat peste o mină, și trei dintre tovarășii noștri de călătorie — Kojemeako și Vasev de la Direcția presei din Ministerul Afacerilor Externe, precum și tinărul căpitan Volkov, pe care tocmai îl cunoscusem la Stalingrad — au murit. Nu a scăpat cu viață decît șoferul — grav rănit și aproape înnebunit din cauza șocului. Kojemeako pierduse ambele picioare și a murit după o oră fără să-și fi recăpătat cunoștința. În zori, după ce au fost găsite celelalte două cadavre — unul dintre ele fusese aruncat de explozie la 15 m de șosea —, ne-am continuat trista noastră călătorie. Am trecut printr-un ținut devastat înspăimîntător, situat la nord de Bielgorod, unde în iulie se dăduseră cele mai înverșunate lupte din tot cursul operației de la Kursk. „N-a rămas nici un loc nevătămat“, după cum spun rușii, și această priveliște se întindea pe mulți kilometri în jur, iar aerul era încărcat de mirosul greu al cadavrelor doar pe jumătate îngroapate.

Bielgorodul suferise mai puțin decît era de așteptat de pe urma tirului artileriei, și pe străzi puteai vedea o mulțime de oameni. Pămîntul fertil dintre Bielgorod și Harkov nu era însă cultivat decît în proporție de 40%. Dar în 1943 această regiune se afla deja foarte aproape de linia frontului, și germanilor nu le mai ardea de recoltă.

La Harkov am văzut noi distrugerii, care în februarie încă nu existau. Dacă facem însă abstracție de faptul că după reocuparea orașului de către germani, în martie, S.S.-iștii au ucis într-un spital două sute sau trei sute de răniți sovietici, germanii au avut aici o comportare mai reținută decît în prima perioadă a ocupației lor. Erau nervoși, iar execuțiile se făceau în secret — execuții publice nu au mai avut loc. Ceea ce nu însemna însă că nu prindeau oameni pe stradă ca să-i trimită în Germania. Începînd cu luna mai, ei au avut o comportare și mai blîndă. În ziarele ucrainene din 2 mai a fost publicat un ordin ca prizonierii să fie mai bine tratați; făcea și aceasta parte din politica de recrutare a prizonierilor de război pentru armata lui Vlasov.

Un capitol scurt despre o temă vastă: crimele comise de germani în Uniunea Sovietică

Orelul a fost teatrul multor crime comise de germani, iar pădurile din jurul Orelului și Breanskului erau regiuni cunoscute pentru intensa activitate de partizani. De aceea consider că acum este mai indicat să analizăm pe scurt două aspecte ale războiului din Rusia: a) crimele comise de germani și b) mișcarea de partizani.

Ar părea normal ca într-o carte despre războiul sovieto-german din 1941—1945 să fie rezervat foarte mult spațiu crimelor și bestialităților comise de germani pe uriașul teritoriu ocupat de ei în perioada 1941—1944. Dar, dacă problema ar fi tratată în mod amănunțit, s-ar ivi pericolul ca această carte să ajungă la niște proporții imposibile.

Subiectul este, într-adevăr, foarte vast. La procesul de la Nürnberg, de pildă, crimele și bestialitățile selecționate pentru a face obiectul dezbaterilor au fost analizate în repetate rînduri, dar analiza aceasta nu a fost nici pe departe exhaustivă. Cu toate acestea, chiar și aceste crime „selecționate” din totalul crimelor comise de germani în Uniunea Sovietică au ocupat o bună parte din cele douăzeci și două de volume pe care le umpleau materialele procesului. Nu poate fi nici măcar vorba de a încerca să rezumăm aici concluziile procesului de la Nürnberg fără a vorbi și de celelalte procese ale criminalilor de război. Iar dacă enumerăm aici principalele categorii ale fărâdelegilor săvîrșite de germani, o facem numai pentru a sintetiza numeroasele exemple citate în cursul relatării noastre despre felul în care s-au comportat germanii în U.R.S.S. și în Polonia. În măsura în care, în general, aceste crime pot fi clasificate, consta-

tăm că la Nürnberg au fost împărțite în următoarele categorii :

1. La baza atitudinii pe care germanii au avut-o față de ruși stătea „filozofia“ generală a „subomului“, filozofie ce poate fi ilustrată prin instrucțiunile date de feldmareșalul von Reichenau cu privire la comportarea armatei germane în 1941 pe teritoriul Uniunii Sovietice sau prin faimoasa cuvîntare rostită de Himmler la Poznan, cînd a spus : „Nu mă interesează cîtuși de puțin dacă 10 000 de muieri ruse mor de istovire săpînd pentru noi șanțuri antitanc ; ceea ce mă interesează e ca aceste șanțuri să fie săpate“. Apoi mai sînt și declarațiile „realiste“ ale lui Hitler, Göring și ale altora, care au spus că, din partea Germaniei, n-au decît să moară de foame și 30 000 000 de ruși într-un timp foarte scurt și că nu e treaba germanilor să hrănească populația civilă sau prizonierii de război. Ca rezultat al acestei politici, milioane de civili au murit, în special în primii doi ani de război. Deși unii naziști, ca Rosenberg, de pildă, făceau deosebire între ruși — dușmanii de moarte — și ucraineni și alte naționalități, care urmau să fie transformați într-un fel de „protejați“ ai Reichului, alții, cum era Erich Koch, comisarul Reichului pentru Ucraina, nu admiteau nici un fel de asemenea deosebiri ; Koch a guvernat Ucraina de pe poziția, obișnuită pentru naziști, a „filozofiei subomului“.

2. Au fost emise ordine speciale, ca, de pildă, ordinul cu privire la comisari. Potrivit acestui ordin, comisarii (de fapt, oricine era considerat a fi comunist, evreu sau, în general, o persoană suspectă) nu urmau să fie tratați ca prizonieri, ci trebuiau pur și simplu împușcați. După război, unii generali germani au încercat să explice că ordinul ar fi avut în mare măsură un caracter exclusiv „teoretic“, deoarece n-ar fi fost executat de armata germană. Asemenea afirmații sînt fie o denaturare grosolană a adevărului, fie doar un șiretlic, deoarece de regulă „comisarii“ erau preluați de detașamentele SD ale lui Himmler înainte ca ceilalți prizonieri să fie trimiși în lagărele administrate de armată. Un alt ordin, denumit „Kugel“ (adică „Glonte“) și aplicat cu toată strictețea față de ruși, prevedea împușcarea oricărui prizonier de război care ar încerca să evadeze sau ar fi suspectat că desfășoară în lagăr o activitate clandestină.

3. În Germania au fost deportați aproape 3 000 000 de ruși, bieloruși și, în special, mulți ucraineni pentru a fi puși să execute muncă de sclavi. Ei au fost tratați mult mai rău decît cetățenii altor țări aflați în Germania la muncă forțată.

4. În teritoriul ocupat erau împușcați fără discriminare ostaticii și persoanele „suspecte” că ar fi putut avea vreo legătură cu mișcarea de partizani sau cu activitatea ilegală sovietică. Pe teritoriul Federației Ruse și pe cel al Bielorusiei, numeroase sate au fost arse pînă în temelii, iar locuitorii lor, inclusiv femeile și copiii, au fost pur și simplu exterminați. După cum s-a relevat adesea, în Uniunea Sovietică nu a fost numai *un* Oradour sau numai *un* Lidice, ci sute. În toate orașele sovietice ocupate — mari și mici, fără excepție — existau organe ale Gestapoului care se dedau la atrocități și-i torturau pe oamenii sovietici. Pretutindeni închisorile erau arhipline. Înainte de plecare, germanii ucideau de obicei pe toți deținuții, fără discriminare.

Hitleriștii practicau exterminarea populației evreiești. Cu aceasta se ocupau mai ales așa-numitele „Einsatzkommandos”, subordonate lui Himmler. Toți generalii germani au afirmat după război că nu ar fi auzit „niciodată” despre asemenea asasinate în masă, deși ele au fost săvîrșite chiar sub nasul lor. Exterminarea evreilor s-a practicat pe scară foarte largă. Astfel, la Babii Iar, lîngă Kiev, au fost uciși circa 100 000 de evrei — bărbați, femei și copii —, fără a mai vorbi de nenumărate alte orașe — de la Krasnodar, în sud, unde 7 000 de oameni au pierit în dubele de gazare, sau Kerçi, în Crimeea, unde rușii au descoperit pentru prima dată sute de cadavre de evrei și de prizonieri, și pînă la Tallin (Estonia), în nord. Să luăm, de exemplu, orașul Tallin, pe care l-am văzut eu însumi. În mica localitate Klooga, situată în apropiere de Tallin, am văzut rămășițele carbonizate a 2 000 de evrei, aduși din Vilnius și din alte locuri, împușcați și apoi arși pe niște ruguri mari pe care ei înșiși fuseseră siliți să le ridice și să le aprindă.

Datorită faptului că Armata Roșie se apropia, un număr mic de evrei au reușit să scape de acest masacru organizat de SD; cele întîmplătoare mi-au fost istorisite de ei în toate amănuntele. Îmi amintesc în special de relatarea unuia dintre evreii scăpați cu viață: un german „bun la inimă” — unul din SD — a căutat să liniștească un copil care plîngea spunîndu-i: „Aber Kleiner, weine doch nicht; bald kommt der Tod”¹⁷.

Nu mai vorbim aici de uriașele lagăre ale morții — ca cele de la Auschwitz, Maidanek și atîtea altele —, unde

¹⁷ „Nu mai plînge, micuțule, curînd vine moartea”. Un articol publicat de John Hersey în revista „Life” din octombrie 1944 conține o relatare completă și zguduitoare a înfiorătoarelor evenimente de la Klooga.

milioane de evrei (printre care un mare număr de evrei din U.R.S.S.) au fost exterminați în camerele de gazare, au fost împușcați sau uciși într-alt fel¹⁸.

6. După asasinarea a 6 000 000 de evrei din întreaga Europă (și a fost nevoie de mult mai mult decît „o mînă“ de nemți „răi“ pentru a efectua această „muncă“) —, cea mai mare crimă comisă de germani a fost, incontestabil, exterminarea prin înfometare și alte mijloace a circa 3 000 000 de prizonieri sovietici. Mulți au fost împușcați, mulți au murit în ultimele stadii ale războiului în lagăre de concentrare (mai ales la Mauthausen), iar unii au fost chiar folosiți pentru vivisecții și alte experiențe „științifice“. Există atît de numeroase și de convingătoare dovezi ale acestor crime, încît ne putem mărgini să luăm la întîmplare cîteva dintre ele.

Astfel, la începutul anului 1942, Rosenberg i-a scris lui Keitel că este scandalos faptul că din 3 600 000 de prizonieri sovietici numai cîteva sute de mii sînt în stare să muncească, atît de groaznice erau condițiile în care fuseseră ținuți.

Ecouri ale disprețului față de „suboameni“ — cum erau considerați prizonierii sovietici — pot fi găsite și în cărți germane recent apărute, ca, de pildă, în respingătorul roman „Drumul spre Stalingrad“ al lui Benno Zieser¹⁹.

Și din numeroase alte mărturii cunoaștem situația a sute de mii și chiar a milioane de prizonieri sovietici, în special înainte de bătălia de la Stalingrad.

Un ofițer ungar, tanchist, a scris la scurt timp după terminarea războiului:

„...Îndărătul sîrmei ghimpate se aflau zeci de mii de prizonieri ruși. Mulți erau pe cale să-și dea sufletul. Puțini mai erau cei ce se puteau ține pe picioare. Fața li se uscaseră parcă, ochii le erau vîriți adînc în cap. Zilnic mureau cîteva sute, și cei cărora le mai rămăsese ceva putere îi aruncau într-o groapă mare“²⁰.

În afara înfometării deliberate a prizonierilor ruși s-au mai săvîrșit și masacre. În această privință au fost prezen-

¹⁸ Un individ atît de abject ca Ohlendorf, unul dintre șefii detașamentelor de „Einsatzkommando“, a declarat la procesul de la Nürnberg că în multe cazuri a trebuit să se renunțe la folosirea dubelor de gazare, deoarece ele provocau asasinilor „șocuri psihice“, dar nu fiindcă dubele erau pline de cadavre, ci fiindcă acestea erau amestecate cu excremente pe care victimele le pierdeau în timpul agoniei. Acest detașament de „Einsatzkommando“ a exterminat în decurs de un an și ceva 90 000 de oameni.

¹⁹ Benno Zieser. „The Road to Stalingrad“, New York, 1957, p. 29—32.

²⁰ Dr. Sulyok. „Deux nuits sans jour“, Zürich, 1948, p. 88.

tate la procesul de la Nürnberg dovezi concludente de către Erich Lahousen, de pildă, care făcea parte din „Abwehr“-ul (serviciul de spionaj) amiralului Canaris. Printre altele, el a vorbit despre două persoane deosebit de „simpatice“ cu care conferise la începutul războiului împotriva Uniunii Sovietice. Una era generalul Reinecke, cunoscut sub porecla de „micul Keitel“; era șeful direcției generale din O.K.W. Cealaltă, obergruppenführerul Gestapo Müller, era șeful Direcției generale a securității Reichului. Müller „răspundea de aplicarea măsurilor cu privire la tratamentul prizonierilor ruși“, adică de exterminarea lor ²¹.

„Lahousen : Scopul acestei discuții era de a examina ordinele primite privind tratamentul prizonierilor ruși, de a le explica și de a le fundamenta... Conținutul lor se rezuma, în linii mari, la următoarele : erau prevăzute două grupe de măsuri ce trebuiau îndeplinite. În primul rînd, uciderea comisarilor ruși și, în al doilea rînd, uciderea tuturor acelor elemente din rîndul prizonierilor ruși care urmau să fie desemnate de SD (serviciul de securitate), adică bolșevicii și reprezentanții activi ai concepției bolșevice despre lume... Concepția care stătea la baza unor asemenea ordine a fost expusă de către generalul Reinecke. Războiul dintre Germania și Rusia, a spus el, nu e un război între două state sau între două armate. Este un război între două concepții despre lume — între concepția național-socialistă și cea bolșevică. Soldatul Armatei Roșii nu trebuie considerat ca soldat în sensul obișnuit al cuvîntului, așa cum este el înțeles cînd e vorba de adversarii noștri occidentali. Soldatul Armatei Roșii trebuie considerat ca inamic ideologic, adică ca dușman de moarte al național-socialismului și, de aceea, el trebuie supus unui tratament corespunzător“.

Lahousen a declarat apoi că Reinecke, un nazist convins, nu era mulțumit de faptul că unii ofițeri mai aveau mentalitatea „epocii glaciare“. În numele lui Canaris, el (Lahousen) protestase împotriva acestor execuții, în special împotriva faptului că erau săvîrșite în public. Ele exercitau o influență teribilă, demoralizatoare asupra moralului și disciplinei armatei germane. În plus, asemenea măsuri nu pot face decît să crească la maximum rezistența rușilor.

„Müller a respins argumentele mele. El nu a făcut decît o singură concesie — de acum înainte execuțiile... urmau să

²¹ T.G.M.W.C., vol. 1, p. 278.

nu mai aibă loc în văzul trupelor germane, ci într-un loc secret... Cu acest lucru trebuiau să fie însărcinate așa-numitele «Einsatzkommandos» ale SD-ului, care urmau să facă trierea oamenilor aflați în lagăre și în centrele de adunare a prizonierilor; tot acestea răspundeau și de execuții... Trierea era făcută într-un mod cu totul arbitrar. Unii dintre comandanții acestor «Einsatzkommandos» se călăuzeau după principiul rasial: dacă vreunul dintre prizonieri nu avea anumite caracteristici rasiale sau, bineînțeles, dacă era evreu ori semăna a evreu sau făcea parte dintr-o rasă «inferioară», în toate aceste cazuri el era ales pentru execuție. Alți comandanți ai acestor «Einsatzkommandos» procedau la alegere după principiul «intelectului», adică al inteligenței prizonierilor.

Reinecke era de părere că în lagăre prizonierii ruși nu trebuiau tratați la fel ca prizonierii din armatele puterilor occidentale și în acest caz era necesar să existe deosebiri principiale în felul în care aveau să fie tratați prizonierii ruși. De aceea, gardienii lagărului trebuiau să poarte cravașe și să aibă dreptul de a face uz de armă la cea mai mică încercare de evadare sau în cazul altor acte nedorite“.

În continuare, Lahousen a relatat :

„Prizonierii, în majoritatea lor, rămâneau în zona operațiilor militare și nu primeau nici măcar ceea ce era prevăzut să li se dea, respectiv adăpost, hrană, asistență medicală etc. Din cauza înghesuiei, insuficient sau de loc alimentați, lipsiți de asistență medicală, zăcînd de cele mai multe ori direct pe pămîntul gol, mureau. S-au ivit epidemii...”

În aceste condiții, a continuat Lahousen, Hitler a dat ordin ca prizonierii sovietici să nu fie trimiși în Germania.

La întrebarea: în ce măsură era răspunzătoare armata pentru tratamentul rău aplicat prizonierilor sovietici? Lahousen a răspuns :

„După cîte știu, forțele armate ale Germaniei erau implicate în toate măsurile ce-i priveau pe prizonieri, cu excepția execuțiilor, care au fost opera detașamentelor SD și RSHA. Victimele erau alese înainte ca prizonierii să fie internați în lagărele aflate în administrarea armatei“.

La procesul de la Nürnberg cîțiva generali germani au încercat să demonstreze că ar fi fost greu de hrănit un număr

atît de mare de prizonieri — număr la care nu se așteptaseră. Nu există nici un fel de date din care să rezulte că comamentul german ar fi întreprins ceva pentru a se împotrivi exterminării prizonierilor ruși, cel puțin în primele 12—18 luni de război.

Mai mult, unii dintre acești generali germani cu pretenții de „gentlemen” i-au înfometat premeditat pe prizonierii ruși. La procesul de la Nürnberg a fost prezentat un ordin emis la începutul campaniei din Rusia de către feldmareșalul von Manstein, în care se spunea :

„Sistemul iudeo-bolșevic trebuie nimicit... Soldatul german vine ca exponent al unei concepții rasiste. Situația alimentară din țară impune ca trupele să fie hrănite din resursele locale și ca o cantitate cît mai mare de alimente să fie pusă la dispoziția Reichului. *În orașele inamice, o mare parte din populație va trebui să flămânzească. Nu trebuie, dintr-un fals sentiment de omenie, să se dea ceva prizonierilor sau populației, afară de cazul că s-ar afla în slujba armatei germane*”²² (sublinierea noastră. — A. W.).

Aceste ordine, date nu de Himmler sau de Hitler, ci de generalii „gentlemen”, au dus în primul an de război la pieirea prin înfometare a peste 2 000 000 de prizonieri sovietici.

Deși la procesul de la Nürnberg Manstein a fost în cele din urmă nevoit să recunoască faptul că semnase acest ordin, el a început prin a declara că „a uitat complet de asta”²³. Fără îndoială că atît el cît și alți generali, prieteni de-ai săi, „au uitat complet” și multe alte lucruri, printre care colaborarea frecventă și foarte strînsă a armatei cu „Einsatzkomandos” și cu alți asasini de profesie.

Abia pe la mijlocul anului 1942, prizonierii sovietici rămași în viață au început să fie tratați ca niște sclavi buni pentru muncă. La sfîrșitul anului 1942, germanii au început să-i șantajeze : ori vă înrolați în armata lui Vlasov, ori veți muri de foame.

Dar majoritatea covîrșitoare nu voiau să intre în armata lui Vlasov și mulți, inclusiv ofițeri superiori, au fost găsiți la sfîrșitul războiului în lagărele de la Dachau sau Mauthausen — vii sau morți, dar mai ales morți.

²² Op. cit., vol. 21, p. 72.

²³ Op. cit., p. 73.

În plus, prizonierilor sovietici li s-a aplicat în mai mare măsură decât prizonierilor din alte țări măsura prevăzută în ordinul „Kugel“.

Aceasta a fost una dintre numeroasele metode de exterminare a elementelor „indezirabile“. La Mauthausen, prizonierul trecut la categoria „K“ (adică „Kugel“) era trimis la „baie“.

„Această «baie», situată în subsolul închisorii, nu departe de crematoriu, era special utilată pentru execuții (prin împușcare sau gaze).

Împușcarea avea loc cu ajutorul unui aparat special de «măsurare». Deținuții trebuiau să se așeze cu spatele la aparatul de «măsurare» și în momentul în care bara mobilă care indică statura le atingea capul se declanșa automat o împușcătură în ceafă. Dacă transportul conținea prea mulți prizonieri de categoria «K», aceștia, pentru a nu se pierde timp cu «măsurarea», erau exterminați cu ajutorul gazelor introduse în «baie» în loc de apă»²⁴.

Prizonierii sovietici erau folosiți și pentru experiențe de congelare și alte „amuzamente“ născocite de Himmler și de unii „oameni de știință“ ai celui de-al III-lea Reich.

Tot ce s-a făcut cu prizonierii sovietici este atât de îngrozitor, încât e pur și simplu greu de crezut. Povestea lor ocupă, în ce privește numărul celor uciși, locul al doilea imediat după cea a evreilor. Într-adevăr, dacă ținem seama de faptul că numărul total al pierderilor umane suferite de Uniunea Sovietică este apreciat la peste 20 000 000 de oameni, pieirea a 3 000 000—4 000 000 în prizonierat la germani nu pare improbabilă.

În afara nenumăratelor crime împotriva umanității, germanii au comis în Uniunea Sovietică și crime împotriva proprietății publice și private: au transformat în pustiu teritorii întinse și în decurs de trei ani au distrus sute de orașe și mii de sate. Dacă unele sate și orașe — ca Harkov, Odesa sau Kiev — nu au fost complet, ci numai parțial distruse, faptul se explică exclusiv prin aceea că trupele germane în retragere nu au mai avut timpul necesar pentru a-și desăvârși opera de distrugere. Alte orașe, ca, de pildă, Rostov, Voronej, Sevastopol — și nu menționez decât unele dintre cele văzute de mine —, au fost distruse aproape în întregime.

²⁴ Op. cit., vol. 3, p. 207.

Partizanii în războiul sovieto-german

În vara anului 1942 se vindea la Moscova o carte de 430 de pagini, format de buzunar, intitulată „Ghidul partizanului”. Se spune că ar fi fost tipărită în 50 000 de exemplare. Cartea își propunea să trateze toate problemele ce se puteau ivi în viața unui partizan. Erau date instrucțiuni precise, adesea cu desene explicative, cu privire la principalele „reguli tactice ale războiului de partizani” — folosirea armelor de foc capturate de la inamic, distrugerea tancurilor și avioanelor inamice, cele mai bune metode de a sabota și distruge trenuri cu trupe și mijloace de transport auto, de ucidere a motocicliștilor prin întinderea unei sîrme de-a curmezișul șoselei, activitatea de cercetare, construirea taberelor, mascarea. Un capitol interesant și, în felul său, foarte înduioșător era cel despre „cazurile neprevăzute”, de pildă, ce scoarță de copac sau ce fel de mușchi se poate mânca cînd nu ai nici o altă hrană. Se dădeau și sfaturi cu privire la primul-ajutor, la lupta corp la corp și la „modul în care se poate trăi în zăpadă”.

Ca anexă avea un ghid de conversație ruso-german : „Halt ! Waffen hinlegen !”²⁵, „Ergieb dich !”²⁶, „Raus aus dem Wagen !”²⁷, „Bei Fluchtversuch wird geschossen !”²⁸

Și mai departe : „Sie lügen !”²⁹, „Wo befinden sich deut-

²⁵ Stai ! Depune armele !

²⁶ Predă-te !

²⁷ Jos din mașină !

²⁸ În caz de tentativă de evadare, tragem !

²⁹ Mințiți !

sche Truppen?“³⁰, „Wo noch?“³¹, „Wo sind Minen gelegt?“³²

La prima vedere, cartea îi crea cititorului neinițiat impresia că partizanul rus este un fel de cercetaș glorios și că, deși era greu, desigur, să „trăiești în zăpadă“ și nici prea plăcut să mănânci, în caz de nevoie, scoartă de copaci sau mușchi, viața de partizan era totuși ceva frumos.

Războiul de partizani în teritoriile ocupate de germani a deținut, aproape imediat după începutul invaziei germane, un loc important în planurile comandamentului sovietic. În cuvântarea sa radiodifuzată din 3 iulie 1941, Stalin a chemat la o largă desfășurare a mișcării de partizani în spatele frontului inamic. La 18 iulie, Comitetul Central al P.C. (b) al U.R.S.S. a adoptat hotărîrea „Cu privire la organizarea luptei în spatele frontului inamic“, în care se arăta necesitatea „de a li se crea coteropitorilor germani condiții insuportabile, de a se dezorganiza telecomunicațiile și transporturile lor“ etc. Hotărîrea chema „organizațiile sovietice clandestine“ din teritoriile ocupate să depună toate eforturile pentru atingerea țelurilor mai sus arătate. Propaganda punea un accent deosebit pe precedentele istorice — în războiul din 1812, acțiunile detașamentelor de țărani, care dăduseră lovituri „Marii armate“ a lui Napoleon, precum și, în timpul războiului civil, numeroasele detașamente de partizani sovietici care au jucat un rol atît de important în Siberia, Ucraina etc. Comandantul de partizani și oamenii lui erau înconjurați de o aureolă romantică. Presa, radioul, teatrul și cinematograful acordau multă atenție faptelor eroice ale partizanilor din Bielorusia și din alte regiuni ocupate.

În decembrie 1941, în toiul bătăliei pentru apărarea Moscovei, Zoia Kosmodemianskaia, o partizană spînzurată de germani în mod public în satul Petrișevo, nu departe de Moscova, a devenit o eroină națională și o figură simbolică. Dar, ca și mulți alții, Zoia fusese trimisă în spatele frontului german pentru a îndeplini anumite misiuni „diversioniste“ concrete și, de aceea, nu era tipică pentru partizanul clasic, cel care în timpul ocupației germane, în localitatea în care trăia, se ridica spontan la lupta împotriva coteropitorilor.

Din punct de vedere istoric, mișcarea de partizani din Uniunea Sovietică din 1941—1944 constituie unul dintre cele mai complexe și, totodată, mai puțin cercetate aspecte ale războiului sovieto-german. În mare măsură nu numai că nu

³⁰ Unde se află trupe germane ?

³¹ Și mai unde ?

³² Unde au fost plantate mine ?

a fost cercetată, dar — la fel ca în cazul mișcărilor de rezistență din Iugoslavia, Franța și din alte țări — acest lucru nici nu poate fi făcut pentru simplul motiv că cei ce au participat la numeroase acțiuni de partizani au pierit și nu a mai rămas nimeni care să relateze faptele lor.

Potrivit versiunii germane — susținută în parte și de unii cercetători americani —, la început nu ar fi existat în Uniunea Sovietică nici un fel de mișcare de partizani și abia mai târziu, din pricina „greșelilor” comise de germani, s-ar fi dezvoltat o mișcare de partizani antigermană.

Acest mod de a prezenta problema este mult prea simplist. Adevărul este că în cumplitele luni ale anului 1941 ce au urmat invaziei germane, pe imensul teritoriu nu demult ocupat de inamic, totul se afla într-o stare instabilă și haotică și nu se făcuse decât foarte puțin, sau chiar nimic, pentru organizarea din timp a mișcării de partizani în aceste regiuni.

Pentru a folosi terminologia sovietică, se poate spune că nu fusese creată în acest scop „baza materială” — depozite secrete de arme, stocuri de alimente, de medicamente.

Mulți ofițeri și soldați sovietici care fuseseră încercuiți, în special în Bielorusia, iar apoi s-au ascuns prin păduri continuau să speră că vor putea ajunge la linia frontului. Ei erau ajutați de țăranii localnici și, în cele din urmă, s-au organizat în detașamente de partizani.

Pădurile erau un loc de refugiu și pentru unii activiști de partid și ai organizațiilor sovietice din orașele bielorusse, pentru care era greu să-și ascundă adevărata identitate. Feroviarilor și alți oameni pe care germanii îi surprindeau comițând acte de „sabotaj” (sau îi suspectau de comiterea unor asemenea acte) nu aveau altă scăpare decât „să se alăture partizanilor”. La început însă, totul se făcea sporadic și neorganizat. Deși autorităților sovietice de la Moscova le plăcea să vorbească despre partizani și despre rolul lor în lupta dusă în spatele frontului inamic, în perioada dintre începutul războiului și bătălia pentru apărarea Moscovei ele erau preocupate de probleme mult mai urgente decât mișcarea de partizani.

Pentru ca această mișcare să fie cu adevărat eficace, Moscova ar fi trebuit să cheltuiască însemnate mijloace materiale și să depună o vastă muncă organizatorică.

Deși în 1942 mișcarea de partizani din Ucraina, regiunea Leningrad, Bielorusia și din unele regiuni ale Federației Ruse, ca, de pildă, Smolensk și Breansk, era luată mult mai în serios decât înainte, este totuși incontestabil că în „vara neagră” a anului 1942 atât conducătorii de partid, cât și comandamentul

armatei continuau să nu acorde nevoilor partizanilor nici pe departe atenția cuvenită.

Acest lucru nu înseamnă că în 1942 nu ar fi existat o mișcare de partizani destul de dezvoltată, dar pe atunci ea nu era încă în asemenea măsură o largă mișcare de masă cum avea să devină în 1943. Mulți partizani au scris despre colosală deosebire dintre anul 1941 — când nu dispuneau de nimic în afara unui număr oarecare de puști și de grenade — și anul 1943, când aveau aruncătoare de mine și chiar artilerie. Faptul că în 1941 nu a existat o largă mișcare de partizani se explică în primul rând prin insuficiența armamentului, și nu prin atitudinea favorabilă pe care ar fi avut-o populația față de germani.

În prezent, istoricii sovietici fac deosebire între mișcarea de partizani din 1941—1942, mai mult sau mai puțin sporadică și în general neorganizată, și mișcarea din 1943, în general bine organizată.

Astfel, B. S. Telpuhovski nu susține că în 1941 mișcarea de partizani ar fi luat o mare amploare.

„În regiunea Leningrad au fost create, încă de la 27 iulie 1941, circa 200 de detașamente și grupuri de partizani. La începutul lunii septembrie 1941, în regiunea Orel operau 54 de detașamente de partizani ; la mijlocul lunii noiembrie, în regiunea Kursk operau 32 de detașamente de partizani“³³.

Autorul nu precizează efectivele acestor „grupuri“ și „detașamente“. Adesea ele erau alcătuite din câțiva zeci de oameni sau chiar și mai puțin. În continuare, Telpuhovski scrie : „În prima perioadă a războiului, cooperarea dintre partizani și armata sovietică și-a găsit expresia în atacarea de către partizani a statelor-majore ale inamicului, a unor mici garnizoane, a coloanelor de camioane ale dușmanului“, ceea ce arată că acțiunile partizanilor se rezumau mai ales la incursiuni, în cursul cărora ei capturau materialele de care aveau nevoie.

E drept, în cursul bătăliei pentru apărarea Moscovei și adesea ca urmare a faptului că subunități importante erau trimise în spatele frontului inamic, amploarea acțiunilor partizanilor a sporit. Astfel, în regiunile Moscova, Tula și Kalinin acționau în spatele frontului inamic 10 000 de partizani, și atacurile întreprinse de ei împotriva trenurilor și coloanelor

³³ B. S. Telpuhovski, op. cit., p. 99.

de autocamioane germane au avut pe vremea aceea o importanță care nu poate fi pusă la îndoială.

Încă de pe atunci au apărut comandanți de partizani ca M. Gureanov, ai cărui oameni au ucis circa 600 de fasciști, dar el a fost prins și spânzurat de germani. I s-a conferit post-mortem titlul de Erou al Uniunii Sovietice. Un alt comandant de partizani, Solnțev, a fost spânzurat în public la Ruza (regiunea Moscova) în ziua de 21 decembrie 1941.

Cei 10 000 de partizani care — într-un fel sau altul — au participat în iarna 1941—1942 la bătălia pentru apărarea Moscovei au nimicit, după cum se afirmă, 18 000 de germani.

Abia la 30 mai 1942 — din inițiativa Comitetului Central al partidului — a fost creat la Moscova, pe lângă Marele cartier general, un stat-major central al mișcării de partizani. Iar mai târziu, în același an, state-majore centrale speciale pentru conducerea mișcării de partizani din Ucraina și Bielorusia.

Este incontestabil că în 1942 mișcarea de partizani s-a extins, dar ea nu avea încă acel caracter de masă pe care l-a căpătat în 1943. Ritmul lent de dezvoltare a mișcării de partizani se explică, în parte cel puțin, prin insuficiența armamentului. În 1942 Moscova nu a putut trimite partizanilor pe calea aerului decît un număr redus de oameni și puține muniții, și de aceea numeroase detașamente de partizani au trebuit să se bizuie complet sau aproape complet pe propriile lor mijloace, de pildă organizînd atacuri împotriva depozitelor germane de armament; ele depindeau totodată de ajutorul, mai mult sau mai puțin benevol, al țărănimii.

Telpuhovski recunoaște că politica dusă de germani în teritoriile ocupate a stimulat în foarte mare măsură creșterea mișcării de partizani, mai ales în „zonele de partizani“, adică în regiunile potrivite pentru acțiunile partizanilor, cum sînt numeroase raioane din Bielorusia sau din masivul păduros Orel—Breansk.

Regimul de teroare din orașe și deportarea în masă a tineretului în Germania, acțiune începută încă în martie 1942, au avut un efect puternic asupra populației.

Situații similare pot fi constatate și în alte țări. În Franța, de pildă, cel mai puternic stimulent pentru creșterea rîndurilor „maquis“-ului l-a constituit trimiterea de francezi la muncă forțată în Germania. În U.R.S.S. atitudinea germanilor față de populație, pe care o considerau rasă inferioară, a fost un stimulent în plus care a determinat populația să lupte împotriva germanilor organizîndu-se în detașamentele de par-

tizani. Dar, ca și în Franța, numărul partizanilor care luau efectiv parte la acțiuni a fost, în mod inevitabil, la început limitat din cauza lipsei de armament.

Nu are rost să ne dedăm la speculații asupra motivului care atirna cel mai greu în cumpănă în clipa în care oamenii se hotărâu să facă un pas atât de primejdios ca acela de a se alătura partizanilor — patriotism dezinteresat? mândrie națională jignită? dorința de a pleca cât mai departe de germani, de represiunile lor? dorința de a evita deportarea în Germania? atașament față de orînduirea sovietică? Toate aceste mobiluri și-au exercitat influența, dar, evident, fiecare în măsură diferită, în diferitele locuri. În literatura istorică sovietică de astăzi se pune mult accent pe rolul conducător jucat de partid în întreaga activitate a partizanilor și se subliniază că Comitetul Central din Moscova întreținea strînse legături cu comitetele regionale și raionale ilegale care-și continuau activitatea în teritoriile ocupate de germani, iar acestea, la rîndul lor, țineau legătura cu membrii de rînd ai partidului care erau comandanți ai diferitelor detașamente de partizani.

Totodată există tendința de a minimaliza rolul jucat în mișcarea de partizani, în special în cea din Bielorusia, de ofițerii sovietici care, după ce fuseseră încercuiți în 1941, au reușit să evite prizonieratul continuînd să lupte ca partizani.

În cele ce urmează vom prezenta cîteva exemple specifice în legătură cu activitatea desfășurată de partizani în 1941, 1942 și 1943.

În septembrie 1942, cînd în sud și sud-est situația era atât de gravă, Stalin a emis un ordin special destinat partizanilor. Întrucît liniile de comunicații germane, atât cele de cale ferată cît și cele rutiere, au devenit acum mai lungi și mai vulnerabile — se spunea în ordin —, este extrem de important să fie distruse liniile de cale ferată, podurile și să fie aruncate în aer trenurile; este deci probabil ca pe căile de comunicații acțiunile diversioniste pe scară mare să fi început mai degrabă la sfîrșitul decît în vara anului 1942.

În 1942 au început să apară „ținuturi de partizani“, („partizanskie kraia“), unde nu existau germani și, în majoritatea cazurilor, partizanii au restabilit puterea sovietică. Asemenea „ținuturi de partizani“ au fost create în regiunile nordice (împădurite) ale Ucrainei, pe o mare parte a teritoriului Bielorusiei, în pădurile de la Breansk, în regiunea Orel, unde 18 000 de partizani (făcînd parte din 54 de detașamente) controlau un teritoriu pe care se aflau 490 de sate, în regiunea Leningrad și la sud de ea, unde exista, de pildă, vestitul „ți-

nut de partizani“ din jurul oraşului Porhovo. O parte însemnată a regiunii Smolensk se afla de asemenea sub controlul partizanilor — aici acţionau 22 000 de partizani, organizaţi în 72 de detaşamente. Potrivit datelor prezentate de Telpuhovski, „ţinuturile de partizani“ cuprindeau în iarna 1942—1943 73% din teritoriul Bielorusiei („Istoria războiului“ reduce această cifră la 60%).

„Ţinuturile de partizani“ constituiau bazele de aprovizionare ale detaşamentelor de partizani. Începînd de la mijlocul anului 1942, în aceste regiuni au început să fie amenajate piste de aterizare pentru avioanele care aduceau provizii şi evacuaau pe partizanii răniţi şi alte persoane. Se făceau stocuri şi din resursele locale. Astfel, la 1 ianuarie 1943 existau în raionul Baturinsk, regiunea Smolensk, depozite cu 207 tone de secară şi 700 de tone de cartofi; tot acolo partizanii aveau 1 000 de vite.

Nu încapе îndoială că, prin actele lor de sabotaj efectuate asupra liniilor germane de comunicaţii, tot mai lungi, mergînd pînă la Stalingrad, partizanii au fost în toamna şi iarna 1942 de un mare ajutor pentru Armata sovietică. Ştim, de pildă, că ofensiva lui Manstein, începută la 12 decembrie, a fost amînată din cauza ritmului lent în care erau aduse muniţiile la Don, fapt care se datora acţiunilor partizanilor.

Cu toate acestea, lupta partizanilor nu a căpătat un larg caracter de masă decît după bătălia de la Stalingrad. Apăruse acum un nou stimulent pentru participarea la lupta de partizani — cine intra într-un detaşament de partizani se alătura celor ce aveau să fie, aproape cert, învingători şi deci, chiar dacă avea să moară, nu era în zadar. Mai trebuie ținut seama şi de faptul că în 1943 majoritatea detaşamentelor de partizani erau bine aprovizionate de Moscova; dispuneau acum de aruncătoare de mine şi chiar de tunuri, inclusiv tunuri speciale antitanc pentru distrugerea locomotivelor. Partizanii erau, de asemenea, mai bine aprovizionaţi cu alimente şi, lucru foarte important, cu medicamente şi instrumente medicale. Greaua situaţie în care se aflate mişcarea de partizani în stadiul incipient mai era agravată, printre altele, şi de lipsa aproape totală a medicamentelor şi a instrumentarului medical, din care cauză mulţi partizani, chiar numai uşor răniţi, erau condamnaţi să moară.

Telpuhovski scrie că în perioada în care armata sovietică a trecut la contraofensivă la Stalingrad mişcarea de partizani a luat o mare amploare. În această privinţă, el dă următoarele cifre, cu adevărat impresionante, pentru cea mai mare re-

giune a luptei de partizani — Bielorusia : „La 1 februarie 1943 existau în Bielorusia 65 000 de partizani, în primăvara și la începutul verii 1943 în republică acționau peste 100 000 de partizani, iar la sfârșitul anului 1943 — circa 245 000”³⁴.

În Ucraina, la sfârșitul anului 1943 acționau 220 000 de partizani înarmați și „multe zeci de mii” de partizani luptau în acele regiuni ale R.S.F.S.R. care se mai aflau în minile germanilor. Adesea, scrie Telpuhovski, familii și chiar sate întregi intrau în detașamentele de partizani (chiar și numai pentru a scăpa de expedițiile sălbătice de represiune al germanilor).

Potrivit dispozițiilor Comandamentului suprem sovietic, la 14 iulie 1943, statul-major central al mișcării de partizani a dat ordin partizanilor sovietici să înceapă cu toate forțele de care dispun un „război al șinelor”. Pregătirile fuseseră, evident, făcute mai de mult, deoarece în noaptea de 20 spre 21 iulie partizanii au dat lovituri puternice și simultane liniilor de cale ferată din regiunile Breansk, Orel și Gomel. Aceste lovituri au coincis cu ofensiva Armatei Roșii în sectoarele Orel și Breansk, care au urmat după victoria de la Kursk. Într-o singură noapte au fost aruncate în aer 5 885 de șine, iar între 21 iulie și 27 septembrie partizanii din regiunile Orel și Breansk au aruncat în aer în total peste 17 000 de șine.

În Bielorusia partizanii au acționat cu și mai mult succes. Din ianuarie și pînă în mai, deci încă înainte de începutul oficial al „războiului șinelor”, ei au provocat deraierea a 634 de trenuri. La 3 august, partizanii au început o altă mare acțiune de sabotare a căilor ferate din Bielorusia. Două treimi din liniile de cale ferată au fost scoase din funcțiune, în unele secțiuni pe săptămîni întregi. Pe porțiunea Molodecino—Minsk, de pildă, liniile de cale ferată au fost complet scoase din funcțiune pe mai bine de zece zile. Din august pînă în noiembrie 1943, în Bielorusia au fost aruncate în aer 200 000 de șine, au fost avariate sau făcute să deraieze 1 014 trenuri și au fost aruncate în aer sau deteriorate 72 de poduri de cale ferată.

Germanii erau tot mai alarmați de acțiunile partizanilor. La 7 noiembrie 1943, Jodl a recunoscut că în cursul lunilor iulie, august și septembrie s-au produs pe liniile ferate respectiv 1 560, 2 121 și 2 000 de explozii, ceea ce, potrivit spuselor sale, a avut repercusiuni grave asupra desfășurării acțiunilor de luptă, precum și asupra operațiilor de retragere a trupelor.

În cartea sa, Telpuhovski afirmă că în decurs de trei ani (1941—1944) partizanii bieluși au nimicit circa 500 000 de

³⁴ B. S. Telpuhovski, op. cit., p. 273.

soldați și ofițeri și 47 de generali germani, printre care și pe von Kube, comisarul hitlerist pentru Bielorusia.

Potrivit aceluiași autor, în Ucraina partizanii au ucis 460 000 de germani, au distrus sau deteriorat 5 000 de locomotive, 50 000 de vagoane de cale ferată, 15 000 de autovehicule etc. Unele date, în special cele din care rezultă că partizanii bieloruși și ucraineni ar fi ucis aproape un milion de germani sînt vădit exagerate.

De asemenea, potrivit cărții lui Telpuhovski, ca și altor cercetări istorice sovietice, toate principalele acțiuni ale partizanilor erau conduse de partid. La începutul anului 1944, pe teritoriul ocupat de germani în Bielorusia existau în detașamentele și brigăzile de partizani 1 113 organizații de bază ale partidului și 184 de organizații de partid teritoriale ilegale. Își continuau în mod clandestin activitatea 9 comitete regionale și 174 de comitete orășenești și raionale. Numărul membrilor acestor organizații a crescut în timpul războiului de la 8 500 la 25 000. Printre partizanii din Ucraina existau în 1943 aproape 15 000 de comuniști și 26 000 de comsomoliști.

Începînd din toamna anului 1942, a existat o coordonare riguroasă între comandamentul armatei și mișcarea de partizani. Partizanii distrugeau trenuri, aruncau în aer șine de cale ferată, nimiceau garnizoane germane etc., îndeplinind în felul acesta o parte din planul general elaborat, în linii mari, de Moscova.

Eficacitatea militară a acțiunilor partizanilor a crescut enorm de mult după ce au început să sosească de la Moscova ofițeri, provizii etc. Dar versiunea potrivit căreia detașamentele de partizani ar fi constituit un fel de a doua Armată Roșie, care lupta în spatele frontului inamic, nu este decît o prezentare excesiv de simplistă a aspectelor umane ale dramei partizanilor. Căci era o dramă. Partizanii nu se aflau în situația unei armate care să fie aprovizionată în mod regulat cu alimente și armament, căreia să-i fie asigurată îngrijirea medicală și care să-l aibă pe inamic numai în față și nicăieri în altă parte.

Una dintre caracteristicile activității partizanilor o reprezenta ceva care, practic, îi era necunoscut Armatei Roșii, și anume neconținută luptă împotriva trădătorilor și lichidarea acestora — staroștii, primarii și polițiștii numiți de germani.

O altă preocupare permanentă a partizanilor erau legăturile cu țărani, care-i aprovizionau cu alimente, expunîndu-se astfel ei și familiile lor unor represiuni bestiale din partea germanilor — atît a trupelor regulate, cît și a detașamentelor SS, SD etc. —, precum și din partea acoliților acestora —

vlasoviști, mercenari în slujba poliției germane etc. După cum am mai arătat, dacă în Franța a existat un singur Oradour și în Cehoslovacia un singur Lidice, în Uniunea Sovietică au existat sute de asemenea cazuri.

Condițiile de viață ale partizanilor erau aproape întotdeauna foarte grele, cel puțin pînă în primele luni ale anului 1943, cînd au început să primească cantități apreciabile de alimente și de alte materiale necesare. Mai îngrijorătoare decît lipsa de arme și alimente era însă lipsa de medicamente și instrumente medicale. În această privință există unele referiri în memoriile lui F. G. Markov, comandantul unității de partizani „Vileia” și unul dintre primii conducători ai partizanilor din Bielorusia. A început să lupte ca partizan în august 1941.

„Aș dori să mă refer pe scurt, dar cu multă afecțiune, la acei medici modești care, în condiții neînchipuit de grele, fără instrumente, fără medicamente și chiar fără pansamente, au reușit totuși să salveze viața a sute de partizani. Vreau să-i menționez în mod special pe dr. Podsedlovski, dr. Moisei Gordon și pe soția lui, Noema Borisovna Gordon, dr. G. D. Moghilevcik, dr. I. V. Volloh și alții”³⁵.

Primele detașamente de partizani au fost formate în 1941 pe teritoriul ocupat al R.S.F.S.R. și în Bielorusia; constituirea lor s-a făcut în mod foarte diferit. Astfel, unul dintre primele detașamente de partizani, cel de la uzina textilă de lângă Kaluga, a ființat de la 11 octombrie 1941 pînă la 19 ianuarie 1942. Inițial era alcătuit din ostașii unui batalion de luptă împotriva parașutiștilor, apoi i s-au alăturat prizonieri de război evadați de la germani. În timpul celor trei luni cît a durat bătălia pentru apărarea Moscovei, detașamentul a executat atacuri împotriva coloanelor de autovehicule germane. Un trădător a denunțat detașamentul, care a fost aproape complet nimicit.

Partizanii atacau cu multă dibăcie statele-majore germane și unele garnizoane puțin numeroase, adesea neavînd asupra lor alte arme decît cîteva grenade. Dar de multe ori, de urma acestor atacuri cel mai mult aveau de suferit locuitorii satelor.

„La 17 ianuarie, partizanii au dat o luptă înversunată împotriva unei unități germane în satul Vesninî. În această luptă, hitleriștii au pierdut cîteva zeci de oameni — morți și

³⁵ „Iz istorii partizanskovo dvijenija v Belorussii (1941—1944)”, p. 282.

răniți. Ocupanții au început să încercuiască satul. Între timp partizanilor li s-au terminat cartușele. Dar ei au ieșit din cleștele inamic și s-au retras în păduri. Furioși de eșecul suferit, nemernicii hitleriști s-au răzbunat pe oamenii sovietici pașnici... au ucis peste 200 de bătrini, femei și copii³⁶.

Tot astfel și locuitorii altor sate, suspectați că simpatizau cu partizanii, au fost supuși unor represiuni sălbatice. La Reseta au fost uciși 372 de oameni, la Dolina — 469, de asemenea în majoritate femei și copii³⁷.

Deportarea sătenilor și împușcarea lor de către germani sub pretextul că ar fi „simpatizat cu partizanii” sînt fapte ce revin mereu în povestirile despre partizani. În sus-menționata carte se mai spune că numai în raionul Kaluga au fost împușcați 20 000 de locuitori. Nu departe de Breansk, în raioanele Liudinovo și Diatkovo, pînă în noiembrie 1942 germanii (și ungurii) au ucis 2 000 de locuitori și au incendiat 500 de case. 5 000 de oameni au fost duși în sclavie. Datorită tacticii „pămîntului pîrjolit”, aplicată de germani, partizanii din regiunea Breansk au dus-o foarte greu în iarna 1942—1943. Dar situația lor s-a îmbunătățit cînd, în primăvara 1943, au început să primească ajutor din teritoriul neocupat, iar în timpul verii ei se pregăteau deja pentru marele „război al șinelor”. Cînd Armata Roșie a început să se apropie de Orel, partizanii au difuzat foi volante conținînd „ultime avertismente” date trădătorilor (în cartea lui Gluhov sînt reproduse facsimile ale acestor foi volante) — adică staroștilor, primarilor, poliștilor și „legionarilor” (după cît se pare, este vorba de vlasoviști). Tuturora li se oferea ultima ocazie de a întoarce armele împotriva germanilor, alăturîndu-se partizanilor. Unii dintre aceștia au și procedat astfel. Mulți însă se temeau, firește, că li se întinde o cursă.

Și mai îngrozitoare decît numeroasele „Oradour” și „Lidice” din regiunile Kaluga, Orel și Breansk, descrise în cartea lui Gluhov, au fost atrocitățile comise de germani în martie 1943 în raioanele Osveia și Rossonî, situate în nordul Bielorusiei. Acolo exista un „ținut de partizani”. Deși expedițiile de pedepsire nu au izbutit să-i prindă pe partizani, germanii au ocupat pentru cîtva timp raionul Osveia. Cînd, după patruzeci de zile de lupte grele, partizanii s-au înapoiat la baza lor, au constatat că germanii au ars pînă în temelii 158 de sate. Toți bărbații sănătoși fuseseră duși în sclavie, iar toate femeile, copiii și bătrînii au fost uciși.

³⁶ Gluhov. „Narodnye Mstiteli”, p. 78.

³⁷ Op. cit., p. 87.

„Cînd... partizanii s-au înapoiat... pretutindeni zăceau cadavre. Nu au rămas în viață decît cei ce pleaseră cu partizanii în pădure... Cîteva mii de cetățeni sovietici au fost omorîți în torturi“³⁸.

Din detașamentele de pedepsire făceau parte de obicei soldați din armata regulată germană, subunități SD și SS, la care se mai adăugau uneori polițiști numiți de germani și chiar și slovaci. Unii slovaci au trecut de partea partizanilor.

Atrocitățile comise de germani față de partizanii pe care-i prindeau, precum și față de țărani suspectați că simpatizează cu partizanii și față de familiile acestora trebuie socotite printre cele mai înfiorătoare nelegiuiri săvîrșite de germani și de slugile lor. Și aceasta spune mult.

Numai unele dintre cărțile mai sus menționate sînt într-adevăr bine scrise ; ele relatează aproape unul și același lucru. Dar în ansamblu, ele zugrăvesc un tablou destul de sumbru. Nu este numai tabloul unei mari bărbății și cutezante — căci pentru a deveni partizan trebuia să ai aceste însușiri —, ci și acela al unei lumi în care viața omului nu avea decît un preț foarte scăzut.

În aceste cărți este deplînsă soarta a mii de femei și copii, uciși în „întinuturile de partizani“ de către „Einsatzkommandos“ și alte unități de pedepsire. Mai rar se vorbește însă despre pierderile suferite de partizani, care trebuie să fi fost foarte grele, în special la început, cînd micile grupuri improvizate au fost nimicite de germani sau au pierit în taberele din păduri de pe urma gerului, foametei, bolilor sau a rănilor căpătate.

O oarecare imagine despre felul în care s-au purtat germanii cu partizanii și cu „întinuturile de partizani“ ne-o oferă și unele documente germane. Astfel, la procesul de la Nürnberg s-a dat citire unei dări de seamă a Comisariatului general german pentru Bielorusia din 5 iunie 1943. În darea de seamă, care arată rezultatele operației „Cottbus“ împotriva partizanilor, sînt indicate următoarele cifre : partizani uciși — 4 500 ; oameni uciși ca suspecti de a face parte din detașamentele de partizani — 5 000 ; germani uciși — 59.

„Cifrele de mai sus — se spune mai departe în darea de seamă — arată că trebuie să ne așteptăm din nou la mari pierderi în rîndul populației. Dacă la 4 500 de dușmani uciși de pe cîmpul de luptă nu au fost adunate decît 492 de puști, din însăși această neconcordanță rezultă absolut clar că prin-

³⁸ „Iz istorii partizanskovo dvijeniiia v Belorussii (1941—1944)“, p. 46.

tre uciși se aflau numeroși țărani din regiune. Batalionul «Dirlewanger» este vestit în special prin faptul că extermină populația. Printre cei 5 000 de oameni bănuți a face parte din bande erau foarte multe femei și copii.

Din ordinul lui von dem Bach-Zelewski, obergruppenführer SS și comandant al detașamentelor de luptă împotriva bandelor, la această operație au luat parte și subunități ale armatei regulate³⁹.

Vom dem Bach, numit de Himmler conducător al operațiilor împotriva partizanilor din Uniunea Sovietică, ulterior, în timpul înăbușirii răscoalei de la Varșovia (1944), și-a câpătat faima de „asasinul nr. 1“. Depunând mărturie la procesul de la Nürnberg, el a declarat că operațiile împotriva partizanilor erau în general executate de unitățile regulate ale armatei germane și că Înaltul comandament german dăduse ordin ca față de partizani să se procedeze cu cea mai mare severitate.

„Colonelul Telford Taylor (acuzator public din partea S.U.A.): Spuneți-ne, au dus aceste măsuri la uciderea unui număr inutil de mare de civili?

Von dem Bach : Da.

Taylor : A dat Înaltul comandament ordinul ca soldații germani care se dedau la acte de violență împotriva populației civile să nu fie deferiți tribunalelor militare?

Von dem Bach : Da, s-a dat un asemenea ordin... Brigada «Dirlewanger» consta în special din infractori care mai fuseseră condamnați în trecut..., dar printre ei se găseau și criminali adevărați, arestați pentru spargeri, asasinate etc. ...

Cred că aici există o legătură foarte strânsă cu discursul rostit de Himmler la Weselberg la începutul anului 1941, încă înainte de începerea campaniei împotriva Rusiei. Himmler a declarat atunci că țelul campaniei împotriva Rusiei este reducerea populației slave cu 30 000 000 de oameni și că pentru aceasta ar trebui folosite tocmai astfel de trupe calitativ inferioare⁴⁰.

În felul acesta au fost distruse sute de sate și exterminate multe mii de civili, printre care femei și copii în „ținuturile de partizani“. După cum reiese din darea de seamă mai sus menționată, numai în cursul acestei operații, printre „inamicii uciși“ s-au numărat mii de țărani neînarmați. Și asemenea

³⁹ T.G.M.W.C., vol. 3, p. 174.

⁴⁰ T.G.M.W.C., vol. 4, p. 26 și urm.

operații au fost multe. După cum subliniază Bach-Zelewski, majoritatea acestor „acțiuni împotriva partizanilor” au fost „executate mai ales de unități militare”, în timp ce „principala misiune a grupelor operative SD era exterminarea evreilor, țiganilor și a comisarilor politici”⁴¹.

Într-un ordin al lui Hitler din 16 decembrie 1942, semnat și de Keitel, se mai spunea :

„Dacă lupta împotriva bandelor nu va fi dusă, atât în Est cât și în Balcani, cu mijloacele cele mai brutale, forțele de care dispunem vor deveni în cel mai scurt timp insuficiente pentru lichidarea acestui flagel.

De aceea, trupele au dreptul și obligația să folosească în această luptă orice mijloace — fără nici o îngrădire — chiar și împotriva femeilor și a copiilor dacă acest lucru va fi necesar pentru succes...

Orice blîndețe este o crimă față de poporul german și față de soldatul de pe front... Nici un german care participă la acțiunile de luptă împotriva bandelor nu poate fi tras la răspundere, nici pe cale disciplinară și nici pe cale judiciară, pentru purtarea sa în lupta contra bandiților și a complicilor lor”⁴².

Ordinul a fost dat în perioada în care germanii erau încercuiți la Stalingrad și cînd mișcarea de partizani începuse să ia o mare amploare.

Bestialitățile germanilor nu au oprit însă dezvoltarea mișcării de partizani, care în cursul anilor 1943 și 1944 a devenit tot mai puternică. Partizanii deveniseră atât de numeroși, încît germanii au făcut chiar încercări, ce-i drept slabe și tîrzii, de a-i atrage de partea lor cu ajutorul „propagandei anti-comuniste”.

Cînd Armata Roșie se apropia, partizanii ocupau uneori orașe întregi cu o zi sau două înainte de sosirea ei, deschizînd astfel drum trupelor regulate. După sosirea acestora, partizanii erau aproape automat încadrați în Armata Roșie. În privința tinerilor care s-au alăturat detașamentelor de partizani într-o perioadă mai tîrzie și mai „nepericuloasă”, trecerea era destul de ușor de realizat, dar veteranii detașamentelor de partizani, cu psihologia lor specială, uneori cu înclinații anarhiste, nu se simțeau întotdeauna la largul lor în armata regulată. Această situație amintește într-o anumită măsură de di-

⁴¹ Op. cit., p. 26.

⁴² Op. cit., vol. 7, p. 59.

ficulitățile pe care a trebuit să le învingă de Gaulle în Franța, cînd a început să înroleze în armata regulată unitățile „Rezistenței interne” (partizani-francțiroși și alte formațiuni ale „Franței luptătoare”). Era însă o mare deosebire. Ostașii „Franței luptătoare” nu aveau o părere prea bună despre armata franceză regulată, alcătuită mai ales din foști vichiști, pe cînd partizanii bieloruși și ucrainenii se mîndreau în 1943 și 1944 că pot intra în Armata Roșie, care reputase victoria de la Stalingrad. Partizanii încadrați în Armata Roșie erau adesea folosiți pentru acțiuni de cercetare și alte misiuni specifice partizanilor.

Înainte de a fi încadrați în Armata Roșie, partizanii erau supuși unui examen medical. Nu e de mirare că după încordarea fizică și psihică prin care trecuseră timp de un an, doi sau chiar trei, circa 20% dintre aceștia — mulți dintre ei fiind tuberculoși — nu erau, sub raportul sănătății, apți pentru serviciul militar.

Iată deci unele elemente ale acestei drame omenești, care nu era decît o parte din drama întregului popor sovietic în perioada 1941—1945. Tipul romantic al partizanului — așa cum și-l făurise imaginația poporului în timpul războiului civil — a devenit oarecum anacronic în contextul celui de-al doilea război mondial. În 1941 „plecarea la partizani” putea fi „o ieșire personală din situația” desperată în care se aflau mulți oameni. Dar abia la sfîrșitul anului 1942 sau chiar în primăvara 1943 mișcarea de partizani a devenit o forță cu adevărat eficientă, care a exercitat o influență directă asupra desfășurării războiului.

Partizanii acționau în multe locuri — începînd din regiunea Leningrad și pînă în Crimeea —, dar cea mai intensă activitate o desfășurau, cum era și firesc, în teritoriile care din punct de vedere geografic se pretau cel mai bine pentru o asemenea luptă — regiunile împădurite din R.S.F.S.R. (Leningrad, Porhov, Breansk), Bielorusia, precum și cîteva regiuni din nordul Ucrainei ⁴³.

În afara acestor partizani „rurali”, cu bazele lor tradiționale din păduri, existau și partizani „urbani”, care erau însă adesea greu de deosebit de „ilegaliștii” sovietici. Asemenea

⁴³ Este incontestabil că partizanii au reușit — în 1942 și mai ales în 1943 — să le insuflă germanilor un sentiment de teamă pentru siguranța lor, în special în timpul deplasărilor pe șosele sau pe calea ferată. Fernand de Brinon, un „quisling” francez, căruia germanii îi dăduseră permisiunea să viziteze Rusia în 1943, descrie cît de mult se temeau de partizani soldații și funcționarii germani care-l însoțeau în timpul călătoriei sale („Mémoires”, Paris, 1948, p. 141 și urm.).

„ilegaliști“ existau, într-o măsură mai mare sau mai mică, în toate orașele ocupate. Oamenii aceștia se expuneau, desigur, unui risc mai mare decât partizanii propriu-ziși.

Cel mai cunoscut exemplu al luptei duse în orașe împotriva germanilor este istoria organizației „Tînăra gardă“, care activa în bazinul Donețului, în orașul minier Krasnodon. Acest exemplu de patriotism și martiriu colectiv nu este nicidecum unicul, după cum nu este unică nici fapta eroică a Zoiei, spînzurată de germani într-un sat de lîngă Moscova în decembrie 1941 și devenită, ca și tinerii din Krasnodon, un simbol al eroului popular. Transformarea în erou popular și martir era adesea o chestiune de întîmplare — mulți au luptat și au murit fără să fi devenit celebri.

În perioada de apogeu a mișcării de partizani (1943—1944) acționau în Uniunea Sovietică cel puțin o jumătate de milion de partizani înarmați. Este greu de spus cîți partizani sau oameni avînd „legături“ cu partizanii au murit în luptă sau au fost uciși de detașamentele de pedepsire ale germanilor. Potrivit datelor existente, numai în Bielorussia au pierit în războiul de partizani circa un milion de oameni.

Politica externă a U.R.S.S. în 1943. Căderea lui Mussolini. Constituirea comitetului „Germania liberă“

În octombrie 1943, miniștrii afacerilor externe ai celor trei „mari“ — Molotov, Cordell Hull și Eden — s-au întâlnit la Moscova. Această întâlnire urma, printre altele, să pregătească terenul pentru conferința „la nivel înalt“ de la Teheran, care avea să se țină o lună mai târziu. Dar în cursul anului 1943, înainte de a se fi luat hotărîrea fermă cu privire la ținerea acestor două conferințe, atitudinea Uniunii Sovietice față de aliații occidentali a rămas ciudată și plină de contradicții vădite. Această atitudine se datora, cel puțin în parte, evenimentelor de pe frontul rus.

În timpul bătăliei de la Stalingrad, Stalin a avut numai cuvinte de laudă pentru debarcarea trupelor anglo-americane în Africa de nord. În februarie, cînd germanii se pregăteau pentru contraofensiva de la Harkov, Stalin a început din nou să se plîngă de absența unui al doilea front. Apoi, în martie, în parte ca răspuns la acuzația de nerecunoștință adusă rușilor de către Standley, presa sovietică a început să ridice în slăvi ajutorul primit din Occident. După ruperea relațiilor diplomatice cu polonezii „londonezi“ au urmat, după cum am văzut, reportaje entuziaste despre victoriile repurtate de aliați în Africa de nord. Curînd după aceea a avut loc dizolvarea Internaționalei Comuniste — gest menit să producă impresie asupra opiniei publice din Occident.

Nu putem însă să nu ne gîndim că această deosebită cordialitate față de aliați era întrucîtva determinată de situația de pe Frontul de est. Era tocmai perioada din ajunul ofensivei germane de la Kursk și în Uniunea Sovietică poporul era foarte îngrijorat, astfel încît se considera indicat mai degrabă

să se exagereze decît să se minimalizeze efortul militar al Occidentului.

După cum știm însă din corespondența pe care au purtat-o în această perioadă Stalin și Churchill, în realitate relațiile erau departe de a fi cordiale. Churchill a încercat să-i dea curaj lui Stalin comunicîndu-i că 400 de bombardiere au efectuat un raid asupra orașului Essen (13 martie). Fără a nega importanța acestor raiduri, Stalin a continuat totuși să se arate nemulțumit. La 15 martie, el s-a plîns că în Africa de nord marile operații sînt din nou amîinate și a scris că operația „Eskimos” — proiectata debarcare în insula Sicilia — „nu poate, desigur, înlocui cel de-al doilea front din Franța”.

„După ce trupele sovietice — scria el — au susținut în tot timpul iernii lupte foarte grele, pe care le continuă și acum, iar Hitler ia noi măsuri de mare amploare pentru refacerea și sporirea armatei sale în vederea operațiilor de primăvară și vară împotriva U.R.S.S., pentru noi este deosebit de important ca lovitura din Apus să nu mai fie amînată... Consider necesar să vă previn stăruitor asupra pericolului grav pe care-l reprezintă — din punctul de vedere al interesului cauzei noastre comune — o altă amîinare a deschiderii celui de-al doilea front în Franța”.

Churchill continua să-i trimită lui Stalin mesaje de genul celui din 28 martie („395 de avioane de bombardament grele au aruncat noaptea trecută în decurs de cincizeci de minute 1 050 de tone asupra Berlinului”).

Stalin i-a mulțumit pentru informație și apoi a adăugat amabil (sau, poate, cu o subtilă ironie) :

„Împreună cu colegii mei am vizionat ieri filmul «Victorie în deșert», trimis de dv. ...Filmul redă admirabil lupta Angliei și demască foarte bine pe acei nemernici — există oameni de acest fel și la noi — care afirmă că Anglia nu ar lupta, ci ar observa numai războiul de departe... Filmul «Victorie în deșert» va fi prezentat pe scară largă... tuturor armatelor noastre de pe front...”

Dar după numai cîteva zile Stalin a sărit literalmente ca ars cînd Churchill i-a comunicat că nu va mai expedia convoaie în U.R.S.S. pe drumul de nord, deoarece germanii își concentraseră acolo navele lor de linie „Tirpitz”, „Scharnhorst” și „Lützow”. „Interpretez acest act neașteptat ca o catastrofă reducere a livrărilor... — a scris Stalin la 2 aprilie —,

deoarece drumul pe Oceanul Pacific este limitat în ceea ce privește tonajul și puțin sigur, iar cel sudic are o capacitate de trafic redusă, încît aceste două căi nu pot compensa înțetarea transporturilor pe calea nordică“.

La 6 aprilie, Churchill a comunicat din nou că 348 de avioane au efectuat un raid asupra orașului Essen. Stalin a salutat această intensificare a bombardamentelor aeriene asupra Germaniei, relevînd că acest fapt „găsește un foarte puternic răsunset în inimile multelor milioane de oameni din țara noastră“. La 11 aprilie, Churchill a comunicat că 502 avioane au bombardat orașul Frankfurt, promițînd că va trimite filme redînd aspecte ale bombardamentelor asupra Germaniei, înțrucît „ele pot face plăcere soldaților dv., care au văzut atîtea orașe rusești distruse“. El l-a mai asigurat pe Stalin că 375 de avioane „Hurricane“ și 285 de avioane „Aircobra“ și „Kittyhawk“, care ar fi trebuit să fie livrate pe calea nordică, vor fi trimise în cel mai scurt timp prin Marea Mediterană.

După acest ciudat amestec de mesaje plăcute și neplăcute a urmat ruperea relațiilor diplomatice dintre guvernul Uniunii Sovietice și polonezii „londonezi“.

Churchill s-a străduțit să-l convingă pe Stalin să nu meargă pînă la o ruptură definitivă. Sikorski, scria el, este un om de treabă, și oricine îi va lua locul va fi mai rău. Churchill a mai scris că, după cum pretinde Goebbels, rușii ar constitui un nou guvern polonez. Stalin s-a grăbit să afirme că este vorba de „născociri“ (4 mai).

La 10 iunie, cînd plana pericolul ofensivei germane, Churchill l-a adus din nou pe Stalin într-o stare de extremă iritare. Într-un mesaj adresat lui Roosevelt în ziua aceea, Stalin a declarat :

„Acum, în mai 1943, dv. ați luat împreună cu d-l Churchill hotărîrea de a amîna invazia anglo-americană în Europa occidentală pentru primăvara anului 1944 ...Această hotărîre a dv. ...lasă armata sovietică... să se bată, prin propriile ei forțe și aproape singură, cu un dușman încă foarte puternic și periculos.“

În mesajul adresat lui Churchill la 24 iunie, Stalin a devenit cu adevărat furios :

„După toate acestea, guvernul sovietic nu putea să presupună că guvernul britanic și cel american vor reveni asupra hotărîrii, luată la începutul acestui an, ca invazia în Europa occidentală să aibă loc anul acesta. ...Această hotărîre gravă a

dv. de a reveni asupra hotărârilor dv. anterioare cu privire la invazia în Europa occidentală a fost luată... fără participarea guvernului sovietic... *Trebuie să vă declar... că încrederea sa în aliați este supusă unor grele încercări*" (sublinierea noastră. — A.W.).

La 27 iunie, Churchill a răspuns pe un ton mînios că reproșurile lui Stalin îl „lasă rece“, amintind că pînă în iunie 1941 Anglia trebuie să lupte singură împotriva Germaniei și că, în orice caz, „s-ar putea chiar ca țara dv. să nu mai fie expusă în vara aceasta unei ofensive puternice. Dacă așa ar sta lucrurile, ele ar confirma categoric ceea ce ați denumit odată «utilitatea militară» a strategiei noastre mediteraneene“.

La numai o săptămînă după aceea, germanii au început ofensiva de la Kursk.

Supărarea lui Stalin și reproșurile sale la adresa aliaților se datorau poate, în parte, faptului că era îngrijorat de rezultatul bătăliei de la Kursk. După ce această bătălie a fost cîștigată, nu se mai preocupa prea mult de problema celui de-al doilea front. Acum politica lui putea fi rezumată astfel : pînă în cele din urmă frontul al doilea va fi deschis. Rusia, deși suferă pierderi grele în oameni, trebuie să fie recunoscătoare pentru orice ajutor dat de Occident — lend-lease sau căderea lui Mussolini — și, între timp, să se pregătească pentru marea conferință a celor trei puteri. Avînd în vedere amînarea deschiderii celui de-al doilea front, Stalin era mai puțin decît oricînd dispus să facă concesii în problema Poloniei. Totodată considera că în problema germană poate lua în mod unilateral unele măsuri de precauție.

Căderea lui Mussolini s-a produs într-un moment în care ofensiva reușită a Armatei Roșii, începută după înfrîngerea germanilor la Kursk, se afla în plină desfășurare.

Pînă atunci presa sovietică vorbea despre campania din Italia cu un dispreț deliberat. Căderea lui Mussolini i-a convins însă deodată pe ruși că, deși din punct de vedere strict militar această campanie era „lipsită de valoare“, ea s-ar putea dovedi foarte importantă pe plan politic. Efectul pe care căderea lui Mussolini avea să-l producă asupra Germaniei și a sateliților ei nu putea fi trecut cu vederea.

La 27 iulie, „Krasnaia zvezda“ a comentat căderea lui Mussolini într-un articol scris pe un ton foarte vehement. Autorul a împrumutat unele cuvinte din vocabularul lui Churchill (de pildă, epitetul de „șacal“), punînd însemnătatea

căderii lui Mussolini pe aceeași treaptă cu cea a victoriilor raportate de ruși în campania de vară. În articol se spunea :

„La 10 iunie 1940, Mussolini și-a trimis diviziile împotriva Franței, care singera... Șacalul se grăbea...

Campania împotriva micii Grecii a arătat întregii lumi slăbiciunea armatei italiene... Nici bătălia din Africa nu i-a adus lui Mussolini lauri... Trecînd la ofensivă, trupele engleze au sfărîmat armata italo-germană... Situația Italiei fasciste a devenit deznădăjduită cînd, pierzîndu-și rațiunea, ea a pornit împreună cu Germania hitleristă la aventura contra Uniunii Sovietice... Cele mai bune divizii italiene — «Celere», «Sforzesca», «Giulia» și altele... și-au jăsit mormîntul în stepele Donului și ale Voronejului. În luptele cu Armata Roșie, italienii au pierdut peste 100 000 de oameni — morți și prizonieri... a căzut Tunisia... englezii și americanii au ocupat într-un timp scurt o mare parte din Sicilia... Șacalul era foarte lacom, dar dinții îi erau putrezi... Nu fiindcă lucrurile mergeau bine a fost nevoit «atotputernicul duce» să părăsească postul de dictator... Cei douăzeci și unu de ani de dictatură a lui Mussolini au fost cea mai întunecată perioadă din istoria Italiei... Mussolini a vîndut Italia lui Hitler.“

Încă de pe atunci, articolul a prezis atitudinea binevoitoare a Uniunii Sovietice față de poporul italian :

„Germanii — dintotdeauna dușmani ai poporului italian — au devenit, cu ajutorul lacheului hitlerist Mussolini, stăpîniții Italiei. Mussolini este un trădător al intereselor poporului italian și cu acest calificativ va coborî în mormînt... Lichidarea ofensivei germane din 1943 de pe frontul sovieto-german a însemnat pentru Hitler o lovitură puternică. Falimentul aliațului său Mussolini a însemnat pentru el a doua lovitură“.

Rușii erau însă de părere că ceea ce realizaseră aliații occidentali nu era încă suficient. Pe vremea aceea s-a scris mult în Uniunea Sovietică despre faptul că, deși aliații au obținut în Italia rezultate politice strălucite, crește acum pericolul ca războiul împotriva Germaniei să se prelungească. De aceea este necesar să fie dată o lovitură Germaniei înseși, adică să se debarce în Franța.

Este însă îndoielnic că rușii își mai făceau iluzii serioase în privința posibilității ca o asemenea debarcare să se producă în 1943.

Politica sovietică față de Germania ținea seama de două aspecte, care au ieșit la iveală în vara anului 1943, după vic-

toria de la Kursk. În primul rînd, datorită eliberării unor vaste teritorii ale Uniunii Sovietice, au devenit cunoscute unele atrocități înfiorătoare comise de germani ; aceste crime reclamau pedepsirea fără milă a celor vinovați. Pe de altă parte, în așteptarea unei coordonări a politicii anglo-americano-sovietice față de Germania, s-a socotit necesar să fie luate unele măsuri politice de precauție, cu atît mai mult acum, cînd ultima speranță a lui Hitler de a învinge Rusia se spulberase în bălăia de la Kursk.

Astfel, la numai cîteva zile după această victorie au avut loc două manifestări, aparent contradictorii, ale atitudinii Uniunii Sovietice față de Germania. Prima dintre ele a fost procesul de la Krasnodar, în care un grup de trădători ruși a fost condamnat la moarte pentru colaborare cu Gestapoul și pentru uciderea a 7 000 de evrei și alți cetățeni sovietici, mai ales în ducele de gazare. A fost primul proces public din Uniunea Sovietică în care, cu lux de amănunte, au fost arătate întregii lumi ororile comise de Gestapo, acestea nefiind pînă atunci aproape de loc cunoscute. În comparație cu descoperirile ulterioare — de pildă, Maidanek și Auschwitz —, demascările de la procesul din Krasnodar par puțin importante, dar ele au constituit primul exemplu concret al atrocităților comise de germani și au produs o profundă impresie atît asupra ostașilor cît și asupra populației civile. Timp de cîteva zile, la începutul ofensivei Armatei Roșii asupra Orelului, presa sovietică a publicat relatări foarte amănunțite despre proces. Ca „propagandă a urii“ procesul era perfect, dar toate aceste amănunte — de pildă, cum fasciștii vîrau în ducele copii care plîngeau — erau atît de înfiorătoare încît nu numai presa din străinătate avea tendința să publice materialele procesului de la Krasnodar oarecum în surdină, dar chiar și în Uniunea Sovietică unii sceptici se întrebau în sinea lor dacă nu cumva se exagera puțin totul în scopuri propagandistice. Ei nu știau că cele dezvăluite la Krasnodar, unde nu era vorba „decît“ de 7 000 de victime, constituiau doar un episod minor al activității depuse de Gestapo și de SD în întreaga Europă.

Apoi s-a produs un alt eveniment uluitor. În aceeași zi în care la Krasnodar se pronunța sentința, ziarele sovietice au publicat știrea că prizonierii de război antifasciști și unii emigranți germani aflați în Uniunea Sovietică au format comitetul „Germania liberă“. Această știre, venind imediat după procesul de la Krasnodar, părea foarte ciudată. În străinătate ea a trezit la mulți suspiciuni serioase. Au început să circule zvonuri că rușii s-ar pregăti să încheie o pace separată cu

Germania, poate chiar cu Hitler... Molotov l-a asigurat pe ambasadorul Marii Britanii că toate acestea se fac pentru a crea confuzie în mintea soldaților germani și a poporului german și a le slăbi în felul acesta rezistența, lucru pe care propaganda de tip „ehrenburgian“ nu izbutise, evident, să-l facă. Dar faptul că înființarea comitetului „Germania liberă“ fusese făcută unilateral, fără nici un fel de consultare cu aliații, a trezit, în orice caz, pentru un timp oarecare mari suspiciuni în rindul persoanelor „răuvoitoare“ din străinătate.

Este semnificativ că în cursul luptelor din Italia, în special în timpul toamnei și al iernii, când au existat multe momente grele, aproape fără speranță de succes într-un viitor apropiat, li se repeta într-una (după cum știm) trupelor engleze aflate la Montecassino și Montecamino :

„Trebuie să rezistăm, căci dacă rămânem fără un cap de pod pe continentul european (în Franța nu se va întâmpla nimic pînă la anul), rușii, obosiți de grelele lor pierderi în oameni, ar putea să iasă din joc.“

În ziua în care a început procesul de la Krasnodar, presa sovietică a publicat declarația scrisă a unui ofițer german, locotenentul Frankenfeld din trupele de tancuri, care spunea că participase cu tot elanul la ofensiva (de la Kursk), luptînd pînă la capăt, dar acum socotește încăpățînarea Germaniei de a continua războiul drept lipsită de rațiune și echivalentă cu o sinucidere. În declarație se spunea :

„La 8 iulie devenise evident că ofensiva eșuase și că întreaga campanie din acest an era pierdută. Acum, oricît de dureros ar fi pentru mine, sînt absolut convins de înfrîngerea inevitabilă a Germaniei și, în ce mă privește, consider că singura problemă ce se mai pune este dacă această înfrîngere se va produce peste două luni sau peste o jumătate de an și unde anume se va produce mai întîi — în Est sau în Vest.

Ce trebuia să fac ? Să mor în următoarele zile sau luni fără a fi ameliorat cu nimic soarta poporului german... conștient că o continuare a luptei... va duce la folosirea fără rost a gazelor și, în felul acesta, la pierderi și mai îngrozitoare. Viitorul poporului german se află complet în mîna învingătorilor.“

Gîndindu-se la viitor, el s-a hotărît să „grăbească cît mai mult dezastrul“.

Această declarație nu era însă decît un scurt preludiv la ceea ce avea să se întîmple cinci zile mai tîrziu, cînd titluri de o șchioapă anunțau constituirea comitetului național „Germania liberă“. Anunțarea acestui eveniment s-a făcut sub o formă cu totul deosebită, reproducîndu-se în presa sovietică primul număr al ziarului „Freies Deutschland“, editat de comitet. Ziarele au arătat că la 12 și 13 iulie (exact cînd trupele sovietice începuseră ofensiva în sectorul Orel) a avut loc o conferință a ofițerilor și soldaților germani prizonieri, la care au participat și antifasciști deputați în Reichstag și scriitori aflați la Moscova încă înainte de începutul războiului.

După cum afirma presa sovietică, la conferință au venit delegați din toate lagărele de prizonieri germani. Erau oameni din diferite clase sociale și avînd concepții politice și religioase diferite. Comitetul a fost ales în unanimitate. Ca președinte al comitetului a fost ales cunoscutul poet german comunist Erich Weinert, iar ca vicepreședinți — maiorul Carl Hetz și locotenentul conte von Einsiedel. (Cînd a fost luat prizonier, a declarat că este nepotul lui Bismarck și regretă că Hitler a încălcat regula de aur a lui Bismarck — de a nu ataca simultan Rusia și Occidentul.)

Comitetul a declarat că Germania se află în pericol de moarte. În manifestul comitetului figurau multe dintre argumentele pe care, un an mai tîrziu — în iulie 1944 —, aveau să le folosească persoanele care au încercat să organizeze un atentat împotriva lui Hitler.

„Hitler duce Germania în prăpastie. Priviți ce se întîmplă pe fronturi. Înfrîngerile suferite în ultimele șapte luni — Stalingrad, Don, Caucaz, Libia, Tunisia — nu au pereche în istoria Germaniei. Întreaga răspundere pentru aceste înfrîngeri o poartă Hitler. Și totuși el continuă să rămînă în fruntea armatei și a statului... Trupele Angliei și ale Americii se află la porțile Europei.

Priviți ce se întîmplă în patrie: Germania a și devenit teatru de război... Faptele sînt inexorabile: războiul este pierdut. Cu prețul unor nemaipomenite sacrificii și lipsuri, Germania mai poate duce un timp oarecare războiul. O continuare a lui fără șanse de victorie ar fi însă echivalentă cu pieirea națiunii.

Dar Germania nu trebuie să moară !

Dacă poporul german va continua să admită, fără să crîcnească și în mod docil, să fie dus la pieire... atunci Hitler va

fi răsturnat numai prin forța armatelor coaliției. Acest lucru va însemna însă sfârșitul independenței noastre naționale, al existenței noastre ca stat, va însemna împărțirea patriei noastre...

Dacă poporul german va găsi la timp în el însuși curajul... de a elibera Germania de Hitler, atunci el își va cuceri dreptul de a hotări singur soarta sa, și celelalte popoare îi vor acorda stima lor. Dar nimeni nu va încheia pace cu Hitler. De aceea, constituirea unui guvern german cu adevărat național este pentru poporul nostru o sarcină care nu suferă amânare... Acest guvern nu poate fi constituit decât ca rezultat al unei lupte de eliberare duse de toate păturile poporului german. El se va bizui pe grupele de luptă ce se vor uni pentru a-l răsturna pe Hitler. Acele forțe din armată care au rămas credincioase patriei și poporului trebuie să joace în această privință un rol hotărâtor. Acest guvern va rechema trupele germane înăuntrul granițelor Reichului... Numai el va putea crea poporului german posibilitatea de a-și exprima liber voința, de a hotări în mod suveran problema orînduirii sale de stat.

Țelul nostru este o Germanie liberă.

Acest lucru înseamnă: un stat democratic puternic, care nu va avea nimic comun cu neputința regimului de la Weimar..."

Programul comitetului includea și abrogarea legilor împotriva minorităților naționale și a legilor rasiale, restabilirea sindicatelor, libertatea comerțului, eliberarea victimelor terorii fasciste, judecarea dreaptă și necruțătoare a criminalilor de război și a ațîțătorilor la război.

„Soldați și ofițeri germani de pe toate fronturile! — se spunea în partea finală a manifestului. — Aveți armele în mîna voastră!... Oameni ai muncii, bărbați și femei din patrie!... Formați grupuri de luptă, oriunde v-ați afla...

Pentru popor și patrie! Pentru o pace imediată! Pentru salvarea poporului german! Pentru o Germanie liberă și independentă!“

Documentul era semnat de maiorul Carl Hetz, maiorul Heinrich Homann, maiorul Stesslein, de cîțiva căpitani și locotenenți, de zeci de subofițeri și soldați, apoi de Anton Ackermann, activist sindical din Chemnitz, Martha Arendsee, depu-

tată în Reichstag, Johannes Becher, scriitor, Willi Bredel, scriitor, Wilhelm Florin, Wilhelm Pieck, Walter Ulbricht, deputați în Reichstag, Gustav Sobottka, conducător al sindicatului minerilor din Ruhr, precum și de alți doi scriitori — Erich Weinert și Friedrich Wolf. (Weinert scrisese tocmai o carte cu poezii antinaziste, intitulată „Dank für Stalingrad“⁴⁴, publicată la Moscova; în bună parte erau versuri sentimentale germane, pe tema — pe vremea aceea oarecum deplasată în ochii rușilor — „Iubit popor german, cît de jos ai căzut!“)

Firește, toate acestea nu angajau în nici un fel guvernul sovietic. Într-adevăr, nu guvernul sovietic, ci comitetul „Germania liberă“, care nu dispunea de nici o putere, le promitea germanilor „suveranitate“ dacă vor crea un „guvern național“ antifascist. Era evident că guvernul sovietic nu putea face asemenea promisiuni fără să se consulte mai întâi cu aliații săi.

Și totuși, atît din punctul de vedere al politicii interne cît și din cel al relațiilor internaționale, acesta a fost un pas ciudat, și în perioada care a urmat au putut fi observate, atît în Rusia cît și în afara granițelor ei, unele reacții interesante.

Adevărul este că comitetul „Germania liberă“ a devenit o bază importantă pentru propaganda sovietică în Germania, și în special în rîndurile armatei germane. Reprezentanți ai comitetului luau zi și noapte cuvîntul la radio Moscova în emisiunile pentru Germania. Sute de mii de exemplare ale ziarului „Freies Deutschland“ erau săptămînal tipărite și aruncate din avioane deasupra trupelor germane de pe front. Era un ziar de format mare, excelent redactat și bine tipărit, conținînd mult material de bună calitate. Dar în coloanele acestui ziar Uniunea Sovietică exprima atîta bunăvoință față de poporul german, încît s-au luat măsuri ca exemplare ale ziarului să nu ajungă în mîna străinilor, în special a diplomaților și corespondenților străini aflați în Uniunea Sovietică. Căci, dacă aceștia nu ar fi considerat cele scrise doar propagandă menită să zdruncine moralul germanilor, s-ar fi putut isca tot felul de comentarii nedorite, în special în presa americană ostilă Rusiei. Ziarul era destinat Germaniei, și numai Germaniei.

La început comitetul „Germania liberă“ nu a avut decît o importanță practică minoră, dar în 1943 se puteau prevedea tot felul de posibilități pentru viitor. Nu trebuie pierdut din vedere că totul a avut loc înainte de Conferința de la Tehe-

⁴⁴ „Mulțumire pentru Stalingrad“. — *Nota trad.*

ran. S-ar putea ca rușii să fi crezut că înfrângerea germanilor la Kursk va avea în Germania repercusiuni mai mari decât a avut în realitate. Dacă comitetului „Germania liberă” nu i-a fost dat să joace un rol politic important, faptul se explică prin aceea că fasciștii și-au menținut pînă la sfîrșit controlul asupra Germaniei și a poporului german. Ulterior, după capitularea Germaniei, mulți membri ai comitetului „Germania liberă” au devenit cunoscuți oameni politici, luptători activi pentru denazificare și pentru democratizarea vieții politice și sociale a Germaniei ⁴⁵.

.

⁴⁵ Este semnificativ faptul că feldmareșalul von Paulus, generalul Korfes (de asemenea luat prizonier la Stalingrad) și alți cîțiva militari s-au stabilit în Germania răsăriteană și au devenit cetățeni ai Republicii Democratice Germane.

După Kursk. Spiritul de la Teheran

După marea victorie de la Kursk din iulie 1943, în Uniunea Sovietică a început să se înrădăcineze convingerea că războiul este ca și câștigat, deși victoria finală mai era încă foarte departe și avea să coste probabil încă un milion de vieți omenești, dacă nu chiar și mai mult.

Leningradul se mai afla sub focul tunurilor germane, dar Moscova, unde răsunau deseori salvele victoriei, era în deplină siguranță. De aceea, în august 1943, întregului corp diplomatic — japonezi, bulgari și ceilalți — i s-a permis să se înapoieze din Kuibîșev la Moscova.

La 22 august a fost publicată hotărîrea Consiliului Comisarilor Poporului al U.R.S.S. și a Comitetului Central al P.C.(b) al U.R.S.S. „Cu privire la măsurile urgente pentru refacerea economiei în regiunile eliberate de sub ocupația germană”. Hotărîrea avea drept scop să pună, în limitele posibilității, regiunile eliberate pe picioare, astfel încît acestea să nu mai constituie mult timp o povară pentru întreaga țară.

Printre alte măsuri erau prevăzute alocarea unui fond de semințe pentru însămînțările de toamnă, readucerea vitelor și a tractoarelor evacuate cu ocazia retragerii, cît mai rapidă refacere a căilor ferate și a construcțiilor de cale ferată și ridicarea de locuințe pentru feroviari.

Între timp — din iulie și pînă în noiembrie 1943 — Armata Roșie a raportat succese strălucite, continuîndu-și ofensiva atît în Ucraina cît și pe alte fronturi. La 23 august, trupele generalului Konev (Frontul de stepă), sprijinite de trupele generalului Vatutin (Frontul Voronej) și ale generalului Malinovski (Frontul de sud-vest) au cucerit Harkovul.

Următoarea mare victorie a fost raportată de trupele generalului Tolbuhin în sectorul cel mai sudic al frontului. Tru-

pele lui, înaintînd din raionul Lugansk spre Marea de Azov, au ocupat oraşul Taganrog, care se afla în mina germanilor încă din toamna anului 1941. 5 000 de germani au fost luaţi prizonieri.

La 31 august, trupele lui Rokossovski (Frontul central) au ocupat oraşul Gluhov şi au pătruns adînc în Ucraina de nord.

În sud eliberarea bazinului Doneţului avea loc într-un ritm rapid. Temîndu-se de încercuire, germanii se retrăgeau, distrugînd în prealabil uzinele şi minele.

La 8 septembrie, toate ziarele publicau pe prima pagină ordinul lui Stalin către generalii Tolbuhin şi Malinovski. În ordin se spunea că în şase zile de operaţii iscusit organizate şi impetuoase trupele sovietice au eliberat întregul bazin al Doneţului.

La 10 septembrie, cu sprijinul unor trupe debarcate la vest de Mariupol, Tolbuhin şi Malinovski au cucerit acest oraş de la Marea de Azov.

În sectorul cel mai sudic al frontului, Armata Roşie a lichidat ultimele două puncte de sprijin ale germanilor în Caucaz. După cinci zile de lupte grele, trupele generalului Petrov şi unităţile navale de sub comanda viceamiralului Vladimirski au ocupat la 16 septembrie Novorossiiskul sau, mai precis, ruinele acestei importante baze navale. Pînă la 7 octombrie a fost curăţită de inamic Peninsula Taman. Majoritatea trupelor germane au fugit din Crimeea prin strîmtoarea Kerçi.

La 21 octombrie, Rokossovski a ocupat vechiul oraş Cernigov, pe care bombardamentele masive ale aviaţiei germane îl transformaseră în ruine încă din vara 1941, iar la 23 octombrie Konev a cucerit Poltava (de asemenea aproape complet distrusă de fascişti în cursul retragerii lor); după ce au forţat Niprul la 29 octombrie, trupele lui Konev au ocupat oraşul Kremenciug.

La 25 octombrie, Sokolovski (Frontul de vest) a eliberat Smolenskul.

După cum se arăta în comunicatele oficiale, la sfîrşitul lunii octombrie, în Ucraina, Armata Roşie înainta spre Kiev, iar în Bielorusia spre Vitebsk, Gomel şi Moghilev.

Dacă în septembrie a fost eliberat un teritoriu foarte vast, luna octombrie a fost marcată printr-un eveniment şi mai important — forţarea Niprului. Speranţele germanilor de a se „menţine pe linia Niprului“ s-au spulberat.

Cît de mare era optimismul care a cuprins masele după forţarea Niprului se poate vedea dintr-o poezie a lui Surkov, publicată la 8 octombrie :

Tristețea toamnei, pe coline,
Răzbate-n ploi, fără-a-nceta.
Prin vînt și vijelie vine
Pedepsitoare, Rusia.

Ne-nduplecare și minie
E-n paloșu-i de foc, avan.
Iubitelor surori ea știe
Să frîngă cruntul jug german.

Descătușate, sub lumină,
De-acuma șesurile-i sînt.
Așteaptă, speră, Ucraină !
Așteaptă, bielorus pămînt !

Azi dușmanului, strîns în clește,
Puține zile i-au rămas.
În zare, Prutul se ivește,
Pîn' la Neman e doar un pas.

În acea perioadă, multe articole au fost consacrate unității ruso-ucrainene, simbolizată prin instituirea unei noi înalte distincții — Ordinul „Bogdan Hmelnițki“.

La 14 octombrie, Malinovski a ocupat orașul Zaporojie, iar la 23 octombrie Tolbuhin a ocupat Melitopolul. Armata Roșie era pe punctul de a izola Crimeea. Dar rușii nu au reușit să pătrundă pe teritoriul Crimeii, trebuind să amîne aceasta pînă în primăvara anului 1944. O strălucită operație au realizat trupele lui Malinovski : atacînd prin surprindere orașul Dnepropetrovsk, situat pe cursul inferior al Niprului, ele l-au ocupat la 25 octombrie. „Linia Niprului“, de care germanii își legau atîtea speranțe, trosnea din toate încheieturile.

*

* * *

Nu are rost să intrăm aici în amănuntele conferinței miniștrilor de externe ținute la Moscova în octombrie 1943 sau în cele ale Conferinței de la Teheran, care a avut loc o lună mai tîrziu, deoarece acestea au fost amănunțit expuse în memoriile lui Churchill, în însemnările lui Hopkins, în cartea generalului John Deane „The Strange Alliance“, ca și în alte scrieri. Ceea ce ne interesează aici în primul rînd este reacția opiniei publice sovietice la aceste două evenimente majore, care, fără îndoială, au constituit jaloane importante în dezvoltarea relațiilor dintre Uniunea Sovietică și Occident în timpul războiului.

Ar putea părea surprinzător că, deși coaliția antihitleristă — U.R.S.S., Anglia și S.U.A. — exista de mai bine de doi ani, abia la sfârșitul anului 1943 au avut loc aceste prime consfătuiri între conducătorii celor trei „mari”. Este adevărat, în 1941 Hopkins, Beaverbrook, Harriman și Eden au fost la Moscova; în mai 1942, Molotov s-a dus la Washington și la Londra, iar în august 1942 Churchill a venit în vizită la Moscova. Vizita a avut loc într-o atmosferă sumbră. Stalin și ceilalți conducători sovietici nu i-au părut lui Churchill deosebit de bine dispuși sau de amabili. Pe atunci Stalingradul se afla în ajunul celor mai cumplite încercări, iar germanii pătrunseseră în Caucaz.

În octombrie 1943, Armata Roșie repurta o victorie după alta. Dacă înaintea bătăliei de la Kursk, care în iulie 1943 a însemnat începutul unui lanț neîntrerupt de victorii, rușii erau îngrijorați și nervoși — insistau pentru declanșarea unor operații active în Vest, care să distragă 40—50 de divizii germane de pe frontul sovietic —, în octombrie 1943 guvernul sovietic și opinia publică sovietică priveau lucrurile cu mult mai mult calm. Trupele sovietice pierdeau zilnic mii de soldați, dar deschiderea unui al doilea front nu mai era pentru ele o chestiune de viață și de moarte. Acum începuseră să considere ca fiind de la sine înțeles că războiul va fi în orice caz câștigat și că aliații occidentali, chiar dacă erau hotărâți să lupte pînă la sfârșitul lui victorios, aveau intenția să lupte în așa fel încît U.R.S.S. să sufere cît mai multe pierderi în oameni, iar ei înșiși — cît mai puține. Această situație era acum acceptată ca o amară necesitate.

Chiar și așa stînd lucrurile, aliații erau totuși de folos : trimiteau în Uniunea Sovietică mari cantități de echipament în baza legii cu privire la lend-lease. În plus, așa cum i-a declarat Stalin lui Eden în octombrie 1943, el nu pierdea din vedere faptul că pericolul deschiderii unui al doilea front în nordul Franței îi obligase în vara 1943 pe germani să mențină în Vest 25 de divizii, în afara celor 10—12 divizii germane imobilizate în Italia. Pentru moment, Stalin era mai mult sau mai puțin satisfăcut, deși continua să se arate îngrijorat în privința operației „Overlord” — trecerea Canalului Mîneei și debarcarea pe coasta de nord a Franței —, temîndu-se că aceasta ar putea fi din nou amînată fără motive temeinice. La Moscova era foarte răspîndită părerea (la care a contribuit și indiscreția unor americani) că Churchill tot mai tinde să extindă operațiile din bazinul Mării Mediterane și continuă să pună tot felul de condiții și să formuleze tot felul de rezerve față de planul operației „Overlord”.

După părera rușilor, această problemă era cea mai importantă din cîte urmau a fi discutate la conferința miniștrilor de externe care s-a deschis la Moscova în ziua de 19 octombrie 1943.

După cum am mai arătat, între guvernul Uniunii Sovietice și guvernele Angliei și Americii au existat foarte puține contacte la nivel înalt. Conferința de la Moscova a celor trei „mari” a fost prima întîlnire de acest fel. Ea a avut loc într-un moment favorabil — după trei luni de neîntrerupte victorii ale Armatei Roșii.

Conferința s-a ținut la Moscova și nu în altă parte, deoarece Stalin, prea ocupat cu războiul, nu voia să plece în străinătate, dar nu voia să-l lase nici pe Molotov să se ducă, de pildă, la Casablanca. Nu era numai o problemă tehnică. Stalin adoptase următorul punct de vedere :

Uniunea Sovietică poartă pe umerii săi principala povară a războiului, așa că n-aveau decît să vină „ceilalți” la Moscova. Chiar dacă Cordell Hull era bătrîn și bolnav, acest considerent nu schimba situația.

Pentru întîlnirea cu Roosevelt și Churchill, Stalin era dispus să facă o concesie — era de acord să plece la Teheran, situat în apropiere de frontiera Sovietică, dar nu voia să meargă la Habanniya sau la Basra și cu atît mai puțin la Cairo. Nu era numai vorba de faptul că, în calitatea sa de comandant suprem, Stalin nu putea lipsi mai mult de cîteva zile și nu era nici o chestiune de securitate. Era, înainte de toate, o chestiune de prestigiu : „Nu mergem să ne ploconim cu căciula în mîină în fața Occidentului. N-are decît Occidentul să vină la noi !” Iar în Uniunea Sovietică această poziție a produs exact impresia pe care o dorise Stalin.

Atîta timp cît aliații occidentali nu luptau cît de cît serios și lăsau foarte clar să se înțeleagă că într-un viitor apropiat nu era de așteptat un „adevărat” al doilea front, iar Armata Roșie părea astfel nevoită să continue a lupta încă mult timp singură, rușii nu simțeau necesitatea stringentă a unei conferințe a celor trei „mari”.

Dar în octombrie 1943 situația era cu totul alta. A apărut posibilitatea de a fi elaborate planuri militare comune. Era foarte posibil ca peste cîteva luni Armata Roșie să treacă granița sovietică, iar înfrîngerea Germaniei devenea o realitate tot mai tangibilă. Marea întrebare era acum : cît timp va mai dura războiul ? Dacă la o lună înainte de victoria de la Kursk conducătorii sovietici declaraseră oficial că Uniunea Sovietică nu poate cîștiga singură războiul, acum s-au îndepărtat într-

cîtva de această poziție. Ei nu au revenit asupra acestei declarații, dar nu o mai exprimau într-o formă atît de categorică.

Conferința de la Moscova a durat 12 zile și a fost marcată de nenumărate dejunuri somptuoase, spectacole de balet, recepții date de ambasade și de un grandios banchet oferit la Kremlin, descris pînă în cele mai mici amănunte de generalul Deane, șeful recent numitei misiuni militare a S.U.A. în Uniunea Sovietică. În tot timpul războiului, Moscova — aflată acum foarte departe în spatele frontului — nu mai văzuse ceva asemănător.

Eden a avut cîteva întrevederi cu Stalin și s-a convins că, în genere, acesta era bine dispus, deși mai vorbea cu ironie despre efortul de război al Occidentului, exceptînd raidurile aeriene asupra Germaniei, de care era foarte mulțumit. În primul rînd îl interesa data la care va începe operația „Overlord” și era încîntat că în această privință se bucura de sprijinul total al americanilor. La rîndul lor, americanii căutau să obțină de la U.R.S.S. promisiunea că va participa la războiul împotriva Japoniei. Ambele aceste probleme au fost discutate la Conferința de la Moscova, deși hotărîri concrete în privința lor nu au fost luate decît la Conferința de la Teheran.

Stalin era mulțumit că americanii sprijină planul operației „Overlord”. Generalul Deane a scris ceva mai tîrziu, în timpul Conferinței de la Teheran : „Majoritatea americanilor participanți la conferință s-au întîlnit pentru prima oară cu Stalin. El a produs asupra lor o impresie puternică și favorabilă poate fiindcă sprijinea punctul de vedere american în diferendele noastre cu englezii. Dar, independent de acest lucru, nu puteai să nu observi la el trăsăturile omului cu adevărat mare...”

Pe plan tehnic, generalul Deane adaugă :

„Stalin cunoaște foarte bine amănuntele... este uimitor de competent în probleme cum ar fi, de pildă, caracteristicile tehnice-tactice ale diferitelor categorii de armament, particularitățile de construcție ale avioanelor, metodică sovietică a acțiunilor de luptă și chiar procedeele tactice de mai mică însemnătate”⁴⁶.

Într-un anumit sens, Conferința de la Moscova a fost o repetiție generală a celei de la Teheran. Dar și ea însăși a dat unele rezultate „pozitive” : a fost instituită Comisia consulta-

⁴⁶ John R. Deane. „The Strange Alliance”, Londra, 1947, p. 47, 152.

tivă europeană, precum și un Consiliu consultativ pentru Italia (din care urmau să facă parte reprezentanți ai Angliei, Statelor Unite, Franței, Greciei și Iugoslaviei, reprezentantul Uniunii Sovietice fiind Vișinski). Au avut loc „discuții exhaustive și sincere” privind măsurile ce trebuiau luate pentru a grăbi sfârșitul războiului împotriva Germaniei și sateliților ei, precum și pentru organizarea „unei strînse colaborări militare a celor trei puteri în viitor”. S-a mai hotărît ca „strînsa colaborare” a celor trei puteri să continue și după război. A fost semnată „Declarația celor patru puteri cu privire la securitatea generală (redactată în special de Cordell Hull). Guvernele celor patru puteri și-au exprimat hotărîrea de a „continua acțiunile militare împotriva acelor puteri ale „Axei” cu care se află în stare de război”. În afara reprezentanților celor trei „mari”, documentul a fost semnat, în numele guvernului său, și de ambasadorul chinez la Moscova. (Rușii nu se mai temeau acum că-i pot provoca pe japonezi și se străduiau să-i fie pe plac lui Hull, care punea mare preț pe această declarație, prin care i se conferea Chinei statutul de mare putere.) Declarația conținea și teze care prefigurau constituirea Organizației Națiunilor Unite. La conferință a fost, de asemenea, adoptată „Declarația cu privire la Austria”, prin care austriecii erau avertizați să nu urmeze Germania pînă la sfîrșit și li se cerea să contribuie și ei la propria lor eliberare. Acest principiu a găsit ulterior o largă aplicare în cazul României, al Bulgariei etc. În sfîrșit, conferința a adoptat „Declarația cu privire la răspunderea hitleriștilor pentru atrocitățile comise”, semnată de Roosevelt, Churchill și Stalin. Declarația a stabilit principiul că acești criminali trebuie predați pentru a fi judecați țărilor în care au comis crimele.

Eden și Cordell Hull erau optimiști, atît în timpul conferinței cît și după terminarea ei. Îmi amintesc că într-un antract la Bolșoi Teatr (unde se reprezenta în mod invariabil „Lacul lebedelor”), Eden mi-a spus : „Este o conferință bună — mai bine mai tîrziu decît niciodată. Dar aceste călătorii la Moscova sînt teribil de complicate. Am hotărît aici să creăm un mecanism foarte bun — noi o dorim ; același lucru doresc și rușii. Cînd acesta va începe să funcționeze, ne va fi mult mai ușor să rezolvăm probleme, ca, de pildă, cea a Poloniei. Ne străduim să creăm un asemenea mecanism și să așternem pe hîrtie cît mai multe hotărîri comune”.

Eden a obținut un asemenea „mecanism” sub forma Comisiei consultative europene, dar atît în timpul Conferinței de la Moscova cît și mai tîrziu, în timpul celei de la Teheran, era absolut clar că Polonia constituia una dintre problemele a că-

ror rezolvare era, în mod inevitabil, amînată. La Conferința de la Moscova s-a vorbit mult despre atragerea în război a Turciei și a Suediei, fără a se ajunge însă la vreun rezultat concret. Rușii continuau să fie foarte rezervați în privința unei cooperări militare directe între Uniunea Sovietică și Occident. La început nu au dat un răspuns prea favorabil la propunerea americanilor de a se organiza operații „în suveică” ale aviației de bombardament și de a se crea în acest scop baze aeriene americane în U.R.S.S. În această chestiune nu a fost luată nici o hotărîre pînă în februarie 1944.

Deși la sfîrșitul conferinței Cordell Hull se simțea foarte obosit, el i-a primit pe ziariști la ambasada S.U.A. ; din cele spuse de el reieșea că e foarte mulțumit de rezultatele conferinței.

„Cînd am plecat spre Moscova — a spus el —, majoritatea oamenilor credeau că din această întîlnire nu va ieși nimic, deoarece s-ar putea ca rușii să meargă pe calea izolaționismului ⁴⁷. Dar am făcut un larg schimb de păreri și am fost încîntați constatînd că oamenii de stat sovietici înclină tot mai mult spre concluzia că izolaționismul este dăunător... Acum, cînd s-a născut spiritul colaborării, putem pași la o muncă constructivă. A sosit timpul să mergem mîna în mîna. Bazele au fost puse. Unele probleme sînt delicate și complicate, dar, dat fiind spiritul de armonie existent, nimic nu poate duce la o înstrăinare între noi.”

Hull a făcut aluzie la o întîlnire a șefilor celor trei guverne care urma să aibă loc curînd. Și-a exprimat deosebita satisfacție pentru „Declarația celor patru puteri cu privire la securitatea generală”, pe care o semnase și China. Aliații mai aveau însă în fața lor o muncă gigantică : unele probleme, cum ar fi viitorul Poloniei și cel al Germaniei, nu fuseseră încă rezolvate, dar în ambele chestiuni începuseră deja consultări.

Hull a mai declarat că Administrația militară aliată a teritoriilor ocupate va pierde treptat atribuțiile sale actuale, iar Comisia consultativă europeană se va ocupa de un cerc tot mai larg de probleme.

În continuare, el a spus :

⁴⁷ Este amuzant că, la fel cum Hull se temea de izolaționismul rus, în 1945 rușii se temeau de izolaționismul american ; aceasta era, de altfel, una dintre cauzele pentru care au insistat ca O.N.U. să-și aibă sediul în Statele Unite.

„Stalin este o personalitate remarcabilă. Este înzestrat cu calități și cu o judecată ieșite din comun și știe să prindă esența problemelor practice. Alături de Roosevelt și de Churchill, Stalin este unul dintre acei conducători pe ai căror umeri apasă o răspundere cum nu o va mai avea probabil nimeni în următorii 500 de ani... După câte știu, nu există printre ruși nimeni care să nutrească față de noi sentimente ne-amicale din cauza celui de-al doilea front... Nu cunosc alte două state ale căror interese să fie mai puțin antagoniste și în mai mare măsură comune decât Statele Unite și Rusia...”

Și Eden a fost foarte mulțumit de felul în care a decurs conferința.

„Cînd am sosit aici — a spus el —, noi am crezut că șansele de succes sînt foarte reduse și că rușii nu vor face altceva decât să ceară deschiderea celui de-al doilea front. M-aș mira să mai prezinte acum această cerere, deoarece ei știu că evenimentul se apropie. În schimb, conferința s-a dovedit a fi o treabă foarte serioasă, ea a pus bazele unei noi forme de colaborare între noi. Am lucrat admirabil împreună. Astăzi am discutat cu Molotov timp de două ore probleme militare. Polonia? Da, va fi discutată pe cale diplomatică...”

La 30 octombrie, în calitatea mea de președinte al Asociației de presă anglo-americane, am prezidat dejunul oferit de asociație la restaurantul hotelului „Național” în cinstea lui Eden și a lui Cordell Hull (reprezentat de Harriman). Nu crezusem că Molotov și alți conducători sovietici sus-puși vor putea veni, dar, spre marea noastră surprindere, direcția protocolului ne-a chemat la telefon dîndu-ne de înțeles că invitațiile vor fi primite cu satisfacție. Iată, într-adevăr, o dovadă de cordialitate! Este drept, Molotov nu a venit, dar Vișinski și Litvinov au participat la dejun. Salutîndu-i pe oaspeții sovietici, am amintit de curajoasa luptă pe care Eden și Litvinov au dus-o la Geneva și Nyon și am făcut cîteva glume la adresa lui Chamberlain — fără a-l numi însă —; cuvintele mele au fost foarte bine primite. Dejunul a decurs într-o atmosferă foarte amicală. Amintind cuvintele rostite la începutul anului de Churchill despre „frunzele îngălbenite”, Vișinski a spus: „De obicei, frunzele îngălbenite cad toamna, dar dacă vor cădea primăvara o să fie, desigur, bine și așa, numai să cadă cu adevărat” (se împăcase, evident, cu gîndul că cel de-al doilea front va fi deschis abia în 1944). Litvinov a spus că, din păcate, Liga Națiunilor s-a dovedit a fi un turn Babel și nu o

piramidă trainică ; popoarele lumii vor trebui să creeze în viitor ceva mai bun.

Harriman s-a arătat oarecum agresiv și a vorbit pe un ton destul de caustic despre războiul din Oceanul Pacific, spunînd că dacă nu s-ar fi obținut atîtea succese acolo, ar fi existat puține șanse ca America să contribuie la deschiderea celui de-al doilea front în Europa.

La somptuosul banchet de la Kremlin, cu care s-a încheiat conferința, Stalin era într-o dispoziție exuberantă. În ciuda nemulțumirii pe care o manifestase în trecut în chestiunea trimiterii convoaielor pe calea nordică, acum a adus elogii forțelor navale și flotei comerciale ale Angliei : „Nu vorbim mult despre ele, dar știm ceea ce fac“. În cuvinte entuziaste, noul șef al misiunii militare engleze, generalul Giffard Martel, l-a felicitat pe Stalin pentru forțarea Niprului de către Armata Roșie, eveniment care avusese loc cu puțin timp înainte de conferință. „Nici o altă armată din lume n-ar fi putut săvîrși o asemenea performanță !“ Începuse perioada complimentelor și felicitărilor reciproce, dar ea nu avea să dureze prea mult.

Cei doi principali reprezentanți militari ai S.U.A. în U.R.S.S., generalul Michela — antisovietic — și generalul Faymonville — cunoscut pentru rapoartele sale optimiste despre situația militară din Uniunea Sovietică trimise de el lui Roosevelt încă din 1941, adesea spre nemulțumirea Departamentului de stat —, au fost acum rechemăți, iar în locul lor a venit o misiune militară permanentă, în frunte cu generalul John R. Deane. Rușii s-au convins repede că nu era de loc ușor să duci tratative cu el. Deosebit de tipic era în chestiunea livrărilor pe baza lend-lease-ului : le cerea de fiecare dată rușilor explicații amănunțite dacă aveau într-adevăr nevoie de materialele respective pentru scopuri militare sau pur și simplu pentru opera de reconstrucție postbelică.

Presa sovietică s-a arătat foarte satisfăcută de rezultatele conferinței miniștrilor de externe. Festivitățile organizate cu ocazia aniversării Revoluției din Octombrie au fost marcate prin grandioase focuri de artificii în cinstea eliberării Kievului de către trupele lui Vatutin și au decurs într-o atmosferă de mare bucurie.

Trecînd în revistă evenimentele anului 1943, „anul cîturii radicale“, Stalin a avut cuvinte de căldă prețuire pentru succesele repurtate de Armata Roșie și pentru efortul de război al întregii țări și, totodată, a vorbit cu multă cordialitate despre acțiunile aliaților englezi și americani.

„Anul acesta loviturile Armatei Roșii împotriva trupelor fasciste germane au fost sprijinite de acțiunile de luptă desfășurate de aliații noștri în Africa de nord ... și în Italia de sud. Totodată aliații au bombardat și continuă să bombardeze puternic centrele industriale importante ale Germaniei... Dacă adăugăm la toate acestea faptul că aliații ne aprovizionează în mod regulat cu diferite tipuri de armament și materii prime, se poate spune fără exagerare că prin aceasta ei au înlesnit în mod considerabil succesele campaniei noastre de vară. Desigur, actualele acțiuni ale armatelor aliate în sudul Europei nu pot fi considerate încă drept un al doilea front... Se înțelege că deschiderea adevăratului al doilea front în Europa, care se va produce într-un viitor apropiat, va grăbi în mod considerabil victoria împotriva Germaniei hitleriste și va consolida și mai mult prietenia de luptă a statelor aliate“.

Stalin era deosebit de mulțumit de faptul că Italia ieșise din război. Era de părere că ceilalți sateliți ai Germaniei, dându-și seama că „vor fi nevoiți acum să împartă între ei vînătăile și cucuiele“, fac încercări desperate de a scăpa din ghearele lui Hitler. Stalin și-a exprimat părerea că în 1944 Germania va pierde toți aliații ei. Ea se află acum vădit „în ajunul catastrofei“.

În seara zilei de 7 noiembrie, Ministerul Afacerilor Externe a dat cea mai mare recepție a sa din tot cursul războiului. Pe vremea aceea, întregul corp diplomatic se adunase din nou la Moscova. Recepția a fost fastuoasă și s-a băut extrem de mult. Au fost de față și numeroase stele din lumea literară, muzicală, artistică, științifică și teatrală. Primii au plecat de la recepție diplomații japonezi, care fuseseră primiți cu o răceală manifestă, dar după scurt timp i-au urmat o întreagă procesiune de „excelențe“, care au trebuit, pur și simplu, cărate afară pe sus. Ambasadorul englez a căzut peste o masă plină cu sticle și pahare cu vin și chiar s-a tăiat puțin. Era parcă ceva din extravaganța vechii Moscove în acest chef, unde puteai vedea cum ambasadori în ținută de gală cădeau pe mese și erau duși afară de funcționarii ministerului, a căror ironie era prea puțin mascată de expresia unei profunde îngrijorări.

Nu are nici un rost să mai repetăm aici ceea ce toată lumea știe despre Conferința de la Teheran. Trebuie doar spus că rușii erau satisfăcuți de ea atîta timp cît au ținut lucrările ei. S-a luat, în sfîrșit, hotărîrea fermă de a se începe operația

„Overlord“ în luna mai. De asemenea, s-a hotărît să fie sporit ajutorul dat partizanilor lui Tito.

Dar altor citorva hotărîri cu caracter „militar“ adoptate la conferință — ca, de pildă, cea privind o eventuală intrare a Turciei în război de partea celor trei „mari“ — le-a fost sortit să rămînă pe hîrtie.

A fost discutată problema viitorului Germaniei, fără a se lua însă hotărîri definitive; s-a ajuns la un oarecare acord în privința frontierelor aproximative ale viitoarei Polonii, dar problema frontierei de pe Neisse a rămas în suspensie, iar discuția asupra problemei guvernului polonez a fost amînată.

Churchill a cerut Uniunii Sovietice să dea dovadă de generozitate față de Finlanda și a obținut de la Stalin unele promisiuni formulate în mod destul de echivoc. Pînă la urmă, rușii au dat Finlandei posibilitatea să scape foarte ușor, dar nu atît din cauza acestor promisiuni făcute lui Churchill, cît datorită politicii „scandinave“ specifice a U.R.S.S., politică al cărei centru este neutralitatea Suediei.

Stalin a promis să ia parte la războiul împotriva Japoniei după capitularea Germaniei, dar condițiile urmau să fie stabilite ulterior.

Despre aceste condiții nu s-a publicat nimic pe vremea aceea. În „Declarația celor trei puteri“ se spunea :

„Ne-am coordonat planurile de nimicire a forțelor armate germane. Am ajuns la un acord complet privind amploarea și termenele operațiilor ce vor fi întreprinse dinspre est, vest și sud... Ofensiva noastră va fi necruțătoare și din ce în ce mai puternică.“

Rușii se bucurau că vor obține, în sfîrșit, un al doilea front *adevărat*. Cu acest sentiment, care a produs în U.R.S.S. o imensă satisfacție, s-a încheiat anul 1943, an victorios, dar nespus de greu pentru Uniunea Sovietică. A fost un an în care Armata Roșie a parcurs drumul de la Stalingrad și Caucaz pînă la Kiev și mai departe spre vest. Au fost eliberate peste două treimi din teritoriul ocupat de germani. Dar pînă la Berlin era încă un drum lung.

S-ar putea ca Stalin să nu fi exagerat cînd a spus la Teheran că Armata Roșie începe să fie obosită de război și trebuie îmbărbătată. „Declarația celor trei puteri“, adoptată la Teheran, a avut acest efect.

Mulți au fost șocați cînd, la mai puțin de două luni după Conferința de la Teheran, în „Pravda“ a apărut faimosul ar-

ticol „Zvonuri din Cairo“, în care se vorbea despre niște tratative de pace secrete care s-ar duce între Anglia și Germania „într-unul din orașele de pe coasta Peninsulei Iberice“. Urmărea oare publicarea acestui material să tempereze starea de euforie ce domnea în U.R.S.S. după Conferința de la Teheran sau oglindea iritarea provocată lui Stalin de Churchill, care la Conferința de la Teheran se dovedise a fi un partener mult mai „dificil“ decât Roosevelt? Este semnificativ că în acest articol nu se pomenea de americani. Roosevelt a fost tot timpul considerat prieten și aliat credincios al Uniunii Sovietice.

Această atitudine nu a fost afectată de faptul că Roosevelt nu a acordat prea multă atenție încercărilor făcute de ruși de a sugera — atît în 1943 cît și în 1944 — ca după război U.R.S.S. și Statele Unite să colaboreze pe scară largă în domeniul economic, acordîndu-i-se totodată Uniunii Sovietice un împrumut de 7 miliarde de dolari pentru refacerea economiei. Ideea unei asemenea „colaborări“ era, după cum se știe, sprijinită de unele cercuri de afaceri influente din America, dar ea a provocat reacții negative din partea altora, printre care se număra și ambasadorul S.U.A. la Moscova, Averell Harriman.

P A R T E A A Ş A P T E A

1944 — ANUL BĂTĂLIILOR
HOTĂRÎTOARE

Unele trăsături caracteristice ale anului 1944

Anul 1943 a fost, după cum spuneau rușii, un an de cotitură în desfășurarea operațiilor militare. După Stalingrad și, mai ales, după Kursk, Armata Roșie a înaintat impetuos, aproape fără oprire, spre vest. Până la sfârșitul anului 1943 au fost eliberate două treimi din vastul teritoriu ocupat de germani în 1941 și 1942, și, cu toate că o bună parte din Ucraina apuseană și din Bielorussia, precum și republicile baltice se mai aflau în mâinile germanilor și aceștia mai continuau să țină Leningradul sub focul artileriei lor, Comandamentul suprem sovietic se pregătea să-i izgonească definitiv în 1944 de pe teritoriul Uniunii Sovietice. Mai mult, în drumul ei spre Germania, Armata Roșie se afla pe întreaga întindere a frontului — din Balcani și pînă în Polonia — pe teritoriu nesovietic, iar acest fapt nu putea să nu dea naștere unui șir de noi probleme politice, diplomatice și psihologice. După Stalingrad și, mai ales, după căderea lui Mussolini, sateliții Germaniei fasciste (Finlanda, România, Bulgaria, Ungaria, Slovacia) căutau căi și mijloace de a ieși din „războiul hitlerist“ cu cît mai puține pierderi. Încă de la începutul anului 1944, Finlanda, Ungaria și România au început să sondeze terenul în vederea încheierii unei păci. Conferința de la Teheran a convins definitiv aceste țări că alianța de luptă dintre ruși și anglo-americani era mult mai solidă decît încerca s-o prezinte propaganda germană. Elementele cele mai conservatoare din aceste țări sperau că condițiile aspre ale unei ocupații sovietice vor fi atenuate dacă Anglia și Statele Unite vor participa activ la orice reglementare pașnică. Cînd a făcut primul său sondaj de pace, amiralul Horthy s-a declarat gata să rupă cu Hitler, cu condiția ca Ungaria să fie ocupată în comun de trupe sovietice și anglo-americane.

Polonia continua să rămână problema centrală în relațiile dintre Est și Vest, problemă care în cursul anului 1944 avea să provoace numeroase noi complicații. Nu numai că, în esență, problema Poloniei era foarte diferită de cea a României, Bulgariei sau chiar a Cehoslovaciei, dar ea era acea problemă critică în privința căreia atât U.R.S.S. cât și puterile occidentale au adoptat o poziție în aparență intransigentă. Așa, de pildă, cu toate că în cazul Cehoslovaciei au apărut anumite fricțiuni și divergențe între Beneš și guvernul cehoslovac din emigrație (Londra), pe de o parte, și Gottwald, Kopecky și alți „cehi moscoviți“, pe de alta¹, nu s-a ajuns la un conflict fățiș decât mult timp după terminarea războiului. Autoritățile sovietice au întreținut cu guvernul cehoslovac „de la Londra“ relații destul de corecte și nu au încercat să formeze la Moscova sau în regiunile eliberate ale Cehoslovaciei un alt guvern cehoslovac, procomunist; ele păreau dispuse să facă în Cehoslovacia experimentul unei coexistențe a Răsăritului cu Apusul.

În aparență, vizita pe care președintele Beneš a făcut-o la Moscova în decembrie 1943, aproape imediat după Conferința de la Teheran, și semnarea tratatului sovieto-cehoslovac de prietenie, asistență mutuală și colaborare postbelică au constituit un mare succes, deși atmosfera în care a decurs această vizită lăsa să se întrevadă că ambele părți aveau gânduri ascunse, ceea ce este valabil mai ales pentru relațiile dintre Beneš și ambasadorul cehoslovac la Moscova, Zdenek Fierlinger, care colabora strâns cu Gottwald și Kopecky. Dar a contat mult faptul că Beneš a dat binecuvîntarea sa unităților militare cehoslovace care luptau pe frontul sovietic și comandantului lor, colonelul Svoboda. La 18 decembrie, Stalin i-a primit pe Beneš și pe Fierlinger, dar în comunicatul oficial dat publicității în legătură cu această întâlnire lipsea fraza, uzuală în asemenea cazuri, despre „atmosfera cordială“, ceea ce a provocat oarecare nedumerire. Se știa că de cîtva timp comuniștii cehi îl invinuiau pe Beneš că nu caută să activeze mișcarea de Rezistență.

Cu toate acestea, cuvîntarea de rămas-bun pe care a rostit-o Beneš era de o mare cordialitate, deși rușilor nu le-a plăcut poate acel pasaj în care el a vorbit despre noul tratat sovieto-cehoslovac ca despre *unul* dintre cei mai importanți piloni ai viitoarei politici a Cehoslovaciei.

¹ De exemplu, Gottwald critica guvernul cehoslovac de la Londra (în unele articole din „Pravda“ etc.) că nu acordă un sprijin mai susținut mișcării de Rezistență din Cehoslovacia.

Aruncînd o privire retrospectivă asupra anului 1943, Uniunea Sovietică avea toate motivele să fie optimistă, dar pentru ruși războiul, cu îngrozitoarele lui pierderi de vieți omenești, continua să fie o crudă realitate. Zi de zi, tot mai mulți tineri erau înrolați în Armata Roșie, și puteai adesea întîlni bărbați și femei în vîrstă care pierduseră în război cîțiva fii, dacă nu chiar pe toți. Potrivit cifrelor oficiale publicate după război, la începutul anului 1944 armata de operații număra circa 7 000 000 de oameni, și, cum în cei doi ani și jumătate de război muriseră cel puțin 5 000 000 de oameni (fără a mai vorbi de răniți), ne putem lesne închipui cît de profund a afectat războiul, practic, fiecare familie².

Munca în întreprinderile industriei de armament, unde lucrau în mare parte femei, adolescenți și bătrîni, era neînchipuit de grea; se efectuau permanent ore suplimentare, practic nu exista concediu, iar hrana era adesea foarte proastă. Mulți muncitori luau masa la cantinele din uzine și fabrici, dar trebuiau să cedeze acolo o parte însemnată a rațiilor de alimente primite pe cartele. Gospodăriile auxiliare de pe lîngă fiecare uzină — care, de obicei, nu erau decît niște parcele de pămînt — asigurau muncitorilor o oarecare cantitate suplimentară de legume și zarzavaturi, dar aprovizionarea cu produsele de bază lăsa mult de dorit. Pentru muncitorul de rînd, piața colhoznică nu constituia un ajutor, din cauza prețurilor exorbitante.

Medicii, chirurgii și învățătorii erau supraaglomerați cu munca. Chirurgii nu erau nici pe departe în număr suficient pentru a se ocupa cum trebuie de toți răniții în timpul marilor operații militare, ceea ce a avut drept consecință că și medicii de alte specialități s-au văzut nevoiți să facă intervenții chirurgicale.

În 1944 situația în unele — deși nu în toate — școlile medii din Moscova poate fi ilustrată prin ceea ce mi-a povestit cam pe vremea aceea un băiat de 11 ani. În clasa lui erau 35 de elevi și o singură profesoară care predă toate obiectele: istoria, geografia, aritmetica, științele naturii și limba rusă. Hrana pe care copiii o primeau la școală consta dintr-o felie de pîine și puțin „gem de portocale american, scîrbos de amar“. Tații celor mai mulți dintre copii erau în armată (sau muriseră), iar mamele lor lucrau pînă seara tîrziu în uzine. Războiul avea asupra elevilor o influență vădit negativă.

² Generalul Deane, șeful misiunii militare a S.U.A. la Moscova, aprecia efectivul Armatei Roșii, al Flotei și aviației sovietice la „circa“ 12 000 000 de oameni, inclusiv trupele necombatante.

În 1944 nu existau suficienți învățători, din care cauză au avut de suferit atât școlile elementare, cât și cele medii. Pe de altă parte, școlile profesionale, a căror menire era pregătirea rezervelor de muncă pentru industrie, se bucurau de o deosebită atenție ; se acorda, de asemenea, prioritate pregătirii unui număr din ce în ce mai mare de noi soldați.

Moralul clasei muncitoare sovietice continua să fie bun, în ciuda unor semne incontestabile de surmenaj fizic. Și mai ridicat era moralul armatei. Soldații erau animați nu numai de un sentiment de puternic entuziasm — căci fiecare zi aducea noi victorii —, dar și de sentimentul mândriei naționale, de cel al datoriei împlinite și de o mare dorință de a merita noi distincții — medalii și ordine. Aceste medalii și ordine, conferite multor milioane de militari, constituiau un puternic stimulent pentru fiecare soldat. Existau deja medalii „Pentru apărarea Stalingradului“, „Pentru apărarea Leningradului“, „Pentru apărarea Sevastopolului“, „Pentru apărarea Moscovei“, iar la sfârșitul războiului au mai apărut și medaliile „Pentru eliberarea Varșoviei“, apoi pentru eliberarea orașelor Belgrad și Praga, pentru cucerirea Budapestei, Vienei și Berlinului ; de asemenea au apărut și o serie întreagă de noi ordine.

În armată, atât Stalin cât și generalii se bucurau de multă popularitate. Îmi amintesc de soarta tragică, dar tipică a unui cunoscut al meu, Mitea Hludov, un tânăr de 19 ani. Provenea dintr-o cunoscută familie de negustori moscoviți, ai cărei membri rămași în viață au avut, firește, de îndurat multe greutăți în primii ani ai revoluției. Mitea făcea parte dintr-o unitate de artilerie și în vara anului 1944 a participat la operațiile din Bielorusia. Mi-a scris o scrisoare în care spunea : „Sînt mîndru că vă pot înștiința că bateria mea a săvîrșit minuni și că i-am cotonogit pe «fritzi». Pentru ultima bătălie am fost propus spre decorare cu ordinul «Războiul pentru Apărarea Patriei» și, ceea ce e mai important, am fost primit în partid. Da, știu, părinții mei au fost burghezi, dar, ce dracu, sînt rus, sută la sută rus, sînt mîndru de acest lucru, și poporul nostru a făcut posibilă această victorie după grozăviile și umilințele din 1941. Sînt gata să-mi dau viața pentru patria mea și pentru Stalin. Sînt mîndru că sînt membru de partid, că sînt unul dintre ostașii victorioși ai lui Stalin. Dacă o să am noroc, o să ajung și la Berlin. Vom ajunge acolo — și merităm să ajungem acolo — înaintea aliaților noștri occidentali. Dacă-l vedeți pe Ehrenburg, transmiteți-i salutări din partea mea. Spuneți-i că noi toți i-am citit articolele... Mai spuneți-i că-i urîm pe nemți cu adevărat după ce am văzut atrocitățile pe care

le-au comis aici, în Bielorusia, fără a mai vorbi de distrugerile pe care le-au pricinuit. Au transformat acest ținut aproape într-un pustiu.“

Zece zile mai târziu, sora lui Mitea a primit de la el o altă scrisoare, de astă dată din spital. Fusesse rănit, dar o asigura că se simte mai bine și că în curînd se va înapoia la bateria sa. Nu dădea nici un fel de amănunte în legătură cu rana sa, dar după cîteva zile a murit. Ulterior am aflat că murise într-unul din acele spitale de campanie îngrozitor de supra-aglomerate, unde era practic cu neputință să se asigure fiecărui rănit toată atenția și îngrijirea de care avea nevoie.

Mîndria entuziastă pe care o resimțea Mitea nu era unicul sentiment care-i însuflețea pe soldați. Dar asemenea stări de spirit, precum și ura față de fasciști au fost sentimentele cele mai răspindite și erau împărtășite de majoritatea tinerilor țărani aflați în armată. Existau și unii care erau conștienți că aparțin unei generații condamnate să fie sacrificată; această stare de spirit și-a găsit oglindirea în mica nuvelă „Zvezda“ („Steaua“) a lui Emmanuil Kazakevici, o capodoperă literară, care este povestea, scrisă la sfîrșitul războiului, a unor ostași sovietici plecați într-o misiune de cercetare. Conștiința prezenței nemijlocite și permanente a morții trece ca un fir roșu prin aproape toate operele literare sovietice din anii războiului și o putem întîlni atît în poeziile lui Surkov, cît și în versurile și piesele lui Simonov, în nuvelele și romanele lui Grossman sau ale lui Kazakevici. Versurile lui Semion Gudzenko, un poet remarcabil (descoperit de Ehrenburg în timpul războiului), vădeau o mentalitate oarecum alta a soldaților de pe front. Pentru oameni de o asemenea factură sufletească războiul era un joc desperat, dar, cu toate acestea, extrem de atrăgător și după război acești oameni îi duceau dorul.

Anul 1944 avea să fie cunoscut ca anul celor „zece victorii“.

1) În ianuarie a fost definitiv lichidată blocada Leningradului. După o formidabilă pregătire de artilerie din capul de pod Oranienbaum, rușii au străpuns puternicul cerc german de cazemate, precum și cîmpurile de mine. După aceea au făcut joncțiunea cu alte trupe sovietice, care atacau dinspre est. De ambele părți, pierderile au fost foarte grele, dar în decurs de o săptămînă germanii au fost puși pe fugă și nu s-au mai oprit decît după ce au ajuns la Pskov și la granița Estoniei. Era de nedescris bucuria celor 600 000 de oameni care mai rămăseseră în viață la Leningrad după înfiorătorul asediu de treizeci de luni. În retragerea lor, germanii au distrus nu-

meroase clădiri istorice, printre care palatul de la Pușkino (Țarskoe Selo) și palatul de la Pavlovsk, la sud de Leningrad.

2) În februarie și martie, trupele Frontului 2 ucrainean, de sub comanda lui Konev (în cooperare cu trupele Frontului 1 ucrainean, comandate de Vatutin), au încercuit mai întâi câteva divizii germane în ieșindul de la Korsun pe Nipru, iar apoi, în cursul vestitei lor „Ofensive prin noroi”, au pătruns în România, după ce au forțat Bugul, Nistrul și Prutul. Au fost apoi oprite timp de câteva luni în fața Iașului, în nordul României.

3) În aprilie a fost eliberată Odesa, iar în mai Crimeea a fost complet curățită de inamic.

4) În iunie, în urma străpunerii efectuate de Armata Roșie în sectorul Viborg prin Istmul Kareliei, Finlanda a fost zdrobită. Apoi, după ce trupele sovietice au ajuns la granița finlandeză din 1940, Armata Roșie s-a oprit din proprie inițiativă, fără a-și continua înaintarea pînă la Helsinki.

5) Nu mai puțin spectaculoasă decît ofensiva lui Konev din martie din Ucraina pînă în România a fost eliberarea Bielorusiei după ce rușii au rupt puternicul aliniament de apărare german Bobruisk—Moghilev—Vitebsk. Aproape treizeci de divizii germane au fost încercuite, în special în jurul Minskului, iar rușii au înaintat pînă aproape de Varșovia, unde începuse insurecția organizației „Armija Krajowa”³. În cursul acestei ofensive, Armata Roșie a eliberat o mare parte din Polonia răsăriteană (inclusiv Lublinul, noua capitală provizorie), aproape întreaga Lituania și, după forțarea Nemanului, a ajuns la frontierele Prusiei Orientale.

6) În iulie, printr-o ofensivă paralelă, Armata Roșie a eliberat Ucraina apuseană, inclusiv orașul Lvov, a forțat Vistula și, după o încercare nereușită de a pătrunde spre Cracovia, a cucerit un important cap de pod la Sandomierz, pe malul de vest al Vistulei, la sud de Varșovia. Dar, după ce nu izbutise să cucerească Varșovia, Armata Roșie nu și-a mai continuat eforturile de a rupe cu orice preț frontul pentru a-și croi drum spre Germania. Aici, în Polonia, concentrarea de forțe germane era, într-adevăr, mai mare decît în altă parte.

7) În schimb, în august, Armata Roșie a trecut la ofensivă în sud, pe teritoriul R.S.S. Moldovenești și în România. După ce a prins cincisprezece sau șaisprezece divizii germane și câteva divizii românești în „pungile” de la Chișinău și Iași, a străbătut România, a traversat Bulgaria, ajungînd la granițele Ungariei și stabilind legătura cu iugoslavii.

³ „Armija Krajowa” (A.K.) era organizația mișcării de Rezistență poloneze condusă de la Londra.

8) În septembrie, Estonia și cea mai mare parte a Letoniei au fost eliberate de sub ocupația germană. În Peninsula Kurlanda au mai rămas însă treizeci de divizii germane, ca forță de „hărțuire“, pînă la capitularea Germaniei, în mai 1945.

9) În octombrie, Armata Roșie a pătruns în Ungaria și în estul Cehoslovaciei, a făcut joncțiunea cu iugoslavii și a luat parte la eliberarea Belgradului. În Ungaria luptele au fost deosebit de înverșunate, iar bătălia pentru Budapesta, la sfîrșitul anului, a durat cîteva luni. Orașul a fost cucerit abia în februarie anul următor.

10) Tot în octombrie, Armata Roșie a trecut la ofensivă și în extremul nord, i-a scos pe germani din Pecenga — situat în ieșindul finlandez la Marea Barents — și a pătruns în nordul Norvegiei.

Victoriile repurtate de Armata Roșie în 1944 au fost spectaculoase, dar numai foarte puține dintre ele au fost victorii ușoare. Germanii luptau cu o extraordinară îndîrjire în Polonia (în special în august, cînd rușii au fost opriți pe căile de acces spre Varșovia), la Ternopol, în Ucraina apuseană (unde timp de trei săptămîni s-au dat lupte de stradă înverșunate, care aminteau de cele de la Stalingrad), iar mai tîrziu în Ungaria și Slovacia. Deosebit de îndîrjită a fost rezistența opusă de germani în toate sectoarele situate pe drumul ce ducea direct spre Germania și, în special, pe căile de acces spre Prusia Orientală, iar după aceea chiar pe teritoriul Prusiei Orientale.

Germanii și-au pierdut, în sfîrșit, superioritatea lor numerică din trecut. Începînd din iunie, trupele aliate erau în plină ofensivă în Occident, iar pînă în septembrie Germania și-a pierdut toți aliații, de partea ei nemailuptînd acum decît cîteva divizii ungare.

Dar tendința germanilor de a se împotrivi Armatei Roșii *cu orice preț* și de a opune aliaților occidentali o rezistență mai puțin puternică devenea tot mai vădită pe măsură ce se apropia sfîrșitul războiului. Germanii au apărut aliniamentul Vistulei în fața Varșoviei, Budapesta, Prusia Orientală și, mai tîrziu, aliniamentul Oderului cu mult mai multă îndîrjire decît orice alinamente sau poziții în vest. Nici una dintre victoriile trupelor sovietice în operațiile lor ofensive din 1944 — cu excepția impetuoasei înaintări din martie în sudul Ucrainei și a celei din august în România (ambele producîndu-se după încercuirea unor mari grupări germane), precum și a operațiilor de importanță secundară din nordul Norvegiei — nu a fost ușor repurtată, și cu cît Armata Roșie se apropia mai mult de Germania, cu atît mai înverșunată devenea rezistența germanilor.

Dacă în 1941, și chiar în 1942, soldatul german le părea multor ruși a fi un fel de robot fără suflet, dar formidabil de eficient, în decursul anilor 1943 și 1944 atitudinea lor față de germani s-a schimbat vizibil, dar s-a schimbat în două direcții diferite. Mai existau, firește, printre soldații germani — în special printre trupele SS — oameni de o dîrzenie neobișnuită, gata să lupte pînă la ultimul cartuș și care uneori preferau să se sinucidă numai să nu cadă prizonieri la ruși. Dar prizonierul de război german obișnuit nu mai era atît de arogant ca în 1941 și 1942. Acum tot mai mulți prizonieri germani aveau tendința să se văicărească, încercînd să stîrnească compasiune, și repetau într-una : „Hitler kaputt !“. Dispărușe acum în mare măsură și dorința de a-i stîlci în bătai și chiar de a-i ucide pe prizonierii germani, dorință ce putea fi observată la soldații sovietici în 1941 și 1942. Mînia ostașilor sovietici s-a calmat curînd și le dădeau chiar germanilor recent luați prizonieri să mănînce, spunîndu-le : „Na, înfulecați, ticăloșilor !“.

Dar „problema germană“ mai avea și un alt aspect. Aproape nu exista oraș sau sat eliberat din Rusia, Bielorusia sau Ucraina care să nu aibă ceva înfiorător de povestit.

În Bielorusia, în așa-numitul „ținut de partizani“, sute de sate au fost arse, iar locuitorii lor au fost fie uciși în mod bestial, fie duși în robie. Pretutindeni, orașe mari fuseseră distruse în mod sistematic. În Ucraina, unde condițiile nu erau favorabile pentru războiul de partizani, o foarte mare parte din tineret a fost deportată. Pretutindeni în orașe, Gestapoul se arătase foarte activ și un mare număr de oameni au fost împușcați sau spînzurați. Detașamentele de „Einsatzkommando“ și alte unități îi exterminau pe partizani sau pe presupușii lor „complici“, adesea fiind nimicită întreaga populație a sateilor, inclusiv femeile și copiii. În sute de orașe a avut loc masacrarea sistematică a evreilor. Fiecare oraș ucrainean și bielorus își avea propria sa istorie a ororilor comise acolo. Pe măsură ce Armata Roșie înainta spre vest, ostașii ei auzeau zilnic relatări despre atrocități, umiliri și deportări de oameni; vedeau orașele distruse ; vedeau mormintele comune ale prizonierilor de război sovietici, uciși în mod bestial sau lăsați să moară de foame ; au văzut Babii Iar, cu nenumăratele cadavre, printre care și cadavre de copii mici ; au văzut toate acestea, și în conștiința lor s-a întipărit cu toată claritatea adevărul crud despre Germania fascistă, cu căpeteniile ei Hitler și Himmler, cu teoria ei despre „subom“, cu sadismul ei de nedescris. Tot ce scriseseră Aleksei Tolstói, Șolohov și Ehrenburg despre germani era prea puțin în comparație cu ceea

ce ostașul sovietic avea să audă cu urechile sale, să vadă cu ochii săi și să miroasă cu nările sale. Căci pretutindeni pe unde trecuseră germanii au lăsat în urma lor duhoarea cadavrelor în putrefacție. Dar Babii Iar nu era decît opera de duzină a unor diletanți în comparație cu Maidanek — lagărul morții de lângă Lublin —, unde, în decurs de circa doi ani, au fost uciși 1 500 000 de oameni și pe care în august 1944 Armata Roșie l-a ocupat aproape intact. Și, cu duhoarea de la Maidanek în nări, mii de soldați sovietici au început să-și croiască drum prin lupte în Prusia Orientală...

Așadar, pe lângă „fritzul obișnuit“ tip 1944, mai erau și miile de asasini de profesie ai lui Himmler. Dar exista oare între cele două tipuri de germani o delimitare precisă? Nu participaseră oare și „fritzii obișnuiți“ la exterminarea „sate-lor de partizani“? Și nu a aprobat oare „fritzul obișnuit“ tot ce făcuseră camarazii săi din trupele SS și de la Gestapo? Sau poate că nu a aprobat? Iată o problemă — atît de ordin psihologic cît și politic — care avea să dea multă bătaie de cap guvernului sovietic și comandamentului Armatei Roșii, în special în 1944 și 1945.

Comunicatul Conferinței de la Teheran a trezit în Uniunea Sovietică un sentiment de euforie, dar dintr-o serie de motive euforia nu a fost de lungă durată. După cît se pare, Stalin era iritat de atitudinea pasivă a lui Churchill, care privea fără tragere de inimă operația „Overlord“, precum și repetatele bombăneli ale acestuia cu privire la problema poloneză. Și astfel, în ianuarie 1944, „Pravda“ a publicat, după cum am mai spus, știrea despre „Zvonuri din Cairo“, adică despre tratative separate de pace pe care „două personalități engleze de frunte le-ar fi dus cu Ribbentrop într-un oraș pe coasta Peninsulei Iberice“. După aceea, Zaslavski l-a atacat violent în „Pravda“ pe Wendell Willkie, care ridicase — într-o formă foarte blîndă — unele probleme legate de intențiile Uniunii Sovietice în privința Poloniei, a țărilor baltice, a Balcanilor și Finlandei.

Willkie, a declarat Zaslavski, folosește frazeologia „taberei ostile nouă“; în continuare a scris:

„E timpul să se înțeleagă că, de pildă, problema republicilor baltice este o chestiune internă a U.R.S.S., în care domnul Willkie nu are ce să se amestece. Cine se interesează de asemenea probleme ar face mai bine să ia cunoștință de Constituția sovietică și de plebiscitul democratic, care, la timpul său, a avut loc în aceste republici și, totodată, să-și amin-

tească că știm să ne apărăm Constituția. În ce privește Finlanda și Polonia, fără a mai vorbi de statele balcanice, Uniunea Sovietică va ști ea singură cum să se înțeleagă cu ele și nu are nevoie de ajutorul domnului Willkie“.

Zaslavski a considerat „foarte ciudat“ și cât se poate de suspect faptul că Willkie îndrăznise să sugereze că între Națiunile Unite s-ar putea ivi o „criză“ în problema micilor state învecinate cu U.R.S.S. Dar acest articol, publicat în „Pravda“ la o lună după Conferința de la Teheran, era un indiciu al divergențelor crescînde dintre aliați.

În presa sovietică au continuat să apară tot felul de mici înțepături, mai cu seamă la adresa englezilor ; așa, de pildă, în martie „Pravda“ a publicat o notă din care reieșea că în Africa de nord prizonieri de război germani (acum căzuți din nou prizonieri, dar la sovietici) ar fi fost schimbați contra unor prizonieri de război englezi, după ce în prealabil li se pusese condiția să nu mai lupte împotriva englezilor, rămînînd însă liberi să lupte împotriva rușilor.

Mai presus de orice însă continua nervozitatea în privința problemei poloneze. Propunerea sovietică de a se modifica linia Curzon în favoarea Poloniei prin cedarea către această țară a Bialystokului și a unui mic teritoriu din jurul orașului nu a fost primită favorabil de guvernul polonez de la Londra. Acest guvern a fost făcut, de asemenea, nu fără temei, răspunzător de activitatea antisovietică a așa-numitei „Armija Krajowa“ din Polonia, în a cărei presă clandestină se scria că „Hitler și Stalin sînt două fațete ale aceluiași rău“ și care a colaborat chiar direct cu germanii, denunțîndu-le acestora din urmă ca fiind comuniști pe unii conducători ai mișcării ilegale din Bielorusia. Ziarele sovietice au mai arătat că generalul Anders arestase la Teheran cincizeci de ofițeri polonezi pentru faptul că au vrut să se înroleze în armata poloneză din Uniunea Sovietică.

Dar pe măsură ce se apropia data deschiderii celui de-al doilea front în Normandia, atitudinea autorităților sovietice față de aliații occidentali devenea mult mai cordială, cu toate că problema poloneză continua să învenineze atmosfera, care a devenit deosebit de încordată în august, în timpul răscoalei din Varșovia. În octombrie a intervenit însă o schimbare în bine și se părea că relațiile anglo-sovietice nu au fost niciodată atît de excelente ca în luna aceea, cînd a avut loc vizita lui Churchill și Eden la Moscova. Chiar și cei mai sceptici au ajuns la convingerea că atît Stalin cît și Churchill considerau necesar să mențină cele mai bune relații, cel puțin atîta timp

cît mai dura războiul împotriva Germaniei. Și, într-adevăr, problema poloneză a devenit din nou acută abia la cîteva săptămîni după Conferința din Crimeea, din februarie 1945, scurt timp înainte de sfîrșitul războiului din Europa, și s-a complicat tot mai mult.

În 1944, cînd sfîrșitul războiului nu mai era departe, partidul comunist și guvernul sovietic au tras unele concluzii preliminare. Refacerea economiei naționale și ridicarea nivelului de trai al populației reclamau adoptarea unor hotărîri pe termen lung; tot astfel trebuia pusă ordine în problemele ideologice și devenise necesar să se pună capăt unei serii de aspecte negative de tot felul, care erau un rezultat al războiului. Și, în sfîrșit, însuși faptul că milioane de soldați sovietici luptau acum pe teritoriul unor state burgheze din Europa răsăriteană și centrală ridica o serie de probleme psihologice cu totul noi.

Un „mic Stalingrad“ pe Nipru

Nu i-a venit ușor lui Hitler „să-și ia rămas bun“ de la Nikopol, cu minereul său de mangan, nici de la Krivoi Rog, cu minereul său de fier, sau de la întreaga Ucraină de la vest de Nipru — marele domeniu colonial al lui Erich Koch, considerat viitorul (dacă nu chiar actualul) grănar nr. 1 al lacomului *Herrenvolk* (popor de stăpîni). Fără ele, „Dosarul verde“⁴, precum și celelalte planuri ale „supraomului“ german nu mai erau bune decît pentru a fi aruncate la coș.

La sfîrșitul anului 1943, armatele sovietice pătrunseseră deja adînc în Ucraina de la vest de Nipru. La sfîrșitul lunii septembrie și începutul lunii octombrie, ele au realizat una dintre cele mai uimitoare operații din tot timpul războiului: la adăpostul nopții, multe mii de oameni forțaseră în numeroase puncte puternica barieră pe care o constituia Niprul. Și au făcut-o „din mișcare“. Îndată ce trupele sovietice au atins Niprul, mii de soldați au început să treacă pe celălalt mal — în bărci de pescari, în mici ambarcații sau pe plute improvizate, pe butoaie legate între ele sau, pur și simplu, ținîndu-se de cîte o scîndură sau de o bancă de lemn. Germanii, care se lăudaseră atîta cu inexpugnabilul lor „Val răsăritean“ de pe malul drept al Niprului, au fost luați complet prin surprindere. Mult lăudatele lor fortificații puternice care, după cum susțineau ei, se întindeau de-a lungul întregului curs al Niprului, nu fuseseră, practic, construite, iar acolo unde totuși existau nu au fost ocupate la timp de numărul necesar de soldați. Orice încercare a germanilor de a opune o rezistență cît de cît serioasă a fost imediat lichidată de arti-

⁴ „Directivele pentru conducerea economiei în teritoriile răsăritene recent ocupate“, date de Göring în iunie 1941.

leria sovietică de pe malul de est al Niprului. Într-un loc, 60 de tancuri sovietice, avînd toate deschizăturile astupate cu grijă, au înaintat pe sub apă și au forțat fluviul. Unitățile sovietice au trecut fluviul în număr suficient de mare pentru a crea pe celălalt mal mai multe capete de pod. Trupele Frontului 1 ucrainean, de sub comanda lui Vatutin, au cucerit cîteva asemenea capete de pod lîngă Kiev, iar trupele Frontului 2 ucrainean, de sub comanda lui Konev, au cucerit mai spre sud nu mai puțin de 18 capete de pod și, cu toate că în următoarele cîteva zile germanii au recucerit șapte dintre ele, pricinuind pierderi foarte grele trupelor sovietice, celelalte unsprezece s-au unit, formînd un singur cap de pod. De îndată ce toate marile capete de pod au fost bine consolidate, rușii au întins poduri de pontoane peste fluviu, iar atacurile aviației germane au putut fi respinse cu succes datorită faptului că aici a fost concentrat un mare număr de avioane de vînătoare sovietice. Pentru crearea capetelor de pod au fost folosite și două brigăzi de parașutiști. La banchetul de la Kremlin care a avut loc în timpul Conferinței de la Moscova a miniștrilor de externe ai Uniunii Sovietice, Statelor Unite și Marii Britanii din octombrie 1943, șeful misiunii militare engleze, generalul Giffard Martel, a declarat că nici o armată din lume nu ar fi putut realiza o asemenea operație strălucită ca aceea realizată de Armata Roșie cu ocazia forțării Niprului.

La prima vedere, operația putea să pară o improvizație îndrăzneată; în realitate însă, întreaga acțiune — inclusiv butoaiile, bărcile etc. — fusese dinainte pregătită în toate amănuntele și au fost promise înalte decorații celor ce se vor distinge cu ocazia forțării Niprului (pentru participarea la forțarea Niprului, unui număr de peste 2 000 de oameni li s-a conferit titlul de Erou al Uniunii Sovietice). „Linia Maginot” germană de pe Nipru s-a dovedit a fi în mare măsură un bluf, și de îndată ce întinderea podurilor de pontoane și a porțițelor a fost terminată, peste Nipru a fost trecută o mare cantitate de materiale de război. La 6 noiembrie, Armata Roșie a eliberat Kievul, capitala Ucrainei. Cu toate că succesele alternau cu unele insuccese (ca, de pildă, părăsirea vremelnică de către Vatutin — ceva mai tîrziu în cursul aceleiași luni noiembrie — a orașului Jitomir, situat la vest de Kiev), trupele Fronturilor 1 și 2 ucrainean au eliberat pînă în ianuarie un vast teritoriu pe malul drept al Niprului. Trupele lui Vatutin au înaintat pe un front larg circa 200 km la vest de fluviu, iar trupele lui Konev — aproximativ 150 km. Ceva mai la sud acționau trupele Frontului 3 ucrainean, de sub comanda lui Malinovski, și cele ale Frontului 4 ucrainean, de sub co-

manda lui Tolbuhin. În perioada ianuarie — începutul lunii mai 1944, trupele acestor patru fronturi au eliberat întreaga Ucraină de la vest de Nipru.

Supraapreciindu-și în mod vădit forțele și subapreciind forța și măiestria Armatei Roșii, germanii — sau cel puțin Hitler — mai erau hotărâți ca încă în ianuarie 1944 să-i scoată — pentru început — pe ruși din întreaga Ucraină de la vest de Nipru. În vederea acestui țel, ei s-au cramponat cu desperare de ieșindul lor de la Korsun-Șevcenkovski de pe Nipru, la circa 80 km sud de Kiev, care se întindea pe o distanță de aproximativ 50 km de-a lungul malului de vest al fluviului. La nord de acest ieșind relativ îngust se aflau trupele lui Vatutin⁵, la sud cele ale lui Konev. Potrivit planului elaborat de Hitler, trupele germane urmau să atace din acest ieșind armatele sovietice concomitent la nord și la sud, înapoiind astfel Germaniei întreaga Ucraină de la vest de Nipru — un plan la fel de nerealist ca și multe alte planuri ale lui Hitler din ultimele etape ale războiului.

Comandamentul sovietic gîndea însă altfel. Aici, era el de părere, i se oferea o ocazie strălucită de a le pricinui germanilor un „al doilea Stalingrad“, deși, firește, de proporții mai mici.

Asemănarea dintre aceste două operații era, într-adevăr, uimitoare. Era vorba de a prinde trupele germane într-un clește (la nord trupele lui Vatutin, iar la sud cele ale lui Konev), care urma să se închidă undeva la vest de „cazanul“ ce se va forma în felul acesta, și de a împiedica armatele germane aflate în afara „cazanului“ să răzbată pînă la gruparea încercuită. În cazul de față, rolul armatei lui Manstein a fost jucat de Armata a 8-a germană, de sub comanda generalului Hube. Principala deosebire dintre situația de la Stalingrad și cea de la Korsun-Șevcenkovski rezida în aceea că germanii încercuiți aici au încercat totuși să iasă din „cazan“, din care cauză Armata Roșie a fost nevoită să lupte, ca să zicem așa, „pe două fronturi“, adică pe ambele părți ale cercului în care i-a închis pe germani la Korsun.

La 3 februarie s-a anunțat marea veste că după trei zile de lupte grele trupele Fronturilor 1 și 2 ucrainean, trecînd la ofensivă dinspre sud-est de Belaia Țerkov și respectiv dinspre nord-vest de Kirovograd, au făcut joncțiunea în raionul

⁵ La 1 martie 1944, generalul Vatutin a fost rănit mortal de către o bandă de naționaliști ucraineni care au tras asupra automobilului său. A doua zi, comanda Frontului 1 ucrainean a fost preluată de mareșalul Jukov.

Zvenigorodka și, în felul acesta, au izolat marea grupare germană din ieșindul Korsun-Șevcenkovski de forțele principale ale inamicului. Diviziile germane erau deci încercuite, și acum au început luptele pentru lichidarea lor, lupte care au durat șaisprezece zile. La 9 februarie a fost cucerit Gorodișce, situat în interiorul „cazanului”, iar la 14 februarie orașul Korsun-Șevcenkovski, și, cu toate că în ziua aceea trupele germane care au încercat să străpungă încercuirea au izbutit să pătrundă pe o foarte mică adâncime în dispozitivul de apărare al trupelor sovietice, a doua zi — la 15 februarie — toate încercările lor de străpungere au fost respinse cu succes. La 18 februarie s-a terminat lichidarea trupelor germane din „cazanul” de la Korsun-Șevcenkovski. Potrivit știrilor publicate de presa sovietică, 55 000 de soldați și ofițeri germani au fost uciși, iar 18 000 au fost luați prizonieri. De asemenea, inamicul a pierdut 500 de tancuri, 300 de avioane și o mare cantitate de alte categorii de armament și tehnică de luptă.

În februarie și la începutul lunii martie, cele patru fronturi ucrainene au înaintat impetuos. După lichidarea grupării germane de la Korsun-Șevcenkovski, trupele Frontului 2 ucrainean au parcurs, în decurs de numai câteva săptămîni, întregul drum pînă la frontiera română și au pătruns în nord-estul României. Acționînd la nord, trupele Frontului 1 ucrainean au întîmpinat o rezistență mult mai îndîrjită a inamicului (trupele acestui front se aflau mai aproape de Germania decît toate celelalte trupe); cu toate acestea, ele au izbutit să înainteze pe front larg pînă la Carpați și pînă aproape de Lvov, ocupînd „din mers” orașul Rovno, „capitala” ucraineană a lui Erich Koch. La sud de Frontul 2 ucrainean se desfășura impetuos ofensiva Frontului 3 ucrainean pe direcțiile Herson, Nikolaev și Odesa, aceasta din urmă fiind eliberată la începutul lunii aprilie. Trupele Frontului 4 ucrainean i-au scos în februarie pe germani din capul de pod de la Nikopol, pe malul stîng al Niprului, după care au trecut la îndeplinirea misiunii lor de eliberare a Crimeii, sarcină de care s-au achitat în mod strălucit.

În timp ce Jukov înainta rapid în nordul Ucrainei și Malinovski de-a lungul litoralului Mării Negre, Konev a pornit la 5 martie marea sa ofensivă împotriva Armatei a 8-a germane, de sub comanda generalului Hube, cel care, ca și Manstein la Stalingrad, nu izbutise să-i salveze pe germanii încercuiți la Korsun-Șevcenkovski. După o săptămînă de lupte grele în condiții inimaginabil de dificile (dezghețul începuse foarte timpuriu), Konev a ocupat orașul Uman, principală bază a lui Hube.

Apoi trupele Frontului 2 ucrainean au înaintat pînă la Bug și dincolo de el și nu s-au oprit decît după ce au pătruns în România, în ultima săptămînă a lunii martie. În mai puțin de o lună, ele au parcurs o distanță de circa 400 km.

Curînd după lichidarea „cazanului“ de la Korsun-Șevcenkovski și a doua zi după ce Konev cucerise Umanul, am avut norocul să fiu singurul corespondent al presei occidentale care a primit permisiunea să viziteze Frontul 2 ucrainean, unde am petrecut una dintre cele mai edificatoare săptămîni din toți anii de război pe care i-am trăit în Uniunea Sovietică. Principalul meu însoțitor a fost maiorul Kampov, ofițer din statul major al generalului Konev ; el mi-a devenit prieten, și după război a cunoscut celebritatea ca scriitor, sub pseudonimul Boris Polevoi.

La 12 martie am plecat din Moscova cu un avion militar și, după ce am zburat peste Nipru și pe deasupra orașului Cerkassî, am ajuns la Rotmistrovka, localitate care pînă în februarie se aflase în partea de nord a ieșindului de la Korsun-Șevcenkovski. A doua zi urma să plec mai departe cu un mic avion U-2 la Uman, care tocmai fusese eliberat de trupele lui Konev.

La Rotmistrovka l-am întîlnit pentru prima oară pe maiorul Kampov. Era palid și părea obosit — fizic, nu spiritual ; uniformă îi era murdară, iar cizmele stropite cu noroi pînă la genunchi. Lupta de trei ani ; în cumplita toamnă din 1941 fusese prins într-o încercuire în regiunea Kalinin, dar a putut ieși de acolo, pierzîndu-și însă cu această ocazie majoritatea oamenilor. Împreună cu trupele lui Konev a luat parte în 1942 la dramatica ofensivă de la Rjev, dar acum avea în urma sa opt luni de neîntrerupte victorii. Era un om zvelt, cu părul de culoare închisă și cu ochi cenușii surîzători. În privire îi citeai un umor calm. Gorki trebuie să fi arătat așa în tinerețe (exceptînd faptul că un ochi al lui Kampov era pe jumătate închis în urma unui șoc provocat de explozia unui obuz).

„Nici că puteați nimeri într-un moment mai potrivit ! — mi-a spus el. — Știți ce s-a întîmplat azi ? Trupele noastre au forțat Bugul“. Era o știre senzațională. După cum se spunea, Bugul, aflat pe drumul spre Odesa și România, era unul dintre aliniamentele de apărare ale germanilor cel mai puternic fortificate. (De fapt, după cum am aflat ulterior, lucrurile nu stăteau de loc așa, deoarece germanii pierduseră întregul lor armament greu încă înainte de a ajunge la Bug.)

„Ofensiva prin lapoviță și noroi“ era în plină desfășurare.

Aceasta a fost una dintre cele mai extraordinare operații din tot cursul războiului, realizată aparent împotriva tuturor regulilor artei militare. La circa trei săptămîni după lichidarea grupării germane de la Korsun-Șevcenkovski, Konev a atacat trupele inamicului într-un moment în care acesta se aștepta cel mai puțin — atît de adînci și de netrecut erau noroaiile pe drumurile Ucrainei.

În săptămîna pe care am petrecut-o în Ucraina am avut prilejul să aud (și să văd cu ochii mei) multe dintre cele întîmplăte în „micul Stalingrad“ de la Korsun-Șevcenkovski. De atunci am citit relatări despre această operație — atît rușești cît și germane — și trebuie să spun că, dacă în privința bătăliei de la Stalingrad versiunea sovietică coincide în linii mari cu cea germană, între cele două versiuni privind operația de la Korsun-Șevcenkovski există o serie de deosebiri majore.

Potrivit „Istoriei războiului“, care exprimă punctul de vedere sovietic oficial, trupele germane rămase în „cazan“, după două săptămîni de lupte grele și după ce toate eforturile germanilor de a răzbate pînă la ele din afară eșuaseră, au făcut în noaptea de 16 spre 17 februarie o ultimă încercare desperată de a ieși din cercul ce le strîngea tot mai mult. În ciuda viscolului năprasnic, ele au fost mai întîi lovite puternic cu foc de artilerie și de aruncătoare de mine, apoi atacate de bombardiere ușoare, după care au fost bătute cu foc de mitraliere și, în sfîrșit, atacate de tancuri și de cavaleria sovietică.

„Numai un mic grup de tancuri și transportoare blindate inamice au putut, la adăpostul viscolului, să-și croiască drum spre Lîseanka, luînd cu ele generalii și ofițerii superiori, care și-au lăsat trupele în voia soartei. Pînă atunci comandamentul german izbutise să scoată din «cazan» cu ajutorul avioanelor 2 000—3 000 de soldați și ofițeri... Operația de la Korsun-Șevcenkovski s-a încheiat... cu lichidarea a zece divizii și a unei brigăzi inamice. 55 000 de soldați și ofițeri fasciști au fost uciși sau răniți, iar 18 200 de oameni au fost luați prizonieri. Inamicul a pierdut întregul armament și tehnica de luptă“⁶.

Toate acestea au avut o influență cît se poate de demoralizatoare asupra celorlalte unități ale armatei germane din Ucraina.

Autorii germani, dimpotrivă, au încercat să minimalizeze importanța acestui dezastru. După cum afirmă Manstein⁷, în încercuire nu s-ar fi aflat decît șase divizii și o brigadă, sau în total 54 000 de oameni. Rușii contestă această cifră, referin-

⁶ I.M.R.P.A.P., vol. 4, p. 68.

⁷ E. Manstein, op. cit., p. 585. O relatare amănunțită despre această bătălie se găsește și în lucrarea lui F. Melenthin „Panzer Battles“.

du-se la unele documente militare germane pe care le-au capturat pe vremea aceea. Alți autori germani, cum ar fi, de pildă, Philippi și Heim, aruncă (ca de obicei) întreaga vină asupra lui Hitler, reproșându-i că a încercat să păstreze ieșindul „complet inutil” de la Korsun-Șevcenkovski. Totodată ei afirmă că atunci când cei 50 000 de soldați și ofițeri încercuți ce mai rămăseseră acolo au întreprins, la 17 februarie, încercarea lor disperată de a străpunge încercuirea, 30 000 de oameni ar fi reușit să iasă din „cazan”, iar circa 20 000, împreună cu întreaga tehnică de luptă a diviziilor încercuite, „au fost pierduți”⁸.

Cert este însă că străpungerea din 17 februarie — eșuată potrivit versiunii sovietice și încununată de un succes parțial potrivit versiunii germane — i-a costat foarte scump pe germani.

Avînd în vedere caracterul contradictoriu al versiunilor postbelice, este, poate, interesant să reproduc aici relatarea dramatică pe care maiorul Kampov, martor ocular al evenimentelor, mi-a făcut-o cu ocazia întîlnirii noastre.

După ce a început prin a descrie cum, la 3 februarie, trupele lui Vatutin și cele ale lui Konev au închis cercul în jurul germanilor, Kampov a continuat :

„După ce am străpuns cu tancurile, tunurile și infanteria motorizată apărarea inamicului, a trebuit să luptăm pe cele două fronturi ale încercuirii (cel interior și cel exterior), lucru care, la început, a fost foarte greu. Trăgeau în noi din ambele părți, și a trebuit să atacăm fără întrerupere pentru a lărgi cercul, care la început nu era mai lat de vreo 3 km. Am suferit, bineînțeles, pierderi foarte grele. Dar chiar și în aceste condiții am reușit în numai șase zile să lărgim cercul pînă la aproape 30 km în locul lui cel mai îngust.

La începutul încercuirii, suprafața «cazanului» era de aproape 400 km², și mult timp a trebuit să luptăm nu numai cu trupele aflate în interiorul «cazanului», ci și cu cele care atacau din afara lui, iar numărul acestora se ridica la cel puțin opt divizii de tancuri⁹. Comandantul lor era generalul Hu-

⁸ Marea deosebire dintre cifra de 20 000 de oameni pierduți, admisă de germani, și cea menționată de ruși de 80 000 de germani uciși, răniți și luați prizonieri se explică poate prin faptul că germanii vorbesc numai de pierderile din timpul „ultimei” încercări de străpungere a încercuirii fără a ține seama de rezultatele celor două săptămîni de lupte extraordinar de grele din timpul lichidării „cazanului”. Dacă la cei 20 000 de oameni pierduți la 17 februarie vom adăuga pierderile suferite de germani în cursul acestor lupte, cifra de 80 000 de oameni indicată de ruși devine întru totul verosimilă.

⁹ Potrivit afirmației lui Philippi și Heim erau șapte.

be. În interiorul «cazanului» se aflau zece divizii, dintre care una de tancuri, precum și brigada motorizată belgiană «Wallonia», care făcea parte din trupele SS. Printre comandanții ei se număra și Degrelle, șeful fasciștilor belgieni, dar acesta, împreună cu câțiva generali germani, a izbutit să fugă cu avionul. Păcat : ar fi fost interesant să i se ia un «interviu». Toți fasciștii belgieni sînt niște tilhari și aventurieri de ultima speță.

În «cercul» nostru aveam concentrate forțe foarte puternice, și trupele lui Hube n-au reușit să facă mare lucru. În ce privește «cazanul», tactica noastră era să-l fărîmițăm în părți și să lichidăm fiecare parte separat. Am distrus deci unul după altul satele în care se fortificaseră germanii. A fost un adevărat măcel, și încă unul foarte sîngeros. Mă tem că atunci au pierit și unii din oamenii noștri — locuitori din satele acelea ; este unul dintre aspectele cele mai cumplite ale unui asemenea război.

În orice caz, cu patru-cinci zile înainte de sfîrșit, germanii dispuneau doar de un teritoriu de 10 pe 10,5 km ; principalele noduri de rezistență au fost Korsun-Șevcenkovski și Șenderovka. Întregul teritoriu al «cazanului» se afla sub tirul artileriei noastre, dar germanii continuau să reziste în speranța că se va produce o minune și că Hube va răzbate din afară pînă la ei. Dar curînd aceste dulci speranțe au început să se spulbere. Apoi a căzut Korsun-Șevcenkovski și tot ce le-a mai rămas era doar un neînsemnat petic de pămînt în jurul localității Șenderovka.

Îmi amintesc, parcă ar fi fost ieri, noaptea aceea ultimă, hotărîtoare de 16 spre 17 februarie. Era un viscol cumplit. Într-un tanc, Konev străbătea «coridorul» bătut cu foc de artilerie. Eu, călare, goneam dintr-un punct într-altul al acestui «coridor» pentru a aduce la îndeplinire dispozițiunile generalului ; era o asemenea beznă, încît nu vedeam nici urechile calului. Vorbesc de întuneric și de viscol fiindcă amîndouă au jucat un rol important în ceea ce avea să se întîmple...

În noaptea aceea sau, poate, în seara din ajun, germanii încercuîți, pierzînd orice nădejde că Hube le va veni în ajutor, au hotărît să facă o ultimă și disperată încercare de a ieși din «cazan».

Șenderovka este un sat mare ucrainean cu vreo 500 de case, și trupele lui Stemmermann (ultimul general care mai rămăsese în «cazan» după ce toți ceilalți fugiseră) au hotărît să-și petreacă aici ultima noapte, ca să doarmă și să se odihnească. Konev a aflat de aceste planuri și a hotărît să-i împiedice cu orice preț pe germani să se odihnească și să încerce a

două zi de dimineață o «evadare» organizată sau orice alt fel de «evadare». «Știu că e o noapte înfiorătoare cu viscolul ăsta, dar trebuie să aducem bombardiere de noapte ca să putem profita de situație» — a spus el. — I s-a obiectat că pe o asemenea vreme bombardierele n-au să poată face absolut nimic, cu atât mai mult cu cât Șenderovka este un obiectiv așa de mic. Dar Konev a replicat : «Este foarte important și nu pot accepta aceste obiecții ca pe deplin întemeiate. Nu vreau să dau aviatorilor ordine în această chestiune, dar puneți-vă în legătură cu o unitate de aviație comsomolistă și spuneți-le că am nevoie de voluntari». Ne-a fost pusă la dispoziție o unitate de aviație, alcătuită aproape exclusiv din comsomoliști și toți — fără excepție — se oferiseră voluntari pentru executarea misiunii. Iată cum au decurs lucrurile. Avioanele U-2 au jucat un rol foarte important. Vizibilitatea era atât de proastă încît la început nici un avion — în afară de U-2, care avea o viteză redusă — nu putea realiza ceva. «Răuștele» au reperat Șenderovka în ciuda ninsorii și a întunericului. Germanii nu se așteptau de loc la așa ceva. Avioanele au zburat de-a lungul întregului sat Șenderovka, lansînd bombe incendiare deasupra lui. Au izbucnit numeroase incendii. Acum ținta devenise perfect vizibilă. Scurt timp după aceea — era exact ora 2 noaptea — au sosit bombardierele și timp de o oră încheiată au bombardat satul. Artileria noastră, aflată acum la numai 5 km de Șenderovka, a deschis, de asemenea, asupra ei un foc concentrat. Ne bucura deosebit de mult faptul că — după cum știam — germanii îi izgoniseră pe toți locuitorii satului, pînă la unul, în stepă. Voiau să se simtă aici stăpîni absoluți și nimic să nu le poată tulbura somnul. Bombardamentul aerian și tirul artileriei i-au silit însă să părăsească «căsuțele» calde și s-o ia la fugă.

Toată seara precedentă germanii fuseseră într-o stare de semiisterie. Puținele vaci rămase în sat au fost tăiate și mîncate cu un fel de frenezie canibalică. Cînd unul dintre ei a descoperit într-o colibă un butoi cu varză acră, s-a iscat o încăierare cumplită. Duceau o lipsă serioasă de alimente de cînd căzuseră în încercuire. Fiind într-o continuă retragere, armata germană nu avea mari depozite de alimente în apropiere de linia frontului. De aceea, trupele aflate în «cazanul» de la Korsun-Șevcenkovski trăiau în special din ceea ce jefuiau de la populația locală, lucru pe care, de altfel, îl făcuseră și înainte de încercuire.

În noaptea aceea băuseră peste măsură, dar incendiile provocate de «răuște», apoi bombardamentul aviației și, în sfîrșit, tirul artileriei i-au trezit din beție. Izgoniți din culcușurile lor

calde, au fost nevoiți să fugă din Șenderovka și să caute adăpost în rîpele din apropierea satului. Aici au luat hotărîrea disperată să încerce dis-de-dimineață o străpungere a încercuirii. Tancuri nu mai aveau aproape de loc — întregul lor armament fusese distrus sau abandonat în timpul luptelor din zilele precedente, iar puținele tancuri de care mai dispuneau stăteau fără carburanți. În ultimele cîteva zile, teritoriul pe care erau înghesuiți germanii se redusese în asemenea măsură, încît avioanele de transport nu le mai puteau aduce nimic. Dar și înainte numai puține avioane de transport răzbăteau pînă la ei și se întîmpla chiar uneori ca încărcătura de alimente, carburanți și muniții să fie aruncată direct deasupra pozițiilor noastre.

Și așa, în dimineața aceea s-au adunat în două coloane de marș a cîte 14 000 de oameni fiecare și au mărșăluit pînă la Lîseanka, unde se întîlnesc două rîpe. Lîseanka se afla în interiorul «coridorului», în afara liniei frontului nostru. Diviziile germane aflate de cealaltă parte a «coridorului» au încercat să-și croiască drum spre est, dar acum «coridorul» devenise atît de larg, încît nu aveau șanse de reușită.

Aceste două coloane germane care încercau să iasă din încercuire ofereau o priveliște stranie. Fiecare dintre ele se mîna cu o imensă gloată. Capul și flancurile coloanei erau formate din trupe SS din brigada «Wallonia» și din divizia «Viking» în uniforme cenușiu-deschis. Erau într-o stare fizică relativ bună. În interiorul triumghiului își trăgeau picioarele ceilalți infanteriști germani, care arătau mult mai jalnic. În mijlocul mulțimii mergea o mîna de «aleși» — ofițerii. Și ei păreau relativ bine hrăniți. Și astfel cele două coloane se îndreptau spre vest, mergînd de-a lungul a două rîpe paralele. Porniseră dimineața devreme, la ora 5, cînd mai era încă complet întuneric. Știam din ce direcție vin și, pentru a-i întîmpina, am pregătit cinci aliniamente — două aliniamente de infanterie, apoi unul de artilerie și, în sfîrșit, alte două aliniamente unde așteptau tancurile și cavaleria... I-am lăsat să treacă prin primele trei aliniamente fără să tragem nici un singur foc. Crezînd că au izbutit să ne inducă în eroare și că au trecut prin toate pozițiile noastre, germanii au izbucnit în strigăte frenetice și triumfătoare, trăgînd în aer — în timp ce mărșăluiau — cu pistoletele și automatele. Acum ieșiseră din rîpe și mergeau prin cîmp deschis.

Atunci a început totul. Se făcuse între timp aproape ora 6 dimineața. Tancurile și cavaleria noastră și-au făcut brusc apariția și s-au năpustit direct asupra celor două coloane. Este greu de descris ce s-a petrecut atunci. Germanii fugeau

în toate direcțiile, și timp de patru ore tancurile noastre, alergând în lung și-n lat peste cîmpie, i-au strivit cu sutele. Luându-se la întrecere cu tancurile, cavaleria noastră¹⁰ îi fugărea prin rîpe, unde tancurilor le-ar fi fost greu să continue urmărirea. O bună parte din timp, tancurile n-au tras, de teamă să nu lovească în cavaleria noastră. Sute și sute de cavaleriști îi spintecau pe «fritzi» cu săbiile și-i căsăpeau așa cum nimeni nu mai fusese vreodată căsăpit de cavalerie. Nu era timp de luat prizonieri. A fost un măcel pe care nimic nu-l mai putea opri înainte de a se termina. Într-un sector restrîns au fost uciși peste 20 000 de germani. Am fost la Stalingrad, dar nicideată încă nu văzusem un măcel atît de concentrat ca acela de pe cîmpiile și rîpele acestui mic petic de pămînt. La ora 9 dimineața, totul se sfîrșise. În ziua aceea și în cele ce au urmat s-au predat 8 000 de oameni. Erau cei ce fugiseră cît mai departe de principalul teatru al măcelului, ascunzîndu-se în păduri și prin rîpe.

Trei zile mai tîrziu am descoperit la Diurjanți corpul neînsuflețit al generalului Stemmermann. Iar curînd după aceea Konev a avut prilejul să rîdă din toată inima cînd radioul german a anunțat — cu lux de amănunte — că Hitler personal îi înmînase lui Stemmermann o înaltă decorație. Nu putea exista nici o îndoială că Stemmermann era mort. Eu însumi îi văzusem cadavrul. Ostașii noștri îl așezaseră într-un hambar pe o masă din lemn prost geluit. Zăcea acolo, cu toate ordinele și medaliile lui pe piept. Era un bătrîn mic de statură, cărunt. Judecînd după cicatricea lungă care-i brăzda obrazul — urmare a unei tăieturi de sabie —, în tinerețea lui trebuie să fi fost un «Corpsstudent»¹¹. La început ne-am întrebat dacă n-o fi cumva o înscenare — poate că nu era decît un simplu soldat îmbrăcat în uniformă de general. Dar toate actele lui Stemmermann au fost găsite asupra lui. Firește, germanii ar fi putut falsifica actele, dar este greu de crezut că li s-ar fi năzărit să falsifice tocmai un permis de portarmă (de vînătoare), prevăzut cu fotografie, emis la Schwarzwald și datînd din 1939... L-am îngropat așa cum se cuvine. Ne puteam îngădui să îngropăm un general așa cum se cuvine. Pe ceilalți i-am îngro-

¹⁰ A fost, probabil, una dintre puținele operații — într-un stadiu atît de avansat al războiului — în care cavaleria a jucat un rol important. Unele unități de cavalerie, ca, de pildă, renumitul corp de cazaci al generalului Dovator (ucis la 19 decembrie 1941), au jucat un rol însemnat în bătălia pentru apărarea Moscovei și în contraofensiva care a urmat.

¹¹ Membru al uneia dintre corporațiile studențești germane care practicau duelul ca mijloc de lichidare a conflictelor, uneori copilărești, ce se iveau între studenți. — *Nota trad.*

pat în morminte comune ; dacă am fi săpat pentru fiecare un mormînt special — nici măcar pentru oamenii noștri n-o facem — ne-ar fi trebuit o armată de gropari la Korsun-Șevcenkovski... Și nici timp de pierdut nu aveam. Konev este foarte exigent ; el cere să fie înlăturate cadavrele vara în două zile, iarna în trei... Dar generali morți nu sînt un lucru atît de frecvent, așa că i-am putut organiza lui Stemmermann o înmormîntare cuviincioasă. A fost, în orice caz, singurul general care s-a dovedit a nu fi laș. Toți ceilalți o șterseseră cu avionul.

— S-a sinucis ? — am întrebat.

— Nu, l-a lovit în spate o schijă de obuz, dar mulți din trupele SS s-au sinucis. Din alte trupe probabil că nu.

— Și cu răniții lor ce făceau ? E adevărat că-i omorau ?

— Da. Și aceasta a contribuit, fără îndoială, la isteria care a marcat ultima lor noapte la Șenderovka. Ordinul de a-i uci-de pe răniți era executat cu strășnicie. Nu numai că au împușcat sute de răniți de-ai lor — așa cum îi împușcau de obicei pe ruși și pe evrei, adică în ceafă —, dar adesea dădeau și foc ambulanțelor în care se aflau morți. Ce poate fi mai sinistru decît priveliștea ce ni s-a oferit cînd am deschis dubele acelea arse și înnegrite ? Erau înțesate cu schelete carbonizate, avînd bandaje de ghips — devenite prea largi — în jurul brațelor sau picioarelor. Căci ghipsul nu arde...

Lichidarea grupării de la Korsun-Șevcenkovski a pregătit terenul pentru actuala noastră ofensivă de primăvară. A fost un factor de uriașă însemnătate psihologică. Germanii uitaseră în oarecare măsură de Stalingrad ; în orice caz, impresia produsă de Stalingrad își pierduse din acuitate. Era important să le reamintim de această bătălie. Acum are să le fie și mai mare teamă de încercuire“.

Mi-e greu să spun dacă faptele și cifrele arătate de Kampov sînt mai corecte decît cele indicate, după război, de germani sau de ruși și dacă e adevărat, așa cum reiese din relatarea lui, că nici un german nu a izbutit să scape din „cazan“ ; unii probabil că totuși au izbutit, în special generalii. Sau s-ar putea ca ei să fi fugit cu avionul cîteva zile înainte. Relatarea lui Kampov — chiar dacă-i facem un „rabat“ pentru o oarecare înclinație spre romantism, în special în privința caveriei — pare să ne ofere însă un tablou surprinzător de viu și de veridic, înfățișîndu-ne atît starea de spirit desperată și isterică a unor trupe naziste călitate cînd s-au văzut prinse în capcană, cît și înverșunarea trupelor sovietice („nu era timp de luat prizonieri“) la capătul celor paisprezece zile de lupte extrem de singeroase date pe ambele părți ale „cercului“.

Trebuie să fi văzut cu ochii tăi primăvara noroioasă din Ucraina pentru a înțelege ce înseamnă această moină în realitate. Întreaga țară se transformă într-o singură mlaștină, iar drumurile seamănă cu niște rîuri de noroi, adesea adînci de o jumătate de metru sau chiar un metru, pline de gropi și mai adînci, care îngreuiază și mai mult înaintarea oricărui fel de vehicul, cu excepția tancului sovietic T-34. Majoritatea tancurilor germane n-au putut trece prin acest noroi.

Armata a 8-a a generalului Hube, neputînd să răzbată pînă la „cazanul” de la Korsun-Șevcenkovski și suferind cu această ocazie pierderi foarte grele, a hotărît să păstreze, indiferent ce s-ar întîmpla, sectorul ei din aliniamentul de apărare care mergea de la Kirovograd, în sud, pînă la Vinnița, în nord, cu alte cuvinte, un aliniament care începea la sud de ieșindul de la Korsun-Șevcenkovski (aflat acum în miinile trupelor sovietice) și se termina la circa 65 km nord de Uman. Germanii erau de părere că atîta timp cît va dura „Schlammperiode” — adică perioada noroaielor adînci — n-aveau de ce să se teamă; de aceea s-au ocupat liniștit de fortificarea noului lor aliniament de apărare de la nord de Uman, mobilizînd în acest scop mii de ucraineni din rîndurile populației locale.

Dar la 5 martie, cînd perioada noroaielor și a drumurilor desfundate atinsese punctul culminant, Konev a început fantastica sa „ofensivă fulger prin lapoviță și noroi”. Ea a început cu o pregătire de artilerie care a revărsat un uragan de foc asupra pozițiilor germane. În mai puțin de șase zile, germanii au fost siliți să se retragă, fiind izgoniți din Uman. Noroiul era într-atîta de netrecut, încît germanii au abandonat sute de tancuri, autocamioane și tunuri, fugind — de cele mai multe ori pe jos — mai întîi spre Uman și apoi mai departe, dincolo de oraș. Într-o gară trupele sovietice au capturat un tren german care tocmai sosise cu 240 de tancuri nou-nouțe. De obicei, cînd se retrăgeau, germanii incendiau sau aruncau în aer camioanele și tancurile lor.

Deși tancurile sovietice puteau trece prin noroi, artileria rămînea în urmă, iar urmărirea infanteriei germane trebuia de multe ori să fie făcută de unități de infanterie uneori sprijinite de tancuri, alteori nu. „Ofensiva prin lapoviță și noroi” a lui Konev „contravenea tuturor regulilor”, și, desigur, germanii nu se așteptau la aceasta. Infanteria și tancurile sovietice au înaintat rapid spre Bug, iar apoi, după ce l-au forțat, s-au îndreptat impetuos spre frontiera română. Aprovizionarea cu alimente, muniții și carburanți se făcea cu ajutorul aviației. Totodată avioanele bombardau trupele germane și, dacă vremea n-ar fi fost atît de proastă, le-ar fi pricinuit și mai

multe pierderi. Singurele mijloace de transport (în afara tancurilor T-34) care reușeau să treacă cu destul de mult succes prin noroi erau autocamioanele „Studebaker“, iar soldații sovietici nu mai conteneau cu laudele la adresa lor.

În mod deosebit m-au impresionat în zilele ce au urmat moralul ridicat al armatelor sovietice și acela scăzut al germanilor, demoralizați de dezastrul de la Korsun-Șevcenkovski, de ofensiva neașteptată a lui Konev, precum și de faptul că pierduseră, practic, întregul lor armament greu și tehnică de luptă.

Cu permisiunea generalului Konev, maiorul Kampov și cu mine am plecat în ziua următoare cu două mici avioane U-2 de la Rotmistrovka la Uman. Numai un avion U-2 îți dă acea senzație de zbor pe care ne-o închipuim în copilărie. Avioanele de pasageri, închise, în care atmosfera este înăbușitoare, nu ți-o pot da. Instalat, sub cerul liber, în scaunul din spatele pilotului, am avut senzația că zbor pentru prima dată în viață. Am zburat pe deasupra caselor din Rotmistrovka cu o viteză ce nu depășea 90 km pe oră ; copiii care se jucau prin grădini și oamenii care se găseau pe drum ne salutau, făcându-ne semne cu mâna, iar noi le răspundeam la fel. Majoritatea timpului am zburat la o înălțime de 20—30 m. La început mă dureau ochii din pricina vântului înghețat, dar când pilotul mi-a dat ochelari de protecție totul a devenit perfect. Aidoma unei păsări, avionul când se lăsa în văi și rișe, când se înălța din nou deasupra colinelor și pădurilor sau se rotea peste orașele și satele care prezentau vreun interes deosebit. Zăpada dispăruse și mirosea a primăvară. Pământul era de un cafeniu-închis, aproape negru și pomii încă golași, dar îți puteai imagina priveliștea ogoarelor cu grîul des ridicîndu-se din solul gras și umed. Ne-am rotit deasupra întregului ieșind de la Korsun-Șevcenkovski. Unele sate rămăseseră intacte, dar oameni nu se vedeau decît foarte puțini, iar vite — practic nici una. Din alte sate, în special Șenderovka, unde germanii își petrecuseră ultima noapte, tot ce a mai rămas erau niște mormane de dărîmături, dar printre ruine se mai vedeau mulți vișini și meri. Între coline, la vest de Șenderovka, șerpuiau, ca două panglici cafenii lucioase, cele două drumuri pe care în noaptea spre 17 februarie germanii au mers în întîmpinarea morții.

Ne-am rotit apoi deasupra unei cîmpii. Era presărată cu sute de căști germane, dar cadavrele fuseseră între timp îngropate. Va mai trece puțin și pământul în care zac cadavrele a mii de oameni va fi acoperit de iarbă.

Apoi au apărut cîteva linii de tranșee — pînă la 5 martie fuseseră tranșee germane. După ce am trecut de aceste linii

